
·HELENÆ·AVGV
STÆ·DVCISSÆ
EX·LIBRIS

SCRIPTORES

LATINI CLASSICI

IN UNUM REDACTI CORPUS

PERPETUISQUE COMMENTARIIS ILLUSTRATI

VOLUMEN I

CAIUS
JULIUS CÆSAR

AD OPTIMAS EDITIONES RECENSITUS

CUM COMMENTARIO INTEGRO

JER. JAC. OBERLINI

ET SELECTIS OUDENDORPII ACHAINTERII VARIORUMQUE NOTIS

CURANTE

AUG. BARON

IN ACAD. PARIS. LITT. D. SCHOLÆ NORMALIS GALL. OLIM ALUMNO
PROFESS. IN MUSÆO BRUXELLENSI

TOMUS I

BRUXELLIS
H. TARLIER ET A. WAHLEN BIBLIOPOLÆ
PARISIIS DUFOUR ET CIE BIBLIOPOLÆ

M DCCC XXVII

EXCUDEBAT AUGUSTUS WAHLEN
TYPOGRAPHUS AULICUS

LECTURIS.

In suo programmate pollicitus est Editor fore ut cujusque auctoris vita ipsius operibus præfixa legeretur, sed meam de Cæsare opinionem addere, postquam tot et tanti viri hoc argumentum tractaverunt, prorsus inutile censui, quippe cujus vita satis per se nota sit, et quia de politico viro potius quam de scriptore disserendum esset; Romani vero ducis facta et mores ex his ipsis de Bello Gallico, Civili, Alexandrino, Africano et Hispaniensi Commentariis plenius et accuratius noscere erit quam ex omnibus quæ de mea penu depromere possem. Igitur pauca tantum de novis curis in hanc editionem proloquar.

Oberlini textum ubique fere secutus sum, in quibusdam tamen et inprimis in octavo libro de Bello Gallico emendavi, quotiescunque in cæteris præstantissimis editionibus potiorem lectionem et satis probata codicum auctoritate firmatam deprehendi.

Ejusdem notas, tum quas ipse conscripsit, tum quas ex aliis et inprimis ex Samuele Francisco Nathanaelo Moro collegit, integras dedi. Quidquid in Indice suo et in *Mantissa Observationum*, ad calcem editionis secundis curis notaverat, ea in suum locum reposui.

Multa quoque addidi excerpta sive ex priscorum, Rhellicani nempe, Clarkii, Davisii, Goduini, Hotomanni, Glandorpii, Oudendorpii, sive ex recentiorum, præsertimque viri doctissimi *Achaintre* commentariis. Et sane plurima me debuisse haud ingratus fateor huic novissimo editori, qui et ipse in Francicis exercitibus meruerat, quique, adjuvantibus suæ gentis scriptoribus quos proxime laudatos in Oberliniana præfatione videbis, maximam lucem attulit in militiæ rebus, obsidionibus, machinis, cæterisque ejusdem generis explicandis. Eum ergo, cujus lucubrationes leguntur in ea *Classicorum Latinorum Collectione* quam Parisiis publici juris fecit Vir cl. *Lemaire*, in consilium, parce tamen nec sine delectu, adhibui. Nec profecto taceam quanto mihi adjumento fuerint ea quæ mecum communicaverunt docti viri qui Belgicam incolunt, interque cæteros Vir cl. *Berlier*, Francici Imperii quondam Consiliarius, qui ad Cæsaris Commentarios in vernaculam linguam vertendos et origines civium suorum illustrandas studiosum otium contulit.

Omnia tamen hæc additamenta ad Gallicum inprimis et Civile bellum spectant. Quod ad Alexandrinum, Africanum et Hispaniense attinet, quum hos libros a Cæsaris manu non fuisse exaratos multi prius demonstraverint, quum plurima in iis sint mutila, et omnia fere infimam latinitatem redoleant, rerumque ipsarum series obscura et intricata sit, et his de causis mediocre, tum historiæ, tum latine dicendi generis studiosis commodum afferre possent, ne volumina in vanum crescerent, satius judicavi ipsa

tantum auctoris verba præbere, omnibus quidem notis Oberlinianis, sed paucissimis aliis amplificata. Fragmentis omnibus quæ supersunt, ut mos est, vix unam aut alteram addidi, sed in talium rerum curiosorum gratia, ne minimum quidem fragmentum prætereundum existimavi.

Labori meo nihil amplius addendum existimabam quum in lucem prodiit J. Cæsaris nova editio, curante viro doctissimo, *F. G. Pottier*, qui ex Bibliothecæ regiæ Parisinæ codicibus quos ad manum habuit, multa in melius, nisi omnia, mutavit. Quarum quidem emendationum eas quæ, omni opere rursus evoluto, potiores mihi videbantur, ad calcem secundi voluminis adjeci.

Omnia quæ ex aliis editionibus excerpsi, quod scilicet in Virgilii præfatione jam notaveram, aut si quid ipse addiderim, vel in Oberlinum disputaverim, ea Oberlinianis notis subjunxi, duobus uncis [ ], ut distinguerentur, interposita, et plerumque prima littera nominis cujusque interpretis insignita. Eumdem agendi modum in explanandis omnibus scriptoribus sequar.

A. B.

Bruxellis, 1826.

LECTORI SALUTEM.

Ediderat ante hos centum annos Vir clar. Christoph. Cellarius in usum studiosæ juventutis C. Julii Cæsaris Commentarios, consueta industria emendatos, notis, tabulis et indicibus illustratos. Eam editionem aliquoties repetitam anno superioris sæculi octogesimo sub incudem revocavit Vir celeb. Samuel Fr. Nathan. Morus, qui, Davisii, Clarkii, et Oudendorpii in eum auctorem laboribus usus, tersiorem emisit in lucem. Contulit et aliorum animadversiones, tum eorum, quos jam Jungermannus Cæsari suo junxerat, tum recentiorum, Marklandi, Guischardi, aliorumque, quos inter autem observata Thomæ Bentleii et Jac. Jurinii, sæpe nimium sedula, edita Londini a. 1742, oculis optimi viri sese subtraxerant. Veteres etiam historiæ Romanæ scriptores Græcos, Plutarchum, Dionem Cassium, Appianum, studiose contulit, parcius Julium Celsum, qui de vita Cæsaris scripsit, nec nisi, ubi extricando sensui vel stabiliendæ lectioni videbatur inservire. Obstetriciam manum Cæsari post Morum commodare invitatus, et alia quædam, passim a doctis viris, et in his a cryptonymo in Miscell. Lipsiens. novis, t. 2, sub litteris

J. C. H. latente, animadversa, in usum trahenda putavi, et lectionis varietatem paulo frequentius discutiendam, qua re potissimum iis qui, majore ista Oudendorpiana editione (prodiit L. B. 1737, in-4°, 2 vol.; omissis notis dein repetita, paucis mutatis, ib. 1740, in-8°), hodie admodum rara, destituti, ad explicandum junioribus auctorem accedunt, gratum me fecisse confido. Nec injucundum hoc accidet aliis, qui proprio Marte in Cæsarem legendum incumbunt, quum sic de ratione lectionis acceptæ aptius judicare liceat. Tum cavendum arbitrabar, ne tirones, quod vulgo fieri consuevit, quamcumque lectionem in sua quisque editione invenerit, eam ipsius scriptoris fuisse putent. Sicubi, quod parce factum, ab Oudendorpiana, quam et Morus suam fecerat, recensione recessi, quæ me ratio moverit, indicavi. Fragmenta Cæsaris et testimonia veterum restitui, a Moro neglecta. Hujus diligentiæ sedulæ indices debet lector, quos pauculis hinc inde aspersis auxi. Recentius quædam animadversa in mantissam conjeci.

In iis locis, quæ de Gallorum Germanorumque religione et moribus agunt, itemque de Germaniæ animalibus, recte judicasse Morum censeo, « de his rebus moderandum esse ita judicium, ne tempora misceantur, ne vel Tacitus vel Cæsar, si quando dissentiant, necessarii erroris arguantur, ne Romanis vocibus expressa propterea ad Romanos mores revo-

centur, sed ut ipsius nationis domestica sentiendi agendique consuetudo ab illis vocabulis exteris secernatur, ne nimium tribuatur etymologiæ verborum obsoletorum.» Quod ad illa loca attinet, quibus structuræ pontium, machinarum aliarumque rerum, item artis ipsius militaris fit mentio, ad eos auctores recte Morus lectores ablegandos suasit, qui de talibus ex professo et data opera tractarunt, quorum aliquos mox indicabimus.

De ipsis Cæsaris Commentariis diversa doctorum virorum judicia inde a renatis bonis litteris esse lata, notum est satis; neque hic repetenda esse judico, quæ in utramque partem sunt disputata. Veterum testimoniis, Ciceronis, Strabonis, Suetonii, Appiani aliorumque vindicata sunt satis superque scripta sua Romano duci, ut non audiendi videantur, qui contra sensere. De Lud. Carrionis, Richardi Simonis aliorumque dubiis videri possunt Vossius de Histor. Latinis, I, 13, et Fabricius in Bibliotheca Latina, l. I. Recentiori ævo labefactare Cæsaris fidem studuere quidam, de quibus non abs re fuerit quædam hic notasse. Prodierat (*Genève*, 1779, in-12) auctore *Davon, une Analyse critique des faits militaires de César, racontés par lui-même.* Huic respondit *De Vaudrecourt, Major du régiment d'infanterie de Rouergue*, in *Commentaires de César, traduction nouvelle, suivie d'un examen de l'analyse critique*

que M. Davon a faite de ces guerres (*Paris*, 1787, in-8°.). Fusius longe per omnes Cæsaris Commentarios a capite ad calcem crisin exercuit *le général-major De Warnery* in *Mélange de remarques surtout sur César et autres militaires*, etc. (*Varsovie*, 1782, in-8°.). Mirum est videre, quam nihil hic intactum reliquerit. Ita negat Cæsaris esse Commentarios, diu post ejus fata scriptos. Ridet et exagitat quæ de muro prope Genevam, de celeritate Cæsaris in adducendis legionibus, de bello cum Ariovisto, de oppugnatione Bibractis, de expeditione P. Crassi, de bello cum Germanis, de expeditione in Britanniam, de bello in Nerviis, de expeditione in Arvernos et Cevennam, de prælio ad Pharsalum, de bello Alexandrino et Hispanico referuntur. Iniquiora esse Warnerii judicia, ut facile patet, ita ostendere sategit vir doctus, Centurio Wurtembergicæ militiæ, *Jac. Frid. Roesch* in *Commentar über die Commentarien des Cæsar, als eine Beantwortung der Remarques sur César des H. Gen.-Major von Warnery* (*Halle*, 1783, in-8°.).

Quæ paulo ante inter duumviros rei militaris peritos, Car. Guischardum, sub nomine Q. Icilii notum, et *De Lo-Looz* intercesserant de Cæsare lites, non prætereundas existimo. Scilicet Guischardus occasione celeberrimi operis Car. Folardi Equitis, quo Polybium sibi sumpserat illustrandum, ediderat *Mé-*

moires militaires des Grecs et des Romains. . . où l'on relève les erreurs de Folard et autres, avec l'analyse de la campagne de J. César en Afrique (*La Haye*, in-4°., 1758, 2 *vol.*, et *Lyon*, in-8°., 1760, 4 *vol.*). Contra ejus assertiones publicavit *le chevalier De Lo-Looz, Recherches d'antiquités militaires avec la défense du chev. Folard contre les allégations insérées dans les Mémoires militaires sur les Grecs et les Romains.* Ad hæc respondit iterum *Guischard* in *Mémoires critiques et historiques sur plusieurs points d'antiquités militaires* (*Berlin*, in-4°., 1773, 1 *vol.*, et in-8°., 4 *vol.*). Sed nec sic controversiæ finis fuit. Regessit enim iterum *De Lo-Looz, Défense du chev. de Folard contre les nouvelles opinions sur la méthode des anciens, etc.,... avec une explication du méchanisme de la tour construite au siége de Marseille par les Romains, du blocus d'Alésie, de la bataille de César contre Labiénus, etc., opposée aux Mémoires critiques de M. Guischard* (*Bouillon*, in-8°., 1776). In hac horum virorum lite meretur potissimum attendi quæstio, quo tempore Cæsar Commentarios suos scripserit. Scilicet cel. *Perrot d'Ablancourt* putarat factum id esse quavis vespera; Guischardus circa finem singulorum bellorum; *Lo-Looz* demum post omnia bella finita. Hanc opinionem refutavit Guischardus in fine *des Mém. crit.*, p. 539, ex rationibus sequentibus: 1°. Cicero in *Bruto*,

scripto ante bellum civile vel ejus initio, jam loquitur de Commentariis Cæsaris, c. 75, quos impense laudat. 2°. Si Cæsar scripsisset Commentarios post bellum civile finitum, non adesset lacuna inde a lib. VII de bello Gallico, quæ fuisset ab Hirtio supplenda. Is autem loquitur etiam de libris Cæsaris superioribus et insequentibus. 3°. Nec sat spatii habuisset Cæsar, confecto bello civili, reversus quippe mense Octobri anni DCCIX, et cæsus Idibus Martiis anni DCCX.

Pendet ab ista quæstione altera de epochis rerum a Cæsare narratarum, quas *Lo-Looz* putabat fuisse a Cæsare ad fastos a se emendatos accommodatas. Negat hoc Guischardus, l. c., p. 540, et ex duabus epochis, quarum mentionem Cæsar clare facit, scil. a. d. VIII Id. Jan. DCCV et pridie Nonas Jan. anni sequentis, dilucide rem demonstrat. Scilicet 1°. epocha SC. perscripti VIII Id. Jan. DCCV, quam Cæsar refert, C. I, 5, eadem exhibetur a Cicerone, Ep. I, 16. Nemo autem dixerit, epistolam hanc post fastos emendatos scriptam. 2°. Cæsar indicat, C. III, 6, diem, qua naves solvit Brundisio, prid. Non. Jan. DCCVI, et postero die pervenit in Græciam; tum misit Vibullium ad Pompeium, qui, c. 11, mox iter ex Macedonia in hiberna habebat Apolloniam Dyrrhachiumque. Sed nulla ratio fuerat Pompeio tam sero in hiberna se recipiendi; potius ille dies cum die 5 Novembris anni superioris coincidit. 3°. Jam tertio mense post quam in Græciam

transfretavit Cæsar, Pompeium prope Dyrrhachium cingere studuit, et quatuor menses hoc statu uterque permansit; tum tribus hebdomadibus post Pharsalica pugna accidit tempore messis. Si autem a 5 Nov. annumeres menses VII cum dimidio, incides in finem Junii, quo messis fieri solet in Thessalia. Est ergo hæc epocha pugnæ Pharsalicæ, quæ notatur V Idus Sextilis, an. DCCVI.

Hisce stabiliendis Guischardus totam quatuor annorum, quibus bellum civile gestum est, seriem ita exponit, ut singulas epochas illorum annorum, qui a vera ratione temporum anni solaris aberraverant, ad hanc, qualis mox est a Cæsare restituta, reducat. Ejus chronologiæ potiora momenta lectoribus ob oculos ponenda duxi. Sequitur autem æram Romanæ historiæ Varronianam, ex qua belli civilis initium in a. U. DCCV, ante C. 49, incidit, ponitque, ut calculus sibi constet, et probat contra sententiam viri clar. *De La Nauze* (in *Mémoires de l'Académie des Inscriptions, vol.* 23), post consulatum Ciceronis nunquam cessasse Romanos intercalare mensem Merkedonium; dein statuit cum Dione Cassio, a. U. DCCVIII Jul. Cæsarem ultra Merkedonium mensem non sexaginta septem, quod Censorinus et Macrobius referunt, et Usserius cum aliis recepit, sed quadraginta quinque tantum dies sive omnino sexaginta septem intercalasse. Huic fundamento innituntur tabulæ chronolo-

gicæ, quas Dissertationi Dodwellianæ subjecimus. [Has tabulas, quantum ad bellum Gallicum pertinent, hic legere erit : Civilis belli fastos in secundo volumine invenias, seposita ad calcem libri VII de Bello Gallico Dodwelliana dissertatione. B.]

FASTI BELLI GALLICI

SIVE

SERIES RERUM ET TEMPORUM AD COMMENTARIOS

DE BELLO GALLICO

PERTINENTIUM PER CONSULES DIGESTA.

A. Urbis Conditæ DCXCV. — Ante Christum 59.

C. Julio Cæsare; M. Calpurnio Bibulo, coss.

Julius Cæsar Galliam provinciam hoc anno sibi consuli decretam obtinuit, iterumque sibi deinceps prorogatam ab anno DCXCIV per novem annos rexit, testibus Suetonio c. 22 et 25, et Dione Cassio, l. XXXVIII.

U. C. DCXCVI. — A. C. 58.

L. Calpurnio Pisone; A. Gabinio, coss.

Bellum gestum cum Helvetiis et Ariovisto. L. I.

U. C. DCXCVII. — A. C. 57.

P. Cornelio Lentulo Spinthere; Q. Cæcilio Metello, coss.

Belgæ domiti. P. Crassi in Armeniam expeditio suscepta, l. II.

U. C. DCXCVIII. — A. C. 56.

Cn. Cornelio Lentulo Marcellino; L. Marcio Philippo, coss.

Bellum gestum in Alpinis, Venetis, Unellis, Aquitanis, Morinis et Menapiis, l. III.

U. C. DCXCIX. — A. C. 55.

Cn. Pompeio Magno II; M. Licinio Crasso II, coss.

Bellum Usipetum et Tenchtherorum. Cæsaris transitus in Germaniam; ejus trajectus in Britanniam. Bellum rursus in Morinis et Menapiis, l. IV.

U. C. DCC. — A. C. 54.

L. Domitio Ahenobarbo; Appio Claudio Pulchro, coss.

Expeditio secunda in Britanniam. Bellum Ambiorigis. Motus Trevirorum compressi, l. V.

Omnis fere Gallia mota. Victi Nervii, Senones, Menapii, Treviri. Expeditio in Suevos. Ambiorix, Eburones, Acco puniti, l. VI.

U. C. DCCI. — A. C. 53.

Cn. Domitio Calvino; M. Val. Messala, coss.

Bellum Vercingetorigis totius Galliæ imperatoris, l. VII.

U. C. DCCII. — A. C. 52.

Cn. Pompeio Magno III, sine collega; et ex Kal. Sext. Q. Cæcilio Metello Scipione, coss.

U. C. DCCIII. — A. C. 51.

Serv. Sulpicio Rufo; M. Claudio Marcello, coss.

U. C. DCCIV. — A. C. 50.

L. Æmilio Paulo; C. Claudio Marcello, coss.

Nova Gallorum conjuratio repressa. Cæsaris indulgentia. Iter in Italiam. Labienus Galliæ Togatæ Præfectus. Initia belli civilis. L. VIII.

C. JULII CÆSARIS

COMMENTARII

DE BELLO GALLICO.

LIBER PRIMUS.

Constat, commentarios dici eas narrationes, quæ, neglecto adventitio cultu, de rebus ipsis tenuiter exponunt, ut, qui majus et ornatius opus scribere velit, habeat, unde petat (Cic. de orat. II, 12; et de clar. orat. 75.). Itaque Hirtius in epistola, libro octavo de bello Gallico præmissa, « Cæsaris, inquit, commentarii editi sunt, ne scientia tantarum rerum scriptoribus deesset. » Cf. Cic. ad Div. V, 12, extr. Græci autem hujusmodi commentarios ὑπομνήματα, ὑπομνηματισμοὺς et ἀπομνημονεύματα dixerunt (ut Strabo l. IV, p. 177, ὁ Καῖσαρ ἐν τοῖς ὑπομνήμασι), quoniam hoc genere narrandi uni memoriæ rerum gestarum consulitur (*Mémoires*). Potuisse hos commentarios dici ἐφημερίδας, et revera nomine hoc a Plutarcho (in vita Cæs. cap. 22) insignitos esse, indubitatum est : utrum vero Cæsar nullam, præter commentarios, historiam suarum rerum scripserit, an et commentarios hos, et ephemerides, ab his commentariis diversas, consignaverit, dubitatur. Posteriorem sententiam defendit Rualdus ad illum Plutarchi locum (p. 858 ed. Reisk.), quia passim ex ephemeridibus Cæsaris loci a veteribus recitantur, qui in commentariis ejus, hodie superstitibus, non occurrunt. Quod argumentum ut est perspicuum, ita multi sententiam Rualdi sequuntur. Fabricius vero in Bibl. Lat. 1, 10, 2, his ita occurrit, ut in Cæsaris libris de bello Gallico lacunas esse statuat.

C. JULII CÆSARIS

COMMENTARII

DE BELLO GALLICO.

LIBER PRIMUS.

ARGUMENTUM.

Cap. I. Gallia tempore Cæsaris. — II, III. Motus Helvetiorum, auctore Orgetorige. — IV. Hujus mors prœmatura. — V - IX. Iter Helvetiorum per Provinciam tentatum, sed, via Cæsaris munitionibus interclusa, per Sequanos susceptum. — X, XI. Consilia Cæsaris, ut hoc quoque itinere eos prohibeat. Gallorum querelæ de injuriis Helvetiorum. — XII. Clades Tigurinorum ad Ararim. — XIII. Legati Helvetiorum ad Cæsarem. Postulata. Minæ. — XIV. Responsum Cæsaris. Indignatio Helvetiorum, petitis obsidibus. — XV. Galli equites ab Helvetiis pulsi. Iter utriusque exercitus. — XVI - XVIII. Querela Cæsaris adversus Æduorum principes. Lisci excusatio. Perfidia Dumnorigis Ædui, cui — XIX, XX, venia data, deprecante fratre. XXI, XXII. Opportuna occasio Helvetios opprimendi errore P. Considii omissa. — XXIII - XXVI. Clades Helvetiorum. Fuga. — XXVII, XXVIII. Deditio. Pœna profugorum. Reditus Helvetiorum et sociorum in fines suos. Boiorum collocatio in Æduis. — XXIX. Numerus Helvetiorum ante et post bellum. XXX - XXXII. Commune Gallorum concilium. Querelæ de Ariovisto, Germanorum rege. — XXXIII, XXXIV. Colloquium a Cæsare petitum, denegatum a rege. — XXXV, XXXVI. Postulata Cæsaris per legatos. Responsum Ariovisti. — XXXVII, XXXVIII. Iter Cæsaris ad Ariovistum. Occupata Vesontio. — XXXIX - XLI. Ingens trepidatio in castris Romanorum. Oratio Cæsaris ad milites. Iter. — XLII - XLVI. Colloquium Cæsaris et Ariovisti impetu Germanorum diremptum. — XLVII. Galli, petito novo colloquio, ad Ariovistum missi. In vincula conjecti. — XLVIII. Præ-

lium eum summis copiis ab Ariovisto evitatum. Equestre certamen. — XLIX, L. Duo castra ab Romanis facta. Minorum oppugnatio. Causa detrectati ab Ariovisto prælii cum omnibus copiis. — LI - LIV. Galli legati erepti. Hiberna Cæsaris. Iter ad conventus habendos in citeriore Gallia.

I. GALLIA est omnis divisa in partes tres, quarum unam incolunt Belgæ, aliam Aquitani, tertiam qui ipsorum lingua Celtæ, nostra Galli appellantur. Hi omnes lingua, institutis, legibus inter se differunt. Gallos ab Aquitanis Garumna flumen, a Belgis Matrona et Sequana dividit. Horum omnium fortissimi sunt Belgæ, propterea quod a cultu atque humanitate Provinciæ longissime absunt, minimeque ad eos mercatores sæpe commeant, atque ea, quæ ad effeminandos animos pertinent, important; proximique sunt Germanis, qui trans Rhenum incolunt, quibuscum continenter bellum gerunt: qua de causa Helvetii quoque reli-

CAP. I. *Gallia.* Intelligit eam duntaxat Galliæ partem, quæ nondum a Romanis erat debellata. Allobroges enim, et Galliam provinciam, ne de Cisalpina dicam, omittit. DAVIS. Quædam ex hoc capite excerpsit Ammianus Marcell. XV, 11. MORUS.

Celtæ. Nomen hoc, Galliæ Narbonensis incolis proprium, etiam ita usurpatum esse, ut ad omnes Gallos transferretur, atque adeo interdum Germanos comprehenderet, ostenderunt Perizonius ad Æl. V. H. XII, 23; et Frickius de Druidis, p. 23, qui multos alios scriptores de ampliore nominis Celtarum significatione enumerat. M. Omnium instar est Schœpflinus nostras, qui in Alsatia illustrata, t. 1, p. 110, et fusius in Vindiciis Celticis, 4°. Argent. 1754, docuit, solis Gallis proprie nomen Celtarum convenire. [Nonnulli hodie veterem Gallorum linguam, Celticam proprie dictam, cæteris omnibus priorem et ipsarum matrem fuisse autumant. Cæterum verisimile est Aquitanos propius accessisse lingua et moribus ad Hispanos, quorum confines essent, et Belgas, plerumque Germanis immixtos, haud parum ab his discrepasse; Celtas vero suum ingenium, mores et linguam diutius retinuisse. ACH.]

Provinciæ. Est ea pars Galliæ, quæ illo tempore jam in Romanæ provinciæ formam redacta erat. M.

Proximique. Ita codd. et edd. vet. Male Scaliger conjunctionem delevit.

Qua de causa — bellum gerunt. J. C. H. in emendationibus criticis, insertis Miscellaneis Lipsiensibus novis, 8°. Lips. 1743, sq. vol. II, p. 304, verba ista pro glossemate habet et rejici jubet, idque eo magis, quod ibi male Helvetiis tribuantur, quæ Belgis sint tribuenda, quodque paulo

quos Gallos virtute præcedunt, quod fere quotidianis præliis cum Germanis contendunt, quum aut suis finibus eos prohibent, aut ipsi in eorum finibus bellum gerunt. Eorum una pars, quam Gallos obtinere dictum est, initium capit a flumine Rhodano; continetur Garumna flumine, Oceano, finibus Belgarum; attingit etiam ab Sequanis et Helvetiis flumen Rhenum; vergit ad septemtriones. Belgæ ab extremis Galliæ finibus oriuntur; pertinent ad inferiorem partem fluminis Rheni; spectant in septemtriones et orientem solem. Aquitania a Garumna flumine ad Pyrenæos montes et eam partem Oceani, quæ est ad Hispaniam, pertinet; spectat inter occasum solis et septemtriones.

II. Apud Helvetios longe nobilissimus et ditissimus fuit Orgetorix. Is, M. Messala et M. Pisone consulibus, regni cupiditate inductus, conjurationem nobilitatis fecit, et civitati persuasit, ut de finibus suis cum omnibus copiis exirent: per-

post, cap. 2, de Helvetiis plane contrarium dicatur, neque ulla sit ratio, cur hic de Helvetiis loquatur Cæsar, de quibus capite sequenti agitur. Conjectura hæc critici satis est vero similis. — *Helvetii.* Et hi Galli erant, quippe intra Rhenum contenti. Cellar.

Prœliis. Alii *bellis prœliisque.*

Eorum, i. e. Belgarum, Gallorum, Aquitanorum. Oudend. Monuerat etiam Ciacconius. M.

Oceano, finibus Belgarum. Male alii *Oceanum*, relatum ad verbum *attingit.*

Orientem solem. Codd. quidam *solem* non habent, teste Ursino. Sed exstat in aliis et edd. vet.

Quæ est ad Hispaniam. Hoc *est*, vulgo omissum, ex codd. et editione Rom. et interprete Græco bene restituit Clarke. Jurinius, *quæ alluit Hispaniam.* Citra necessitatem. Oberlin. in Mantissa.

Spectat inter. Videtur *in* pro *inter* legendum, ut paulo ante. Legerim etiam, *et spectat.* M.

Cap. II. *Apud Helvetios.* — Hanc omnem narrationem de Helvetiorum bellis, cum Cæsare gestis, prosecutus est Dio Cassius, xxxviii, 31, t. 1, p. 174, ita, ut Commentarios Cæsaris haud dubie ante oculos habuerit: nam omnia conspirant. M.

Et M. Pisone Coss. Fuit annus ab urbe condita 693. M. Ed. Rom. et quidam codd. *P. M. Pisone*: alii *Publico Marco Pisone.* Inde Oudend. legendum putat *Pupio M. Pisone.*

[*Civitati.* Civitas hic significat totius regionis incolas, qui eodem magistratu, iisdemque legibus utuntur, et sunt, ut ait Cic. de Somn. Scip. 3: « Concilia cœtusque hominum jure sociati. » Civitates Galliæ dividuntur in pagos, pagi in oppida. Ach.]

facile esse, quum virtute omnibus præstarent, totius Galliæ imperio potiri. Id hoc facilius eis persuasit, quod undique loci natura Helvetii continentur : una ex parte, flumine Rheno latissimo atque altissimo, qui agrum Helvetium a Germanis dividit; altera ex parte, monte Jura altissimo, qui est inter Sequanos et Helvetios; tertia, lacu Lemanno et flumine Rhodano, qui Provinciam nostram ab Helvetiis dividit. His rebus fiebat, ut et minus late vagarentur, et minus facile finitimis bellum inferre possent: qua de causa homines bellandi cupidi magno dolore afficiebantur. Pro multitudine autem hominum, et pro gloria belli atque fortitudinis, angustos se fines habere arbitrabantur, qui in longitudinem millia passuum CCXL, in latitudinem CLXXX patebant.

III. His rebus adducti, et auctoritate Orgetorigis permoti, constituerunt ea, quæ ad proficiscendum pertinerent, comparare; jumentorum et carrorum quam maximum numerum coemere; sementes quam maximas facere, ut in itinere copia frumenti suppeteret; cum proximis civitatibus pacem et amicitiam confirmare. Ad eas res conficiendas biennium

Imperio. In nonnullis codd. deest. Paulo ante codex unus habet *omnes.* Non male.

Helvetii continentur. Malunt quidam *contineantur* vel *continerentur*, sed bene habet vulgatum. Veteres editiones addunt *tuti Helvetii cont.*, invitis codicibus MS. et Græco interprete. J. C. H. pro *loci natura tuti* dabat *locis natura tutis.* Sed rectius postrema vox exulat et vulgatum retinetur.

Lemanno. Sic Strabo l. IV, p. 208. Λιμέννα vocat, duplici littera.

Millia — patebant. Nimius uterque numerus Cluverio, Germ. Ant. II, 4, videtur, cui in longitudinem satis sunt 170, in latitudinem 80 circiter, abjecto centenario. Approbat Hadr. Valesius in notit. Gall. p. 243. Cæsaris autem, an librarii error sit, incertum est. Metaphrastes Græcus vulgarem lectionem, milliariis in stadia conversis, sequitur. Cellar. *D'Anville* in *Not. de la Gaule*, longitudini 180, latitudini 80 milliaria assignat. Lectionem vulgarem defendi posse statuit Hausius, si cogites, in iis regionibus tum magnis circuitibus ad superandos montes et ad vitandos lacus opus fuisse.

[Cap. III. *Quæ ad proficiscendum pertinerent.* Ad iter faciendum necessaria. D.]

[*Carrorum. Carrus* et *carrum* vehiculum Germanis et Gallis proprium. A.]

[*Sementes;* quam plurimum agros conserere. B.]

sibi satis esse duxerunt; in tertium annum profectionem lege confirmant. Ad eas res conficiendas Orgetorix deligitur. Is, ubi legationem ad civitates suscepit, in eo itinere persuadet Castico, Catamantaledis filio, Sequano, cujus pater regnum in Sequanis multos annos obtinuerat, et a senatu populoque Romano amicus appellatus erat, ut regnum in civitate sua occuparet, quod pater ante habuerat: itemque Dumnorigi, Æduo, fratri Divitiaci, qui eo tempore

Lege. Cum omnes ratum habuerint, quod Orgetorix civitati persuaserat, res decreta dicitur *lege*. Est ergo *lege* idem, quod alibi, *consilio publico*. M.

Ad eas res conficiendas Org. Malim, *Ad ea Org.* Cæteris omnibus omissis, non tam vitandæ molestæ repetitionis causa, quæ est in hoc scriptore frequens, quam quod codd. variant: nam alius habet *confirmandas* pro *conficiendas*; alius *leges* pro *res*, alius omnino omittit verba, *ad eas res conficiendas*. Quæ varietas videtur ab interpretibus orta, quorum alius *ad ea* retulit ad leges confirmandas, álius ad illas omnes res conficiendas. M.

Orgetorix. Exstat nummus argenteus, cujus pars antica offert caput galeatum cum epigraphe COIOS, postica, inscripta ORCITIRIX, equum currentem, quem generosum alebat Gallia. Bouterovius, qui nummum exhibet in *Recherches curieuses des monnoyes de France*, p. 51, non dubitat, quin ei, cujus hic fit mentio, sit tribuendus, et *Coios* nomen urbis vel pagi esse putat. Contra Bochato in *Mémoires sur la Suisse ancienne*, t. 1, p. 584, videtur nummus, quippe Latine, non Græce, inscriptus, non nisi postero tempore cusus. Nomen *Orgetorigis* appellativum esse censet et notasse Principem pagi; *Coios* ipsi *Caius* est, proprium viri nomen. Displicet hoc Oderico in epistola de argenteo Orgetorigis nummo, in-4°, Romæ, 1767, qui nec tuto satis ad Cæsaris Orgetorigem referri posse statuit. Cf. Eckhel, Doctr. NN. vet. vol. 1, p. 78. Veram nominis scribendi formam esse *Orcitirix*, vix mihi dubium. Sic et infra VII, 54; *Eporedirix*.

Is, ubi leg.-suscepit, in eo itinere. — Ita lege ex auctoritate codd. non *sibi*: nam *sibi suscipere* vix est a Cæsare. M. Cur codices non sequamur, nulla est ratio.

A senatu. A senatu populi Romani; sic antiquissimi codices. Probat Oudendorp. recte. V. Brisson. de form. II, 135 seq. Lectio vulgata *a S. P. Q. R.* debetur librariis, frequentem formulam inscite præferentibus. Sed vide infra IV, 12; VII, 31.

Ut regnum — occuparet, ut tyrannidem affectaret. Mox dicit *principatum*. M.

[*Quod pater.* Ex h. l. et multis aliis, patet hæc regna in Gallia non fuisse hereditaria, quibus tamen filii privari se graviter ferebant. A populo, ut fit verisimile, dabantur propter justitiæ et fortitudinis opinionem. GOD.]

Dumnorigi. Levi inflexione in Gal-

principatum in civitate obtinebat ac maxime plebi acceptus erat, ut idem conaretur persuadet, eique filiam suam in matrimonium dat. Perfacile factu esse illis probat conata perficere, propterea quod ipse suæ civitatis imperium obtenturus esset: non esse dubium, quin totius Galliæ plurimum Helvetii possent. Se suis copiis suoque exercitu illis regna conciliaturum, confirmat. Hac oratione adducti, inter se fidem et jusjurandum dant, et, regno occupato, per tres potentissimos ac firmissimos populos totius Galliæ sese potiri posse sperant.

IV. Ea res ut est Helvetiis per indicium enuntiata, mori-

licis nummis occurrit *Dubnorex*, *Dubnoreix*, diverso schemate; nunc miles adest stans utraque manu caput humanum tenens, nunc miles gradiens aprum hasta defixum gestans. Aper, symbolum fortitudinis, frequens apud Gallos et Hispanos in nummis, item Germanis in honore, teste Tacito in Germ. c. 45. Occurrit et in Romanorum militaribus signis. V. Plin. H. N. x, 5. Postica nummi habet DURNACOS, sensu dubio. Eckhel, l. c., p. 62 et 74.

In civitate. Vulgo addunt *sua*. Sed a bonis codd. bene abest.

Conaretur. Putet aliquis legendum *conetur*, ut tempus præsens præsenti respondeat. Sed in narratione post præsentia, quæ imperfectorum et perfectorum locum tenent, ponuntur etiam imperfecta. Hæc Davisius et Clarkius centies ita corrigere voluerunt, ut esset ubique legitima temporum consecutio; sed centies reprehensi sunt ab Oudendorpio. Jam Cortius ad Sallust. Catil. c. 44, ostenderat, non esse omnia ad unam certam legem revocanda, monuitque nuper idem Ruhnkenius ad Vellei. Pat. 1, 9, 1. p. 32. De hac tantula re semel monuisse sufficiat. M. Sic paulo ante « persuadet, ut occuparet », et c. 9: « mittunt, ut impetrarent. » Cf. Oudend. ad c. 8.

Quin totius Galliæ pl. H. p. J. C. H. inseri vult *præ incolis tot. Gall.* Putat quippe, Helvetios a Cæsare non fuisse Galliæ accensitos. Lectio recepta c. 1, ubi *Helvetii reliquis Gallis* opponuntur, contrarium docet, quæ verba vero criticus expungit.

[*Dant fidem et jusjurandum*, eleganter pro, fide interposita, pollicentur, et se juramento obstringunt. A.]

Firmissimos; al. *fortissimos*, e glossa.

CAP. IV. *Ea res ut est, etc.* Ante hoc caput lacunam agnoscit J. C. H. quia non indicetur, a quo et qua de causa Orgetorix fuerit in vincula conjectus, neque conspiratio illa Orgetorigis cum Castico et Dumnorige satis clare exponatur. Mihi secus videtur. Orgetorix habebat in mandatis *cum proximis civitatibus pacem et amicitiam confirmare*. Is contra earum civitatum et ipsius Helvetiæ libertatem cum Æduo et Sequano conspiravit, quæ res non poterat non displicere Helvetiis, qui *re enuntiata hominem*

bus suis Orgetorigem ex vinculis causam dicere coegerunt. Damnatum pœnam sequi oportebat, ut igni cremaretur. Die constituta causæ dictionis, Orgetorix ad judicium omnem suam familiam, ad hominum millia X, undique coegit, et omnes clientes, obæratosque suos, quorum magnum numerum habebat, eodem conduxit; per eos, ne causam diceret, se eripuit. Quum civitas ob eam rem incitata, armis jus suum exsequi conaretur, multitudinemque hominum ex agris magistratus cogerent, Orgetorix mortuus est; neque abest suspicio, ut Helvetii arbitrantur, quin ipse sibi mortem consciverit.

V. Post ejus mortem nihilo minus Helvetii id, quod constituerant, facere conantur, ut e finibus suis exeant. Ubi jam se ad eam rem paratos esse arbitrati sunt, oppida sua omnia, numero ad duodecim, vicos ad quadringentos, reliqua privata ædificia incendunt; frumentum omne, præter quod secum portaturi erant, comburunt, ut, domum reditionis spe sublata, paratiores ad omnia pericula

in vincula conjecere et causam dicere coegerunt. Sic omnia bene cohærent. Perperam porro monet criticus, scribendum fuisse *regnis occupatis*, non *regno occupato*, quasi non de regno a singulis in sua civitate obtinendo sermo foret. *Ea res ut est — enuntiata.* Variant codd. Videtur fuisse scriptum: *Ea re — enuntiata.*

Ex vinculis. Vinctum verba facere coegerunt. M.

[*Igni cremaretur.* Quantum conjecto, hac pœna apud Gallos et Germanos affecti hostes reipubl. aut qui hostilia tentabant. V.]

Familiam. Hotomannus sic describit: « Qui vel in possessionibus ejus ac rusticis rebus vel in vectigalibus exercendis operam dabant. » M. Pro *suam* alii habent *sui*. V. Oudendorp.

[*Obæratos.* Ære alieno obstrictus et debitor ad aliquid operandum. Varro VI de l. l. « Liber, qui suas operas in servitute pro pecunia quam debeat, dat; dum solveret, *nexus* vocatur, et ab ære, *obæratus.* »]

Orgetorix mortuus est. Celsus addit *in carcere.*

Cap. V. *Oppida — incendunt.* Et hæc, et alia de his Helvetiorum rebus, quamquam summatim, attigit Plutarch. in Cæs. 18. M.

Præter (id) quod. Gell. N. A. 1, 16, « præter quod supra posui. » M. Alii *præter quam quod.*

Domum reditionis; ut apud Plautum, Amph. 1, 3, 21: « curatio rem. » Verbale nomen hic verbi, a quo deducitur, casum regit.

subeunda essent; trium mensium molita cibaria sibi quemque domo efferre jubent. Persuadent Rauracis, et Tulingis, et Latobrigis finitimis, uti, eodem usi consilio, oppidis suis vicisque exustis, una cum iis proficiscantur; Boiosque, qui trans Rhenum incoluerant, et in agrum Noricum transierant, Noreiamque oppugnarant, receptos ad se socios sibi adsciscunt.

VI. Erant omnino itinera duo, quibus itineribus domo exire possent; unum per Sequanos, angustum et difficile,

Molita cibaria, farinam. In gr. metaphr. est ἄλφιτα. M.

Tulingis et Latobrigis. Istorum memoriam servat hodieque nomen oppidi *Stuhlingen* in Suevia, hos nemo novit. Codices vero offerunt *Latobibus*, *Latobibis*, *Latovicis*, unde Oudend. exsculpsit *et late vicis finitimis*, quod tamen nec ipsi satis probatur.

Noreiam. Sic veteres libri, et metaphrastes, in quo est Νωρηΐαν, et Peutingeriana tabula. Cellar. Ergo reliquæ lectiones (magna enim est scripturæ varietas in h. v.) falsæ sunt. M. Cellarius duas Noreias agnoscit, alteram in Norico, alteram in Carnis; Mannert eadem esse putat.

Boios — receptos ad se socios sibi adsciscunt, i. e. fœdere sibi eos jungunt. Recipiunt eos ad se, et quidem ita ad se recipiunt, sibi adsciscunt, ut eos habeant socios. M.

Cap. VI. *Per Sequanos, inter Juram et Rhodanum*. Sed non satis intelligo, situ locorum comparato, quo tandem modo, qui Sequanorum fines transire voluerunt, inter Juram et Rhodanum, ubi nulli Sequani fuere, iter facere potuerint. Christ. Crusius in Probabilibus Criticis, p. 16-20, *Rhenum* voluit legi, pro *Rhodanum*, secutus Strabonem et metaphrasin Cæsaris Græcam, in qua sane est Ῥῆνος: ita fit iter inter Juram et Rhenum, deinde venitur ad Sequanos. Non dubito Crusio assentiri, præsertim quum et in ed. R. Steph. jam legatur *Rhenum*. Julius quidem Celsus de vita Cæs., p. 19, commode his verbis expressit: *alterum erat iter sub montem Juram in Sequanos*. M. Perperam iter inter Juram et Rhenum tentatum ab Helvetiis statuunt, quum iste ad hunc non pertingat. Accedit, quod, quum Rauraci in societatem essent adsciti ab Helvetiis, sinistrum Rheni latus incolentibus, planum iter his ad boream dabatur in Sequanos. Itaque res sic capienda. Ad meridiem Helvetiæ duplex erat iter, alterum ad sinistram per pontem Genevæ trans Rhodanum in Allobroges, alterum in Sequanos ad dextram per fauces inter Juram et Rhodanum. Isto prohibiti, cap. 8, hoc penetrare in Gallias tentarunt, cap. 9, et ad Æduos misere legatos. Id ipsum ostendit, non ad boream, ut vulgo putant, et ut nuper etiam Mannerto in opere Geographico, t. II, p. 1, p. 30, visum, transitum molitos Helvetios; tum enim ad Lingones, non ad Æduos, legati fuis-

inter montem Juram et flumen Rhodanum, vix qua singuli carri ducerentur; mons autem altissimus impendebat, ut facile perpauci prohibere possent : alterum per Provinciam nostram multo facilius atque expeditius, propterea quod Helvetiorum inter fines, et Allobrogum, qui nuper pacati erant, Rhodanus fluit, isque nonnullis locis vado transitur. Extremum oppidum Allobrogum est, proximumque Helvetiorum finibus, Geneva. Ex eo oppido pons ad Helvetios pertinet. Allobrogibus sese vel persuasuros, quod nondum bono animo in populum Romanum viderentur, existimabant, vel vi coacturos, ut per suos fines eos ire paterentur. Omnibus rebus ad profectionem comparatis, diem dicunt, qua die ad ripam Rhodani omnes conveniant. Is dies erat a. d. V. Kal. Apr., L. Pisone, A. Gabinio consulibus.

VII. Cæsari quum id nuntiatum esset, eos per Provinciam nostram iter facere conari, maturat ab Urbe proficisci; et quam maximis potest itineribus in Galliam ulteriorem contendit, et ad Genevam pervenit; Provinciæ toti

sent mittendi. Itaque, ni aliud obstet ex sequentibus, servanda est lectio vulgaris; de Rheno enim hic quæstio nullo modo esse potest. D'Anvillius etiam, Geographorum superioris sæculi princeps, intactum Cæsaris locum reliquit in *Notice de la Gaule*, pag. 599.

Vix qua, i. e. qua parte seu regione vix sing. c. d. In edd. vulgg. est, *quo vix*. M.

Allobrogum. Teste Strabone, l. IV, p. 186, multis hominum millibus in alienas terras quondam expeditiones suscepere. Hinc nominis ratio ex lingua Celtica, *all*, alius; *bro*, terra. *V. Origines gauloises*, auctore viro militari eximio *Latour d'Auvergne*, in nupero bello in Germania cæso, 8°, Paris. a. V; p. 184. Imo Scholiastes Juvenalis ad VIII, 234, derivat nomen gentis etiam a *brogæ*, ager, et *alla*, aliud, quia ex alio loco translata. Rectius forsan *O-Brien* in opere cit. ad c. 16, ducit ex Hiberno-Celtica lingua ab *aill*, rupes, et *brog*, habitatio, rupium incolas dictos.

Nuper pacati, a C. Pomptinio prætore. Cic. de prov. cons., c. 13. Epit. Liv. l. CIII. Hoc jam omnes interpretes monuerunt. M. Male quidam addunt P. R. *Populo Romano*, invitis codd.

[*Ex eo oppido*, etc. Sc. paulo infra hoc oppidum, pons est qui *pertinet*, tendit ad Helvetiam, quo itur in Helvetiam. A.]

L. Pis. A. Gabin. Coss. Fuit annus U. C. 696. M.

[Cap. VII. *Galliam ulteriorem*, respectu Romanorum. A.]

quam maximum potest militum numerum imperat. Erat omnino in Gallia ulteriore legio una. Pontem, qui erat ad Genevam, jubet rescindi. Ubi de ejus adventu Helvetii certiores facti sunt, legatos ad eum mittunt nobilissimos civitatis, cujus legationis Nameius et Verudoctius principem locum obtinebant, qui dicerent, « sibi esse in animo, sine ullo maleficio iter per Provinciam facere, propterea quod aliud iter haberent nullum : rogare, ut ejus voluntate id sibi facere liceat. » Cæsar, quod memoria tenebat, L. Cassium consulem occisum, exercitumque ejus ab Helvetiis pulsum, et sub jugum missum, concedendum non putabat; neque homines inimico animo, data facultate per Provinciam itineris faciendi, temperaturos ab injuria et maleficio existimabat. Tamen, ut spatium intercedere posset, dum milites, quos imperaverat, convenirent, legatis respondit, « diem se ad deliberandum sumpturum ; si quid vellent, a. d. Idus Apr. reverterentur. »

VIII. Interea ea legione, quam secum habebat, mili-

Quam maximum potest mil. num. Tò *potest* non legitur in ed. Rom. Mediol. Ven. Commode quoque abfuerit.

[*Erat omnino legio una.* H. I., in re militari peritissimus vir (*le comte Turpin de Crissé, Commentaires de César*, t. 1, p. 14) non sine causa negligentiæ Cæsarem arguit, quem anno præcedenti consulatum gerentem consilia Helvetiorum et apparatus latere non debuerint, quique, quum summa potestas jam ei proconsuli in Gallia designato tribueretur, unam tantum legionem in Provincia recenter subacta reliquerit, dum tres integras circum Aquileiam in provincia pacatissima biemare passus sit : quod si in eo Cæsar peccavit, nihilo minus hanc eximia celeritate, et aeri ingenio temporis jacturam resarsisse fatendum est. A.]

Rogare. Al. *rogarentque.*

Cassium — occisum. Vid. c. 12. Epitome Liv. lib. LXV. RH. Factum id anno U. C. 646. Cf. Pighius.

Sub jugum. Al. *sub jugo.* Ut Liv. III, 28.

[*Diem se ad deliberandum.* Non diem naturalem, ut loquuntur astronomici, sed spatium aliquod temporis. Sic Virgil. Æneid. XI, v. 425 : « Multa dies, variusque labor mutabilis ævi Rettulit in melius... » Ubi Servius : « Dies autem, tempus. » D. — Hoc loco mirari simul et vituperare licet nimiam Helvetiorum credulitatem, qui primum legatos mittunt, deinde tempus concedunt, ea spe freti se transitum per Provinciam a Cæsare impetraturos. A.]

tibusque, qui ex Provincia convenerant, a lacu Lemanno, qui in flumen Rhodanum influit, ad montem Juram, qui fines Sequanorum ab Helvetiis dividit, millia pas-

Cap. VIII. *A lacu — qui infl. Rhod. influit.* Si vere æstimes, lacus non in flumen, sed flumen in lacum influit. Hæc fuit causa, cur monitu Rhenani sensim in vulgg. edd. introduceretur alia lectio, *a lacu L. quem fl. Rhodanum influit.* Sed quum *Rhodanum* casu primo non dicatur, et infra, VII, 57, occurrat, « palus influit in Sequanam flumen, » quem locum jam Glareanus comparavit: non videtur dicendi genus, quamquam rarum, mutandum esse, ut jam Casaub. ad Strabon., p. 207, et post hunc Oudendorpius ad h. l. monuerunt. Davisius maluit *qua* (pro *qui*) *in fl. Rhodanum infl.* M. Sane eo sensu sumendum τὸ *qui.* — *Qui in flumen Rhodanum influit.* Vel *qua* hic legendum, vel *qui* eo sensu accipiendum, prorsus mihi persuadeo. Nihili est emendatio proposita a Rhenano et recepta ab aliis, *quem flumen Rhodanum influit.* Falluntur tamen, qui *flumen Rhodanum* nominandi casu dici non posse volunt. Sic enim et Horatius in Arte poet., v. 18: « flumen Rhenum » dicit et Od. IV, 4, 38, « flumen Metaurum. » Verum hic non est his locus. Oberlin. in Maut.

A lacu Lemanno — ad montem Juram — murum perducit. Non satis apparet, cur Cæsar ea potissimum parte, *a lacu Lemanno ad Juram,* murum duxerit. Nam si murum duxit a septemtrionali seu ulteriore littore lacus ad montem Juram, necesse est, ejus milites, qui murum struxerunt, fuisse trans Rhodanum et lacum Lemannum. Sed certum est, eos fuisse cis Rhodanum, ad meridionalem ejus ripam, quia Helvetios, Rhodanum transire volentes, repulerunt in ulteriorem ripam. Ergo ibi, ubi non fuerunt, non potuerunt murum struere. Accedit, quod Dio Cass. XXXVIII, 32, diserte dicit, Helvetios, per Allobrogum fines transeuntes, murum oppositum offendisse. Ergo fuit murus ibi, ubi sunt Allobroges, ideoque cis Rhodanum. Alias difficultates Vossius indicavit, quæ tamen corruunt, si supra, c. 6, eum metaphrasi græca *Rhenus* pro *Rhodanus* legatur. Ego eam, quæ mihi gravissima videbatur, indicavi. Quum ergo murus non ultra, sed cis Rhodanum ductus sit, ubi montes quidem sunt, sed nullus, qui dicitur Jura: perspicuum est, nomen *Jura* esse vitiosum et delendum. Si hoc deletur, omnia quoque illa verba, *qui fines Sequanorum ab Helvetiis dividit,* delenda sunt: nam hæc describunt montem Juram, qui trans Rhodanum est; sed nunc montes cis Rhodanum sunt intelligendi. Idem Vossius viderat, verba, *qui fin. Sequ. ab Helvet. div.* esse delenda; sed non viderat, etiam verbum *Juram* esse tollendum: finxerat potius, montes cis Rhodanum etiam dictos esse *Juram.* Quod si in tam obscura re licet aliquid constituere, omissis iis, quæ dixi omittenda esse, locum sic legendum puto: *a lacu Lemanno, qui in flumen Rhodanum influit, ad montes millia passuum — murum — fossamque perducit.* Sed tutius fortasse est, cum

suum X murum, in altitudinem pedum XVI, fossamque perducit. Eo opere perfecto, præsidia disponit, castella communit, quo facilius, si se invito transire conarentur, prohibere possit. Ubi ea dies, quam constituerat cum legatis, venit, et legati ad eum reverterunt; negat « se more et exemplo po-

Davisio et Clarkio fateri, non esse locum perspicuum satis, neque posse omnia expediri. M. Mihi cum Hausio ita videtur. In ripa Genevensi ductus fuit murus a lacu Lemanno ad Juram ita, ut inter murum vel aggerem et montem, ad cujus pedes *angusta via* erat, Rhodanus defluerct. Est illa omnino *difficilis via*, cujus mentio fit c. 6, *qua vix singuli carri ducerentur*, quod vel vici nomen *Clausæ, la Cluse* hodie dicti, satis iudicat. Itaque non necesse est, ut, c. 6, pro *Rhodano* ponatur *Rhenus*, qui ad Juram nusquam pertinet, ueque est causæ quidquam, ut hoc cap. deleatur vox *Jura*, eo enim nomine cis Rhodanum quoque mons vocari potuit, flumine divisus. Si cui hæc non placent, mea pace consilium Mori sequatur.

De Muro Cæsaris ducto a lacu Lemanno ad Juram: cardo rei versatur in quæstione, prope Genevam, an paulo superius, ductus sit murus. Hoc posterius placuit Sponio in *Histoire de Genève*, l. 1, ubi muri cjus rudera superesse perhibet inter *Gingin* prope Noiodunum (*Nyon*) et lacum. Contra Butinus, medicus Genevensis, in dissertatione *sur le lieu, où passaient les lignes que Jules César fit faire près de Genève*, etc., addita tomo secundo operis Sponiani (edit. 4°, a. 1730), docet et schemate illustrat a Geneva ad Clusam perductum sic murum sive maceriam potius vel vallum, montemque, quod *eram* hariolatus, cui nomen hodie *le Wache*, cis Rhodanum, tum Juræ partem constituisse statuit: unde nec loco movenda verba, quod quidam voluere, *qui* (Jura) *fines Sequanorum ab Helvetiis dividit*. Idem porro Butinus non nimiam esse arbitratur longitudinem *decem novem millium passuum*, quæ summa sic Cæsari restituenda videtur. Habet etiam Græcus interpres centum quinquaginta duo stadia, quæ ad decies novies mille passus redeunt. Contra codex Leid. 1, non dat nisi *decem*. Os. in Mant.

Decem. Edd. fere omnes *decem novem*. Nimia est hæc muri longitudo. Ergo recte monuit Vossius, aut *decem*, aut *novem* legendum esse, non conjunctim *decem novem*. Probavit hanc sententiam Cellarius, idemque visum esse Cluverio (Germ. Ant. II, 4) ostendit. Probavit etiam Davisius, quia in Julio Celso, p. 21, est *decem*, sine illo *novem*. M. Hoc ergo delendum. [*Achaintre* tamen servare vellet. Quid enim impedit, inquit, quin murus usque eo loci productus fuerit, quo occurreret montis Juræ pars aliqua, vel, quo flumen pedibus transiri non posset?]

[*Castella communit*. Hujus generis munitiones quod Galli vocant *redoutes*. A.]

Prohibere possit. Vulgo contra codd. legitur *prohiberi possent*. M.

More et exemplo. Sic Tacit. H. 1,

puli Romani posse iter ulli per Provinciam dare; et, si vim facere conentur, prohibiturum» ostendit. Helvetii, ea spe dejecti, navibus junctis, ratibusque compluribus factis, alii vadis Rhodani, qua minima altitudo fluminis erat, nonnunquam interdiu, sæpius noctu, si perrumpere possent, conati, operis munitione et militum concursu et telis repulsi, hoc conatu destiterunt.

IX. Relinquebatur una per Sequanos via, qua, Sequanis invitis, propter angustias ire non poterant. His quum sua sponte persuadere non possent, legatos ad Dumnorigem Æduum mittunt, ut eo deprecatore a Sequanis impetrarent. Dumnorix gratia et largitione apud Sequanos plurimum poterat, et Helvetiis erat amicus, quod ex ea civitate Orgetorigis filiam in matrimonium duxerat, et cupiditate regni adductus novis rebus studebat, et quam plurimas civitates suo sibi beneficio habere obstrictas volebat. Itaque rem suscipit, et a Sequanis impetrat, ut per fines suos Helvetios ire patiantur, obsidesque uti inter sese dent, perficit: Sequani, ne itinere Helvetios prohibeant; Helvetii, ut sine maleficio et injuria transeant.

X. Cæsari renuntiatur, Helvetiis esse in animo per

18: «More D. Augusti et exemplo militari.» Male Hotom. nostro loco addit *injussu*.

Ostendit, significavit. Sic et c. 19 et C. I, 6; item Terent. Eun. V, 9, 59.

Navibus junctis..., alii vadis. Sic Davis. et Ondendorp. e codd. Sed edd. vulgg. post Hotomannum cœperunt exhibere, *navibus ratibusque alii, alii vadis*, bis posito verbo *alii*. Quum autem et alibi soleat *alius* alterutro loco omitti, ubi bis ponendum erat, et in codd. h. l. omittatur, recte sublatum est. Jam dixerat hoc Gronov., ad Liv. III, 37. M. Cf. notata ad III, 21 et 25.

Si — possent. [Pro *conati*, *an possent.*] Terent. Heaut. I, I, 118: «visam, si domi est.»

Operis munitione. Intelligit murum, fossam et castella, de quibus paulo ante dixerat. M.

Cap. IX. *Deprecatore.* Præpositio valet ad augendum, teste Gellio, VI, 16. [Simpliciter: ut eo precante, transitum impetrarent.]

Impetrarent. Vulgo *hoc impetrarent*, contra codices. Cf. c. 35; V, 36; VI, 2.

Orget. filiam duxerat. Cf. c. 3. M.

Cap. X. *Renuntiatur.* Vulgo *nuntiatur*, contra codd. (et edd. vet.). Si-

agrum Sequanorum et Æduorum iter in Santonum fines facere, qui non longe a Tolosatium finibus absunt, quæ civitas est in Provincia. Id si fieret, intelligebat magno cum Provinciæ periculo futurum, ut homines bellicosos, populi Romani inimicos, locis patentibus maximeque frumentariis finitimos haberet. Ob eas causas ei munitioni, quam fecerat, T. Labienum legatum præfecit. Ipse in Italiam magnis itineribus contendit, duasque ibi legiones conscribit, et tres, quæ circum Aquileiam hiemabant, ex hibernis educit, et, qua proximum iter in ulteriorem Galliam per Alpes erat, cum his quinque legionibus ire contendit. Ibi Centrones, et Graioceli, et Caturiges, locis superioribus occupatis, itinere exercitum prohibere conantur. Compluribus his præliis pulsis, ab Ocelo, quod est citerioris Provinciæ extremum, in fines Vocontiorum ulterioris Provinciæ die septimo pervenit; inde in Allo–

gnificatio h. l. nihil quidem differt; sed quæritur, quæ vera lectio sit. M.

Qui non longe — in Provincia. Glossatori hæc deberi arbitratur J. C. H.

Munitioni, quam fecerat. Conf. c. 8. M.

Italiam. Galliam citeriorem. Cf. c. 24, ubi hæ legiones dicuntur in Gallia citeriore conscriptæ. De legionibus, quibus Cæsar in hoc bello usus est, de earum nominibus, de genere militum, quibus constabant, de earum fortitudine et rebus gestis, exstat erudite scripta disputatio in libro, qui inscribitur, *Mémoires critiques et historiques sur plusieurs points d'antiquités militaires par Charles Guichard, nommé* Quintus Icilius. Tom. III, p. 1-130, inprimis Sect. 1 et 2. M.

Graioceli. Hoc Davisius pro vulg. *Garoceli* restituit. Nomen habuerunt ab Alpibus Graiis et Ocelo. Mant. [Quum Cæsar eos inter Centrones et Caturiges locaverit, habitabant vallem quæ præbet iter ingredientibus e Cisalpina Gallia in Transalpinam. A.]

Complur. his pr. pulsis. Rei hujus meminit Polyænus VIII, 23, sed perperam tradit, Cæsarem ἀμαχὶ, sine pugna, Alpes transgressum.

[*Citerioris provinciæ.* Galliam intelligit cis Alpes, Romæ respectu, positam.]

Ocelo. Strabo lib. IV, p. 179, Ocelum finem terræ Cottii dixit, quæ fuit in Alpibus Cottiis. Fuit ergo Ocelum finis Cisalpinæ Galliæ in Alpibus; vicus, an oppidum, non liquet. Cell. *Ocelum*, alias *Uxellum*, nunc *Uxeau*. V. d'*Anville* in *Not. de la Gaule*, p. 501.

Vocontiorum. Caput Vasionem nominat Mela, II, 5, unde sedes manifesta.

brogum fines, ab Allobrogibus in Segusianos exercitum ducit. Hi sunt extra Provinciam trans Rhodanum primi.

XI. Helvetii jam per angustias et fines Sequanorum suas copias traduxerant, et in Æduorum fines pervenerant, eorumque agros populabantur. Ædui, quum se suaque ab his defendere non possent, legatos ad Cæsarem mittunt rogatum auxilium : « ita se omni tempore de populo Romano meritos esse, ut pæne in conspectu exercitus nostri agri vastari, liberi eorum in servitutem abduci, oppida expugnari non debuerint. » Eodem tempore quo Ædui, Ambarri, necessarii et consanguinei Æduorum, Cæsarem certiorem faciunt, sese, depopulatis agris, non facile ab oppidis vim hostium prohibere. Item Allobroges, qui trans Rhodanum vicos possessionesque habebant, fuga se ad Cæsarem recipiunt, et demonstrant sibi præter agri solum nihil esse reliqui. Quibus rebus adductus Cæsar, non exspectandum sibi statuit,

Segusianos. Male alii *Sebusianos*.

Cap. XI. *Meritos esse*. V. c. 43 et Strabo l. iv, p. 92; Tacitus Ann. xi, 25; Eumenii paneg. Constantini, c. 2.

Quo Ædui, Ambarri. Edd. vulgg. hunc locum sic exhibent : *Eodem tempore, quo Ædui, Ambarri quoque*. — Sed nullus codex habet *quo* et *quoque*. Ergo suasit Clarkius hanc lectionem : *Eodem temp. Ædui Ambarri, necessarii*, — quam Oudendorpius recepit : atque ita sunt Ambarri pars civitatis Æduæ, dicunturque Ædui Ambarri, ut Locri Opuntii et Ozolæ, ita ut Opuntii sint pars Locrensis civitatis. Mihi quidem cum Ciacconio videtur legendum : *Eodem tempore Ambarri, necessarii*, — cæteris omnibus omissis, quia sic est in metaphrasi græca. Hanc lectionem alius aliter explicare voluit, Ambarros quoque esse Æduos, Ambarros esse diversos ab Æduis, ambos eodem tempore legatos misisse : e quibus explicationibus varietates plures enatæ sunt. Infra, c. 14, Ambarri ab Æduis ita distinguuntur, ut non videantur esse pars civitatis Æduæ. Idem intelligitur e loco Livii, v, 34, ubi deinceps enumerantur Bituriges, Arverni, Senones, Ædui, Ambarri, Carnutes : apertum enim est, Ambarros esse civitatem, a cæteris diversam, ut Arverni, Carnutes, aliique peculiares gentes Gallicæ fuerunt. M. Tò *Ædui* hic est nihili. Expungo. [Vulgat. *quo* et *quoque* servavit *Achaintre*. Quum omnes fere codd. habeant *Ædui*, hanc vocem retinuimus, sed quum in plerisque absit et *quo*, et *quoque*, *quo* omni sententiæ prorsus necessarium servavi, sed *quoque* non ita utile ut sensus constet, expunxi. B.]

[*Demonstrant*, narrant, referunt sua verba rebus confirmando. B.]

dum, omnibus fortunis sociorum consumptis, in Santonos Helvetii pervenirent.

XII. Flumen est Arar, quod per fines Æduorum et Sequanorum in Rhodanum influit incredibili lenitate, ita ut oculis, in utram partem fluat, judicari non possit. Id Helvetii ratibus ac lintribus junctis transibant. Ubi per exploratores Cæsar certior factus est, tres jam copiarum partes Helvetios id flumen traduxisse, quartam vero partem citra flumen Ararim reliquam esse; de tertia vigilia cum legionibus tribus e castris profectus, ad eam partem pervenit, quæ nondum flumen transierat. Eos impeditos et inopinantes aggressus, magnam eorum partem concidit; reliqui fugæ sese mandarunt, atque in proximas silvas abdiderunt. Is pagus appellabatur Tigurinus; nam omnis civitas Helvetia in quatuor pagos divisa est. Hic pagus unus quum domo exisset, patrum nostrorum memoria L. Cassium consulem interfecerat, et ejus exercitum sub jugum miserat. Ita sive casu, sive consilio deorum immortalium, quæ pars civitatis Helvetiæ insignem calamitatem populo Romano intulerat, ea princeps pœnas persolvit. Qua in re Cæsar non solum publicas, sed etiam privatas injurias ultus est, quod

In Santonos. Al. *Santones.* Perinde est.

Cap. XII. *Incredibili lenitate.* « Stanti similem » Silius dicit III, 457. Alii *levitate.*

Quartam vero. Al. *fere.* [De vigiliis vid. ad cap. 26.]

Aggressus — concidit. Non ipse Cæsar fecit, sed per Labienum legatum, ut diserte tradit Plutarch. in Cæs., cap. 18. M. Triginta millia cæsa Polyænus scribit VIII, 23, cæterum pro *Arare* Rhodanum ponit. De Labieno v. Appianus, l. mox cit.

Pagus. Paulo ante dixit, *pars Helvetiorum :* paulo post, *pars civitatis Helvetiæ.* Facile ergo, quid sit pagus, his comparandis intelligitur. Cf. c. 37. M. [Nempe villarum societas, ditio, ager, qui multis vicis constat. A. Cluverius German., lib. II, c. 4; Cellarius Geogr. antiq., lib. II, c. 3, et Glareanus Helvetiæ pagos describunt.]

Cassium. Cf. c. 7. Hæc ipsis his verbis leguntur in Appiani fragmento de bellis Gallicis, p. 755, ed. Steph.; ducta ex Claudii Pauli Annalibus. M. Vid. not. ad Taciti Germ. 37, is scil. Germanos cædis auctores facit, sub iis Gallos complexus. Ea clades ad a. U. C. 646 pertinet. Cf. Pighius.

ejus soceri L. Pisonis avum, L. Pisonem legatum, Tigurini eodem prælio, quo Cassium, interfecerant.

XIII. Hoc prælio facto, reliquas copias Helvetiorum ut consequi posset, pontem in Arari faciendum curat, atque ita exercitum traducit. Helvetii, repentino ejus adventu commoti, quum id, quod ipsi diebus viginti ægerrime confecerant, ut flumen transirent, uno illum die fecisse intelligerent, legatos ad eum mittunt : cujus legationis Divico princeps fuit, qui bello Cassiano dux Helvetiorum fuerat. Is ita cum Cæsare agit : « Si pacem populus Romanus cum Helvetiis faceret, in eam partem ituros, atque ibi futuros Helvetios, ubi eos Cæsar constituisset, atque esse voluisset; sin bello persequi perseveraret, reminisceretur et veteris incommodi populi Romani, et pristinæ virtutis Helvetiorum. Quod improviso unum pagum adortus esset, quum ii, qui flumen transissent, suis auxilium ferre non possent, ne ob eam rem aut suæ magnopere virtuti tribueret, aut ipsos despiceret. Se ita a patribus majoribusque suis didicisse, ut magis virtute quam dolo contenderent, aut insidiis niterentur. Quare ne committeret, ut is locus, ubi constitissent, ex calamitate populi Romani et internecione exercitus nomen caperet, aut memoriam proderet. »

XIV. His Cæsar ita respondit : « Eo sibi minus dubitationis dari, quod eas res, quas legati Helvetii commemorassent,

Soceri L. Pisonis. Cf. Sueton. Jul. c. 21. M.

Cap. XIII. *Agit.* Alii *egit.*

Ubi eos Cæsar constituisset. Tò *eos* ab aliis abest.

Veteris incommodi. Est ipsa illa clades Cassiana. M.

Adortus esset. Μωσεις pro fugasset.

Tribueret. Sc. quidquam.

Contenderent—niterentur. Glossatori deberi prius verbum statuunt Gruterus, Davisius, Oudendorpius. Bentleius legendum suadet *niterentur et contenderent.* Ob. in Maut.

[*Ne committeret.* Ne periculum faceret. Et hoc est quod Diodorus de Gallis prodidit, plurima jactanter in suam laudem et exterorum contemptum dicere, minacesque et detrectatores, suique opinione inflatos. God.]

Cap. XIV. *Eo minus dubitationis.* Utrum pacem cum Helvetiis faceret, an bello eos persequi vellet. M.

Legati Helvetii. E margine hæc verba irrepsisse bene judicant Ciaccon. et Gruterus, idemque et Ou-

memoria teneret; atque eo gravius ferre, quo minus merito populi Romani accidissent : qui si alicujus injuriæ sibi conscius fuisset, non fuisse difficile cavere : sed eo deceptum, quod neque commissum a se intelligeret, quare timeret; neque sine causa timendum putaret. Quod si veteris contumeliæ oblivisci vellet, num etiam recentium injuriarum, quod, eo invito, iter per Provinciam per vim tentassent; quod Æduos, quod Ambarros, quod Allobrogas vexassent, memoriam deponere posse? Quod sua victoria tam insolenter gloriarentur, quodque tamdiu se impune tulisse injurias admirarentur, eodem pertinere; consuesse enim deos immortales, quo gravius homines ex commutatione rerum doleant, quos pro scelere eorum ulcisci velint, his secundiores interdum res et diuturniorem impunitatem concedere. Quum ea ita sint, tamen si obsides ab iis sibi dentur, uti ea, quæ polliceantur, facturos intelligat; et si Æduis de injuriis, quas ipsis sociisque eorum intulerint, item si Allobrogibus satisfaciant, sese cum iis pacem esse facturum. » Divico respondit : « Ita Helvetios a majoribus suis institutos esse, uti obsides accipere, non dare consuerint; ejus rei populum Romanum esse testem. »

XV. Hoc responso dato, discessit. Postero die, castra ex

dend. et Bentleius : ipsos enim alloquitur Cæsar. Ob. in Mant.

Atque eo gravius ferre. Inserit J. C. H. *calamitatem* vel *incommodum*. Sed nemo est, qui non subaudiat.

Accidissent. Al. *accidisset.*

[*Qui.* Sc. populus Romanus : si igitur populus Romanus injuriæ alicujus erga Helvetios sibi conscius fuisset; si quam eis injuriam intulisset, etc. A.]

Ambarros. Cf. c. 11. M.

Posse. Sic quidem codd. et vett. ed. Sed vulgo melius, *posset*. M. Clarke restituit τὸ *posse*, probante Oudend. [*Achaintre* malle videtur *posset*.]

Eodem pertinere, eamdem vim habere in animo Cæsaris, *eum movere*, ne iis pacem concederet. M.

Quo gravius, ut eo gravius doleant. M. [Verissime. Vetus poeta apud Aristot. Rhet. II, 24 : Πολλοῖς ὁ δαίμων οὐ κατ' εὔνοιαν φέρων Μεγάλα δίδωσιν εὐτυχήματ', ἀλλ' ἵνα Τὰς συμφορὰς λάβωσιν ἐπιφανεστέρας, et Claudian. in Ruf. I, 22 : « ... Tolluntur in altum Ut lapsu graviore ruant. »]

[*Uti ea quæ polliceantur*, nempe in eam partem ituros, ubi Cæsar constituisset. A.]

eo loco movent. Idem Cæsar facit, equitatumque omnem, ad numerum IV millium, quem ex omni Provincia et Æduis atque eorum sociis coactum habebat, præmittit, qui videant, quas in partes hostes iter faciant. Qui cupidius novissimum agmen insecuti, alieno loco cum equitatu Helvetiorum prælium committunt; et pauci de nostris cadunt. Quo prælio sublati Helvetii, quod quingentis equitibus tantam multitudinem equitum propulerant, audacius subsistere, nonnunquam ex novissimo agmine prælio nostros lacessere cœperunt. Cæsar suos a prælio continebat, ac satis habebat in præsentia hostem rapinis, pabulationibus, populationibusque prohibere. Ita dies circiter quindecim iter fecerunt, uti inter novissimum hostium agmen et nostrum primum non amplius quinis aut senis millibus passuum interesset.

XVI. Interim quotidie Cæsar Æduos frumentum, quod essent publice polliciti, flagitare. Nam propter frigora, quod Gallia sub septemtrionibus, ut ante dictum, po-

[Cap. XV. *Provincia,* nempe Narbonensi.]

[*Cupidius*, id est, inconsultius et festinantius quam par erat, pugnæ cupiditate adducti. A.]

Alieno loco. Opponitur *suo;* Sallust. Jug. 54, i. e. opportuno. V. et Liv. XLII, 43. [*Alieno* ergo est iniquo.]

Ex novissimo agmine. Alii *et*.

Pabulationibus. Hoc verbum ab edd. vulgg. abest, culpa Vossii. M. Restituit Davis.

Dies quindecim. Alii *duodecim*.

Passuum. In aliis deest. Non male. Sic et alibi Cæsar, ut c. 41; II, 30, etc. [Hæc addit *Turpin de Crissé*, t. I, p. 32 : « Il faut trois milles pour une » lieue; ainsi l'arrière-garde des » Suisses n'était qu'à deux lieues de » l'avant-garde de César. On ne » comprend pas pourquoi les deux » armées étant en présence l'une de » l'autre, et César dans l'intention » de joindre les Suisses et de les » combattre, il les laissa marcher » quinze jours, et se contenta de les » suivre, en s'éloignant de ses sub- » sistances..... Sans doute qu'il eut » des raisons pour ne pas se presser; » mais celle des subsistances était » bien intéressante pour lui. » Criticum refellit *Achaintre* et demonstrat, collatis cum h. l. capp. 23 et 24, nihil aliud Cæsarem in animo habuisse nisi ut hostem longo itinere defatigatum ipse aggredi posset in loco suo et Helvetiis iniquo. B.]

Cap. XVI. [*Flagitare*. Verbum huic loco aptissimum. Denotat enim vehementem non sine convitiis postulationem. D.]

Ut ante dictum. An respicit verba c. I : *Vergit ad septemtriones?* M.

sita est, non modo frumenta in agris matura non erant, sed ne pabuli quidem satis magna copia suppetebat. Eo autem frumento, quod flumine Arare navibus subvexerat, propterea minus uti poterat, quod iter ab Arare Helvetii averterant, a quibus discedere nolebat. Diem ex die ducere Ædui; conferri, comportari, adesse dicere. Ubi se diutius duci intellexit, et diem instare, quo die frumentum militibus metiri oporteret, convocatis eorum principibus, quorum magnam copiam in castris habebat, in his Divitiaco et Lisco, qui summo magistratu præerat, quem Vergobretum appellant Ædui, qui creatur annuus, et vitæ necisque in suos habet potestatem, graviter eos accusat, quod, quum neque emi, neque ex agris sumi posset, tam necessario tempore, tam propinquis hostibus, ab his non sublevetur; præsertim quum magna ex parte eorum precibus adductus bellum susceperit, multo etiam gravius, quod sit destitutus, queritur.

XVII. Tum demum Liscus oratione Cæsaris adductus, quod antea tacuerat, proponit: « Esse nonnullos, quorum auctoritas apud plebem plurimum valeat, qui privati plus possint, quam ipsi magistratus. Hos seditiosa atque improba

Conferri et *comportari* non subtiliter distinxerim; putem tamen conferri a singulis, comportari in unum locum id quod singuli contulerant. In metaphr. gr. est ἀθροίζεσθαι et ἄγεσθαι. M.

Se duci. Sic Terent. Phorm. 3, 2, 15: « Ut phaleratis verbis ducas me. » [Idem ac *deludi*, in aliud tempus ex alio rejici. Vulgaris est vox in Gallica lingua: *faire aller quelqu'un* pro deludere. B.]

Magistratu, dativo casu sine accessione vocalis *i*, quod solemne Cæsari fuisse, Gellius, N. A. IV, 16, demonstravit. Cellar. Plura exempla Oudendorpius collegit. De summo Æduorum magistratu quædam traduntur infra VII, 33. M. De isto dativo v. *Berger* de natur. pulchrit. orat. p. 411.

Præerat. Al. *præerant*. Male.

Vergobretum. Lingua Celtica *Fear-go-breith* est vir ad judicium; *breatam*, judex; *fear*, vir; *go*, ad. Vid. *J. O-Brien* in *Focaloir Gaoidheilge Sax-bhéarla or an Irish-English dictionary*. 4°. *Paris*, 1768, in præf. p. 24. Apud *Le Pelletier* in *Dict. de la langue Bretonne*, in voce *Breugeou* occurrit *breut*, *brawd*, judicium. [Olim magistratus Augustoduni qui in biennium eligebatur *Vierg* seu *Verg* vocabatur, ita ut pars prima antiqui nominis remansisse videretur. God.]

Precibus adductus. Cf. c. 11. M.

Cap. XVII. *Privati.* Alii *privatim*.

oratione multitudinem deterrere, ne frumentum conferant quod præstare debeant : si jam principatum Galliæ obtinere non possint, Gallorum quam Romanorum imperia perferre, satius esse, neque dubitare, quin, si Helvetios superaverint Romani, una cum reliqua Gallia Æduis libertatem sint erepturi. Ab iisdem nostra consilia, quæque in castris gerantur, hostibus enuntiari; hos a se coerceri non posse. Quin etiam, quod necessario rem coactus Cæsari enuntiarit, intelligere sese, quanto id cum periculo fecerit, et ob eam causam, quamdiu potuerit, tacuisse. »

XVIII. Cæsar hac oratione Lisci Dumnorigem, Divitiaci fratrem, designari sentiebat : sed quod pluribus præsentibus eas res jactari nolebat, celeriter concilium dimittit, Liscum retinet; quærit ex solo ea, quæ in conventu dixerat. Dicit liberius atque audacius. Eadem secreto ab aliis quærit; reperit esse vera. « Ipsum esse Dumnorigem, summa

Si jam princ. Jurinius malit *si ipsi*. Sed *ipsi* mox præcessit. Ob. in Mant.

Neque dubitare. Alii legunt : *neque dubitare debeant*. Turbatur in verbo *debeant* syntaxis, nam non pendet hoc verbum ab aliquo superiorum. Clarkius in *debere* voluit mutari, Oudendorpius omitti. Sed non puto, ex omni ἀνακολουθίᾳ faciendam esse legitimam consecutionem orationis. M. Delendum τὸ *debeant* putat Oud. subandito *se*, ni hoc *se* addere malis. Quam lectionem exhibeo, ea est quam e codd. et edd. vet. restituit in editione posteriore Oud. qui in priori dederat sic : *quod præstare dicant, si jam — perferre : neque dubitare debeant*, quo refertur nota præmissa. — Jurin. velit *neque dubitari debere*. [*Achaintre* e Clarkio recepit *dubitare debere*, et sic omnem locum optime interpretatur. Liscus exponit ; hos, scilicet privatos, de quibus supra queritur, seditiosa atque improba indole, multitudinem deterrere, ne frumentum conferant quod præstare debeant (optime græcus interpr. ὁ ὀφειλόμενος σῖτος, frumentum debitum), dicentes Æduis, si jam Galliæ principatum obtinere non possint, satius esse Gallorum (scil. Helvetiorum, qui erant Galli) imperia perferre, quam Romanorum; et Æduos non dubitare debere, quin Romani, si Helvetios superaverint, sint erepturi Æduis, etc.]

Coactus. Sic codd. et edd. vet. Male Faernus expunxerat, uno codice motus.

Cap. XVIII. *Ab aliis quærit.* Abest *quærit* ab edd. vulgg. Sed exstat in omnibus codicibus. M. Et græcus interpres habet. Superfluum duxerat Scaliger.

audacia, magna apud plebem propter liberalitatem gratia, cupidum rerum novarum; complures annos portoria reliquaque omnia Æduorum vectigalia parvo pretio redempta habere, propterea quod, illo licente, contra liceri audeat nemo. His rebus et suam rem familiarem auxisse, et facultates ad largiendum magnas comparasse; magnum numerum equitatus suo sumptu semper alere, et circum se habere; neque solum domi, sed etiam apud finitimas civitates largiter posse; atque hujus potentiæ causa matrem in Biturigibus homini illic nobilissimo ac potentissimo collocasse; ipsum ex Helvetiis uxorem habere; sororem ex matre et propinquas suas nuptum in alias civitates collocasse; favere et cupere Helvetiis, propter eam affinitatem; odisse etiam suo nomine Cæsarem et Romanos, quod eorum adventu potentia ejus deminuta, et Divitiacus frater in antiquum locum gratiæ atque honoris sit restitutus. Si quid accidat Romanis, summam in spem regni per Helvetios obtinendi venire; imperio populi Romani non modo de regno, sed etiam de ea, quam habeat, gratia desperare. » Reperiebat etiam in quærendo Cæsar, quod prælium equestre adver-

[*Portoria.* Portorium, proprie pretium datum portitoribus, qui de citeriore ripa in ulteriorem merces ducunt: h. l. vectigal pro transitu fluminis impositum. A.]

Illo licente. Alii *dicente.* Male, et mox *contradicere.* [*Liceri* est pretium deferre in auctione facienda. D. Suos tamen codd. habere *dicente* testatur *Achaintre.*]

Sed etiam apud. Tò *etiam* deest in cod. Dorvillii et edd. vet. Sic et alibi, ut I, 43. Vide et VI, 43.

[*Largiter posse.* Eum esse potentissimum. A. *Collocasse*, subaudi: *nuptum. Cupere*, bene velle, θέλειν, voluntas pro benevolentia. D.]

Divitiacus restitutus. Cf. c. 3. M.

Si quid accidat Romanis. Intrudit J. C. H. *gravius*, invenuste. Cæsar μείωσιν vel εὐφημισμὸν adhibet egregie.

Imperio Pop. Rom. i. e. imperante pop. Rom. Sed II, 1, est, *in imperio*, eodem sensu: et modo additur, modo omittitur illud *in*. M.

In quærendo. Sic codices. Vulgo *inquirendo.* [Quod malit *Ach.*]

Quod prælium equestre, etc. Citra necessitatem ἀνακόλουθον hic agnoscunt interpretes, in refingendo loco male seduli. Perizon. ad Sanctii Min. IV, 11, explicat sic: *inquirendo* in prælium, *quod*, etc. Tunc autem Hausius putat legendum *repererat.* Si legis *in quærendo*, subaudies *de prælio.* J. C. H. pro *quod* malebat

sum paucis ante diebus esset factum, initium ejus fugæ factum a Dumnorige atque ejus equitibus, nam equitatu, quem auxilio Cæsari Ædui miserant, Dumnorix præerat, eorum fuga reliquum esse equitatum perterritum.

XIX. Quibus rebus cognitis, quum ad has suspiciones certissimæ res accederent, quod per fines Sequanorum Helvetios traduxisset, quod obsides inter eos dandos curasset, quod ea omnia non modo injussu suo et civitatis, sed etiam inscientibus ipsis fecisset, quod a magistratu Æduorum accusaretur; satis esse causæ arbitrabatur, quare in eum aut ipse animadverteret, aut civitatem animadvertere juberet. His omnibus rebus unum repugnabat, quod Divitiaci fratris summum in populum Romanum studium, summam in se voluntatem, egregiam fidem, justitiam, temperantiam cognoverat. Nam, ne ejus supplicio Divitiaci animum offenderet, verebatur. Itaque, priusquam quidquam conaretur, Divitiacum ad se vocari jubet, et, quotidianis interpretibus remotis, per C. Valerium Procillum, principem Galliæ Provinciæ, familiarem suum, cui summam rerum omnium fidem habebat, cum eo colloquitur; simul commonefacit, quæ ipso præsente in concilio Gallorum de Dumnorige sint dicta, et ostendit, quæ separatim quisque de eo apud se dixerit. Petit atque hortatur, ut, sine ejus offensione animi, vel ipse de eo, causa cognita, statuat, vel civitatem statuere jubeat.

XX. Divitiacus multis cum lacrimis, Cæsarem com-

quum. — Prælium equestre. Cf. c. 15. M.

Cap. XIX. *Quod — traduxisset*, i. e. impetrasset a Sequanis, ut per fines suos Helvetios ire paterentur. Cf. c. 9. M.

Injussu suo, injussu Cæsaris. M.

Inscientib. ipsis, i. e. civibus. M.

His omnibus rebus. Τὸ *rebus* deleverat Scaliger, reposuit Clarkius e bonis codd. et ed. vet. Cf. et v, 51, 52.

[*Voluntatem.* Benevolentiam. Vid. c. 18, not.]

C. Valerium Procillum. Sic et c. 47 et 53. Gr. Προακίλλον. MS. male *Troacillum*, *Traucillum*.

In concilio Gall. Cf. c. 16—18. M.

Et ostendit. Hæc verba absunt ab edd. vulgg. M. Omissa scil. a Scaligero restituit Davisius.

plexus, obsecrare cœpit, ne quid gravius in fratrem statueret: « Scire se, illa esse vera, nec quemquam ex eo plus, quam se, doloris capere, propterea quod, quum ipse gratia plurimum domi atque in reliqua Gallia, ille minimum propter adolescentiam posset, per se crevisset; quibus opibus ac nervis non solum ad minuendam gratiam, sed pæne ad perniciem suam uteretur: sese tamen et amore fraterno et existimatione vulgi commoveri. Quod si quid ei a Cæsare gravius accidisset, quum ipse eum locum amicitiæ apud eum teneret, neminem existimaturum, non sua voluntate factum; qua ex re futurum, uti totius Galliæ animi a se averterentur. » Hæc quum pluribus verbis flens a Cæsare peteret, Cæsar ejus dextram prendit; consolatus rogat, finem orandi faciat: tanti ejus apud se gratiam esse ostendit, uti et reipublicæ injuriam et suum dolorem ejus voluntati ac precibus condonet. Dumnorigem ad se vocat, fratrem adhibet; quæ in eo reprehendat, ostendit; quæ ipse intelligat, quæ civitas queratur, proponit; monet, ut in reliquum tempus omnes suspiciones vitet; præterita se Divitiaco fratri condonare dicit. Dumnorigi custodes ponit, ut, quæ agat, quibuscum loquatur, scire possit.

XXI. Eodem die ab exploratoribus certior factus, hostes sub monte consedisse millia passuum ab ipsius castris VIII; qualis esset natura montis, et qualis in circuitu ascensus, qui cognoscerent, misit. Renuntiatum est, facilem esse. De tertia vigilia T. Labienum, legatum pro Prætore, cum

Cap. XX. *Per se crevisset.* Per Divitiacum. Græcus interpres male δι' ἑαυτοῦ referendo ad Dumnorigem.

[*Nervis*, idem ac viribus. Cic. Academ. quæst. 1, 9: « Nervos virtutis incidere » est, de ea vim omnem et efficaciam detrahere. D.]

Reipublicæ injuriam, factam reipublicæ. M.

Quæ agat. Alii *quid.*

Cap. XXI. *Sub monte.* Sic codd. et ed. vet. Alii *sub montem.* Vide et c. 48.

Legatum pro Prætore. Augustus, formam civitatis constituens, et provinciarum Romanarum rationem describens, esse voluit legatos pro prætore, (πρεσβευτὰς ἀντιστρατήγους, Dio Cass. XLIII, 13) qui fuere præsides provinciarum. Quum ergo Labienus

duabus legionibus et iis ducibus, qui iter cognoverant, summum jugum montis ascendere jubet; quid sui consilii sit, ostendit. Ipse de quarta vigilia, eodem itinere, quo hostes ierant, ad eos contendit, equitatumque omnem ante se mittit. P. Considius, qui rei militaris peritissimus habebatur, et in exercitu L. Syllæ, et postea in M. Crassi fuerat, cum exploratoribus præmittitur.

XXII. Prima luce, quum summus mons a T. Labieno teneretur, ipse ab hostium castris non longius M et D passibus abesset, neque, ut postea ex captivis comperit, aut ipsius adventus, aut Labieni cognitus esset, Considius equo admisso ad eum accurrit; dicit montem, quem a Labieno occupari voluerit, ab hostibus teneri; id se a Gallicis

non potuerit hoc sensu esse legatus pro prætore, placuit nonnullis, *propere* potius legere, quam *pro prætore*, sed codicibus invitis. At Carrio Antiqu. lect. III, 8, et Ursiuusad h. l. et Spanhemius (de usu et præst. NN. p. 560, quorum scriptorum locos Cellarius jam indicavit) e nummis, tempore Augusti antiquioribus, ostenderunt, etiam liberæ reipublicæ ætate fuisse legatos pro prætore, qui, ut Spanhemii verbis utar, vice prætorum, sub auspiciis proconsulis aut imperatoris, parti exercitus aut provinciæ præerant. Cui descriptioni congruit ea, quæ jam ante in Ursini nota ad h. l. proposita erat, sed auctor una parte: scilicet, legatum *absente proconsule* aliquo missum dictum videri legatum pro prætore. Ac talis fuit Labienus, etiamsi, quod jam Oudendorpius animadvertit, Labienus aliis omnibus locis simpliciter legatus Cæsaris dicitur, ut adeo locus noster plane singularis, res vero ipsa non extra omnem dubitationem posita videatur. In metaphr. Gr. est ὑποστρατηγὸς, sine illo *pro prætore*. Ursini sententiam Davisius suam fecit. M. Apud *Vaillant* in NN. famil. CN. MAGNUS. IMP. — M. POBLICI. LEG. PRO PR.

Iis ducibus. Al. *iisdem*, perperam. [*Achaintre* ex suis codd. *ex his.*]

Ante se. Sic Clarke e codd. Scaliger pronomen omiserat.

CAP. XXII. [*Dicit montem.* Hoc loco *Turpin de Crissé* Cæsarem reprehendit his verbis: « Le projet de » César d'enfermer les ennemis, etc., » était d'un général habile; mais il » semble qu'il ne prit pas toutes les » précautions qu'il aurait dû em- » ployer pour parvenir à son but. » Hic ea quæ facere debebat Cæsar, indicat, nempe interdum Labieno exploratores mittere qui illum de via certiorem facerent: et signum quoddam habere præfixum, quo scilicet montem a Romanis occupatum cognoscere potuissent Cæsar ipse et Considius. Sic nec Considius deceptus fuisset, nec Cæsar aggrediendi hostis consilium amisisset. De his omnibus judicent rei militaris periti. B.]

armis atque insignibus cognovisse. Cæsar suas copias in proximum collem subducit, aciem instruit. Labienus, ut erat ei præceptum a Cæsare, ne prælium committeret, nisi ipsius copiæ prope hostium castra visæ essent, ut undique uno tempore in hostes impetus fieret, monte occupato nostros exspectabat, prælioque abstinebat. Multo denique die per exploratores Cæsar cognovit, et montem a suis teneri, et Helvetios castra movisse, et Considium, timore perterritum, quod non vidisset, pro viso sibi renuntiasse. Eo die, quo consuerat, intervallo hostes sequitur, et millia passuum III ab eorum castris castra ponit.

XXIII. Postridie ejus diei, quod omnino biduum supererat, quum exercitu frumentum metiri oporteret, et quod a Bibracte, oppido Æduorum longe maximo ac copiosissimo, non amplius millibus passuum XVIII aberat; rei frumentariæ prospiciendum existimavit, iter ab Helvetiis avertit, ac Bibracte ire contendit. Ea res per fugitivos L. Æmilii, decurionis equitum Gallorum, hostibus nuntiatur. Helvetii, seu quod timore perterritos Romanos discedere a se existimarent, eo magis, quod pridie, superioribus locis occupa-

A Gallicis armis. Al. *ex.*

Insignibus, armorum ornamentis. [*Achaintre* ex græco interprete mallet : signa militaria.]

Prope. Cod. Oxon. *propter*, non male. Sic et Liv. XXVIII, 46.

[*Multo denique die.* Quum multum diei processerat, ut loquitur Sallust. Jugurth., c. 51. DAV.]

Cæsar cognovit. Τὸ *Cæsar* addidit Davis. e codd.

Helvetios. Al. *hostes.*

CAP. XXIII. [*Frumentum metiri.* Singulis mensibus et stipendium solvebant militibus, et frumentum metiebantur. Polyb. VI, 37 : Σιτιμετροῦνται δὲ οἱ μὲν πεζοὶ, πυρῶν ἀττικοῦ μεδίμνου δύο μέρη, μάλιστά πως· οἱ δὲ ἱππεῖς κριθῶν μὲν ἑπτὰ μεδίμνους εἰς τὸν μῆνα, πυρῶν δὲ δύω. τῶν δὲ ξυμμάχων, οἱ μὲν πεζοὶ τὸ ἴσον· οἱ δὲ ἱππεῖς, πυρῶν μὲν μέδιμνον ἕνα καὶ τρίτον μέρος, κριθῶν δὲ πέντε. A.]

Oppido Æduorum. Scilicet ab Æduis potissimum Cæsar frumentum exspectabat. Cf. c. 16. Hoc oppidum intelligendum est, quum Plutarchus (in Cæs. cap. 18), hanc rem attingens, dicit : Καῖσαρ εἰς πόλιν τινὰ φίλην ἄγει τὸν στρατόν. M.

Existimavit.— Jurin. *existimans.* OB. Mant.

Iter, al. *et iter.*

Discedere a se. Τὸ *a se* omisit Scaliger, suadente Ciacconio.

tis, prælium non commovissent; sive eo, quod re frumentaria intercludi posse confiderent, commutato consilio atque itinere converso, nostros a novissimo agmine insequi ac lacessere cœperunt.

XXIV. Postquam id animum advertit, copias suas Cæsar in proximum collem subducit, equitatumque, qui sustineret hostium impetum, misit. Ipse interim in colle medio triplicem aciem instruxit legionum quatuor veteranarum, ita, uti supra se in summo jugo duas legiones, quas in Gallia citeriore proxime conscripserat, et omnia auxilia collocaret; ac totum montem hominibus compleri, et interea sarcinas in unum locum conferri, et eum ab his, qui in superiore acie constiterant, muniri jussit. Helvetii, cum omnibus suis carris secuti, impedimenta in unum locum contulerunt; ipsi, confertissima acie, rejecto nostro equitatu, phalange facta, sub primam nostram aciem successerunt.

Commovissent [eleganter pro: lacessivissent.] Al. *commisissent.* —Gellius, IX, 13, «prælio commoto.» Oud.

Eo, quod. Tò *eo* Ciacconii codex non habet; comparet in aliis.

Cap. XXIV. *Animum advertit.* Ita Davisius e codd. Cf. Gron. ad Liv. XXIV, 48. [Eleganter pro: *animadvertit.*]

[*Triplicem aciem instruxit.* Sic quatuor legiones veteranorum instruxit ut triplicem aciem formarent. Prima acies erat hastatorum, secunda principum, tertia triariorum. Separatim tamen et per cohortes, non per manipulos. Nec continua serie, ita ut cuique cohorti alæ essent velitum. Vide utriusque exercitus ordinem optime delineatum et ære incisum ex ipso Cæsare apud *Turpin de Crissé*, t. 1, p. 51. A.]

Quas — conscripserat. Cf. c. 10. Mor.

Collocaret. Sic cod. Leidensis, bene. Vulgo erat *collocari*, sensu non pleno. Alii habent *collocarit, compleri.*

Compleri et; al. *compleret.*

Phalange facta. Orosius, VI, 7, ubi ea tractat, quæ Cæsar infra, c. 52, narravit, perspicue descripsit phalangem Germanorum, quæ descriptio, propter Germanorum cum Gallis similitudinem, etiam in Gallorum phalangem, de qua hic sermo est, convenit. Dicit ergo, fieri Germanorum phalangem, «coacto in unum agmine, scutisque supra caput contextis.» Itaque phalanx Germanorum fuit eadem, quæ testudo Romanorum, quam Livius XXXIV, 39, et Arrianus in Tactic. p. 33, descripserunt. Ipse vero Cæsar infra dicit, milites Romanos in phalangas Germanorum insiliisse, *scuta* manibus revulsisse et *desuper* vulnerasse hos-

XXV. Cæsar, primum suo, deinde omnium, ex conspectu remotis equis, ut æquato omnium periculo spem fugæ tolleret, cohortatus suos, prælium commisit. Milites, e loco superiore pilis missis, facile hostium phalangem perfregerunt. Ea disjecta, gladiis districtis in eos impetum fecerunt. Gallis magno ad pugnam erat impedimento, quod, pluribus eorum scutis uno ictu pilorum transfixis et colligatis, quum ferrum se inflexisset, neque evellere, neque, sinistra impedita, satis commode pugnare poterant; multi ut, diu jactato brachio, præoptarent scutum manu emittere, et nudo corpore pugnare. Tandem vulneribus defessi, et pedem referre, et, quod mons suberat circiter M passuum, eo se recipere cœperunt. Capto monte et succedentibus nostris, Boii et Tulingi, qui hominum millibus circiter XV ag-

tes : quæ quidem indicant, contexta fuisse scuta super capita. Orosii locum jam Rhellicanus et Manutius cum nostro compararunt. Igitur phalanx h. l. non tam est συνασπισμὸς, ut Gesnero in Thes. Lingu. Lat. visum est, quam χελώνη. Vid. omnino Arrianus loco paulo ante indicato. M. Arrianus ipse, qui Græcis συνασπισμὸς est, Romanis χελώνην dici, asserit.

Cap. XXV. *Suo (equo remoto)*. Plutarch. in Cæs., c. 18 : Ὥστε τῷ Καίσαρι ἵππος προσήχθη, τούτῳ μὲν, ἔφη, νικήσας χρήσομαι πρὸς τὴν δίωξιν, νῦν δ' ἴωμεν (sc. πεζοὶ) ἐπὶ τοὺς πολεμίους. καὶ πεζὸς ὁρμήσας ἐνέβαλε. Cf. Sueton. Jul. c. 60, quem locum omnes interpretes jam contulerunt. M.

Ex conspectu. Non jungenda sunt hæc, *omnium ex conspectu*; sed hæc, *remotis ex conspectu equis*. Puderet hoc monere, nisi vidissem quosdam offensos fuisse verbis, *ex conspectu*, eaque deleta voluisse : quod iis non potuisset in mentem venire, nisi inepte conjunxissent cum genitivo *omnium*. M. Ciacconius deleverat.

Remotis equis. J. C. H. addi postulat *jussu*. Sed is pruritus emendandi intempestivus est. Interpretum nemo hic hæsit unquam.

Æquato omnium periculo. Hoc *omnium* delet Scaliger.

Pilis missis. Alii *emissis*.

Gladiis districtis. Al. *destrictis*. V. Gron. ad Liv. xxvii, 13.

Pluribus scutis — colligatis. Nam scuta capitibus sic imponebantur, ut non margo marginem tangeret et veluti fricaret, sed ut scuti unius pars fere dimidia tegeret scuti alterius superficiem fere dimidiam. Ergo ictu pilorum poterant commode scuta ad minimum duo transfigi, atque ita ferro colligari, s. affigi alterum alteri. M.

[*Multi ut diu.* Interpretor cum *Achaintre : quare fiebat, ut multi, diu jactato brachio, præoptarent...*]

Eo se recipere cœperunt. J. C. H. adjicit *Helvetii*. Verum id ex nexu patet.

men hostium claudebant, et novissimis præsidio erant, ex itinere nostros latere aperto aggressi, circumvenere; et id conspicati Helvetii, qui in montem sese receperant, rursus instare, et prælium redintegrare cœperunt. Romani conversa signa bipartito intulerunt: prima et secunda acies, ut victis ac summotis resisteret; tertia, ut venientes exciperet.

XXVI. Ita ancipiti prælio diu atque acriter pugnatum est. Diutius quum nostrorum impetus sustinere non possent, alteri se, ut cœperant, in montem receperunt, alteri ad impedimenta et carros suos se contulerunt. Nam hoc toto prælio, quum ab hora septima ad vesperum pugnatum sit,

[*Latere aperto*, quum iter facerent latus male tutum, non vero frontem hostibus præbebant. B.]

Circumvenere, alii *circumvenire*. [Et hic Cæsarem imprudentiæ insimulat *Turpin de Crissé*.]

Conversa signa... intulerunt, h. e. conversione facta (*sie machen eine Schwenkung*, *la troisième ligne faisant volte face*) intulerunt signa hosti. Nescio quid difficultatis h. l. quæsiverint interpretes: nam statu et τάξει exercitus hostilis mutata, etiam status et τάξις exercitus Romani mutata est. Si non omnes mutarunt τάξιν, tamen pars eorum eam mutavit, et de his illud *conversus* intelligendum est. M. Τὸ *conversa* in codd. et edd. antiquis deest. Si retineas τὸ *bipartito*, referes ad *intulerunt*. Id *bipartito* codd. et edd. vet. habent, recte. Græcus etiam διχῇ (quod Daviains male in τριχῇ vertit) nam prima et secunda acies pro una habendæ, ut ex seq. patet; non ergo opus τῷ *tripartito*. V. Dio xxxviii, 33. Conf. Carrio Ant. lect. iii, 11. Nodum in scirpo hic quærit J. C. H. qui mutilum locum esse judicat.

Exciperet. Si codd. et vett. edd. sequi velimus, legendum erit *sustineret*, cui Oudendorpius prætulit *exciperet*, quia putat elegantius, quam quod a librariis profectum sit. Quod mihi non videtur: nam *excipere* et *sustinere* tam crebro et constanter in hac re dicuntur, ut neutrum videatur elegantius. M. Τὸ *exciperet* legitur in ed. Rom. Mediol. Ven. etc.

Cap. XXVI. *Hora septima*. Est *circiter* prima pomeridiana, e ratione nostra. Veteres noctium et dierum spatia *sub æquinoctium* sic diviserunt, ut nox inciperet ab nostra sexta hora vespertina, desineretque in sexta matutina; diei vero initium esset sexta matutina et finis sexta vespertina. Itaque dies constabat duodenis horis, quæ a prima ad duodecimam deinceps numerabantur: nox quaternis vigiliis, vigiliæ ternis horis: quamquam et noctis hora prima, secunda, etc., numeratæ sunt, ut viii, 35; B. Af. 70. *Crescente* vero et *decrescente* die, erant horæ illæ duodenæ longiores aut breviores, ut et vigiliæ. Æn.

aversum hostem videre nemo potuit. Ad multam noctem etiam ad impedimenta pugnatum est, propterea quod pro vallo carros objecerant, et e loco superiore in nostros venientes tela conjiciebant, et nonnulli inter carros rotasque mataras ac tragulas subjiciebant, nostrosque vulnerabant. Diu quum esset pugnatum, impedimentis castrisque nostri potiti sunt. Ibi Orgetorigis filia, atque unus e filiis captus est. Ex eo prælio circiter hominum millia CXXX superfuerunt, eaque tota nocte continenter ierunt; nullam partem noctis itinere intermisso, in fines Lingonum die quarto pervenerunt, quum et propter vulnera militum, et propter sepulturam occisorum, nostri, triduum morati, eos

Tact. cap. 22. Semper vero nostra duodecima, ipse medius dies, est veterum hora sexta, ideoque regrediendo et progrediendo reperiri *circiter* (et sic intellexi, quoties monui) potest comparatio nostrarum et veterum horarum. M.

Mataras. Hoc nomine genus teli Gallici appellatum est, cujus mentionem Livius, VII, 24, et auctor librorum ad Herennium, IV, 32, et alii fecerunt, quos diligenter enumeravit Drakenborchius ad Livium. Strabo, IV, pag. 196, dicit esse παλτοῦ τι εἶδος et Gr. metaphr. Cæsaris παλτὰ h. l. posuit. Hesychius μαδάρεις esse dicit πλατύτερα λογχίδια et verbum Celticum esse diserte monet. Cæterum, ut apparet, et *madaris* et *materis* et *mataris* scribi solere: nam barbarorum verborum scriptura variat: sic *mazacas*, quod in edd. Cæsaris irrepserat, plane vitiosum est. M. Primus emendavit Rhellicanus ex ingenio, firmarunt dein codices. Straboni restituerunt ματαρὶς Scaliger et Turnebus; prius legebatur μάρις. *Materes* Nonius dicit e Sisenna, XVIII, 26. Lilius Gyraldus, dialog. XII, in Gruteri lamp., vol. II, p. 419, docet legendum *materes*, ut Nonius habet. Apud Hesychium, ubi est: μαδάρεις τὰ πλατύτερα λόγχα τῶν κριάτων, Palmerius bene emendat τῶν δοράτων. Fuit autem *matara* sagitta capitata crassior, nostris hodieque *matras*. Affine est Hispan. *matar*, occidere. Gallis etiam olim *matrasser*, interficere. Ex Arabico *matara*, jaculari, derivat Bochartus, Geogr. S. I, 42. [De tragulis vid. lib. V, c. 35.]

Orgetorigis filia. Tradit Plutarchus, Cæs. cap. 18, interfuisse huic prælio mulieres et liberos Gallorum, (solebant enim exercitum sequi), et pertinaciter pugnantes catervatim occubuisse. M.

Nullam partem — intermisso. Hæc puto delenda: voluit aliquis verbum *continenter* explicare, et in margine scripsit, *nullam partem noctis itinere intermisso*. Etiam Gruterus et Oudendorpius ταυτολογίᾳ offensi sunt, et absunt hæc verba a Græca metaphrasi. M.

sequi non potuissent. Cæsar ad Lingonas litteras nuntiosque misit, ne eos frumento, neve alia re juvarent; qui si juvissent, se eodem loco, quo Helvetios, habiturum. Ipse, triduo intermisso, cum omnibus copiis eos sequi cœpit.

XXVII. Helvetii, omnium rerum inopia adducti, legatos de deditione ad eum miserunt. Qui, quum eum in itinere convenissent, seque ad pedes projecissent, suppliciterque locuti, flentes pacem petissent, atque eos in eo loco, quo tum essent, suum adventum exspectare jussisset, paruerunt. Eo postquam Cæsar pervenit, obsides, arma, servos, qui ad eos perfugissent, poposcit. Dum ea conquiruntur et conferuntur, nocte intermissa, circiter hominum millia VI ejus pagi, qui Verbigenus appellatur, sive timore perterriti, ne, armis traditis, supplicio afficerentur, sive spe salutis inducti,

Eodem loco. Contra codd. post hoc verbum edd. vulgg. addiderant, *illos.* M.

Cap. XXVII. *Atque eos.* Huidekooper jubebat legi *isque eos.* Sed v. Oudendorp.

Suum adventum, suum reditum. Mor.

Verbigenus. Quidam codd. et edd. *Urbigenus*, quamquam in plerisque est *Verbigenus*, aut *Virbigenus*, aut *Verbiginius.* Sed Cellarius in notit. orbis ant. p. 275, post Cluverium, ex Antonini itinerario p. 348 ed. Wesseling., ostendit *Urbigenus* esse veram lectionem, quia in illo itinerario *Urba*, oppidum Helvetiæ, occurrit. Ritterus in hist. vet. Galliæ, p. 54, existimat, velus verbum fuisse *Urbegoew* vel *Urbege*, idque significare tractum ad Urbam: nam *Gau, Gow, Ga, Ge* esse tractum, neminem fugit. Cf. 1, 12 et 37 de pagis. M. Antiquam lectionem vindicavit Schœpflinus nostras anno sæculi superioris sexagesimo nono, inspecta Salodnri ara lapidea genio verbigeno dicata, ostenditque, pagum cognominem non in Vandensi, quod Geographis visum erat, sed in Salodurano agro Juram inter et Rhenum fuisse situm. Docuit porro, Tigurinum pagum male apud Turicenses esse quæsitum, quum ara Aventici detecta, altera item deæ aventiæ inscripta, clare demonstret, Friburgensem Uchtlandiæ pagum cum Aventico Tigurinum pagum prope Moratum lacum constituisse, ad quem pagum Urba quoque, quæ doctos viros deceperat, spectavit. V. Acta Academiæ Palat.; vol. iii, hist. p. 169. Emendanda hinc est Helvetia clar. D'Anvillii, quam is in Gallia vetere repræsentat. Fugit etiam Schœpflini industria diligentem Geographiæ investigatorem Mannertum. Recte contra Ritterus vir eximius in opere, *De quelques antiquités de la Suisse*, in-4°., Bernæ, 1788, *aquas Verbigenas* dixit, quæ vulgo *Helveticæ* appellantur.

quod in tanta multitudine dedititiorum, suam fugam aut occultari, aut omnino ignorari posse existimarent, prima nocte ex castris Helvetiorum egressi, ad Rhenum finesque Germanorum contenderunt.

XXVIII. Quod ubi Cæsar resciit, quorum per fines ierant, his, uti conquirerent et reducerent, si sibi purgati esse vellent, imperavit: reductos in hostium numero habuit; reliquos omnes, obsidibus, armis, perfugis traditis, in deditionem accepit. Helvetios, Tulingos, Latobrigos in fines suos, unde erant profecti, reverti jussit; et quod, omnibus fructibus amissis, domi nihil erat, quo famem tolerarent, Allobrogibus imperavit, ut iis frumenti copiam facerent; ipsos oppida vicosque, quos incenderant, restituere jussit. Id ea maxime ratione fecit, quod noluit eum locum, unde Helvetii discesserant, vacare; ne propter bonitatem agrorum Germani, qui trans Rhenum incolunt, e suis finibus in Helvetiorum fines transirent, et finitimi Galliæ Provinciæ Allobrogibusque essent. Boios, petentibus Æduis, quod egregia virtute erant cogniti, ut in finibus suis collocarent, concessit; quibus illi agros dederunt, quosque postea in partem juris libertatisque conditione ea, atque ipsi erant, receperunt.

XXIX. In castris Helvetiorum tabulæ repertæ sunt lit-

[*Dedititiorum*. Dedititii erant qui se in fidem tradiderant, ea lege, ut ne mancipia quidem fierent. A.]

Prima nocte. Al. *prima noctis vigilia*. E glossa; Cf. III, 75.

CAP. XXVIII. *Resciit*; sic codices. Vulgo *rescivit*.

Latobrigos. Cod. Petavii addit *Rauracos*, ut c. 5.

Fructibus. Sic codd. optimi. Al. *frugibus*, [minus eleganter, inquit Oudendorp., nam *fructus* solet usurpari de frugibus et toto agrorum reditu. Plurima exempla affert].

Incenderant. Cf. caput 5. MORUS.

Id — fecit. Repetit et laudat Plutarch. in Cæs. c. 18. M.

Cogniti; Scaliger omisit. Habent codd. et edd. vet. Restituit Davis.

In partem, etc. Codd. varii et edd. vet. *in partem juris libertatisque conditione* (scil. *ea*) *atque*, etc.

CAP. XXIX. *Tabulæ litteris Græcis confectæ*. Etiam alio horum Commentariorum loco, VI, 14, Cæsar tradit, Druidas in rebus, quæ non ad ipsorum disciplinam pertineant, h. e. privatis ac publicis rationibus,

teris Græcis confectæ, et ad Cæsarem relatæ, quibus in tabulis nominatim ratio confecta erat, qui numerus domo exisset eorum, qui arma ferre possent; et item separatim

litteris Græcis uti solere. Litteras Græcas hic sermonem Græcum interpretor. Hæc ipsa refert Strabo, IV, p. 181 : nam paulo ante suam ætatem in Gallia dicit invaluisse morem, formulas pactorum, rerum contractarum, mutuique negotii Græce scribendi : τὰ συμβόλαια ἑλληνιστὶ γράφουσι. Et h. l. ἑλληνιστὶ interpretor, *lingua Græca*. Quum ergo hic mos jam Cæsaris ætate viguerit in Gallia, constitui potest, illud *paulo ante Strabonis ætatem* sic capiendum esse, ut jam ante Cæsaris in Galliam adventum statuamus hunc morem ibi introductum. Hæc de tempore, quod nos quidem sciamus. Modus autem, quo litteræ Græcæ in Galliam importatæ sunt, ab eodem Strabone traditur: nam Massilienses, colonia Græca (Strabo IV, p. 179; Justin. XLIII, 4), paulo ante Strabonis ætatem tantum Græcorum amorem injecerunt Gallis, ὥστε καὶ συμβόλαια ἑλληνιστὶ γράφειν. Si Galli eo usque imitati sunt Græcos, ut *adeo* (ὥστε καὶ) formulas istiusmodi Græce scriberent, non in uno hoc genere fuerunt Hellenistæ, sed quum in aliis, tum in hoc nominatim : et mirum est, amorem illum usque eo processisse, ut in his adeo aliquid innovarent, in quibus homines vulgo tenacissimi sunt moris patrii. Ergo per Massilienses occasio Græce scribendi Gallis oblata est. Quod si, Cæsaris tempore, Druidæ tantum, aut potissimum, usum Græcarum litterarum habuerunt (in barbaris enim gentibus talia non solent celeriter et apud omnes invalescere), neque omnia omnino, sed, quantum nobis constat, formulæ rerum contractarum Græce scriptæ sunt; non existimandum est, omnes Gallos, Cæsaris tempore, Græcarum litterarum intelligentes fuisse; sed hanc fuisse partem doctrinæ Gallicæ, si quis Græce sciret. Quod ergo Cæsar legato suo epistolam, Græcis litteris consignatam, misit, ne intercepta legi a Nerviis posset, V, 48, id non potest iis, quæ antea dixi, opponi, aut inde concludi, Gallos Græce nescivisse, quia Græce scriptam epistolam non potuerint intelligere, ideoque, si quando litteræ Græcæ a Gallis usurpatæ dicantur, intelligendas esse formas et figuras litterarum Græcarum, per quas vocabula Gallica expressa sint, ut si quis Germanica verba formis litterarum Latinarum exprimat. Jam enim monui, non Gallos omnes Græce intellexisse, sed eos, qui docti essent atque haberentur. Accedit, quod Nervii maxime feri et remotissimi a cultioribus Gallis fuere, vid. II, 4 et 15, ut ab his ad illos aut non, aut sero demum usus linguæ Græcæ propagatus videatur. Alterum, quod sententiæ supra propositæ magis adversari videtur, est ex eo horum commentariorum loco, I, 19, ubi Cæsar cum Divitiaco, nobilissimo Galliæ viro, eodemque Druida (Cic. de Divin. I, 41), per interpretem locutus dicitur : id quod negant necessarium fuisse, si Divitiacus Græce intellexisset : ita enim Cæsarem cum eo Græce loqui potuisse. Sed et hic habeo, quod respondeam. Concedam,

pueri, senes, mulieresque. Quarum omnium rerum summa erat, capitum Helvetiorum millia CCLXIII, Tulingorum millia XXXVI, Latobrigorum XIV, Rauracorum XXIII, Boiorum XXXII; ex his, qui arma ferre possent, ad millia XCII. Summa omnium fuerunt ad millia CCCLXVIII. Eorum,

Divitiacum esse eumdem, de quo Cicero loquitur, adeoque fuisse Druidam; concedam, eum tabulas formulasque rerum contractarum Græcas conficere potuisse; tamen negem, eum loqui Græce potuisse. Quis nescit, quanto intervallo distet facultas intelligendæ alicujus linguæ, certarumque formularum concipiendarum, a facultate loquendi? præsertim quum, quæ Galli Græce consignarunt, fuerint omnia ex uno genere, tabulæ et formulæ. Sed potest aliquis usu has cognitas et tritas habere; sunt enim paucorum et certorum verborum; et tamen carere facultate omnia verbis exprimendi illo sermone, quo sermone formulas solemnes usurpat, aut intelligendi quodlibet colloquium, eo sermone habitum, aut adeo libros legendi. Quum ergo mihi videantur difficultates removeri posse, quas opponunt ei sententiæ, quæ Græcas litteras his in locis interpretatur *sermonem Græcum*, non possum certam et indubitatam dicere eorum sententiam, qui litteras Græcas esse malunt formas et figuras litterarum Græcarum: quamquam plerique interpretes Cæsaris, atque etiam Fabricius ad Cassium Dionem, XL, 9, rem sic intelligi volunt, atque etiam sic intelligi potest. Illud libenter concedo, in hoc loco, qui de tabulis censualibus exponit, posse et debere tantum formas litterarum Græcarum intelligi, quum nihil scribendum fuerit, nisi nomina pagorum, familiarum, hominum, et notæ numerorum : quæ sane sunt vocabula Gallica, litterarum Græcarum figuris expressa. Sed hic locus rem non conficit : quærendum erat de omnibus locis, ubi fit mentio litterarum Græcarum inter Gallos. Ac si hoc uno loco posset sic, ut plerique volunt, accipi, tamen in aliis locis fuerit durum, præsertim quum causæ quare sic puteut intelligi debere, non sufficere videantur. M. — Scaliger, ep. 1, 16, censet, quosdam, litteras Græcas a Massiliensibus edoctos, hanc summam Græce perscripsisse clanculum, ne reliquis Gallis et finitimis nota foret. Ob. Mant. [Cæterum, verum est quod addit *Achaintre*, nempe Gallos veteres omnia præterita facta, disciplinasque memoriter tantum didicisse, nec ullo scripto libro aut charactere usos fuisse. De veteribus Gallis vide opus maxime eruditum et ingeniosum, licet totum propemodum conjectaneis constet : *Histoire du genre humain, par Fabre d'Olivet, Paris*, 1824. B.]

Confectæ. Voluit non nemo *conscriptæ*, frustra. Vid. Oudendorpius ad Sueton. v. Lucan. Is, quem hic indigitat Oudendorpius, Bentleius est.

Relatæ. Sic codd. vulgo *perlatæ*. Al. *delatæ*.

Summa omnium . . . millia CCCLXVIII. Sed multum variant scriptores in hoc numero. Plutarchus

qui domum redierunt, censu habito, ut Cæsar imperaverat, repertus est numerus millium C et X.

XXX. Bello Helvetiorum confecto, totius fere Galliæ legati, principes civitatum, ad Cæsarem gratulatum convenerunt : « Intelligere sese, tametsi, pro veteribus Helvetiorum injuriis populi Romani, ab iis pœnas bello repetisset, tamen eam rem non minus ex usu terræ Galliæ, quam populi Romani accidisse ; propterea quod eo consilio, florentissimis rebus, domos suas Helvetii reliquissent, uti toti Galliæ bellum inferrent, imperioque potirentur, locumque domicilio ex magna copia deligerent, quem ex omni Gallia opportunissimum ac fructuosissimum judicassent, reliquasque civitates stipendiarias haberent. » Petierunt, « uti sibi concilium totius Galliæ in diem certam indicere, idque Cæsaris voluntate facere liceret : sese habere quasdam res, quas ex communi consensu ab eo petere vellent. » Ea re permissa, diem concilio constituerunt, et jurejurando, ne quis enuntiaret, nisi quibus communi consilio mandatum esset, inter se sanxerunt.

XXXI. Eo concilio dimisso, iidem principes civitatum,

in Cæs. c. 18, τριάκοντα μυριάδας Gallorum fuisse dicit : Polyænus, in stratagem. VIII, 23, ὀκτὼ μυριάδας Helvetiorum : Strabo, IV, p. 193, periisse refert Gallorum τετταράκοντα μυριάδας, reliquos (octo millia fuisse dicit) domum rediisse. Qui omnes scriptores quum numeros non aliunde potuerint certa fide cognoscere, quam e Cæsaris Commentariis, et tamen tantopere varient : sequitur, uti Casaubonus ad Strabonem monuit, et res ipsa declarat, librarios errorem introduxisse, confusis turbatisque numerorum notis. M. [Hic tamen hyperboles vitio Cæsarem laborare contendit *A.*] Mox pro *fuerunt*, alii *fuerant*, *fuerat*.

C et X. Hotomannus perperam CXX reponit. V. Rob. Titium, locor. contr. I, 18.

Cap. XXX. *Helvetiorum injuriis populi Romani* ; quas injurias Helvetii fecerunt populo R. Sic et c. 20, « injuria reipublicæ. » M. Sic et exponit Græcus interpres. Alii legunt *populus Romanus*. Sed reguntur interdum duo genitivi ab uno substantivo significatione diversa. V. Sanctii Min. II, 3, p. 177, et ibi Perizonius. Item apud nostrum, II, 17 ; III, 8.

Terræ Galliæ ; ut Hirtius, B. Afr. « terræ Africæ ; » Gellius, III, 8, « in terra Italia. » [Non minus in commodum Galliæ, quam.....]

qui ante fuerant ad Cæsarem, reverterunt, petieruntque, uti sibi secreto in occulto de sua omniumque salute cum eo agere liceret. Ea re impetrata, sese omnes flentes Cæsari ad pedes projecerunt : « Non minus se id contendere et laborare, ne ea, quæ dixissent, enuntiarentur, quam uti ea, quæ vellent, impetrarent, propterea quod, si enuntiatum esset, summum in cruciatum se venturos viderent. » Locutus est pro his Divitiacus Æduus : « Galliæ totius factiones esse duas; harum alterius principatum tenere Æduos, alterius Arvernos. Hi quum tantopere de potentatu inter se multos annos contenderent, factum esse, uti ab Arvernis Sequanisque Germani mercede arcesserentur. Horum primo circiter millia XV Rhenum transisse; posteaquam agros et cultum et copias Gallorum homines feri ac barbari adamassent, traductos plures; nunc esse in Gallia ad C et XX millium numerum; cum his Æduos eorumque clientes semel

Cap. XXXI. *Fuerant ad Cæsarem*, i. e. apud Cæsarem. M. Sic, III, 9, « ad omnes nationes. » Terent. Heaut. V, 2, 26, « esse ad sororem. » Verba, *qui ante fuerant*, Ciacconio et Scaligero perperam videntur delenda; nec melius Faernus volebat *qui ante juverant*; Bentleius *venerant*. De præpos. *ad* pro *apud* v. Drakenb. ad Liv. VII, 7.

Secreto in occulto. Sic quidem codices; sed vel *secreto*, vel *in occulto* tollendum esse, quis non sponte videt? M. Tò *secreto* glossam sapit. Editiones vet. habent *secreto et occulto*. Si tamen utrumque retinere velis, cum Oudendorpio prius ad auditum, posterius ad visum referes, ut apud Ciceronem, pro Mil. c. 5, « tacitas et occultas accusiones. » Posterius rejicit Bentleius. Os. M.

Sese... Cæsari ad pedes projecerunt. Petron. c. 97. « Ad genua Ascylto procubui, » ubi vulgo, *Ascylti*. Burm.

[*Arvernos*. Quum de Arvernis loquitur, idem sunt ac Sequani, nam utrinque junctim imperium tenebant. Ergo nunc hos, nunc illos nominat, et interdum ambos, ut in proxima sententia. B.]

Potentatu. Liv. XXVI, 38 : « æmulo potentatus. » Lact. div. inst. VI, 17 : « honores et potentatus et regna. » Vid. Bunemannus ad Lactantium. M. [Paulo tamen rarior vox.]

Mercede. Cf. VI, 12. M.

Arcesserentur. Al. *arcessirentur*. Sic V, 11, *arcessiri*.

Copias Gallorum. Facultates, frumentum, etc. Cf. II, 10; IV, 4; Tacit., A. I, 68; H. II, 22; III, 60.

Clientes. Quum multi homines in Gallia clientes unius dicuntur, sunt iidem qui alio nomine ambacti et soldurii appellantur. Vid.

atque iterum armis contendisse, magnam calamitatem pulsos accepisse, omnem nobilitatem, omnem senatum, omnem equitatum amisisse. Quibus præliis calamitatibusque fractos, qui et sua virtute et populi Romani hospitio atque amicitia plurimum ante in Gallia potuissent, coactos esse Sequanis obsides dare nobilissimos civitatis, et jurejurando civitatem obstringere, sese neque obsides repetituros, neque auxilium a populo Romano imploraturos, neque recusaturos, quo minus perpetuo sub illorum ditione atque imperio essent; unum se esse ex omni civitate Æduorum, qui adduci non potuerit, ut juraret, aut suos liberos obsides daret. Ob eam rem se ex civitate profugisse, et Romam ad senatum venisse auxilium postulatum, quod solus neque jurejurando neque obsidibus teneretur. Sed pejus victoribus Sequanis, quam Æduis victis, accidisse; propterea quod Ariovistus, rex Germanorum, in eorum finibus consedisset, tertiamque partem agri Sequani, qui esset optimus totius Galliæ, occupavisset, et nunc de altera parte tertia Sequanos decedere juberet, propterea quod, paucis mensibus ante, Harudum millia hominum XXIV ad eum venissent, quibus locus ac sedes pararentur. Futurum esse paucis annis, uti omnes ex Galliæ finibus pellerentur, atque omnes Germani Rhenum transirent; neque enim conferendum esse Gallicum cum Germanorum agro, neque hanc consuetudinem victus cum illa comparandam. Ariovistum autem, ut

vi, 15, 19, et alibi passim. Sed quum integræ gentes dicuntur alterius clientes, intelligendi sunt socii, et qui sub alterius gentis imperio vel tutela sunt, vel qui ad amicitiam ejus se aggregarunt. Conf. h. l. cum eodem lib. vi, 12.

[*Hospitio*. Scil. publico. Publicum hospitium distinctum a privato, a quo tamen fluxit. Populi hospitio publico donati legatis præbebantur locus et lautia. Lautia autem epularum magnificentia. Fest. h. v. *A.*]

Romam.... venisse. Cic. de Divin. i, 41. Davis. Rediit autem re infecta. V. infra, vi, 12.

Harudum. Vicini Marcomannis inter Rhenum et Danubium, a fontibus novum. Cellar.

Millia hominum XXIV. Vocem *hominum* abundare putat Ciacconius. Frustra.

semel Gallorum copias prælio vicerit, quod prælium factum sit ad Magetobriam, superbe et crudeliter imperare, obsides nobilissimi cujusque liberos poscere, et in eos omnia exempla cruciatusque edere, si qua res non ad nutum aut ad voluntatem ejus facta sit. Hominem esse barbarum, iracundum, temerarium; non posse ejus imperia diutius sustineri; nisi

Ad Magetobriam. Ignotus locus, a nemine prætcrea memoratus. CELLAR. Vnlgatæ edd. et metaphr. Gr. *Amagetobriæ* contra codices. M. Vet. edd. habent *Admagetobriæ*. Item *Admogetobrigæ*. Græcus ἐν Ἀμαγετοβρίᾳ. Sunt qui locum isti oppido prope Bingam infra Moguntiam assignent, ducti versu Ausonii in Mosella, v. 3: « Æquavit Latias ubi quondam Gallia Caunas. » Sed nimis procul is abest. Potius cnm Chifleto in Vesontione, p. 1, c. 35, et *D'Anville* in *Not. de la Gaule*, p. 60, nominia ipsius memoriam in *la Moigte de Broie* ad Araria et Ognonis confluentes prope vicum olim Burgundiæ *Pontailler*, non confundendum cum Ponte Elaveris sive *Pontarlier*, lubet agnoscere. Egregie hoc firmatur monumento ibi nuperrimé detecto. Scilicet per æstatem a. 1802 eruta ex Arare exsiccato monumenta sunt varia, in quibus præsertim urnæ fragmentum cum epigraphe MAGETOB. Equidem duumviri Academici Divionenses *Girault d'Auxone* et *Leschevin* inde patere pntant, *Magetobriam* in ipso vico *Pontailler* esse quærendam; verum quid impedit, quo minus vasculum ex vicino *Moigte de Broie* eo sit olim translatum? Quidquid sit, mihi nullum nunc dubium est, in loco nostro legendum *ad Magetobriam*. Est hæc apta magis et consueta dicendi forma. Præsensisse rem videtur Raym. Marlianus, qui in indice locorum, quorum fit mentio apud Cæsarem, *Magriobriam* habet locum in Celtis; Ortelius etiam *Magetrobiam*. Nuperrime vir doctus *A. B. Minola* in *Uebersicht dessen, was sich unter den Römern am Rhein zugetragen*, 8. *Thal, Ehrenbeitstein*, 1804, *Magetobriam* mutavit in *Mogontobrigam*, ad Moguntiam scilicet Gallorum cladem ab Ariovisto acceptam referens. — Litteris ad me datia Divione, m. Martio a. XII C. 1804, narravit vir optimns *Leschevin*, ansam urnæ, de qua dictum, eam esse, quæ ad Blondellum pertinuerit, ipsique sit ablata. Vir ille doctus in *Magasin encyclop. de Millin*, a. IX, t. 4, p. 233, refert, occasionem detegendi fragmenti datam esse ex studio eorum, qui in fluvii exsiccati alveo lapides ad ædificia struenda aptos quærerent. Fragmentum ipsum non erat latius, quam requirebatur ad exhibendam vocem MAGETOB. Id Blondellus ipse declaravit in *Mag. enc.*, l. c. Omnis generis monumenta tum in lucem protracta ibi recensentur. OB. M.

Exempla cruciatusque, i. e. exempla cruciatuum: exempla vero sunt, *genera*. Vulgo omiserunt *que*, quia non viderant, esse ἓν διὰ δυοῖν. M. « Edere exempla » habet Terent. Eun. v, 7, 22: *edere cruciatus*, ut alibi *cladem*, *cædes*. Vid. Oudendorp.

Nisi si quid. Sic Clarkius e codd.

si quid in Cæsare populoque Romano sit auxilii, omnibus Gallis idem esse faciendum, quod Helvetii fecerint, ut domo emigrent, aliud domicilium, alias sedes remotas a Germanis petant, fortunamque, quæcumque accidat, experiantur. Hæc si enuntiata Ariovisto sint, non dubitare, quin de omnibus obsidibus, qui apud eum sint, gravissimum supplicium sumat. Cæsarem vel auctoritate sua atque exercitus, vel recenti victoria, vel nomine populi Romani deterrere posse, ne major multitudo Germanorum Rhenum traducatur; Galliamque omnem ab Ariovisti injuria posse defendere. »

XXXII. Hac oratione ab Divitiaco habita, omnes, qui aderant, magno fletu auxilium a Cæsare petere cœperunt. Animadvertit Cæsar, unos ex omnibus Sequanos nihil earum rerum facere, quas cæteri facerent; sed tristes, capite demisso, terram intueri. Ejus rei causa quæ esset miratus, ex ipsis quæsiit. Nihil Sequani respondere, sed in eadem tristitia taciti permanere. Quum ab iis sæpius quæreret, neque ullam omnino vocem exprimere posset, idem Divitiacus Æduus respondit: « Hoc esse miseriorem gravioremque fortunam Sequanorum, præ reliquorum, quod soli ne in occulto quidem queri, nec auxilium implorare auderent, absentisque Ariovisti crudelitatem, velut si coram adesset, horrerent: propterea quod reliquis tamen fugæ facultas daretur; Sequanis vero, qui intra fines suos

Vulgo *nisi quid.* Istud firmat Oud. ex Nepote, Terentio, Cicerone, aliis.

Traducatur. Oberl. *transducatur.* Edd. vett. *traducatur.* [Et ita ex suis codd. *Ach.*] Sed v. Schottus ad Aur. Vict. de Viris illustribus, c. 11.

Cap. XXXII [*Unos ex omnibus Sequanos.* Sequani ipsi Ariovistum subsidium evocaverant contra Æduos quibuscum bellum gerebant. At quum Sequani non minus, imo magis quam Ædui ab Ariovisto opprimerentur, in gratiam cum Æduis redierant, et ad Cæsarem una auxilium implorantes venerant. D.]

Quæsiit. Sic boni codd. vulgo *quæsivit.*

[*Exprimere. Expromit* vocem qui loquitur; *exprimit* qui cogit loqui et verba extorquet. Ea sæpe confunduntur. Oud.]

Posset. Al. *possent.*

Præ reliquorum. Sic cod. Oxon. Vulgo *quam.*

Tamen, al. *tantum*, quod perperam non nemo prætulit.

Ariovistum recepissent, quorum oppida omnia in potestate ejus essent, omnes cruciatus essent perferendi. »

XXXIII. His rebus cognitis, Cæsar Gallorum animos verbis confirmavit, pollicitusque est, sibi eam rem curæ futuram : magnam se habere spem, et beneficio suo et auctoritate adductum Ariovistum finem injuriis facturum. Hac oratione habita, concilium dimisit, et secundum ea multæ res eum hortabantur, quare sibi eam rem cogitandam et suscipiendam putaret : in primis quod Æduos, fratres consanguineosque sæpenumero a senatu appellatos, in servitute atque in ditione videbat Germanorum teneri, eorumque obsides esse apud Ariovistum ac Sequanos intelligebat ; quod in tanto imperio populi Romani turpissimum sibi et reipublicæ esse arbitrabatur. Paulatim autem Germanos consuescere Rhenum transire, et in Galliam magnam eorum multitudinem venire, populo Romano periculosum videbat : neque sibi homines feros ac barbaros temperaturos existimabat, quin, quum omnem Galliam occupassent, ut ante Cimbri Teutonique fecissent, in Provinciam exirent, atque inde in Italiam contenderent ; præsertim quum Sequanos a Provincia nostra Rhodanus divideret. Quibus rebus quam maturrime occurrendum putabat. Ipse autem Ariovistus tantos sibi spiritus, tantam arrogantiam sumpserat, ut ferendus non videretur.

XXXIV. Quamobrem placuit ei ut ad Ariovistum legatos

Cap. XXXIII. *Beneficio suo*. Cf. c. 35. Plutarch. in Cæs. cap. 19: Καῖσαρ τὸν Ἀριόβιστον ἐν Ῥώμῃ σύμμαχον ἐποιήσατο. Cf. Dio Cass. XXXVIII, 34. M.

[*Secundum ea*, quæ dicta fuerant in concilio.]

Fratres consanguineosque. Cic. ad Attic. I, 19; Tacit. Ann. XI, 25; Eumen. Panegyr. cap. 2. Cellar.

Temperaturos. Al. *obtemperaturos*. Minus apte.

Cimbri Teutonique. Vellei. II, 12; Flor. III, 3; Eutr. V, 1; Tac. H. IV, 73; et Germ. 38. Cell. De causis belli h. l. commemoratis vid. ad c. 35. M.

Præsertim quum Sequanos a provincia nostra Rhodanus divideret. Inconcinna hæc videntur Bentleio et aliam manum prodere.

Cap. XXXIV. *Legatos*. Al. *legatum*. Alii omittunt hoc verbum; et potest omitti. M. Ut B. C. II, 20, 37.

mitteret, qui ab eo postularent, uti aliquem locum medium utriusque colloquio diceret : velle sese de republica et summis utriusque rebus cum eo agere. Ei legationi Ariovistus respondit : « si quid ipsi a Cæsare opus esset, sese ad eum venturum fuisse; si quid ille se velit, illum ad se venire oportere. Præterea se neque sine exercitu in eas partes Galliæ venire audere, quas Cæsar possideret; neque exercitum sine magno commeatu atque emolimento in unum locum contrahere posse : sibi autem mirum videri, quid in sua Gallia, quam bello vicisset, aut Cæsari, aut omnino populo Romano negotii esset. »

XXXV. His responsis ad Cæsarem relatis, iterum ad

Diceret. Alii *deligeret*, quæ est interpretatio. M. Cf. Gron. ad Liv. xxv, 16. *Utriusque colloquio.... utriusque rebus*. Prius *utriusque* deleri jubet Bentleius; sed sæpius ita voces repetit noster.

Emolimento, labore, opera. Ut enim *eniti* est, nitendo pervenire aliquo, vel efficere aliquid; *nisus* autem laborem et operam significat; sic est *emoliri*, moliendo conandoque pervenire aliquo, efficere aliquid, et *emolimentum* ipse labor. Quidam legi maluerunt *molimento*, quod non differret ab illo altero, *emolimento*. In codd. autem h. l. constanter legitur *emolumento*. Ac putant plerique interpretes, *emolumentum* et *emolimentum* non magis differre, quam *monumentum* et *monimentum*, et quum emolimentum primo significet molitionem et susceptionem, significare deinde etiam effectum molitionis, profectum atque fructum. Et hanc sententiam probo. De his etiam editores Velleii Pat. ad I, 17, et nuperrime Ruhnkenius ad II, 78 ejusdem scriptoris, disputarunt. Exempla verbi, hoc modo usurpati, jam Gesnerus in Thes. Lat. Linguæ, diligenter tractavit, sed ita, ut vellet *emolimentum* scribi, ubi esset molitio, ne cum *emolumento*, h. e. fructu, confunderetur. M. Gr. int. reddit ἀσχολίαι. *Molimento* post Ciaccon. Faern. Hotom. præfert Cellar. Id usitatum Livio, v, 22; xxxvii, 14; et Sisennæ apud Nonium II, 564. In loco nostro ultima vocalis vocis præcedentis *atque* sequenti adhæsisse videtur Joh. Mich. Bruto, quem acu rem tetigisse credo. Pro *emolumento* pugnat Victorius, Var. Lect. xxII, 10. *Molimento*. Sic Lambinus ad Cic. pro l. Man. c. 6.

Sibi mirum videri. Cf. Flor. III, 10, 11; [qui hæc verba Ariovisti fuisse refert : « quis est Cæsar? et si vult, veniat. Et quid ad illum, quid agat nostra Germania? num ego me interpono Romanis? »]

[*Sua Gallia*, jam suam arroganter appellat quam vicerat.]

Cap. XXXV. *Relatis*. Sic Gr. interpres. Contra codd. et edd. vet. male habent *legatis* vel *legatis redeuntibus*.

eum Cæsar legatos cum his mandatis mittit : « Quoniam tanto suo populique Romani beneficio affectus, quum in consulatu suo rex atque amicus a senatu appellatus esset, hanc sibi populoque Romano gratiam referret, ut in colloquium venire invitatus gravaretur, neque de communi re dicendum sibi et cognoscendum putaret, hæc esse quæ ab eo postularet : primum, ne quam multitudinem hominum amplius trans Rhenum in Galliam traduceret; deinde obsides, quos haberet ab Æduis, redderet; Sequanisque permitteret, ut, quos illi haberent, voluntate ejus reddere illis liceret; neve Æduos injuria lacesseret, neve his sociisve eorum bellum inferret : si id ita fecisset, sibi populoque Romano perpetuam gratiam atque amicitiam cum eo futuram; si non impetraret, sese, quoniam M. Messala, M. Pisone consulibus, senatus censuisset, uti, quicumque Galliam provinciam obtineret, quod commodo reipublicæ facere posset, Æduos cæterosque amicos populi Romani defenderet, sese Æduorum injurias non neglecturum. »

[*Populi Romani beneficio.* Vid. c. 33. Porro magno honori esse solebat societatem et amicitiam p. R. adipisci. *A.*]

[*Voluntate ejus*; Ariovisti.]

Si id ita fecisset. Sic MS. et edd. vet.

Sese, quoniam. Sic codd. et edd. vet.

M. Messala, M. Pisone Coss. A. U. C. 693. M. *M. Pisone* restituit Glandorp. hic et supra, c. 2. Codd. et edd. vet. mox *P*, mox *L* habent. Gr. int. bene Μάρκον appellat.

Quod commodo reipublicæ facere posset, ita facere, ne resp. inde detrimentum caperet. M. Cf. VI, 33.

Sese Æduorum injurias. Est repetitio prioris illius *sese*, quod alii omiserant, alii in *scire sese* mutarant. M.

Non neglecturum. De hac omni re Dio Cassius, XXXVIII, 34, monet Cæsarem hæc Ariovisto nuntianda curasse, non tam ut terrorem ei incuteret, quam ut eum irritaret, et hac ratione bellum captaret : omnino enim Cæsarem quidvis egisse, ut aliud ex alio bellum necteretur in Gallia. Cf. ibid., c. 31, et Sueton. Jul., c. 24. Ergo illæ omnes speciosissimæ causæ, quæ supra, c. 33, expositæ sunt, a Cæsare scriptore, nimio belligerandi studio prætextæ sunt. M. [Huic optime respondet God. Quamquam multis visum est Cæsari bellorum materiam levi de causa esse quæsitam, tamen æqua sunt postulata quæ ferri decrevit ad Ariovistum. Eventus enim postea docuit cavendum fuisse Romanis ab illis septemtrionalibus populis unde

XXXVI. Ad hæc Ariovistus respondit : « Jus esse belli, ut, qui vicissent, iis, quos vicissent, quemadmodum vellent, imperarent; item, populum Romanum victis non ad alterius præscriptum, sed ad suum arbitrium imperare consuesse. Si ipse populo Romano non præscriberet, quemadmodum suo jure uteretur, non oportere sese a populo Romano in suo jure impediri. Æduos sibi, quoniam belli fortunam tentassent, et armis congressi ac superati essent, stipendiarios esse factos. Magnam Cæsarem injuriam facere, qui suo adventu vectigalia sibi deteriora faceret. Æduis se obsides redditurum non esse; neque iis, neque eorum sociis injuria bellum illaturum, si in eo manerent, quod convenisset, stipendiumque quotannis penderent : si id non fecissent, longe iis fraternum nomen populi Romani abfuturum. Quod sibi Cæsar denuntiaret, se Æduorum injurias non neglecturum, neminem secum sine sua pernicie con-

tandem pop. Rom. orta fuit pernicies, de quibus Cerialis apud Tacitum, Hist. IV, 73 : « Eadem semper causa Germanis transcendendi in Gallias, libido atque avaritia et mutandæ sedis amor; ut, relictis paludibus et solitudinibus suis, fecundissimum hoc solum vosque ipsos possiderent. » Prævidebat quidem Cæsar Ariovistum suis postulatis exasperatum iri; sed inde belli causæ quas Cæsar non recusabat; imo, auctore Dione, quærebat.]

Cap. XXXVI. *Item*. Al. *itidem*. Al. male *idem*.

Deteriora [Quum obsidibus ab Æduis Ariovisto datis cautum esset vectigalibus, quæ ab ipsis accipiebat; redditis iisdem, Cæsaris causa, obsidibus, tollebatur cautio, atque adeo deteriora fiebant vectigalia. God.]

Fraternum nomen. Conf., c. 33. Vulgo legitur : *longe ab his fratr.* Faernus, Ursinus et Lipsius, Elect. II, 19, legunt *longe his f. n. P. R. futurum*, ut Æn. XII, 52 : « Longe illi Dea mater erit. » Sed vulgata lectio bene habet, nixa membranis et edd. vet. Sic et Statius, Theb. III, 666 : « Procul hæc tibi mollis Insula, terrificique aberit dementia Phœbi. » J. C. H. malit hic *longe ab sese*.

Abfuturum. Probi codd. *afuturum* Cf. Drakenb. ad Silium, XIII, 268. [Retinuimus tamen ex usu nostro *abfuturum*. — Salmas. ad Flor. II, 6, 34, legi hic malit *futurum*, ut apud Virgil. Æn. XXII, 52. Cf. et Gronov. ad Sen. Hippol. v. 974. Ou. Mant. Cæterum sensus est : iis minime profuturum, non impediturum quominus pœnas luant. Locutionis ratio est, quia, quæ procul absunt, ne minimum quidem auxilium possint subministrare. D.]

tendisse. Quum vellet, congrederetur; intellecturum, quid invicti Germani, exercitatissimi in armis, qui inter annos quatuordecim tectum non subissent, virtute possent. »

XXXVII. Hæc eodem tempore Cæsari mandata referebantur, et legati ab Æduis et a Treviris veniebant: Ædui questum, quod Harudes, qui nuper in Galliam transportati essent, fines eorum popularentur; sese ne obsidibus quidem datis pacem Ariovisti redimere potuisse: Treviri autem, pagos centum Suevorum ad ripas Rheni consedisse, qui Rhenum transire conarentur; iis præesse Nasuam et Cimberium fratres. Quibus rebus Cæsar vehementer commotus, maturandum sibi existimavit, ne, si nova manus Suevorum cum veteribus copiis Ariovisti sese conjunxisset, minus facile resisti posset. Itaque re frumentaria, quam celerrime potuit, comparata, magnis itineribus ad Ariovistum contendit.

XXXVIII. Quum tridui viam processisset, nuntiatum est ei, Ariovistum cum suis omnibus copiis ad occupandum Vesontionem, quod est oppidum maximum Sequanorum, contendere, triduique viam a suis finibus profecisse. Id ne accideret, magno opere præcavendum sibi Cæsar existimabat: namque omnium rerum, quæ ad bellum usui erant,

Inter annos. Vulg. *intra.* M. Liv. I, 10: « inter tot annos. »

CAP. XXXVII. *Harudes.* Conf. c. 31. M.

Treviri autem, sc. nuntiatum veniebant. M.

Pagos centum Suevorum, i. e. milites ex singulis centum pagorum delectos: nam centum omnino pagi Suevorum fuerunt, e quibus quotannis singula millia armatorum educebantur. Cf. IV, I. CELLAR. Tralatitium est, Latinos pagum ita dixisse, ut exprimerent hoc verbo id, quod nostri majores dixerunt *Gau,* cujus verbi vestigia in pluribus regionum nominibus supersunt. Vid. c. 12 et 27, et præter alios Dithmarum ad Taciti German. c. 12, ubi scriptores de hac re collegit, et Wachteri Glossarium germanicum in *Gau.* M.

Ripas. Sic Clarkius e codd. Gr. ὄχθαις. Al. *ripam.*

CAP. XXXVIII. *Profecisse.* Sic optimi codd. Vulgo *processisse,* e glossa. Oudendorpius hanc emendationem improbat. Bentleius mallit *profectum esse.* OBERLIN. Mantissa.

summa erat in eo oppido facultas; idque natura loci sic muniebatur, ut magnam ad ducendum bellum daret facultatem, propterea quod flumen Dubis, ut circino circumductum, pæne totum oppidum cingit; reliquum spatium, quod est non amplius pedum DC, qua flumen intermittit, mons continet magna altitudine, ita ut radices ejus montis ex utraque parte ripæ fluminis contingant. Hunc murus circumdatus arcem efficit, et cum oppido conjungit. Huc Cæsar magnis diurnis nocturnisque itineribus contendit, occupatoque oppido, ibi præsidium collocat.

XXXIX. Dum paucos dies ad Vesontionem rei frumentariæ commeatusque causa moratur, ex percunctatione nos-

Facultas, copia, ut III, 9, Cic. pro Quinctio, 4: « facultas nummorum. » Male codd. paucis exceptis et edd. vet. habent *difficultas*. Gruterus vocem *facultas* abundare putabat.

Dubis. Certum est e Strabone, lib. IV, p. 186 et 192, Dubin, Galliæ fluvium, cum Arari conjunctum, in Rhodanum influere; et fuit ibi, ubi hæ res gestæ sunt, quæ h. l. exponuntur. Quum ergo in codd. varietur vehementer, (nam scribitur *Alduabis*, *Alduadubis*, *Alduadusius*, *Adduadubis*, *Alduasdubis*), maluit Cellarius post Valesium et Vossium aliquid certi ponere, et *Dubis* h. l. legendum esse judicavit. Hunc reliqui editores Cæsaris secuti sunt. Unde fluxerit illa corruptio, et qui factum sit, ut veteres libri constanter ab initio aliquot syllabas adderent, quis investiget? Putet aliquis, quia flumen 'Αδούας ter a Strabone commemoratur, p. 192, 204, 209, in hoc fortassis esse aliquid adminiculi; sed ille Aduas est ad lacum Larium, procul a Sequanis, in quorum finibus hæ res gestæ sunt, remotum. M. Forsan is fluvius dictus fuerat *Addua* vel *Aldua*, cujus recentius nomen, statim per glossam a librariis in margine positum, dein cum isto priore coalnit.

Quod est non amplius. Sic codd. et edd. vet. Verum potius MD. legendum censet *D'Anville* in *Not. de la Gaule*, p. 694. Tot enim pedes in circuitu montis radices habent; ni Cæsar hic pedes accipiat pro passibus communibus, quos conficiunt pedes duo cum dimidio.

Contingant, sc. ripam. M. Non ita. Potius *ripæ* in nominativo hic positum videtur. Vulgo legitur *radices ejus montis*; in aliis pronomen omittitur. [Mori sententiam prætulit *Achaintre*, nec immerito. B.]

Hunc murus. J. C. H. potius legi vult *Huic*. Parum refert. [Arcis et muri adhuc exstant reliquiæ. Mirum autem est Ariovistum qui 14 abhinc annis bellum in Galliis gerebat, eam urbem, caput regionis et maximi futuram momenti illi qui prior occupasset, adeo neglexisse, ut ne præsidium quidem introduxerit. *A.*]

trorum vocibusque Gallorum ac mercatorum, qui ingenti magnitudine corporum Germanos, incredibili virtute atque exercitatione in armis esse prædicabant, sæpenumero sese cum eis congressos ne vultum quidem atque aciem oculorum ferre potuisse, tantus subito timor omnem exercitum occupavit, ut non mediocriter omnium mentes animosque perturbaret. Hic primum ortus est a tribunis militum, præfectis, reliquisque, qui, ex Urbe amicitiæ causa Cæsarem secuti, non magnum in re militari usum habebant : quorum alius, alia causa illata, quam sibi ad proficiscendum necessariam esse dicerent, petebant, ut ejus voluntate discedere liceret ; nonnulli, pudore adducti, ut timoris suspicionem vitarent, remanebant. Hi neque vultum fingere, neque interdum lacrimas tenere poterant : abditi in tabernaculis, aut suum fatum querebantur, aut cum familiaribus suis commune periculum miserabantur. Vulgo totis castris testamenta obsignabantur. Horum vocibus ac timore pau-

Cap. XXXIX. *Ortus est.* Repetunt quidam codd. et edd. *timor.*

[*Tribunis militum.* Hi dicti, auctore Varrone, IV, 14, quasi terni, quod « terni e tribubus Ramnium, Lucerum, Tatium olim ad exercitum mittebantur.» Veget. II, 7, duo tribunorum genera esse dicit ; « major per epistolam sacram imperatoris judicio destinatur; minor provenit ex labore.» *A.*]

Præfectis. Al. *ac præfectis.* [Varii erant, hic tamen præfecti legionum innui videntur, quos penes, absente legato, summa auctoritas erat.]

[*Amicitiæ causa.* Plutarchus scribit hos ad delicias et quæstum abusuros expeditione Cæsaris ad hoc bellum venisse. Vid. quoque Cic. epist. fam. VII, 5.]

Secuti. Post hoc verba : *Magnum periculum miserabantur, quod* vulgo addita. Sed a codd. pluribus et edd. antt. et metaphrasi Gr. absunt; leguntur tamen in quibusdam codd. Lectio incerta est. M. Mihi plane persuasum est, a sciolo quodam esse intrusa; iis omissis egregie procedit oratio. Muretus et Ursinus temere ponebant *esse rebantur*, et Oudend. malit *aversabantur*, pejus etiam *murmurabantur.* In ed. secunda retinuit vulgatum, quod non placet. — *Secuti non magnum*, etc. Hanc lectionem a me receptam Bentleio quoque in mentem venisse video. Ob. M.

Causa illata. Sic Phædr. Fab. I. Frustra Ciaccon., *allata.*

Dicerent, petebant. Rectius sic veteres edd. ut II, 26; vulgo *diceret, petebat ;* nam de pluribus sermo. Scaliger male *duceret.* Græcus etiam ἔλεγον.

Testamenta. Per se intelligitur, hæc de militaribus testamentis esse

latim etiam ii, qui magnum in castris usum habebant, milites, centurionesque, quique equitatu præerant, perturbabantur. Qui se ex his minus timidos existimari volebant, non se hostem vereri, sed angustias itineris et magnitudinem silvarum, quæ intercederent inter ipsos atque Ariovistum, aut rem frumentariam, ut satis commode supportari posset, timere dicebant. Nonnulli etiam Cæsari renuntiabant, quum castra moveri ac signa ferri jussisset, non fore dicto audientes milites, neque propter timorem signa laturos.

XL. Hæc quum animadvertisset, convocato consilio, omniumque ordinum ad id consilium adhibitis centurionibus, vehementer eos incusavit : « primum, quod, aut quam in partem, aut quo consilio ducerentur, sibi quærendum aut cogitandum putarent. Ariovistum, se consule, cupidissime populi Romani amicitiam appetisse; cur hunc tam temere quisquam ab officio discessurum judicaret? Sibi quidem persuaderi, cognitis suis postulatis, atque æquitate conditionum perspecta, eum neque suam, neque populi Romani gratiam repudiaturum. Quod si furore atque amentia impulsus bellum intulisset, quid tandem vererentur? aut cur de sua virtute, aut de ipsius diligentia desperarent? Factum ejus hostis periculum patrum nostrorum

capienda, quorum ritus et jura a reliquis testamentis diversa fuisse, ex Institutionibus Justiniani, l. II, t. 11, notum est. V. Freinshem. ad Flor. III, 10. M.

Equitatu. Sic Vossianus. Cf. c. 16. [Vulgo : *equitatui*.]

Rem frumentariam; i. e. *quod ad rem frum.* elliptica locutio. Similia dat Perizonius ad Sanctii Minervam II, 5.

CAP. XL. *Quum animadvertisset*. Vulgo addunt *Cæsar*, quod scripti non agnoscunt.

Consilio.... consilium. Sic edd. vet. et codd. potiores.

Omniumque ordinum, i. e. centuriarum. Et quum priores cujusvis legionis centuriæ fuerint honestiores (digniore gradu) cæteris, ideoque primores centuriones cæteris honore prælati, potest illud *omnium ordinum* etiam significare, *omnium graduum*. M. [Et hunc sensum præfero.]

Postulatis. Cf. c. 35. M.

De sua (militum) *virtute*, *aut de ipsius* (Cæsaris) *diligentia*. M.

memoria, quum, Cimbris et Teutonis a C. Mario pulsis, non minorem laudem exercitus, quam ipse imperator, meritus videbatur; factum etiam nuper in Italia, servili tumultu, quos tamen aliquid usus ac disciplina, quam a nobis accepissent, sublevarent. Ex quo judicari posset, quantum haberet in se boni constantia; propterea quod, quos aliquamdiu inermos sine causa timuissent, hos postea armatos ac victores superassent. Denique hos esse eosdem, quibuscum sæpenumero Helvetii congressi, non solum in suis, sed etiam in illorum finibus, plerumque superarint, qui tamen pares esse nostro exercitui non potuerint. Si quos adversum prælium et fuga Gallorum commoveret, hos, si quærerent, reperire posse, diuturnitate belli defatigatis Gallis, Ariovistum, quum multos menses castris se ac paludibus tenuisset, neque sui potestatem fecisset, desperantes jam de pugna et dispersos subito adortum, magis ratione et consilio, quam virtute, vicisse. Cui rationi contra homines barbaros atque imperitos locus fuisset, hac ne ipsum quidem sperare, nostros exercitus capi posse. Qui

Non minorem laudem, etc. Alia tradit Celsus, p. 34; et Plutarch., v. Cæs., c. 19.

Videbatur. Leg. *videatur.* Etiamnum rem indicantibus ita videtur. M. Sed in vulgato consentiunt codd. et edd.

Factum etiam nuper. Præcipit J. C. H. legendum *factum idem.* Sed id subauditur.

Nuper, post Cimbricum bellum, bello servili, quod in Epitome XCVII Liv. historiæ memoratur, et a servis Germanis, captis a Mario, gestum est. Itaque Cæsar hoc exemplo demonstrat, vinci Germanos posse. CELLAR. Idem Glareanus, Glandorpius et Hotomannus monuerant. M.

Quos, sc. servos. M.

Aliquid. Sic codd. et edd. vet. vulgo *aliquis.*

Sublevarent. Leg. *sublevarint.* Res præterita est. M.

Constantia, animus intrepidus, ut apud Curt. III, 12.

Esse eosdem. Vulgo addunt, *Germanos.* M. Etiam edd. vet. *Germanos hos esse eosdem.*

Adversum prælium et fuga Gallorum. Cf. c. 31 et 15. M.

Se... tenuisset. Sic codd. et edd. quædam vet. ut apud Livium frequenter. Vulgo *se continuisset.* [Sensus est : ne ipsum quidem Ariovistum sperare nostros exercitus posse circumvenire ista arte quæ prævaluisset adversus barbaros et rei militaris imperitos. G.]

suum timorem in rei frumentariæ simulationem, angustiasque itinerum conferrent, facere arroganter, quum aut de officio imperatoris desperare, aut præscribere viderentur. Hæc sibi esse curæ; frumentum Sequanos, Leucos, Lingonas sumministrare; jamque esse in agris frumenta matura : de itinere ipsos brevi tempore judicaturos. Quod non fore dicto audientes milites, neque signa laturi dicantur, nihil se ea re commoveri : scire enim, quibuscunque exercitus dicto audiens non fuerit, aut, male re gesta, fortunam defuisse; aut, aliquo facinore comperto, avaritiam esse conjunctam. Suam innocentiam perpetua vita, felicitatem Helvetiorum bello esse perspectam. Itaque se, quod in longiorem diem collaturus esset, repræsentaturum, et proxima nocte de quarta vigilia castra moturum, ut quam primum intelligere posset, utrum apud eos pudor atque officium, an timor valeret. Quod si præterea nemo sequa-

Qui suum.... conferrent. Simulatio rei frumentariæ est simulatio curæ ac timoris, ne frumentum non possit supportari; conf. cap. 39 : et timorem conferre in simulationem rei est, simulare, timorem oriri ex re. M. Ursinus et Ciaccon. temere, *qui sui timoris simulationem.*

Præscribere. Vulgo præmittunt *ei* contra codd. et edd. veter.

Leucos. Belgiam Gallicam inhabitarunt, vicini Lingonibus. M.

Milites. Abest a MSS. Additur in edd.; sed explicandi causa additum est a lectoribus aut librariis. Conf. c. 39 extr. ubi res narrata est. M. Græcus etiam habet τῶν στρατιωτῶν.

Conjunctam. Sic Oud. e codd. Alii *convictam*, quod prius admiserat.

Innocentiam perpetua vita, etc. Egregie sic Ald. Manutius, prius legebatur *innoc. perpetua vitæ felicitate* vel *perpetuam vitæ felicitatem.*

Helvetiorum bello. Conf. c. 27. M.

Collaturus. Dilaturus, ut apud Cic. ad Civ. 11, 13 : « in posterum diem iter suum contulit. »

Esset. Immo, *fuisset*, e codd. et edd. quibusdam : *was er würde verschoben haben.*—Cæterum hanc orationem Cæsaris attigit Plutarch. in ejus vita, c. 19. Aliam, ex suo ingenio fictam, scripsit Dio Cassius, XXXVIII, 35 — 47, tanquam a Cæsare habitam. M.

[*Repræsentaturum.* Sensus : se facturum in præsentia quod in alium diem cæteroqui fuisset dilaturus. Goo.]

Castra moturum. Vetus Bongars. *moturum* subaudito *castra*, ut B. Afr. c. 7. Sic et Flor. II, 8, 8; Curt. V, 13.

Valeret. Vulgo *plus valeret.* Comparativum ejecit Oudend. auctoritate codicum.

tur, tamen se cum sola decima legione iturum, de qua non dubitaret; sibique eam prætoriam cohortem futuram. » Huic legioni Cæsar et indulserat præcipue, et propter virtutem confidebat maxime.

XLI. Hac oratione habita, mirum in modum conversæ sunt omnium mentes, summaque alacritas et cupiditas belli gerendi innata est; princepsque decima legio per tribunos militum ei gratias egit, quod de se optimum judicium fecisset, seque esse ad bellum gerendum paratissimam confirmavit. Deinde reliquæ legiones per tribunos militum et primorum ordinum centuriones egerunt, uti Cæsari satisfacerent: se neque unquam dubitasse, neque timuisse, neque de summa belli suum judicium, sed imperatoris esse, existimavisse. Eorum satisfactione accepta, et itinere exquisito per Divitiacum, quod ex Gallis ei maximam fidem habebat, ut millium amplius L circuitu locis apertis exercitum duceret, de quarta vigilia, ut dixerat, profectus est. Septimo die, quum iter non intermitteret, ab exploratoribus certior factus est Ariovisti copias a nostris millibus passuum IV et XX abesse.

XLII. Cognito Cæsaris adventu, Ariovistus legatos ad

Tamen se cum, etc. Paulo aliter Frontin. 1, 9, 4.

[*Prætoriam cohortem*; ita dici affirmat Festus, quod a Prætore, nempe duce nunquam discederet. *A.*]

[*Indulserat*. Qua ratione tantum favorem adepta fuerit decima legio non satis liquet. *A.*]

Cap. XLI. *Per tribunos... centuriones*. Hanc lectionem metaphrasis Gr. expressit. Sed in plerisque codd. legitur: *cum tribunis m. et pr. o. centurionibus*: quæ et ipsa lectio commodum sensum habet, nempe milites deliberasse cum ducibus, quo modo Cæsari satisfacerent. M. Sed tum legendum deinceps *uti Cæsari per eos satisfacerent*, quod codd. nonnulli habent. Cæterum *primorum ordinum centuriones* sunt centurio primipili, primus princeps, primus hastatus. Cf. v, 28, 37; et Lips. de Mil. II, 8.

Quod ex Gallis. In quibusdam. *Quod ex aliis*. Vulgo contra codd. additur, *Gallis*, ut mox *quadraginta* pro *quinquaginta*. M. Davisius putat legendum *Gallis*, deleto *aliis*. Bene.

Millium amplius quinquaginta. Majorem longe numerum habet Græcus. Alii dant *quadraginta*.

Millibus passuum quatuor et viginti. Cluverius in proœmio Germ. ant. scribi vult *quinque et viginti*, ut cum Plut. c. 19, Cæsar conveniat.

eum mittit : quod antea de colloquio postulasset, id per se fieri licere, quoniam propius accessisset; seque id sine periculo facere posse existimare. Non respuit conditionem Cæsar : jamque eum ad sanitatem reverti arbitrabatur, quum id, quod antea petenti denegasset, ultro polliceretur; magnamque in spem veniebat, pro suis tantis populique Romani in eum beneficiis, cognitis suis postulatis, fore, uti pertinacia desisteret. Dies colloquio dictus est, ex eo die quintus. Interim, quum sæpe ultro citroque legati inter eos mitterentur, Ariovistus postulavit, ne quem peditem ad colloquium Cæsar adduceret: vereri se, ne per insidias ab eo circumveniretur; uterque cum equitatu veniret : alia ratione se non esse venturum. Cæsar, quod neque colloquium interposita causa tolli volebat, neque salutem suam Gallorum equitatui committere audebat, commodissimum esse statuit, omnibus equis Gallis equitibus detractis, eo legionarios milites legionis decimæ, cui quam maxime confidebat, imponere, ut præsidium quam amicissimum, si quid opus facto esset, haberet. Quod quum fieret, non irridicule quidam ex militibus decimæ legionis dixit : « plus quam pollicitus esset, Cæsarem facere : pollicitum se in cohortis prætoriæ loco decimam legionem habiturum, nunc ad equum rescribere. »

Cap. XLII. *Existimare.* Sic Oud. ex codd. Vulgo *existimaret.* Paulo ante Oud. etiam *licere,* bene, non *liceret.*

[*Causa,* prætextu. D.]

[*Equitatui. Ach.* scribit *equitatu,* etiam in dandi casu, forte ex suis codd.]

Eo...imponere. Vulgo *eis* vel *in eos.*

Non irridicule. Græc. ἀστείως τι.

Rescribere est, aliter scribere, scriptum mutare. Quum ergo is, cujus nomen in peditum catalogo scriptum erat, deinde in equitum catalogum transcribitur, hoc dici potest *rescribere*, quia scriptum mutatur. Sed h. l. omnino dicitur, peditibus uti loco equitum. M. Verum ex sensu militis omnino prior significatio obtinet, quasi in equites essent transcripti. Samuel Petitus, Obs. I, 6, ita locum explicat : Cæsar pollicitus erat, se legionarios milites in *prætoriæ cohortis*, i. e. in clientum loco habiturum; at nunc *ad equum rescribit*, hoc est, non tantum in clientelam, sed in familiam admittit. Tu videsis Gronov. ad Sen. de Benef. v, 6.

XLIII. Planities erat magna, et in ea tumulus terrenus satis grandis. Hic locus æquo fere spatio ab castris utrisque aberat. Eo, ut erat dictum, ad colloquium venerunt. Legionem Cæsar, quam equis devexerat, passibus CC ab eo tumulo constituit. Item equites Ariovisti pari intervallo constiterunt. Ariovistus, ex equis ut colloquerentur, et, præter se, denos ut ad colloquium adducerent, postulavit. Ubi eo ventum est, Cæsar initio orationis, sua senatusque in eum beneficia commemoravit, « quod rex appellatus esset a senatu, quod amicus, quod munera amplissima missa; quam rem et paucis contigisse, et pro magnis hominum officiis consuesse tribui » docebat · « illum, quum neque aditum, neque causam postulandi justam haberet, beneficio ac liberalitate sua ac senatus ea præmia consecutum. » Docebat etiam, « quam veteres, quamque justæ causæ necessitudinis ipsis cum Æduis intercederent; quæ senatusconsulta, quoties, quamque honorifica in eos facta essent : ut omni tempore totius Galliæ principatum Ædui tenuissent, prius etiam, quam nostram amicitiam appetissent : populi Romani hanc esse consuetudinem, ut socios atque amicos non modo sui nihil deperdere, sed gratia, dignitate, honore auctiores velit esse : quod vero ad amicitiam populi Romani attulissent, id iis eripi, quis pati

Cap. XLIII. *Terrenus*. Al. *terreus*.

Ab castris utrisque. Al. *Ariovisti et Cæsaris*. Glossa.

Equis devexerat, equis vectos ad illum usque locum secum deduxerat. M.

Denos. Græcus δέκα. [Quasi legisset *binos*, non verisimile.]

Amplissima. Multi codd. *amplissime*. Recte. M. De more v. Liv. XXX, 15. Codd. optimi *tam amplissima*; v. Oud.

Et... magnis. Vulgo : *et a Romanis pro maximis* : contra codd. et vet. edd. M. Emendavit Davis.

[*Quam veteres*. Ædui nimirum primi e Gallis amicitiam romanam sunt amplexi. Vid. Strab., l. IV, p. 192; Tacit., Annal. XI, 25.]

Sui nihil, nihil sui juris, auctoritatis, opum, ditionis. In metaphr. Gr. οὐδὲν τῆς σφῶν ἀποβάλλειν. M.

Auctiores. Al. *auctos*.

Quod... attulissent, quod possedissent tum, quum ad societatem pop. Rom. accessissent. M.

posset? » Postulavit deinde eadem, quæ legatis in mandatis dederat, « ne aut Æduis, aut eorum sociis bellum inferret; obsides redderet; si nullam partem Germanorum domum remittere posset, at ne quos amplius Rhenum transire pateretur. »

XLIV. Ariovistus ad postulata Cæsaris pauca respondit; de suis virtutibus multa prædicavit : « Transisse Rhenum sese, non sua sponte, sed rogatum et arcessitum a Gallis; non sine magna spe magnisque præmiis domum propinquosque reliquisse; sedes habere in Gallia, ab ipsis concessas; obsides ipsorum voluntate datos; stipendium capere jure belli, quod victores victis imponere consuerint; non sese Gallis, sed Gallos sibi bellum intulisse; omnes Galliæ civitates ad se oppugnandum venisse, ac contra se castra habuisse; eas omnes copias a se uno prælio fusas ac superatas esse. Si iterum experiri velint, iterum paratum sese decertare; si pace uti velint, iniquum esse de stipendio recusare, quod sua voluntate ad id tempus dependerint. Amicitiam populi Romani sibi ornamento et præsidio, non detrimento esse oportere, idque se ea spe petisse. Si per populum Romanum stipendium remittatur, et dedititii subtrahantur, non minus libenter sese recusaturum populi Romani amicitiam, quam appetierit. Quod

Cap. XLIV. *Transisse Rhenum.* Abest *Rhenum* a vet. cod. et possit abesse, quia mox aderat.

A Gallis; ab Arvernis et Sequanis. V. c. 31. *Spe;* ib.

Stipendium. Cap. 36 : « Ædui stipendiarii facti. » M.

Capere. Hoc verbum temere rejecit Clarkius.

[*Omnes civitates.* Jactanter potius quam vere. Soli enim Ædui et socii eorum cum eo congressi sunt. G.]

Fusas. Al. *pulsas*, ut II, 24; III, 28.

Iterum paratum. Hoc *iterum* male delevit Scaliger. Græcus quoque habet. In edd. vet. Mediol. Ven. aliis a *velint* ad *velint* linea deest.

Si pace uti velint. Al. *sin.... malint*; vel *si pacem malint*, vel *mallent.*

Dependerint. Al. *pependerunt*, vel *pependerint.*

Idque se ea spe petisse. Mavult J. C. H. *eamque se.* Non opus; intellige, *idque*, de amicitia P. R. Clarior tamen foret dictio *eamque.*

multitudinem Germanorum in Galliam traducat, id se sui muniendi, non Galliæ impugnandæ causa facere; ejus rei testimonium esse, quod, nisi rogatus, non venerit, et quod bellum non intulerit, sed defenderit. Se prius in Galliam venisse quam populum Romanum. Nunquam ante hoc tempus exercitum populi Romani Galliæ Provinciæ fines egressum. Quid sibi vellet? Cur in suas possessiones veniret? Provinciam suam hanc esse Galliam, sicut illam nostram. Ut ipsi concedi non oporteret, si in nostros fines impetum faceret; sic item nos esse iniquos, quod in suo jure se interpellaremus. Quod fratres a senatu Æduos appellatos diceret, non se tam barbarum, neque tam imperitum esse rerum, ut non sciret, neque bello Allobrogum proximo Æduos Romanis auxilium tulisse, neque ipsos in his contentionibus, quas Ædui secum et cum Sequanis habuissent, auxilio populi Romani usos esse. Debere se suspicari, simulata Cæsarem amicitia, quod exercitum in Gallia habeat, sui opprimendi causa habere. Qui nisi decedat, atque exercitum deducat ex his regionibus, sese illum non pro amico, sed pro hoste habiturum; quod si eum interfecerit, multis sese nobilibus principibusque populi Romani gratum esse facturum; id se ab ipsis per eorum nuntios com-

[*Defenderit*, propulsaverit.]

Fines egressum. Al. *finibus*.

[*Hanc esse Galliam*. *Hanc* ubi est Ariovistus, *illam* ubi est Cæsar.]

Sic item. Ita Oudend. e codd. et edd. vet. Scaliger mutarat in *iterum*.

Fratres. Cf. c. 33. Vulgo legebatur: *Quod ex senatus consulto Æduos appellatos amicos diceret*. Sed quum *fratres* in omnibus fere codd. legeretur, in nullo autem *ex senatus consulto*, sed *a se* : critici tum *fratres* receperunt; tum *a se* monuerunt esse, a senatu. Verba *et amicos* alii addunt, alii omittunt. M. Glossam sapit.

Bello Allobrogum proximo. Cf. c. 6. M.

Debere se suspicari. Plane sic Græcus. Faernus τὸ *debere* delebat.

Qui nisi. Ita codd. et edd. vet. vulgo: *Quod nisi*.

[*Compertum habere*. Hæc insidiose quidem, sed non sine probabili causa dicta cum *Achaintre* judico. Nam et Cæsari Romæ erant inimici ardentissimi qui in ejus perniciem conjuraverant, et notum est a Catone Cæsarem Ariovisto tradi debuisse creditum, et de hoc in senatu ipso deliberatum. B.]

pertum habere, quorum omnium gratiam atque amicitiam ejus morte redimere posset. Quod si decessisset, ac liberam possessionem Galliæ sibi tradidisset, magno se illum præmio remuneraturum, et, quæcunque bella geri vellet, sine ullo ejus labore et periculo confecturum. »

XLV. Multa ab Cæsare in eam sententiam dicta sunt, quare negotio desistere non posset, et « neque suam, neque populi Romani consuetudinem pati, uti optime meritos socios desereret; neque se judicare Galliam potius esse Ariovisti, quam populi Romani. Bello superatos esse Arvernos et Rutenos ab Q. Fabio Maximo, quibus populus Romanus ignovisset, neque in provinciam redegisset, neque stipendium imposuisset. Quod si antiquissimum quodque tempus spectari oporteret, populi Romani justissimum esse in Gallia imperium; si judicium senatus observari oporteret, liberam debere esse Galliam, quam bello victam suis legibus uti voluisset. »

XLVI. Dum hæc in colloquio geruntur, Cæsari nuntiatum est, equites Ariovisti propius tumulum accedere, et ad nostros adequitare, lapides telaque in nostros conjicere. Cæsar loquendi finem fecit, seque ad suos recepit, suisque imperavit, ne quod omnino telum in hostes rejicerent. Nam, etsi sine ullo periculo legionis delectæ cum equitatu prælium fore videbat, tamen committendum non putabat, ut, pulsis hostibus, dici posset, eos ab se per fidem in col-

Decessisset. Alii *discessisset*, *recessisset*.

Cap. XLV. *Meritos.* Al. *merentes.*

Arvernos. Sic fasti triumphales et alia marmora, non *Avernos*, ut codd. plurimi.

A Q. Fabio Maximo. Vid. Strabo, l. IV, p. 191; et Epitom. Liv. l. LXI, ubi hujus victoriæ mentio fit. M.

Observari. Al. *servari.*

Cap. XLVI. *Ad nostros.* Præpositionem a Scaligero omissam e codd. restituit Clarkius. Sic et edd. vet.

Finem fecit. Al. *facit.* Ut solet noster tempus mutare.

Per fidem, propter fidem datam et acceptam : ut in illa formula solemni : « Ne propter te fidemve tuam captus fraudatusque sim : » apud Cic. de Offic. III, 17. M. Hotom. vult *per fidem colloquii.* [Et sane apud Liv. XXXVIII, 25 : « Major multo

loquio circumventos. Posteaquam in vulgus militum elatum est, qua arrogantia in colloquio Ariovistus usus, omni Gallia Romanis interdixisset, impetumque in nostros ejus equites fecissent, eaque res colloquium ut diremisset; multo major alacritas, studiumque pugnandi majus exercitui injectum est.

XLVII. Biduo post, Ariovistus ad Cæsarem legatos mittit: velle se de his rebus, quæ inter eos agi cœptæ, neque perfectæ essent, agere cum eo; uti aut iterum colloquio diem constitueret, aut, si id minus vellet, ex suis legatis aliquem ad se mitteret. Colloquendi Cæsari causa visa non est, et eo magis, quod pridie ejus diei Germani retineri non poterant, quin in nostros tela conjicerent. Legatum ex suis sese magno cum periculo ad eum missurum, et hominibus feris objecturum existimabat. Commodissimum visum est, C. Valerium Procillum, C. Valerii Caburi filium, summa virtute et humanitate adolescentem, cujus pater a C. Valerio Flacco civitate donatus erat, et propter fidem et propter linguæ Gallicæ scientiam, qua multa jam Ariovistus, longinqua consuetudine, utebatur, et quod in eo peccandi

pars Gallorum *per fidem* violati colloquii pænas morte luerunt. »] Non opus. Gemina habent Liv. I, 9, « per fas ac fidem decepti. » Sallust. fragm. L. I, Or. Phil. 15. [*Achaintre* intelligit: « contra fidem »; cum interprete Græco.]

Elatum est. Bene sic codd. et edd. vet. Sic et Tacit. XII, 21. Alii *relatum; delatum*.

Ut diremisset. Τὸ *ut* ex edd. vet. addidit Davis. Clarkius putabat, ante *fecissent* ponendum. Oud. ex *vi* ortum *ut* conjicit. Celsus quippe habet *impetu*.

Injectum est. Quia in Græco est ἐνέφυ. *Wasse* ad Sallust. p. 398, conjicit scriptum fuisse *innatum est*.

Cap. XLVII. *Legatis*. Dubitat Davisius, utrum hoc verbum præeunte metaphraste Græco omittendum, an in *legatum* mutandum sit. Mor. [Sed nequaquam necessarium, ut ait *Achaintre*.]

Poterant. Leg. *potuerant*. M.

C. Valerium. Cf. c. 19 et 53. Si ergo ibi habuit prænomen *Caii*, non potest hic cognomen *Marci* habere, ut in metaphr. Gr. et edd. quibusdam legitur: neque diversos homines fuisse res ipsa declarat, etsi secus visum est Ciacconio, ita tamen, ut fluctuaret. Monuerunt Davisius et Oudendorpius. Mor.

Longinqua. Edd. Mediol. Ven. aliæ *longa*. Ciaccon. conjicit *longa*

Germanis causa non esset, ad eum mittere, et M. Mettium, qui hospitio Ariovisti usus erat. His mandavit, ut, quæ diceret Ariovistus, cognoscerent, et ad se referrent. Quos quum apud se in castris Ariovistus conspexisset, exercitu suo præsente, conclamavit : « Quid ad se venirent? An speculandi causa? » Conantes dicere prohibuit, et in catenas conjecit.

XLVIII. Eodem die castra promovit, et millibus passuum VI a Cæsaris castris sub monte consedit. Postridie ejus diei præter castra Cæsaris suas copias traduxit, et millibus passuum II ultra eum castra fecit, eo consilio, uti frumento commeatuque, qui ex Sequanis et Æduis supportaretur, Cæsarem intercluderet. Ex eo die dies continuos quinque Cæsar pro castris suas copias produxit, et aciem instructam habuit, ut, si vellet Ariovistus prælio contendere, ei potestas non deesset. Ariovistus his omnibus diebus exercitum castris continuit; equestri prælio quotidie contendit. Genus hoc erat pugnæ, quo se Germani exercuerant. Equitum millia erant VI, totidem numero pedites velocissimi ac fortissimi, quos ex omni copia singuli singulos, suæ salutis

jam. «Longinquam vitam» dicit Plautus, Mil. III, 1, 136 : «dolores longinquos » Cic. Fin. II, 29. [Cæterum hoc argumento est linguam Gallicam diversam fuisse a Germanica. *Ach.*]

[*Hospitio*, sc. privato ἰδιοξένια, jus hospitii satis notum.]

Conclamavit. Ita codd. Sed vulg. *clamavit*, quasi non posset unus dici *conclamare*. M. Cf. Servius ad Æn. III, 523; v. el Æn. VI, 259; Ovid. Met. IV, 690.

Cap. XLVIII. [*Cæsar pro castris.* Et hic etiam *Turpin de Crissé*, t. 1, p. 104, Cæsarem insimulat quod pugnandi occasionem amiserit, et in periculum venerit ut frumento commeatuque intercluderetur. Sed *Ach.* respondet, Cæsarem prudenter omnia fecisse, 1.° quia peditibus et certe equitatu inferior, in patenti planitie circumventus forte fuisset; 2.° quod vanos mercatorum rumores delere volebat, milites suos in hostium præsentia per aliquot dies tenendo; 3.° de commeatibus nihil timendum; castris enim suis ultra eum, quo Germani consederant, locum elegisse. Vid. c. 49. B.]

Singuli singulos. Dicebant etiam : *vir virum legit.* Tacit. Germ. c. 6. Fuit ergo hoc genus peditum, quos Græci ἀμίππους dixerunt, ut e Xenophontis hist. Gr. VII, 5, 23, apparet, ubi plura dixi. M. *Copia* hic pro exercitu, ut apud Cic. ad Att. post VIII, 12; Sall. Cat. 56; Tacit. A. II, 52.

causa delegerant. Cum his in præliis versabantur, ad hos se equites recipiebant; hi, si quid erat durius, concurrebant; si qui, graviore vulnere accepto, equo deciderat, circumsistebant; si quo erat longius prodeundum, aut celerius recipiendum, tanta erat horum exercitatione celeritas, ut, jubis equorum sublevati, cursum adæquarent.

XLIX. Ubi eum castris se tenere Cæsar intellexit, ne diutius commeatu prohiberetur, ultra eum locum, quo in loco Germani consederant, circiter passus DC ab eis, castris idoneum locum delegit, acieque triplici instructa, ad eum locum venit. Primam et secundam aciem in armis esse, tertiam castra munire jussit. Hic locus ab hoste circiter passus DC, uti dictum est, aberat. Eo circiter hominum numero XVI millia expedita cum omni equitatu Ariovistus misit, quæ copiæ nostros perterrerent, et munitione prohiberent. Nihilo secius Cæsar, ut ante constituerat, duas acies hostem propulsare, tertiam opus perficere jussit. Munitis castris, duas ibi legiones reliquit et partem auxiliorum; quatuor reliquas in castra majora reduxit.

L. Proximo die, instituto suo, Cæsar e castris utrisque copias suas eduxit; paulumque a majoribus progressus, aciem instruxit, hostibusque pugnandi potestatem fecit. Ubi ne tum quidem eos prodire intellexit, circiter meridiem

Si qui pro *si quis*. Sic C. I, 84; II, 24. Al. 16.

Deciderat. Al. *deciderant*.

[*Circumsistebant*, ut eos ab incursu hostium tutos et incolumes præstarent. D.]

Cap. XLIX. [*Primam et secundam aciem*. Vegetius, I, 25: « Si hostis incumbat; tum omnes equites, et media pars peditum ad pulsandum impetum ordinantur in acie; reliqui post ipsos, ductis fossis, muniunt castra. » Peritissimum a Cæsare institutum pugnæ ordinem b. l. laudat *Turpin de Crissé;* nec minus vituperat Ariovistum qui partem tantum sui exercitus adversus secunda castra miserit, neque cum integris viribus incubuerit, ut ab isto colle Cæsarem propulsaret, antequam munitiones incœptæ firmarentur. *A.*]

Numero. Al. *numerum*. Al. omittunt. Cod. plurimi habent. Sic et V, 2, 4; V, 5, etc.

[*Expedita*. Vacua impedimentis et leviter armata. God.]

Cap. L. *A majoribus*. Plerique codd. et edd. addunt *castris*. Recte. M.

exercitum in castra reduxit. Tum demum Ariovistus partem suarum copiarum, quæ castra minora oppugnaret, misit. Acriter utrinque usque ad vesperum pugnatum est. Solis occasu suas copias Ariovistus, multis et illatis et acceptis vulneribus, in castra reduxit. Quum ex captivis quæreret Cæsar, quam ob rem Ariovistus prælio non decertaret, hanc reperiebat causam, quod apud Germanos ea consuetudo esset, ut matres familiæ eorum sortibus et vaticinationibus declararent, utrum prælium committi ex usu esset, necne : eas ita dicere, non esse fas Ger-

Apud Germanos ea consuetudo. Attigerunt hanc consuetudinem Plutarch. in Cæs. c. 19; et Dio Cass. XXXVIII, 48, ubi hoc ipsum bellum Cæsaris cum Ariovisto describitur. De mulieribus his fatidicis, quibus nomen Alrunarum seu Alironiarum (v. Wachteri Glossar. German. in v. *Alraunen*) fuisse perhibent, egit Keyslerus peculiari disputatione in antiquitatibus selectis septentrionalibus et Celticis, et post hunc Schedius, qui de Diis Germanis scripsit, c. 43, pag. 430; etiam Dithmarus ad Taciti German. c. 8; aut interpretes Taciti ad Hist. IV, 61. Sed lectu dignissima est disputatio Ritteri de his Druidissis (nam et sic appellantur) inserta Historiæ Gallorum, p. 281. M. Exempla dant *Veleda* et *Aurinia* apud Tacitum : qui *tanquam Deas esse factas* asserit. Polyænus, Strat. VIII, 23, rei meminit, sed pro feminis viros ponit, et Clemens Alex. Strom. I, 15, p. 305.

Familiæ e codd. recepit Oudendorpius pro vulg. *familias* : nam utrumque dicitur. M.

Sortibus. Sortes sunt divinationis genus, quum litteræ, notæ, dicta, inscripta foliis, talis, ligno, scidulis, mixta aut concussa exhibentur iis, qui Deos consulunt, ut, quod primum veluti sortitione exierit, aut protractum sit, id responsi Divini vim habeat. Patet tamen hoc verbum latius : nam omnino responsa Divina dicuntur sortes. V. Lipsii Electa, II, 12; Hugo, de prima scribendi origine, c. 26, p. 237, ed. Trotz; et inprimis *Van Dale*, de Oraculis, pluribus in locis. M. [Quod opus maxima ex parte transtulit in Gallicum *Fontenelle*, *Histoire des Oracles*. B.]

Non esse fas, non licere per religionem. M. [*Fas* est jus divinum, unde Virgilius discrimen statuit inter *fas* et *jus*, Georg. I, 268 : « Quippe etiam festis quædam exercere diebus Fas et jura sinunt... » Si vero quid Deus noluerit fieri, id certe videtur impossibile. Sic item de Germanis habet Tacitus, 2 : « Coeunt, nisi quod fortuitum et subitum inciderit, certis diebus quum aut inchoatur Luna, aut impletur; nam agendis rebus hoc auspicatissimum initium credunt. » Cujus superstitionis ipsi Græci immunes non fuerunt : siquidem erat in Licurgi legibus, ne ante plenilunium cum exercitu exirent. Propterea autem properavit pugnare Cæsar,

manos superare, si ante novam lunam prælio contendissent.

LI. Postridie ejus diei Cæsar præsidio utrisque castris, quod satis esse visum est, reliquit; omnes alarios in conspectu hostium pro castris minoribus constituit, quod minus multitudine militum legionariorum pro hostium numero valebat, ut ad speciem alariis uteretur. Ipse, triplici instructa acie, usque ad castra hostium accessit. Tum demum necessario Germani suas copias castris eduxerunt, generatimque constituerunt, paribusque intervallis Harudes, Marcomannos, Triboccos, Vangiones, Nemetes, Sedusios, Suevos, omnemque aciem suam rhedis et carris circumdederunt, ne qua spes in fuga relinqueretur. Eo mu-

ut notat Frontin., ut, acie commissa, religione hostes impediret. Sic Vespasianus sabbatorum die Judæos vicit. Gon.]

Cap. LI. *Præsidio...reliquit.* Bene sic Oud. e codd. ut II, 29; V, 11; VII, 40, etc. Vulgo *præsidium* vel *relicto.*

Alarios. [*Alæ* sic dictæ, « quod circum legiones dextra sinistraque, tanquam alæ in avium corporibus, locabantur. » A. Gell. N. A. XVI, 4. D.] *Alarii*, pedites et equites sociorum, qui in alis pugnant, ubi a militibus legionariis, i. e. Romanis, distinguuntur alarii s. socii. *Alariæ cohortes*, ut C. I, 73, ubi cohortes (pedites) alariæ a cohortibus Romanis s. legionariis distinguuntur. Similiter C. I, 83; II, 18. Omnes viri docti laudant et probant, quæ de alis in exercitu Romano disputavit Schelius ad Hygin. de Castrametat., p. 66; et Lipsius de Milit. II, 7. Add. Drakenborch. ad Liv. X, 40. Confectum est, equites alarios esse equites sociorum, cohortes alarias vero pedites sociorum. Cf. Gesn. Thes.

Quod minus. Codd. et edd. quædam vet. *quo minus.* Probat Oudendorp. subaudito *eo magis*, vel pro *quoniam.*

[*Ad speciem.* Quia alariis, qui maximam partem Galli erant, parum fidebat, noluit habere legionariis immixtos, sed proximos, et ad speciem tantum. *A.*]

Generatim, per gentes s. nationes, singulæ gentes et nationes singulatim, I, 51; ubi in metaphr. Gr. est κατὰ φυλάς. Cf. VII, 19, et Homer. Iliad. II, 362, ubi κατὰ φῦλα et κατὰ φρήτρας est *generatim*, singulos populos et singulas gentes singulatim. Explicatur hoc, VII, 28, aliis verbis, *cuique civitati sua pars castrorum obvenerat;* erant ergo generatim distributi per castra. — Per singula genera hominum et rerum, C. III, 32. *Gen. gratias agere*, singulis auditorum generibus, C. II, 21: nam deinceps enumerantur singula eorum genera, quibus gratias egit.

[*Rhedis et carris.* Gallica vo-

lieres imposuerunt, quæ in prælium proficiscentes milites, passis crinibus, flentes, implorabant, ne se in servitutem Romanis traderent.

LII. Cæsar singulis legionibus singulos legatos et quæstorem præfecit, uti eos testes suæ quisque virtutis haberet. Ipse a dextro cornu, quod eam partem minime firmam hostium esse animum adverterat, prælium commisit. Ita nostri acriter in hostes, signo dato, impetum fecerunt, itaque hostes repente celeriterque procurrerunt, ut spatium pila in hostes conjiciendi non daretur. Rejectis pilis, cominus gladiis pugnatum est. At Germani, celeriter ex consuetudine sua phalange facta, impetus gladiorum exceperunt. Reperti sunt complures nostri milites, qui in phalangas insilirent, et scuta manibus revellerent, et desuper vulnerarent. Quum hostium acies a sinistro cornu pulsa, atque in fugam conversa esset, a dextro cornu vehementer multitudine suorum nostram aciem premebant. Id quum animadvertisset P. Crassus adolescens, qui equitatu præerat, quod expeditior erat, quam hi, qui inter aciem

cabula pro *curribus*. Vid. Quinctil. 1, 5.]

Milites abest a multis libris et potest abesse. Mox plerique et metaphr. Gr. *manibus*, pauci *crinibus*. M. Manus tendebant in rogatione veniæ et pacis; crines demittebant passos in obtestatione suorum. Cf. II, 13; VII, 40, 47; C. III, 98. Utrumque jungitur VII, 48.

CAP. LII. *Quæstorem*. [Ex hoc loco Cæsaris patet fuisse plures quæstores in exercitu, et quidem minores; atque forsan unicuique legioni suus erat quæstor, qui de pecunia, de stipendio et commeatibus peculiariter curam haberet; sed mera id conjectura. *A.*]

Minime firmam. Vossius malit *maxime firmam*. Sed id non necessarium. [Quis dubitat enim quin hostes sint aggrediendi qua parte sunt minime firmi? *A.*]

Phalange facta. Cf. c. 24. M.

Phalangas. Germani generatim et per intervalla stantes pugnabant, ut c. 51 dictum est. Ergo *plures* eorum phalanges fuerunt. M.

[*Sinistro... dextro cornu*, int. hostium.]

[*P. Crassus*. Filius M. Crassi, multa egregie fortiterque gessit in hoc bello. Missus a Cæsare ad patrem in Parthos proficiscentem, bello Parthico fortiter occubuit. GOD. Hic peritissima sua conversione Romanis victoriam peperit; an sponte sua, an jussu Cæsaris? nescitur. *A.*]

versabantur, tertiam aciem laborantibus nostris subsidio misit.

LIII. Ita prælium restitutum est, atque omnes hostes terga verterunt, neque prius fugere destiterunt, quam ad flumen Rhenum millia passuum ex eo loco circiter L pervenerint. Ibi perpauci, aut viribus confisi transnatare contenderunt, aut lintribus inventis sibi salutem repererunt. In his fuit Ariovistus, qui, naviculam deligatam ad ripam nactus, ea profugit; reliquos omnes consecuti equites nostri interfecerunt. Duæ fuerunt Ariovisti uxores,

CAP. LIII. *Quinquaginta.* Hic numerus plane incertus est. Omnes codd. habent *quinque :* unus Orosius, qui prælium hoc et ipse VI, 7, descripsit, posuit *quinquaginta.* Variant etiam Græci, qui spatium per stadia metiuntur : nam in Plutarch. Cæs. cap. 19, alii codd. σταδίους τριακοσίους, alii τετρακοσίους exhibent; in Cæsaris metaphrasi Græca στάδια τετταράκοντα legitur. Cæterum tironum causa liceat monere, stadium constare 125 passibus et octo stadia efficere unum milliare Romanum, sive mille passus. M. Mendum suboluit Hotomanno, qui sustulit. [Sed h. l. legamus quæ acutissime notavit *Achaintre*, in sua editione : « Mensuræ codd. et conjectura Beati Rhenani mihi videntur probabiliores. Is autem ad Apollinaris ædem, prope Basileam, haud longe a Rauraeis campis et Rheno, prælium fuisse commissum existimat; unde uno cursu ad flumen aufugisse potuerunt Germani. Si enim ea quæ dicta sunt de itinere Cæsaris a Vesuntio ad Ariovistum repetamus, constabit illum a Vesuntio ad Ariovistum 50 millia, id est, 15 1/4 leucas fecisse; at non directum iter tenuit Cæsar, sed *circuitu* usus est, locis apertis, ut vitaret insidias, c. 41; unde plures quam 15 leucas peragrare debuit, antequam eum Ariovisto colloqueretur. Dein ultra, aliquot leucis progressus, decertavit. Porro hæc incidere debent juxta Basileam : nam ab hac urbe ad Vesuntium 25 fere sunt leucæ Gallicæ. Ad Triboccos pervagatum esse, ut ferunt græcæ mensuræ, Cæsarem, qui de commeatu a Sequanis et Æduis advehendo sollicitus erat, præterea Ariovistum tam longe a suis finibus abfuisse quis credat? præsertim quum ei tertia pars Sequanorum jam a se occupata, sollicite ab hostium incursu et rebellione incolarum potissimum servanda esset. His igitur perpensis, lectionem codd. retineo, *quinque millia pass.* quæ distantia satis magna mihi videtur hominibus concitato cursu fugientibus. »]

Repererunt. Ita codd. Sed vulgo, *petierunt.* M.

[*Duæ uxores.* De Germanis sic Tacit. 18 : « Prope soli barbarorum singulis uxoribus contenti sunt : exceptis admodum paucis qui non libidine, sed ob nobilitatem, plurimis nuptiis ambiuntur. »]

una Sueva natione, quam ab domo secum eduxerat; altera Norica, regis Vocionis soror, quam in Gallia duxerat, a fratre missam. Utræque in ea fuga perierunt. Duæ filiæ harum, altera occisa, altera capta est. C. Valerius Procillus, quum a custodibus in fuga trinis catenis vinctus traheretur, in ipsum Cæsarem, hostes equitatu persequentem, incidit. Quæ quidem res Cæsari non minorem, quam ipsa victoria, voluptatem attulit, quod hominem honestissimum Provinciæ Galliæ, suum familiarem et hospitem, ereptum e manibus hostium, sibi restitutum videbat; neque ejus calamitate de tanta voluptate et gratulatione quidquam fortuna deminuerat. Is, se præsente, de se ter sortibus consultum dicebat, utrum igni statim necaretur, an in aliud tempus reservaretur; sortium beneficio se esse incolumem. Item M. Mettius repertus, et ad eum reductus est.

LIV. Hoc prælio trans Rhenum nuntiato, Suevi, qui ad ripas Rheni venerant, domum reverti cœperunt; quos Ubii, qui proximi Rhenum incolunt, perterritos insecuti, magnum ex his numerum occiderunt. Cæsar, una æstate duobus maximis bellis confectis, maturius paulo, quam tempus anni postulabat, in hiberna in Sequanos

Ab domo secum eduxerat. Incerta lectio est. Alii, *quam domo secum duxerat* : alii, *quam domo secum eduxerat* : alii, *quam ab domo secum eduxerat*, vel *duxerat* : alii, *quam domo secum adduxerat*. M.

Utræque perierunt. Sic codd. et edd. vet. Vulgo *utraque periit*.

Hostes equitatu persequentem. Ita probati codices et edd. Vulgo *hostium equitatum persequentem*.

Honestissimum ; c. 19 « princeps Galliæ. » M.

Sortibus ; v. ad cap. 50. M. Septimo a Cæsare sæculo adhuc eum morem viguisse, patet ex Beka in vita Willebrordi, transcripta ex Alcuino.

M. Mettius. Ejus mentio in nummis Cæsaris apud Vaillantium et Eckhelium ; in eo bigæ, insistente Pallade vel Bellona.

Quos Ubii, etc. Ita restituit Beatus Rhenanus R. Germ. l. III, quem sequitur Fr. Hotomannus. Vulgo legebatur *quos ubi, qui proxime Rhenum incolunt, senserunt perterritos*.

Proximi. Sic bene codd. et edd. vet.

exercitum deduxit : hibernis Labienum præposuit. Ipse in citeriorem Galliam ad conventus agendos profectus est.

Conventus. Sunt conventus hominum provincialium in certas urbes, quæ et ipsæ *conventus* dicuntur, VIII, 46, et e primariis provinciæ urbibus sunt, ut coram proconsule, per provinciam jurisdictionis causa iter faciente, et in certis illis urbibus jus dicente, in foro compareant; *tenir les assises, assembler les états.* Cum autem non oppida dicuntur conventus, sed *conventus oppidorum quorumcunque provincialium*, tum sunt cives Romani, qui, præter indigenas s. inquilinos, aliqua de causa in oppidum convenerunt, ut ibi habitent, negotientur, ibique commorentur. Sic « conventus Uticensis », Af. 68; C. II, 19; it. Af. 97 et 90, ubi incolæ Uticenses distinguuntur a Romanis negotiatoribus.

C. JULII CÆSARIS

COMMENTARII

DE BELLO GALLICO.

LIBER SECUNDUS.

ARGUMENTUM.

Cap. I. Conjuratio Belgarnm. — II, III. Deditio Remorum, adveniente Cæsare. — IV. Origo et copiæ Belgarum. — V. Iter et castra Cæsaris ad flumen Axonam. — VI, VII. Oppugnatio oppidi nomine Bibrax soluta, misso a Cæsare contra Belgas subsidio. — VIII. Castra Cæsaris idoneo loco contra Belgas posita.—IX - XI. Discessus Belgarum ad tuendos fines contra Æduos, Titurio legato frustra impugnato. Clades. — XII - XIV. Deditio Suessionum et Bellovacorum, — XV, Ambianorum. Mores Nerviorum.—XVI-XXVIII. Bellum Nervicum. Clades. Deditio. — XXIX - XXXIII. Bellum Atuatucorum. Obsessio. Perfidia. Calamitas.—XXXIV. Plures civitates maritimæ a P. Crasso subactæ. — XXXV. Opinio hujus belli apud Germanos. Legati Germanorum ad Cæsarem. Iter Cæsaris in Italiam et Illyricum. Hiberna. Supplicatio Romæ.

I. Quum esset Cæsar in citeriore Gallia in hibernis, ita uti supra demonstravimus, crebri ad eum rumores afferebantur, litterisque item Labieni certior fiebat, omnes Belgas, quam tertiam esse Galliæ partem dixeramus, contra populum Romanum conjurare, obsidesque inter se dare. Conjurandi bas esse causas: primum, quod vererentur, ne,

Cap. I. *Dixeramus.* Confer cum capite primo libri primi. M.

omni pacata Gallia, ad eos exercitus noster adduceretur : deinde, quod ab nonnullis Gallis sollicitarentur, partim qui, ut Germanos diutius in Gallia versari noluerant, ita populi Romani exercitum hiemare atque inveterascere in Gallia moleste ferebant; partim qui mobilitate et levitate animi novis imperiis studebant; ab nonnullis etiam, quod in Gallia a potentioribus, atque his, qui ad conducendos homines facultates habebant, vulgo regna occupabantur, qui minus facile eam rem in imperio nostro consequi poterant.

II. Iis nuntiis litterisque commotus Cæsar duas legiones in citeriore Gallia novas conscripsit; et, inita æstate, in interiorem Galliam qui deduceret, Q. Pedium legatum misit. Ipse, quum primum pabuli copia esse inciperet, ad exercitum venit : dat negotium Senonibus reliquisque Gallis, qui finitimi Belgis erant, uti ea, quæ apud eos gerantur, cognoscant, seque de his rebus certiorem faciant. Hi

Pacata Gallia, quæ proprie dicitur, a Belgis distincta. Cell. Vid. I, I. M.

Qui, ut Germanos. Sic codd. et edd. vet. item Græcus interpres. Particnlam *ut* male omissam a Scaligero, observavit J. Fr. Gronovins ad Livium, XXIII, 27; restituit Davisius.

Versari noluerant. Edd. vet. bene sic. At codd. male *voluerant*. Vulgo *nollent*. Minus bene.

Ab nonnullis etiam. Subandi *sollicitarentur Belgæ*.

[*Facultates*, pecuniam, divitias.]

In imperio nostro, imperante populo Rom. Cf. I, 18. M. Delet præpositionem Vossius, ut est I, 18. Sed hic codd. multi et edd. vet. habent.

Cap. II. *Inita æstate*. Alii, *ineunte*, ut ἀρχομένου θέρους in Gr. metaphr. Quum vero utraque lectio in codd. pluribus reperiatur promiscue, vix potest dici, utra verior sit. M. Etiam III, 7, « inita hieme; » et B. Afr. 26, « æstate inita. »

Interiorem. Sic omnes fere codd. et edd. vet. Sed mutatum hoc est in *ulteriorem*. Enimvero *interior* est ipsa illa *ulterior*: nam altius s. interius in Galliam penetrat, qui ulteriorem Galliam ex Italia adit : huic ergo, ex Italia venienti, illa Gallia est *interior*. Quidquid autem, ut notum est, et Davisius ad h. l. repetiit, a finibus remotius est, id dicitur *interius*, ut in Tacit. Germ. c. 5 : « interiores Germani. » M. *Ulteriorem* præferebat Vossius.

[*Q. Pedium*. Q. Pedius Juliæ sororis Cæsaris nepos et ab eo scriptus hæres cum L. Pinario, post aliquot annos consul cum Cæsare Octavio, quo in honore decessit vir triumphalis. God.]

constanter omnes nuntiaverunt, manus cogi, exercitum in unum locum conduci. Tum vero dubitandum non existimavit, quin ad eos [duodecimo die] proficisceretur. Re frumentaria provisa, castra movet, diebusque circiter quindecim ad fines Belgarum pervenit.

III. Eo quum de improviso, celeriusque omni opinione venisset, Remi, qui proximi Galliæ ex Belgis sunt, ad eum legatos, Iccium et Antebrogium, primos civitatis, miserunt, qui dicerent, « se suaque omnia in fidem atque in potestatem populi Romani permittere; neque se cum reliquis Belgis consensisse, neque contra populum Romanum omnino conjurasse; paratosque esse et obsides dare, et imperata facere, et oppidis recipere, et frumento cæterisque rebus juvare : reliquos omnes Belgas in armis esse; Germanosque, qui cis Rhenum incolunt, sese cum his conjunxisse, tantumque esse eorum omnium furorem, ut ne Suessiones quidem, fratres consanguineosque suos, qui eodem jure et eisdem legibus utantur, unum imperium unumque magistratum cum ipsis habeant, deterrere potuerint, quin cum his consentirent. »

Duodecimo die. Dubia plane sunt hæc verba : absunt a codd. plerisque, recte opinor; leguntur in nonnullis; metaphr. Gr. vero habet ὡς τάχιστα. M. Oud. auspicatur scriptum fuisse *primo* vel *primo quoque die.* [Parum enim *duodecimo die* congrueret cum Cæsaris celeritate quam laudat h. l. *le Duc de Rohan* in opere cui inscribitur *Du parfait Capitaine. A.*]

Provisa. Al. *comparata;* ex glossa.

Cap. III. *Omni opinione.* Sic et vi, 30; vii, 56. Alii *omnium.* In aliis deest.

Ex Belgis; si quis e Belgis Galliam adeat. M.

Civitatis. Vulgo addunt *suæ,* quod recte rejecit Oud. Deest quippe in codd. multis et edd. vet.

Qui dicerent. Hæc desunt in optimis membranis, teste Gronovio ad Senec. de Benef. vii, 30. Cæsar interdum solet omittere.

Cum reliquis Belgis. Sic codd., sed edd. veter. *reliquisque,* quod probat Davis.; perperam, ut ex seq. *reliquos omnes Belgas* patet.

Omnino. In pluribus codd. et edd. priscis deest.

Qui cis Rhenum incolunt. Sic codd. omnes, excepto uno, et edd. ant. ut Oudendorp. monuit. Recentiores his substituerunt, *qui ripas Rheni incolunt,* quæ totidem verbis in Gr. metaphr. leguntur. M.

IV. Quum ab his quæreret, quæ civitates, quantæque in armis essent, et quid in bello possent, sic reperiebat : plerosque Belgas esse ortos ab Germanis; Rhenumque antiquitus traductos, propter loci fertilitatem ibi consedisse, Gallosque, qui ea loca incolerent, expulisse; solosque esse, qui, patrum nostrorum memoria, omni Gallia vexata, Teutonos Cimbrosque intra fines suos ingredi prohibuerint. Qua ex re fieri, uti earum rerum memoria magnam sibi auctoritatem, magnosque spiritus in re militari sumerent. De numero eorum omnia se habere explorata Remi dicebant, propterea quod propinquitatibus affinitatibusque conjuncti, quantam quisque multitudinem in communi Belgarum concilio ad id bellum pollicitus sit, cognoverint. Plurimum inter eos Bellovacos et virtute et auctoritate et hominum numero valere; hos posse conficere armata millia C; pollicitos ex eo numero electa millia LX, totiusque belli imperium sibi postulare. Suessiones suos esse finitimos, latissimos feracissimosque agros possidere. Apud eos fuisse regem nostra etiam memoria Divitiacum, totius Galliæ potentissimum, qui quum magnæ partis harum regionum, tum etiam Britanniæ imperium obtinuerit; nunc esse regem Galbam; ad hunc, propter justitiam prudentiamque, summam totius belli, omnium voluntate deferri; oppida habere numero XII; polliceri millia armata L; totidem Nervios, qui maxime feri inter ipsos habeantur, lon-

CAP. IV. *Teutonos.* Alii *Teutones.* Perinde, ut *Santones* et *Santoni.*

[*Spiritus;* sensus superbia ferociaque plenos. *A.*]

Remi. Al. *Rhemi.* Nil interest. Sic et *Rhedones* vel *Redones.* Cellarius in Orthogr., p. 56, rejicit aspirationem, quod vox sit Celtica; verum scribitur et *rheda.*

Electa... LX. Sc. *millia* : idque verbum edd. recentiores addiderunt, etsi multi codd. id non habent, unde Oudendorpius rursus sustulit. MOR.

Latissimos. Al. *fines latissimos.*

[*Divitiacum.* Illum differre a Divitiaco Æduorum principe nemo dubitaverit.]

Galbam. Error scripturæ videtur, quod Dio Cassius, XXXIX, I, hunc regem appellavit 'Αδρὰν. M.

gissimeque absint ; XV millia Atrebates, Ambianos X millia, Morinos XXV millia, Menapios IX millia, Caletos X millia, Velocasses et Veromanduos totidem, Atuatucos XIX millia; Condrusos, Eburones, Cæræsos, Pæmanos, qui uno nomine Germani appellantur, arbitrari ad XL millia.

V. Cæsar, Remos cohortatus, liberaliterque oratione prosecutus, omnem senatum ad se convenire, principumque liberos obsides ad se adduci jussit. Quæ omnia ab his diligenter ad diem facta sunt. Ipse, Divitiacum Æduum magno opere cohortatus, docet, quanto opere reipublicæ communisque salutis intersit, manus hostium distineri, ne cum tanta multitudine uno tempore confligendum sit. Id fieri posse, si suas copias Ædui in fines Bellovacorum introduxerint, et eorum agros populari cœperint. His mandatis, eum ab se dimittit. Postquam omnes Belgarum copias in unum locum coactas ad se venire vidit, neque jam longe abesse ab his, quos miserat, exploratoribus, et ab Remis cognovit, flumen Axonam, quod est in extremis Remorum finibus, exercitum traducere maturavit, atque ibi castra posuit. Quæ

Longissimeque absint. Stricte sumptum a vero abest. Hinc Vossius vult *long. ab omni cultu absint*, ut I, I, sed longum modo intervallum notari hoc loco Davisius monet. [Intelligit *Achaintre* valde remoti sunt, et patent longe, quippe qui ad Oceanum usque tendant, et littoris longissimum tractum occupent.]

XV millia Atrebates. Non modo in nominibus ipsarum gentium est scripturæ diversitas in codicibus; sed numeri quoque ita passim variant in iisdem codd. atque edd. tum vero apud Jul. Celsum, metaphrasten Græcum et Orosium, VI, 7, ut profecto nulla satis certa lectio ubique constitui possit. M. Parum interest. [Lectionem secuti sumus, quam dedit *Ach.*]

Cæræsos. Nominis memoria videtur superesse in fluvio *Chiers*, ut *Pæmanorum* in *Famenne* sive *Famine*. V. *d'Anville, Not. de la Gaule*, p. 188.

CAP. V. *Magno opere.... quanto opere.* Sic Oudend. e codd. [Non *magnopere, quantopere.*]

Distineri. Male alii *detineri.* [*Distineri* est distrahi in duas vel plures partes.]

Vidit. Hoc verbum Oudend. e suis codd. et vet. edd. restituit, omissum fortasse eo quod mox *cognovit* sequebatur. M.

res et latus unum castrorum ripis fluminis muniebat, et, post eum quæ essent, tuta ab hostibus reddebat, et, commeatus ab Remis reliquisque civitatibus ut sine periculo ad eum portari posset, efficiebat. In eo flumine pons erat. Ibi præsidium ponit, et in altera parte fluminis Q. Titurium Sabinum, legatum, cum sex cohortibus reliquit. Castra in altitudinem pedum duodecim vallo, fossaque duodeviginti pedum munire jubet.

VI. Ab his castris oppidum Remorum, nomine Bibrax, aberat millia passuum VIII. Id ex itinere magno impetu Belgæ oppugnare cœperunt. Ægre eo die sustentatum est. Gallorum eadem atque Belgarum oppugnatio est hæc. Ubi, circumjecta multitudine hominum totis mœnibus, undique lapides in murum jaci cœpti sunt, murusque defensoribus nudatus est, testudine facta, portas succedunt, murumque subruunt. Quod tum facile fiebat : nam quum

Post eum, sc. Cæsarem. Monuit Clarkius. Quæ lectio quum esset paulo obscurior, *eum* mutari cœptum est in *ea*, quod vulg. edd. habent contra codd. M. *Ea* irrepsit ex conjectura Ciacconii. Davisius τὸ *eum* referebat ad exercitum. *Essent* quoque codd. habent et edd. vet. pro quo alii *erant*. [*Achaintre eum* ad Cæsarem retulit, ut elegantius.]

Posset. Al. *possent*.

Reliquit. Al. *relinquit*.

In altitudinem. Codd. et edd. vet. *in altitudine*. Sed prior forma nostro et aliis frequentior. Cf. I, 2; II, 7, 8; III, 13.

Duodeviginti pedum. Stewechius ad Vegetium, III, 8, rescribendum censet XIX, ex præscripto istius de impari numero. Temere; nec enim hujus moris observans Cæsar fuit. V. VII, 36, 72; C. I, 61. Cf. Obs. misc. crit. in auct. t. 8, p. 333.

Munire jubet. Bene sic, subaudito accusativo personæ.

Cap. VI. [*Sustentatum est*, res sustentatæ sunt, et oppidum defensum. *A.*]

Gallorum..... Ubi. Ex multiplici varietate lectionis, Oudend. id, quod in textu nunc est, recepit. Edd. vulg. habent : *Gallorum ead. atque Belg. opp. est. Hi, ubi* ..... Istud *hæc* aut *hi* redundat. M. *Hæc* habet Flodoardus in Hist. eccles. Rem. I, 2.

[*Testudine facta*. Hoc testudinis genus describit T. Liv. XLIV, 9. Adi quoque Plut. in Ant. et Dion. XLIX.]

Portas succedunt. Al. *portis*. Sed accusativus recte se habet. Sic Silius, X, 596 : « succedere muros. » Liv. XXII, 28 : « tumulum. » Tacitus, II, 20 : « murum, » ubi vide notata nostra. Male olim legebatur *succendunt*.

Nam quum conjicerent. Veterem

tanta multitudo lapides ac tela conjicerent, in muro consistendi potestas erat nulli. Quum finem oppugnandi nox fecisset, Iccius Remus, summa nobilitate et gratia inter suos, qui tum oppido præerat, unus ex his, qui legati de pace ad Cæsarem venerant, nuntios ad eum mittit, nisi subsidium sibi summittatur, sese diutius sustinere non posse.

VII. Eo de media nocte Cæsar, iisdem ducibus usus, qui nuntii ab Iccio venerant, Numidas et Cretas sagittarios, et funditores Baleares subsidio oppidanis mittit. Quorum adventu et Remis, cum spe defensionis, studium propugnandi accessit, et hostibus eadem de causa spes potiundi oppidi discessit. Itaque, paulisper apud oppidum morati, agrosque Remorum depopulati, omnibus vicis ædificiisque, quos adire poterant, incensis, ad castra Cæsaris omnibus copiis contenderunt, et ab millibus passuum minus II cas-

hanc lectionem restituit Oudend. Legebatur *Nam....conjiciebant*, omisso *quum*.

Iccius. Cf. c. 3. M.

Nuntios. Al. *nuntium*. Sed patet ex seq. plures fuisse.

Summittatur. Ita codices et editiones veteres vulgo *mittatur*. [*Summittere*, clanculum et furtim mittere.]

Cap. VII. *Numidas*. Sunt levis armaturæ milites. Cf. c. 10. M.

Cretas. Οἱ Κρῆτες εἰσὶ τοξόται ἀγαθοί. Ælian. V. H. I, 10. Cellar.

Baleares. De incolis insularum Balearidum in Hispanico mari notissima sunt, quæ Strabo (geogr. III, p. 168) scripsit: σφενδονῆται ἄριστοι λέγονται, καὶ τοῦτ᾽ ἀσκῆσαι, ὥς φασι, διαφερόντως, ἐξ ὅτου Φοίνικες κατέσχον τὰς νήσους. Cf. Liv. XXVIII, 37. Atque hoc scire sufficit: nam hoc unum est certum: cætera omnia, quæ de causa nominis tradi solent, veluti a βάλλειν (Diod. Sic. V, 17), aut e sermone phœnicio (Strabo, XIV, p. 654), aut a quodam Baleo (Livian. Epit. lib. 60), hæc igitur omnia incerta sunt, efficta nimio studio etymologiæ, quod et veterum et recentiorum multos scriptores de gentium originibus tenuit. M.

Discessit. Sic codd. Sic et Quinctil. XI, 1, 16: « æmulatio discessit; » XI, 2, 44: « memoria discedit. » Davis. ex conjectura Gronovii mavult *decessit*.

Quos adire. Vel legendum, *quæ*, vel *quot*, vel *quo*. M. *Quos* per syllepsin accommodatur digniori generi.

Omnibus copiis. Sic et alibi noster, ut c. 19 et 33; item IV, 24; V, 49; C. I, 63. Nonnunquam tamen et præpositio apud nostrum additur. Vide I, 26, 38; C. I, 19. Parum ergo refert.

tra posuerunt. Quæ castra, ut fumo atque ignibus significabatur, amplius millibus passuum VIII in latitudinem patebant.

VIII. Cæsar primo, et propter multitudinem hostium, et propter eximiam opinionem virtutis, prælio supersedere statuit; quotidie tamen equestribus præliis, quid hostis virtute posset, et quid nostri auderent, sollicitationibus periclitabatur. Ubi nostros non esse inferiores intellexit, loco pro castris ad aciem instruendam natura opportuno atque idoneo, quod is collis, ubi castra posita erant, paululum ex planitie editus, tantum adversus in latitudinem patebat, quantum loci acies instructa occupare poterat, atque ex utraque parte lateris dejectus habebat, et frontem leniter fastigatus paulatim ad planitiem redibat; ab utroque latere ejus collis transversam fossam obduxit circiter passuum CD, et ad extremas fossas castella constituit, ibique tormenta col-

CAP. VIII. [*Cæsar primo.* Hic prudentiam Cæsaris notavit *Achaintre.*]

Periclitabatur. Eodem sensu Plautus, Amph. II, 2, 56; III, 2, 33; [nempe, tentabat, experiebatur.] Codd. quidam habent *sollicitationibus exquirebat.* Alii *experiebatur.* Utrumque ex glossa.

[*Sollicitationibus*, levibus præliis. *A.*]

Atque idoneo. Hic ante comma, inserit J. C. H. *confligere decrevit et.* Verum absque hoc supplemento locus probe est intellectus.

Paululum ex planitie editus, leniter acclivis. M.

Adversus. An, ea parte, quæ adversa, e regione erat? M. Parte anteriore, *von vornen, sur le devant.* Sic *adversi dentes*, anteriores. Cic. N. D. II, 54.

Dejectus habebat, varios veluti gradus (*Absätze*), per quos, ut per præcipitia, desiliendum potius, quam descendendum erat. Uno verbo, latera non erant sensim aut leniter declivia. M. Cf. c. 22.

Frontem, i. e. quoad frontem. Alii, *in frontem*, explicandi causa ediderunt. Frontem dicit eam partem, quæ est e regione hominis, sub monte stantis, et a lateribus distinguitur: nisi quis malit, esse cacumen. M. Vulgo *in fronte.* Sed elliptica ista locutione nihil frequentius. Ovid. Fastor. III, 269: « frontem redimita coronis. » Cf. et VI, 321; Met. III, 666.

Leniter fastigatus. Vulgo *leviter.* Sed *leniter* codd. ap. Clarkium et Davis. item edd. vet. *Fastigatus*, recte, non *fastigiatus*, quod patet ex Silio, V, 50. Alii male *castigatus.* Cf. Voss. ad Melam, I, 14. [*Fastigatus* est a latiore basi in acutius cacumen surgens.]

locavit, ne, quum aciem instruxisset, hostes, quod tantum multitudine poterant, ab lateribus pugnantes suos circumvenire possent. Hoc facto, duabus legionibus, quas proxime conscripserat, in castris relictis, ut, si qua opus esset, subsidio duci possent, reliquas sex legiones pro castris in acie constituit. Hostes item suas copias ex castris eductas instruxerant.

IX. Palus erat non magna inter nostrum atque hostium exercitum. Hanc si nostri transirent, hostes exspectabant; nostri autem, si ab illis initium transeundi fieret, ut impeditos aggrederentur, parati in armis erant. Interim prælio equestri inter duas acies contendebatur. Ubi neutri transeundi initium faciunt, secundiore equitum prælio nostris, Cæsar suos in castra reduxit. Hostes protinus ex eo loco ad flumen Axonam contenderunt, quod esse post nostra castra demonstratum est. Ibi vadis repertis, partem suarum copiarum traducere conati sunt, eo consilio, ut, si possent, castellum, cui præerat Q. Titurius legatus, expugnarent, pontemque interscinderent : si minus potuissent, agros Remorum popularentur, qui magno nobis usui ad bellum gerendum erant, commeatuque nostros prohiberent.

X. Cæsar, certior factus ab Titurio, omnem equitatum, et levis armaturæ Numidas, funditores, sagittariosque pontem traducit, atque ad eos contendit. Acriter in eo loco pugnatum est. Hostes impeditos nostri in flumine aggressi,

Conscripserat. Cf. c. 2. M.

Si qua opus esset. Sic Grut. e cod. Petavii. Vulgo *si quid* vel *si quo*, ut Græcus εἴ τι δέοι εἶν.

Cap. IX. *Secundiore equitum prælio nostris.* Sic Oudend. e probis codd. Vulgo *equitum nostrorum.*

Demonstratum est. Cf. cap. 5. M.

Si minus potuissent. Sic Oudend. e codd. sic et Flodoardus. Alii *sin minus* vel *sin minus possent.*

Commeatuque nostros prohiberent. Vulgo contra codd. *commeatusque nostros sustinebant.* M. Edd. vet. *commeatusque nostros prohiberent.*

Cap. X. *Cæsar, certior.* Nomen *Cæsaris* male passim omittitur in codd. et edd.

Levis armaturæ Numidas. Cf. Liv. xxxv, 11; et Claudian. b. Gild. 435, seq.

[*Impeditos.* Jam Cæsar pari cal-

magnum eorum numerum occiderunt. Per eorum corpora reliquos, audacissime transire conantes, multitudine telorum repulerunt; primos, qui transierant, equitatu circumventos interfecerunt. Hostes, ubi et de expugnando oppido, et de flumine transeundo spem se fefellisse intellexerunt, neque nostros in locum iniquiorem progredi pugnandi causa viderunt, atque ipsos res frumentaria deficere cœpit, concilio convocato, constituerunt, optimum esse domum suam quemque reverti, ut, quorum in fines primum Romani exercitum introduxissent, ad eos defendendos undique convenirent, ut potius in suis, quam in alienis finibus decertarent, et domesticis copiis rei frumentariæ uterentur. Ad eam sententiam, cum reliquis causis, hæc quoque ratio eos deduxit, quod Divitiacum atque Æduos finibus Bellovacorum appropinquare cognoverant. His persuaderi, ut diutius morarentur, neque suis auxilium ferrent, non poterat.

XI. Ea re constituta, secunda vigilia magno cum strepitu ac tumultu castris egressi, nullo certo ordine, neque imperio, quum sibi quisque primum itineris locum pete-

liditate Helvetios in trajiciendo Arari impeditos fuerat aggressus. 1, 12. *A.*]

Audacissime ... repulerunt. Male ergo Plut. cap. 20, dicit *αἰσχρῶς ἀγωνισαμένους.*

Ut, quorum...Quidam habent *et, quorum.* Saltem subaudiendum *ut* judicat Oudend. qui veterem lectionem restituit, pro qua Manut. et Hotom. posuerant *convenire.* Mihi emendatio Mori, *ut*, sat apta videtur et recipienda.

Ut potius... Leg. Morus pro voce *et, ut potius.*

In alienis. Bene præpositio repetitur. Sic codd. et edd. vet. et usus is alibi frequens.

Copiis rei frumentariæ. Respice ad 1, 31. [Et alerentur frumento quod habebant domi.]

Divitiacum ...... appropinquare. Factum erat suasu et hortatu Cæsaris. Vid. cap. 5. M.

Neque suis auxilium ferrent. Sic codd. et ed. vet. Vulgo *ne.* In codice Ortelii *neu. Wasse* volebat *ne qua.* [Sane melius fecissent Belgæ, si, ut notavit *Achaintre*, tripartitis copiis hinc Romanos obsessos tenuissent, illinc Bellovacis auxilium tulissent, aliunde fines Remorum ingressi fuissent. Et quidem, ut arbitror ex Cæsaris verbis, aliquis hoc illis forte consilium dederat, sed iis *persuaderi non poterat*, etc. B.]

ret, et domum pervenire properaret, fecerunt ut consimilis fugæ profectio videretur. Hac re statim Cæsar per speculatores cognita, insidias veritus, quod, qua de causa discederent, nondum perspexerat, exercitum equitatumque castris continuit. Prima luce, confirmata re ab exploratoribus, omnem equitatum, qui novissimum agmen moraretur, præmisit. His Q. Pedium et L. Aurunculeium Cottam legatos præfecit. T. Labienum legatum eum legionibus tribus subsequi jussit. Hi novissimos adorti, et multa millia passuum prosecuti, magnam multitudinem eorum fugientium conciderunt, quum ab extremo agmine, ad quos ventum erat, consisterent, fortiterque impetum nostrorum militum sustinerent; prioresque, quod abesse a periculo viderentur, neque ulla necessitate, neque imperio continerentur, exaudito clamore, perturbatis ordinibus, omnes in fuga sibi præsidium ponerent. Ita sine ullo periculo tantam eorum multitudinem nostri interfecerunt, quantum fuit diei spatium; sub occasumque solis destiterunt, seque in castra, ut erat imperatum, receperunt.

XII. Postridie ejus diei Cæsar, prius quam se hostes ex terrore ac fuga reciperent, in fines Suessionum, qui proximi Remis erant, exercitum duxit, et, magno itinere confecto, ad oppidum Noviodunum contendit. Id ex itinere

Cap. XI. *Insidias veritus*. Ex inscitia loci. Dio xxxix, 2.

His Q. Pedium. Ita codd. vel *iis*, per egregiam synthesin. Male recentiores mutarunt in *eique*.

Hi, novissimos...ponerent. Hæc periodus in vulgg. edd. in duas discerpta et varie perturbata est. Oud. e codd. restituit. M. Sed jam ed. Mediol. et seq. vet. ita habent. In iis mox est et *prioresque*, quod Oud. probat, et ego recipio. Porro habent quoque *ponerent*, quod pendet a *quum*, pro quo Aldus et alii male *posuerunt*.

Ab extremo agmine, i. e. ii in extremo agmine. M.

Præsidium. Pauci codd. *subsidium*. Cæsar libentius *præsidium* hoc sensu dicit. Cæterum Dio Cass. xxxix, 2, et Plutarch. in Cæs. c. 20, hanc expeditionem paucissimis attigerunt. M. *Subsidium* recepit Scaliger, secuti sunt alii.

Destiterunt, scilicet interficere. Vulgo *sequi destiterunt*. Verum id *sequi* abest a bonis codd. et edit. vet.

Cap. XII. *Terrore*. Alii *pavore*.

oppugnare conatus, quod vacuum ab defensoribus esse audiebat, propter latitudinem fossæ murique altitudinem, paucis defendentibus, expugnare non potuit. Castris munitis, vineas agere, quæque ad oppugnandum usui erant, comparare cœpit. Interim omnis ex fuga Suessionum multitudo in oppidum proxima nocte convenit. Celeriter vineis ad oppidum actis, aggere jacto, turribusque constitutis, magnitudine operum, quæ neque viderant ante Galli, neque audierant, et celeritate Romanorum permoti, legatos ad Cæsarem de deditione mittunt, et, petentibus Remis, ut conservarentur, impetrant.

XIII. Cæsar, obsidibus acceptis primis civitatis, atque ipsius Galbæ regis duobus filiis, armisque omnibus ex oppido traditis, in deditionem Suessiones accepit, exercitumque in Bellovacos duxit. Qui quum se suaque omnia in oppidum Bratuspantium contulissent, atque ab eo oppido

[*Castris munitis.* Hoc autem modo castrorum munitio ex Vegetio fiebat, lib. I, c. 14 : Cespitibus e terra excisis a fronte fossa fiebat. A tergo murus e ligno et iisdem glebis cespitibusque. *Valli*, id est, stipites, quos ad hunc usum semper secum habebant in itinere milites interjiciebantur; et frondes ne terra laberetur, supraque lorica et pinnæ ad similitudinem muri struebantur. H.]

Vineas agere. Pro *agere* legendum *aggerem* præcipit Hotomannus. Frustra. Male quippe referretur ad *comparare.* Imo mox repetitur *vineis actis.* L. VII, 17, legitur *aggerem apparare*, *vineas agere.* Folardum si audias, *vineæ* hic sunt fossæ tectæ, quales hodie dicuntur *tranchées couvertes de claies*, *Laufgräben.* V. *son Comment. sur Polybe*, t. 2, art. 9, p. 167. Negat hoc *Guischard* in *Mém. milit.*, t. 2, p. 5, et ex Vegetio, IV, 15, docet fuisse machinas mobiles, quales videsis infra descriptas, exponitque per Gallicum *galeries.* Utramque significationem diversis obtinere locis statuit *Lo-Looz* in *Défense du chev. de Folard.* 8.° *Bouillon*, 1776, p. 28; putatque *vineas agere* et *aggeres agere* esse synonyma, qua in re fallitur omnino. Est *agger*, terra egesta, quæ una cum fossa castra cingit muniment causa, III, 5. Sed et alius agger est, qui *jacitur* II, 12; aut *exstruitur* II, 30; aut *instruitur* VIII, 41; quum terra egeritur et accumulatur, ut in ea ponantur promoveanturque machinæ oppugnandarum urbium.

Turribusque constitutis. Vet. cod. *constructis.* Forsan e glossa.

CAP. XIII. *Galbæ.* Vid. c. 4. M.

Bratuspantium. Idem esse cum Ptolemæi *Cæsaromago Bellovaco-*

Cæsar cum exercitu circiter millia passuum V abesset, omnes majores natu ex oppido egressi, manus ad Cæsarem tendere, et voce significare cœperunt, sese in ejus fidem ac potestatem venire, neque contra populum Romanum armis contendere. Item quum ad oppidum accessisset, castraque ibi poneret, pueri mulieresque ex muro passis manibus suo more pacem ab Romanis petierunt.

XIV. Pro his Divitiacus (nam post discessum Belgarum, dimissis Æduorum copiis, ad eum reverterat) facit verba: « Bellovacos omni tempore in fide atque amicitia civitatis Æduæ fuisse : impulsos a suis principibus, qui dicerent, Æduos, a Cæsare in servitutem redactos, omnes indignitates contumeliasque perferre, et ab Æduis defecisse, et populo Romano bellum intulisse. Qui hujus consilii principes fuissent, quod intelligerent, quantam calamitatem civitati intulissent, in Britanniam profugisse. Petere non solum Bellovacos, sed etiam pro his Æduos, ut sua clementia ac mansuetudine in eos utatur. Quod si fecerit, Æduorum auctoritatem apud omnes Belgas amplificaturum : quorum auxiliis atque opibus, si qua bella inciderint, sustentare consuerint. »

XV. Cæsar honoris Divitiaci atque Æduorum causa sese eos in fidem recepturum et conservaturum dixit : sed, quod erat civitas magna inter Belgas auctoritate, atque hominum

rum, postea sic dicto in honorem Cæsaris vel Augusti, putant Scaliger, *Sanson*, Hadr. Valesius, Cellarius. Ast *d'Anville* ante duo et quod excurrit sæcula prope vicum *Breteuil* in parœcia *Vandeuil* aperfuisse vestigia urbis sub nomine *Brantuspante* docet. Obtulerat Academiæ Parisinæ olim cel. *Bonami* dissertationem de *Bratuspantio*, quæ vero lucem nunquam vidit. V. *Not. de la Gaule*, p. 172. [Esse nunc *Montdidier* aut *Gratepense* credidit *Achaintre*. Vid. suum Ind. geogr. p. 214.]

Cap. XIV. *Ad eum reverterat*; ad Cæsarem. M.

Petere non solum. Edit. vet. *Præterea petere*.

Sustentare. Ædui a Belgis auxilium petere solent, ut pares sint bello gerendo. M.

Cap. XV. *Sed, quod erat*. Alii *et*. *Inter Belgas*. Alii *et inter*.

multitudine præstabat, DC obsides poposcit. His traditis, omnibusque armis ex oppido collatis, ab eo loco in fines Ambianorum pervenit, qui se suaque omnia sine mora dediderunt. Eorum fines Nervii attingebant: quorum de natura moribusque Cæsar quum quæreret, sic reperiebat: « Nullum aditum esse ad eos mercatoribus: nihil pati vini reliquarumque rerum, ad luxuriam pertinentium, inferri, quod his rebus relanguescere animos et remitti virtutem existimarent: esse homines feros magnæque virtutis: increpitare atque incusare reliquos Belgas, qui se populo Romano dedidissent, patriamque virtutem projecissent: confirmare, sese neque legatos missuros, neque ullam conditionem pacis accepturos. »

XVI. Quum per eorum fines triduum iter fecisset, inveniebat ex captivis, Sabim flumen ab castris suis non

[*Nihil pati vini.* Namque apud alios Gallos, teste Athenæo, a divitibus bibitur vinum ex Italia, vel Massiliensi regione allatum, idque merum, cui quandoque paulum aquæ miscetur. G.]

Ad luxuriam pertinentium. Hæc verba ab haud paucis libris absunt. Si omittantur, voluit Cæsar dicere, id quod jam Oudend. vidit, Nervios omnino nihil mercium velle extrinsecus importari. M. Plane ut IV, 2. Oudend. vulgatum ex verbis seq. ortum suspicatur et ex 1, 2; Gruterus verbum *pertinentium* abjici volebat. Græcus et Celsus cum vulgato consentiunt.

Animos; quid. addunt *eorum*. Deleverim *eorum* quod fieri posse sensit Oud. Si ad Nervios referretur, debebat esse *suos*. M. Mihi videtur pronomen e glossa adjectum et tollendum. Apud Celsum et metaphrasten Græcum generale effatum est. Cf. IV, 2.

Dedidissent. Alii *dedissent.*

Confirmare, affirmare, ut apud Cic. ad Div. VI, 3, « ego tibi hoc confirmo. »

CAP. XVI. *Triduum.* Sic boni codd. et edd. vet. alii *triduo*. Parum interest.

[*Sabim.* Pro Sabim reponere vellet *Achaintre* vel *Samaram* vel *Scaldim*. Et hæc ita disputat: « hoc loco gravissimum in errorem incidisse suspicor, non eodd. neque edd. sed Cæsarem ipsum in eo nomine scribendo; quod forte accidit, et propter inscitiam locorum, et propter proximitatem duorum fluviorum, *Sabis* et *Scaldis*, præsertim si ad fontes eorum respexeris, quorumque similitudo nominis ea est, quæ vel peritum locorum decipere possit. Is autem error a nullo ante me interprete deprehensus videtur. Attamen quum geographicæ, tum militari rationi repugnare videtur Cæsarem in eo,

amplius millia passuum decem abesse : trans id flumen omnes Nervios consedisse, adventumque ibi Romanorum exspectare una cum Atrebatibus et Veromanduis, finitimis suis (nam his utrisque persuaserant, uti eamdem belli fortunam experirentur) : exspectari etiam ab his Atuatu-

quo nunc erat, statu, Sabim transiisse. Repetamus igitur ordinem itineris Romanorum ab Sequanis contra Belgas proficiscentium. Cæsar, audita conjuratione Belgarum, castra movet, et diebus circiter 15 a Vesuntio ad fines Remorum pervenit, c. 2, ab his transit Axonam, propellit Belgas, quos oppidi, cui nomen Bibrax, obsidionem solvere cogit, c. 5 et 10; inde fines Suessionum ingreditur, quibus, Remorum rogatu, parcit, c. 12; statim exercitum ducit in Bellovacos, atque Bratuspantium obsidet, c. 13; Bellovacis, intercedente Divitiaco Æduo, in fidem receptis, ad Ambianos transit, qui pariter se dedunt, c. 15. Porro Cæsari ab Ambianis ad Nervios pergenti quæ via erat tenenda? Sane Samara (*la Somme*) transeunda prius erat; deinde per fines Nerviorum triduum iter facienti is attingendus erat regionis tractus ubi nunc urbes dictæ, *Cambrai*, *Bouchain*, *Valenciennes*. At tunc *Scaldi*, non *Sabi* occurrisset. Quod si contra ad *Sabis* latus dextrum progredi tentavisset, ei fines Veromanduorum transverse erant adeundi. Iter enim fuisset per urbes *Péronne*, *le Câtelet*, *Landrecies*, quæ urbes nunc partem Veromanduorum veterum territorii occupant. At Cæsar ait, se per fines eorum (Nerviorum, non Veromanduorum) triduum iter peregisse suum. Obstat igitur rationi geographicæ Cæsarem ad Nervios intra Scaldim et Sabim contentos per Sabis latus dextrum, et per Veromanduorum fines, venisse. Obstat pariter militari rationi. Nam, fac Cæsarem, trajecta Samara, et superatis triduum finibus Nerviorum, sine obstaculo non jam ad dextrum, sed ad sinistrum latus Sabis pervenisse (videlicet *à Maubeuge*:) quomodo Nervii, derelictis finibus suis, et Atuatucorum sociorum suorum regione, ultra Sabim hostem exspectaturi fuissent? Nihil Cæsar hac de re dicit; sed addit se triduum per fines Nerviorum (non Veromanduorum nec Atrebatium) progressum ad fluvium pervenisse: qui fluvius nullus alius esse potuit quam Scaldis (*l'Escaut*) : nam in omni eventu, Scaldis erat transeundus ante Sabim. Quapropter prælium mihi videtur commissum fuisse, inter urbes nunc dictas *Bouchain et Valenciennes* : qui locus ab Ambianis viginti et pluribus leucis distat. Similiter de flumine Scaldi errare videtur Cæsar, l. VI, c. 32, quum ait : «ipse cum reliquis tribus (legionibus) ad flumen Scaldim, quod influit in Mosam.» Scaldis enim non influit, nec unquam certe influxit in Mosam, sed in Oceanum. Unde conjiciendum, Cæsarem utrumque flumen confudisse.»]

Atrebatibus. Cod. Schotti aliique *Atrebatis* et mox *Atuatucorum.*

corum copias, atque esse in itinere : mulieres, quique per ætatem ad pugnam inutiles viderentur, in eum locum conjecisse, quo propter paludes exercitui aditus non esset.

XVII. His rebus cognitis, exploratores centurionesque præmittit, qui locum idoneum castris deligant. Quumque ex dedititiis Belgis reliquisque Gallis complures, Cæsarem secuti, una iter facerent, quidam ex his, ut postea ex captivis cognitum est, eorum dierum consuetudine itineris nostri exercitus perspecta, nocte ad Nervios pervenerunt, atque iis demonstrarunt, inter singulas legiones impedimentorum magnum numerum intercedere, neque esse quidquam negotii, quum prima legio in castra venisset, reliquæque legiones magnum spatium abessent, hanc sub sarcinis adoriri : qua pulsa, impedimentisque direptis, futurum, ut reliquæ contra consistere non auderent. Adjuvabat etiam eorum consilium, qui rem deferebant, quod Nervii antiquitus, quum equitatu nihil possent, neque enim ad hoc tempus ei rei student, sed, quidquid possunt, pedestribus valent copiis, quo facilius finitimorum equitatum, si prædandi causa ad eos venisset, impedirent, te–

Cap. XVII. *His rebus cognitis.* Alii *Cæsar his r. c.* Sed codd. multi et edd. vet. vocem eam non agnoscunt, nec opus.

Eorum dierum consuetudine . . . perspecta; cognoverant modum, quo exercitus Romanus per illos dies solitus erat iter facere, quale agmen Rom. solebat esse. M. Davisius tacite et male edidit *prospecta.* J. C. H. legi præcipi1 *consuetudine et ratione.*

Sub sarcinis. Sic et III, 24; VIII, 27; et B. C. I, 66, *sub onere.* [De gravissimis militum Romanorum sarcinis, de labore et exercitatione legionum, audi Ciceronem ita loquentem, in Tuscul. Quæst. lib. II, cap. 37 : « Ferre plus dimidiati mensis cibaria : ferre, si quid ad usum velint; ferre vallum; nam scutum, gladium, galeam in onere nostri milites non plus numerant quam humeros, lacertos, manus; arma enim membra militis esse dicunt : quæ quidem ita geruntur apte, ut, si usus foret, abjectis oneribus, expeditos armis, ut membris pugnare possint. » Imo aliquando menstruum cibum ferebant, ut Liv. docet, l. XLIV, cap. 2 : « Consul menstruum jusso milite secum ferre, profectus decimo post die. » *A.*]

neris arboribus incisis atque inflexis, crebris in latitudinem ramis et rubis sentibusque interjectis, effecerant, ut instar muri hæ sepes munimenta præberent; quo non modo intrari, sed ne perspici quidem posset. His rebus quum iter agminis nostri impediretur, non omittendum sibi consilium Nervii æstimaverunt.

XVIII. Loci natura erat hæc, quem locum nostri castris delegerant. Collis, ab summo æqualiter declivis, ad flumen Sabim, quod supra nominavimus, vergebat. Ab eo flumine pari acclivitate collis nascebatur, adversus huic et contrarius, passus circiter ducentos, infima apertus, ab superiore parte silvestris, ut non facile introrsus perspici posset. Intra eas silvas hostes in occulto sese continebant: in aperto lo-

Atque inflexis. Multi addunt: *crebrisque in latitudinem ramis enatis*. In Ursini codice τὸ *inflexis* pro glossa habet *curvatis*. Simili modo Oudend. ab aliis glossatoribus adjectum *enatis*, *renatis*, autumat. Non comparet hæc vox in Scaligeri, Leidensi primo et aliis codd. Ita et præcedens *que* ignorat cod. Dorvillii cum edd. Rom. Mediol. Ven. Deleta utraque ista voce, egregie procurrit sensus. Quod suadet Oudend. *enatis* referendum ad *et rubis*, mihi non arridet, otiosum est epitheton. Pro *inflexis* temere *implexis* legendum præcipit Davisius. Cæterum non absimilia tradunt Strabo IV, p. 194; et Curtius VI, 5.

Sentibusque interjectis. Leid. I. *intertextis*, quod verum putat Oudend.; sed *interjectis* repetitur mox c. 22.

Non modo intrari. Vulgo, *non modo non intrari*, contra codd. Scilicet Latini solebant pro *non modo non* ponere *non modo*, sequente illo *sed ne quidem*. Res est tralatitia. Videatur præter alios Ernesti Clav. Cic. in *non*. Mor. Adde Perizonium ad Sanctii Minervam IV, 7, p. 694.

Æstimaverunt. Sic Oud. e bonis codd. vulgo *existimaverunt*. Alibi quoque restituit Oudend. Vid. et Burmann. ad Quinct. V, 10; et Phædr. III, 4.

Cap. XVIII. *Quem locum*. Frequenter tali repetitione utitur noster, ut I, 6, 16, 29, 31, etc. Bene ergo vocem vulgo omissam reposuit Oudend.

Æqualiter, ita, ut neque eminentiora neque depressiora loca haberet. Mor.

Infima, quoad infima loca, quoad radices. Sic c. 8: « frontem fastigatus. » Hoc *infima* Oudend. ex uno (Petaviano) codice recte restituit: cæteri omnes syntaxin rariorem male mutarant in *infimus*, *infimis*, *inferius* (*in fine*). M. Burmannus hæc esse vitiosa senserat.

In aperto, nullis arboribus vestito. M.

co secundum flumen paucæ stationes equitum videbantur. Fluminis erat altitudo pedum circiter trium.

XIX. Cæsar, equitatu præmisso, subsequebatur omnibus copiis : sed ratio ordoque agminis aliter se habebat, ac Belgæ ad Nervios detulerant. Nam, quod ad hostes appropinquabat, consuetudine sua Cæsar sex legiones expeditas ducebat : post eas totius exercitus impedimenta collocarat : inde duæ legiones, quæ proxime conscriptæ erant, totum agmen claudebant, præsidioque impedimentis erant. Equites nostri, cum funditoribus sagittariisque flumen transgressi, cum hostium equitatu prælium commiserunt. Quum se illi identidem in silvas ad suos reciperent, ac rursus ex silva in nostros impetum facerent, neque nostri longius, quam quem ad finem porrecta ac loca aperta pertinebant,

Altitudo pedum circiter trium. Ciacconius suspicatur legendum *latitudo pedum* CCC, vel *altitudo pedum* XXX, quia c. 27, *transire ausi* dicantur *flumen latissimum et altissimum.* Verum ibi *altissimæ ripæ* dicuntur, non *flumen*, quod certe *altum* XXX pedes transire non forent ausi.

Cap. XIX. *Quod ad hostes appropinquabat.* Hæc est unius codicis, et tamen unice vera lectio. Vulgo, *quod hostis appropin.* Sed hostis non appropinquabat, exspectabat enim trans flumen adventum Romanorum. V. c. 16. Monuerunt Ursinus, Davis. et Oudend. M. Codd. quidam habent *quoad.* Faernus, cui vitium suboluerat, legebat *hosti.*

[*Post eas.* Si enim ad hostem iretur, subsequi impedimenta jubebat; si hostis a tergo relinqueretur, præmittebat. *A.* Vid. Veget. III, 6.]

Proxime. Cf. c. 2. M.

Porrecta ac. Delendum est *ac*, sensus autem hic : *quem ad finem* (quousque) *loca aperta* (nullis silvis tecta) *porrecta pertinebant* (extendebantur). Ut dicitur, *porrectus extenditur* seu *procurrit*, pro, *porrectus est* : sic *porrectus pertinet ad aliquem locum*, pro, *porrectus est usque ad illum locum.* Varietas lectionis (*ad* pro *ac*, et *aperta loca* pro *loca aperta*) atque dissensus interpretum indicat, lectionem vulg. vitio laborare. M. Tò *aperta* pro glossa τοῦ *porrecta* habent Hotom. et Gruterus. Verum ea vox admodum trita est nostro. Davisius secutus edd. Rom. Ven. dedit συνωνύμως *porrecta ac aperta loca.* Clarkius, quocum faciunt Cellarius aliique, τὸ *porrecta* absolute positum putat, ut apud Minuc. Fel. c. 17, « porrecta camporum, » adeoque vulgatum retinet. Idem jam Ciacconio visum. Dubius omnino locus. Addit hic Oud. : « si in codd. idoneis abesset *loca*, facile pateret, sed tum pro *ac* legendum *atque.* Non enim *ac* ante vocalem poni debet. » V. Burm. ad Sueton.

cedentes insequi auderent : interim legiones sex, quæ primæ venerant, opere dimenso, castra munire cœperunt. Ubi prima impedimenta nostri exercitus ab his, qui in silvis abditi latebant, visa sunt, (quod tempus inter eos committendi prælii convenerat) ita, ut intra silvas aciem ordinesque constituerant atque ipsi sese confirmaverant, subito omnibus copiis provolaverunt, impetumque in nostros equites fecerunt. His facile pulsis ac proturbatis, incredibili celeritate ad flumen decucurrerunt, ut pæne uno tempore et ad silvas, et in flumine, et jam in manibus nostris hostes viderentur. Eadem autem celeritate adverso colle ad nostra castra atque eos, qui in opere occupati erant, contenderunt.

XX. Cæsari omnia uno tempore erant agenda : vexillum proponendum, quod erat insigne, quum ad arma concurri oporteret : signum tuba dandum : ab opere revocandi

Jul. 26, et Calig. 3. Item Oudend. ad VI, 38. Os. in Maut.

Opere dimenso, i. e. spatio dimenso, in quo opus (castra) munire volebant. Puto esse id, quod usitatius dicitur *castrametari*. M.

Tempus ... convenerat. Cf. cap. 17. M.

Ita, ut. Davisius hoc *ut* capit de tempore pro *postquam*, quia in variis codicibus τὸ *ita* deest. Sed in aliis et edd. vet. legitur, estque adverbium similitudinis pro *eo modo, quo*.

Confirmaverant, consilio capiendo, pollicendo, cohortando. M.

Proturbatis. Ita Faernus e vet. cod. : prius legebatur *perturbatis*. Mox *decucurrerunt* Ursinus e suo codice et Charisio, in edd. vet. erat *decurrerunt*.

In flumine. Hoc flumen transgressi Nervii volebant Cæsaris exercitum, in altera ripa relictum, adoriri. Hinc transgressi flumen erant *in manibus Romanorum*, h. e. prope Romanos, astantes castris Romanorum, ὑπόγυιοι. M.

In manibus nostris. Adjectum pronomen suspectum est Gronov. ad Liv. II, 46. Sed noster amat plene loqui.

Adverso colle, i. e. ibi, ubi erat collis, qui e regione alterius collis erat. V. c. 18. M.

Cap. XX. *Vexillum proponendum*. Russi coloris. V. Macrob. Sat. I, 16 : extendebatur supra prætorium, teste Plut. in Fabio, c. 15, ubi dicitur χιτὼν κόκκινος et in Marcello c. 26, ubi φοινικοῦς χιτών. In nostro loco Græcus male reddit per χιτών.

Quod erat ... oporteret. Hæc glossam sapiunt Bentleio ob sequentia. Ob. in Mant.

Signum tuba dandum. Hoc erat signum ipsius conflictus inchoandi. M. Græcus τὸ πολεμικόν.

milites : qui paulo longius aggeris petendi causa processerant, arcessendi : acies instruenda, milites cohortandi, signum dandum : quarum rerum magnam partem temporis brevitas et successus et incursus hostium impediebat. His difficultatibus duæ res erant subsidio, scientia atque usus militum, quod, superioribus præliis exercitati, quid fieri oporteret, non minus commode ipsi sibi præscribere,

Signum dandum, tessera danda. Monuerunt Rhellicanus et Brantius. M. Bene Græcus σύνθημα. Ciacconius diversa ea signa non recte distingui a quibusdam refert, et quædam hic supervacua tradi. [Dabatur uno alterove verbo sub ipsam pugnam ab imperatore, ut commilitones inter se norint, et item hostes. Arnobius *symbolum* vocat, unde l. v : « Ipsa denique *symbola*, quæ rogati sacrorum in acceptionibus respondetis. » Hæc tessera ad eumdem usum apud veteres adhibita quo apud nostros *le mot d'ordre*, a quo tamen differt, eo quod scriptum erat signum. Notatum criticis nuntios fuisse, qui eam ad ducum singulos perferrent, pari fere modo quo apud nos *les aides de camp*, *les ordonnances*. Euripid. in Phœnissis, v, 1156 : Παρῶν δ' ἑκάστοισιν δέ μοι θεάματα Ξύνθημα παραφέροντι ποιμέσι λόχων. Ubi Græcus schol. ξύνθημα interpretatur, ἀγγελίαν, μήνυμα, σημεῖόν τι : ap. Romanos tesserarii nuncupati. *A*. ex Vossio.]

Successus, accessio, appropinquatio. Edd. recentiores male hoc verbum omiserunt, quod per codd. satis tutum est. M. Clarkius, post Aldum et alios ταυτολογίαν veritus, omisit. Sed noster haud raro idem fere significantia jungit. Cf. C. 1, 5, et 82.

Incursus, ipse impetus, quem faciebant. Si quis tamen cum Davisio delere velit verba *et incursus*, nihil deerit ad sensus integritatem. In Gr. metaphr. tantum est, ἡ τοῦ χρόνου βραχύτης καὶ ἡ τῶν πολεμίων ἐπιδρομή. M. Nihil mutatione opus, ut modo dictum.

[*His difficultatibus*. Hoc loco, Cæsaris censor perpetuus, *Turpin de Crissé*, haud immerito fatemur, duci exprobrat ; 1.° quod ultra Sabim, inchoatis tantum, nec omnino confectis castris, funditores equitesque traduxerit ; 2.° quod antequam hostes sparsos ac paucissimos in ulteriore ripa lacesseret, silvam lectis et expeditis aliquot turmis non tentaverit ; quodque temere admodum iniquo prælium commiserit loco ; quum ipsi funditores equitatumque in citeriore ripa continere cum legionibus unius subsidio satis fuisset, donec castra munirentur, silvæ ac saltus explorarentur, et locus ad transeundum flumen aptissimus reperiretur. Fortuna, ait idem, vel, ut nos Cæsar docet, usus et experientia militum, exercitum servavit, quin et victoriam Romanis peperit, quam Cæsar, qui hoc loco peditis temerarii, potius quam peritissimi ducis partes egit, e manibus suis ereptam propemodum vidit. *A*.]

quam ab aliis doceri poterant; et quod ab opere singulisque legionibus singulos legatos Cæsar discedere, nisi munitis castris, vetuerat. Hi, propter propinquitatem et celeritatem hostium, nihil jam Cæsaris imperium spectabant, sed per se, quæ videbantur, administrabant.

XXI. Cæsar, necessariis rebus imperatis, ad cohortandos milites, quam in partem fors obtulit, decucurrit, et ad legionem decimam devenit. Milites non longiore oratione cohortatus, quam uti suæ pristinæ virtutis memoriam retinerent, neu perturbarentur animo, hostiumque impetum fortiter sustinerent, quod non longius hostes aberant, quam quo telum adjici posset, prælii committendi signum dedit. Atque in alteram partem item cohortandi causa profectus, pugnantibus occurrit. Temporis tanta fuit exiguitas, hostiumque tam paratus ad dimicandum animus, ut non modo ad insignia accommodanda, sed etiam ad galeas induendas, scutisque tegimenta detrahenda tempus defuerit. Quam quisque in partem ab opere casu devenit, quæque

Spectabant; i. e. verebantur, curabant. Sic et alibi. Vulgo legebatur *exspectabant,* ut est in edd. vet. et variis codd.

Cap. XXI. *Fors obtulit.* Sic multi bonique codd. Vulgo *sors.*

Cohortatus...quod. Al. *est coh. ...et, quod.*

Adjici. Ita mitti, ut ad locum destinatum perveniat. Codd. *adici*, more solemni.

[*Insignia.* « Galeæ, inquit *Ach.*, pellibus ursinis tectæ et cætera id genus. »]

Galeas induendas. Alii *inducendas.* Sed Gr. metaphr. τὰς περικεφαλαίας ἐνδύσασθαι habet [et admisimus, quod fecerant *Achaintre* et Morus qui hæc habet :] « lectionem, *inducendas,* non probo : nam *inducere* *galeas* mihi videtur significare, eas tegere aliqua re, obducere. » [Sed respondet Oberlinus :] non raro tamen *inducere* eodem sensu usurpatur quo *induere;* verum id fere fit apposito subjecto aliquo, ut « soleas pedibus; calceum sibi; humeros amictu; laurum capillis. » Sed et in genere *induci* dicitur, quo quid tegitur. Sic Ovid. Art. Am. II, 495 : « sacris indueta capillis Laurus erat. » Servandum ergo *inducendas.* [Romani iter facientes, galeas plerumque pectori aut tergo appensas gestabant. *A.*]

Tegimenta erant e corio facta ne formæ et colores, scutis additi, pulvere aut æris injuria corrumperentur. Davis. Hinc apud Cic. Nat. D. I, 14, « clypeorum involucra. » M.

prima signa conspexit, ad hæc constitit, ne, in quærendis suis, pugnandi tempus dimitteret.

XXII. Instructo exercitu, magis ut loci natura dejectusque collis et necessitas temporis, quam ut rei militaris ratio atque ordo postulabat, quum diversis locis, legiones, aliæ alia in parte, hostibus resisterent, sepibusque densissimis, ut ante demonstravimus, interjectis prospectus impediretur: neque certa subsidia collocari, neque quid in quaque parte opus esset provideri, neque ab uno omnia imperia administrari poterant. Itaque in tanta rerum iniquitate fortunæ quoque eventus varii sequebantur.

XXIII. Legionis nonæ et decimæ milites, ut in sinistra parte acie constiterant, pilis emissis, cursu ac lassitudine exanimatos vulneribusque confectos Atrebates (nam his ea pars obvenerat) celeriter ex loco superiore in flumen compulerunt, et transire conantes insecuti gladiis magnam partem eorum impeditam interfecerunt. Ipsi transire flumen non dubitaverunt, et, in locum iniquum progressi, rursus regressos ac resistentes hostes redintegrato prælio in fugam dederunt. Item alia in parte diversæ duæ legiones, undecima et octava, profligatis Veromanduis, quibuscum erant congressi, ex loco superiore in ipsis fluminis ripis præliabantur. At tum totis fere a fronte et ab sinistra parte

Alii hic *tegumenta*, *tegmenta*. Mox alii *detrudenda*.

In quærendis suis. Scaliger e suo codice *in quærendo suos*. Al. *inquirendo suos*. Ciaccon. *inquirendis suis*.

Cap. XXII. *Dejectus*, declivitas. in Gr. metaphr. τὸ τοῦ ὄρους κάταντες. M. Cf. c. 8. Inde patet, male in codd. quibusdam legi *delectus*.

Diversis locis legiones. Sic plane Græcus. Al. *diversis legionibus alii vel aliæ*. [Ablativus absolutus est, ut vocant.]

Demonstravimus. Cap. 17. M.

Cap. XXIII. *Acie*. Hanc antiquam genitivi formam pro *aciei* restituit e codd. Oudendorpius, et Gellium N. A. IX, 14, contulit. M. Cf. Afr. 51.

In fugam dederunt. Sic boni codd. alii et edd. vet. *conjecerunt*. Sed cf. et V, 51.

At tum totis. Erat in codd. *attonitis*, in recentioribus edd. *at totis*. Inde fecit Oudendorp. *at tum totis*. M. Concinit Græcus, qui ἐν τούτῳ δέ. [Vid. *Turpin de Crissé*, t. I. p. 158.]

nudatis castris, quum in dextro cornu legio duodecima et non magno ab ea intervallo septima constitisset, omnes Nervii, confertissimo agmine, duce Boduognato, qui summam imperii tenebat, ad eum locum contenderunt : quorum pars aperto latere legiones circumvenire, pars summum castrorum locum petere, cœpit.

XXIV. Eodem tempore equites nostri levisque armaturæ pedites, qui cum iis una fuerant, quos primo hostium impetu pulsos dixeram, quum se in castra reciperent, adversis hostibus occurrebant, ac rursus aliam in partem fugam petebant : et calones, qui ab decumana porta ac summo jugo collis nostros victores flumen transisse conspexerant, prædandi causa egressi, quum respexissent, et hostes in nostris castris versari vidissent, præcipites fugæ sese mandabant. Simul eorum, qui cum impedimentis veniebant, clamor fremitusque oriebatur, aliique aliam in partem perterriti ferebantur. Quibus omnibus rebus permoti equites Treviri, quorum inter Gallos virtutis opinio est singularis, qui auxilii causa ab civitate missi ad Cæsarem venerant, quum multitudine hostium castra nostra compleri, legiones premi, et pæne circumventas teneri, calones, equites,

Nervii...duce Boduognato. Celsus hic alia tradit, et Boduognatum Veromanduorum ducem dicit.

Summum castrorum locum. Intelligit collem, ad quem castra erant : cf. c. 19, et sic metaphr. Gr. cepit, πρὸς τὰ ἄκρα τείνοντι. Mox cap. 24, summum jugum collis ejus dicitur, ad quem collem castra erant. M. Vulgo contra codd. *s. locum castr. petere cœpit.* Al. *cœperunt*, per syllepsin.

Cap. XXIV. [*Levisque armaturæ.* De levis armaturæ peditibus vid. Vegetium, III, 14.]

Dixeram. Cap. 19. M.

Adversis hostibus occurrebant. Obviam fiebant hostibus, e regione venientibus per castra, quæ hostes jam occuparant. M.

[*Calones.* Erant servi militum, sed usu peritiaque fere dominis æquales; nam et in pace assidue exercitiis eorum intererant, et in bello cum iis versabantur et periclitabantur, quibus, quum res peteret, auxiliares essent. God.]

Qui ab decumana porta, etc. Alii *qui dec. porta a s. j. c.* et deinceps *transire*. [Erat illa porta a tergo castrorum ampla et patens.]

Oriebatur. Alii *exaudiebatur*, invitis codd.

funditores, Numidas, diversos dissipatosque in omnes partes fugere vidissent, desperatis nostris rebus, domum contenderunt: Romanos pulsos superatosque, castris impedimentisque eorum hostes potitos, civitati renuntiaverunt.

XXV. Cæsar, ab decimæ legionis cohortatione ad dextrum cornu profectus, ubi suos urgeri, signisque in unum locum collatis, duodecimæ legionis confertos milites sibi ipsos ad pugnam esse impedimento; quartæ cohortis omnibus centurionibus occisis, signiferoque interfecto, signo amisso, reliquarum cohortium omnibus fere centurionibus aut vulneratis, aut occisis, in his primo pilo, P. Sextio

Diversos. Alios alio loco. M.

Cap. XXV. *Ab decimæ legionis cohortatione*. Cf. cap. 21. M. Lips. Elect. II, 7, quod in vet. cod. erat *cohorte* pro *cohortatione*, rescribi vult satis audacter *cum decimæ legionis cohorte*.

Sibi ipsos. Sic boni codd. vulgo *sibi ipsis*. V. et VII, 70, 82; C. III, 72; Afr. 93.

Impedimento. Additur in codd. et edd. vet. *vidit*, ex inscitia librariorum, periodi longioris syntaxin non advertentium.

[*Quartæ cohortis*. Plutarch. Cæs. c. 20, a Nerviis fusum equitatum ejus dicit, et Appianus ipsum fuisse ab iis obsessum in colle quo confugerat.]

Primo pilo, i. e. centurione primi pili : hunc enim centurionem putant simpliciter dictum esse primum pilum. Sed quum hoc incertum sit, (v. Gesn. thes. L. L. in *pilus*, et Camerarius ad h. l. Cæsaris, qui se dubitare dicit de hujus nominis forma), malim *primi pili*, ut syntaxis ait : *centurionibus vulneratis, in his primi pili* (scil. centurione) : plane ut apud Liv. VII, 41 : « qui... primus centurio erat ; quem nunc primi pili (sc. centurionem) appellant. » In codd. Cæsaris et *primopilo*, et *primi pili* legitur, e quo edd. recentiores *primipilo* fecerunt , quæ forma ne latina quidem videtur. Gr. metaphr. plane omisit. Sententiæ interpretum de hac re, an *centurio primi pili* etiam dictus sit *primus pilus , primipilus , primopilus* , v. Dionys. Halic. IX, p. 567, ed. Sylb., et quæ scriptura præferenda sit, cognosci possunt e nota Oudendorpii ad h. l. qui jam indicavit notas Glareani atque Drakenborchii ad Liv. II, 27 ; et Cortii ad Sallust. Jugurth. c. 38; Lipsium de milit. Rom. II, 8, eadem tractasse, constat. Equidem arbitror, ex eo, quod v. c. Lætorius dicebatur centurio primi pili, ortam esse hanc ellipsin ; *Lætorius primi pili* : quæ ellipsis deinde variandæ et corrumpendæ lectionis occasionem dedit librariis. Sed si quem movet inscriptio, ab Ursino ad h. l. verbo indicata, et a Gesnero in thes. L. L. illata, ut defendat *primus pilus*, pro, centurio primi pili , non magnopere repugnabo. Cf. ad V, 30. Mor.

Baculo, fortissimo viro, multis gravibusque vulneribus confecto, ut jam se sustinere non posset, reliquos esse tardiores; et nonnullos ab novissimis desertos prælio excedere ac tela vitare; hostes neque a fronte ex inferiore loco subeuntes intermittere, et ab utroque latere instare; et rem esse in angusto vidit, neque ullum esse subsidium, quod summitti posset: scuto ab novissimis uni militi detracto, quod ipse eo sine scuto venerat, in primam aciem processit, centurionibusque nominatim appellatis, reliquos cohortatus milites, signa inferre et manipulos laxare jussit, quo

Baculo. Sic et VI, 38. Hotom. Brantius, Glaudorpius malunt ex vet. cod. *Bibaculo.*

Se sustinere. Codd. quidam pronomen omittunt. Sic et alibi sine casu, ut c. 6.

Desertos, sc. a ducibus, qui non amplius habebant duces, a quibus pugnare juberentur et cogerentur. In uno cod. est *deserto*, quasi *deserto prælio* jungendum sit, sensu satis commodo; sed non puto necessariam esse mutationem lectionis, quam omnes alii codd. exhibent. M. Jurinius conjicit *defessos*, ut III, 4.

Uni militi. « Fugientem » narrat Florus, III, 10: « lentius dimicantem » anonymus. Sic et Val. Max. III, 2, 19: « timidius pugnantem. »

[*Manipulos.* Doctissime de hoc verbo disseruit *Achaintre* in sua edit. Tom. I, p. 91, his verbis: « Manipulus, sic dictus, ut ait Ovid. F. III, 117, a manipulis fæni in pertica pendentibus, quos pro signis gerebat Romulo adhuc paupere Romanus exercitus: « Pertica suspensos portabat longa maniplos, Unde maniplaris nomina miles habet. » Habito delectu, et ubi primum legio quæque instruenda esset, in tres partes dividebatur, quas ætates, ἡλικίας Polybius vocat: scil. in *triarios*, ætate majores (numero 600); in *principes*, ætate florentes (1200); in *hastatos*, ætate minores (1200). Ætate vero et censu minimi, extra ordinem, *velites*, incerto numero, et in omnes partes distributi. Exercitu autem ad pugnam disposito, iidem inversa ratione locabantur; scil. hastati in prima acie, deinde principes, demum triarii, veluti ad subsidium velitibus cohorti cuique assignatis. Harum divisionum decem erant inferiores partes, seu *manipuli*, unaquaque parte duabus constante cohortibus. Ita manipuli erant triginta in legione una, et sexaginta cohortes. Cuique manipulo duo duces, et totidem οὐραγοί, *urag;* (id est, tergi duces, Gall. *serre-files, sergents*) præerant. De numero militum non satis constat: major enim vel minor pro tempore, pro velitum numero fuit; sed vulgo inter 4500 et 6000 milites armatos versabatur unaquæque legio. Similiter intra 140 et 160 unusquisque manipulus. Plura J. Lipsius, de militia Romana: quem adeas, si placet et vacat. »]

Laxare, sic per intervalla collo-

facilius gladiis uti possent. Cujus adventu spe illata militibus, ac redintegrato animo, quum pro se quisque, in conspectu imperatoris etiam in extremis suis rebus, operam navare cuperent, paulum hostium impetus tardatus est.

XXVI. Cæsar, quum septimam legionem, quæ juxta constiterat, item urgeri ab hoste vidisset, tribunos militum monuit, ut paulatim sese legiones conjungerent, et conversa signa in hostes inferrent. Quo facto, quum alius alii subsidium ferrent, neque timerent, ne aversi ab hoste circumvenirentur, audacius resistere ac fortius pugnare cœperunt. Interim milites legionum duarum, quæ in novissimo agmine præsidio impedimentis fuerant, prælio nuntiato, cursu incitato in summo colle ab hostibus conspiciebantur. Et T. Labienus, castris hostium potitus et ex loco superiore, quæ res in nostris castris gererentur, conspicatus, decimam legionem subsidio nostris misit. Qui quum ex equitum et calonum fuga, quo in loco res esset, quantoque in periculo et castra et legiones et imperator versaretur, cognovissent, nihil ad celeritatem sibi reliqui fecerunt.

XXVII. Horum adventu tanta rerum commutatio facta est, ut nostri, etiam qui vulneribus confecti procubuissent, scutis innixi, prælium redintegrarent; tum calones, per-

care, ne nimis conferti stent : ita enim steterant, ut paulo ante dictum est. M. [Vid. Veget. I, 26.]

Cujus adventu. Sic codd. Vulgo *hujus*.

Spe illata. *Wasse* ad Sallust. mavult *innata*, sed idem noster habet VI, 43. Sic et C. III, 38 : « illata suspicione. »

Pro se quisque; i. e. quantum posset, pro virili parte. Non nemo *per se*; male.

In extremis suis rebus. Præpositio deest in codd. plerisque et edd. vet.

CAP. XXVI. [*Conversa signa*. Collatis ordinibus, conjunctisque viribus irent in hostem. *A*.]

Alius alii... ferrent. Vulgo *aliis alii*. Item *alius alii ferret*. In vulgato est syllepsis non insueta.

Decimam legionem. Plut. c. 20, *duodecimam* habet.

[*Reliqui fecerunt*. Quam maxima celeritate progressi sunt, ut suis auxilium ferrent. D.]

territos hostes conspicati, etiam inermes armatis occurrerent; equites vero, ut turpitudinem fugæ virtute delerent, omnibus in locis pugnæ se legionariis militibus præferrent. At hostes, etiam in extrema spe salutis, tantam virtutem præstiterunt, ut, quum primi eorum cecidissent, proximi jacentibus insisterent, atque ex eorum corporibus pugnarent; his dejectis et coacervatis cadaveribus, qui superessent, ut ex tumulo, tela in nostros conjicerent, et pila intercepta remitterent : ut non nequidquam tantæ virtutis homines judicari deberet ausos esse transire latissimum flumen, ascendere altissimas ripas, subire iniquissimum locum : quæ facilia ex difficillimis animi magnitudo redegerat.

XXVIII. Hoc prælio facto, et prope ad internecionem gente ac nomine Nerviorum redacto, majores natu, quos una cum pueris mulieribusque in æstuaria ac paludes collectos dixeramus, hac pugna nuntiata, quum victoribus

Cap. XXVII. *Pugnæ se legionariis militibus præferrent.* Vulgo legitur *occurrerunt ... pugnabant, quo se l. m. pr.* Emendavit locum Oud. ex codd. et ed. R. Stephani.

In extrema spe salutis. Spem hic pro desperatione poni perperam perhibet Schottus Obs. poet. II, 36. [Nempe est, in ultimis rebus quæ ipsis supererant, quibus salutem parare sibi possent. B.]

Judicari deberet ausos esse. Legebatur *deberent. Ausos esse.* Quod Hotom. putabat dictum per admirationem, ut apud Cic. pro Sex. Roscio, c. 23. Faernus conjectabat *ausi quod essent.* G. Canterius Novant. Lect. II, 28, dedit, quod nunc legitur. [Sensus est : ut judicari deberet homines tantæ virtutis non frustra, nec sine causa ausos esse transire ... ascendere ... Ea enim omnia fortitudo eorum reddiderat facilia ex difficillimis. *A.*]

Cap. XXVIII. *Ad internecionem.* Plutarchus in Cæs. 20, non nisi quingentos evasisse refert. M.

Dixeramus. Vid. cap. 16. Æstuarium dicitur, quum oceanus, se effundens in ostia fluminis, lacum efficit, qui eosdem cum oceano patitur æstus, i. e. fluxum et refluxum. Hæc sunt verba Casauboni ad Strabon. IV, p. 190, quibuscum Plinianus locus, epist. IX, 33, conferri potest, et Taciti Annal. II, 8. Verbum et infra III, 9 occurrit. M. Loco τοῦ *collectos* Drakenb. ad Sil. XVII, 93, legit *conjectos.* Idem conjecerat Glandorp. Sic et Dav., qui male provocat ad cod. Lovan. Supra c. 16, legitur etiam *conjecisse.* Verum hic codd.

nihil impeditum, victis nihil tutum arbitrarentur, omnium, qui supererant, consensu, legatos ad Cæsarem miserunt, seque ei dediderunt, et in commemoranda civitatis calamitate ex DC ad III senatores, ex hominum millibus LX vix ad D, qui arma ferre possent, sese redactos esse dixerunt. Quos Cæsar, ut in miseros ac supplices usus misericordia videretur, diligentissime conservavit, suisque finibus atque oppidis uti jussit, et finitimis imperavit, ut ab injuria et maleficio se suosque prohiberent.

XXIX. Atuatuci, de quibus supra scripsimus, quum omnibus copiis auxilio Nerviis venirent, hac pugna nuntiata, ex itinere domum reverterunt; cunctis oppidis castellisque desertis, sua omnia in unum oppidum, egregie natura munitum, contulerunt. Quod quum ex omnibus in circuitu partibus altissimas rupes despectusque haberet, una ex parte leniter acclivis aditus, in latitudinem non amplius CC pedum, relinquebatur: quem locum duplici altissimo muro munierant; tum magni ponderis saxa et præacutas trabes in muro collocarant. Ipsi erant ex Cimbris

et edd. vet. consentiunt in vulgato.

Supererant. Cod. Vossii *superarant*, ut apud Virg. Æn. III, 339.

Ex DC ad III senatores. Cellarins CD edidit, quia numerus sexcentorum nimius est, et Plutarch. in Cæs. c. 20 tradit, e quadringentis senatoribus tres esse servatos. Sed illum alterum numerum non modo codd. Cæsaris, sed et metaphr. Gr. et Jul. Celsus, et epitomator Livii, lib. CIV servant. Non tanti est, his immorari, nec licet aliquid mutare, quia nobis nimium videtur. M.

[*Uti jussit*, permisit servare sua oppida et fines integros. *A.*]

Cap. XXIX. *Supra*. Cap. 16, M.

Hac pugna nuntiata. Pronomen glossam sapit, judice Grutero.

[*Itinere*. Notatu dignum in Bongarsiano primo legi *itere*, quod viri docti citant non modo in Nævio, Attio, aliisque antiquis, sed in Propert. II, el. 10, 40 : « ... memento Hoc itere ad lapides cana venire meos. » Contra aliis in nominativo est *itiner*. Oud.]

In unum oppidum. Id Namurci arcem vulgo fuisse volunt cum Sansone; d'Anvillius in *Not. de la Gaule*, p. 34, potius in colle, cui impositum est *Falais*, situm fuisse suspicatur.

Despectusque. Jurin. malit *dejectusque*, non male. Sic II, 8 et 22. Mox pro *reliquerunt* malit e cod. Mediolano et edd. vet. *reliquerant*. Mant.

Ex Cimbris, etc. Nerviis hoc male

Teutonisque prognati; qui, quum iter in Provinciam nostram atque Italiam facerent, iis impedimentis, quæ secum agere ac portare non poterant, citra flumen Rhenum depositis, custodiæ ex suis ac præsidio sex millia hominum [una] reliquerunt. Hi, post eorum obitum, multos annos a finitimis exagitati, quum alias bellum inferrent, alias illatum defenderent, consensu eorum omnium pace facta, hunc sibi domicilio locum delegerunt.

XXX. Ac primo adventu exercitus nostri crebras ex oppido excursiones faciebant, parvulisque præliis cum nostris contendebant: postea vallo pedum XII, in circuitu XV millium, crebrisque castellis circummuniti, oppido sese continebant. Ubi, vineis actis, aggere exstructo, turrim procul constitui viderunt, primum irridere ex muro atque increpitare vocibus, « quo tanta machinatio ab tanto spatio institueretur? quibusnam manibus, aut quibus viribus, præsertim homines tantulæ staturæ, (nam plerumque hominibus Gallis præ magnitudine corporum suorum brevitas nostra contemptui est) tanti oneris turrim in muros sese collocare confiderent? »

XXXI. Ubi vero moveri et appropinquare mœnibus viderunt, nova atque inusitata specie commoti, legatos ad

ascribit Appianus in Gallicis, c. 4. Contra Dio, XXXIX, 4, bene habet.

Custodiæ ... præsidio. Al. *custodiam ... præsidium.* Sed prius ex more Cæsaris. V. I, 5; VII, 49.

Una. Quid hoc sibi hoc loco vult? Abest a cod. Ursini et metaphr. Gr. M. Omnino abundat, ex terminatione repetita vocis præcedentis ortum.

Post eorum obitum, Cimbris Teutonisque a Mario victis. M.

CAP. XXX. *Vallo pedum XII* sc. in altitudinem. Addidit hoc metaphr. Gr. Cf. II, 5. M. [« Hæc non addidit interpres, inquit *Achaintre*, nam in nostris codd. adsunt. »]

Vineis, aggere, vid. c. 12.

Quo tanta machinatio. MS. codd. et edd. vet. *quod.* Forsan fuerat *quoi* scil. *usui*, ut VII, 55. Cellarius retinuit *quod.*

Institueretur. Sic boni codices. Alii et edd. vet. *instrueretur.*

Plerumque hominibus. Alii *plerisque.* Item alii *omnibus.* Græcus πολλάκις οἱ Γάλλοι.

In muros, i. e. juxta muros. Faernus et Ursinus male *in muro*, quod refutat Lipsius, poliorc. II, 4.

Cæsarem de pace miserunt, qui ad hunc modum locuti: « Non se existimare, Romanos sine ope divina bellum gerere, qui tantæ altitudinis machinationes tanta celeritate promovere [et ex propinquitate pugnare] possent: se suaque omnia eorum potestati permittere, dixerunt. Unum petere ac deprecari: si forte, pro sua clementia ac mansuetudine, quam ipsi ab aliis audirent, statuisset, Atuatucos esse conservandos, ne se armis despoliaret: sibi omnes fere finitimos esse inimicos ac suæ virtuti invidere; a quibus se defendere, traditis armis, non possent. Sibi præstare, si in eum casum deducerentur, quamvis fortunam a populo Romano pati, quam ab his per cruciatum interfici, inter quos dominari consuessent. »

XXXII. Ad hæc Cæsar respondit: « Se magis consuetudine sua, quam merito eorum, civitatem conservaturum, si prius, quam murum aries attigisset, se dedidissent: sed deditionis nullam esse conditionem, nisi armis traditis: se id, quod in Nerviis fecisset, facturum, finitimisque imperaturum, ne quam dedititiis populi Romani injuriam inferrent. » Re nuntiata ad suos, quæ imperarentur, facere

Cap. XXXI. *Non se existimare.* Codd. quidam omittunt pronomen, ellipsi consueta.

Et ex propinquitate pugnare. Hæc a multis codicibus absunt, teste Oudendorpio. M. Græcus habet [et codex Paris. 5764].

Audirent. Sic codd. boni vulgo *audissent.* Forsan *audierint.* Oud.

Cap. XXXII. [*Si priusquam ... aries.* Proditum Plinio, l. vii, c. 56, arietem primo equum appellatum, et inventionem ejus tribui Epeo, qui Trojano bello interfuit. Porro, hanc machinam sic describit Joseph. l. iii, c. 9, de bello Judaico, « Est immensa trabs, malo navis assimilis, cujus summum gravi ferro solidatum est, in arietis effigiem fabricato, unde etiam nomen accepit. Dependet autem funibus medius (aries) ex trabe alia, velut ex trutina, palis utrinque fultus bene fundatis; retrorsum autem magna virorum multitudine repulsus, iisdemque simul rursus impellentibus missus, in fronte prominente ferro mœnia percutit. » Fere semper solebant Romani parcere victis antequam aries percussisset; sed æquior Cic. qui, l. i de Officiis, sic habet: « Ii qui armis positis ad imperatorum fidem confugiunt, quamvis aries murum percusserit, recipiendi. » *A.*]

In Nerviis. Vulgo *in Nervios.*

Quæ imperarentur. Vulgo præ-

dixerunt. Armorum magna multitudine de muro in fossam, quæ erat ante oppidum, jacta, sic ut prope summam muri aggerisque altitudinem acervi armorum adæquarent; et tamen circiter parte tertia, ut postea perspectum est, celata, atque in oppido retenta, portis patefactis, eo die pace sunt usi.

XXXIII. Sub vesperum Cæsar portas claudi, militesque ex oppido exire jussit, ne quam noctu oppidani ab militibus injuriam acciperent. Illi, ante inito, ut intellectum est, consilio, quod deditione facta nostros præsidia deducturos, aut denique indiligentius servaturos, crediderant, partim cum his, quæ retinuerant et celaverant, armis, partim scutis ex cortice factis aut viminibus intextis, quæ subito, ut temporis exiguitas postulabat, pellibus induxerant, tertia vigilia, qua minime arduus ad nostras munitiones ascensus videbatur, omnibus copiis repente ex oppido eruptionem fecerunt. Celeriter, ut ante Cæsar imperarat, ignibus significatione facta, ex proximis castellis eo concursum est, pugnatumque ab hostibus ita acriter, ut a viris fortibus, in extrema spe salutis, iniquo loco, contra eos, qui ex vallo turribusque tela jacerent, pugnari debuit, quum in una virtute omnis spes salutis consisteret. Occisis ad hominum millibus quatuor, reliqui in oppidum rejecti sunt. Postridie ejus diei, refractis portis, quum jam defenderet nemo, atque intromissis militibus nostris, sectionem

mittitur *illi se*, quod a codd. et edd. vet. exsulat.

Facere dixerunt. Præsens vim futuri habet. V. Sanctii Min. I, 14, ibique Perizonium.

Cap. XXXIII. *Deducturos.* E plerisque codd. legendum *non inducturos*, quod et Manutio visum est. M. Sic edidere Beroaldus et R. Stephanus. Parum interesse credo. Alterum alterius glossa fuit.

Denique, i. e. in summa, uno verbo. Conferatur Gesneri Thesaurus L. Lat. M. Potius hic *saltem* significat, ut apud Senecam de Ira, III, 18.

Servaturos, observaturos, custodituros. M.

Repente. Al. *repentino*, scil. tempore. Ut Plaut. Pseud. I, 1, 37; Cic. pro Quinctio, c. 4.

Quum jam defenderet nemo. Inseritur in edd. vet. *captum oppidum.* E glossa.

Sectionem ... vendidit. Constat,

ejus oppidi universam Cæsar vendidit. Ab his, qui emerant, capitum numerus ad eum relatus est millium LIII.

XXXIV. Eodem tempore a P. Crasso, quem cum legione una miserat ad Venetos, Unellos, Osismios, Curiosolitas, Sesuvios, Aulercos, Rhedones, quæ sunt maritimæ civitates Oceanumque attingunt, certior factus est, omnes eas civitates in ditionem potestatemque populi Romani esse redactas.

XXXV. His rebus gestis omni Gallia pacata, tanta hujus belli ad barbaros opinio perlata est, uti ab his nationibus, quæ trans Rhenum incolerent, mitterentur legati ad Cæsarem, quæ se obsides daturas, imperata facturas, pollicerentur : quas legationes Cæsar, quod in Italiam Illyri-

sectionem esse ritum bona publice vendendi, sed ita, ut singulatim distrahantur auctionis ritu : nam *secare bona* est in hac re idem, quod distrahere. Ergo Cæsar universam hujus oppidi prædam, cujus potissima pars fuerunt ipsi captivi, vendidit aliquot redemptoribus, qui dici possunt *entrepreneurs*, [mallem ut *Achaintre*, *adjudicataires*], ut hi illam prædam distraherent vendendo s. auctione : hoc enim est, vendere sectionem, scilicet vendere alicui res, ut eas deinde auctione distrahat. Dio Cass. xxxix, 4, de hac ipsa re, οὐδεὶς συγγνώμης ἔτυχεν, ἀλλὰ πάντες ἐπράθησαν. Ut autem Cæsar dixit, *sectionem oppidi vendere*, sic Cic. de Inv. I, 45, « sectio prædæ venit, » ubi vid. Ernest. in Clav. Cic. M. Cf. omnino Ascon. in Verr. 3.

His, qui emerant. Hi sunt, opinor, illi redemptores. M.

[*Capitum numerus*, incolarum nunc ad servitutem redactorum. B.]

CAP. XXXIV. *Curiosolitas*. Gentis situs dubius esse nequit, ex quo a. 1801, in vico *Corseult* prope urbem *Dinant* magna antiquæ urbis rudera sunt detecta.

Sesuvios. Ciacconius, Ursinus et Vossius *Lexuvios* aut *Lexovios* scribendum putant, quia Sesuvii nuspiam, Lexovii vero alibi III, 9, 17, 29, una cum his gentibus commemorantur, quibuscum h. l. conjuncti sunt. Idem placuit Rittero in hist. Gall. p. 72. Cf. dicta ad V, 53, de civitatibus Armoricis. Cf. etiam III, 7. M. Pap. *Masson Sajios* intelligit, quorum, ut putatur, fit mentio V, 24, sub nomine *Essuiorum*. Verum isti in maritimis non fuere. Valesius, in Not. Gall. p. 494, *Lexovios* vel *Lexuvios* interpretatur, a quibus in *Sesuvios* facilis fuit librariorum lapsus. Rectius in dubio rem relinquit d'Anvillius in *Not. de la Gaule*, p. 566.

In ditionem. Alii minus bene *in deditionem*.

CAP. XXXV. *Quæ... daturas... facturas*. Codd. quidam *qui daturos, facturos*.

cumque properabat, inita proxima æstate ad se reverti jussit. Ipse in Carnutes, Andes, Turonesque, quæ civitates propinquæ his locis erant, ubi bellum gesserat, legionibus in hiberna deductis, in Italiam profectus est, ob easque res, ex litteris Cæsaris, dies XV supplicatio decreta est, quod ante id tempus accidit nulli.

In hiberna. Alii *in hibernacula.* *Supplicatio.* Plutarch. in Cæs. cap. 21: Ἡ σύγκλητος πέντε καὶ δέκα ἡμέρας ἐψηφίσατο θύειν τοῖς Θεοῖς, καὶ σχολάζειν ἑορτάζοντας. De re et πολιτείᾳ, quæ Cæsari huuc honorem exhibuit, omnino consulendus est Cic. de Prov. Conf. c. 10, 11, 12, ubi hæ res Cæsaris magnifice collaudantur. M.

C. JULII CÆSARIS

COMMENTARII

DE BELLO GALLICO.

LIBER TERTIUS.

ARGUMENTUM.

Cap. I. Hiberna Servii Galbæ in Veragris et Nantuatibus. — II. Motus Gallorum. — III - VI. Periculum Romanæ legionis. Victoria. Iter in Provinciam. — VII - XI. Novum bellum in Armorica auctoribus Venetis conflatum. Apparatus ad id bellum. — XII, XIII. Situs Venetorum et armatura classis. — XIV - XVI. Prælium navale. Clades Venetorum. — XVII. Iter Q. Titurii in Unellos. Castra. — XVIII, XIX. Unelli ratione et consilio superati. — XX - XXII. Soliates a P. Crasso victi. Soldurii. — XXIII-XXVII. Deditio maximæ partis Aquitaniæ. — XXVIII. Iter Cæsaris ad hostes. Receptus Morinorum in silvas. Impetus in Romanos. — XXIX. Consilia Cæsaris tempestatibus impedita. Hiberna.

I. Quum in Italiam proficisceretur Cæsar, Servium Galbam cum legione duodecima et parte equitatus in Nantuates, Veragros Sedunosque misit, qui ab finibus Allobrogum et lacu Lemanno et flumine Rhodano ad summas Alpes pertinent. Causa mittendi fuit, quod iter per Alpes, quo magno cum periculo magnisque cum portoriis mercatores

Cap. I. *Cum portoriis*. Græcus male φορτίοις. Intelligantur enim vectigalia a mercatoribus pro transitu mercium exigenda. [Cæsari grave erat magni venire merces in suis exercitibus, quæ merces ex Gallis cisalpinis magno cum periculo et sumptu devehebantur. *A*.] Præposi-

ire consuerant, patefieri volebat. Huic permisit, si opus esse arbitraretur, uti in eis locis legionem hiemandi causa collocaret. Galba, secundis aliquot præliis factis, castellisque compluribus eorum expugnatis, missis ad eum undique legatis, obsidibusque datis, et pace facta, constituit cohortes duas in Nantuatibus collocare, et ipse cum reliquis ejus legionis cohortibus in vico Veragrorum, qui appellatur Octodurus, hiemare: qui vicus, positus in valle, non magna adjecta planitie, altissimis montibus undique continetur. Quum hic in duas partes flumine divideretur, alteram partem ejus vici Gallis concessit, alteram, vacuam ab illis relictam, cohortibus ad hiemandum attribuit. Eum locum vallo fossaque munivit.

II. Quum dies hibernorum complures transissent, frumentumque eo comportari jussisset, subito per exploratores certior factus est, ex ea parte vici, quam Gallis concesserat, omnes noctu discessisse, montesque, qui impenderent, a maxima multitudine Sedunorum et Veragrorum teneri. Id aliquot de causis acciderat, ut subito Galli belli renovandi legionisque opprimendæ consilium caperent: primum, quod legionem, neque eam plenissimam, detractis cohortibus duabus, et compluribus sigillatim, qui commeatus petendi causa missi erant, absentibus, propter paucitatem despiciebant: tum etiam, quod propter iniquitatem loci, quum ipsi ex montibus in vallem decurrerent et

tionem præfigunt codd. et edd. vet.

Et ipse. Conjunctionem ejectam a Scaligero restituit Oud. e codd. et edd. primis.

Flumine. Orosius, VI, 8, habet *torrente.* Græcus omisit.

Ad hiemandum. Verba hæc huc transtulerunt Ciacconius et Holomannus; nam in MSS. et edd. vet. inepte posita erant ante verbum *concessit.* Quædam edd. recent. ut et metaphr. Gr. omnino omiserunt. Mor.

Cap. II. *Eam plenissimam.* Codd. et edd. vet. *tam*, quod nonnunquam additur superlativo. Jurin. supplet *leg. unam neque eam plen.* et sic Græcus ἑνὸς τάγματος. [*Plenissima* dicitur legio quæ legitimum militum, tribunorum centurionumque numerum habet. *A.*]

Sigillatim, singulorum militum, qui singuli discesserant. M.

tela conjicerent, ne primum quidem posse impetum suum sustineri existimabant. Accedebat, quod suos ab se liberos abstractos obsidum nomine dolebant : et Romanos non solum itinerum causa, sed etiam perpetuæ possessionis, culmina Alpium occupare conari, et ea loca finitimæ Provinciæ adjungere, sibi persuasum habebant.

III. His nuntiis acceptis, Galba, quum neque opus hibernorum, munitionesque plene essent perfectæ, neque de frumento reliquoque commeatu satis esset provisum, quod, deditione facta obsidibusque acceptis, nihil de bello timendum existimaverat, consilio celeriter convocato, sententias exquirere cœpit. Quo in consilio, quum tantum repentini periculi præter opinionem accidisset, ac jam omnia fere superiora loca multitudine armatorum completa conspicerentur, neque subsidio veniri, neque commeatus supportari interclusis itineribus possent, prope jam desperata salute, nonnullæ hujusmodi sententiæ dicebantur, ut, impedimentis relictis, eruptione facta, iisdem itineribus, quibus eo pervenissent, ad salutem contenderent.

Suum. E codd. et edd. priscis restituit Oudend.; dein *sustineri*, alii *sustinere.* Istud rectius.

Accedebat,.. doleb. Causam hanc, eamque haud dubie gravissimam præ cæteria urget Jul. Cels. p. 54. M.

Itinerum. Ita boni codd. Alii *itineris*, quod prætulit Clarkius.

Sibi. Hoc ad τὸ *adjungere* refert Vossius.

Cap. III. *Opus hibernorum munitionesque.* Exædificatio tabernarum. M. Ἓν διὰ δυοῖν, ut Civ. 1, 20. [Pro *opus munitionum hibernarum.* Sic Virg. Æn. 1, 65 : « molemque et montes insuper altos Imposuit.... » Hoc est molem altorum montium. D.]

Existimaverat. Recentiores *existimaret.*

Consilio. Sic codd. et edd. vet. Alii *concilio.* Consilium refertur potius ad deliberationem ipsam; concilium, ad quemlibet cœtum. Generaliter in *consilio* militari, *consilium* dant imperatori legati et tribuni convocati; consiliarii adhibiti in cubiculario dant consilia regi, etc. Sed in *concilio,* deliberant patres, vel legati urbium, vel magistratus provinciarum; neque tantum deliberant, sed et decreta ferunt. [Attamen, inquit *Achaintre*, subtilius paulo videtur istud discrimen, ad quod nunquam respexisse Romanos crediderim, quodque nostri codd. non agnoscunt. Scribunt enim modo *consilium*, modo *concilium* promiscue.]

Majori tamen parti placuit, hoc reservato ad extremum consilio, interim rei eventum experiri, et castra defendere.

IV. Brevi spatio interjecto, vix ut his rebus, quas constituissent, collocandis atque administrandis tempus daretur, hostes ex omnibus partibus, signo dato, decurrere, lapides gæsaque in vallum conjicere : nostris primo integris viribus fortiter repugnare, neque ullum frustra telum ex loco superiore mittere : ut quæque pars castrorum nudata defensoribus premi videbatur, eo occurrere et auxilium ferre : sed hoc superari, quod diuturnitate pugnæ hostes defessi prælio excedebant, alii integris viribus succedebant : quarum rerum a nostris propter paucitatem fieri nihil poterat, ac non modo defesso ex pugna excedendi, sed

Rei eventum experiri. Sic et Curtius, VIII, 13. Editiones veteres omittunt *rei*. Ursinus malebat *opperiri*. Frustra.

Cap. IV. *Collocandis*, instituendis, disponendis. In Græc. metaphr. est διατάσσειν. M. Cf. B. Alex. c. 33, et Cic. ad Div. II, 13. Male codd. habent *colloquendis*.

Gæsa. Si, quidquid apud veteres scriptores et in glossariis reperitur, conjungamus, efficitur, gæsa fuisse jacula, quibus usi sint milites levis armaturæ, inprimis inter barbaras gentes. Suidas in Γαῖσα et Γαισοὶ fuisse dicit κοντοὺς, et μακρίδι κοντωτοὺς, et οἷον δόρατα. V. Hesych. in Γαισός, ubi interpretes multos scriptores commemorarunt. Add. Drakenborch. ad Sil. Ital. I, 629. Cæterum ut h. l. *saxa et gæsa*, sic apud Orosium VI, 8, ubi hæc ipsa narrat, *saxa et tela* conjunguntur. M. Cf. Muretus V. L. X, 15, ubi jubet verba *neque ullum fr. telum ex l. sup. mittere* ponere statim post *conjicere*. Os. in Mant.

Ex loco superiore, e vallo. Non potest mons intelligi : nam non Romani, sed Galli veniebant e monte. Cf. c. 2. Monuit Vossius, probavit Cellarius et Clarkius. M. Male Muretus Var. Lect. X, 15, ex montibus tela missa refert; Hotomannus perperam emendabat *ex loco inferiore*. [H. l. duo sunt animadvertenda : 1.° Galli non solum loca edita compleverant; sed et ipsi *ex montibus in vallem decurrerant, unde tela* cominus adversus Romanos *conjiciebant* (sup. cap. 2); 2.° Romanis erat in more positum castra metari in locis editis : porro non adeo plana fuit vallis, quin in ea potuerit editior reperiri locus, unde ipsi, respectu Gallorum in vallem decurrentium, superiores essent.]

Eo occurrere. Advolare : celeriter accurrere : alii *concurrere*.

Non modo defesso, i. e. *non modo non defesso*, ut II, 17, et B. Gall. VIII, 33.

ne saucio quidem ejus loci, nbi constiterat, relinquendi ac sui recipiendi facultas dabatur.

V. Quum jam amplius horis sex continenter pugnaretur, ac non solum vires, sed etiam tela, nostris deficerent, atque hostes acrius instarent, languidioribus nostris, vallum scindere et fossas complere cœpissent, resque esset jam ad extremum perducta casum, P. Sextius Baculus, primipili centurio, quem Nervico prælio compluribns confectum vulneribus diximus, et item C. Volusenus, tribunus militum, vir et consilii magni et virtutis, ad Galbam accurrunt, atque unam esse spem salutis docent, si, eruptione facta, extremum auxilium experirentur. Itaque, convocatis centurionibus, celeriter milites certiores facit, paulisper intermitterent prælium, ac tantummodo tela missa exciperent, seque ex labore reficerent: post dato signo ex castris erumperent, atque omnem spem salutis in virtute ponerent.

VI. Quod jussi sunt, faciunt; ac, subito omnibns portis eruptione facta, neque cognoscendi, quid fieret, neque sui colligendi hostibus facultatem relinquunt. Ita commutata fortuna, eos, qui in spem potiendorum castrorum venerant, undique circumventos interficiunt, et ex hominum millibus amplius triginta, quem nnmerum barbarorum ad castra venisse constabat, plus tertia parte interfecta, reliquos perterritos in fugam conjiciunt, ac ne in locis quidem superioribus consistere patiuntur. Sic, omnibus hostium copiis fusis armisque exutis, se in castra munitionesque

Cap. V. *Nostris deficerent.* Sic codd. et edd. vet. Ita et Val. Max. v, 1, ext. 3. Heinsius reposuit *nostros*, quod et aliis placuit.

Perducta. Scaliger ex Ciacconii conjectura *deducta.*

Diximus. Vid. II, 25. Rem hoc capite descriptam attigit Dio Cassius, XXXIX, 5. M.

Cap. VI. [*Omnibus portis.* Quatuor erant, prima sive prætoria, ad orientem spectans; secunda, quæ decumana, hnic opposita; duæ laterales, quæ et principales, altera dextra, altera sinistra.]

In spem... venerant. Sic passim. V. 1, 18; VII, 12. Male Ciaccon. *spe*, non eodem sensu.

[*Tertia parte;* 10,000 hom. ait Celsus; 30,000 Orosius. V.]

suas recipiunt. Quo prælio facto, quod sæpius fortunam tentare Galba nolebat, atque alio sese in hiberna consilio venisse meminerat, aliis occurrisse rebus viderat, maxime frumenti commeatusque inopia permotus, postero die omnibus ejus vici ædificiis incensis, in Provinciam reverti contendit: ac nullo hoste prohibente, aut iter demorante, incolumem legionem in Nantuates, inde in Allobrogas, perduxit, ibique hiemavit.

VII. His rebus gestis, quum omnibus de causis Cæsar pacatam Galliam existimaret, superatis Belgis, expulsis Germanis, victis in Alpibus Sedunis, atque ita inita hieme Illyricum profectus esset, quod eas quoque nationes adire et regiones cognoscere volebat, subitum bellum in Gallia coortum est. Ejus belli hæc fuit causa. P. Crassus adolescens cum legione septima proximus mare Oceanum in Andibus hiemarat. Is, quod in his locis inopia frumenti erat, præfectos tribunosque militum complures in finitimas civitates frumenti commeatusque petendi causa dimisit: quo in numero erat T. Terrasidius, missus in Unellos, M. Trebius Gal-

Occurrisse, in eas casu incidisse. Mor.

Cap. VII. *Illyricum*. Codd. quidam præpositione carent, quod et alibi in nominibus regionum observatur. V. Oud.

P. Crassus. Cf. II, 34. M.

Mare Oceanum. Sic optimi codd. Alii *mari Oceano*. Cf. VI, 31.

In Andibus. Scaliger omisit præpositionem.

[*Præfectos*. In Romano exercitu plures præfecti fuere, ut ab auctoribus traditur, apud quos præfecti castrorum, præfeeti evocatorum, præfceti fabrum, præfecti sociorum celebrantur, sed de præfectis sociorum hæc vox sæpius usurpata. Polyb. VI, 'Αθροισθέντων δὲ καὶ τῶν συμμάχων ὁμοῦ τοῖς Ῥωμαίοις, τὴν μὲν οἰκονομίαν καὶ τὸν χειρισμὸν ποιοῦντας· τούτων αὐτῶν οἱ καθιστάμενοι μὲν ὑπὸ τῶν ὑπάτων ἄρχοντες, προσαγορευόμενοι δὲ πραιφέκτοι, δώδεκα τὸν ἀριθμὸν ὄντες. Præfecti autem sociorum jure et potestate tribunis pares, et qui eadem omnia in socios usurpabant, quæ isti in cives. Fuere et præfecti alarum; sed his posteriores. *A.*]

Commeatusque petendi. Hæc verba in variis codd. et edd. desunt. Sed noster sæpe *frumentum* et *commeatum* jungit. V. I, 48; III, 6; IV, 30; VII, 38.

Dimisit, non ut vi uterentur, sed legatorum nomine, qui sibi hoc tribui rogarent. Cf. c. 9 et 16. M.

Unellos. In magna lectionis varie-

lus in Curiosolitas, Q. Velanius cum T. Silio in Venetos.

VIII. Hujus civitatis est longe amplissima auctoritas omnis oræ maritimæ regionum earum, quod et naves habent Veneti plurimas, quibus in Britanniam navigare consuerunt, et scientia atque usu nauticarum rerum reliquos antecedunt, et in magno impetu maris atque aperto, paucis portibus interjectis, quos tenent ipsi, omnes fere, qui eo mari uti consuerunt, habent vectigales. Ab iis fuit initium retinendi Silii atque Velanii, quod per eos suos se obsides, quos Crasso dedissent, recuperaturos existimabant. Horum auctoritate finitimi adducti, ut sunt Gallorum subita et repentina consilia, eadem de causa Trebium Terrasidiumque retinent; et, celeriter missis legatis, per suos principes

tate (*Eusubios, Eusebios, Esubios, Subios*) Oudendorpius recepit *Esubios*. Sed quum Esubios nemo commemoret, et Gr. metaphr. h. l. nominet *Unellos*, probo hos, qui *Unellos* scribi volunt, præsertim quum etiam II, 34, et mox cap. 11 et 17, item VII, 75 nominentur. De Venetis v. Ritteri hist. Gall. p. 70. M. Reposui *Unellos*, quos Οὐενέλλους vocat Ptolemæus, qui contra *Esubios* ignorat.

Trebius Gallus. Reperit Ursinus in codd. *Trebonius*, cui et alibi adhæret cognomen Galli. Probat Cellarius; nec dubitarem recipere, ni et *Trebia* gens frequens occurreret.

Cap. VIII. *Impetu.* Perplacet Lipsii conjectura, *ambitu*, ut adeo intelligatur magnus et apertus ambitus maris. Nam si vel maxime *in magno impetu maris* significet, *in impetuoso mari*, ut Oudendorpius explicavit: tamen non video cur Veneti vectigales habuerint alios *in impetuoso mari*, quum impetus maris et vectigalium exactio mihi quidem nullo nexu conjuncta videantur, aut ullo modo ad se relata. M. Lipsius omnino verum vidit. Mox al. *portubus*. Utrumque legitur. [*Ambitu* mihi quoque placet. Nec tamen negaverim ingeniosam esse explicationem quam dedit *Achaintre*. « Forte enim, inquit ille, impetus maris cogebat exiguas naves Galliæ littora, commercii causa, legentes portus Venetorum appellere, ac perfugii pretium pendere, ideoque vectigales Venetorum fieri. » B.]

Aperto, late patenti. Cf. c. 9, ubi conclusum mare (Mediterraneum, quo Romani utebantur) et apertissimus Oceanus, quem Veneti accolebant, opponuntur. M.

Fuit initium. Sic codd. alii *fit*.

Silii atque Velanii. Codd. addunt *et si quos intercipere potuerunt*. Sed hæc nec Celsus nec Græcus interpres agnoscit.

Existimabant. Consentit Dio Cass. XXXIX, 40, et assignat hoc bellum anno U. C. 698, Marcellino et Philippo Coss. M.

inter se conjurant, nihil nisi communi consilio acturos, eumdemque omnis fortunæ exitum esse laturos : reliquasque civitates sollicitant, ut in ea libertate, quam a majoribus acceperant, permanere, quam Romanorum servitutem perferre mallent. Omni ora maritima celeriter ad suam sententiam perducta, communem legationem ad P. Crassum mittunt, « si velit suos recipere, obsides sibi remittat. »

IX. Quibus de rebus Cæsar ab Crasso certior factus, quod ipse aberat longius, naves interim longas ædificari in flumine Ligeri, quod influit in Oceanum, remiges ex Provincia institui, nautas gubernatoresque comparari jubet. His rebus celeriter administratis, ipse, quum primum per anni tempus potuit, ad exercitum contendit. Veneti reliquæque item civitates, cognito Cæsaris adventu, simul quod, quantum in se facinus admisissent, intelligebant, legatos, quod nomen ad omnes nationes sanctum inviolatumque semper fuisset, retentos ab se et in vincula conjectos, pro magnitudine periculi bellum parare, et maxime ea, quæ ad usum navium pertinent, providere instituunt; hoc majore spe, quod multum natura loci confidebant. Pedes-

Omnis fortunæ, etc. *Omnis* accusandi casu ponitur. [Mallem in genitivo casu, et ad *fortunæ* referre. B.]

Acceperant. Imo, *acceperint*, ut Ciacconius monuit. M.

Mallent. Leg. *malint*, e cod. Oxon. M.

Cap. IX. *Naves... longas*. *Naves longæ* ad bellum idoneæ, aliæ ad onera portanda, *onerariæ* dicuntur.

Ligeri. Alii *Ligere*, *Ligeris*.

In Oceanum. Alii *Oceanum*.

Quum primum. Scaliger et sequaces *quamprimum*.

Reliquæ...civitates. Addunt codd. et edit. quædam *certiores facti*, quod non displicet Oudendorpio, agnoscenti synthesin, ut apud Sall. Cat. 5; Jug. 14; Juvenal. XIV, 240; Liv. XXXVIII, 29, ubi v. Gronov.

Quantum ...admisissent, quantum sibi nocuisseut. M.

Ad omnes nationes. Sic codd. et edd. vet. Ita et IV, 16. Vulgo *apud*. [H. l. dubitandum tamen an isti tribuni militum frumentandi causa missi, dici vere potuerint legati, jure gentium. Exactores dixerim potius quam legatos. *A*. Quum vero pax erat inter ambas gentes, sane contra jus gentium retinebantur. B.]

tria esse itinera concisa æstuariis, navigationem impeditam propter inscientiam locorum paucitatemque portuum sciebant: neque nostros exercitus propter frumenti inopiam diutius apud se morari posse, confidebant: ac jam, ut omnia contra opinionem acciderent, tamen se plurimum navibus posse : Romanos neque ullam facultatem habere navium, neque eorum locorum, ubi bellum gesturi essent, vada, portus, insulasque novisse : ac longe aliam esse navigationem in concluso mari atque in vastissimo atque apertissimo Oceano, perspiciebant. His initis consiliis, oppida muniunt, frumenta ex agris in oppida comportant, naves in Venetiam, ubi Cæsarem primum bellum gesturum constabat, quam plurimas possunt, cogunt. Socios sibi ad id bellum Osismios, Lexovios, Nannetes, Ambiliatos, Morinos, Diablintes, Menapios asciscunt: auxilia ex Britannia, quæ contra eas regiones posita est, arcessunt.

X. Erant hæ difficultates belli gerendi, quas supra ostendimus; sed multa Cæsarem tamen ad id bellum incitabant : « injuriæ retentorum equitum Romanorum; rebellio facta post deditionem; defectio datis obsidibus; tot civita-

Æstuariis. Cf. II, 28. *Concisa*, hic illic interrupta. M.

Inscientiam. Vulgo, *inscitiam*. Sed inscitia potius dicitur tum, quum quis ignorat, quæ sunt venustatis, humanitatis, solertiæ, ingenii, ut *inscitus* et *inscite*, usurpantur. M.

[*Ac jam, ut*. Et tandem si omnia eventura fuissent aliter quam credebant, tamen... B.]

Vastissimo atque. Hæc duo verba desunt in codd. quibusdam et edit. primis.

Ambiliatos. Sic codd. plerique, quos Oudendorp. secutus est. Alii, vel *Ambiani*, vel *Ambialites*, *Ambialiates*. Apud Orosium, VI, 8, sunt *Ambivariti*. Et sunt plures varietates. Nihil in his certum est. M. Sic sentit et *d'Anville*. [*Ambianos* vere germanam lectionem credidit *Achaintre*.]

Diablintes. Valesius scribendum docuit, non *Diablintres*, ut apud Orosium l. l. legitur. CELLAR.

Auxilia. Non puto differre a sociis, quos modo dixerat, sed orationem variari. M.

CAP. X. *Multa Cæsarem*, etc. Strabo contra, l. IV, p. 194, a Venetis bellum illatum refert, ut navigationem Britannicam impedirent. Voss.

Injuriæ, quæ factæ erant equitibus eo, quod, quum essent legati, tamen retenti erant. M.

[*Defectio*. Aliud est rebellio,

tum conjuratio; » inprimis, « ne, hac parte neglecta, reliquæ nationes idem sibi licere arbitrarentur. » Itaque quum intelligeret, omnes fere Gallos novis rebus studere, et ad bellum mobiliter celeriterque excitari, omnes autem homines natura libertati studere, et conditionem servitutis odisse, prius quam plures civitates conspirarent, partiendum sibi ac latius distribuendum exercitum putavit.

XI. Itaque T. Labienum legatum in Treviros, qui proximi Rheno flumini sunt, cum equitatu mittit. Huic mandat, Remos reliquosque Belgas adeat atque in officio contineat, Germanosque, qui auxilio a Belgis arcessiti dicebantur, si per vim navibus flumen transire conentur, prohibeat. P. Crassum cum cohortibus legionariis duodecim et magno numero equitatus in Aquitaniam proficisci jubet, ne ex his nationibus auxilia in Galliam mittantur, ac tantæ nationes conjungantur. Q. Titurium Sabinum legatum cum legionibus tribus in Unellos, Curiosolitas Lexoviosque mittit, qui eam manum distinendam curet. D. Brutum adolescentem classi Gallicisque navibus, quas ex Pictonibus et Santonis reliquisque pacatis regionibus convenire jusserat, præficit, et, quum primum possit, in Venetos proficisci jubet. Ipse eo pedestribus copiis contendit.

XII. Erant ejusmodi fere situs oppidorum, ut, posita in extremis lingulis promontoriisque, neque pedibus aditum

aliud *defectio*. Deficit qui imperium detrectat; rebellat, qui bellum confectum instaurat. Potest esse defectio sine rebellione, rebellio sine defectione non potest. God. *Achaintre* interpretatur *deficere*, desistere et recedere a Cæsare.]

Libertati studere. Codd. quidam *libertatis studio incitari*.

Cap. XI. [*Cohortibus legionariis*. Dividebatur legio in decem cohortes. Legionem ergo et duas cohortes ex alia desumptas misit. *A.*]

In Galliam proprie dictam, sive Celticam. Rhellican. et Cellar.

[*Qui eam manum distinendam curet*. Qui eam hostium partem in officium teneat ac præservet. B.]

Cap. XII. *Lingulis*. Alii, *linguis*. Sed idem est: nam pars continentis, porrecta in mare, lingua et lingula dicitur. M. Cf. Festus ea voce.

haberent, quum ex alto se æstus incitavisset, quod bis accidit semper horarum XXIV spatio, neque navibus, quod, rursus minuente æstu, naves in vadis afflictarentur. Ita utraque re oppidorum oppugnatio impediebatur; ac, si quando magnitudine operis forte superati, extruso mari aggere ac molibus, atque his ferme oppidi mœnibus adæquatis, suis fortunis desperare cœperant, magno numero navium appulso, cujus rei summam facultatem habebant, sua deportabant omnia, seque in proxima oppida recipiebant. Ibi se rursus iisdem opportunitatibus loci defendebant. Hæc eo facilius magnam partem æstatis faciebant, quod nostræ naves tempestatibus detinebantur, summaque erat vasto atque aperto mari, magnis æstibus, raris ac prope nullis portibus, difficultas navigandi.

XIII. Namque ipsorum naves ad hunc modum factæ armatæque erant. Carinæ aliquanto planiores, quam nostrarum navium, quo facilius vada ac decessum æstus excipere

Æstus. Fluxus et refluxus maris; *ex alto se incitat*, quum tumente pelago ad littus irruit cum vi fluxus.

XXIV. Sic P. Bertius in diss. de agger. et pontibus hactenus in mari structis (ap. *Sallengre* in novo thes. A. R. t. 2, p. 948) et recte quidem. Vulgo legitur *XII.* Putidum hunc errorem, oscitantiæ librariorum, non Cæsari profecto, debitum, male servarant editores. Posset admitti lectio Oxon. cod. *quod accidit semper horarum XII spatio*, omisso *bis.* Sic Jurinius.

Operis (aggeris et molium) *superati* (absoluti, ad finem perducti ab obsidentibus). M. [Perspicuum est, ut jam notavit *Achaintre*, hic Morum errare. *Superati* ad *incolæ*, oppidani, referendum est, et significat, victi magnitudine operis.]

Extruso, summoto, ac veluti repulso. Sic bene explicavit Oudend. M.

Ferme oppidi. Alterutram harum vocum codd. multi omittunt.

Hæc eo facilius. Alii *Hoc*, quod Clarkius recepit.

CAP. XIII. *Excipere vada*, ferre incommoda, a vadis metuenda, iis ferendis parem esse, adversus ea durare. Modus loquendi est ex eo, quod murus vel scutum dicitur *excipere impetum, ictum.* Ergo etiam navis excipit decessum æstus, quum durat, etiamsi est in sicco et arenis destituta, quum ferre potest hoc incommodum. Bene expressit metaphr. Gr. ὑποφέρειν. Idem est, quod hoc capite extremo legitur, « in vadis tutius consistere, et ab æstu derelictas nihil saxa et cautes timere. » M.

Ac decessum. Al. *discessum.* Petav. *ad decessum.* Ubi *vada* nomi-

possent : proræ admodum erectæ atque item puppes, ad magnitudinem fluctuum tempestatumque accommodatæ : naves totæ factæ ex robore, ad quamvis vim et contumeliam perferendam : transtra pedalibus in latitudinem trabibus confixa clavis ferreis, digiti pollicis crassitudine : anchoræ, pro funibus, ferreis catenis revinctæ : pelles pro velis, alutæque tenuiter confectæ, [hæ] sive propter lini inopiam atque ejus usus inscientiam, sive eo, quod est magis verisimile, quod tantas tempestates Oceani tantosque impetus ventorum sustinere, ac tanta onera navium regi velis non satis commode, arbitrabantur. Cum his navibus nostræ classi ejusmodi congressus erat, ut una celeritate et pulsu remorum præstaret, reliqua, pro loci natura, pro vi tempestatum, illis essent aptiora et accommodatiora : neque enim his nostræ rostro nocere poterant; tanta in eis erat firmitudo : neque propter altitudinem facile telum adjiciebatur, et eadem de causa minus commode scopulis conti-

nandi casu accipit Oudend. In recepta lectione est hypallage pro *vada excipiunt carinas.*

[*Contumeliam*, injuriam, qunm, exempli causa, navis armis destituta est, nt vocat *Achaintre* gallice, *un vaisseau désemparé.*]

[*Transtra*, sedilia remigum ex trabibus quorum erat latitudo pedis unius. *A.*]

Ferreis catenis. Strabo, l. IV, p. 195, « vela catenis tensa » refert; quod falsum. Cf. cap. seq.

[*Alutæ;* aluta, pellis mollior et tenuior.]

Hæ. Hoc verbum, etsi Oudendorpius ante *sive propter* in mnltis codd. reperit, et sic explicavit, *hoc quidem fiebat*, tamen pnto delendum, natum fortasse ex ultima verbi prægressi syllaba. M. Omnino male hic intrusum. Delevi. Idem Oudendorp. fecit in edit. recentiore.

Sive eo, quod. Τὸ *eo* e codd. recepit Oudend.

Satis commode. Clarkius addit *posse* e codd. Abesse potest impune.

Una celeritate. Codd. quidam *in una*, quod probat Wassius. Sic et ap. Lucret. v, 1354, « præstat in arte. » Dein apud Dionem, XXXIX, 41, de navibus Venetis legendum παχύτητι, non ταχύτητι. J. C. H. rescribi jubet *ut hæc illis celeritate*, et mox legi *neque illis nostræ*. Crede mihi, vulgatum bene habet.

Pulsu remorum. In cod. suo Cujacius additum reperit *incitatione*. Sine dubio glossema. Grutero τὸ *pulsu* glossa videbatur.

[*Adjiciebatur.* Jaciebatur ad.]

Scopulis. Nihil ad rem faciunt scopuli. Ergo verissima est sententia Hotomanni, qui *copulis* legi voluit.

nebantur. Accedebat, ut, quum sævire ventus cœpisset, et se vento dedissent, et tempestatem ferrent facilius, et in vadis consisterent tutius, et, ab æstu derelictæ, nihil saxa et cautes timerent: quarum rerum omnium nostris navibus casus erant extimescendi.

XIV. Compluribus expugnatis oppidis, Cæsar, ubi intellexit, frustra tantum laborem sumi, neque hostium fugam captis oppidis reprimi, neque his noceri posse, statuit exspectandam classem. Quæ ubi convenit, ac primum ab hostibus visa est, circiter CCXX naves eorum paratissimæ atque omni genere armorum ornatissimæ, profectæ ex portu, nostris adversæ constiterunt: neque satis Bruto, qui classi præerat, vel tribunis militum centurionibusque, quibus singulæ naves erant attributæ, constabat, quid agerent, aut quam rationem pugnæ insisterent. Rostro enim noceri non posse cognoverant; turribus autem excitatis, tamen has altitudo puppium ex barbaris navibus superabat,

Copulas autem interpretatur manus ferreas, seu harpagones, h. e. asseres, unco ferreo præfixos, qui navibus injecti eas veluti manu prehensas tenebant. Possunt tirones legere Liv. XXX, 10; Flor. II, 2, 9. Probarunt Davis. et Oudendorp. hanc conjecturam, etiamsi *copula* nullo alio loco hac significatione dicatur. Cum emendatione *copulis* Bentleius apte comparat Plautum in Epid. V, 1, 11: «per urbem quæritant me duo senes, in manibus gestantes secuncias.» Lege *semuncias* vel *sescuncias*. Laboratum esse in sensu loci, etiam inde cognoscitur, quia recentiores *incommode* pro *commode* vulgo receperant. M. Vossius vulgatum tuetur, putatque propter altitudinem et latitudinem *non commode*, i. e. non facile, οὐ ῥᾳδίως, *contentas scopulis*. Rectius forsan Hausius ob planiores carinas. Τὸ *incommode* intrusit Scaliger.

Et se vento dedissent. Glossa videtur esse.

Erant extimescendi. Alii *erat extimescendus*.

Cap. XIV. *Exspectandam classem*. Al. *exspectandum*. V. Oud. item Drakenb. ad Silium, XV, 105.

Omni genere armorum. Intellige vela, funes et similia armamenta, non tela. Cf. Dio, XXXIX, 43. Respice et ad c. 13. Sic et ὅπλα Græci. [Orosius tamen explicat *telorum*.]

Vel tribunis. Lipsius dedit *neque*. Citra necessitatem. Cf. V, 6, 17, etc.

[*Insisterent*, quem modum certaminis *tenerent*.]

Tamen has. Alii *tantum tamen*. Sed bene prior vox deest. V. not. ad V, 15; VII, 28.

ut neque ex inferiore loco satis commode tela adjici possent, et missa ab Gallis gravius acciderent. Una erat magno usui res præparata a nostris, falces præacutæ, insertæ affixæque longuriis, non absimili forma muralium falcium. His quum funes, qui antennas ad malos destinabant, comprehensi adductique erant, navigio remis incitato prærumpebantur. Quibus abscisis, antennæ necessario concidebant, ut, quum omnis Gallicis navibus spes in velis armamentisque consisteret, his ereptis, omnis usus navium uno tempore eriperetur. Reliquum erat certamen positum in virtute, qua nostri milites facile superabant, atque eo magis, quod in conspectu Cæsaris atque omnis exercitus res gerebatur, ut nullum paulo fortius factum latere posset: omnes enim colles ac loca superiora, unde erat propinquus despectus in mare, ab exercitu tenebantur.

Ut neque... acciderent. Non pœnitebit contulisse Liv. xxx, 10: « Romanæ naves altitudine aliquantum superabant Punicas: ex rostratis Pœni vana pleraque, utpote supino jactu, tela in superiorem locum mittebant; gravior ac pondere ipso libratior superne e Romanis ictus erat. » M.

[*Falces præacutæ;* de quibus Veget. l. v, c. 15: « Falx dicitur acutissimum ferrum, curvatum ad similitudinem falcis, quod contis longioribus inditum, calatorios funes, quibus antenna suspenditur, repente præcidit, collapsisque velis liburnam pigriorem et inutilem reddit. » — *Affixæ longuriis.* Longurius, longurii, Græc. κάμαξ, pertica longior, quæ sepibus hortorum, vel etiam bellicis trajici solebat ad eas confirmandas. Varro de re Rustica, l. II, c. 7: « Itaque in stabulis ab humore prohibere oportet humum, clausa habere ostia ac fenestras, et inter singulas a præsepibus interjicere longurios qui eas discernant, ne inter se pugnare possint. » Hoc loco, longurii sunt perticæ quibus falces aptabantur, ut ex contextu patet. *A.*]

Muralium falcium. Falces murales videntur fuisse conti, præfixi ferro, in falcis formam incurvato, ut murus, iis injectis, dirueretur. Strabo, de eadem re loquens, *δορυδρέπανα* appellat. Mon. Gr. *γεωργικῶν δρεπάνων.* In cod. MS. invenerat Robortellus *ruralium*, quod Cæsari restituendum credebat; contra vulgatam lectionem asseruit Sigonius. V. Gruteri thes. crit. t. 2, p. 52 et 157. De usu istarum falcium v. et Liv. XXXVIII, 5. Inter arma navalia occurrunt apud Veget. v, 14.

Destinabant, alligabant, affigebant. Vulgo male, *distinebant.* M. Vitruv. v, 12, ter *destinare* pro deligare usurpat.

Prærumpebantur. Alii *prorumpebantur, perrumpebantur.*

XV. Dejectis, ut diximus, antennis, quum singulas binæ ac ternæ naves circumsteterant, milites summa vi transcendere in hostium naves contendebant. Quod postquam barbari fieri animadverterunt, expugnatis compluribus navibus, quum ei rei nullum reperiretur auxilium, fuga salutem petere contenderunt: ac jam conversis in eam partem navibus, quo ventus ferebat, tanta subito malacia ac tranquillitas exstitit, ut se ex loco movere non possent. Quæ quidem res ad negotium conficiendum maxime fuit opportuna: nam singulas nostri consectati expugnaverunt, ut perpaucæ ex omni numero, noctis interventu, ad terram pervenerint, quum ab hora fere quarta usque ad solis occasum pugnaretur.

XVI. Quo prælio bellum Venetorum totiusque oræ maritimæ confectum est. Nam, quum omnis juventus, omnes etiam gravioris ætatis, in quibus aliquid consilii aut dignitatis fuit, eo convenerant; tum, navium quod ubique fuerat, unum in locum coegerant: quibus amissis, reliqui, neque quo se reciperent, neque quemadmodum oppida defenderent, habebant. Itaque se suaque omnia Cæsari dediderunt. In quos eo gravius Cæsar vindicandum statuit, quo diligentius in reliquum tempus a barbaris jus legatorum

CAP. XV. *Dejectis.* Quidam *disjectis*, sed res ipsa necessariam facit aliam lectionem, *dejectis*, quam ut ex ingenio proposuit Ursinus, quia Cæsar, c. 14, antennas concidisse dixerat, ita in quibusdam codd. Oudend. reperit, et metaphr. Gr. expressit verbo καταβάλλειν. M. Quum optimæ membranæ addicant, non dubito veram lectionem restituere.

Circumsteterant. Ita MSS. et edd. vet. testibus Clarkio et Oud. Vulgo *circumsisterent.* M.

Malacia. Sulp. Severus, Dial. I, c. 4, « mollitiem maris » reddit. Cf. Schottus ad Aurel. Victor. V. Ill. c. 22.

Opportuna. Aliter Florus, III, 10: « cum Venetis etiam navale bellum, sed major cum oceano quam cum ipsis navibus rixa. » In nostro loco codd. quidam babent *maximæ fuit opportunitati.*

Hora fere quarta. Est nostra decima antemeridiana. Cf. dicta ad I, 26. M. Tò *fere* e codd. et edd. vet. restituit Oud.

CAP. XVI. *Bellum...confectum est.* Descripsit has res Dio Cass. XXXIX, 40—44. Attigit Strabo, IV, p. 194, 195. M. [Plut. de his ne verbum quidem.]

conservaretur. Itaque, omni senatu necato, reliquos sub corona vendidit.

XVII. Dum hæc in Venetis geruntur, Q. Titurius Sabinus cum iis copiis, quas a Cæsare acceperat, in fines Unellorum pervenit. His præerat Viridovix ac summam imperii tenebat earum omnium civitatum, quæ defecerant, ex quibus exercitum magnasque copias coegerat. Atque his paucis diebus Aulerci Eburovices Lexoviique, senatu suo interfecto, quod auctores belli esse nolebant, portas clauserunt, seque cum Viridovice conjunxerunt; magnaque præterea multitudo undique ex Gallia perditorum hominum latronumque convenerant, quos spes prædandi studiumque bellandi ab agricultura et quotidiano labore revocabat. Sabinus idoneo omnibus rebus loco castris sese tenebat, quum Viridovix contra eum duum millium spatio consedisset, quotidieque productis copiis pugnandi potestatem faceret; ut jam non solum hostibus in contemptionem Sabinus veniret, sed etiam nostrorum militum vocibus non nihil carperetur:

[*Sub corona vendidit.* Quid fuerit sub corona vendere non plane liquet. Alii quia captivi vel servi dispositi in orbem, globum, præ multitudine, publice exponebantur emptoribus; vel potius captivi sub *corona* venundari dicebantur, quia milites, custodiæ causa, captivorum venalium greges circumstabant, quæ circumstatio militum *corona* appellata fuit. Alii quia coronati stabant. Alii demum, quia inclusi erant in loco aliquo publico, e cujus foribus *corona* pendebat, ut vulgatus mos hodie ostendit, quo venalibus corona appenditur. Alteram firmat conjecturam Catonis dictum ab A. Gellio allatum, l. VII, c. 4. *Achaintre.*]

Cap. XVII. *Sabinus... pervenit.* Cf. c. 11. M.

Aulerci Eburovices. Erant Aulerci duorum generum, Eburovices et Cenomani, quibus quidam tertium genus addunt, Diablintes. Plin. H. N., IV, 18, 32: « Aulerci, qui cognominantur Eburovices, et qui Cenomani. » Cf. Ritteri hist. Gall. p. 79. M. Regulus ejus populi, *Eburovix*, latere sub nomine ΑΥΡΙΧ videtur Pellerinio Rec. 1, p. 23. Cf. *Eckhel*, D. N. V. vol. 1, p. 78. Nomina ista frequenter exire in *rex* vel *rix* patet ex *Dubnorex*, *Dumnorix*, *Ambiorix*, *Orgetorix*, etc. Occurrit et in nummis *Togirix*; sed alia terminari syllaba *vix*, ostendit *Viridovix*.

Convenerant. Bene sic codd. et edd. vet. Vulgo *convenerat.*

Idoneo omnibus rebus, ratione omnium rerum. M.

tantamque opinionem timoris præbuit, ut jam ad vallum castrorum hostes acccdere auderent. Id ea de causa faciebat, quod cum tanta multitudine hostium, præsertim eo absente, qui summam imperii teneret, nisi æquo loco, aut opportunitate aliqua data, legato dimicandum non existimabat.

XVIII. Hac confirmata opinione timoris, idoneum quemdam hominem et callidum delegit, Gallum, ex his, quos auxilii causa secum habebat. Huic magnis præmiis pollicitationibusque persuadet, uti ad hostes transeat, et, quid fieri velit, edocet. Qui, ubi pro perfuga ad eos venit, timorem Romanorum proponit : « quibus angustiis ipse Cæsar a Venetis prematur, docet : neque longius abcsse, quin proxima nocte Sabinus clam ex castris exercitum educat, et ad Cæsarem auxilii ferendi causa proficiscatur. » Quod ubi auditum est, conclamant omnes, occasionem negotii bene gerendi amittendam non esse, ad castra iri oportere. Multæ res ad hoc consilium Gallos hortabantur : superiorum dierum Sabini cunctatio, perfugæ confirmatio, inopia cibariorum, cui rei parum diligenter ab iis erat provisum, spes Venetici belli, et quod fere libenter homines id, quod volunt, credunt. His rebus adducti, non prius Viridovicem reliquosque duces ex concilio dimittunt, quam ab his sit concessum, arma uti capiant et ad castra contendant. Qua re concessa, læti, ut explorata victoria, sarmentis virgul-

[*Eo absente*, nempe Cæsare, qui summum imperii tenebat. B.]

Cap. XVIII. *Neque longius abesse*, parum abesse. Hæc est vis comparativi *longius* h. l. M.

Multæ res, etc. Emendandus hinc Dio, XXXIX, 45, qui e contrario dicit : πάντων γάρ τοι διακορεῖς καὶ τῆς τροφῆς καὶ τοῦ ποτοῦ ἦσαν.

Spes Venetici belli, sperabant fore, ut Veneti feliciter contra Cæsarem bellum gererent : nesciebant enim, bellum illud confectum esse. M.

[*Sarmentis virgultisque*. Is est locus in quo Hirtius, l. VIII, c. 15, scribit Cæsarem dixisse, Gallos in acie sedere solitos in fascibus stramentorum ac virgultorum ; quod tamen non facile quisquam præter Hirtium divinasset. Dio vero, l. XXXIX, locum hunc nihilo magis quam alios

tisque collectis, quibus fossas Romanorum compleant, ad castra pergunt.

XIX. Locus erat castrorum editus et paulatim ab imo acclivis, circiter passus mille. Huc magno cursu contenderunt, ut quam minimum spatii ad se colligendos armandosque Romanis daretur, exanimatique pervenerunt. Sabinus, suos hortatus, cupientibus signum dat. Impeditis hostibus propter ea, quæ ferebant, onera, subito duabus portis eruptionem fieri jubet. Factum est opportunitate loci, hostium inscientia ac defatigatione, virtute militum, superiorum pugnarum exercitatione, ut ne unum quidem nostrorum impetum ferrent, ac statim terga verterent. Quos impeditos integris viribus milites nostri consecuti, magnum numerum eorum occiderunt; reliquos equites consectati, paucos, qui ex fuga evaserant, reliquerunt. Sic uno tempore et de navali pugna Sabinus, et de Sabini victoria Cæsar certior factus, civitatesque omnes se statim Titurio dediderunt. Nam, ut ad bella suscipienda Gallorum alacer ac promptus

complures intellexit; ac mirum alicui videri possit, et illum, et Plutarchum toties hallucinatos. Frontin. autem Stratagem. III, cap. 17, §. 7: « Barbari, inquit, oblata victoriæ spe concitati, lignis sarmentisque se oneraverunt, quibus fossas complerent; ingentique cursu castra nostra in colle posita petiverunt; unde in eos Titurius universas immisit copias, multisque Gallorum cæsis, plurimos in deditionem accepit. » Hæc Hotoman.]

Cap. XIX. [*Exanimati*. *Exanimatus* pluribus locis Cæsar dixit pro eo, qui fatigatus ægre spiritum trahit. Quod non facile apud alios auctores reperias, quibus *exanimatus* plerumque consternatum et pavidum notat. Græcus sane significanter transtulit ἀπνευστὶ ὄντας. Nam ἀπνευστεῖν ita lassari est, ut vix spiritum ducere possis. Oud.]

Inscientia. Sic et h. l. plerique codd. Ergo et h. l. critici vulgatum, *inscitia*, rejecerunt. Vid. cap. 9. Cæterum et hanc dimicationem Dio Cass. XXXIX, 45, describit. M. Cf. Gronov. ad Liv. XXII, 25. Ob. in Mant.

Ne unum quidem. Sic et Livius, XXIII, 42; Tacit. Ann. I, 51.

Reliquos . . . reliquerunt. Intrusa hæc a sciolo statuit Bentleius.

[*Nam, ut ad bella*. T. Liv. X, 28: « Gallos primo impetu feroces esse, quos sustineri satis sit; eorum corpora intolerantissima laboris atque æstus fluere, primaque prælia plus quam virorum, postrema minus quam feminarum esse. »]

est animus, sic mollis ac minime resistens ad calamitates perferendas mens eorum est.

XX. Eodem fere tempore, P. Crassus, quum in Aquitaniam pervenisset, quæ pars, ut ante dictum est, et regionum latitudine et multitudine hominum ex tertia parte Galliæ est æstimanda, quum intelligeret, in his locis sibi bellum gerendum, ubi paucis ante annis L. Valerius Præconinus, legatus, exercitu pulso, interfectus esset, atque unde L. Manilius, proconsul, impedimentis amissis profugisset, non mediocrem sibi diligentiam adhibendam intelligebat. Itaque, re frumentaria provisa, auxiliis equitatuque comparato, multis præterea viris fortibus Tolosa, Carcasone et Narbone, quæ sunt civitates Galliæ Provinciæ, finitimæ his regionibus, nominatim evocatis, in Sotiatum

Cap. XX. *Quum in Aquitaniam pervenisset*. Cf. c. 11. M.

Ante dictum est. Vid. 1, 1. M.

Ex tertia parte Galliæ est æstimanda; pro tertia p. G. habenda est. M. Codd. quidam *Gallia*. Non male.

Paucis ante annis. Multo studio conantur tempus hoc et bellum definire; sed tot utuntur conjecturis, ut ad veritatem historiæ nihil proficiatur. Ego nescio, quando et quo bello hæc evenerint. Et quid attinet scire? M. [Res videtur gesta bello Sertoriano quum *paucis ante annis* id evenisse Cæsar scripserit. Nam Aquitanos Sertorio favisse patet ex Ciceronis oratione pro Lege Man. « Testis est Gallia per quam legionibus nostris in Hispaniam iter Gallorum internecione patefactum est. » Hunc locum exagitant critici; sed, ut proposuit *Achaintre*, nihil impedit quin Cæsar hoc loco de duobus ducibus parum notis locutus fuerit, qui in Sertoriano bello 27 tantum annis confecto, in Hispaniam conati per Aquitaniam penetrare cum parvo exercitu, profligati aut cæsi ab incolis forte fuerunt.]

Quæ sunt civitates, vulgo legebatur: *quæ sunt civitates Galliæ provinciæ finitimæ, ex his regionibus*. Hoc est falsum: non sunt civitates, in finibus Provinciæ sitæ, sed in ipsa Provincia. Hoc omnes interpretes agnoverunt, et Cellarius de Tolosa contulit, 1, 10, « Tolosatium civitas est in Provincia. » M. Sed *ex* deleto et commate posito post *Provinciæ*, ut volebat Ciacconius, locus est sanatus.

Finitimæ. Addunt *ex his regionibus*. Cur hoc additur? Est inane additamentum. Jam dixerat, *Tolosa, Carcasone et Narbone evocavit*; cur repetit, *ex his regionibus?* Necessario igitur locus est emendandus, ut Ciacconius eum emendari voluit, et Clarkius in MS. regio reperit, et Cellarius jam edidit: legetur autem hoc modo: *quæ sunt civitates Galliæ Provinciæ, finitimæ his regionibus*,

fines exercitum introduxit. Cujus adventu cognito, Sotiates, magnis copiis coactis equitatuque, quo plurimum valebant, in itinere agmen nostrum adorti, primum equestre prælium commiserunt: deinde, equitatu suo pulso atque insequentibus nostris, subito pedestres copias, quas in convalle in insidiis collocaverant, ostenderunt. Hi, nostros disjectos adorti, prælium renovarunt.

XXI. Pugnatum est diu atque acriter, quum Sotiates, superioribus victoriis freti, in sua virtute totius Aquitaniæ salutem positam putarent; nostri autem, quid sine imperatore et sine reliquis legionibus, adolescentulo duce, efficere possent, perspici cuperent: tamen confecti vulneribus hostes terga vertere. Quorum magno numero interfecto, Crassus ex itinere oppidum Sotiatum oppugnare cœpit. Quibus fortiter resistentibus, vineas turresque egit. Illi, alias eruptione tentata, alias cuniculis ad aggerem vineasque

nom. evoc. Quum dicit, *his regionibus*, Aquitaniam intelligit, ubi Crassus tum maxime bellum gerebat. Sic el veritati consulitur, et illa molestior antea appendix, *ex his regionibus*, non est amplius appendix. M. Regium codicem sequor. Sic sensus clarus et unice verus. Similis constructio occurrit mox c. 23. Vulgatum *ex his regionibus* defendit Gronov. ad Liv. xxv, 27. Contra ca verba delenda eenset Bentleius.

Cap. XXI. *Tamen confecti.* Scaliger *tandem tamen.* Male. Scilicet codd. alii habent *tandem;* alii *tamen.*

Sotiatum. In pluribus codd. legitur *Sontiatum.* Sic et Gr. Σοντιάτων. Ast verior lectio *Sotiatum.* Plinius H. N. iv, 19 (33), habet *Sottiates* post Elusates. Nicolao Damasceno apud Athen. vi, 13, dicuntur Σωτιανοί. Oppidum gentis remanet hodieque in urbe *Sos*, judice Oihenarto in Not. Vascon. p. 446, et Valesio in Not. Galliarum. Medio ævo dicebatur *Sotia* vel *Sotium.* In Itin. Antonini prope Elusam occurril *Scittium*, vitio librariorum; sic *d'Anville* in *Not. de la Gaule*, p. 613. Dio, xxxix, 46, pro *Sotiatibus* habet Ἀπιάτας.

[*Vineas...egit.* De vineis confer ii, 12.]

Alias eruptione. Prius hoc *alias* deest in codd. quibusdam et edd. primis, ut *alii* i, 8; iii, 25.

[*Cuniculis ad aggerem. Cuniculus* ὑπόνομος, *mines*, foramen sub terra occulte deductum, vel ab animali hujus nominis (cuniculus, *lapin*) cui, subterfossa terra, latere solitum est, vel a cuneorum similitudine qui findentes omnem penetrant materiam. Porro tunc ad id tantum valebant cuniculi ut subruerentur aggeres et vineæ, aut ureren-

actis, (cujus rei sunt longe peritissimi Aquitani, propterea quod multis locis apud eos ærariæ secturæ sunt,) ubi diligentia nostrorum nihil his rebus profici posse intellexerunt, legatos ad Crassum mittunt, seque in deditionem ut recipiat, petunt. Qua re impetrata, arma tradere jussi, faciunt.

XXII. Atque in ea re omnium nostrorum intentis animis, alia ex parte oppidi Adcantuannus, qui summam imperii tenebat, cum sexcentis devotis, quos illi soldurios appel-

tur, nondum reperto pulvere pyrio. Cuniculorum inventionem refert Veget., lib. IV, c. 20. *A.*]

Vineasque actis. J. C. H. vocem *nostrorum*, quæ post *diligentia* occurrit, perperam eo rejectam putat, locandam post *vineasque*; tum legendum *diligentia sua*.

Secturæ. Quilibet videt, fodinas ærarias intelligi; sed neque apparet, cur hæ dicantur *secturæ*, et recte desiderat Vossius exempla similium locorum. Ergo, ut in re incerta, varias lectiones ascripsi: est in plerisque codd. *secturæque*, in aliis passim *stricturæ*, *structuræ*, *securæque*, *saturæque*. Quidni vero ærariæ structuræ dicantur, ut a Germanis *der Bergbau?* Quæ ad illustrandam lectionem *stricturæ* commemorantur e Plin. H. N. XXXIV, 14, 41, aut Virgilii Æn. VIII, 420, ea sunt ab hoc loco alienissima. M. Infra VII, 22, simpliciter occurrunt *ferrariæ*, omisso substantivo. J. C. H. substituit *fodinæ*, ex qua voce negligenter scripta et male lecta librarius quis fecerit *secturæ*. *Secturæ* e glossa videtur Bentleio adjectum. Græcus habet χαλκειῶν. Ob. Maut.

Cap. XXII. *Adcantuannus.* Variat hujus vocabuli scriptura tantopere, ut nulla lectio certa dici possit: legitur autem *Adiatunus*, *Adiatonnus*, *Adiatomus*, *Adiaterinus*, 'Αδιατούννος, et aliis modis. M. Apud Athen. l. c. ex Nicolao Damasc. dicitur 'Αδιάτομος, quod Clarkium bene recepisse credo. Forsan tamen verum nomen reguli servat nummus, quem protulit Pellerinius Rec. I, p. 32. Legitur ibi REX ΔALETVΩNVS. In area caput leonis. In parte aversa SOTIOGA, quod videtur ad *Sotiates* referendum. Cf. et *Eckhel*, D. N. V. vol. I, p. 77. J. C. H. legendum putat *Adiantuannus*.

Soldurios. Perspicua quidem est horum descriptio in h. l. Illud tamen quærendum est, ad quod genus hominum referendi sint hi devoti: nam devotos fuisse, est aliquid, quod de iis dici potest; non autem exhaurit omnem rem. Wachterus in glossar. German. et Ritterus in historia Gallorum, p. 221, existimant, soldurios hos nihil differre ab ambactis, de quibus Cæsar infra, VI, 15, locutus est, adeoque fuisse, ut Ritteri verbis utar, homines liberos, clientes equitis seu nobilis, a quo vel bonis ipsius administrandis præfecti sint, vel beneficii nomine partem agri colendam fruendamque acceperint, ea lege, uti equiti illi in quibusdam rebus ministerium præstarent et obedientiam. Idem Ritterus existimat, hos esse θεράποντας ἐλευθέρους,

lant, (quorum hæc est conditio, uti omnibus in vita commodis una cum his fruantur, quorum se amicitiæ dediderint; si quid iis per vim accidat, aut eumdem casum una ferant, aut sibi mortem consciscant: neque adhuc hominum memoria repertus est quisquam, qui, eo interfecto, cujus se amicitiæ devovissent, mortem recusaret,) cum iis Adcantuannus, eruptionem facere conatus, clamore ab ea parte munitionis sublato, quum ad arma milites concurrissent, vehementerque ibi pugnatum esset, repulsus in oppidum, tamen uti eadem deditionis conditione uteretur, a Crasso impetravit.

XXIII. Armis obsidibusque acceptis, Crassus in fines Vocatium et Tarusatium profectus est. Tum vero barbari

quos Diod. Sic. v, 29, dicit e pauperibus deligi, inque præliis fungi munere aurigandi, aut cum equite illo pugnandi, ut milites ejus. Monet denique, eosdem fuisse Langobardorum vasallos. In sectanda verbi etymologia eo minus operam posuerim, quo plus Romani et Græci extera vocabula mutilarunt, ut raro aliquid certi dici possit: etiamsi non repugnem, si quis comparet nostra verba *Sold*, *Soldat*: modo ne augeantur conjecturæ, quas collegit, præter Wachterum, in hac re diligentissimum, Bergerus, de naturali pulchritudine orationis, p. 385, quasi *soldurii* essent *Soldner*, stipendio conducti, aut *Souldurers*, ad vitam usque deponendam perseverantes, aut *Sieldieners*, ad extremum spiritum fidi clientes, aut *holdurii*, fidi viri, « *die dem Herrn treu*, hold *und gegenwärtig sind.* » Cæterum cum *devoti* dicuntur, sic dicuntur, ut clientem patrono devotum, addictum, deditum appellamus, ut ipse Cæsar paulo post explicat, *amicitiæ aliorum dediti*. Locus Athenæi, VI, 13, multo examine indiget: nam quod ibi *siloduni* dicuntur, id falsum esse apparet: quod *siloduni* vertitur εὐχωλιμαῖοι, id non accuratum est, quia verbum *soldurius* aut *silodunus* non vertitur, *devotus*, sed hoc est attributum soldariorum: quod regum comites dicuntur, et uti veste et diæta eadem, qua rex, ea quoque cautionem habent. M. Similes fere fuere apud Ægyptios, qui dicebantur συναποθνήσκοντες. V. Plut. in Antonio, c. 72. Eodem pertinet ἱερὸς λόχος apud eumdem in Pelopida, c. 16. Alia dat Alex. ab Alex. d. gen. I, 26. Devotionis formulam offert Lipsius, Ant. Lect. v, 8. Cæterum Celticam vocem agnoscit *soldure*, Cambro-Britannis *sawldwr*, *La Tour d'Auvergne* in *Origines Gauloises*, p. 67.

Dediderint. Bene sic. Alii *dediderunt*.

Tamen uti. Sic codd. Vulgo legitur *uti tamen*.

Cap. XXIII. *Vocatium*. Sic et Græcus Βοκατῶν. Ast edd. primæ habent

commoti, quod oppidum, et natura loci et manu munitum, paucis diebus, quibus eo ventum erat, expugnatum cognoverant, legatos quoquo versus dimittere, conjurare, obsides inter se dare, copias parare cœperunt. Mittuntur etiam ad eas civitates legati, quæ sunt citerioris Hispaniæ, finitimæ Aquitaniæ: inde auxilia ducesque arcessuntur. Quorum adventu magna cum auctoritate et magna cum hominum multitudine bellum gerere conantur. Duces vero ii deliguntur, qui una cum Q. Sertorio omnes annos fuerant, summamque scientiam rei militaris habere existimabantur. Hi consuetudine populi Romani loca capere, castra munire, commeatibus nostros intercludere instituunt. Quod ubi Crassus animadvertit, suas copias propter exiguitatem non facile diduci; hostem et vagari, et vias obsidere, et castris satis præsidii relinquere; ob eam causam minus commode frumentum commeatumque sibi supportari; in dies hostium numerum augeri; non cunctandum existimavit, quin pugna decertaret. Hac re ad consilium delata, ubi omnes idem sentire intellexit, posterum diem pugnæ constituit.

Vocatiorum et codd. multi et editi vulgo *Vocontiorum*, quod falsum esse situs indicat. Hic enim de Aquitania sermo. *D'Anville* huc refert Plinii IV, 19 (33), *Basabocates* et sub *Vocatium* nomine putat latere *Vasates*. V. *Not. de la Gaule*, p. 633. —*Tarusatium*. Ignoti hujus populi memoria superare creditur in oppido *Tursa* vel *Teursan*, indice Mariana, hist. Hisp. III, 18, et *d'Anville*, l. c. Apud Plin. l. c. occurrunt *Latusates*, quos Harduinus vertit in *Tarusates*.

Quoquo versus. Al. *quaquaversum*.

Ad eas civitates. Ritterus in historia Gallorum, p. 20, existimat hos fuisse illos Convenas, s. illam colluviem hominum, qui, in bello Sertoriano ex montibus Pyrenæis dejecti, in finitimas Aquitaniæ partes venerant, interque Aquitanos vixerant. Multa ibi erudite de his Convenis [*le pays de Comminge*] disputantur. M.

Magna cum auctoritate. Cum opinione majoris dignitatis auctarumque virium. M.

Sertorio. Hic in Hispania turbas dederat. Flor. III, 22; Eutrop. VI, 1. M.

Consuetudine populi Romani. Scil. a Sertorio didicerant. M.

Loca (castris idonea) *capere*. M.

Instituunt. Bene sic. V. Burmann. ad Quinctil. I, 5. Al. *insistunt*.

Facile; i. e. tuto. Gr. ἀσφαλῶς.

Consilium. Sic edd. vet. bene. Vulgo *concilium*.

XXIV. Prima luce, productis omnibus copiis, duplici acie instituta, auxiliis in mediam aciem conjectis, quid hostes consilii caperent, exspectabat. Illi, etsi propter multitudinem et veterem belli gloriam paucitatemque nostrorum se tuto dimicaturos existimabant, tamen tutius esse arbitrabantur, obsessis viis, commeatu intercluso, sine ullo vulnere victoria potiri: et, si propter inopiam rei frumentariæ Romani sese recipere cœpissent, impeditos in agmine et sub sarcinis, inferiores animo, adoriri cogitabant. Hoc consilio probato ab ducibus, productis Romanorum copiis, sese castris tenebant. Hac re perspecta, Crassus, quum sua cunctatione atque opinione timidiores hostes nostros milites alacriores ad pugnandum effecissent, atque omnium voces audirentur, exspectari diutius non oportere, quin ad castra iretur, cohortatus suos, omnibus cupientibus, ad hostium castra contendit.

Cap. XXIV. *Instituta.* Sic codd. alii *instructa.* V. IV, 14; item II, 30. [Id contra morem Romanis usitatum qui triplici acie copias suas explicabant. Sed h. l. egregie institutus ordo; Romanus quippe exercitus numero hostibus impar erat, præterea castrorum oppugnandorum situs inter montes vulgatum ordinem non requirebat. *A.*]

Conjectis. Ita Scaliger, ut videtur e codice; alii *collectis.* Vulgo erat *collocatis.* [Id quoque contra morem solitum. Nam auxiliares in alis divisi collocabantur: sed hoc loco aliter, quia Crassus non multum iis fidebat, ut infra dicetur. *A.*]

Tutius esse arbitrabantur. Bentl. malit *satius*, ut Græcus βέλτιον. Mox idem præfert *agmine* et *opinione timoris.*

In agmine. Vulgo *agmine.*

Inferiores animo. Proba locutio. Alii *inferiore*, item *infirmiore.*

Hostes erant *timidiores*, quia cunctabantur, et opinionem timoris excitabant apud Romanos. Ergo *opinione sua* est, *opinione de se excitata.* Sic intellexit etiam auctor metaphr. Gr. ἣ φόβου παρεῖχεν δόξῃ τοὺς Ῥωμαίους προθυμοτέρους ἀπειργάσαντο. M.

Effecissent. Ita plures codd. apud Oudendorpium. Vulgatum *effecisset* aperte vitiosum est, omninoque locus est in codd. et edd. varius, quia non viderant, quid esset *opinione sua*, et *hostes timidiores* esse nominativum. M. Legerat Ursinus in cod. vet. *quum sua cunctatio atque opinio...effecisset*, quod firmatur a Dukeriano, et sic expressit *Clarke.* Vossius conjectabat, *quum sua cunctatione atque opinione timoris hostes nostros milites al. ad p. effecissent.* Ita jam dederat R. Stephanus.

XXV. Ibi quum alii fossas complerent, alii multis telis conjectis defensores vallo munitionibusque depellerent, auxiliaresque, quibus ad pugnam non multum Crassus confidebat, lapidibus telisque sumministrandis et ad aggerem cespitibus comportandis, speciem atque opinionem pugnantium præberent, quum item ab hostibus constanter ac non timide pugnaretur, telaque ex loco superiore missa non frustra acciderent: equites, circumitis hostium castris, Crasso renuntiaverunt, non eadem esse diligentia ab decumana porta castra munita, facilemque aditum habere.

XXVI. Crassus, equitum præfectos cohortatus, ut magnis præmiis pollicitationibusque suos excitarent, quid fieri velit, ostendit. Illi, ut erat imperatum, eductis quatuor cohortibus, quæ, præsidio castris relictæ, intritæ ab labore erant, et longiore itinere circumductis, ne ex hostium castris conspici possent, omnium oculis mentibusque ad pugnam intentis, celeriter ad eas, quas diximus, munitiones pervenerunt, atque, his prorutis, prius in hostium castris constiterunt, quam plane ab iis videri, aut, quid rei gereretur, cognosci posset. Tum vero, clamore ab ea parte audito, nostri redintegratis viribus, quod plerumque in spe victoriæ accidere consuevit, acrius impugnare cœperunt. Hos-

Cap. XXV. *Alii fossas.* Prius hoc *alii* deest in cod. Leidensi. Cf. not. ad I, 8, et III, 21.

Constanter. Græcus male φρονίμως.

[*Frustra acciderent*, non in vanum caderent.]

Decumana porta. Bene Cellarius monuit, hæc Gallorum castra ideo habuisse decumanam portam, quæ Romanis propria Gallisque inusitata fuit, quia castra more Romano munierant. Conf. cap. 23. M.

Cap. XXVI. *Quatuor cohortibus.* Codd. et ed. vet. *his cohortibus*, ubi *his* forsan ortum ex numero IIII.

Intritæ. Sic quatuor codd. teste Oud. Inde alii depravatas lectiones fecerunt *interitæ*, *interritæ*. Recentior lectio, *integræ*, est interpretamentum. M. Cf. Gronov. ad Liv. XXII, 39. [Est: non tritæ, non defatigatæ.] Bentleius vulgatum reponi suadet.

Prorutis. Ita viri docti ediderunt (duce Faerno), quum in codd. esset *proruptis*. M. Hoc malebant Vossius et Davisius. Sed v. Gronov. ad Tacit. A. I, 68, et ad Liv. IV, 29. Item Drakenb. ad h. l. et ad Silium, I, 373. Vulgo legebatur etiam *perruptis*.

tes undique circumventi, desperatis omnibus rebus, se per munitiones dejicere, et fuga salutem petere intenderunt. Quos equitatus apertissimis campis consectatus, ex millium quinquaginta numero, quæ ex Aquitania Cantabrisque convenisse constabat, vix quarta parte relicta, multa nocte se in castra recepit.

XXVII. Hac audita pugna, magna pars Aquitaniæ sese Crasso dedidit, obsidesque ultro misit: quo in numero fuerunt Tarbelli, Bigerriones, Preciani, Vocates, Tarusates, Elusates, Garites, Ausci, Garumni, Sibuzates, Cocosates. Paucæ ultimæ nationes, anni tempore confisæ, quod hiems suberat, hoc facere neglexerunt.

XXVIII. Eodem fere tempore Cæsar, etsi prope exacta jam æstas erat, tamen, quod, omni Gallia pacata, Morini Menapiique supererant, qui in armis essent, neque ad eum unquam legatos de pace misissent, arbitratus id bellum celeriter confici posse, eo exercitum adduxit: qui longe alia ratione, ac reliqui Galli, bellum agere instituerunt. Nam quod intelligebant, maximas nationes, quæ prælio contendissent, pulsas superatasque esse, continentesque silvas ac paludes habebant, eo se suaque omnia contulerunt. Ad quarum initium silvarum quum Cæsar pervenisset, castraque munire instituisset, neque hostis interim visus esset,

Intenderunt. Sic codd. et edd. vet. vulgo *contenderunt.* V. Tacit. A. XI, 32; H. II, 12.

CAP. XXVII. *Hac audita pugna.* Eam Dio Cassius, XXXIX, 46, descripsit. M.

Tarbelli, etc. Plurimi horum populorum et aliunde sunt noti. *Precianos*, diversimode scriptos in codd. nemo novit. *Garites* in Com. *Gaure* quærit *Sanson*, astipulante Valesio. *Sibuzates* cum Plinii *Sibyllatibus* esse eosdem, negat *d'Anville.* Valesius in *Sobusse*, sito inter *Dax* et *Bayonne*, nomen *Sibuzatium* superesse putat.

CAP. XXVIII. *Bellum agere.* Ex observatt. Gronov. II, 3, quas Cellarius et Davisius jam indicaverunt, duo exempla hujus phraseos huc transtuli, e Curt. IV, 10; et Pompon. Mela, I, 16. Cellarius addidit Cornel. Hannib. cap. 8. Ergo alteram h. l. lectionem, *bellum gerere cœperunt*, quis non videt esse interpretamentum? M. Adde Liv. X, 31; Quinctil. X, 1.

dispersis in opere nostris, subito ex omnibus partibus silvæ evolaverunt et in nostros impetum fecerunt. Nostri celeriter arma ceperunt, eosque in silvas repulerunt, et, compluribus interfectis, longius impeditioribus locis secuti, paucos ex suis deperdiderunt.

XXIX. Reliquis deinceps diebus Cæsar silvas cædere instituit, et, ne quis inermibus imprudentibusque militibus ab latere impetus fieri posset, omnem eam materiam, quæ erat cæsa, conversam ad hostem collocabat, et pro vallo ad utrumque latus exstruebat. Incredibili celeritate magno spatio paucis diebus confecto, quum jam pecus atque extrema impedimenta ab nostris tenerentur, ipsi densiores silvas peterent, ejusmodi tempestates sunt consecutæ, uti opus necessario intermitteretur, et, continuatione imbrium, diutius sub pellibus milites contineri non possent. Itaque vastatis omnibus eorum agris, vicis ædificiisque incensis, Cæsar exercitum reduxit, et in Aulercis Lexoviisque, reliquis item civitatibus, quæ proxime bellum fecerant, in hibernis collocavit.

Deperdiderunt. Alii *disperdiderunt*. Oxoniensis *desideraverunt*. Cujus lectio vulgata forsan glossa est.

CAP. XXIX. [*Materiam*, lignum, sæpius in Cæsare.]

Sub pellibus milites; in tentoriis, pellibus enim tentoria integuntur. « Sub pellibus hiemare, » B. C. III, 13; videatur quoque Tacit. XIII, 35. Summam cap. 28 et 29 tradidit Dio Cassius, XXXIX, 44. MOR.

Proxime. In plerisque codd. et edd. vet. est, *maxime:* non male. De re cf. c. 9. M. Græcus *νεωστί*, ut vulgatum.

Bellum fecerant. Non hoc est solœcum, nec insolens, ut Senecæ visum, ep. 114. V. Cellarii curas poster. p. 91.

C. JULII CÆSARIS

COMMENTARII

DE BELLO GALLICO.

LIBER QUARTUS.

ARGUMENTUM.

CAP. I — III. Transitus Usipetum et Tenchtherorum in Galliam. Mores Suevorum. — IV. Menapii oppressi. — V, VI. Bellum contra Germanos a Cæsare susceptum. — VII - IX. Legatio Germanorum ad Cæsarem. — X. Mosæ et Rheni descriptio. — XI - XV. Perfidia Germanorum. Clades. Fuga. — XVI, XVII. Pons in Rheno stratus. — XVIII, XIX. Adventus Cæsaris in Sigambris. Receptus in Galliam. — XX, XXI. Consilium Cæsaris proficiscendi in Britanniam. C. Volusenus ad cognoscendum præmissus. — XXII - XXVII. Morini pacati. Trajectus in insulam. Fuga Britannorum. Deditio. — XXVIII, XXIX. Classis Romana tempestate afflicta. — XXX - XXXVI. Defectio Britannorum. Pugna ex essedis. Ultio de Britannis. Reditus Cæsaris in Galliam. — XXXVII. Perfidia Morinorum. — XXXVIII. Menapii depopulationibus vexati. Supplicatio Romæ.

I. Ea, quæ secuta est, hieme, qui fuit annus Cn. Pompeio, M. Crasso coss., Usipetes Germani, et item Tenchtheri, magna cum multitudine hominum flumen Rhenum transierunt, non longe a mari, quo Rhenus influit. Causa transeundi fuit, quod ab Suevis complures annos exagitati bello premebantur et agricultura prohibebantur. Suevo-

CAP. I. *Cn. Pompeio, M. Crasso coss.* Est annus P. U. C. 699. M.

rum gens est longe maxima et bellicosissima Germanorum omnium. Hi centum pagos habere dicuntur, ex quibus quotannis singula millia armatorum bellandi causa ex finibus educunt. Reliqui, qui domi manserint, se atque illos alunt. Hi rursus in vicem anno post in armis sunt; illi domi remanent. Sic neque agricultura, nec ratio atque usus belli intermittitur. Sed privati ac separati agri apud eos nihil est; neque longius anno remanere uno in loco incolendi causa licet. Neque multum frumento, sed maximam partem lacte atque pecore vivunt, multumque sunt in venationibus: quæ res et cibi genere et quotidiana exercitatione et libertate vitæ (quod, a pueris nullo officio aut disciplina assuefacti, nihil omnino contra voluntatem faciant) et vires alit, et immani corporum magnitudine homines efficit. Atque in eam se consuetudinem adduxerunt, ut locis frigidissimis, neque vestitus, præter pelles, habeant quidquam (quarum propter exiguitatem magna est corporis pars aperta), et laventur in fluminibus.

II. Mercatoribus est ad eos aditus magis eo, ut, quæ bello ceperint, quibus vendant, habeant, quam quo ullam rem

Centum pagos. Cf. I, 37; Tacit. German. c. 39. M. [Non vicos, sed partes nomi, ut ait Plutarch., Gall. *cantons*, Germanis non *cercles*, ut ait *Achaintre*, quod est *kreise*, sed simpliciter *cantone*. B.]

Ex quibus.... singula millia, ex his pagis collecta, educunt *e finibus* (extra patriam). M.

Bellandi causa. Codd. quidam omittunt *causa*, ut c. 17, et v, 8. Cf. Sanctii Min. IV, 4, et ibi Perizonius.

Reliqui.... alunt. Ita codd. et metaphr. Gr. Sed vulgo sic in edd. recentioribus (inde a Scaligero) legebatur locus: *reliqui domi manent, pro se atque illis colunt.* M.

Atque usus belli. Sic codd. et edd. vet.; ubi Scalig. *neque.* Male.

[*Privati.* Tacit. de mor. Germ. c. 39.]

Incolendi causa. Sic sæpe noster. Alii *colendi.*

[*Maximam partem.* Hellenism. κατὰ, *secundum*, subauditur.]

Homines efficit. Τὸ *homines* expunxit Scaliger contra codd. J. C. H. in Miscellan. Lips. novis, Vol. III, p. 332, volebat *eos*, nescius codices et edd. vet. exhibere *homines.*

Pars aperta; nuda. V. VI, 21.

Laventur. Alii *lavantur.*

CAP. II. *Ad eos.* Deest in variis codd.

Quo ullam rem. Alii *quod.*

ad se importari desiderent: quin etiam jumentis, quibus maxime Gallia delectatur, quæque impenso parant pretio, Germani importatitiis non utuntur : sed quæ sunt apud eos nata, prava atque deformia, hæc quotidiana exercitatione, summi ut sint laboris, efficiunt. Equestribus præliis sæpe ex equis desiliunt ac pedibus præliantur; equosque eodem remanere vestigio assuefaciunt; ad quos se celeriter, quum usus est, recipiunt: neque eorum moribus turpius quidquam aut inertius habetur, quam ephippiis uti. Itaque ad quemvis numerum ephippiatorum equitum, quamvis pauci, adire audent. Vinum ad se omnino importari non sinunt, quod ea re ad laborem ferendum remollescere homines atque effeminari arbitrantur.

III. Publice maximam putant esse laudem, quam latissime a suis finibus vacare agros : hac re significari, magnum numerum civitatium suam vim sustinere non posse. Itaque

Gallia delectatur.... parant. Hæc numeri variatio occurrit et II, 11; VII, 72. Alia exempla dat Cortius ad Sall. Cat. c. 23. Cf. et Tacit. Ann. II, 24.

[*Impenso*, dato. Ursinus *immenso*, male.]

Importatitiis. Codd. *Germani importatis his.* Deleverim *Germani* et *his* : nam *his*, etsi plerique codd. habent, redundat, nec de Germanis omnibus omnino h. l. sermo est, nec legitur *Germani* in metaphr. Gr. M. Serval Bentl. *importatis* et delet *his*. Oud. suspicatur, Cæsarem scripsisse *importatitiis.* Bene. [Ergo recepit Oberlin.; sed *Achaintre* credit lectionem nimis audacem, et scribit cum vulgg. *importatis.*]

Prava. Alii *parva.* Sic et Gr. μικρὰς, et Tacit. Germ. c. 5, « improcera » nec fuisse inepta ad usum sequentia docent.

[*Summi ut sint laboris*, ut maximum laborem tolerent. *Achaintre.*]

Assuefaciunt. Alii *assuefecerunt.*

Quum usus est. Alii *poscit.* Glossa. Cf. VI, 15.

Audent. Alii *audeant.* Male.

Vinum, etc. Cf. II, 15. [Et hoc minime barbarum, nihil enim verius hac sententia; sed jam Taciti temporibus corrupti erant. Nam ille scripsit proximos ripæ Germanos vinum mercari, eosque sine blandimentis expellere famem; addit etiam, « eis adversus sitim non eamdem esse temperantiam » ; et postea quasi vaticinatus : « si indulseris ebrietati, suggerendo quantum concupiscant, haud minus facile vitiis quam armis capientur. » God.]

Cap. III. *Publice*, ratione reipublicæ. Mor. [*Achaintre* in publico.]

Civitatium. Sic et VII, 36. Conf.

una ex parte a Suevis circiter millia passuum DC agri vacare dicuntur. Ad alteram partem succedunt Ubii, quorum fuit civitas ampla atque florens, ut est captus Germanorum; et paulo, quam sunt ejusdem generis, etiam cæteris humaniores, propterea quod Rhenum attingunt, multumque ad eos mercatores ventitant, et ipsi propter propinquitatem Gallicis sunt moribus assuefacti. Hos quum Suevi, multis sæpe bellis experti, propter amplitudinem gravitatemque civitatis, finibus expellere non potuissent, tamen vectigales sibi fecerunt, ac multo humiliores infirmioresque redegerunt.

IV. In eadem causa fuerunt Usipetes et Tenchtheri, quos supra diximus, qui complures annos Suevorum vim sustinuerunt; ad extremum tamen, agris expulsi et multis Germaniæ locis triennium vagati ad Rhenum pervenerunt: quas regiones Menapii incolebant et ad utramque ripam

Voss. de analog. II, 14. [Vulgo, *civitatum.*] Eadem sententia, *non posse* Scaliger mutat in *non potuisse*, invitis codicibus.

Millia passuum DC. Multos offendit tantum vastorum agrorum spatium; et tres codd. habent *centum.* Sed quis talia definiat? M. Lipsius, Elect. II, 7, et Hotom. rescribunt *LX*, quod a librariis mutatum putant. Græci ratio numerica cum vulgata concordat. Vossius e cod. dedit *centum.*

[*Ut est captus Germanorum.* Quantum fert conditio Germanorum.]

Et paulo... humaniores. Obscuritas horum verborum et multiplex codd. varietas, arguunt hunc locum corruptionis. Legerim : *paulo, quam qui sunt ejusdem generis* (i. e. gentis), *humaniores.* Ita plane metaphr. Gr. καὶ ἡμερώτεροί τι τῶν ἄλλων ὁμοεθνῶν εἰσὶν οἱ Οὔβιοι. Voluit aliquis interpretari hæc, *humaniores, quam qui sunt ejusdem generis :* scripsit ergo in margine, *humaniores cæteris* (sc. Germanis). M. Quæ in textu leguntur, Oudend. dedit e codd. Editio Ven. habet non ita male, *qui paulo sunt ejusdem generis etiam cæteris hum.* Sunt qui *gentis* malint; frustra; nam sensus idem. Bentl. dat *et paulo quam sunt ej. gen. cæteri* (vel *cæteris*) *humaniores,* omissa copula. Sic et Græcus. [Sensus est : et paulo humaniores quam sunt cæteri, etiam ejusdem generis ac ipsi, quam Germani, igitur, nam ipsi erant Germani. B.]

Multumque. Vulgo *multique.*

[*Gravitatemque civitatis;* populi frequentiam explicat *Achaintre.*]

Redegerunt. Scaligeri *reddiderunt,* e cod. Faerni, glossam sapit.

Cap. IV. *In eadem causa fuerunt;* eadem sorte usi sunt, eodem modo vexati sunt. Cf. c. I. M.

fluminis agros, ædificia vicosque habebant; sed tantæ multitudinis aditu perterriti, ex his ædificiis, quæ trans flumen habuerant, demigraverant, et, cis Rhenum dispositis præsidiis, Germanos transire prohibebant. Illi, omnia experti, quum neque vi contendere propter inopiam navium, neque clam transire propter custodias Menapiorum possent, reverti se in suas sedes regionesque simulaverunt; et tridui viam progressi, rursus reverterunt, atque, omni hoc itinere una nocte equitatu confecto, inscios inopinantesque Menapios oppresserunt, qui, de Germanorum discessu per exploratores certiores facti, sine metu trans Rhenum in suos vicos remigraverant. His interfectis, navibusque eorum occupatis, prius quam ea pars Menapiorum, quæ citra Rhenum quieta in suis sedibus erat, certior fieret, flumen transierunt, atque, omnibus eorum ædificiis occupatis, reliquam partem hiemis se eorum copiis aluerunt.

V. His de rebus Cæsar certior factus et infirmitatem Gallorum veritus, quod sunt in consiliis capiendis mobiles, et novis plerumque rebus student, nihil his committendum existimavit. Est autem hoc Gallicæ consuetudinis, uti et viatores, etiam invitos, consistere cogant, et, quod quisque eorum de quaque re audierit aut cognoverit, quærant, et mercatores in oppidis vulgus circumsistat, quibusque ex regionibus veniant, quasque ibi res cognoverint, pronuntiare cogant. His rumoribus atque auditionibus permoti,

Aditu. Alii *adventu*.

Habuerant, demigraverant. Legitur in omnibus *habuerant, demigraverunt*. Ut locus nunc in edd. habet, plane nullus est temporum nexus, et velle hanc negligentiam gratam appellare, merum effugium est. M. Recte monitum, emendavi posterius verbum.

Quieta in suis sedibus. Hæc e codd. inseruit Oudend. Sic et Græcus.

[*Reliquam partem*, per reliquam partem. *Copiis*, commeatu, annona.]

Cap. V. *Committendum*. Nulla sua consilia iis aperienda, eorum fidei committenda existimavit. Cf. c. 6, extr. M.

Rumoribus. Alii *rebus*. Displicet repetitio vocis Bentleio, qui substitui vult *sermunculis* vel *susurrationibus*. Inepte. Satis notum habere de-

de summis sæpe rebus consilia ineunt, quorum eos e vestigio pœnitere necesse est, quum incertis rumoribus serviant, et plerique ad voluntatem eorum ficta respondeant.

VI. Qua consuetudine cognita, Cæsar, ne graviori bello occurreret, maturius, quam consuerat, ad exercitum proficiscitur. Eo quum venisset, ea, quæ fore suspicatus erat, facta cognovit, missas legationes a nonnullis civitatibus ad Germanos, invitatosque eos, uti ab Rheno discederent; omniaque quæ postulassent, ab se fore parata. Qua spe adducti Germani latius jam vagabantur, et in fines Eburonum et Condrusorum, qui sunt Trevirorum clientes, pervenerant. Principibus Galliæ evocatis, Cæsar ea, quæ cognoverat, dissimulanda sibi existimavit, eorumque animis permulsis et confirmatis, equitatuque imperato, bellum cum Germanis gerere constituit.

VII. Re frumentaria comparata, equitibusque delectis, iter in ea loca facere cœpit, quibus in locis esse Germanos audiebat. A quibus quum paucorum dierum iter abesset, legati ab his venerunt, quorum hæc fuit oratio : « Germa–

bebat hunc repetitionis usum in Cæsare. Cf. Oud. et Suet. Tit. c. 6. Idem ad c. 4, 16. Observandum contra Bentleinm. Os. in Mant.

[*E vestigio*, statim.]

[*Serviant.* Fidem adhibeant, et iis permoti ad res gerendas se componant. *A.*]

Cap. VI. *Ne...occurreret*, ne in id incideret, eo implicaretur. Cf. III, 6. M.

Germanos, h. e. Usipetes et Tenchtheros. Cf. c. 4. M.

Invitatosque. Celsus, c. 65, « invitantes hortantesque. » Gr. ἐκπεμπόντας.

[*Ab Rheno discederent*, « seque inferrent in intima Galliarum, » ait Celsus, c. 65.]

Omniaque. Delendum *que*. M.

Condrusorum. Hodieque restat nomen in *Condros* in tractu Leodiensi. *D'Anville.*

Clientes. Hoc ad Condrusos tantum pertinere, non item ad Eburones, qui liberi fuerunt, e Cluverio German. ant. II, 15, repetiit Cellarius. M. Quum multi homines in Gallia clientes unius dicuntur, sunt iidem, qui alio nomine ambacti et soldurii appellantur, ut III, 22; VI, 19. Sed quum integræ gentes dicuntur alterius gentis clientes, intelligendi sunt socii, et qui sub alterius gentis imperio sunt, ut V, 39; qui in ejus fide sunt, ut VI, 4; se ad amicitiam ejus aggregarunt, ut VI, 12.

Cap. VII. *Ab his.* Alii *ad eum*. Et sic Græcus.

nos neque priores populo Romano bellum inferre, neque tamen recusare, si lacessantur, quin armis contendant; quod Germanorum consuetudo hæc sit a majoribus tradita, quicumque bellum inferant, resistere, neque deprecari: hæc tamen dicere, venisse invitos, ejectos domo. Si suam gratiam Romani velint, posse eis utiles esse amicos: vel sibi agros attribuant, vel patiantur eos tenere, quos armis possederint. Sese unis Suevis concedere, quibus ne Dii quidem immortales pares esse possint: reliquum quidem in terris esse neminem, quem non superare possint. »

VIII. Ad hæc Cæsar, quæ visum est, respondit; sed exitus fuit orationis: « Sibi nullam cum his amicitiam esse posse, si in Gallia remanerent: neque verum esse, qui suos fines tueri non potuerint, alienos occupare: neque ullos in Gallia vacare agros, qui dari, tantæ præsertim multitudini, sine injuria possint. Sed licere, si velint, in Ubiorum finibus considere, quorum sint legati apud se, et de Suevorum injuriis querantur, et a se auxilium petant: hoc se ab iis impetraturum.

[*Ne Dii quidem.* Vetus et jactabunda formula. Sic Homero ἀντίθεοι heroes, appellati, et Tydides *superis par.* V.]

Cap. VIII. *Verum esse*, æquum. Monuit Brantius et Davis. In Gr. metaphr. bene est, εὔλογον. M. Cf. Horat. Sat. II, 3, 312; et Ep. I, 7, 98; Cic. de Leg. II, 5; Liv. III, 40.

De Suevorum injuriis. Hæ supra c. 3, extr. descriptæ sunt. M.

Ab iis impetraturum; sic legit Oberl.; alii: *ab Ubiis impetraturum.* Vulgo *Ubiis imperaturum.* Sed durius est, imperare his, qui, injuriis affecti, auxilium implorant. Neque vero hæc duorum codicum lectio, tam incommodum sensum efficiens, certa est: omninoque dubitari potest, quid Cæsar h. l. scripserit. Ergo varietatem notavi. Plerique codd. habent, *hoc Suevis imperaturum*: inepte: Cæsar enim Suevis imperare non poterat. Alii, *hoc Suevis impetraturum*, quod est absurdum. Alii, *ab Ubiis impetraturum*, a quo non multum recedit metaphr. Gr. ταῦτα παρ' αὐτῶν (Οὐβίων) νομίζω ἀποκομίσασθαι, quæ si latine vertantur, *hoc se ab iis impetraturum*, veram lectionem fortasse tenebimus. Illud *iis* quum vellent explicare, utrum ad propius, an remotius subjectum referretur, etsi nulla explicatione in tanta perspicuitate rei opus erat, alii margini ascripserunt recte *Ubiis*, alii perperam *Suevis*. M. Dubium non est, quin ea sit vera lectio, quam

IX. Legati hæc se ad suos relaturos dixerunt, et, re deliberata, post diem tertium ad Cæsarem reversuros : interea ne propius se castra moveret, petierunt. « Ne id quidem Cæsar ab se impetrari posse » dixit : cognoverat enim, magnam partem equitatus ab iis, aliquot diebus ante, prædandi frumentandique causa ad Ambivaritos trans Mosam missam. Hos exspectari equites, atque ejus rei causa moram interponi, arbitrabatur.

X. Mosa profluit ex monte Vosego, qui est in finibus

Morus acute pervidit, eamque restitui. [Ea lectio est non Mori, sed J. Mich. Bruti conjectura, sine codd. auctoritate, ut notavit *Achaintre*, recepi eamdem lectionem quam ipse, probam sane, quæque in quibusdam codd. legitur. B.]

Cap. IX. *Ambivaritos*. Ignoti plane sunt, diversi tamen ab *Ambivaretis*, Æduorum clientibus, qui infra, VII, 75, nominantur. Cellar. J. C. H. legit *Ambitavinos*, ad quos putat pertinere incolas vici *Ambiatini*, quem memorat Suetonius, Calig. 8, ubi codex Vindobon. habet *Ambitavino*. Baowerus autem in Annal. Trevir. p. 136 et 378, in diplomate quodam *Pipini* invenit *Ambitivo*. Græcus in nostro loco dat 'Αμφιβαρίτων. Cluverius, Germ. ant. II, 14 et 16, pro *ad Ambivaritos* legit *ad Atuatucos*.

Trans Mosam. J. C. H. jubet rescribi *trans Mosellam*. Statim enim, ait, *Ambitavinum* vicum, sive *Ambiatinum* in Treviris ponit Suetonius, l. c. Dein Cæsar iter in ea loca facere cœperat, in quibus erant Germani, c. 7. Sed hi in fines Eburonum et Condrusorum, qui erant Trevirorum clientes, pervenerant, et incolebant inter Treviros et Eburones, c. 6. Cæsar Germanos Rhenum transgressos vicit eo in loco, prope quem cis Rhenum Ubii habitabant, c. 16, Rhenumque superavit ipse inter Ubios, ac inde in fines Sigambrorum contendit. Pars illa equitatus, quæ trans Mosam ducta fuit, missa prædandi ac frumentandi causa, Germanis a Cæsare victis, dicitur post fugam suorum se trans Rhenum in fines Sigambrorum recepisse, et se conjunxisse cum iis, ad quos Cæsar, ut se dederent, post hæc misit nuntios, c. 16. Sigambri a Mosa nimium distabant, proximi Rheno, cap. 35, et Ubiis confines. Ad eos ponte constructo Cæsar traduxit exercitum.

Cap. X. *Mosa*, etc. Totum hoc caput a glossatore esse intrusum arbitratur J. C. H. quia turbat filum orationis et mendis scatet, neque quidquam ad rem facit. Quod ad mendas attinet, puto me sustulisse primariam de *Nantuatibus*, de quibus videri debet *d'Anville*, p. 472. Dein Mediomatricos et Sequanos ad Rhenum tempore Cæsaris pertinuisse, verosimile videtur et Danvillio et Mannerto; erant tamen Mediomatrici in loco nostro post Tribucos ponendi. De Sequanis conferri potest Schœpflini Alsatia illustrata, t. I, p. 40.

Lingonum, et, parte quadam ex Rheno recepta, quæ appellatur Vahalis, insulam efficit Batavorum; neque longius ab eo millibus passuum LXXX in Oceanum transit. Rhenus

Cardo rei versatur in eo, *Mosa* an *Mosella* recte memoretur capite præcedente; si *Mosella*, manifesto totum hoc caput de Mosa et Rheno cuidam sciolo debetur. Id non obstat, quod Mosam e Vosego monte profluere Cæsar dicit; utique enim ejus montis radices in Lingonum finibus ibi sunt, ubi Mosa oritur. Cf. *d'Anville*, p. 467. [Huic Oberlini opinioni qui *Mosellam* pro *Mosa* intrudere in cap. 9, nititur, his verbis respondet *Achaintre*, cui sane assentior: 1.° Codd. et edd. omnium lectio constans est *Mosam*, quibus assentiuntur Græc. interpres et Celsus, et alii. Cæsar ipse statim Mosam non Mosellam describit, et cap. 15, satis aperte dicit Germanos victos fuisse ad confluentem *Mosæ et Rheni*, id est inter Mosam et Rhenum; et cap. 16, addit: « Accessit illa pars equitatus, quæ frumentandi causa Mosam transiit. » Porro quis credat textum Cæsaris adeo corruptum esse, ut tot in locis emendatione critica eguerit? 2.° Mappam geographicam inspicienti cuilibet subito patebit, Usipetes et Tenchtheros Rhenum transgressos esse infra Colon. Agrippinæ, et Menapiorum regionem prætergressos, imo Eburonum, Tongrorum, Condrusorum ingressos fines longe propiores fuisse flumini Mosæ quod ad latus dextrum habebant, quam Mosellæ quæ ab urbe Leodiensi (*Liége*) pluribus distat leucis. 3.° Non me movet quod pars equitatus quæ pugnæ non interfuit, ad Sigambros, victis Germanis, se recepit: quid enim impedit quin ripam sinistram Mosæ secuti, deinde eam transgressi, atque fines Menapiorum prætermissi, qua parte Mosa minimum distat a Rheno, hoc flumen sint assecuti, et ad Sigambros juxta ripam dextram pervenerint?]

Vosego. Sic e codd. inscriptione quadam et medii ævi scriptoribus ediderunt Davis. et Oudendorp. In Gr. metaphr. est Βόγεσος, qua forma *Vosegus* exprimitur. M. Cf. Schœpflini Als. ill. t. 1, p. 4. Dicitur *Vogesus*, *Vosegus*, *Vosagus*. [Lucan. 1, 397, habet *Vogesi*.]

Ex Rheno. Sic constantissime MSS. Sed *Rheni* in recentioribus. Oudend.

Vahalis. Idem nomen in Tacit. Ann. II, 6, occurrit, ubi fere hæc ipsa de Rheno tradit. Varietas scripturæ (*Walis*, *Valis*, *Valus*, *Vacalus*, Βάκαλις, *Vaculus*) rursus ex eo est, quia Romani extera nomina immutarunt. Littera *W* facile arguit originem Germanicam. M.

[*Insulam Batavorum*; nunc *Betau* quæ complectitur Gueldriæ et Hollandiæ partem.]

In Oceanum transit. Oud. in codd. bene multis reperit lectionem sequentem omnis sententiæ, quam et recepit in textum: *Mosa... et parte quadam ex Rheno recepta, quæ appellatur Vahalis, insulamque efficit Batavorum, in Oceanum influit, neque longius ab Oceano millibus passuum LXXX in Rhenum transit.* Ejus lectionis partem priorem,

autem oritur ex Lepontiis, qui Alpes incolunt, et longo spatio per fines Nantuatium, Helvetiorum, Sequanorum, Mediomatricorum, Tribucorum, Trevirorum citatus fertur, et, ubi Oceano appropinquat, in plures diffluit partes, multis ingentibusque insulis effectis, quarum pars magna a feris barbarisque nationibus incolitur, ex quibus sunt, qui piscibus atque ovis avium vivere existimantur, multisque capitibus in Oceanum influit.

et parte...influit, recte se habere puto; posterior vero pars, *neque longius...transit*, haud dubie vitiosa est. Mihi placet altera lectio, quæ in edd. vulgo reperitur, et, si quis naturam cursumque fluminis, quam codices, sequi malit, in universum præferenda est. Quæ quum ab ipso situ naturæ commendationem veri habeat, accipit etiam ex eo auctoritatem, quia Græca metaphrasis eam verbum de verbo expressit. M. Hanc lectionem Moro probatam recepi. Similia fere tradit Tacitus, A. II, 6. Cf. Mensonis Altingii Not. Germ. inf. T. I, p. 16.

Nantuatium. Legit Oberlinus : *per fines Sarunetium*. Vulgo legitur *Nantuatium*, turpi errore, Cæsari non imputando. *Nantuates*, Valesiæ gentem, Rhenus nullo modo attingit. Neque vulneri medentur interpretes, dum Vaudiam (*le pays de Vaud*) intelligunt, a qua magis etiam Rhenus distat. Codices variant; exhibent *Vatuatium*, *Mantuatium*, unde Glareanus *Actuatium*, ut vulgo apud Strabonem, p. 192. Mihi persuasum est, legendum *Sarunetium*. Librarios decepit, quod horum non alibi mentio apud Cæsarem exstat; et quod supra, III, 1, sermo de Nantuatibus factus. Aptissime Plinius III, 20(24): « Sarunetes ortus Rheni accolunt, » ubi Harduinus perperam malit *Suanetes*. Cf. *d'Anville, Not. de la Gaule*, p. 583. Gentis memoriam hodieque servat *Sargans*. Vid. *d'Anville*, p. 472. Nil obstat de cætero, quod apud Strabonem, l. c. « primi omnium ad Rhenum habitare dicuntur Nantuates, apud quos etiam ejus fluvii fontes sunt in Adula monte. » Ibi enim legebatur Αἰτουάτιοι, ex quibus docti fecere *Nantuates*, Cæsaris, ut volunt, auctoritate et ipsius Strabonis, p. 204, qui tamen hoc loco *Nantuates* cum Veragris ad Lemannum lacum ablegat, ut Cæsar, III, 1. [Quum tamen in omnibus codd. et edd. legatur *Nantuatium*, eam lectionem servavi; « nam, ut inquit *Achaintre*, forsan erant duo populi sub eodem nomine noti; vel unus in duos divisus, habentes communem originem, unam alteramque partis montem obtinebat. » B.]

Tribucorum. Alias *Triboccorum*. De quibus v. Schœpflinus l. c. p. 136.

Capitibus. Docuit Oudendorpius ad Lucanum, III, 201, quum ex aliis, tum e Liviano loco, XXXIII, 41, *caput fluminis* etiam *ostium* significare, etsi plerumque est *fons*. Ergo in hujusmodi locis, quod et Gesnero in Thes. L. L. visum est, caput indicat

XI. Cæsar quum ab hoste non amplius passuum XII millibus abesset, ut erat constitutum, ad eum legati revertuntur: qui, in itinere congressi, magnopere, ne longius progrederetur, orabant. Quum id non impetrassent, petebant, « uti ad eos equites, qui agmen antecessissent, præmitteret, eosque pugna prohiberet; sibique uti potestatem faceret, in Ubios legatos mittendi: quorum si principes ac senatus sibi jurejurando fidem fecissent, ea conditione, quæ a Cæsare ferretur, se usuros ostendebant: ad has res conficiendas sibi tridui spatium daret. » Hæc omnia Cæsar eodem illo pertinere arbitrabatur, ut, tridui mora interposita, equites eorum, qui abessent, reverterentur: tamen sese non longius millibus passuum quatuor aquationis causa processurum eo die dixit: huc postero die quam frequentissimi convenirent, ut de eorum postulatis cognosceret. Interim ad præfectos, qui cum omni equitatu antecesserant, mittit, qui nuntiarent, ne hostes prælio lacesserent, et, si ipsi lacesserentur, sustinerent, quoad ipse cum exercitu propius accessisset.

XII. At hostes, ubi primum nostros equites conspexerunt, quorum erat quinque millium numerus, quum ipsi non amplius DCCC equites haberent, quod ii, qui frumentandi causa ierant trans Mosam, nondum redierant, nihil timentibus nostris, quod legati eorum paulo ante a Cæsare discesserant, atque is dies induciis erat ab eis petitus, im-

partem summam, extremam. In Gr. metaphr. est, πολλοῖς στόμασιν εἰσβάλλει εἰς Ὠκεανόν. Cæterum de multitudine ostiorum Rheni, et dissensu scriptorum super hac re, et fide Cæsaris, et modo ejus explicandi, adeundus est diligentissimus Cellarius in Notit. Orbis, 2, 3, 5, init. qui existimat, Cæsarem, quum *multa* ostia dixerit, intellexisse etiam rivos et elices, per quos sub illas regiones Rhenus diffusus fuerit. M.

Cap. XI. *Fecissent.* Alii *fecisset.* Sic et alibi. V. B. C. 1, 2; Alex. 2. [Fecissent idem ac dedissent.]

Quæ a Cæsare ferretur. Cf. c. 8. M. [Conditiones quas proponeret Cæsar.]

Cap. XII. [*DCCC equites.* Audaciam Germanorum explicat Davisius quia equites Romani ephippiati erant. Cf. c. 2.]

petu facto, celeriter nostros perturbaverunt. Rursus resistentibus nostris, consuetudine sua ad pedes desiluerunt, suffossisque equis, compluribusque nostris dejectis, reliquos in fugam conjecerunt, atque ita perterritos egerunt, ut non prius fuga desisterent, quam in conspectum agminis nostri venissent. In eo prælio ex equitibus nostris interficiuntur quatuor et septuaginta, in his vir fortissimus, Piso, Aquitanus, amplissimo genere natus, cujus avus in civitate sua regnum obtinuerat, amicus ab senatu nostro appellatus. Hic quum fratri intercluso ab hostibus auxilium ferret, illum ex periculo eripuit: ipse equo vulnerato dejectus, quoad potuit, fortissime restitit. Quum circumventus, multis vulneribus acceptis, cecidisset, atque id frater, qui jam prælio excesserat, procul animum advertisset, incitato equo se hostibus obtulit atque interfectus est.

XIII. Hoc facto prælio, Cæsar neque jam sibi legatos audiendos, neque conditiones accipiendas arbitrabatur ab his, qui per dolum atque insidias, petita pace, ultro bellum intulissent: exspectare vero, dum hostium copiæ augerentur equitatusque reverteretur, summæ dementiæ esse judicabat, et, cognita Gallorum infirmitate, quantum jam apud eos hostes uno prælio auctoritatis essent consecuti, sentiebat: quibus ad consilia capienda nihil spatii dandum existimabat. His constitutis rebus, et consilio cum legatis et quæstore communicato, ne quem diem pugnæ prætermitteret, opportunissima res accidit, quod postridie ejus

Rursus significat porro, aut, vicissim. M. Male hoc adverbium virgula a seq. voce sejungunt.

Suffossis equis. Non suis, sed Romanorum.

In conspectum. Codd. quidam *in conspectu;* quod placet Clarkio.

Quatuor et septuaginta. Celsus, p. 76, CCCCLXX. [De hoc sapienter disserit *Turpin de Crissé*, 1, p. 252.]

Ex periculo. Solet sic Cæsar. Vulgo omittur præpositio.

[*Animum advertisset*, vulgo *animadvertisset.*]

Cap. XIII. *Infirmitate*, mobilitate. Cf. c. 5. M.

Apud eos (Gallos) *hostes* (Cæsaris, i. e. Germani.) M.

Prætermitteret. Alii *intermitteret.*

diei mane eadem et perfidia et simulatione usi Germani, frequentes, omnibus principibus majoribusque natu adhibitis, ad eum in castra venerunt; simul, ut dicebatur, sui purgandi causa, quod contra atque esset dictum, et ipsi petissent, prælium pridie commisissent; simul ut, si quid possent, de induciis fallendo impetrarent. Quos sibi Cæsar oblatos gavisus, illos retineri jussit; ipse omnes copias castris eduxit, equitatumque, quod recenti prælio perterritum esse existimabat, agmen subsequi jussit.

XIV. Acie triplici instituta, et celeriter VIII millium itinere confecto, prius ad hostium castra pervenit, quam, quid ageretur, Germani sentire possent. Qui, omnibus rebus subito perterriti, et celeritate adventus nostri et discessu suorum, neque consilii habendi, neque arma capiendi spatio dato, perturbantur, copiasne adversus hostem educere, an castra defendere, an fuga salutem petere, præstaret. Quorum timor quum fremitu et concursu significaretur,

Gavisus. Satis certa est hæc lectio propter metaphr. Græcam in qua est ἡσθεὶς, etsi, quod mirum est, omnes fere MSS. *gravius* exhibent. Morus.

Retineri jussit. Plutarch. in Cæs., c. 22, repetit quidem ex hoc loco, quæ Cæsar, c. 12 et 13, de perfidia Germanorum narravit, ὁ Καῖσαρ ἐν ταῖς ἐφημερίσι γέγραφεν... sed addit, Canusium tradidisse, has res Catoni adeo fuisse improbatas, ut Cæsarem, reum παρασπονδήματος, hostibus dedendum censeret. Cf. Sueton. Jul. c. 24. Hoc παρασπόνδημα in eo videtur fuisse, quod interea, dum legati apud eum fuerunt, hostes aggressus est: præsertim si Dio Cassius, XXXIX, 47, 48, conferatur, qui prælium, c. 12, descriptum, petulantiæ juniorum tribuit, quam seniores, usque eo improbarint, ut legationem ad Cæsarem deprecandi causa susciperent. Hos igitur seniores, legatos, deprecatores, retinuit, et interea vicit eos, pro quibus deprecaturi venerant. Quædam horum Brautius jam attigerat. M.

Cap. XIV. *Acie... instituta.* Alii *instructa.* Cf. III, 24.

[*Castra.* Galli perraro castra habuere, fuere Germanis, sed parum munita. *A.*]

[*Discessu suorum.* Seniores egressi colloquendi causa non erant reversi, unde ab omni consilio destituti erant, ideoque turbati *discessu suorum.* Hoc loco dictum pro *retentione suorum.* Hot.]

Consilii. Mavult Oudend. *concilii.* Mox, etsi codd. invitis, legendum *perturbabantur.* M.

milites nostri, pristini diei perfidia incitati, in castra irruperunt. Quorum qui celeriter arma capere potuerunt, paulisper nostris restiterunt, atque inter carros impedimentaque prælium commiserunt : at reliqua multitudo puerorum mulierumque (nam cum omnibus suis domo excesserant, Rhenumque transierant) passim fugere cœpit; ad quos consectandos Cæsar equitatum misit.

XV. Germani, post tergum clamore audito, quum suos interfici viderent, armis abjectis signisque militaribus relictis, se ex castris ejecerunt : et, quum ad confluentem Mosæ et Rheni pervenissent, reliqua fuga desperata, magno numero interfecto, reliqui se in flumen præcipitaverunt, atque ibi timore, lassitudine, vi fluminis oppressi perierunt. Nostri ad unum omnes incolumes, perpaucis vulneratis,

Pristini diei; i. e. pridiani. V. Cic. de Orat. I, 8; Curt. VIII, 4; Suet. Aug. 94; A. Gell. X, 24; Macrob. Sat. I, 4.

Quorum qui. Alii *quo in loco*. [Quod admisit *Achaintre*.]

[*Consectandos*. Hotomanuus putans Cæsarem fuisse potius prælermissurum hoc quam ut memoraret equitatum a se emissum ad concidendum sexum atque ætatem imbellem; legebat *conservandos*.]

CAP. XV. *Mosæ et Rheni*. Cluver. Germ. Ant. II, 14, vult *Mosellæ*. Scilicet ad confluentem Mosæ et Rheni (in Batavis ad oppidum *Geervliet*) confugere non poterant Germani, quia Condrusorum fines inde 125,000 passus aberant. Dio etiam, XXXIX, 47, Germanos Rhenum transgressos in Trevirorum fines pervenisse scribit, ibique a Cæsare cæsos. Si Cæsar in Batavis fudisset Germanos, non in Ubios nec in Sigambros transisset. Ad Ubiorum fines ac eodem ponte in Galliam se recepit Cæsar, ergo ad confluentes Mosellæ et Rheni. Cum Cluverio consentit J. C. H. Contra sentiebat Is. Pontanus in disceptationibus chorographicis. Porro J. C. H. putat a librariis lineas fuisse transpositas in loco nostro, qui ita sit restituendus : *et, magno numero interfecto, reliqui se in fugam præcipitaverunt, atque, quum ad confluentem Mosellæ et Rheni pervenissent, reliqua fuga desperata, ibi timore, lassitudine et vi fluminis oppressi perierunt*. Nescio, an necessaria sit mutatio. Sensus vulgatæ lectionis satclarus videtur. [Hic quoque Oberlino adversatur *Achaintre*. Pugnam commissam ait ad *Achen*, Gallis *Aix-la-Chapelle*, et addit : « Per confluentes Rheni et Mosæ intelligere fas est, eam partem Rheni dictam *Vahal* seu *Waal*, quæ proficiscitur a castello *Pannerden* infra *Emmerich*, et influit in Mosam paulo supra *Bommel*. Nil facit ad rem quo loco Cæsar pontem paulo post fecerit; an superius, an inferius. »]

ex tanti belli timore, quum hostium numerus capitum CDXXX millium fuisset, se in castra receperunt. Cæsar his, quos in castris retinuerat, discedendi potestatem fecit: illi supplicia cruciatusque Gallorum veriti, quorum agros vexaverant, remanere se apud eum velle dixerunt. His Cæsar libertatem concessit.

XVI. Germanico bello confecto, multis de causis Cæsar statuit, sibi Rhenum esse transeundum: quarum illa fuit justissima, quod, quum videret Germanos tam facile impelli, ut in Galliam venirent, suis quoque rebus eos timere voluit, quum intelligerent, et posse et audere populi Romani exercitum Rhenum transire. Accessit etiam, quod illa pars equitatus Usipetum et Tenchtherorum, quam supra commemoravi, prædandi frumentandique causa Mosam transisse, neque prælio interfuisse, post fugam suorum se trans Rhenum in fines Sigambrorum receperat, seque cum iis conjunxerat. Ad quos quum Cæsar nuntios misisset, qui postularent, eos, qui sibi Galliæque bellum intulissent, sibi dederent, responderunt: « populi Romani imperium Rhenum finire: si, se invito, Germanos in Galliam transire non æquum existimaret, cur sui quidquam esse imperii aut potestatis trans Rhenum postularet? » Ubii autem, qui uni ex transrhenanis ad Cæsarem legatos miserant, amicitiam

Vi fluminis. Sic optimi codd. Alii *et vi fluminis*.

[*CDXXX millium*. Orosius CCCCXL; Plutarch. in Cæs. CCCC; in Crasso, CCC. Omnes hos numeros nimios esse credidit *Achaintre*.]

Cap. XVI. *Supra commemoravi*. Locus est c. 12. M.

Sibi dederent. Sic codd. vetustissimi. In aliis est *uti sibi ded.*

[*Sui quidquam esse imperii*, sibi aliquid juris vindicaret.]

Legatos miserant. Cf. c. 8. Omnes autem causas, hoc capite commemoratas, Dio Cassius, XXXIX, 48, vanitatis arguit, tribuitque transeundi Rheni conatum uni cupiditati inclarescendi, quæ Cæsarem impulerit ut aliis intentata ipse tentaret. De posteriore consentit Plutarch. in Cæs. c. 22. M. Quidam codd. non habent *legatos*. [Recte quoque Davisius: « Usipetum et Tenchtherorum reliquias a Sigambris non petiit Cæsar, quod id se impetraturum speraret, sed ut, iis negatis, Rheni transeundi occasionem haberet. » Ex eodem Dione, XXXIX.]

fecerant, obsides dederant, magnopere orabant, « ut sibi auxilium ferret, quod graviter ab Suevis premerentur; vel, si id facere occupationibus reipublicæ prohiberetur, exercitum modo Rhenum transportaret : id sibi ad auxilium spemque reliqui temporis satis futurum : tantum esse nomen atque opinionem ejus exercitus, Ariovisto pulso et hoc novissimo prælio facto, etiam ad ultimas Germanorum nationes, uti opinione et amicitia populi Romani tuti esse possint. Navium magnam copiam ad transportandum exercitum pollicebantur. »

XVII. Cæsar his de causis, quas commemoravi, Rhenum transire decreverat; sed navibus transire, neque satis tutum esse arbitrabatur, neque suæ neque populi Romani dignitatis esse statuebat. Itaque, etsi summa difficultas faciendi pontis proponebatur propter latitudinem, rapiditatem altitudinemque fluminis, tamen id sibi contendendum, aut aliter non traducendum exercitum, existimabat. Rationem pontis hanc instituit. Tigna bina sesquipedalia, paulum ab imo præacuta, dimensa ad altitudinem fluminis, intervallo pedum duorum inter se jungebat. Hæc quum machinationibus immissa in flumen defixerat, fistucisque ad-

Occupationibus reipublicæ. Al. *populi Romani.*

Tantum esse nomen. Scaliger et recent. addunt *apud eos.*

Ejus exercitus. Al. *Romani exercitus.*

Ad ultimas Germanorum nationes. Vulgo *apud.* Respice ad III, 9.

Cap. XVII. [*Neque satis tutum.* Quia quum navibus trajicitur fluvius, transitum facile riparii impediunt, aut partem transeuntium excipiunt. *A.*]

Rationem pontis. Recentiores inserunt *igitur.* [Quod retinuit *Ach.*] De *ponte Rheni* cf. Magius in Grut., lamp. v, 2, p. 1438. Oberl. Mant.

Sesquipedalia; i. e. crassitudine sesquipedali.

[*Dimensa ad altitudinem.* Longiora vel breviora, prout altior breviorve esset fluminis alveus. Attamen surgebant extra flumen, alioquin nulli usui essent futura. *A.*]

Immissa in flumen. Scal. *demissa.*

Fistucis. Est fistuca, si tironum causa monere licet, machina, qua palos tundunt ita, ut altius infigantur solo (*einrammeln, hier*), aut lapides, in via stratos, complanant, aut pavimenta solidant. Sed non modo ea machina, quæ manu opifi-

egerat, non sublicæ modo derecta ad perpendiculum, sed prona ac fastigata, ut secundum naturam fluminis procumberent : iis item contraria bina, ad eumdem modum juncta, intervallo pedum quadragenum, ab inferiore parte, contra vim atque impetum fluminis conversa statuebat. Hæc utraque insuper bipedalibus trabibus immissis, quantum eorum tignorum junctura distabat, binis utrinque fibulis ab extrema parte, distinebantur : quibus disclusis atque in contrariam partem revinctis, tanta erat operis firmitudo atque ea rerum natura, ut, quo major vis aquæ se incitavisset, hoc arctius illigata tenerentur. Hæc derecta materie injecta contexebantur, et longuriis cratibusque consternebantur : ac nihilo secius sublicæ et ad inferiorem partem fluminis

cis levata tundit, fistuca dicitur : sed et hæc, quæ trochleis levata et rursus delapsa subjectos palos pondere et ictu infigit. Vid. Gesneri Thes. L. L. et inprimis Hotomannus ad hunc Cæsaris locum. M. Apud Vitruv. III, 3, et x, 3, est « fistucatione solidare. » [Eas machinas Galli vocant : *demoiselles*, *moutons*. *Sublicæ* sunt *pilotis*.]

Derecta. Alii male *directa*.

Prona ac fastigata, ita prona, ut fastigio similia essent. Fastigium autem est tectum templorum, figura plani inclinati decurrens : unde pronum et fastigatum est inclinatum. M. Al. male *fastigiata*.

Secundum naturam fluminis; « *dem Strome nach*. » M. « *Selon le fil de l'eau*. »

Item; est initium apodoseos periodi. Moa.

Bina. Sic *Clarke*, vulgo *duo*.

Ab inferiore parte (fluminis), *weiter unten*. M. Perperam ista exponit Lipsius, poliorc. II, 5.

Hæc utraque, tigna illa prona in superiore, et inferiore fluminis parte defixa. M. Quod sequitur *insuper* restituit Oud. e codd. dein *bipedalibus* intellige crassitudine, ut supra.

Junctura, spatium ab una serie tignorum ad alteram, quod spatium nunc tegendum erat, ut transiri posset : nam hoc est jungere res distantes, efficere, ut ab una ad aliam una serie veniri possit, quasi cohærerent. M.

Binis... fibulis, ita ut essent binæ fibulæ s. copulæ, *Klammern*, *de fortes chevilles*. Clavi trabales. M.

Distinebantur, interpositu trabium. Eodem modo mox *disclusis*, interpositu trabium. M.

Revinctis, additis utrinque copulis seu fibulis. M.

Hæc, hoc totum opus, *derecta* (an potius, *directa?*) *materie injecta*. Materies (ligna, crates, et quidquid inservit veluti solo pontis, per quod inceditur) injicitur eadem directione qua pons ipse, in longitudinem. M. Omnino *derecta* et *materie* dedit Oudend. codd. Alii malunt *directa*.

Ad inferiorem partem fluminis.

oblique agebantur, quæ, pro pariete subjectæ et cum omni opere conjunctæ, vim fluminis exciperent: et aliæ item supra pontem mediocri spatio, ut, si arborum trunci sive naves dejiciendi operis essent a barbaris missæ, his defensoribus earum rerum vis minueretur, neu ponti nocerent.

XVIII. Diebus decem, quibus materia cœpta erat comportari, omni opere effecto, exercitus traducitur. Cæsar, ad utramque partem pontis firmo præsidio relicto, in fines Sigambrorum contendit. Interim a compluribus civitatibus ad eum legati veniunt, quibus pacem atque amicitiam pe-

Joh. Clericus, Art. Crit. P. III, S. 1, c. 6, 21, legit *flumini*. Intelligit quippe *inf. partem pontis*. Verum sublicæ hæ ad inf. partem fluminis opponuntur alteris illis mox supra pontem (i. e. in superiore parte fluminis) adactis. Hoc et Lipsius sic agnoscit. Noli ergo cum Hotomanno mutare in *superiorem*.

Oblique agebantur, inclinabantur. M.

Pro pariete subjectæ. Paulo post tales trabes appellat *defensores*. Sunt veluti murus aut agger. Tanto magis probo, quod Oud. e quibusdam codd. recepit *pariete*, quum vulgo *ariete* legeretur. Sed non satisfacere sibi profitetur in addendis ea, quæ ad h. l. tradiderat, nec tamen habet certiora. Lectionem istam *pro pariete* propugnat et Victorius V. L. XXXII, 18. Plutarch. in Cæs. c. 22 dicit προβόλους ξύλων μεγάλων. M. Contra Græcus metaphr. habet δίκην κριοῦ, *more arietis*, et Turnebus, Adv. XXIV, 30, *pro ariete* exponit pro defensione aut munimento. Lipsius hic, nec *aries*, nec *paries* quid sibi velit, se capere profitetur, nec negari potest, *parietem* improprie dici. Cellarius prætulit *pro ariete*.

Et aliæ item. Recentiores male *alia*.

Dejiciendi operis; sc. causa. Verbum hoc, omissum in codd. multis (est enim ellipsis non rara: v. Oudendorp. ad IV, 1), alii interpretandi causa addiderunt. — De structura hujus pontis scripsisse Jucundum Veronensem, monuit ad h. l. Camerarius. Hotomannus addit Budæum, Cardanum, Jo. Buteonem (cujus singularis liber de hoc ponte exstat), Turnebum l. c. M. Addo et Magium in Gruteri Lamp. t. II, p. 2438; ubi contra Buteonem et alios disputat. [Pontis imaginem ære incisam videre est in editione Oudendorpii, p. 187, et in Parisiensi quam dedit *Achaintre*. T. I, p. 147.]

Earum rerum vis. Τὸ *rerum* deest in quibusdam. Male.

Cap. XVIII. *In fines Sigambrorum*. In hos enim se receperant nuper equites Germani. Vid. cap. 16. M. Sigambri inter Sigum et Luppiam fluvios quærendi. V. *d'Anville* et Mannert. De loco, quo pontem struxit Cæsar, v. Minola, l. c. ad G. 1, 31.

In fines Sigambrorum contendit. Alii *intendit*, ut Terent. Andr. II, 2, 6. V. tamen c. 20.

tentibus liberaliter respondit, obsidesque ad se adduci jubet. At Sigambri ex eo tempore quo pons institui cœptus est, fuga comparata, hortantibus iis, quos ex Tenchtheris atque Usipetibus apud se habebant, finibus suis excesserant, suaque omnia exportaverant, seque in solitudinem ac silvas abdiderant.

XIX. Cæsar, paucos dies in eorum finibus moratus, omnibus vicis ædificiisque incensis, frumentisque succisis, se in fines Ubiorum recepit; atque iis auxilium suum pollicitus, si ab Suevis premerentur, hæc ab iis cognovit: Suevos, posteaquam per exploratores pontem fieri comperissent, more suo concilio habito, nuntios in omnes partes dimisisse, uti de oppidis demigrarent, liberos, uxores, suaque omnia in silvas deponerent, atque omnes, qui arma ferre possent, unum in locum convenirent: hunc esse delectum medium fere regionum earum, quas Suevi obtinerent: hic Romanorum adventum exspectare, atque ibi decertare constituisse. Quod ubi Cæsar comperit, omnibus his rebus confectis, quarum rerum causa traducere exercitum constituerat, ut Germanis metum injiceret, ut Sigambros ulcisceretur, ut Ubios obsidione liberaret, diebus omnino X et VIII trans Rhenum consumptis, satis et ad laudem et ad utilitatem profectum arbitratus, se in Galliam recepit, pontemque rescidit.

XX. Exigua parte æstatis reliqua, Cæsar, etsi in his lo–

At Sigambri. Hoc *at* dedit *e* suo codice Ursinus, ubi scil. invenerat *ut*.

Cap. XIX. *Frumentisque succisis*. Holomannus sic ex ingenio, ut c. 38. Firmatur autem *e* codd. Vulgo *erat* *succensis*.

Se in fines Ubiorum recepit. Causa ex c. 16 discenda est. M.

Dimisisse. Alias *misisse*. Sed v. c. 34; v, 49, 53; vi, 43.

In silvas, i. e. intra silvas. Al *in silvis*.

Hic Romanorum adventum. Sic codd. et editiones veteres. Ast Scaliger *ibi*.

[*Ulcisceretur*, puniret.]

Profectum. Nonnulli *perfectum*. Male. Cf. vii, 66; C. iii, 15, 58; Al. 3.

Se in Galliam recepit. Res ipsa loquitur, timore perculsum Cæsarem non ausum *esse* cum Suevis congredi. Glandorpius. [Lucan. ii, 570, inducit Pompeium dicentem a Rheno Cæsarem fugisse.]

cis, quod omnis Gallia ad septemtriones vergit, maturæ sunt hiemes, tamen in Britanniam proficisci contendit, quod omnibus fere Gallicis bellis hostibus nostris inde sumministrata auxilia intelligebat: et, si tempus anni ad bellum gerendum deficeret, tamen magno sibi usui fore arbitrabatur, si modo insulam adisset, genus hominum perspexisset, loca, portus, aditus cognovisset: quæ omnia fere Gallis erant incognita. Neque enim temere præter mercatores illo adit quisquam, neque iis ipsis quidquam, præter oram maritimam atque eas regiones, quæ sunt contra Gallias, notum est. Itaque, evocatis ad se undique mercatoribus, neque quanta esset insulæ magnitudo, neque quæ aut quantæ nationes incolerent, neque quem usum belli haberent, aut quibus institutis uterentur, neque qui essent ad majorum navium multitudinem idonei portus, reperire poterat.

XXI. Ad hæc cognoscenda, prius quam periculum faceret, idoneum esse arbitratus C. Volusenum, cum navi longa

Cap. XX. [*Maturæ*, maturius oriuntur.]

In Britanniam proficisci contendit. Dio Cassius, xxxix, 53, monuit, nihil utilitatis ex hac expeditione Britannica neque ad Cæsarem, neque ad civitatem redundasse, præter famam patefactæ Romanis insulæ. Consentit Plutarch. in Cæs. c. 23. Miram causam Suetonius in Cæs., c. 47, addidit, spe margaritarum Cæsarem Britanniam petiisse; credibile tamen fit, opinionem magnarum Britanniæ opum fuisse, si Ciceronianus locus ad Div. vii, 7, conferatur. M. Veneri genitrici thoracem e Britannicis margaritis factum dedicasse refert Plin. ix, 35 (57). Subjecto id titulo testatum Solinus addit c. 53.

Illo adit. Sic bene Scaliger e cod. Ursini. [*Achaintre, adiit.* Alii: *illos adit.*]

Contra Gallias. Sic boni codd. Alii *Galliam.*

Evocatis ad se. Ita probi codd. Al. *vocatis; convocatis.*

Ad majorum navium. Al. *majorem.*

Cap. XXI. *Prius quam.* Hotomann. malit *prius qui.*

C. Volusenum... præmittit. Hæc, ut interpretes monuerunt, repugnant loco Suetonii, Cæs. c. 58, ubi Cæsar *per se*, h. e. ipse explorasse dicitur regiones. Atque ut aliis visus est Suetonius oblivione quadam errasse, quod et ego arbitror, sic fuerunt, qui vellent emendationibus juvare Suetonii locum, de quibus Ernesti ad Suetonium dixit. M. Celsus etiam, p. 72: « per seipsum explorasse Cæsarem » testatur, Suetonii loco motus. Notum imperatori tribui quæ per legatos patrat. Ut hic distinxi

præmittit. Huic mandat, uti, exploratis omnibus rebus, ad se quam primum revertatur : ipse cum omnibus copiis in Morinos proficiscitur, quod inde erat brevissimus in Britanniam trajectus. Huc naves undique ex finitimis regionibus, et, quam superiore æstate ad Veneticum bellum fecerat, classem jubet convenire. Interim, consilio ejus cognito, et per mercatores perlato ad Britannos, a compluribus ejus insulæ civitatibus ad eum legati veniunt, qui polliceantur obsides dare, atque imperio populi Romani obtemperare. Quibus auditis, liberaliter pollicitus, hortatusque, ut in ea sententia permanerent, eos domum remittit et cum his una Commium, quem ipse, Atrebatibus superatis, regem ibi constituerat, cujus et virtutem et consilium probabat, et quem sibi fidelem arbitrabatur, cujusque auctoritas in iis regionibus magni habebatur, mittit. Huic imperat, quas possit, adeat civitates, horteturque, ut populi Romani fidem sequantur; seque celeriter eo venturum nuntiet. Volusenus, perspectis regionibus, quantum ei facultatis dari potuit, qui navi egredi, ac se barbaris committere non auderet, quinto die ad Cæsarem revertitur; quæque ibi perspexisset, renuntiat.

phrasin, ita plaue jubet Bentleius, qui præterea addit *eum cum*... sed hoc uon opus.

Brevissimus in Britanniam. V. uot. ad c. 23.

Ad Veneticum bellum fecerat. Cf. III, 9. M. Al. *effecerat.*

Obsides dare, præsens pro futuro, ut II, 32; VII, 14. Sic et Plautus, Men. III, 1, 103.

Eos domum remittit. Al. *remisit.* Pronomen *eos* induci hic jubet Oud. ad Suet. Jul. c. 7.

Commium. Iu thesauro Brandenburg., vol. 1, p. 305, exstat uummus, iu cujus una facie circa equum *Commios*, iu altera capiti galeato *Garman* ascriptum est : quem Bergerus ad huuc Commium Atrebatem refert. Cell. De altero verbo *Garman* Bergerus dubitauter scripsit, an fortasse sit idem, quod *Germanus*; sed hoc foret uberioris disputationis, quam pro meo consilio. Mascovius in historia Germanorum, T. 1, p. 37, non improbat hauc uummi hujus explicationem de Commio. M. Dio habet Κόμμιος. De uummo v. *Eckhel*, D. N. V. t. 1, p. 77.

Magni habebatur. Vulg. *magna.* Mos.

Ut Populi Romani. Hoc *ut* in quibusdam codd. deest.

Perspectis regionibus. Addunt quidam *omnibus.* Rectius abest, nec habet Græcus.

XXII. Dum in his locis Cæsar navium parandarum causa moratur, ex magna parte Morinorum ad eum legati venerunt, qui se de superioris temporis consilio excusarent, quod homines barbari et nostræ consuetudinis imperiti bellum populo Romano fecissent, seque ea, quæ imperasset, facturos pollicerentur. Hoc sibi satis oppòrtune Cæsar accidisse arbitratus, quod neque post tergum hostem relinquere volebat, neque belli gerendi propter anni tempus facultatem habebat, neque has tantularum rerum occupationes sibi Britanniæ anteponendas judicabat, magnum his obsidum numerum imperat. Quibus adductis, eos in fidem recepit. Navibus circiter LXXX onerariis coactis contractisque, quot satis esse ad duas transportandas legiones existimabat, quidquid præterea navium longarum habebat, quæstori, legatis præfectisque distribuit. Huc accedebant XVIII onerariæ naves, quæ ex eo loco ab millibus passuum VIII vento tenebantur, quo minus in eumdem portum pervenire possent. Has equitibus distribuit; reliquum exercitum Q. Titurio Sabino et L. Aurunculeio Cottæ, legatis, in Menapios atque in eos pagos Morinorum, ab quibus ad eum legati non venerant, deducendum dedit. P. Sulpitium Rufum, le-

CAP. XXII. [*Nostræ consuetudinis.* Romani enim, ut ipsis visum est, singulari jure gaudebant. Illis enim licitum erat quosvis pro libito aggredi. Populus autem qui se suaque non dederet, piaculum admittebat; qui contra se dederet, in eum humanitas exercebatur, isque a vicinorum injuriis tutus præstabatur. DAVIS.]

Sibi Britanniæ anteponendas. Id *sibi* in aliis deest.

LXXX oner. Alii *DCCCLXXX.* Manifesto librariorum vitio. Orosius, VI, 8, cum vulgato consentit.

Coactis. Hoc pertinet ad universam summam navium, quas collegerat. Gr. metaphr. συναλίζειν. M.

Contractis. Hoc pertinet ad eas, quas ex universa summa delectas congregarat, una proficisci jusserat, ut duas legiones transportarent. Gr. metaphr. ἐκλέγεσθαι. M.

Quidquid præterea navium longarum habebat. Τὸ *longarum* deleri vult Jur.; nec Gr. habet.—Mox de *portu Iccio* v. et Fabr. bibl. Lat., vol. 1.

Ab millibus passuum VIII. Sic boni codd. In aliis deest præpositio.

[*Legati non venerant.* Erat ergo, ut aliis in locis, inter Morinos dissensio, quibusdam Cæsaris partes amplexis, aliis vero resistentibus. B.]

Deducendum. Al. *ducendum.*

P. Sulpitium Rufum. Huc trahit

gatum, cum eo præsidio, quod satis esse arbitrabatur, portum tenere jussit.

XXIII. His constitutis rebus, nactus idoneam ad navigandum tempestatem, tertia fere vigilia solvit, equitesque in ulteriorem portum progredi, et naves conscendere et se sequi jussit : a quibus quum id paulo tardius esset administratum, ipse hora diei circiter quarta cum primis navibus Britanniam attigit, atque ibi in omnibus collibus expositas hostium copias armatas conspexit. Cujus loci hæc erat natura : adeo montibus angustis mare continebatur, uti ex

Vossius nummum Cæsaris, qui in aversa habet navem cum epigraphe ΠΟΤΒ. ΣΟΤΑΠΙΚΙΟΣ ΡΟΤΦ.

Cap. XXIII. *Tertia fere vigilia solvit*, ex portu Itio s. Iccio, cf. v, 2, ut Strabo annotavit l. iv, p. 199, quem de priore Cæsaris trajectu in Britanniam loqui, (nam non ita multo post rursus eo contendit : vid. v, 2) ex tempore et hora in notitia orbis ant. T. 1, p. 301, probavimus. Cellar. Exstat dissertatio Jo. Georg. Eccardi de portu Iccio, inserta Miscellaneis Lipsiens. T. viii, p. 255, unde idem ille vir doctus in libro de origine Germanorum, sect. 93, p. 209, edit. Gotting. quædam repetiit. Sententias autem virorum doctorum varias collegit, præter Cellarium, Fabricius in bibl. lat. lib. 1, cap. 10, sect. 2, ubi de Cæsare agitur. Collegit etiam Ritterus in historia Gallorum, p. 97. Attigit Wesselingius ad Antonini itineraria, p. 363. M. *Solvit.* Sic et v, 23, alibi plene *naves solvit.* V. mox c. 36; B. C. 1, 28; iii, 6, 14, 26. De portu Iccio v. *d'Anville* in *Not. de la Gaule*, p. 389, et in *Mém. de l'Acad. des Inscr.*, t. xxviii, a. 1757, ubi post alios demonstrat, intelligendum *Witsand.* Chifletius Mardicum, Gibson Bononiam, olim Gessoriacum, Valesius et Eccardus Stapulas, olim Vicum vel Quentovicum, intelligebant, Ortelius et Clarkius Calesium, *Malbranq* S. Audomari fanum. [Certe portus erat inter *Calais* et *Ambleteuse.*]

In ulteriorem portum. Hic paulo post, c. 28, *superior* vocatur, in ortum et ad dextram ab Itio recedens : cui opponitur *inferior*, ab Itio recedens in occasum, c. 36. Cf. c. 28, ubi *superior portus* memoratur, et *inferior pars insulæ, quæ est propius solis occasum.* Sic ergo plagæ discernuntur in hoc littore. Cellarius.

Quum id paulo tardius. Hoc *id* revocavit *Clarke* vulgo omissum.

Hora... quarta. Est circiter decima antemeridiana. Cf. 1, 26. M. [Profectus erat circa primam post mediam noctem.]

Copias armatas. Al. *turmas*; e glossa.

Adeo... continebatur. His verbis explicat, quæ fuerit natura loci, et potest ante *adeo* intelligi *scilicet.* Hanc explicationem, abrupte positam, voluerunt arctius nectere cum superioribus, et addiderunt *atque.* Inde *adeo* obliteratum et ex eo fac-

locis superioribus in littus telum adjici posset. Hunc ad egrediendum nequaquam idoneum arbitratus locum, dum reliquæ naves eo convenirent, ad horam nonam in ancoris exspectavit. Interim legatis tribunisque militum convocatis, et quæ ex Voluseno cognosset, et quæ fieri vellet, ostendit, monuitque (ut rei militaris ratio, maxime ut maritimæ res postularent, ut quæ celerem atque instabilem motum haberent), ad nutum et ad tempus omnes res ab iis administrarentur. His dimissis, et ventum et æstum uno tempore nactus secundum, dato signo et sublatis ancoris, circiter millia passuum VII ab eo loco progressus, aperto ac plano littore naves constituit.

XXIV. At barbari, consilio Romanorum cognito, præmisso equitatu et essedariis, quo plerumque genere in præ-

tum est vel *atque ita*, vel *atque ibi*, quæ singula in codicibus et edd. reperiuntur. Ergo recte Oudendorp. revocavit id, quod in textu est. M.

Montibus angustis. Quinam sint h. l. montes angusti, iis explicandum relinquo, qui loca, quæ Cæsar hic describit, viderunt. Iidem definient, quid h. l. sit *continere*. Julius Celsus eamdem rem his verbis expressit : « præruptæ rupes, pelago impendentes : » quibuscum Ciceronis locus ad Attic. IV, 16, jam a Glandorpio comparatus, convenit : « constat, aditus Britanniæ esse munitos mirificis molibus. » M. Jurinius conjicit *abruptis*. Fere sic Celsus. [Longa non præaltorum montium catena cingitur littus quo sita est urbs Dubris, *Dover*, et urbs ipsa iis circumdatur. Poeticam hujus loci descriptionem videre est apud principem Anglorum tragicorum, *Shakspeare*, *King Lear*. B.]

Telum adjici. Al. *adici*, antique; unde quidam *adigi*.

Ad horam nonam. Est tertia pomeridiana. M.

Monuit (ut), *omnes res administrarentur, ut* (uti) *ratio rei militaris et res maritimæ postularent*, *ut* (quippe) *quæ ... haberent*. M. Sic non opus est emendatione Hotomanni et Ciacconii. [Malæ latinitatis notam præ se fert.]

Celerem atque instabilem motum haberent, facillime mutari, valde mutabilem esse. M. Pro *ut quæ* alii *ut quam*.

Millia passuum VII. In metaphrasi est στάδιον, ubi Davisius egregie legendum monet στάδια ν' sive 50, qui numerus prope ad alterum accedit. In editionibus priscis legitur *centum*. Alii habent VIII.

Aperto ac plano littore. *D'Anville* ostendit p. c. esse portum *Lemanis*, hodie *Hyth*.

Cap. XXIV. *Essedariis*, qui ex essedis (curribus bellicis) pugnant. Vid. omnino c. 33. M.

liis uti consuerunt, reliquis copiis subsecuti, nostros navibus egredi prohibebant. Erat ob has causas summa difficultas, quod naves propter magnitudinem, nisi in alto, constitui non poterant; militibus autem ignotis locis, impeditis manibus, magno et gravi armorum onere oppressis, simul et de navibus desiliendum, et in fluctibus consistendum, et cum hostibus erat pugnandum : quum illi aut ex arido, aut paululum in aquam progressi, omnibus membris expediti, notissimis locis audacter tela conjicerent, et equos insuefactos incitarent. Quibus rebus nostri perterriti, atque hujus omnino generis pugnæ imperiti, non eadem alacritate ac studio, quo in pedestribus uti præliis consueverant, nitebantur.

XXV. Quod ubi Cæsar animum advertit, naves longas, quarum et species erat barbaris inusitatior, et motus ad usum expeditior, paulum removeri ab onerariis navibus, et remis incitari, et ad latus apertum hostium constitui, atque inde fundis, sagittis, tormentis, hostes propelli ac summoveri jussit : quæ res magno usui nostris fuit. Nam et navium figura, et remorum motu, et inusitato genere tormentorum permoti barbari constiterunt, ac paulum modo pedem retulerunt. Atque nostris militibus cunctantibus, maxime propter altitudinem maris, qui decimæ legionis aquilam ferebat, contestatus Deos, ut ea res legioni feliciter eveni-

Onere oppressis. Al. *pressis.*

De navibus...in fluctibus. Præpositiones restituit Oud. e codd.

[*Expediti*, quippe qui nou ferrent sarcinas ut nostri milites. *A.*]

Insuefactos, assuetos : ut *insuevisse* dicitur, qui est assuefactus rei. In Gr. metaphr. est, εἰθισμένους. M.

Non...nitebantur. Tò *omnes*, quod vulgo additur, in plurimis codd. et edd. vel. deest.

Nitebantur. Sic cod. Oxon. eleganter. Vulgo *utebantur.*

Cap. XXV. [*Inusitatior.* Quippe qui onerariis tantum uterentur.]

[*Expeditior.* Hypallage, pro ἡ χρεία πρὸς τὴν κίνησιν ταχυτέρα : simile illud : « dare classibus austros. »]

[*Tormentis.* Quæ species fuerint tormentorum ex c. 22, lib. IV, apud Vegelium patet.]

Atque nostris militibus. Alii *at.*

ret: « Desilite, inquit, commilitones, nisi vultis aquilam hostibus prodere: ego certe meum reipublicæ atque imperatori officium præstitero. » Hoc quum magna voce dixisset, ex navi se projecit, atque in hostes aquilam ferre cœpit. Tum nostri, cohortati inter se, ne tantum dedecus admitteretur, universi ex navi desiluerunt: hos item alii ex proximis navibus quum conspexissent, subsecuti, hostibus appropinquarunt.

XXVI. Pugnatum est ab utrisque acriter; nostri tamen, quod neque ordines servare, neque firmiter insistere, neque signa subsequi poterant, atque alius alia ex navi, quibuscumque signis occurrerat, se aggregabat, magno opere perturbabantur. Hostes vero, notis omnibus vadis, ubi ex littore aliquos singulares ex navi egredientes conspexerant, incitatis equis impeditos adoriebantur: plures paucos circumsistebant: alii ab latere aperto in universos tela conjiciebant. Quod quum animum advertisset Cæsar, scaphas longarum navium, item speculatoria navigia militibus compleri jussit, et, quos laborantes conspexerat, iis subsidia summittebat. Nostri, simul in arido constiterunt, suis om-

Commilitones. Vulgo *milites.*

[*Admitteretur.* Aquila prodita maximæ ignominiæ ducebatur. Vid. J. Lips. mil. Rom. IV, 5. D. Vid. quoque Val. Max. III, 2; T. Liv. XXXIV, 46; VI, 8.]

Ex proximis navibus. Al. *ex proximis primis navibus* quod Oud. codices sequens invitus recepit, vel *ex primis proximis.* Pleonasmus mihi videtur. Oud. etiam in addendis alterum istarum vocum glossema censet. Jurinius conjectat *proximi ex primis navibus.*

Cap. XXVI. *Pugnatum est,* etc. Præclare tum se gessit M. Cæsius Scæva, laudatus eo nomine Val. Maximo, III, 2, 23, et Celso, p. 75.

In universos. Male Ciaccon. *in aversos,* quod turpe fuisset. Gr. *εἰς σύμπαντας.* Addit Jurin. his opponi paulo ante *singulares.*

[*Scaphas;* eæ naviculæ sunt quas vocamus *chaloupes. A.*]

[*Speculatoria;* seu exploratoria, « quibus, ut ait Veget. V, 7, ne candore prodantur, colore veneto qui marinis est fluctibus similis, vela tinguntur et funes. Nautæ quoque vel milites venetam vestem induunt, ut non solum per noctem, sed etiam per diem facilius lateant exploratores. »]

Simul in arido. Sic codd. et editiones vet. Alii *simul atque,* ut mox.

nibus consecutis, in hostes impetum fecerunt, atque eos in fugam dederunt, neque longius prosequi potuerunt, quod equites cursum tenere atque insulam capere non potuerant. Hoc unum ad pristinam fortunam Cæsari defuit.

XXVII. Hostes prælio superati, simul atque se ex fuga receperunt, statim ad Cæsarem legatos de pace miserunt: obsides daturos, quæque imperasset sese facturos, polliciti sunt. Una cum his legatis Commius Atrebas venit, quem supra demonstraveram a Cæsare in Britanniam præmissum. Hunc illi e navi egressum, quum ad eos oratoris modo imperatoris mandata perferret, comprehenderant, atque in vincula conjecerant: tum, prælio facto, remiserunt, et in petenda pace ejus rei culpam in multitudinem contulerunt, et propter imprudentiam ut ignosceretur petiverunt. Cæsar questus, quod, quum ultro in continentem legatis missis pacem ab se petissent, bellum sine causa intulissent, ignoscere imprudentiæ dixit, obsidesque imperavit: quorum illi partem statim dederunt, partem, ex longinquioribus locis arcessitam, paucis diebus sese daturos dixerunt. Interea suos remigrare in agros jusserunt, principesque undique convenire, et se civitatesque suas Cæsari commendare cœperunt.

Equites cursum tenere... non poterant; i.e. equites, quos Cæsar jusserat se sequi, c. 23, tempestate fuerant dejecti, alio delati, ut sequi non possent, c. 28. Nam navigantes *cursum tenent*, quum secundo vento provehuntur, et, quo tendunt, veniunt. In Gr. metaphr. est εὐθυδρομεῖν. M.

Cap. XXVII. *Legatos de pace.* Ex Morinis. V. Dio, XXXIX, 51.

Sese facturos. Pronomen deest in codd.

Supra. Cf. c. 21. Vulgo *demonstravimus.* M.

Quum ad eos... perferret. Haud dubie revocanda est lectio metaphraseos Græcæ et codicum omnino omnium, præter unum: est autem hæc: *quum ad eos oratoris modo* (nomine et jure legati, quasi legatus esset) *Cæsaris mandata perferret.* In hoc enim est injuria, quod *legatum* comprehenderunt. Indicavit etiam Oudend. non temere videri damnandam hanc lectionem. M. Imo vero restituendam judico. Alii *deferret.*

Contulerunt. Alii *conjecerunt.*

Ultro... legatis missis. Cf. c. 21. *Continens* est Gallia. M.

Convenire. Convenere scripsit

XXVIII. His rebus pace confirmata, post diem IV, quam est in Britanniam ventum, naves XVIII, de quibus supra demonstratum est, quæ equites sustulerant, ex superiore portu leni vento solverunt. Quæ quum appropinquarent Britanniæ, et ex castris viderentur, tanta tempestas subito coorta est, ut nulla earum cursum tenere posset, sed aliæ eodem, unde erant profectæ, referrentur; aliæ ad inferiorem partem insulæ, quæ est propius solis occasum, magno sui cum periculo dejicerentur : quæ tamen, ancoris jactis quum fluctibus complerentur, necessario, adversa nocte in altum provectæ continentem petierunt.

XXIX. Eadem nocte accidit, ut esset luna plena, qui dies maritimos æstus maximos in Oceano efficere consuevit : nostrisque id erat incognitum. Ita uno tempore et longas naves, quibus Cæsar exercitum transportandum curaverat, quasque in aridum subduxerat, æstus complebat; et onerarias, quæ ad ancoras erant deligatæ, tempestas afflictabat; neque ulla nostris facultas aut administrandi, aut auxiliandi, dabatur. Compluribus navibus fractis, reliquæ quum essent, funibus, ancoris reliquisque armamentis amissis, ad navigandum inutiles, magna, id quod necesse erat accidere, totius exercitus perturbatio facta est : neque enim

Oberlinus. Morus probat *convenire*, [et recepit *Achaintre*].

Cap. XXVIII. *Pace confirmata.* Alii *firmata.*

Supra. Vid. c. 23. *Sustulerant;* exceperant, continuerant.

Dejicerentur. Frustra Ciacconius *rejicerentur.*

Adversa nocte; hostili, iniqua. Frustra Jur. malit *intempesta.*

Cap. XXIX. *Qui dies.* Sic Horat. od. IV, 11, 14. Recentiores *quæ dies.* Tum quidam omittunt *dies*, ut *quæ* referatur ad *lunam.*

[*Incognitum.* Vid. Veget. V, c. 12. Cæterum Romani mare Mediterraneum navigare assueti, quod in plerisque locis æstus non patitur, æstuum rationem ignorabant; nec Gallorum mari proximorum et Cæsari infensissimorum intererat, tunc quid esset vitandum periculi ipsum prædocere. *A.*]

Complebat. Alii *compleverat.*

[*Perturbatio.* Optime h. l. *Ach.* : « Ex his et sequentibus videtur Cæsarem non adeo prudentem in ea expeditione se gessisse. Primum mercatores quos consuluerat de natura regionis, de incolarum multitudine,

naves erant aliæ, quibus reportari possent; et omnia deerant, quæ ad reficiendas eas usui sunt; et, quod omnibus constabat hiemari in Gallia oportere, frumentum his in locis in hiemem provisum non erat.

XXX. Quibus rebus cognitis, principes Britanniæ, qui, post prælium factum, ad ea, quæ jusserat Cæsar, facienda convenerant, inter se collocuti, quum equites et naves et frumentum Romanis deesse intelligerent, et paucitatem militum ex castrorum exiguitate cognoscerent, quæ hoc erant etiam angustiora, quod sine impedimentis Cæsar legiones transportaverat, optimum factu esse duxerunt, rebellione facta, frumento commeatuque nostros prohibere, et rem in hiemem producere, quod, iis superatis, aut reditu interclusis, neminem postea belli inferendi causa in Britanniam transiturum confidebant.

XXXI. Itaque, rursus conjuratione facta, paulatim ex castris discedere, ac suos clam ex agris deducere cœperunt.

indole et modo belligerandi illis proprio, de insulæ forma ac portubus ad capiendas maximas naves aptioribus, eum docere non valuerant. Mercatores enim commercio dediti has res parum curant. Deinde Volusenus insulam e navi tantum prospexerat; præterea Commius Atrebas legatus missus retentus fuerat a Britannis. Cum his documentis admodum infirmis, nihilominus Cæsar, propositi sui tenacissimus, fortunam tentat cum duabus tantum legionibus, et equitatu suo orta tempestate orbus; re frumentaria non satis bene provisa, et compluribus ventorum vi fractis navibus, aut maris impatientibus. Ad littus tamen immensa barbarorum armatorum multitudine refertum appellit, et victor evadit. Victor ille! qui, si res humanæ consilio gererentur, nec Galliæ oras nec urbis mœnia revisere unquam debuisset.»]

[*Et quod.* Subauditur: *secundum.* Sensus est: quando vero agebatur de necessitate hiemandi in Galliam, quæ inter omnes *constabat*, quam omnes adesse profitebantur, id facere arduum erat, quum nempe frumentum, etc. B.]

Hiemari. Quidam *hiemare.* M. Probat et Oud. ex codd. Celsus, *hibernari.* Simili modo noster c. 31, « navigari », VI, 85, « contendi ».

CAP. XXX. *Post prælium factum.* Sic boni codd.

Ad ea, quæ jusserat Cæsar, facienda. Hæc adjecit Oud. e codd. Legebatur prius *ad Cæsarem convenerant.* Jam Manutius rectiora dederat. Habet et Græcus.

Optimum factu. Al. *factum.*

Aut reditu. Hotom. *aditu.* Male. [*Reditu* nempe in Galliam.]

At Cæsar, etsi nondum eorum consilia cognoverat, tamen et ex eventu navium suarum, et ex eo, quod obsides dare intermiserant, fore id, quod accidit, suspicabatur. Itaque ad omnes casus subsidia comparabat: nam et frumentum ex agris quotidie in castra conferebat, et, quæ gravissime afflictæ erant naves, earum materia atque ære ad reliquas reficiendas utebatur, et quæ ad eas res erant usui ex continenti comportari jubebat. Itaque, quum id summo studio a militibus administraretur, duodecim navibus amissis, reliquis ut navigari commode posset, effecit.

XXXII. Dum ea geruntur, legione ex consuetudine una frumentatum missa, quæ appellabatur septima, neque ulla ad id tempus belli suspicione interposita, quum pars hominum in agris remaneret, pars etiam in castra ventitaret, ii, qui pro portis castrorum in statione erant, Cæsari renuntiarunt, pulverem majorem, quam consuetudo ferret, in ea parte videri, quam in partem legio iter fecisset. Cæsar id, quod erat, suspicatus, aliquid novi a barbaris initum consilii, cohortes, quæ in stationibus erant, secum in eam partem proficisci, duas ex reliquis in stationem succedere, reliquas armari et confestim sese subsequi jussit. Quum paulo longius a castris processisset, suos ab hostibus premi atque ægre sustinere, et, conferta legione, ex om-

CAP. XXXI. *Ex eventu navium suarum.* Sic C. II, 5: « fortunarum eventum: » [ex eo quod suis navibus evenerat.]

Ære. Ejus usus erat in fabricandis navibus, *ærata navis* vocatur quæ rostrum æratum habet, aut æreis clavis compacta, omninoque ære munita, fortasse etiam laminis æreis tecta est, ut hodie nonnunquam cupro teguntur et muniuntur. Veget. de re Milit., v, 4: « utilius configuntur (navigia Liburna) clavis æreis, quam ferreis. »

CAP. XXXII. *Appellabatur.* Al. *appellatur.*

Pars hominum. Britannorum scil. ut Græcus diserte.

In agris. Principes Britannorum jusserant suos in agros remigrare, c. 27, et clam ex agris deducere cœperant, c. 30, [ita tamen ut pars relinqueretur]. Hinc intelligetur, quid hoc sit, Britannorum partem in agris remansisse. M.

Duas ex reliquis. Scaliger sustulit *ex reliquis*, invitis codd.

Et conferta legione. J. C. H.

nibus partibus tela conjici, animum advertit. Nam quod, omni ex reliquis partibus demesso frumento, pars una erat reliqua, suspicati hostes, huc nostros esse venturos, noctu in silvis delituerant: tum dispersos, depositis armis, in metendo occupatos, subito adorti, paucis interfectis, reliquos incertis ordinibus perturbaverant: simul equitatu atque essedis circumdederant.

XXXIII. Genus hoc est ex essedis pugnæ: primo per omnes partes perequitant, et tela conjiciunt, atque ipso terrore equorum et strepitu rotarum ordines plerumque perturbant, et, quum se inter equitum turmas insinuaverint, ex essedis desiliunt, et pedibus præliantur. Aurigæ interim paulatim ex prælio excedunt, atque ita currus collocant, ut, si illi a multitudine hostium premantur, expeditum ad suos receptum habeant. Ita mobilitatem equitum, stabilitatem peditum, in præliis præstant, ac tantum usu quotidiano et exercitatione efficiunt, uti in declivi ac præcipiti loco incitatos equos sustinere, et brevi moderari ac flectere, et per temonem percurrere, et in jugo insistere, et inde se in currus citissime recipere consuerint.

emendat *et illos in confertam legionem.* [Quod glossa foret.]

[*Quod.* Quum in omni undique regione frumentum erat demessum, una tantum parte relicta, huc nostros venturos rati. *A.*]

Paucis interfectis. Contra v. Dionem, xxxix, 52.

Cap. XXXIII. *Ex essedis.* Esseda in Belgio inventa tradit Servius ad Virg. G. iii, 204. Jornandes, de rebus Geticis, c. 2, Britannicam vocem dicit.

Paulatim. Sic codd. et edit. vet. Vulgo *paulum.*

Currus; multi, *curru se*, sed pro his leg. *currus* e codd. et metaphr. Gr. Ipsa res, etiam sine codicibus, declarat. M. Restitui. Oud. malebat *curru se collocant.* Vulgo *ita se collocant.* Astipulatur Jurinius. Oud. in addendis probat Hotomanui conjecturam *se et currus.* Ob. Mant. [Ordo phrasis et sensus: *aurigæ*, ductores curruum, postquam bellatores ex essedis desilierunt, et dum pedibus præliantur, se paulatim subtrahunt e pugna, et currus pone ita collocant, ut si *illi*, sc. bellatores, premantur, ad suos currus facile se recipere queant. *A.*]

Præstant et efficiunt, ut sint mobiles (variis in locis pugnent, vagentur), et stabiles (uno in loco pugnent). Mor.

[*Brevi*, subaudit *Achaintre in loco*, mallem subaudire, *tempore*. B.]

XXXIV. Quibus rebus, perturbatis nostris novitate pugnæ, tempore opportunissimo Cæsar auxilium tulit : namque ejus adventu hostes constiterunt, nostri se ex timore receperunt. Quo facto, ad lacessendum et ad committendum prælium alienum esse tempus arbitratus, suo se loco continuit, et, brevi tempore intermisso, in castra legiones reduxit. Dum hæc geruntur, nostris omnibus occupatis, qui erant in agris reliqui discesserunt. Secutæ sunt continuos complures dies tempestates quæ et nostros in castris continerent, et hostem a pugna prohiberent. Interim barbari nuntios in omnes partes dimiserunt, paucitatemque nostrorum militum suis prædicaverunt, et quanta prædæ faciendæ atque in perpetuum sui liberandi facultas daretur, si Romanos castris expulissent, demonstraverunt. His rebus celeriter magna multitudine peditatus equitatusque coacta, ad castra venerunt.

XXXV. Cæsar, etsi idem, quod superioribus diebus acciderat, fore videbat, ut, si essent hostes pulsi, celeritate periculum effugerent; tamen nactus equites circiter triginta, quos Commius Atrebas, de quo ante dictum est, secum transportaverat, legiones in acie pro castris constituit. Com-

Cap. XXXIV. *Ad lacessendum.* Recentiores addidere *hostem* contra codd. optimos et edd. vet. Sed eo non opus. Cf. Liv. xxxiii, 7; Virg. v, 429; Lucan. iv, 720; iii, 553; ubi vid. Oud.

[*Reduxit.* Lucanus, ii, 572, inducit Pompeium dicentem de Cæsare : « Territa quæsitis ostendit terga Britannis. » Hoc loco callide satis fugam velo prætendit officioso noster, et quidem speciosis verbis.]

[*Nostris omnibus occupatis*, secum auferentes omnia nostra bona. B.]

Qui erant in agris reliqui. Sunt ii Britanni, de quibus, c. 32, dixerat. M.

Cap. XXXV. *Circiter triginta.* Mirum hoc, nec sine exemplo. Cf. B. Afr. c. 6. Hotomannus ergo non audiendus, qui ex ingenio *CCC* ponebat. Græcus habet τριάκοντα. [Hotomannus errorem credit ortum ex 300, pro quo librarius scripserit 30. At in nullo codice antiquo numeri scribuntur litteris arabicis, quæ non a Gothis et Vandalis, ut vult Vossius, sed a Mauris in Hispaniam, paucioribus abhinc sæculis sunt allatæ. Davis.]

Dictum est. Vid. c. 21 et 27. M.

misso prælio, diutius nostrorum militum impetum hostes ferre non potuerunt, ac terga verterunt. Quos tanto spatio secuti, quantum cursu et viribus efficere potuerunt, complures ex iis occiderunt; deinde, omnibus longe lateque afflictis incensisque, se in castra receperunt.

XXXVI. Eodem die legati, ab hostibus missi ad Cæsarem de pace, venerunt. His Cæsar numerum obsidum, quem antea imperaverat, duplicavit, eosque in continentem adduci jussit, quod, propinqua die æquinoctii, infirmis navibus, hiemi navigationem subjiciendam non existimabat. Ipse, idoneam tempestatem nactus, paulo post mediam noctem naves solvit, quæ omnes incolumes ad continentem pervenerunt; sed ex his onerariæ duæ eosdem, quos reliquæ, portus capere non potuerunt, et paulo infra delatæ sunt.

XXXVII. Quibus ex navibus quum essent expositi milites circiter CCC, atque in castra contenderent, Morini, quos Cæsar, in Britanniam proficiscens, pacatos reliquerat, spe prædæ adducti, primo non ita magno suorum numero circumsteterunt, ac, si sese interfici nollent, arma ponere jusserunt. Quum illi orbe facto sese defenderent, celeriter ad clamorem hominum circiter millia VI convenerunt. Qua re nuntiata, Cæsar omnem ex castris equitatum suis auxilio misit. Interim nostri milites impetum hostium sustinuerunt, atque amplius horis quatuor fortissime

Afflictis incensisque. Probis vulgo legebatur *ædificiis incensis*, ut et plures MSS. atque Gr. metaphr. exhibent : sed jam Cellarius monuit, Gronovium, Observ. IV, 8, e cod. Andino restituisse, *afflictis incensisque*, quod ipsum Oudend. in Oxon. MS. occurrere dixit. M. Rectiora dat J. C. H. qui sic legit : *hominibus longe lateque afflictis incensisque ædificiis*. Fere ut V, 19. Jurin. præfert vulg. *ædificiis*, ut c. 38.

CAP. XXXVI. *Hieme navigationem subjiciendam.* Alii *hiemis nav. subeundam* [Intelligit æquinoctium autumnale.]

Sed ex his, etc. Particulam adversativam Aldus et sequaces post *potuerunt* locavere.

[*Portus capere.* Idem ac appellere.]

CAP. XXXVII. *Orbe facto.* Cf. V, 33; et Sallust. Jug. 97.

Amplius horis. Alii *horas*, subaudito *quam*. Ut V, 53.

pugnaverunt, et, paucis vulneribus acceptis, complures ex iis occiderunt. Postea vero quam equitatus noster in conspectum venit, hostes, abjectis armis, terga verterunt, magnusque eorum numerus est occisus.

XXXVIII. Cæsar postero die T. Labienum legatum cum iis legionibus, quas ex Britannia reduxerat, in Morinos, qui rebellionem fecerant, misit. Qui quum propter siccitates paludum, quo se reciperent, non haberent, quo perfugio, superiore anno, fuerant usi, omnes fere in potestatem Labieni venerunt. At Q. Titurius et L. Cotta, legati, qui in Menapiorum fines legiones duxerant, omnibus eorum agris vastatis, frumentis succisis, ædificiis incensis, quod Menapii se omnes in densissimas silvas abdiderant, se ad Cæsarem receperunt. Cæsar in Belgis omnium legionum hiberna constituit. Eo duæ omnino civitates ex Britannia obsides miserunt, reliquæ neglexerunt. His rebus gestis, ex litteris Cæsaris dierum XX supplicatio a senatu decreta est.

Cap. XXXVIII. *Quo perfugio... venerunt.* Adeo multiplex est in codd. lectio hujus loci, ut Oudendorpius fateatur, sibi de ea non liquere. Quæ hic in textu sunt, ea habet metaphrasis Græca. M. Vox *perfugio*, item verba *omnes fere* in codd. et edd. vet. desunt.

Duxerant. Vid. c. 22. M.

[*Agris vastatis.* Crudeliter sane egit Cæsar, sed dici potest illum necessitate et sua ipsius salute ad id fuisse coactum. B.]

Eo (in Belgas) *obsides miserunt.* Quum ergo Cæsar, c. 36, obsides in continentem mitti jusserit, ex nostro loco discimus, continentem indicare Galliam. Cf. c. 27. M.

Supplicatio... decreta. Cf. Suet., c. 24.

C. JULII CÆSARIS

COMMENTARII

DE BELLO GALLICO.

LIBER QUINTUS.

ARGUMENTUM.

Cap. I. Apparatus navium. Iter Cæsaris in Illyricum. Pacatio Pirustarum. —II-VIII. Adventus Cæsaris in Galliam. Contentiones Trevirorum compositæ. Dumnorix interfectus. Iter in Britanniam. — IX. Britanni fugati. — X, XI. Classis Cæsaris tempestate afflicta et reparata. — XII-XIV. Britanniæ et incolarum descriptio. — XV - XXII. Cassivellaunus Britannorum dux post varios casus subactus. Transitus Cæsaris per Tamesin. Trinobantium et complurium civitatum deditio. — XXIII. Reditus Cæsaris in Galliam. — XXIV, XXV. Exercitus Romanus propter frumenti inopiam latius distributus. Tasgetius interfectus. — XXVI-XXXVII. Ambiorigis et Cativolci defectio. Castra Q. Titurii Sabini legati oppugnata. Romanorum calamitas, relictis castris. — XXXVIII - XLIII. Hiberna Q. Ciceronis ab Eburonibus, adjunctis Nerviis, oppugnata. Constantia Q. Ciceronis. — XLIV. Egregia virtus T. Pulfionis et L. Vareni. — XLV - LII. Obsidio adventu Cæsaris soluta. Belgæ victi. — LIII, LIV. Receptus Indutiomari in Treviros, omissa oppugnatione T. Labieni. Hiberna Cæsaris. Motus in omni fere Gallia, inprimis in Senonibus. — LV, LVI. Motus in Treviris. Germanorum sollicitatio. Cingetorix hostis judicatus. — LVII. Munita castra Labieni. — LVIII. Interfectus Indutiomarus. Gallia quietior.

I. Lucio Domitio, Appio Claudio, coss. discedens ab hibernis Cæsar in Italiam, ut quotannis facere consuerat, le-

Cap. I. *Lucio Domitio, Appio Claudio, coss.* Est annus P. U. C. 700. M. *Italiam*, i. e. Galliam provinciam, s. citeriorem. M.

gatis imperat, quos legionibus præfecerat, uti, quam plurimas possent, hieme naves ædificandas veteresque reficiendas curarent. Earum modum formamque demonstrat. Ad celeritatem onerandi subductionesque paulo facit humiliores quam quibus in nostro mari uti consuevimus; atque id eo magis, quod propter crebras commutationes æstuum minus magnos ibi fluctus fieri cognoverat: ad onera et ad multitudinem jumentorum transportandam paulo latiores quam quibus in reliquis utimur maribus. Has omnes actuarias imperat fieri, quam ad rem multum humilitas adjuvat. Ea, quæ sunt usui ad armandas naves, ex Hispania apportari jubet. Ipse, conventibus Galliæ citerioris peractis, in Illyricum proficiscitur, quod a Pirustis finitimam partem Provinciæ incursionibus vastari audiebat. Eo quum venisset, civitatibus milites imperat, certumque in locum convenire jubet. Qua re nuntiata, Pirustæ legatos ad eum mittunt, qui doceant, nihil earum rerum publico factum consilio, seseque paratos esse demonstrant, omnibus rationibus de injuriis satisfacere. Accepta oratione eorum, Cæsar obsi-

Consuerat. Al. *instituerat*, ut VI, 44.

Subductiones. Non spreverim lectionem aliam, *subductionisque*, a Ciacconio indicatam. M. *Subductiones* sunt tractiones e mari in terram. Cf. c. 11. [Codex Angl. *subductiores*, nempe, quæ celerius subducerentur in terram. Non male, inquit *Ach.*]

In nostro mari, i. e. Mediterraneo. Vid. Mela, I, 1. M. Et II, 1. Præpositionem *in* addunt codd. et edd. vet.

In reliquis utimur maribus. Alii *in alio mari uti assueverant*. Sed alteram lectionem dant boni codd. et edd. vet. et firmat Priscianus, l. VII, p. 770.

Actuarias. Quæ velis simul et remis agebantur. Isid. Hisp. XIX, 1, et *Scheffer* de mil. Nav. II, 2, p. 81. [Cf. Liv. XXXVIII, 38.]

Ex Hispania. Mirificum proventum sparti in Hispania esse, docebunt Strabo III, p. 160; Plin. H. N. XIX, 2 (7). DAVIS.

In Illyricum. Nempe Cæsar acceperat provinciam Galliam Cisalpinam, Illyrico adjecto: v. Sueton. Jul. c. 22. Pirustas esse Illyrici gentem, versus Macedoniam habitantem, docet Ptolemæus, II, 17. M. Et Πειρούστας vocat. Strabo, l. VII, p. 314, Πειρούστας, et ad Pannoniam refert.

Doceant...demonstrant. Consueta nostro modi, ut temporis, variatio, ut mox, c. 2: « reliquit... proficiscitur. » c. 11: « delegit... jubet. »

Accepta oratione. Al. *percepta*.

des imperat, eosque ad certam diem adduci jubet: nisi ita fecerint, sese bello civitatem persecuturum demonstrat. His ad diem adductis, ut imperaverat, arbitros inter civitates dat, qui litem æstiment, pœnamque constituant.

II. His confectis rebus, conventibusque peractis, in citeriorem Galliam revertitur, atque inde ad exercitum proficiscitur. Eo quum venisset, circuitis omnibus hibernis, singulari militum studio, in summa omnium rerum inopia, circiter DC ejus generis, cujus supra demonstravimus, naves et longas XXVIII invenit instructas, neque multum abesse ab eo, quin paucis diebus deduci possent. Collaudatis militibus atque iis qui negotio præfuerant, quid fieri velit, ostendit, atque omnes ad portum Itium convenire jubet, quo ex portu commodissimum in Britanniam transmissum esse cognoverat, circiter millium passuum XXX a continenti. Huic rei quod satis esse visum est militum, reliquit: ipse cum legionibus expeditis IV et equitibus DCCC in fines Trevirorum proficiscitur, quod hi neque ad concilia veniebant, neque imperio parebant, Germanosque transrhenanos sollicitare dicebantur.

III. Hæc civitas longe plurimum totius Galliæ equitatu

Ursinus e vet. cod. *ratione*, quod placet Hadr. Valesio in Vales. p. 178. [In pretium redigant omnes rapinas, et pœnam injuriarum constituant. *A.*]

Cap. II. [*Conventibusque peractis. Conventus peragere* est, inquit *Achaintre*, jurisdictionem in oppidis ad id destinatis, statis temporibus, absolvere. Cæterum huic interpreti numerus navium nimius videtur.]

Instructas. Proprium in hac re nomen. Cf. c. 5; et B. C. III, 100.

Abesse ab eo. Sic Cic. Tusc. I, 31.

[*Deduci. Deducere* naves est eas in mare inferre. Cf. Virg. Æn. III, 71. Contrarium est *subducere*; Æn. I, 577.]

Portum Itium. Cf. IV, 23. M.

Transmissum. Multi: *trajectum esse cognoverat.* Hoc verbum *trajectum* esse glossema verbi *transmissum*, quod mox sequitur, post Faernum Hotomannus monuit. M. Bene. Delevi. Si servare velis, legendum esset cum Oud. *transmissuris.* Vossii codex habet *transmissurus.* Vox *transmissus* occurrit et c. 13.

Circiter millium passuum XXX. Al. *XL.* Cf. *Cannegieter* de Brittenburgo, p. 70.

[*Expeditis*, suis impedimentis.]

valet, magnasque habet copias peditum, Rhenumque, ut supra demonstravimus, tangit. In ea civitate duo de principatu inter se contendebant, Indutiomarus et Cingetorix: ex quibus alter, simul atque de Cæsaris legionumque adventu cognitum est, ad eum venit; se suosque omnes in officio futuros, neque ab amicitia populi Romani defecturos confirmavit; quæque in Treviris gererentur, ostendit. At Indutiomarus equitatum peditatumque cogere, iisque, qui per ætatem in armis esse non poterant, in silvam Arduennam abditis, quæ ingenti magnitudine per medios fines Trevirorum a flumine Rheno ad initium Remorum pertinet, bellum parare instituit. Sed postea quam nonnulli principes ex ea civitate, et familiaritate Cingetorigis adducti, et adventu nostri exercitus perterriti, ad Cæsarem venerunt, et de suis privatim rebus ab eo petere cœperunt, quoniam civitati consulere non possent: Indutiomarus veritus, ne ab omnibus desereretur, legatos ad Cæsarem mittit; sese idcirco ab suis discedere atque ad eum venire noluisse, quo facilius civitatem in officio contineret, ne omnis nobilitatis discessu plebs propter imprudentiam laberetur. Itaque esse civitatem in sua potestate, seque, si Cæsar permitteret, ad eum in

Cap. III. *Indutiomarus.* Nummum ejus ipse possideo. Antica offert caput juvenile, postica GERMANUS INDUTI IIII, bos gradiens. Patet hinc, nomen per *t* scribendum, Græcus male per *x*, ut et edd. vet. Germanica et hic gloriatur origine, ut Commios, IV, 21. Quid sibi velint lineolæ quatuor adjectæ nomini, incertum. V. Bergeri thes. Brandenb. t. 1, p. 309. Eckhel. D. N. V. t. 1, p. 78.

Cingetorix. Egregie ex prisca lingua Celtica hoc nomen dignitatis exponitur ab *O-Brien* in opere cit. ad I, 16, *Cin-go-toir*, caput ad expeditionem, *le chef de l'expédition.* Infra, VII, 4, præfigitur *Ver*, i. e. *Fear* sive *vir*, qui caput est expeditionis.

Silvam Arduennam. Vid. VI, 29. M. Et ibi notata.

Familiaritate. Al. *auctoritate.*

[*De suis privatim rebus.* Petentes ut suis privatim agris velit parcere. Eos universæ civitatis saluti consulere non posse credidit *Ach.*, propter dissensiones inter nobiles et plebem: intelligerem potius inter Indutiomarum et Cingetorigem. B.]

Indutiomarus. Huc hoc nomen transtulit Oud. positum vulgo post *desereretur.*

castra venturum, et suas civitatisque fortunas ejus fidei permissurum.

IV. Cæsar, etsi intelligebat qua de causa ea dicerentur, quæque eum res ab instituto consilio deterreret, tamen, ne æstatem in Treviris consumere cogeretur, omnibus ad Britannicum bellum rebus comparatis, Indutiomarum ad se cum ducentis obsidibus venire jussit. His adductis, in iis filio propinquisque ejus omnibus, quos nominatim evocaverat, consolatus Indutiomarum hortatusque est, uti in officio permaneret: nihilo tamen secius, principibus Trevirorum ad se convocatis, hos singillatim Cingetorigi conciliavit: quod quum merito ejus ab se fieri intelligebat, tum magni interesse arbitrabatur, ejus auctoritatem inter suos quam plurimum valere, cujus tam egregiam in se voluntatem perspexisset. Id factum graviter tulit Indutiomarus, suam gratiam inter suos minui, et, qui jam ante inimico in nos animo fuisset, multo gravius hoc dolore exarsit.

V. His rebus constitutis, Cæsar ad portum Itium cum legionibus pervenit. Ibi cognoscit XL naves, quæ in Meldis factæ erant, tempestate rejectas, cursum tenere non

Permissurum. Al. *commissurum.* Discrimen inter hæc duo verba patet ex Cic. Verr. I, 32.

Cap. IV. *Filio.* Al. *filiis.*

Id factum. Vox *factum* in aliis deest.

Cap. V. *XL naves.* Al. *LX naves.*

In Meldis. Ob. *in Belgis*, et addit: jam antiquiores offensi sunt hac lectione, quoniam Meldæ mediterranei fuerunt, apud quos classem ædificatam esse non credibile sit. Ergo vel *Belgis* cum codd. et edd. quibusdam legetur: vel duo populi fuerunt, qui eodem nomine Meldarum usi sunt, alii ad Oceanum (quamquam hoc e Strabonis loco, IV, p. 194, non videtur certo sequi, ut Casaubonus monuit), alii in mediterraneis locis: vel omnino corruptum est hoc verbum. M. Male provocatur ad Strabonem, ubi Lexovii dicuntur maritimi, non item Meldæ. Rectius ergo e codd. restituendum *in Belgis*. Hausius tamen arbitratur, naves in Meldis constructas per Matronam in Sequanam, inde in Oceanum, devectas. J. C. H. legendum suspicatur *in Mordis*, parum feliciter. [*Ach.* revocavit *Meldis* ex Hausio. « Sive, inquit, sint juxta Parisios, *les habitans de Meaux*; sive, ut putat *d'Anville*, Meldi fuerint inter urbes nunc dictas *Gand* et *Bruges*. Inde enim descensus in mare facilis fuisset: hunc locum vocat *Meldfelt.* » Hanc opinionem libens amplector,

potuisse, atque eodem, unde erant profectæ, revertisse : reliquas paratas ad navigandum atque omnibus rebus instructas invenit. Eodem totius Galliæ equitatus convenit, numero millium quatuor, principesque omnibus ex civitatibus : ex quibus perpaucos, quorum in se fidem perspexerat, relinquere in Gallia, reliquos obsidum loco secum ducere, decreverat; quod, quum ipse abesset, motum Galliæ verebatur.

VI. Erat una cum cæteris Dumnorix Æduus, de quo ab nobis antea dictum est. Hunc secum habere inprimis constituerat, quod eum cupidum rerum novarum, cupidum imperii, magni animi, magnæ inter Gallos auctoritatis, cognoverat. Accedebat huc, quod jam in concilio Æduorum Dumnorix dixerat, sibi a Cæsare regnum civitatis deferri : quod dictum Ædui graviter ferebant, neque recusandi aut deprecandi causa legatos ad Cæsarem mittere audebant. Id factum ex suis hospitibus Cæsar cognoverat. Ille omnibus primo precibus petere contendit, ut in Gallia relinqueretur; partim, quod insuetus navigandi mare timeret; partim, quod religionibus sese diceret impediri. Postea quam id obstinate sibi negari vidit, omni spe impetrandi adempta, principes Galliæ sollicitare, sevocare singulos hortarique cœpit, uti in continenti remanerent; metu territare, non sine causa fieri, ut Gallia omni nobilitate spoliaretur : id esse consilium Cæsaris, ut, quos in conspectu Galliæ interficere vereretur, hos omnes in Britanniam traductos necaret : fidem reliquis interponere, jusjurandum poscere,

et lectionem *Meldis* servavi. B.]

Revertisse. Sic codd. et edd. vet. Alii *relatas*.

Cap. VI. *Dictum est*. Cf. I, 3. M.

Secum habere. Alii *ducere*.

Aut deprecandi. Al. *neque*. Cf. not. ad III, 14.

Religionibus. Aut votis solvendis et sacrificiis patrandis, aut ominibus et auspiciis, quod forsan rectius. Dicitur autem numero plurali *religiones*, quia omnes omnino cærimoniæ et modi colendorum deorum, quos pagana religio habuit, simul intelliguntur, suntque adeo *religiones*, omnes partes religionis. Ob. in Ind.

ut, quod esse ex usu Galliæ intellexissent, communi consilio administrarent. Hæc a compluribus ad Cæsarem deferebantur.

VII. Qua re cognita, Cæsar, quod tantum civitati Æduæ dignitatis tribuerat, coercendum atque deterrendum, quibuscumque rebus posset, Dumnorigem statuebat; quod longius ejus amentiam progredi videbat, prospiciendum, ne quid sibi ac reipublicæ nocere posset. Itaque dies circiter XXV in eo loco commoratus, quod corus ventus navigationem impediebat, qui magnam partem omnis temporis in his locis flare consuevit, dabat operam, ut in officio Dumnorigem contineret, nihilo tamen secius omnia ejus consilia cognosceret: tandem, idoneam nactus tempestatem, milites equitesque conscendere in naves jubet. At, omnium impeditis animis, Dumnorix cum equitibus Æduorum a castris, insciente Cæsare, domum discedere cœpit. Qua re nuntiata, Cæsar, intermissa profectione atque omnibus rebus postpositis, magnam partem equitatus ad eum insequendum mittit retrahique imperat: si vim faciat neque pareat, interfici jubet: nihil hunc, se absente, pro sano facturum arbitratus, qui præsentis imperium neglexisset. Ille enim revocatus resistere, ac se manu defendere, suorumque fidem implorare cœpit, sæpe clamitans, « liberum se liberæque civitatis esse. » Illi, ut erat imperatum, circumsistunt atque hominem interficiunt; at Ædui equites ad Cæsarem omnes revertuntur.

Cap. VII. *Tribuerat*. Cf. I, 33. M.

[*Corus ventus*. Quem Galli vocant: *nord-ouest*.]

In his locis. Alii *partibus*.

Conscendere in naves. Al. *naves*. [Utrumque bene.]

At, omnium impeditis. Al. *Atque*.

Impeditis, ita distractis apparando itinere, ut ne sentirent molitiones et fraudes Dumnorigis. M.

Pro sano, ut sanum et sapientem. M. Sic Plaut. Men. II, 2, 24: « pro sano. » Ib. V, 5, 28: « Pro insano. » Liv. XXXIX, 49: « non pro vano modo, sed vix pro sano. » Sic et infra, B. C. III, 109: « Pro communi amico atque arbitro. »

Enim, enimvero. V. Gronov. ad Liv. XXXIV, 32. M. Cf. B. C. I, 81.

[*Interficiunt*. Procul dubio et hic

VIII. His rebus gestis, Labieno in continente cum tribus legionibus et equitum millibus duobus relicto, ut portus tueretur, et rem frumentariam provideret, quæque in Gallia gererentur, cognosceret, consiliumque pro tempore et pro re caperet, ipse cum quinque legionibus et pari numero equitum, quem in continenti relinquebat, solis occasu naves solvit, et, leni Africo provectus, media circiter nocte vento intermisso, cursum non tenuit, et, longius delatus æstu, orta luce, sub sinistra Britanniam relictam conspexit. Tum rursus, æstus commutationem secutus, remis contendit, ut eam partem insulæ caperet, qua optimum esse egressum superiore æstate cognoverat. Qua in re admodum fuit militum virtus laudanda, qui vectoriis gravibusque navigiis, non intermisso remigandi labore, longarum navium cursum adæquarunt. Accessum est ad Britanniam omnibus navibus meridiano fere tempore : neque in eo loco hostis est visus, sed, ut postea Cæsar ex captivis comperit, quum magnæ manus eo convenissent, multitudine navium perterritæ, (quæ cum annotinis privatisque, quas sui quisque commodi fecerat, amplius DCCC uno erant visæ tempore,) a littore discesserant, ac se in superiora loca abdiderant.

Cæsar forsan necessariæ quidem, crudelitatis tamen insimulare licet. B.]

Cap. VIII. *Rem frumentariam.* Al. *rei frumentariæ.*

Pari numero...quem. Jur. velit *atque* vel *atque quem.*

Relinquebat, solis occasu. Hanc lectionem Gron. (Obs. IV, 4) et Oud. in codd. repererunt : altera est, *reliquerat, ad solis occasum :* utraque bene habet, nec ullo modo definiri hic potest, quæ verba Cæsar scripserit. M. Τὸ *solis occasu* habes et apud Liv. IX, 32, et passim.

Provectus. Alii *profectus.* Minus bene.

[*Africo. Africus* in hac parte est Gallice *sud-ouest.*]

[*Virtus;* patientia quam præstiterunt in subeundo remigandi labore. D.]

Annotinis. Male quidam *annonarias* reddidere. [*Annotinus,* qui superioris anni est ; sunt leves naviculæ, unius tantum itineris causa fabricatæ. V. et *A.*]

Sui...commodi, sc. causa. Sic Græce subauditur ἕνεκα.

Tempore. Bene sic codices et editiones veteres. Alii *timore a littore discesserant.* [Confer de re ipsa Flor. III, 10.]

IX. Cæsar, exposito exercitu et loco castris idoneo capto, ubi ex captivis cognovit, quo in loco hostium copiæ consedissent, cohortibus X ad mare relictis et equitibus CCC, qui præsidio navibus essent, de tertia vigilia ad hostes contendit, eo minus veritus navibus, quod in littore molli atque aperto deligatas ad ancoram relinquebat; et præsidio navibus Q. Atrium præfecit. Ipse, noctu progressus millia passuum circiter XII, hostium copias conspicatus est. Illi, equitatu atque essedis ad flumen progressi, ex loco superiore nostros prohibere et prælium committere cœperunt. Repulsi ab equitatu, se in silvas abdiderunt, locum nacti, egregie et natura et opere munitum, quem domestici belli, ut videbatur, causa jam ante præparaverant: nam crebris arboribus succisis omnes introitus erant præclusi. Ipsi ex silvis rari propugnabant, nostrosque intra munitiones ingredi prohibebant. At milites legionis VII, testudine facta et aggere ad munitiones adjecto, locum ceperunt, eosque ex silvis expulerunt, paucis vulneribus acceptis. Sed eos fugientes longius Cæsar prosequi vetuit, et quod loci naturam ignorabat, et quod, magna parte diei consumpta, munitioni castrorum tempus relinqui volebat.

X. Postridie ejus diei mane tripartito milites equitesque in expeditionem misit, ut eos, qui fugerant, persequerentur. His aliquantum itineris progressis, quum jam extremi essent in prospectu, equites a Q. Atrio ad Cæsarem venerunt, qui nuntiarent, superiore nocte, maxima coorta tem-

Cap. IX. [*Cohortibus X.* Vidimus legionem X cohortibus constare, hic tamen non *legionem* dicit, forsan, ut conjecit *Achaintre*, e pluribus legionibus delectæ erant hæ cohortes.]

Veritus navibus. Sic Cic. Acad. Q. IV, 45: « Vos mihi veremini. »

Molli, nullis scopulis periculoso; *aperto*, nullis rupibus aut prominentiis impedito. M.

Prosequi vetuit. Vulgo *persequi.*

Cap. X. *Milites;* i. e. pedites. Prima inter homines prælia fuere pedestria. Sic et *exercitus* pro peditatu. V. VII, 61.

In prospectu. Sic cod. Oxon. et edd. variæ. Vulgo *conspectu.*

pestate, prope omnes naves afflictas atque in littore ejectas esse; quod neque ancoræ funesque subsisterent, neque nautæ gubernatoresque vim pati tempestatis possent: itaque ex eo concursu navium magnum esse incommodum acceptum.

XI. His rebus cognitis, Cæsar legiones equitatumque revocari atque itinere desistere jubet; ipse ad naves revertitur : eadem fere, quæ ex nuntiis litterisque cognoverat, coram perspicit, sic ut, amissis circiter XL navibus, reliquæ tamen refici posse magno negotio viderentur. Itaque ex legionibus fabros delegit, et ex continenti alios arcessiri jubet; Labieno scribit, ut, quam plurimas posset, iis legionibus, quæ sint apud eum, naves instituat. Ipse, etsi res erat multæ operæ ac laboris, tamen commodissimum esse statuit, omnes naves subduci, et cum castris una munitione conjungi. In his rebus circiter dies decem consumit, ne nocturnis quidem temporibus ad laborem militum intermissis. Subductis navibus, castrisque egregie munitis, easdem copias, quas ante, præsidio navibus reliquit : ipse eodem, unde redierat, proficiscitur. Eo quum venisset, majores jam undique in eum locum copiæ Britannorum convenerant, summa imperii bellique administrandi communi consilio permissa Cassivellauno, cujus fines a mariti-

In littore ejectas. Sic Virg. Æn. IV, 373 : «ejectum littore.» [Nonnulli *in littus*, propter motum, sed plura sunt contraria exempla.]

Cap. XI. [*Desistere.* Quidam codd. *atque in itinere resistere jubet.*]

[*Negotio*, labore, opera.]

[*Fabros.* Teste Livio, Servius duas centurias instituerat, quæ sine armis stipendia facerent, datumque est munus ut machinas in bello fabricarent, quorum præfectus dicebatur : *Præfectus fabrum.* God.]

Delegit...jubet. Respice ad c. 1.

Munitione. Naves et tentoria uno eodemque vallo ac fossa cingebantur. Cf. c. 22. M.

Ad laborem militum. Sic et c. 40.

Unde (paulo ante ad litus et classem) *redierat.* M.

Cassivellauno. Apud Dionem XL, 2, male erat καὶ Σουίλλαν τὸν, unde Reimarus nomen viri restituit. Polyænus, VIII, 23, 5, habet Κασόλαυλον, corrupte. Mentio hujus regis fit apud Galfredum Monmuth. in Hist. Britonum, l. I, p. 25, ed. Paris. et l. IV, cap. 2, ed. Commel. pag. 25, ubi epistola ejus ad J. Cæsarem, certe non genuina. Multo minus anti-

mis civitatibus flumen dividit, quod appellatur Tamesis, a mari circiter millia passuum LXXX. Huic superiore tempore cum reliquis civitatibus continentia bella intercesserant: sed nostro adventu permoti Britanni hunc toti bello imperioque præfecerant.

XII. Britanniæ pars interior ab iis incolitur, quos natos in insula ipsa memoria proditum dicunt: maritima pars ab iis, qui prædæ ac belli inferendi causa ex Belgis transierant; qui omnes fere iis nominibus civitatum appellabantur, quibus orti ex civitatibus eo pervenerunt, et bello illato ibi remanserunt, atque agros colere cœperunt. Hominum est infinita multitudo creberrimaque ædificia, fere Gallicis consimilia: pecorum magnus numerus. Utuntur aut ære, aut

quitatem spirat epistola regnm Scolorum Pictorumque nomine ad Cæsarem scripta, apud Job. Fordun. l. II. Scotochronici in Collect. Th. Galei. Ob. in Mant.

Cap. XII. *Natos in insula*, αὐτόχθονας, aborigines, terrigenas. Cf. VI, 18. Sic et Diod. Sic. V, 21, ubi quædam de Britannia, similia narrationi Cæsaris, occnrrunt. M. [Similis fere locutio, qua noster utitur, Græce repetitur apnd Thucididem, l. I, init.: Τὴν γοῦν Ἀττικὴν ἄνθρωποι ᾤκουν οἱ αὐτοὶ ἀεί. Antiquissimæ autem gentes sese aborigines putaverunt, quod diu moratæ in eadem terra, originis tandem obliviscerentur. Dav.]

Memoria proditum. Ila Val. Max. II, 6, 10. Cf. Drakenb. ad Liv. III, 54; IX, 27. Non ergo mutatione opus. Contra, VI, 25, est *memoriæ prodenda.*

Ex Belgis. Sic rectins quam vulgo *ex Belgio.* Est enim sermo de pluribus civitatibns. Cf. dicta ad c. 24, et *Wesseling* ad Anton. itin. p. 478.

[*Ædificia.* Jorn., II, 2: « Virgeas babitant casas, communia tecta cum pecore, silvæque illis sæpe sunt domus. »]

Utuntur...nummo. Hujns loci lectio plane incerta est. Ergo varietatem omnem notavi. Alii, *utuntur aut* (vel, *autem*) *ære, aut nummo æreo, aut aliis ferreis.* Alii, *utuntur aut æreo, aut....* Alii *aureo* pro *æreo.* Alii, *aut annulis* (pro *aliis*) *ferreis.* Alii, *aut lanceis ferreis.* Alii, *aut taleis ferreis.* Faernus *laminis* legi voluit. A duobus codd. absunt verba, *pro nummo.* Ergo fuerit temerarium, aliquid definire velle. Quid alibi sit *tàlea*, et constat e lexicis. Si ergo h. l. idem verbum legatur, quid tandem erit *talea ferrea*, qua quis pro nummo utatur? Non sufficit dicere, esse particulam ferri præsectam: nam non quidquid præsectum est, sed surculus præsectus, aut quod formam surculi præsecti, vel bacilli s. stimuli refert, id demum dici potest talea. Multo minus *taleæ* esse possunt laminæ, ut cuidam placuit: hæ enim nihil simile habent cum taleis. Perplacet Vossii conjec-

annulis ferreis, ad certum pondus examinatis, pro nummo. Nascitur ibi plumbum album in mediterraneis regionibus, in maritimis ferrum; sed ejus exigua est copia: ære utuntur importato. Materia cujusque generis, ut in Gallia, est, præter fagum atque abietem. Leporem, et gallinam, et anserem gustare fas non putant; hæc tamen alunt animi voluptatisque causa. Loca sunt temperatiora quam in Gallia, remissioribus frigoribus.

XIII. Insula natura triquetra, cujus unum latus est contra Galliam. Hujus lateris alter angulus, qui est ad Cantium, quo fere omnes ex Gallia naves appelluntur, ad orientem solem; inferior ad meridiem spectat. Hoc latus tenet circiter millia passuum D. Alterum vergit ad Hispaniam atque occidentem solem, qua ex parte est Hibernia, dimidio minor, ut æstimatur, quam Britannia; sed pari spatio transmissus, atque ex Gallia, est in Britanniam. In hoc medio cursu est insula, quæ appellatur Mona; complures præterea minores objectæ insulæ existimantur; de

tura, *talis*, quæ videtur cuivis in mentem venire debere: et facile potuissent tali ferrei pro nummis esse. Sed, ut dixi, lectio plane incerta est. M. In re tam dubia sequor Græcum, qui habet δακτυλίοις. Morus dederat *taleis*. Bentleius conjicit *clavulis*.

Plumbum album, stannum. V. Plin. IV, 16 (30).

Materia, arbores, frutices. M.

[*Remissioribus frigoribus*. Eadem nunc est anglici cœli temperies.]

CAP. XIII. [*Triquetra*. Ex hac accurata Britanniæ descriptione fuerunt qui colligerent hosce Commentarios non esse Cæsaris, quum, nisi Claudio imperante, non constiterit utrum fuerit insula, necne. Vid. Dion. l. XXXIX, p. 114, et Tacit. in Agric. c. 10. Sed hæc ex fama didicit Cæsar, ut et illa quæ de interioribus Britannis dicit; nam ad eos nunquam penetravit. DAV. Præterea non adeo accurata est descriptio, quin sit ei contradicendum: non enim ea est *triquetra*, sed potius oblongæ scutulæ vel bipenni similis; vel potius immensum et enorme spatium procurrentium extremo jam littore terrarum, quod velut in cuneum tenuatur. Ita rectius describit Tacitus, ex Livio et Fabio Rustico. *A.*]

Alter angulus. Marklandus, referente Bentleio, monebat leg. *altior*, i. e. magis septemtrionalis.

Hibernia Add. nonnulli *insula*.

Æstimatur. Sic Oud. e codd. Al. *existimatur*.

Objectæ. Alii *subjectæ*. Sed Gr. ἐπικεῖσθαι.

quibus insulis nonnulli scripserunt, dies continuos XXX sub bruma esse noctem. Nos nihil de eo percontationibus reperiebamus, nisi certis ex aqua mensuris breviores esse, quam in continente, noctes videbamus. Hujus est longitudo lateris, ut fert illorum opinio, DCC millium. Tertium est contra septemtriones, cui parti nulla est objecta terra; sed ejus angulus lateris maxime ad Germaniam spectat: huic millia passuum DCCC in longitudinem esse, existimatur. Ita omnis insula est in circuitu vicies centum millium passuum.

XIV. Ex his omnibus longe sunt humanissimi, qui Cantium incolunt, quæ regio est maritima omnis, neque multum a Gallica differunt consuetudine. Interiores plerique frumenta non serunt, sed lacte et carne vivunt, pellibusque sunt vestiti. Omnes vero se Britanni vitro inficiunt, quod cæru-

Percontationibus. Ita edd. vet. et varii codd. quod Stewechius ad Veget. III, 8, restituisse se narrat, usus scil. editione corrupta.

Certis ex aqua mensuris, clepsydris. M.

Videbamus. Recte puto abesse hoc verbum a cod. Oxon. Si quis servet, paulo ante *nisi* erit pro *sed tantummodo*, ut Davis. et Oudendorp. monuerunt. Vulgata lectio, *nisi quod certis... videbamus*, est ab his, qui explicare locum voluerunt. M. *Nisi* pro *sed*. Cic. fam. XIII, 73, et pro Rab. Post.: « nescio, nisi hoc video. »

DCC millium. Addunt alii *passuum.*

Huic millia passuum. Alii *hoc*, *hæc*. In aliis deest.

CAP. XIV. *A Gallica differunt consuetudine.* Sic solet noster. V. VI, 21, 25, etc.

Vitro. Breviter excerpam, quæ ab aliis prolixe disputata sunt. Primo idem tradit Mela, III, 6: « vitro corpora infecti Britanni. » Secundo, Plinius, H. N. XXII, 1, eos *glasto* oblinere corpora perhibet. Sunt ergo vitrum et glastum diversa nomina uniusejusdemque plantæ, cujus succis expressis Britanni ad inficienda corpora usi sunt. Tertio, glastum a Græcis *isatida* dici et Vitruvius (de Archit. VII, 14) dixit, si lectionem quorumdam codicum sequamur, et inter artis botanicæ peritos constat. Quarto, Marcellus Empiricus, c. 23, « Herba, inquit, quam nos vitrum, Græci isatida vocant. » Conf. Plin. H. N. XX, 24. Ergo vitrum, glastum, isatis, est una eademque planta. Conferri meretur Dodonæus in Stirpium historia, p. 79, Antwerp. 1616. fol. Jo. Bauhini, historia plantarum, T. 2, p. 909; 1691. fol. Ex his judicari potest de lectionis varietate in hoc Cæsaris loco, *vitro*, *glasto*, *nitro*, *ultro*. Verum est *vitro*; ex interpre-

leum efficit colorem, atque hoc horridiore sunt in pugna aspectu: capilloque sunt promisso, atque omni parte corporis rasa, præter caput et labrum superius. Uxores habent deni duodenique inter se communes, et maxime fratres cum fratribus parentesque cum liberis; sed, si qui sunt ex his nati, eorum habentur liberi, quo primum virgo quæque deducta est.

XV. Equites hostium essedariique acriter prælio cum equitatu nostro in itinere conflixerunt, tamen ut nostri omnibus partibus superiores fuerint, atque eos in silvas collesque compulerint: sed compluribus interfectis, cupidius insecuti, nonnullos ex suis amiserunt. At illi, intermisso spatio, imprudentibus nostris atque occupatis in munitione castrorum, subito se ex silvis ejecerunt, impetuque in eos facto, qui erant in statione pro castris collocati, acriter pugnaverunt: duabusque missis subsidio cohortibus a Cæsare, atque his primis legionum duarum, quum hæ, perexiguo intermisso loci spatio inter se, constitissent, novo genere pugnæ perterritis nostris, per medios audacis–

tatione est *glasto*; *nitro* et *ultro* sunt lectiones vitiosæ. Cæterum nostri isatidem dicunt *Waid*. M. Salmas. ad Solin. cap. 23, pag. 180, legi vult apud Plin. *guasdum*, alias *quesdum* vel pastellum. Mihi sic videtur. Britannis *glas* significabat viride, item cæruleum, ut Celtis, Armoricis, Hibernis, teste *Le Pelletier* in *Dict. de la langue Bretonne* et *La Tour d'Auvergne* in op. cit. ad I, 6. Inde Latini fecere *glastum*, quumque audissent *glas* Germanis esse vitrum, vim utramque vocis confudere, et pro colore accepere. P. Faber, sem. 1, 20, volebat *nitro*, et provocabat ad Vitruvium, VII, 11. P. Victorius V. L. XIX, 3, τὸ *ultro*, quod in codd. legitur, vertendum putabat in *luteo*, et pro *glasto* legendum *glauco*.

Cæruleum, subflavum et pallidum. M.

Horridiore. Al. *horridiores*, *horribiliore*, *horribiliores*.

Quo, quoraum, ad quos, in quorum domum. Monuit Oud. qui lectionem hujus loci e codd. eruit. Vulgata lectio est: *liberi, a quibus pr. virgines qu. ductæ sunt*. M. Al. *a quo*. Item *adducta est*.

Cap. XV. *Tamen ut*. Sic codd. omisso *ita*, quod alii præmittunt. Ita et III, 14; VII, 28.

[*Primis duarum legionum*. Primæ cohortes virtute et robore ante omnes præstabant.]

Inter se, constitissent. Vulgo male interpungunt ante *inter se*.

Perterritis. Forsan *prætentatis*. V. Burmann. ad Ovid. Met. XIV, 189.

sime perruperunt, seque inde incolumes receperunt. Eo die Q. Laberius Durus, tribunus militum, interficitur. Illi, pluribus immissis cohortibus, repelluntur.

XVI. Toto hoc in genere pugnæ, quum sub oculis omnium ac pro castris dimicaretur, intellectum est, nostros propter gravitatem armaturæ, quod neque insequi cedentes possent, neque ab signis discedere auderent, minus aptos esse ad hujus generis hostem; equites autem magno cum periculo prælio dimicare, propterea quod illi etiam consulto plerumquè cederent, et, quum paulum ab legionibus nostros removissent, ex essedis desilirent, et pedibus dispari prælio contenderent. Equestris autem prælii ratio et cedentibus et insequentibus par atque idem periculum inferebat. Accedebat huc, ut, nunquam conferti, sed rari magnisque intervallis præliarentur, stationesque dispositas haberent, atque alios alii deinceps exciperent, integrique et recentes defatigatis succederent.

XVII. Postero die procul a castris hostes in collibus constiterunt, rariquè se ostendere, et lenius, quam pridie, nostros equites prælio lacessere cœperunt. Sed meridie, quum Cæsar pabulandi causa tres legiones atque omnem equitatum cum C. Trebonio legato misisset, repente ex omnibus partibus ad pabulatores advolaverunt, sic, uti ab

Veget. 1, 8 : « tiro exercitio prætentandus. » Oud. Ob. in Mant.

Perruperunt. Alii *proruperunt.*

Q. Laberius. Sic Græcus. Contra Celsus, Orosius, Freculius *Labienus.* Variant codd. et edd. vet.

Immissis cohortibus. Alii *summissis.*

Cap. XVI. *Ac pro castris.* Oud. *hac* scil. pugna, quod minus placet. In aliis ea particnla deest.

Armaturæ. Sic boni codd. et edit. Rob. Steph. Græcus etiam ὁπλίσεως. Vulgo *armorum.*

Prælio dimicare. Restituit Oud. ex codd. et edd. vet. Sic et VI, 17, 31.

Equestris... prælii. Quo equites cum equitibus certabant. Opponitur *prælio dispari*, quum pedes confligit cum equite. M.

[*Cedentibus et insequentibus*, nempe barbaris; sive cederent, sive insequerentur barbari. B.]

Cap. XVII. *Lenius*, minore studio. Al. *lentius*, quod interpretamentum est. M. Sic « leniter ire », Afr. c. 6.

signis legionibusque non absisterent. Nostri, acriter in eos impetu facto, repulerunt, neque finem sequendi fecerunt, quoad subsidio confisi equites, quum post se legiones viderent, præcipites hostes egerunt: magnoque eorum numero interfecto, neque sui colligendi, neque consistendi, aut ex essedis desiliendi facultatem dederunt. Ex hac fuga protinus, quæ undique convenerant, auxilia discesserunt: neque post id tempus unquam summis nobiscum copiis hostes contenderunt.

XVIII. Cæsar, cognito consilio eorum, ad flumen Tamesin in fines Cassivellauni exercitum duxit; quod flumen uno omnino loco pedibus, atque hoc ægre, transiri potest. Eo quum venisset, animum advertit, ad alteram fluminis ripam magnas esse copias hostium instructas: ripa autem erat acutis sudibus præfixis munita; ejusdemque generis sub aqua defixæ sudes flumine tegebantur. His rebus cognitis a captivis perfugisque, Cæsar, præmisso equitatu, confestim legiones subsequi jussit. Sed ea celeritate atque eo impetu milites ierunt, quum capite solo ex aqua exstarent, ut hostes impetum legionum atque equitum sustinere non possent, ripasque dimitterent, ac se fugæ mandarent.

XIX. Cassivellaunus, ut supra demonstravimus, omni

Quoad; i. e. donec. Codd. et edd. vet. *quo*, nullo sensu.

Summis (an legendum *omnibus?*) *copiis*. Quod si quis nolit, *summæ copiæ* erunt maximæ, numerosissimæ, ut c. 18, *magnæ copiæ*. Metaphr. Græc. οὐκέτι πολλῇ δυνάμει τοῖς Ῥωμαίοις συνέμιξαν. M.

Cap. XVIII. [*Uno loco*. Certe supra Londinum, at quo loco non constat.]

Animum advertit. Vulgo *advertit*.

Flumine tegebantur. Lipsius, pol., v, 3, conjicit *plumbo*, et provocat ad Bedam, hist. Angl. I, 2. Sed cui bono sudes plumbo tegi? tum quæritur, de hac occasione an alia loquatur Beda. [Omnia hæc erant ut transitus impediretur, retardaretur.]

Eo impetu. Sic codd. et amat ita plene loqui Cæsar. Ejicienda hæc putat Bentleius post Gruterum. [De re vid. Polyæn. VIII, 23.]

Cap. XIX. *Ut supra demonstravimus*. Nihil tale supra dixerat Cæsar de Cassivellauno. Ergo Clarkius locum sic intelligit, quasi Cæsar scripsisset: *omni, ut supra demonstravimus, spe deposita:* nam, c. 17

deposita spe contentionis, dimissis amplioribus copiis, millibus circiter quatuor essedariorum relictis, itinera nostra servabat, paululumque ex via excedebat, locisque impeditis ac silvestribus sese occultabat, atque iis regionibus, quibus nos iter facturos cognoverat, pecora atque homines ex agris in silvas compellebat: et, quum equitatus noster liberius prædandi vastandique causa se in agros effunderet, omnibus viis notis semitisque essedarios ex silvis emittebat, et magno cum periculo nostrorum equitum cum iis confligebat, atque hoc metu latius vagari prohibebat. Relinquebatur ut neque longius ab agmine legionum discedi Cæsar pateretur, et tantum in agris vastandis incendiisque faciendis hostibus noceretur, quantum labore atque itinere legionarii milites efficere poterant.

XX. Interim Trinobantes, prope firmissima earum regionum civitas, ex qua Mandubratius adolescens, Cæsaris fidem secutus, ad eum in continentem Galliam venerat, (cujus pater Imanuentius regnum in ea civitate obtinuerat, interfectusque erat a Cassivellauno; ipse fuga mortem vitaverat) legatos ad Cæsarem mittunt, pollicenturque sese ei dedituros atque imperata facturos: petunt ut Mandubratium ab injuria Cassivellauni defendat atque in civitatem mittat,

extr. dixerat Cæsar, Britannos spem deposuisse. M.

Relictis. Alii minus bene *retentis.*

Servabat. Sic Terent. Andr. I, 3, pro *observabat.*

Effunderet. Leg. *ejiceret* seu *ejecerat*, e codd. plerisque: nam *effundere* est interpretamentum. M. Potius *ejiceret* videtur e glossa ortum.

Notis semitisque. Τὸ *notis* deest in multis codd. et edd. nec tamen est superflua.

Cap. XX. *Mandubratius.* Orosius, VI, 8, id de Androgorio refert, quem Cambdenus Androgeum vocat in Britannia, p. 298, eumdemque eum Mandubratium putat. Dubium id Vossio videtur.

In continentem Galliam. Hinc explicandum, quid in hac narratione sit alibi, cap. 22, 23, *continens.* Etiam supra c. 8, 11, et IV, 38, Galliam simpliciter dixit *continentem.* Et fortasse h. l. *Galliam* explicandi causa intrusum est, ut plures interpretes monuerunt. M. Sed amat Cæsar plene loqui.

Imanuentius. Nomen hoc e codd. exsulat, sed Græcus habet.

qui præsit imperiumque obtineat. His Cæsar imperat obsides XL frumentumque exercitui, Mandubratiumque ad eos mittit. Illi imperata celeriter fecerunt, obsides ad numerum frumentaque miserunt.

XXI. Trinobantibus defensis atque ab omni militum injuria prohibitis, Cenimagni, Segontiaci, Ancalites, Bibroci, Cassi, legationibus missis sese Cæsari dedunt. Ab his cognoscit, non longe ex eo loco oppidum Cassivellauni abesse, silvis paludibusque munitum, quo satis magnus hominum pecorisque numerus convenerit. (Oppidum autem Britanni vocant, quum silvas impeditas vallo atque fossa munierunt, quo incursionis hostium vitandæ causa convenire consuerunt.) Eo proficiscitur cum legionibus: locum reperit egregie natura atque opere munitum; tamen hunc duabus ex partibus oppugnare contendit. Hostes, paulisper morati, militum nostrorum impetum non tulerunt, seseque alia ex parte oppidi ejecerunt. Magnus ibi numerus pecoris repertus, multique in fuga sunt comprehensi atque interfecti.

XXII. Dum hæc in his locis geruntur, Cassivellaunus ad Cantium, quod esse ad mare supra demonstravimus, quibus regionibus quatuor reges præerant, Cingetorix, Carvilius, Taximagulus, Segonax, nuntios mittit atque his imperat,

Cap. XXI. *Cenimagni* ... Opiniones quorumdam de nominibus et sedibus horum populorum collegit, post Cambdenum in Britannia, Cellarius in opere geograph., p. 328. Sed sunt meræ conjecturæ. M. Quum Græcus habeat Κιμανοὶ, Vossius non male legendum putat *Cenomani*, e Gallia scil. in Britanniam translati. Lipsius ad Tacit. XII, 32, legit *Iceni*, *Cangi*. Cambdenus *Iceni, Regni*.

Dedunt. Alii *dediderunt*.

Oppidum Cassivellauni. Beda id *Cassibellaum* vocat.

Oppidum... vocant... Strabo IV, p. 200: Πόλεις Βρεττανῶν εἰσὶν οἱ δρυμοί· περιφράξαντες γὰρ δένδρεσι καταβεβλημένοις εὐρυχωρῆ κύκλον, καὶ αὐτοὶ ἐνταῦθα καλυβοποιοῦνται, καὶ τὰ βοσκήματα κατασταθμεύουσιν, οὐ πρὸς πολὺν χρόνον. Locum jam Hotomannus indicarat. M.

Locum reperit. Cod. Dorvillii *lucum*. *Locum* retinet Oud. Cf. et Salmas. ad Tertull. de Pallio, p. 193.

Cap. XXII. *Supra*. Vid. c. 13. M.

Imperat. Nam summa rerum Cassivellauno tradita erat. Vid. cap. 11.

uti, coactis omnibus copiis, castra navalia de improviso adoriantur atque oppugnent. Ii quum ad castra venissent, nostri, eruptione facta, multis eorum interfectis, capto etiam nobili duce Lugotorige, suos incolumes reduxerunt. Cassivellaunus, hoc prælio nuntiato, tot detrimentis acceptis, vastatis finibus, maxime etiam permotus defectione civitatium, legatos per Atrebatem Commium de deditione ad Cæsarem mittit. Cæsar, quum statuisset hiemem in continenti propter repentinos Galliæ motus agere, neque multum æstatis superesset, atque id facile extrahi posse intelligeret, obsides imperat, et, quid in annos singulos vectigalis populo Romano Britannia penderet, constituit: interdicit atque imperat Cassivellauno, ne Mandubratio, neu Trinobantibus bellum faciat.

XXIII. Obsidibus acceptis, exercitum reducit ad mare, naves invenit refectas. His deductis, quod et captivorum magnum numerum habebat, et nonnullæ tempestate deperierant naves, duobus commeatibus exercitum

Ibidem de castris navalibus dicitur. Moa.

Lugotorige. Alii *Cingetorige.* M. Sic et Græcus. Sed Celsus *Legotorix.* Videtur saltem Cæsar ducem a rege distinguere.

Atrebatem Commium. V. IV, 21. Moa.

Hiemem... agere. Alii *hiemare.*

In continenti, in Gallia. Cf. cap. 20. M.

[*Vectigalis.* Dio negat quicquam fructus retulisse Cæsarem de victa Britannia, nisi quod ibi bellasse magnæ sibi laudi esse ducebat. Plutarchus quoque innuit Cæsarem plus mali hostibus attulisse, quam boni adeptum fuisse; nihil enim fuisse quod pauperibus eripi potuerit. God. Adversus Plutarchum ipsum mihi Cæsarem liceat defendere. Extra Gallias certe Romanorum arma inferre potuit, sed quæsita armis stabilire et servare omnino impar fuit; quippe cui satis esset si cum paucis admodum copiis populos irrequietos ac socios male fidos in officio retineret. Quod quidem Cæsar præsentiit, nam vidimus eum in Germania tamdiu moratum esse, quamdiu consiliis suis conveniret; et ab ea, sicuti nunc a Britannia, prudenter discessisse, obsidibus tributisque acceptis, ubi primum res posceret, salva sua et pop. Rom. gloria; contentum scilicet reipublicæ arma ad ultimas orbis noti gentes protulisse. *A.*]

Bellum faciat. Sic boni codd. et edd. vet. et sæpe noster. Vulgo *noceat.*

Cap. XXIII. *Commeatibus.* Com-

reportare instituit. Ac sic accidit, uti ex tanto navium numero, tot navigationibus, neque hoc, neque superiore anno, ulla omnino navis, quæ milites portaret, desideraretur: at ex iis, quæ inanes ex continenti ad eum remitterentur, prioris commeatus expositis militibus, et quas postea Labienus faciendas curaverat numero LX, perpaucæ locum caperent; reliquæ fere omnes rejicerentur. Quas quum aliquandiu Cæsar frustra exspectasset, ne anni tempore a navigatione excluderetur, quod æquinoctium suberat, necessario angustius milites collocavit, ac, summa tranquillitate consecuta, secunda inita quum solvisset vigilia, prima luce terram attigit, omnesque incolumes naves perduxit.

XXIV. Subductis navibus, concilioque Gallorum Samarobrivæ peracto, quod eo anno frumentum in Gallia propter siccitates angustius provenerat, coactus est aliter ac superioribus annis, exercitum in hibernis collocare, legionesque in plures civitates distribuere: ex quibus unam in Morinos ducendam C. Fabio legato dedit; alteram in Nervios Q. Ciceroni; tertiam in Essuos L. Roscio; quartam in

meatus significat interdum omnes eos, qui una meant, commeant, aut qui una navibus transportantur.

Reportare. Alii *deportare* : quod et ipsum dici potest, sed non est necesse: nam *exercitum*, quem nuper in Britanniam transportarat, nunc reportat. M. Pro *instituit*, quod bene ex more Cæsaris, alii *constituit*.

Ulla omnino navis. Alii *nulla*, more Græco, ut apud Propert. II, 15, 5.

Ex continenti; i. e. e Gallia. Mox *et* ante *prioris* tollendum est, ut Manutius monuit. De Labieno vid. cap. 11. M. Illud *et* sustuli.

[*Anni tempore*. A die 18 Kalend. oct. usque in 3 Id. novemb. incerta in eo mari navigatio est. Veg. v, 9.]

Summa tranquillitate consecuta. Alii *summam tranquillitatem consecutus*.

Inita... vigilia. Ut *inita æstate*, II, 2.

Cap. XXIV. *Samarobrivæ*. Hinc intelligendus Cic. ad Div. VII, 11, 12, 16, ut Cellarius vidit. De diversitate scripturæ in hoc nomine vide viros doctos ad Anton. itinerar., p. 380. De conjecturis etymologicis, *Samarobrivam* s. *Samarobrigam* significare pontem, in flumine Samara factum, *Samarbrueck*, vid. Cellar. p. 216 et 308, et Ritteri hist. Gall. p. 92. M. *Briga*, *briva*, pons, Celt. [Hodie est *Amiens*.]

Essuos. Quia nemo unquam Es-

Remis cum T. Labieno in confinio Trevirorum hiemare jussit; tres in Belgio collocavit : his M. Crassum, quæstorem, et L. Munatium Plancum et C. Trebonium, legatos, præfecit. Unam legionem, quam proxime trans Padum conscripserat, et cohortes quinque in Eburones, quorum pars maxima est inter Mosam ac Rhenum, qui sub imperio Ambiorigis et Cativolci erant, misit. His militibus Q. Titurium Sabinum et L. Auruneuleium Cottam, legatos, præesse jussit. Ad hunc modum distributis legionibus, facillime inopiæ frumentariæ sese mederi posse existimavit : atque harum tamen omnium legionum hiberna (præter eam, quam L. Roscio in pacatissimam et quietissimam partem ducendam dederat) millibus passuum centum continebantur. Ipse interea, quoad legiones collocasset, munitaque hiberna cognovisset, in Gallia morari constituit.

XXV. Erat in Carnutibus summo loco natus Tasgetius, cujus majores in sua civitate regnum obtinuerant. Huic Cæsar, pro ejus virtute atque in se benevolentia, quod in om-

suorum meminit, Vossius et Valesius censent, *Æduos* legendum esse. CELLAR. Hæc probant etiam Davisius ad h. l. et Clarkius. M. Verum de gentibus hic sermo, inferiori Rheno propinquis, ut bene monet Mannertus, a quo Rheno nimium distant Ædui. Idem dicendum de Plinii IV, 18 (32) *Atesuis*, quos h. l. substituendos putat Ciacconius. Vulgatum ergo servandum, donec quid certius detur. J. C. H. *Æduos* ideo præfert, quod eis potissimum convenit laus *pacatissimæ et quietissimæ partis*, de qua mox. [*Essuis* sedem assignat urbem *Seez* in Normandia *Turpin de Crissé*, I, 343.]

Belgio. Est pars Galliæ Belgicæ, non tota : complectitur Bellovacos (vid. c. 46), Atrebates, Ambianos. Vid. notitia orb. ant., II, 3, p. 307 seq. CELLAR. Bene *Belgio* codd. quidam et edd. primæ. Alii *Belgis*, male. Respice ad c. 12, et cf. VIII, 46. Vide et Cluver. Germ. ant. II, 2.

Ambiorigis. Nummus ejus exstat cum addito EBVRO. V. *Eckhel* D. N. V. t. I, p. 76, ubi de terminatione *rix* disputat.

Cativolci. L. VI, 31 codd. habent *Catuvolcus.* Gr. Κατίβουλκος.

Millibus passuum centum. Peccatur hic defectu. Intersunt CLXXX millia passuum. Græcus interpres peccat excessu, habet enim ἐν ἐγδοήκοντα σταδίων μυριάσι.

Collocasset. Alii *collocatas.*

In Gallia morari. Alii *in Galliam*, quod foret intra Galliam. Cf. Oud. ad Afr. c. 47.

nibus bellis singulari ejus opera fuerat usus, majorum locum restituerat. Tertium jam hunc annum regnantem inimici, palam, multis etiam ex civitate auctoribus, eum interfecerunt. Defertur ea res ad Cæsarem. Ille veritus, quod ad plures pertinebat, ne civitas eorum impulsu deficeret, L. Plancum cum legione ex Belgio celeriter in Carnutes proficisci jubet, ibique hiemare; quorumque opera cognoverit Tasgetium interfectum, hos comprehensos ad se mittere. Interim ab omnibus legatis quæstoribusque, quibus legiones tradiderat, certior factus est, in hiberna perventum, locumque hibernis esse munitum.

XXVI. Diebus circiter XV, quibus in hiberna ventum est, initium repentini tumultus ac defectionis ortum est ab Ambiorige et Cativolco: qui quum ad fines regni sui Sabino Cottæque præsto fuissent, frumentumque in hiberna comportavissent, Indutiomari Treviri nuntiis impulsi, suos concitaverunt, subitoque oppressis lignatoribus, magna manu castra oppugnatum venerunt. Quum celeriter nostri arma cepissent vallumque ascendissent, atque, una ex parte

CAP. XXV. *Tertium...interfecerunt.* Adeo magna est in his verbis lectionis varietas, ut nullo modo constare possit de lectione vera. Missis cæteris, *jam* ante *multis* offendit lectorem. Ergo cum aliis poni malim *etiam*. Deinde quum plerique libri exhibeant, *ex civitate ex his* vel *ex his auctoribus*, credibile est, pro *ex his* legi posse cum Davisio *cædis*, aut cum Oudendorpio *necis*. M. Ita edd. vet. *palam multis etiam*. Bene. Recepi. *Hunc* refer ad *annum*; sic *eum* non abundat, ut quibusdam visum. Pro isto *hunc* alii *nunc*. Dein Græcus πολλῶν τῆς πόλεως ἀρχόντων, quod ἀρχόντων a Davisio intrusum perhibet Oud. perperam; nam Jungermannus jam habet.

Quæstoribusque. Unus quidem fuit quæstor, M. Crassus, ut e cap. 24 apparet; sed Cæsar in universum et infinite de ducibus loquitur, *legati et quæstores*, in quo non summa diligentia, ad numerum exacta, quærenda est. M. Gr. habet χιλιάρχους.

CAP. XXVI. *Sabino Cottæque.* Vid. c. 24. Hunc tumultum Galliæ Plutarchus, Cæs., c. 14, paucis, Dio Cassius, XL, 4-11, paulo pluribus descripsit: sed in exitu Cottæ et Titurii describendo discedit ab his, quæ Cæsar, cap. 36 et 37, tradidit. M.

[*Lignatoribus*; lignator, qui ligna colligit in usum valli. *A.*]

Oppugnatum. Alii *pugnatum*, *oppugnanda.*

Hispanis equitibus emissis, equestri prælio superiores fuissent, desperata re, hostes suos ab oppugnatione reduxerunt. Tum suo more conclamaverunt, uti aliqui ex nostris ad colloquium prodirent; habere sese quæ de re communi dicere vellent, quibus rebus controversias minui posse sperarent.

XXVII. Mittitur ad eos colloquendi causa C. Arpineius, eques Romanus, familiaris Q. Titurii, et Q. Junius, ex Hispania quidam, qui jam ante missu Cæsaris ad Ambiorigem ventitare consueverat: apud quos Ambiorix ad hunc modum locutus est: « Sese pro Cæsaris in se beneficiis plurimum ei confiteri debere, quod ejus opera stipendio liberatus esset, quod Atuatucis finitimis suis pendere consuesset: quodque ei et filius et fratris filius ab Cæsare remissi essent, quos Atuatuci, obsidum numero missos, apud se in servitute et catenis tenuissent: neque id, quod fecerit de oppugnatione castrorum, aut judicio aut voluntate sua fecisse, sed coactu civitatis; suaque esse ejusmodi imperia, ut non minus haberet juris in se multitudo, quam ipse in multitudinem. Civitati porro hanc fuisse belli causam, quod repentinæ Gallorum conjurationi resistere non potuerit: id se facile ex humilitate sua probare posse, quod non adeo sit imperitus rerum, ut suis copiis populum Romanum se superare posse confidat: sed esse Galliæ commune consilium; omnibus hibernis Cæsaris oppugnandis hunc esse dictum diem, ne qua legio alteræ legioni subsidio venire

Quibus rebus. Male ab aliis τὸ *rebus* omittitur.

[*Minui*, tollere et extinguere.]

Cap. XXVII. *Arpineius.* Al. *Arpinius*, *Arpinus.* Sed Gr. Καρπινήιος.

Missu Cæsaris. Al. *jussu.* Imo edd. vet. pejus *injussu.* Græcus cum vulgato facit. Cf. et VI, 7.

Fecerit. Sic boni codd. Vulgo *fecerat.*

[*Coactu civitatis;* suis civibus eum cogentibus. Quo probatur precaria fuisse imperia apud veteres Gallos, quibus duces aristocratici magistratus fuere, potius quam reges.]

Haberet. Alii *haberent*, ut III, 17, *convenerant.*

[*Humilitate*, tenuitate.]

Alteræ. Hanc obsoletam dativi formam e codd. revocavit Oud. et

posset: non facile Gallos Gallis negare potuisse, præsertim quum de recuperanda communi libertate consilium initum videretur. Quibus quoniam pro pietate satisfecerit, habere se nunc rationem officii pro beneficiis Cæsaris; monere, orare Titurium pro hospitio, ut suæ ac militum saluti consulat: magnam manum Germanorum conductam Rhenum transisse; hanc affore biduo. Ipsorum esse consilium, velintne prius quam finitimi sentiant, eductos ex hibernis milites aut ad Ciceronem aut ad Labienum deducere, quorum alter millia passuum circiter L, alter paulo amplius ab his absit. Illud se polliceri et jurejurando confirmare, tutum iter per fines suos daturum; quod quum faciat, et civitati sese consulere, quod hibernis levetur, et Cæsari pro ejus meritis gratiam referre. » Hac oratione habita, discedit Ambiorix.

XXVIII. Arpineius et Junius, quæ audierint, ad legatos deferunt. Illi, repentina re perturbati, etsi ab hoste ea dicebantur, non tamen negligenda existimabant: maximeque hac re permovebantur, quod, civitatem ignobilem atque humilem Eburonum sua sponte populo Romano bellum facere ausam, vix erat credendum. Itaque ad consilium rem deferunt, magnaque inter eos exsistit controversia. L. Au-

exemplis defeudit. M. Ex Nep., Eum. 1, ubi vid. *van Staveren*. Conf. et Priscianus, l. VI, pag. 678 et l. XIII, p. 959.

[*Pietate*, est hic amore patriæ.]

Pro beneficiis Cæsaris. Restituit hoc Oud. e codd. et edd. vet. Scaliger mala iuterpretatione deceptus, dederat *Cæsarem*, quod alii secuti. Bene rem exprimunt Græcus et Celsus. Jurin. ita locum refiugi suadet: *habere nunc se rationem officii: pro beneficiis Cæsaris monere Titurium: pro hospitio orare.*

Ab his absit. Codd. quidam simpliciter *absit*.

Iter per fines suos daturum. Codd. quidam præmittunt *se*.

Cap. XXVIII. *Arpineius*. Al. *C. Arpinius*.

Eburonum. Hi erant sub Ambiorigis imperio, c. 24, et in hos culpam contulerat Ambiorix. M.

Bellum facere. Sic jam III, 29. Item Cicero pro Mil. c. 28.

Ad consilium rem deferunt. Bene sic Oud. Vulgo *concilium*. Gr. interpres βουλῇ.

Exsistit. Al. *exstitit*. Perinde est.

runculeius compluresque tribuni militum et primorum ordinum centuriones « nihil temere agendum, neque ex hibernis injussu Cæsaris discedendum » existimabant : « quantasvis magnas etiam copias Germanorum sustineri posse munitis hibernis docebant : rem esse testimonio, quod primum hostium impetum, multis ultro vulneribus illatis, fortissime sustinuerint : re frumentaria non premi : interea et ex proximis hibernis et a Cæsare conventura subsidia : » postremo, « quid esse levius aut turpius quam, auctore hoste, de summis rebus capere consilium ? »

XXIX. Contra ea Titurius, « sero facturos » clamitabat, « quum majores hostium manus, adjunctis Germanis, convenissent: aut quum aliquid calamitatis in proximis hibernis esset acceptum, brevem consulendi esse occasionem : Cæsarem arbitrari profectum in Italiam : neque aliter Carnutes interficiendi Tasgetii consilium fuisse capturos, neque Eburones, si ille adesset, tanta cum contemptione nostri ad castra venturos esse : non hostem auctorem, sed rem spectare ; subesse Rhenum ; magno esse Germanis dolori Ariovisti mortem et superiores nostras victorias : ardere Galliam, tot contumeliis acceptis, sub populi Romani imperium redactam, superiore gloria rei militaris exstincta. » Postremo, « quis hoc sibi persuaderet, sine certa re Am-

Magnas etiam. Hæc verba deleverim. Voluit aliquis explicare *quantasvis copias*, et explicavit sic, *magnas etiam copias*. M. Bentl. *quamvis magnas*. Exempla hujus pleonasmi protulit Oud. post Davisium. Rationem exponit Perizonius ad Sanctii Minervam, III, 14, p. 493.

[*Ultro vulneribus illatis*, qui ipsi intulerant, non acceperant.]

CAP. XXIX. *Tasgetii.* Cf. c. 25. MOR.

Spectare. Al. *exspectare*. [Alii ex conjectura : *se spectare*.]

Subesse, propinquum esse. M. Gr. πλησίον.

Ariovisti mortem. Cluverius (German. I, 55) mavult *sortem* legi, quia victus Ariovistus effugerit. Vid. supra I, 53. At potuit e vulnere, in Gallia accepto, aut mœrore mori. Libri consentiunt omnes in lectione *mortem*, etiam Jul. Celsus, p. 65, et Græca metaphrasis. CELLAR. Ante Cellarium jam Hotomannus monuerat. M.

Sine certa re...descendisse, consilium dedisse s. suasisse Romanis

biorigem ad ejusmodi consilium descendisse? Suam sententiam in utramque partem esse tutam : si nil sit durius, nullo periculo ad proximam legionem perventuros ; si Gallia omnis cum Germanis consentiat, unam esse in celeritate positam salutem. Cottæ quidem atque eorum, qui dissentirent, consilium quem haberet exitum? In quo si non præsens periculum, at certe longinqua obsidione fames esset pertimescenda. »

XXX. Hac in utramque partem disputatione habita, quum a Cotta primisque ordinibus acriter resisteretur, « Vincite, » inquit, « si ita vultis, » Sabinus, et id clariore voce, ut magna pars militum exaudiret : « neque is sum, » inquit, « qui gravissime ex vobis mortis periculo terrear : hi sapient, et si gravius quid acciderit, abs te rationem reposcent : qui, si per te liceat, perendino die cum proximis hibernis conjuncti, communem cum reliquis belli

id, quod paulo ante suasit, c. 27 extr., nisi rem certo cognitam habuisset. M. Al. *sine certa spe*. Sic et Gr. int. sed vulgatum præstat.

[*Si nil sit durius*, si nihil fatale Romanis accidat. B.]

Unam esse in celeritate positam salutem. Sic et Virg. Æn. II, 354. Male Hotom. vult *una*.

Longinqua. Al. *longa*. Sed v. not. ad I, 47. [Audi quid h. l. notavit *Achaintre* : « Cuilibet sententias utriusque perpendenti, nec rationem eventus habenti, quandoquidem non semper optimis faveat consiliis fortuna, videbitur Cottæ consilium et generosius et disciplinæ militari convenientius fuisse, ut jam observavit doctiss. *Turpin de Crissé*. Nam, præterquam quod legato nunquam licuit deserere, vel provinciam, vel stationem, sine imperatoris licentia; vel sine causa graviore, quam vocamus *force majeure;* summæ erat imprudentiæ castra munita et instructa omnibus ad rem frumentariam pertinentibus linquere, consiliis hostilibus fidere; et campo latius patenti ac hostibus referto se committere; jure igitur et segnitiem consilii, et inscientiam ducis reprehenderunt scientiæ militaris periti. »]

Cap. XXX. *Primisque ordinibus*, i. e. centurionibus primorum ordinum. Sic VI, 7 : « tribuni militum et primi ordines » h. e. centuriones primor. ord. ubi vid. Davisius. In utroque loco metaphr. Gr. *primos ordines* vertit, πρώτους ταξιάρχους. Cf. Int. ad Vellei. Paterc. II, 92; et Gronov. ad Liv. XXX, 4. Et fortasse hoc exemplo defendat aliquis, centurionem primi pili potuisse simpliciter dici primum pilum, de quo ad II, 25, dictum est. M.

casum sustineant, nec rejecti et relegati longe ab cæteris aut ferro aut fame intereant. »

XXXI. Consurgitur ex consilio; comprehendunt utrumque et orant, « ne sua dissensione et pertinacia rem in summum periculum deducant : facilem esse rem, seu maneant, seu proficiscantur, si modo unum omnes sentiant ac probent; contra in dissensione nullam se salutem perspicere. » Res disputatione ad mediam noctem perducitur. Tandem dat Cotta permotus manus; superat sententia Sabini. Pronuntiatur prima luce ituros : consumitur vigiliis reliqua pars noctis, quum sua quisque miles circumspiceret, quid secum portare posset, quid ex instrumento hibernorum relinquere cogeretur. Omnia excogitantur, quare nec sine periculo maneatur, et languore militum et vigiliis periculum augeatur. Prima luce sic ex castris proficiscuntur, ut quibus esset persuasum, non ab hoste, sed ab homine amicissimo Ambiorige consilium datum, longissimo agmine maximisque impedimentis.

XXXII. At hostes, posteaquam ex nocturno fremitu vigiliisque de profectione eorum senserunt, collocatis insidiis bipartito in silvis opportuno atque occulto loco, a millibus

Belli casum. Tò *belli* proscriptum ab Hotomanno delevit Scaliger, revocavit Oud. Habet et Græcus.

Nec rejecti. Al. *non.*

Cap. XXXI. *Comprehendunt utrumque.* [Nempe prensant, amplectuntur utrumque ducem milites.] Nummum Titurіæ gentis, quo Tarpeia virgo a Sabinis obruta scutis exhibetur (v. *Vaillant;* NN. fam. ea gente), Vossius perperam ad locum nostrum spectare putat, reprehensus jure ab Oud.

[*Dat... manus*, id est, cedit, victorum instar. V.]

Omnia excogitantur, quilibet militum, ut fit in dissensu et perturbatione, excogitat et comminiscitur speciosas causas, cur hoc aut alio modo agat, agendumque putet. Alius ergo putat festinandum esse iter, et totam noctem apparandum; nam, si cunctentur et maneant, non sine periculo maneri : alius contra negat festinandum iter; nam apparatu ejus vigiliisque in languorem conjici posse milites, et hoc languore periculum augeri. M. Male hunc locum reddidit Græcus.

Maximis (permultis) *impedimentis.* M.

Cap. XXXII. *Opportuno atque occulto loco.* Codd. quidam *opp. consilio a. o. loco.* Sic et edd. Rom. Med.

passuum circiter duobus, Romanorum adventum exspectabant: et, quum se major pars agminis in magnam convallem demisisset, ex utraque parte ejus vallis subito se ostenderunt, novissimosque premere, et primos prohibere ascensu, atque iniquissimo nostris loco prælium committere cœperunt.

XXXIII. Tum demum Titurius, ut qui nihil ante providisset, trepidare, concursare, cohortesque disponere; hæc tamen ipsa timide, atque ut eum omnia deficere viderentur: quod plerumque iis accidere consuevit, qui in ipso negotio consilium capere coguntur. At Cotta, qui cogitasset, hæc posse in itinere accidere, atque ob eam causam profectionis auctor non fuisset, nulla in re communi saluti deerat, et in appellandis cohortandisque militibus imperatoris, et in pugna militis officia præstabat. Quumque propter longitudinem agminis minus facile per se omnia obire, et, quid quoque loco faciendum esset, providere possent, jusserunt pronuntiare, ut impedimenta relinquerent, atque in orbem consisterent. Quod consilium etsi in ejusmodi casu reprehendendum non est, tamen incommode accidit: nam et nostris militibus spem minuit, et hostes ad pugnam alacriores effecit, quod non sine summo timore et desperatione id factum videbatur. Præterea accidit, quod fieri necesse erat, ut vulgo milites ab signis discederent, quæ quisque eorum carissima haberet, ab impedimentis petere atque

Ven. egregie; sed Gr. cum vulgato consentit.

CAP. XXXIII. *Providisset.* Alii *prævidisset.*

Ut eum omnia deficere viderentur. Alii *ei.* Respice ad III, 5.

Quid quoque loco faciendum esset. Alii *quoquo.*

Pronuntiare. Sic antiquissimi codd. subaudito accusativo. Al. *pronuntiari.*

In orbem consisterent. Conf. IV, 37. [Orbis fit, quum milites in gyrum se instruunt, ita ut ab omnibus partibus æque resistatur. Nunc idem est *bataillon carré*, ut vocant Galli.]

Ad pugnam. Alii *ad pugnandum.*

Quæ quisque. Vulgo *quæque quisque*, sed edd. vet. et codd. boni *quæ quisque.*

abripere properaret, clamore ac fletu omnia complerentur.

XXXIV. At barbaris consilium non defuit : nam duces eorum tota acie pronuntiare jusserunt, « ne quis ab loco discederet : illorum esse prædam, atque illis reservari, quæcumque Romani reliquissent : proinde omnia in victoria posita existimarent. » Erant et virtute et numero pugnandi pares, nostri tamen etsi ab duce et a fortuna descrebantur, tamen omnem spem salutis in virtute ponebant, et, quoties quæque cohors procurreret, ab ea parte magnus hostium numerus cadebat. Qua re animadversa, Ambiorix pronuntiari jubet, ut procul tela conjiciant, neu propius accedant, et, quam in partem Romani impetum fecerint, cedant : levitate armorum et quotidiana exercitatione nihil iis noceri posse : rursus se ad signa recipientes insequantur.

XXXV. Quo præcepto ab iis diligentissime observato, quum quæpiam cohors ex orbe excesserat atque impetum fecerat, hostes velocissime refugiebant. Interim eam partem nudari necesse erat, et ab latere aperto tela recipi.

Abripere. Al. *Arripere*.

Clamore ac fletu. Alii *et clamore*, etc.

Cap. XXXIV. *Erant...ponebant*. Locum sic intelligo : Erant quidem nostri, etsi a fortuna et duce destituti, nihilo minus aliis *duabus de causis*, et virtute et numero, pares pugnando, h. e. satis validi ad pugnandum (nam hoc est, pugnando par); tamen spem salutis in virtute, *in una tantum re*, non simul in numero, ponebant. Sic locum intellexi, ut primum legi : sic vidi cepisse metaphrasten Græcum. Aliorum interpretum emendationes, explicationes mutatasque distinctiones vide apud Ondend. *Tamen etsi* pro *etsi*. M. Sin malis τὸ *nostri* referre ad membrum sequens, planus quoque sensus erit, et magis cum præcedentibus cohærebit. Erant hostes *numero*, non dicitur æquales, sed *pares pugnando*, eo ipso scil. quod essent numero superiores; *nostri tamen*, etc. In loco sic distinguendo consentiunt boni codd. quos sequor. [Ego quoque *erant* ad *hostes* cum Oberlino refero. *Achaintre* Mori et Græci metaphrastis interpretationem secutus est. Cum eo tantum scripsi *pugnandi* quod in omnibus codd. legitur pro *pugnando*. Est enim *virtute et numero pugnantium*. Et sensus est : erant quidem hostes virtute et numero pares, nostri tamen, etiam a suis ducibus derelicti, etc. B.]

Procurreret. Al. *procucurrerat*.

Cap. XXXV. *Eam partem*. Sic codd. et edd. vet. Alii, *ea parte*.

Rursus, quum in eum locum, unde erant progressi, reverti cœperant, et ab iis, qui cesserant, et ab iis, qui proximi steterant, circumveniebantur; sin autem locum tenere vellent, nec virtuti locus relinquebatur, neque ab tanta multitudine conjecta tela conferti vitare poterant. Tamen tot incommodis conflictati, multis vulneribus acceptis, resistebant, et, magna parte diei consumpta, quum a prima luce ad horam octavam pugnaretur, nihil, quod ipsis esset indignum, committebant. Tum T. Balventio, qui superiore anno primum pilum duxerat, viro forti et magnæ auctoritatis, utrumque femur tragula trajicitur: Q. Lucanius, ejusdem ordinis, fortissime pugnans, dum circumvento filio subvenit, interficitur: L. Cotta, legatus, omnes cohortes ordinesque adhortans, in adversum os funda vulneratur.

XXXVI. His rebus permotus Q. Titurius, quum procul Ambiorigem suos cohortantem conspexisset, intrepretem suum, Cn. Pompeium, ad eum mittit, rogatum, ut sibi militibusque parcat. Ille appellatus respondit: « si velit secum colloqui, licere; sperare a multitudine impetrari posse quod ad militum salutem pertineat; ipsi vero nihil nocitum iri, inque eam rem se suam fidem interponere. » Ille cum Cotta saucio communicat, si videatur, pugna ut excedant, et cum Ambiorige una colloquantur: sperare ab eo de sua ac militum salute impetrare posse. Cotta se ad armatum hostem iturum negat, atque in eo constitit.

XXXVII. Sabinus, quos in præsentia tribunos militum

Progressi. Al. *egressi*.

Horam octavam. Est circiter secunda pomeridiana. Cf. I, 26. M.

In adversum os. Sic et C. III, 99. Sed Oud. malit τὸ *in* expunctum. Sed nil mutandum pronuntiat in addendis.

Cap. XXXVI. *Cn. Pompeium*. Ursini codd. *C. Arpinium*. Vel *Carpinium*.

Cum Cotta saucio communicat. Male in his narrandis versatur Dio, XL, 6.

Sperare, ab eo. Vulgo additur *se*, invitis codd. bonis et edd. primis. Id jam paulo ante bene omissum est, ut sæpe alias. Cf. et c. 41. Dein *impetrare*. Alii *impetrari*.

Constitit, perstitit in sententia. Vulgo contra codices, *perseverat*, quæ est explicatio. M.

circum se habebat et primorum ordinum centuriones se sequi jubet, et, quum propius Ambiorigem accessisset, jussus arma abjicere, imperatum facit, suisque, ut idem faciant, imperat. Interim, dum de conditionibus inter se agunt, longiorque consulto ab Ambiorige instituitur sermo, paulatim circumventus interficitur. Tum vero suo more victoriam conclamant, atque ululatum tollunt, impetuque in nostros facto, ordines perturbant. Ibi L. Cotta pugnans interficitur cum maxima parte militum, reliqui se in castra recipiunt, unde erant egressi : ex quibus L. Petrosidius aquilifer, quum magna multitudine hostium premeretur, aquilam intra vallum projecit, ipse pro castris fortissime pugnans occiditur. Illi ægre ad noctem oppugnationem sustinent : noctu ad unum omnes, desperata salute, se ipsi interficiunt. Pauci ex prælio elapsi, incertis itineribus per silvas ad T. Labienum legatum in hiberna perveniunt, atque eum de rebus gestis certiorem faciunt.

XXXVIII. Hac victoria sublatus Ambiorix, statim cum equitatu in Atuatucos, qui erant ejus regno finitimi, proficiscitur; neque noctem neque diem intermittit, peditatumque se subsequi jubet. Re demonstrata, Atuatucisque concitatis, postero die in Nervios pervenit hortaturque, « ne sui in perpetuum liberandi atque ulciscendi Romanos, pro iis, quas acceperint, injuriis, occasionem dimittant : interfec-

CAP. XXXVII. *Ululatum tollunt.* More suo. Conf. Liv. v, 37 et 39.

Cotta... interficitur. Suet. Jul. c. 4, in finibus Germanorum accidisse cladem scribit. Scil. supra II, 3 et 4, Belgæ, in quibus Eburones, accensentur Germanis.

Illi (qui in castra se receperant) *ægre... sustinent.* In edd. quibusdam *alii* pro *illi* legitur, quod est idem. De dolore Cæsaris ex hac clade v. Sueton. Jul. c. 67. M. Eo significatu vix τὸ *alii* est Latinum. Bene ergo Clarkius restituit *illi.*

[*Labienum legatum.* Hiemabat in Remis, in confinio Trevirorum, supra c. 24, 50 mill. pass. a Sabino et Cotta.]

CAP. XXXVIII. *Neque noctem* etc. Præmitti jubet Jurin. *iter*, III, 1, 26; VII, 9. Sed non necesse est auctorem semper chorda oberrare eadem.

Re demonstrata, postquam suam victoriam narraverat, et quid in animo haberet exposuerat. M.

tos esse legatos duo, magnamque partem exercitus interisse demonstrat; nihil esse negotii, subito oppressam legionem, quæ cum Cicerone hiemet, interfici; se ad eam rem profitetur adjutorem. » Facile hac oratione Nerviis persuadet.

XXXIX. Itaque, confestim dimissis nuntiis ad Ceutrones, Grudios, Levacos, Pleumoxios, Geidunos, qui omnes sub eorum imperio sunt, quam maximas manus possunt, cogunt, et de improviso ad Ciceronis hiberna advolant, nondum ad eum fama de Titurii morte perlata. Huic quoque accidit, quod fuit necesse, ut nonnulli milites, qui lignationis munitionisque causa in silvas discessissent, repentino equitum adventu interciperentur. His circumventis, magna manu Eburones, Nervii, Atuatuci atque horum omnium socii et clientes, legionem oppugnare incipiunt: nostri celeriter ad arma concurrunt, vallum conscendunt. Ægre is dies sustentatur, quod omnem spem hostes in celeritate ponebant, atque, hanc adepti victoriam, in perpetuum se fore victores confidebant.

XL. Mittuntur ad Cæsarem confestim ab Cicerone litteræ, magnis propositis præmiis, si pertulissent. Obsessis omnibus viis, missi intercipiuntur. Noctu ex ea materia, quam munitionis causa comportaverant, turres admo-

Duo. V. not. ad VII, 33.

[*Nihil esse negotii*. Non difficile esse interfici, etc.]

Cap. XXXIX. *Ceutrones* ..... Hi omnes sunt ignoti populi. M. Oud. ex codd. dedit *Ceutrones* et *Pleumoxios*; ast *d'Anville*, p. 357, servat *Centrones*, ipse tamen ignarus loci, quem occuparint. *Geidunos* (sive *Gordugnos*, ut invitis codd. vulgo legitur) in ora maritima locat, quod nomen indicare videtur. *Grudios* invenit idem in *'t land van Groede*, ubi *Cat-sand*. *Levacorum* sedem prodit fluv. *Lieva*, qui Gandavi suas undas cum Scaldi miscet.

Huic quoque accidit, sc. id, quod nuper, c. 26, Sabino et Cottæ. M. Alii minus recte *huc*. Unde Davis. *hic*, ut Gr. ἐνταῦθα.

Munitionisque causa, ut colligerent materiam muniendi, h. e. vallos a. palos. Cf. cap. 40. M.

[*Hanc adepti victoriam*. Si victoriam hanc adipiscerentur. B.]

Cap. XL. *Turres CXX*. Et metaphrasia habet ἑκατὸν καὶ εἴκοσι, ne de numero dubites. Cellar. Dubitaverat autem Hotomannus, quia ipsi incredibile visum erat. M. Vocem *ad-*

dum CXX excitantur incredibili celeritate : quæ deesse operi videbantur, perficiuntur. Hostes postero die, multo majoribus copiis coactis, castra oppugnant, fossam complent. Ab nostris eadem ratione, qua pridie, resistitur : hoc idem deinceps reliquis fit diebus. Nulla pars nocturni temporis ad laborem intermittitur : non ægris, non vulneratis, facultas quietis datur : quæcumque ad proximi diei oppugnationem opus sunt, noctu comparantur : multæ præustæ sudes, magnus muralium pilorum numerus instituitur; turres contabulantur, pinnæ loricæque ex cratibus attexuntur. Ipse Cicero, quum tenuissima valetudine esset, ne nocturnum quidem sibi tempus ad quietem relinquebat, ut ultro militum concursu ac vocibus sibi parcere cogeretur.

modum delevere recentiores. Ita tamen etiam Curt. IV, 9; XII, 6; Justinus, XI, 14; Florus II, 6.

Muralium pilorum. Murale pilum, quod de muro dejicitur, ut ascendentes hostes deturbentur. Cf. VII, 82, « trajecti muralibus pilis. » Quomodo differant a pilis, in acie usitatis, nescio. M. Forsan crassitie, pondere. Cf. Raderus ad Curt. VIII, 10.

Turres contabulantur, struuntur tabulata (*Boden von Bretern*) in summa turri, ex quibus tabulatis milites pugnant. M. [Gallice : « on » ajoute de nouveaux étages aux » tours. »]

Pinnæ (*die Zinnen*) sunt quadrata lapidea aut lignea, eaque derecta, i. e. posita ad perpendiculum, in summo ambitu murorum aut turrium ita disposita, ut inter pinnas singulas relicta sint intervalla singula (*Schiefs-scharten*). Post pinnam stat miles, tectus pinnæ altitudine, et ita tutus mittit lapides aut alia tela per illa intervalla relicta. Exempla sunt castella prisca Gothicæ structuræ, passim obvia, aut corona muralis, qualem Cybele gestat. [Gallice, *des créneaux.*] M.

Loricæ ex cratibus, crates (sive opus plexile e viminibus), quibus summus turrium ambitus præsepitur circumcirca, *ein geflochtenes Gelender um den Thurm* [Gallice : *des mantelets ou parapets*]. Adjeci tironum causa locum Curtii, IX, 4, 30, qui rem ob oculos ponere videtur : « Alexander muro admoveri jubet scalas, evaditque in murum. Angusta muri corona erat (i. e. summus ambitus muri non erat latus), non pinnæ, sicut alibi, fastigium ejus distinxerant (i. e. non erant in illius muri summo ambitu per intervalla dispositæ pinnæ, ut alibi fit); sed perpetua (una serie procurrens circumcirca) lorica obducta transitum sepserat (impediebat, quo minus posset transire, uti aliquis vulgo inter pinnas transire poterat et in urbem desilire). » M.

XLI. Tunc duces principesque Nerviorum, qui aliquem sermonis aditum causamque amicitiæ cum Cicerone habebant, colloqui sese velle dicunt. Facta potestate, eadem, quæ Ambiorix cum Titurio egerat, commemorant, « omnem esse in armis Galliam, Germanos Rhenum transisse, Cæsaris reliquorumque hiberna oppugnari. » Addunt etiam « de Sabini morte. Ambiorigem » ostentant « fidei faciendæ causa : errare eos » dicunt, « si quidquam ab his præsidii sperent, qui suis rebus diffidant; sese tamen hoc esse in Ciceronem populumque Romanum animo, ut nihil nisi hiberna recusent, atque hanc inveterascere consuetudinem nolint : licere illis incolumibus per se ex hibernis discedere, et, quascumque in partes velint, sine metu proficisci. » Cicero ad hæc unum modo respondit : « Non esse consuetudinem populi Romani, ullam accipere ab hoste armato conditionem : si ab armis discedere velint, se adjutore utantur, legatosque ad Cæsarem mittant : sperare, pro ejus justitia, quæ petierint, impetraturos. »

XLII. Ab hac spe repulsi Nervii, vallo pedum XI et fossa pedum XV hiberna cingunt. Hæc et superiorum annorum consuetudine a nostris cognoverant, et, quosdam de exercitu nacti captivos, ab his docebantur : sed, nulla ferramentorum copia, quæ sunt ad hunc usum idonea, gladiis

Cap. XLI. *Sermonis aditum*, veniam et consuetudinem adeundi, et cum eo colloquendi. M.

Ambiorix cum Titurio. Cf. c. 27. Mor.

Ambiorigem ostentant, cum adesse jactabundi dicunt (venerat enim, ut est cap. 38), ut Ciceronem eo magis perterrefaciant. M. [Aut potius ut crederet Cicero omnem Galliam in armis esse, quando videret humilem Eburonum civitatem arma capere ausam; ipsumque Ambiorigem, tantopere Cæsari devinctum, hostilia sumpsisse. V.]

Ullam accipere. Vox *ullam* in aliis deest.

Sperare. Cf. c. 36.

[*Justitia* hic denotat clementiam et misericordiam. D.]

Cap. XLII. *Et superiorum annorum consuetudine.* Sic boni codd. Alii et edd. vet. *ex.* Scaliger omisit.

Nulla...copia. Est casus sextus, absolute positus, pro, *propter nullam copiam, quia nullam copiam habebant.* Hoc non animadverso, contra codd. fere omnes procusa est hæc

cespitem circumcidere, manibus sagulisque terram exhaurire cogebantur. Qua quidem ex re hominum multitudo cognosci potuit: nam minus horis tribus millium decem in circuitu munitionem perfecerunt: reliquisque diebus turres ad altitudinem valli, falces testudinesque, quas iidem captivi docuerant, parare ac facere cœperunt.

XLIII. Septimo oppugnationis die, maximo coorto vento, ferventes fusili ex argilla glandes fundis et fervefacta jacula

edd. vulgg. lectio: *sed nulla his ferr. copia* (scil. erat), *quæ esset ad*... M.

Manibus sagulisque. Si hæc lectio vera est, sensus erit, eos terram manibns comprehensam, seu manipulos terræ, in sagulis s. vestimentis deposuisse, et sic deportasse, destitutos corbibus aut aliis vasis. Ita quidem cepit hoc Orosius, cujus verba, VI, 10, hæc snnt: « Gladiis concidendo terram et sagulis exportando. » Repetiit hæc Glandorpius. Sed modus loquendi habet aliquid duri: unde, quamquam et metaphr. Gr. χιτῶνας habet, voluerunt tamen alii pro *sagulis* legi *furculis*, alii *sarculis*: quod vel inde refellitur, quia hi Galli nulla ferramenta habuerunt. Marklandus editioni Supplicum Mulierum Euripidis adjecit, p. 244, explicationes veterum aliquot Græcorum et Latinorum, in quibus, p. 262, et hunc locum tractat, et legi vult: *manibus tragulisque* (sive jaculi quodam genere) *exhaurire*, i. e. effodere, confertque ex Horat. Epod. 5, 30: « Terram ligonibus exhaurire, » et Lucan. IV, 294: « gladiis fodere solum. » Conjectura est valde speciosa. M. Scil. inter varia telorum et jaculorum genera Gellius X, 25, recenset et *tragulas*, et noster passim. Vix mihi tempero, quin nostro hoc loco reponam *tragulisque*.

Millium decem; sc. passuum: quod verbum vulgo additur. Sed omnino non est certa hujus loci lectio in definienda mensura: adeo dissentiunt codices, Orosius, et metaphrastes Græcus: quia vero nihil constitui potest, nolui istas varietates enumerare. M. Scilicet, vulgo est *millium pedum XV*. Plenius et forsan verius interpres Græcus: *in circuitu LXXX stadia, altitudine vero XV pedes.* Orosius ita: *vix tribus horis vallum pedum X, fossam pedum XV per millia passuum XV in circuitu perfecerunt.* [Cæterum hic Cæsarem omnem fidem exsuperare contendit *Achaintre.*]

Ad altitudinem. Congruas altitudini, æquantes altitudinem. De falcibus v. supra, III, 14.

CAP. XLIII. *Ferventes fusili ex argilla glandes.* Quia nihil reperire potui, quo acquiescerem, et quod quum linguæ consuetudini, tum naturæ rei congrueret, quamquam multos artis peritos interrogavi; ascripsi, quidquid collegi, ut lectoribus ipsis esset optio. Orosius ergo, VI, 10, dicit: « Nervios fundis intorsisse testas ferventes, » adeoque locum sic intellexit, ut glans ex argilla fusili esset testa. In quo primo faventem sibi habet usum loquendi; nam quidquid funda mittitur, id glans appellatur, etsi non

in casas, quæ more Gallico stramentis erant tectæ, jacere cœperunt. Hæ celeriter ignem comprehenderunt, et venti magnitudine in omnem castrorum locum distulerunt. Hostes, maximo clamore insecuti, quasi parta jam atque ex–

est globulus aut lapis: deinde natura rei fert; nam vas argillaceum potest candefieri, uti solent vasa chemicorum concipere tantam ignearum particularum copiam, ut candeant ferri more: tertio argilla, in vasis formam ficta, necessario est fusilis. In hac tamen explicatione Orosiana illud mihi quidem semper offensioni fuit, Cæsarem, unice perspicuum scriptorem, hoc loco rei perspicuæ descriptione satis obscura usum esse. Lipsius, poliorc. v, 2, probante ad h. l. Brantio, intelligit vasa argillacea, ferventi materia repleta, eaque abusione quadam glandes dici censet. Ex hac ergo ratione videntur Nervii vas argillaceum, plenum materia ferventi, imposuisse fundæ et ope fundæ jecisse materiam ferventem (glandem ferventem) ex argillaceo vase (ex argilla fusili, fusa in vasis formam.) Atque hæc sententia tollit aliquam difficultatem; nam si ipsa vasa candentia imposuissent ipsi fundæ coriaceæ, corium necessario ignis vi combustum fuisset; quod secus est, si materia fervens, in vase aliquo abscondita, fundæ demum imposita est. Vossius ad h. l. dicit, id quod propemodum cuivis lectori primum offertur, intelligendum sibi videri argillæ genus, unde hodienum statuæ funduntur. Putat ergo globulos argillaceos, ex argilla fusos, candentes fundis missos esse, consentitque cum metaphraste Græco, qui σφαίρας διαπύρους, ἐξ ἀργίλλης τετηγμένης κατεσκευασμένας, fuisse dicit: vix enim potest argilla τετηγμένη aliter intelligi, quam quæ quadam arte ita tractabilis (fusilis) reddita est, ut in omnes formas fingi possit. Cæterum nulla est harum sententiarum, quin etiam alicui eorum, quos interrogavi, sponte in mentem venerit. Illud extra dubitationem positum videtur, *fervens* esse h. l. *candens*. Liceat quoque conjecturas de emendando verbo *fusilis* proponere, ne quid videar prætermisisse. Ergo maluerunt legi vel *fictilis*, vel *fossilis*, vel *fissilis*, vel *missilis*. Hotomannus etiam *arvina* pro *argilla* legi posse suspicatus est. M. Quod Morus de funda monet, necessario combusta, si vasa ei candentia imponerentur, parum stringit, poterat quippe laminis ferreis muniri ejus fundus. Cf. not. ad vii, 25. Glandes e plumbo sistit *Caylus* in *Recueil d'Antiq.* t. ii, pl. 93. In earum una prominentibus litteris legitur FERI. Meminit et Virg. Æn. vii, 686; plura dabit Lips. pol. 4, 3; [et eamdem sententiam amplectitur *Achaintre*].

Fervefacta jacula. An sunt ignita tela? In Gr. metaphr. διάπυρα βέλη dicuntur. Tales fuere malleoli, quos ad c. 14 de bello Alex. descripsi. Idem Vossio et Davisio placuit. M.

Casas. Sunt tabernacula in hibernis Romanorum. M. Casas tales et apud Germanos struotas offert columna Antonina.

Insecuti. Potius e codd. et edd. vet. legendum erit: *Hostes maximo clamore, sicuti parta jam...* i. e. ut

plorata victoria, turres testudinesque agere, et scalis vallum ascendere cœperunt. At tanta militum virtus atque ea præsentia animi fuit, ut, quum undique flamma torrerentur, maximaque telorum multitudine premerentur, suaque omnia impedimenta atque omnes fortunas conflagrare intelligerent, non modo demigrandi causa de vallo decederet nemo, sed pæne ne respiceret quidem quisquam; ac tum omnes acerrime fortissimeque pugnarent. Hic dies nostris longe gravissimus fuit; sed tamen hunc habuit eventum, ut eo die maximus hostium numerus vulneraretur atque interficeretur, ut se sub ipso vallo constipaverant, recessumque primis ultimi non dabant. Paulum quidem intermissa flamma, et quodam loco turri adacta et contingente vallum, tertiæ cohortis centuriones ex eo, quo stabant, loco recesserunt, suosque omnes removerunt; nutu vocibusque hostes, si introire vellent, vocare cœperunt, quorum progredi ausus est nemo. Tum ex omni parte lapidibus conjectis deturbati, turrisque succensa est.

XLIV. Erant in ea legione fortissimi viri centuriones, qui jam primis ordinibus appropinquarent, T. Pulfio et L. Varenus. Hi perpetuas controversias inter se habebant,

fit, ubi jam parta est victoria. M. Vulgatum Græcus habet.

Demigrandi causa. Exponunt *deserendi causa castra*; sed hoc ne fieri quidem poterat, inclusi quippe fuere. Recte monet Jurinius, verba quæ sequuntur, *sed pæne ne respiceret quidem quisquam*, referenda esse ad impedimenta et fortunas conflagrantes. Non ergo dubium, quin aliud hic scriptum fuerit. Ciacconius suspicatur *restinguendi*, Jurinius *demendi*, *detrahendi*, *arripiendi*, ut c. 33. Addendum foret *quicquam*. Mihi n. l. Forsan *demigrare* simpliciter est loco cedere.

Ne respiceret quidem. Contra Cic. Catil. II, 1, « retorquet oculos ad hanc urbem. » Cf. Clericus A. crit. 1, 2, 2. [Respiceret desiderio commotus earum rerum quas erat perditurus. *A.*]

Ut se. Frustra Hotom. vult *ita se*. [Est: *quippe qui se*.]

[*Turris*. Turris ambulatoria Gallorum ad vallum admota.]

CAP. XLIV. *Primis ordinibus*. Respice ad c. 31.

Pulfio. Al. *Pullo*, *Pullus*. M. Gr. vulgatum habet.

Quinam. Vulgo, *uter alteri*, quæ est explicatio. M. Phædr. 1, 24: « quis major esset? »

quinam anteferretur, omnibusque annis de loco summis simultatibus contendebant. Ex iis Pulfio, quum acerrime ad munitiones pugnaretur, « Quid dubitas, inquit, Varene? aut quem locum probandæ virtutis tuæ spectas? hic, hic dies de nostris controversiis judicabit. » Hæc quum dixisset, procedit extra munitiones, quaque pars hostium confertissima visa est, in eam irrumpit. Ne Varenus quidem vallo sese continet, sed omnium veritus existimationem subsequitur. Tum, mediocri spatio relicto, Pulfio pilum in hostes mittit, atque unum ex multitudine procurrentem trajicit; quo percusso et exanimato, hunc scutis protegunt hostes, in illum universi tela conjiciunt, neque dant regrediendi facultatem. Transfigitur scutum Pulfioni et verutum in balteo defigitur. Avertit hic casus vaginam, et gladium educere conanti dextram moratur manum; impeditum

De loco, honestiore, priore. M. Male alii *locum* cepere de gradu *militari*.

Probandæ. In codd. et edd. antt. plerisque est, pro hoc verbo, *pro laude*, nullo fortasse sensu. *Probandæ* e Græc. metaphr. defenditur a Davisio et Clarkio, ubi est, καιρὸς τοῦ ἐπιδείξασθαι ἀρετήν. M.

Spectas, circumspicis, quæris. Vulgo, *exspectas*. M.

Hic, hic dies. Vulgo *hic dies, hic dies*. Languida nimia repetitio. Cf. Cort. ad Sallust. Cat. c. 20: « En illa, illa libertas. » [Præclarum hoc factum Pulfionis nobis in memoriam revocat egregiam illam sententiam Appian. Alexandr. l. II: « Periniquum est propter privatas simultates rempublicam in discrimen adducere, nec abutendum oportet occasione ad explenda odia, sed potius reipublicæ privatæ sunt donandæ injuriæ. » Vide quoque verba Aristidis ad Themistoclem, apud Herodotum in Urania; et inter recentiores, factum egregium Unnionis et Valentini, in anglico opere cui titulus: *The Tatler*. B.]

Procedit... irrumpit. Hæc particula adeo variatur in libris scriptis et editis, ut nullo modo certa manus Cæsaris reperiri possit, etsi omnino de sensu constat. Lectio Oudendorpiana cum metaphrasi Græca exacte conspirat. M. Et cum bonis codd. et edd. Non ergo est ex ingenio Scaligeri. Vulgo legitur in aliis codd. et edd. primis: *procedit ex castris munitionemque... erumpit*. Alii *irrumpit*, etc. Τὸ *ex castris* glossam sapit.

Tum, mediocri, etc. Hoc *tum* rectius hic loci locari puto cum Oud. quam paulo supra inter *quidem* et *vallo*. Mox pro *mittit*, alii *immittit*.

In illum... tela, etc. Male alii: *in hostem universi tela conjiciunt*. Alii *et in illum*.

Regrediendi. Alii *progrediendi*.

Conanti. Alii *conantis, conati*.

hostes circumsistunt. Succurrit inimicus illi Varenus, et laboranti subvenit. Ad hunc se confestim a Pulfione omnis multitudo convertit; illum veruto transfixum arbitrantur. Occursat ocius gladio, comminusque rem gerit Varenus, atque, uno interfecto, reliquos paulum propellit; dum cupidius instat, in locum dejectus inferiorem concidit. Huic rursus circumvento fert subsidium Pulfio, atque ambo incolumes, compluribus interfectis, summa cum laude sese intra munitiones recipiunt. Sic fortuna in contentione et certamine utrumque versavit, ut alter alteri inimicus auxilio salutique esset, neque dijudicari posset, uter utri virtute anteferendus videretur.

XLV. Quanto erat in dies gravior atque asperior oppugnatio, et maxime quod, magna parte militum confecta vulneribus, res ad paucitatem defensorum pervenerat, tanto crebriores litteræ nuntiique ad Cæsarem mittebantur: quorum pars deprehensa in conspectu nostrorum militum cum cruciatu necabatur. Erat unus intus Nervius, nomine Vertico, loco natus honesto, qui a prima obsidione ad Ciceronem perfugerat, suamque ei fidem præstiterat. Hic servo spe libertatis magnisque persuadet præmiis, ut litteras ad Cæsarem deferat. Has ille in jaculo illigatas effert, et, Gal-

[*Ad hunc*, Varenum : *illum*, Pulfionem.]

Illum veruto... Varenus. Et in hac particula certus quidem est sensus; sed incerta manus Cæsaris, præsertim in verbis *illic vero occursat ocius*. Gruterus e vestigiis librorum legi voluit : *illum veruto arbitrantur transfixum : gladio cominus rem gerit Var.* Oudendorpius vero : *illum veruto rentur transf. Ocius gladio Varenus cominus r. g.* Moa.

[*Veruto*. Verutum telum breve et angustum. Nonnius.]

Certamine. Bene sic edd. vet. et codd. Male Scaliger *certamen*.

Versavit, modo hac, modo illa sorte per vices uti voluit. M.

Cap. XLV. *Necabatur.* Alii *necabantur*. Paulo ante τὸ *militum* contra Cæsaris morem deleri jubet Scaliger. Cf. II, 33; IV, 34, etc.

Erat unus. Pro *quidam*. Sic et II, 25; B. C. II, 27.

Perfugerat. Sic boni codd. vulgo *profugerat*.

Hic servo. Al. *hujus*. Al. male *huic*.

Effert. Ita codd. et edd. vet. Alii *affert*, *aufert*.

lus inter Gallos sine ulla suspicione versatus, ad Cæsarem pervenit. Ab eo de periculis Ciceronis legionisque cognoscitur.

XLVI. Cæsar, acceptis litteris hora circiter undecima diei, statim nuntium in Bellovacos ad M. Crassum quæstorem mittit, cujus hiberna aberant ab eo millia passuum XXV. Jubet media nocte legionem proficisci, celeriterque ad se venire. Exiit cum nuntio Crassus. Alterum ad C. Fabium legatum mittit, ut in Atrebatium fines legionem adducat, qua sibi iter faciendum sciebat. Scribit Labieno, si reipublicæ commodo facere posset, cum legione ad fines Nerviorum veniat: reliquam partem exercitus, quod paulo aberat longius, non putat exspectandam; equites circiter quadringentos ex proximis hibernis cogit.

XLVII. Hora circiter tertia, ab antecursoribus de Crassi adventu certior factus, eo die millia passuum viginti progreditur. Crassum Samarobrivæ præficit, legionemque ei attribuit, quod ibi impedimenta exercitus, obsides civitatum, litteras publicas frumentumque omne, quod eo tolerandæ hiemis causa devexerat, relinquebat. Fabius, ut imperatum erat, non ita multum moratus, in itinere cum legione occurrit. Labienus, interitu Sabini et cæde cohortium cognita, quum omnes ad eum Trevirorum copiæ venissent, veritus ne, si ex hibernis fugæ similem profectionem fecisset, hostium impetum sustinere non posset, præsertim

Cap. XLVI. *Hora... undecima.* Est circiter quinta pomeridiana. M.

Ad M. Crassum. Vid. c. 24. Ibidem est de Fabio. M.

Qua sibi iter faciendum sciebat. Alii *qua sibi sit iter faciendum.*

Exspectandam. Cod. Cujac. *exercendam*, unde ipse conjicit *accersendam* vel potius *arcessendam.*

Cap. XLVII. *Hora... tertia.* Est fere octava matutina. M.

Progreditur. Alii *procedit.*

Veritus, ne... non posset. Ita Oudendorpius, codices secutus, edidit. Vulgata lectio nec Latina est, nec digna, quæ amplius repetatur: est autem hæc: *veritus, si... fecisset, ut host. imp. sust. non posset.* M. Eam defenderat Sanctius in Min. IV, 15, p. 817, reprehensus jure a Perizonio. [*Achaintre* tamen, post Davisium, plura exempla

quos recenti victoria efferri sciret, litteras Cæsari remittit, quanto cum periculo legionem ex hibernis educturus esset : rem gestam in Eburonibus perscribit : docet omnes peditatus equitatusque copias Trevirorum tria millia passuum longe ab suis castris consedisse.

XLVIII. Cæsar, consilio ejus probato, etsi, opinione trium legionum dejectus, ad duas redierat, tamen unum communis salutis auxilium in celeritate ponebat. Venit magnis itineribus in Nerviorum fines. Ibi ex captivis cognoscit quæ apud Ciceronem gerantur, quantoque in periculo res sit. Tum cuidam ex equitibus Gallis magnis præmiis persuadet, uti ad Ciceronem epistolam deferat. Hanc Græcis conscriptam litteris mittit, ne, intercepta epistola, nostra ab hostibus consilia cognoscantur. Si adire non possit, monet ut tragulam cum epistola, ad amentum deligata, intra munitiones castrorum abjiciat. In litteris scribit, se cum legionibus profectum celeriter affore : hortatur ut pristinam virtutem retineat. Gallus, periculum veritus, ut erat præceptum, tragulam mittit. Hæc casu ad turrim adhæsit, neque ab nostris biduo animadversa, tertio die a quodam milite conspicitur; dempta ad Ciceronem defertur.

affert, et etiam ex Cicerone, Tusc. Quæst. II, 19; de Leg. II; pro Marcello, 132; quibus probatur *vereor ut non* et *vereor ut* æque latinum esse ac *vereor ne.*]

Remittit. Sic bene Bosius Anim. ad Cæs. p. 20, ex Græco ἀντιπέστειλεν, firmatur codd. ab Oud. Vulgo erat *dimittit.*

Rem gestam in Eburonibus. Est clades Sabini et Cottæ, qui in Eburonibus hiemarant. Cf. cap. 24. M. et seq.

Peditatus equitatusque copias. Sic plene noster et VI, 7, 75, 76.

Trevirorum. Hi enim concitarant Eburones. Conferatur cap. 26. Mor.

Cap. XLVIII. [*Communis salutis.* Oudend. habet dativum *communi saluti.*]

Græcis...litteris. V. ad I, 29. Narravit etiam Polyænus de strategemat. VIII, 23, 6. M.

[*Tragulam.* De tragula, vid. I, 25.]

Amentum tragulæ, lorum, tragulæ affixum, cujus ope tragula vehementius vibrata longius mittitur, et altius infigitur corpori. Ob. in Ind.

Abjiciat. Clarkius *adjiciat.*

Hæc casu ad turrim adhæsit. Dio, XL, 9, de industria id factum narrat, sed major Cæsari fides debetur.

Ille perlectam in conventu militum recitat, maximaque omnes lætitia afficit. Tum fumi incendiorum procul videbantur, quæ res omnem dubitationem adventus legionum expulit.

XLIX. Galli, re cognita per exploratores, obsidionem relinquunt, ad Cæsarem omnibus copiis contendunt; eæ erant armatorum circiter millia LX. Cicero, data facultate, Gallum ab eodem Verticone, quem supra demonstravimus, repetit, qui litteras ad Cæsarem referat: hunc admonet iter caute diligenterque faciat: perscribit in litteris hostes ab se discessisse, omnemque ad eum multitudinem convertisse. Quibus litteris circiter media nocte Cæsar allatis, suos facit certiores, eosque ad dimicandum animo confirmat: postero die, luce prima, movet castra, et circiter millia passuum quatuor progressus, trans vallem magnam et rivum multitudinem hostium conspicatur. Erat magni periculi res, cum tantis copiis iniquo loco dimicare. Tum, quoniam liberatum obsidione Ciceronem sciebat, coque omnino remittendum de celeritate existimabat, consedit, et, quam æquissi-

[*In conventu*. Hoc loco Hotoman. distinguit *conventum* a concione et consilio; ut sit *consilium*, quum legati, tribuni, quæstores, centuriones primipili vocantur et adhibentur ad deliberandum; *concio*, quum omnis exercitus cietur ad allocutionem; *conventus*, quum proximi quique principes, aut delecti ex ordinibus a duce, convocantur de re qualibet. Hanc distinctionem non confirmat Davisius, et reipsa nescio an in omnibus auctorum exemplis vera reperiatur.]

Cap. XLIX. *Data facultate* [discessu scilicet hostium. *A.*]; quia erat facultas nanciscendi hominem, quem commode mittere posset, quem Galli non agnoscerent. M.

Demonstravimus. V. c. 45. M.

Referat. Alii *deferat*.

Vallem magnam. Tò *magnam* deest in edd. primis et codd. multis.

Cum tantis copiis. Alii bene multi codices, *tantulis*: hoc intelligendum erit de exiguo Cæsaris exercitu, et *cum tantulis copiis dimicare* significabit, habentem tantulas copias dimicare cum hoste. M.

Tum. Nexus non est perspicuus, et habent alii *tamen*, pro *tum*. Debebat esse: *Ergo tum quidem*: certe sic explicandum est. M. [Sed languidum fore Mori nexum contendit *Achaintre*.]

Eoque omnino. Ante Scaligerum legebatur *æquo animo*.

Quam æquissimo potest loco. Sic

mo potest loco, castra communit. Atque hæc, etsi erant exigua per se, vix hominum millium VII, præsertim nullis cum impedimentis, tamen angustiis viarum, quam maxime potest, contrahit, eo consilio, ut in summam contemptionem hostibus veniat. Interim, speculatoribus in omnes partes dimissis, explorat, quo commodissimo itinere vallem transire possit.

L. Eo die, parvulis equestribus præliis ad aquam factis, utrique sese suo loco continent; Galli, quod ampliores copias, quæ nondum convenerant, exspectabant; Cæsar, si forte timoris simulatione hostes in suum locum elicere posset, ut citra vallem pro castris prælio contenderet; si id efficere non posset, ut, exploratis itineribus, minore cum periculo vallem rivumque transiret. Prima luce hostium equitatus ad castra accedit, præliumque cum nostris equitibus committit. Cæsar consulto equites cedere seque in castra recipere jubet; simul ex omnibus partibus castra altiore vallo muniri, portasque obstrui, atque in his administrandis rebus quam maxime concursari, et cum simulatione timoris agi jubet.

LI. Quibus omnibus rebus hostes invitati, copias traducunt, aciemque iniquo loco constituunt; nostris vero etiam de vallo deductis, propius accedunt, et tela intra munitionem ex omnibus partibus conjiciunt; præconibusque circummissis pronuntiari jubent, « seu quis Gallus, seu Romanus velit ante horam tertiam ad se transire, sine periculo licere; post id tempus non fore potestatem : » ac sic nostros contempserunt ut, obstructis in speciem portis singulis ordinibus cespitum, quod ea non posse introrum-

Oudend. e codd. Vulgo *loco potest.*

[*Contemptionem.* Hujus stratagematis meminit Frontin., III, 7.]

Quo commodissimo itinere. Al. *commodissime.* Male.

Cap. L. [*Timoris simulatione*, timorem ipse simulans. Tacit. Annal. I. II : « Simulare metum interdum haud malum, et spe victoriæ inducere ut vincantur. »]

Cap. LI. [*Deductis*; decedere jussis in interiore parte castrorum, et hoc propter simulationem timoris.]

Ordinibus cespitum. In singulis

pere videbantur, alii vallum manu scindere, alii fossas complere inciperent. Tum Cæsar, omnibus portis eruptione facta equitatuque emisso, celeriter hostes dat in fugam, sic uti omnino pugnandi causa resisteret nemo; magnumque ex eis numerum occidit, atque omnes armis exuit.

LII. Longius prosequi veritus, quod silvæ paludesque intercedebant, neque etiam parvulo detrimento illorum locum relinqui videbat, omnibus suis incolumibus copiis,

portis castrorum positi erant ordines (strata plura) cespitum alii super aliis. M. [Portæ sic videbantur obstructæ, sed reipsa non erant.]

Ea. Alii *eas.* Mox *omn. portis er. f.* Aliter Polyænus, VIII, 23.

Scindere. Hoc vel sine codicibus ponendum erat; sed codd. plerique, teste Oudendorpio, (et edd. vet.) habent *scindere.* Tamen ineptissima lectio, *manu scandere*, per editiones est propagata. — Exstat narratio de hac Nerviorum molitione apud Plutarch. in Cæs. cap. 24, et Dion. Cass. XL, 7-11. M. Græcus interpres τὸ ἔρυμα τῇ χειρὶ περιτέμνειν.

Cap. LII. *Prosequi veritus.* Alii *prosequi noluit.* Sic et Græcus.

Neque etiam... videbat. Nescimus in insigni codd. varietate, quid Cæsar h. l. scripserit; et interpretes magnopere dissentiunt. Licebitne, *enim* pro *etiam* e tribus codicibus recipere, et hoc totum comma, *neque... videbat*, parenthesi includere? Ita sensus erit: videbat, relinqui locum (ab hostibus fugientibus) non parvo cum detrimento illorum (hostium), i. e. hostes fugere ex loco, in quo hactenus fuerant, magno cum detrimento suo, ut multi eorum in silvis et paludibus perirent. Admonitus ergo hoc exemplo, noluit eos prosequi, ne idem detrimentum acciperet, quod hostes, ex hoc loco discedentes, accipere videbat. Sed illud diminutivum *parvulus* ita non satis aptum est. Lambini conjecturam ingeniosam, *neque etiam parvulo detrimento* (suorum) *ullum locum relinqui volebat*, probarunt Vossius et Clarkius: fateor tamen Cæsarem, si hoc voluisset, scripturum fuisse, *ac ne parvulo quidem detr. il. l. r. vol.* Manet lectio incerta. M. Conjiciebat Wasseus *p. d.* (suorum) *illum locum relinqui vid.* scil. ab hoste. Oud. vero sic: *p. d.* (suorum vel suo) *illorum loca a se irrumpi vid.* nimis audacter sine necessitate. [Transcribam nunc interpretationem quam e Græco interprete proposuit *Achaintre*: « *Atque etiam videns eos* hostes *non relicturos esse hunc locum*, scil. paludes et silvas ad quas confugerant, *cum parvo detrimento*, non sine magno detrimento, subaud. sui exercitus, *habens omnes qui cum eo erant incolumes*, eodem die ad Ciceronem pervenit. » Sed in hoc sensu *illum* pro *illorum* reponatur necesse est. Oberlini ergo, seu Mori potius sensum, qui plane cum codd. congruit, libentius amplectar. B.]

eodem die ad Ciceronem pervenit. Institutas turres, testudines munitionesque hostium admiratur: producta legione cognoscit, non decimum quemque esse relictum militem sine vulnere. Ex his omnibus judicat rebus, quanto cum periculo et quanta cum virtute res sint administratæ: Ciceronem pro ejus merito legionemque collaudat: centuriones sigillatim tribunosque militum appellat, quorum egregiam fuisse virtutem testimonio Ciceronis cognoverat. De casu Sabini et Cottæ certius ex captivis cognoscit. Postero die, concione habita, rem gestam proponit, milites consolatur et confirmat: quod detrimentum culpa et temeritate legati sit acceptum, hoc æquiore animo ferendum docet, quod, beneficio Deorum immortalium et virtute eorum expiato incommodo, neque hostibus diutina lætatio, neque ipsis longior dolor relinquatur.

LIII. Interim ad Labienum per Remos incredibili celeritate de victoria Cæsaris fama perfertur, ut, quum ab hibernis Ciceronis abesset millia passuum circiter LX, eoque post horam nonam diei Cæsar pervenisset, ante mediam noctem ad portas castrorum clamor oriretur, quo clamore significatio victoriæ gratulatioque ab Remis Labieno fieret. Hac fama ad Treviros perlata, Indutiomarus, qui postero

[*Producta*, educta et in campum ordinata.]

Quanta cum virtute. Sic solet noster præpositione repetita uti.

Sigillatim. Al. *singulatim*.

[*Expiato incommodo*; Sabini clade reparata.]

Lætatio. Recepit Oudendorp. hoc verbum, pro vulg. *lætitia*, e codd. pluribus; negat tamen, se exemplum ejus apud alium auctorem bonum reperisse. Sed quum forma verbi analogiæ grammaticæ respondeat, non repudiem. M. Jam alii, in his et Scaliger, eam vocem admiserant.

Neque ipsis longior dolor relinquatur. Audita clade Tituriana barbam capillosque summisisse Cæsarem, nec ante demisisse Suetonius refert, cap. 67, quam vindicasset. Sed hoc cito factum.

Cap. LIII. *Millia passuum circiter LX*. Sic codd. boni et edd. vet. Græcus habet CDLXXX stadia, quod eodem redit. Male Oud. inde efficit M. pass. L.

Horam nonam. Est circiter tertia pomeridiana. M.

Ad Treviros. Cf. cap. 24 et 47. Mor.

die castra Labieni oppugnare decreverat, noctu profugit, copiasque omnes in Treviros reducit. Cæsar Fabium cum legione in sua remittit hiberna, ipse cum tribus legionibus circum Samarobrivam trinis hibernis hiemare constituit, et, quod tanti motus Galliæ exstiterant, totam hiemem ipse ad exercitum manere decrevit. Nam illo incommodo de Sabini morte perlato, omnes fere Galliæ civitates de bello consultabant, nuntios legationesque in omnes partes dimittebant, et, quid reliqui consilii caperent, atque unde initium belli fieret, explorabant, nocturnaque in locis desertis concilia habebant. Neque ullum fere totius hiemis tempus sine sollicitudine Cæsaris intercessit, quin aliquem de conciliis ac motu Gallorum nuntium acciperet. In his ab L. Roscio legato, quem legioni XIII præfecerat, certior est factus, magnas Gallorum copias earum civitatum, quæ Armoricæ

Cum legione in sua remittit hiberna. Al. *cum legione sua remittit in hiberna.*

Neque ullum fere. Id *fere* addit Oud. e. codd. et edd. pr.

De conciliis. Al. *consiliis.* Forte rectius. Gr. ἐπιχείρησιν.

Ab L. Roscio legato. Alii *prætore*, al. *quæstore.* Sed is erat M. Crassus. V. cap. 24, forsan de honore hominis Cæsar nihil addiderat. [Nam nec Celsus, nec interpres Græcus quidquam habent.]

Armoricæ. Ex aliis horum Commentariorum locis, VII, 75, et VIII, 31, constat has civitates maritimas fuisse. Cf. II, 34, et III, 7, 9, 17, 29, et VII, 4, ubi civitates singulæ enumerantur. Etsi vero non pauci, quos in opere geographico secutus est Cellarius, existimarunt, verbum Armoricus factum esse e Celticis, *ar moer* (*am Meer*), ad mare, vel supra mare, de quo in glossario Wachterus monuit in v. *Mer*: tamen alii, in his Ritterus in hist. Gall. p. 76, maluerunt originem verbi hujus repetere e Celtico *Ar*, quod significet solum pingue, pratis et pascuis lætissimum, aut omnino arvum, atque adeo annonam, omnemque terræ proventum (vid. Wachter. gloss. in v. *Ar*), et *Armoricos* interpretari incolas ejusmodi fœcundæ regionis, ad oram maritimam sitæ, vel in universum possessores agrorum ad oram maris. Idem ille Ritterus ostendit, non eodem ubivis sensu Armoricas civitates apud veteres dici; modo enim plures, modo pauciores hoc nomine comprehendi; apud Cæsarem autem eas intelligi, quæ inter Sequanam et Ligerim in peninsula illa universa ad Oceanum Britannicum sedes habuerint. Nolui ergo colligere omnes locos, ubi hoc verbum occurrit alia significatione, quam apud Cæsarem. Qui vult, adeat Cellarii opus geographicum.

appellantur, oppugnandi sui causa convenisse: neque longius millia passuum VIII ab hibernis suis abfuisse; sed nuntio allato de victoria Cæsaris, discessisse, adeo ut fugæ similis discessus videretur.

LIV. At Cæsar, principibus cujusque civitatis ad se evocatis, alias territando, quum se scire, quæ fierent, denuntiaret, alias cohortando, magnam partem Galliæ in officio tenuit. Tamen Senones, quæ est civitas in primis firma et magnæ inter Gallos auctoritatis, Cavarinum, quem Cæsar apud eos regem constituerat, (cujus frater Moritasgus, adventu in Galliam Cæsaris, cujusque majores regnum obtinuerant,) interficere publico consilio conati, quum ille præsensisset ac profugisset, usque ad fines insecuti, regno domoque expulerunt: et, missis ad Cæsarem satisfaciendi causa legatis, quum is omnem ad se senatum venire jussisset, dicto audientes non fuerunt. Tantum apud homines barbaros valuit esse repertos aliquos principes belli inferendi, tantamque omnibus voluntatum commutationem attulit, ut, præter Æduos et Remos, quos præcipuo semper honore Cæsar habuit, alteros pro vetere ac perpetua erga populum Romanum fide, alteros pro recentibus Gallici belli officiis, nulla fere civitas fuerit non suspecta nobis. Idque adeo haud scio mirandumne sit, quum compluribus aliis de causis, tum maxime quod, qui virtute belli omnibus genti-

Tom. I. l. 2, cap. 2, sect. 2. M. In opere ad 1, 6, citato, p. 223, *La Tour d'Auvergne* tradit ex Celtico *oar armoric*, quod significet *ad mare parvum*, vocem *Armoricæ* esse contractam, et de freto Caletano accipiendam, cujus illæ gentes sint accolæ. [Vid. si placet, *Achaintre*, Ind. geogr. ad Cæsarem suum.]

Cap. LIV. *Evocatis*. Alii *vocatis*, *convocatis*.

Moritasgus. Fuit et Deus aliquis Gallorum hoc nomine. V. Reinesii ep. 67, p. 597.

Tantum apud homines. Clarkius e cod. regio ponit *tantumque*. Male. Nam alii codd. et edd. vet. habent *tantum*. Adde quod mox sequitur *tantamque*.

Omnibus voluntatum. Sic Davis. et Clarkius bene e codd. et edd. vet. pro quo male Scaliger et recentiores *omnium voluntatis*. Oud. suspicatur legendum *omnium voluntatum*.

bus præferebantur, tantum se ejus opinionis deperdidisse ut a populo Romano imperia perferrent, gravissime dolebant.

LV. Treviri vero atque Indutiomarus totius hiemis nullum tempus intermiserunt, quin trans Rhenum legatos mitterent, civitates sollicitarent, pecunias pollicerentur, magna parte exercitus nostri interfecta, multo minorem superesse dicerent partem. Neque tamen ulli civitati Germanorum persuaderi potuit ut Rhenum transiret, quum se bis expertos dicerent, Ariovisti bello et Tenchtherorum transitu, non esse amplius fortunam tentandam. Hac spe lapsus Indutiomarus, nihilo minus copias cogere, exercere, a finitimis equos parare, exsules damnatosque tota Gallia magnis præmiis ad se allicere cœpit. Ac tantam sibi jam iis rebus in Gallia auctoritatem comparaverat, ut undique ad eum legationes concurrerent, gratiam atque amicitiam publice privatimque peterent.

LVI. Ubi intellexit ultro ad se veniri, altera ex parte Senones Carnutesque conscientia facinoris instigari, altera

Quod, qui virtute... præferebantur; Alii intrudunt *hi* vel *ei*. [Sententiæ ia est ordo et sensus : atque nescio an admiranda sit subita ista animorum conversio, quum pluribus aliis de causis, tum maxime quod ii (Galli) qui virtute belli omnibus gentibus præferebantur, graviter dolebant se tantum hujus opinionis deperdidisse ut a Pop. Rom. imperia perferrent. *A.*]

A populo Romano. Vulgo *populi Romani;* sed codd. egregie *a P. R.* ut B. C. III, 36 : « litteræ a M. Favonio ; » et Alex. cap. 34 : « legiones ab Dejotaro ; » et Liv. II, 3 : « litteras ab Tarquiniis. »

Cap. LV. *Tentandam*. Sic codd. et edd. vet. vulgo minus recte *tentaturos*.

Exercere. Sic metaphrasis Græca ἀσκεῖν et omnes Oud. codices. Vulgo, mutata quoque distinctione : *exigere a finitimis, equos parare*. M. Hanc lectionem Clarkius tuetur; alteram manifesto corruptam judicat. [Qua vero de causa non satis video.]

Tota Gallia. Ita codices et editiones vet. Græcus etiam ἐκ πάσης τῆς Γαλατίας. E Plantiniana Lipsii editione illud *tota* excidit, quod Scaliger et alii secuti. Alii *e Gallia*. Τὸ *totus* frequenter adhibet noster.

Cap. LVI. *Conscientia facinoris*. Hoc facinus cap. 25 et 54 descriptum est. Mant. Loco τοῦ *instigari* Clarkius e codice regio habet *instigatos*.

Nervios Atuatucosque bellum Romanis parare, neque sibi voluntariorum copias defore, si ex finibus suis progredi cœpisset : armatum concilium indicit, (hoc more Gallorum est initium belli,) quo, lege communi, omnes puberes armati convenire consuerunt; qui ex iis novissimus venit, in conspectu multitudinis omnibus cruciatibus affectus necatur. In eo concilio Cingetorigem, alterius principem factionis, generum suum, (quem supra demonstravimus, Cæsaris secutum fidem, ab eo non discessisse,) hostem judicat bonaque ejus publicat. His rebus confectis, in concilio pronuntiat, arcessitum se a Senonibus et Carnutibus aliisque compluribus Galliæ civitatibus, huc iter facturum per fines Remorum, eorumque agros populaturum, ac prius quam id faciat, Labieni castra oppugnaturum : quæ fieri velit, præcipit.

LVII. Labienus, quum et loci natura et manu munitissimis castris sese teneret, de suo ac legionis periculo nihil timebat; ne quam occasionem rei bene gerendæ dimitteret cogitabat. Itaque a Cingetorige atque ejus propinquis oratione Indutiomari cognita, quam in concilio habuerat, nuntios mittit ad finitimas civitates, equitesque undique evocat : iis certum diem conveniendi dicit. Interim prope quotidie cum omni equitatu Indutiomarus sub castris ejus vagàbatur, alias ut situm castrorum cognosceret, alias col-

Armatum concilium. Cf. Liv. xxi, 20. M.; [Stobæus lib. xiii. Idem mos valuit apud veteres Francos, et nuperrime apud Polonos. *A.*]

Hoc more Gallorum, etc. Glossema hoc videtur Grutero. Male.

Consuerunt. Vulgo e paucioribus libris, *coguntur*. M. Sed Gr. εἰώθασι. [Cæterum « concilium illud, ait Goduinus, satis extraordinarium est, quo, gruum more, immaniter ultimus qui venerat, necabatur. »]

Supra demonstravimus. Conf. cap. 3. M.

Judicat. Alii *judicandum curat*, quæ est explicatio. M.

Ac prius. Davis. malit *at*.

Quæ fieri velit. Alii *quæque*.

Cap. LVII. *Manu munitissimis*. Ursinus perperam expungit τὸ *manu*, quasi e glossa; opponitur quippe τῷ *natura munitis*. Conf. Justin. xxiv, 6.

Evocat. Alii *convocat*.

loquendi aut territandi causa: equites plerumque omnes tela intra vallum conjiciebant. Labienus suos intra munitiones continebat, timorisque opinionem, quibuscunque poterat rebus, augebat.

LVIII. Quum majore in dies contemptione Indutiomarus ad castra accederet, nocte una, intromissis equitibus omnium finitimarum civitatum, quos arcessendos curaverat, tanta diligentia omnes suos custodiis intra castra continuit, ut nulla ratione ea res enuntiari aut ad Treviros perferri posset. Interim ex consuetudine quotidiana Indutiomarus ad castra accedit, atque ibi magnam partem diei consumit; equites tela conjiciunt, et magna cum contumelia verborum nostros ad pugnam evocant. Nullo ab nostris dato responso, ubi visum est, sub vesperum dispersi ac dissipati discedunt. Subito Labienus duabus portis omnem equitatum emittit; præcipit atque interdicit, proterritis hostibus atque in fugam conjectis, (quod fore, sicut accidit, videbat,) unum omnes petant Indutiomarum; neu quis quem prius vulneret, quam illum interfectum viderit, quod mora reliquorum spatium nactum illum effugere nolebat: magna proponit iis, qui occiderint, præmia: summittit cohortes equitibus subsidio. Comprobat hominis consilium fortuna, et, quum unum omnes peterent, in ipso

Cap. LVIII. *Intromissis*, receptis in castra Labieni. M.

Magna cum contumelia. Sic codd. hic et alibi. V. VII, 55; B. C. II, 14; B. Al. 60.

Præcipit atque interdicit. Potest *præcipit* referri eo, quod omnes unum petere jubet; et *interdicit* eo, quod prohibet, ne quem prius Indutiomaro vulnerent. Fortasse tamen *interdicere* omnino est edicere, pronuntiare, interponere suam sententiam, jubendi prohibendique causa: saltem *interdictum* in jure nonnunquam est idem quod edictum simpliciter. M. [Id tamen in probatis scriptoribus nunquam reperiri contendit *Achaintre*.]

Proterritis. Alii *perterritis*. Sed *proterrere* est, terrore incusso, in fugam conjicere. Vid. Virg. Æn. XII, 291; Stat. Theb. II, 645; Apul. Met. III, 46, et ibi Oud.; item Lact., de mort. persec., c. 44.

Neu quis quem. Alii *neu quis quemquam*. Vel *quisquam quemquam*.

In ipso fluminis vado. Mosæ, quæ

fluminis vado deprehensus Indutiomarus interficitur, caputque ejus refertur in castra: redeuntes equites, quos possunt, consectantur atque occidunt. Hac re cognita, omnes Eburonum et Nerviorum, quæ convenerant, copiæ discedunt; pauloque habuit post id factum Cæsar quietiorem Galliam.

Remos a Treviris dividebat. V. Cluver. II, 14.

Caputque ejus. Conf. Florus III, 10.

C. JULII CÆSARIS

COMMENTARII

DE BELLO GALLICO.

LIBER SEXTUS.

ARGUMENTUM.

CAP. I. Romanorum copiæ in Gallia auctæ. — II, III. Motus Trevirorum. Nervii oppressi. Concilium Lutetiæ Parisiorum. — IV. Senones et Carnutes pacati. — V, VI. Menapii subacti. — VII, VIII. Treviri ab Labieno dolo et ratione victi. — IX. Iter Cæsaris in Germaniam. Ubiorum legatio sui purgandi causa. — X. Receptus Suevorum in ultimos fines suos. — XI - XX. Mores Gallorum. — XXI-XXIV. Germanorum. — XXV. Hercynia silva. — XXVI - XXVIII. Genera ferarum in Hercynia silva memoranda. — XXIX - XXXI. Reditus Cæsaris in Galliam. Ambiorix oppressus. Cativolci regis mors. — XXXII-XXXIV. Partito exercitu Eburonum fines devastati. — XXXV - XLII. Castra Romana a Sigambris oppugnata. Periculum Romanorum, qui frumentandi causa castris erant egressi. Romanorum terror adventu Cæsaris sublatus. — XLIII. Eburones denuo vexati. — XLIV. Quæstio de conjuratione Senonum instituta. Acconis supplicium. Hiberna Cæsaris. Iter in Italiam.

I. MULTIS de causis Cæsar, majorem Galliæ motum exspectans, per M. Silanum, C. Antistium Reginum, T. Sextium, legatos, delectum habere instituit: simul ab Cn. Pompeio proconsule petit, quoniam ipse ad urbem cum

CAP. I. *Delectum.* Sic multi codd. veteres tamen *dilectum.*

Cn. Pompeio. Anno urbis conditæ 699, Pompeio consuli decreta est

imperio reipublicæ causa remaneret, quos ex Cisalpina Gallia consulis sacramento rogavisset, ad signa convenire et ad se proficisci juberet: magni interesse etiam in reliquum tempus ad opinionem Galliæ existimans, tantas videri Italiæ facultates, ut, si quid esset in bello detrimenti acceptum, non modo id brevi tempore sarciri, sed etiam majoribus adaugeri copiis posset. Quod quum Pompeius et reipublicæ et amicitiæ tribuisset, celeriter confecto per

in proximum quinquennium Hispania provincia, quam pro consule administraret, permissumque, ut quos, quot numero, et undecunque vellet, milites conscriberet (v. Dio Cass. XXXIX, 33). Conscripsit ergo, ut Cæsar h. l. tradit, etiam in Cisalpina Gallia legiones. Dum vero abitum in Provinciam parat, resistunt ei quidam tribuni plebis, et perficiunt ut, missis in Hispaniam Petreio et Afranio, legatis, ipse Pompeius in Italia restaret. Cui moræ, ne coactus restare videretur, hanc causam prætexuit, se rei frumentariæ causa (hoc est ergo h. l. apud Cæsarem: *reipublicæ causa remanere*) restare (Dio Cass. XXXIX, 39), cujus cura ei duobus abhinc annis Cicerone auctore cum proconsulari imperio in quinquennium demandata erat. V. Cic. pro Dom. c. 4 sqq. et Dio Cassius XXXIX, 9, ubi Fabricius plura collegit. Dum ergo ad urbem est, Cæsar ab eo petiit, ut legionem ad se proficisci in Galliam pateretur. Annuit Pompeius; sed sub initia belli civilis hanc legionem satis callide a Cæsare abduxit, quo Cæsar non parum offensus est, quasi Pompeius ipsum militibus et opibus exspoliare vellet (vid. infra de Bell. Gall. VIII, 54; et Appian. de B. C. p. 446, ed. Steph.), fuitque hæc res, ut prudentissimus Plutarchus, in Cæs. cap. 25, monuit, haud leve momentum ad exordia belli civilis. M.

Remaneret. Sic Oud. e codd. vulgo *maneret.*

Consulis sacramento. Vox *consulis* glossa videtur Bentleio. Si vera lectio est, significabit sacramentum, quo consul adigit milites, quo eos obstringit. Sed libenter accedo iis, qui *consul* legi volunt. Pompeius *consul* delectum habuerat, et milites rogarat sacramento interposito, an vellent nomina dare militiæ. M. Ph. Rubenius volebat *consul is* divisim, Elect. I, 15. Sed Tacitus etiam habet « adigi sacramento Cæsarum, Vitellii, Vespasiani. » Vid. Hist. I, 76; « advocare sacramento »; ib. c. 55. *Sacramentum* est jusjurandum militare. Hinc *sacramento milites rogare*, sive, ut est apud Festum, *interrogare*, significat rogare, an velint jurati nomen dare militiæ. Liv. XXXII, 26; XXXV, 2; XL, 26. Hinc miles *dicit sacramentum* ut C. I, 23. Aut (secundum alios) *dicit sacramento*, C. I, 86; h. e. interposito sacramento dicit, se esse velle militem, seu uno verbo, jurat.

Sarciri. Plerique codd. *resarciri.* M. [*Sarcire* est integrum præstare. V.]

Adaugeri. Alias *augeri.*

suos delectu, tribus ante exactam hiemem et constitutis et adductis legionibus, duplicatoque earum cohortium numero, quas cum Q. Titurio amiserat, et celeritate et copiis docuit, quid populi Romani disciplina atque opes possent.

II. Interfecto Indutiomaro, ut docuimus, ad ejus propinquos a Treviris imperium defertur. Illi finitimos Germanos sollicitare et pecuniam polliceri non desistunt : quum ab proximis impetrare non possent, ulteriores tentant. Inventis nonnullis civitatibus, jurejurando inter se confirmant, obsidibusque de pecunia cavent : Ambiorigem sibi societate et fœdere adjungunt. Quibus rebus cognitis, Cæsar, quum undique bellum parari videret, Nervios, Atuatucos, Menapios, adjunctis cisrhenanis omnibus Germanis, esse in armis, Senones ad imperatum non venire, et cum Carnutibus finitimisque civitatibus consilia communicare, a Treviris Germanos crebris legationibus sollicitari; maturius sibi de bello cogitandum putavit.

III. Itaque nondum hieme confecta, proximis quatuor coactis legionibus, de improviso in fines Nerviorum contendit, et prius quam illi aut convenire aut profugere possent, magno pecoris atque hominum numero capto, atque

[*Disciplina.* Valer. Max. lib. II, c. 8 : « Disciplina militaris acriter retenta, principatum Italiæ Romano imperio peperit; multarum urbium, magnorum regum, et validissimarum gentium regimen largita est; fauces Pontici sinus patefecit; Alpium Taurique montis convulsa claustra tradidit, ortumque e parvula Romuli casa totius terrarum orbis fecit columen. »]

Cap. II. *Ut docuimus.* Vid. v, 58. Mor.

Non desistunt. Vid. v, 55. M.

Civitatibus. Sic Oud. e codd. Alii *civitates.*

De pecunia cavent; i. e. se pecuniam daturos. Frustra Ursinus et Ciaccon. *et pecunia.*

Omnibus Germanis. Qui sint, vid. II, 4. Male Goduinus intelligit Triboccos, Nemetes, Vangiones; hi enim nondum videntur tum Rhenum transisse. [Davisius merito refert Condrusos, Eburones, Cæræsos et Pœmanos.]

Senones... venire. Cf. v, 54. M.

Ad imperatum. Sallust. Jug., c. 62, habet « ad imperandum vocare, » quod est ambiguum, unde perperam et hic placet id gerundium Ursino et Ciacconio.

ea præda militibus concessa, vastatisque agris, in deditionem venire, atque obsides sibi dare coegit. Eo celeriter confecto negotio, rursus in hiberna legiones reduxit. Concilio Galliæ primo vere, uti instituerat, indicto, quum reliqui, præter Senones, Carnutes Trevirosque, venissent, initium belli ac defectionis hoc esse arbitratus, ut omnia postponere videretur, concilium Lutetiam Parisiorum transfert. Confines erant hi Senonibus, civitatemque patrum memoria conjunxerant; sed ab hoc concilio abfuisse existimabantur. Hac re pro suggestu pronuntiata, eodem die cum legionibus in Senones proficiscitur, magnisque itineribus eo pervenit.

IV. Cognito ejus adventu, Acco, qui princeps ejus consilii fuerat, jubet in oppida multitudinem convenire; conantibus, prius quam id effici posset, adesse Romanos nuntiatur; necessario sententia desistunt, legatosque deprecandi causa ad Cæsarem mittunt; adeunt per Æduos, quorum antiquitus erat in fide civitas. Libenter Cæsar, petentibus Æduis, dat veniam, excusationemque accipit; quod æstivum tempus instantis belli, non quæstionis, esse arbitrabatur. Obsidibus imperatis centum, hos Æduis custodiendos tradit. Eodem Carnutes legatos obsidesque mittunt, usi deprecatoribus Remis, quorum erant in clientela: eadem ferunt responsa. Peragit concilium Cæsar, equitesque imperat civitatibus.

V. Hac parte Galliæ pacata, totus et mente et animo in bellum Trevirorum et Ambiorigis insistit. Cavarinum cum

Cap. III. *Uti instituerat*, ut quotannis solebat. Conf. cap. 44. M.

Lutetiam. Alii *in Lutetiam*, non sine exemplo.

[*Ab hoc concilio*. Intellige concilium habitum a Carnutibus, Senonibus et Treviris contra Cæsarem, id est eos ab illorum conjuratione abstinuisse. *A.*]

[*Suggestu*. Suggestus, locus excelsior, unde oratio habebatur ad populum. Sic dictus quod suggererentur ligna.]

Cap. IV. [*Deprecandi*. Cœpta sua excusandi. Davis.]

Quorum . . . erat in fide civitas. Senones erant clientes et socii Æduorum. M.

[*Deprecatoribus*; vid. supra, 1, 9.]

Cap. V. *Cavarinum*. Cf. v, 54. Mos.

equitatu Senonum secum proficisci jubet, ne quis aut ex hujus iracundia, aut ex eo, quod meruerat, odio civitatis, motus exsistat. His rebus constitutis, quod pro explorato habebat, Ambiorigem prælio non esse concertaturum, reliqua ejus consilia animo circumspiciebat. Erant Menapii propinqui Eburonum finibus, perpetuis paludibus silvisque muniti, qui uni ex Gallia de pace ad Cæsarem legatos nunquam miserant. Cum iis esse hospitium Ambiorigi sciebat: item per Treviros venisse Germanis in amicitiam cognoverat. Hæc prius illi detrahenda auxilia existimabat, quam ipsum bello lacesseret; ne, desperata salute, aut se in Menapios abderet, aut cum transrhenanis congredi cogeretur. Hoc inito consilio, totius exercitus impedimenta ad Labienum in Treviros mittit, duasque legiones ad eum proficisci jubet: ipse cum legionibus expeditis quinque in Menapios proficiscitur. Illi, nulla coacta manu, loci præsidio freti, in silvas paludesque confugiunt, suaque eodem conferunt.

VI. Cæsar, partitis copiis cum C. Fabio legato et

Meruerat. Al. *metuerat.* Faernus conjectabat, *quod in eum erat.* Græcus de merito odio nihil.

Odio civitatis. Quia Cæsar eum regem constituerat, incurrit Cavarinus odium suorum. M. [An propter aliam causam nescitur. Cæterum, ut notavit *Ach.*, hic locus et sexcenti alii in his Commentariis summam in Cæsare prudentiam, summamque rei politicæ peritiam arguunt. Videre licet qua arte magnus ille vir hominum cupiditates, studia, affectus detegit, et in suum convertit usum.]

Motus exsistat. Clarkius e cod. *oriretur*, quod est e glossa.

Concertaturum. Scaliger *certaturum*. Sed receptum ab Oud. habent et codd. probi et editiones veteres.

[*Ejus consilia*, nempe Ambiorigis.]

Lacesseret. Scaliger et recentiores *lacessendum.*

In Menapios. Alii *in Menapiis.*

Cum transrhenanis congredi, eorum fines adire, seque cum iis conjungere: erat enim Treviris amicus. Metaphr. Gr. συμμαχίαν ποιεῖσθαι. *Congredi*, animo pacifico. Sic plane Livius, xxxviii, 25; Corn. Nepos, Dat. 11, et Cicero passim. Nodum quærunt in scirpo Bentl. et Jurinius, quorum hic dubium movet, alter substitui jubet *ad transrhenanos confugere*. M. Pro *cogeretur* Gudius malebat *conaretur*, sed *cogi* hic eo sensu ponitur, quo v, 42.

M. Crasso quæstore, celeriterque effectis pontibus, adit tripartito, ædificia vicosque incendit, magno pecoris atque hominum numero potitur. Quibus rebus coacti Menapii, legatos ad eum pacis petendæ causa mittunt. Ille, obsidibus acceptis, hostium se habiturum numero confirmat, si aut Ambiorigem, aut ejus legatos, finibus suis recepissent. His confirmatis rebus, Commium Atrebatem cum equitatu custodis loco in Menapiis relinquit; ipse in Treviros proficiscitur.

VII. Dum hæc a Cæsare geruntur, Treviri, magnis coactis peditatus equitatusque copiis, Labienum cum una legione, quæ in eorum finibus hiemabat, adoriri parabant: jamque ab eo non longius bidui via aberant, quum duas venisse legiones missu Cæsaris cognoscunt. Positis castris a millibus passuum XV auxilia Germanorum exspectare constituunt. Labienus, hostium cognito consilio, sperans temeritate eorum fore aliquam dimicandi facultatem, præsidio cohortium quinque impedimentis relicto, cum XXV cohortibus magnoque equitatu contra hostem proficiscitur, et, M passuum intermisso spatio, castra communit. Erat inter Labienum atque hostem difficili transitu flumen ripisque præruptis: hoc neque ipse transire in animo habebat, neque hostes transituros existimabat. Augebatur auxiliorum quotidie spes. Loquitur in consilio palam, « quoniam Germani appropinquare dicantur, sese suas exercitusque fortunas in dubium non devocaturum, et postero die prima

CAP. VI. *Adit tripartito*. Bene sic, al. *adiit*. [*Tripartito* per tres partes simul.]

Hostium numero. Alii *in numero*, ut mox, cap. 32, et C. III, 57. Utrumque dicitur.

Confirmatis rebus, constitutis, ut omnia recte haberent. M.

Commium Atrebatem. Cf. IV, 21. MOR.

CAP. VII. *Hiemabat*. Sic rectius e codd. quam vulgo *hiemaverat*. [Hiems enim nondum erat exacta.]

A millibus passuum. Sic et lib. IV, 22.

[*Flumen*. *Mosella* fuit, secundum Rhellicanum et Manutium. Incertum est.]

In consilio. Vulgo *in concilio*. Male.

Dicantur. Alii *dicuntur*.

Non devocaturum. Sic B. Hisp. XXIV, conf. Phædr. fab. I, 20. [Idem

luce castra moturum. » Celeriter hæc ad hostes deferuntur, ut ex magno Gallorum equitatus numero nonnullos Gallicis rebus favere natura cogebat. Labienus noctu, tribunis militum primisque ordinibus coactis, quid sui sit consilii, proponit, et, quo facilius hostibus timoris det suspicionem, majore strepitu et tumultu quam populi Romani fert consuetudo, castra moveri jubet. His rebus fugæ similem profectionem efficit. Hæc quoque per exploratores ante lucem, in tanta propinquitate castrorum ad hostes deferuntur.

VIII. Vix agmen novissimum extra munitiones processerat, quum Galli, cohortati inter se, « ne speratam prædam ex manibus dimitterent; longum esse, perterritis Romanis, Germanorum auxilium exspectare; neque suam pati dignitatem, ut tantis copiis tam exiguam manum, præsertim fugientem atque impeditam, adoriri non audeant; » flumen transire et iniquo loco prælium committere non dubitant. Quæ fore suspicatus Labienus, ut omnes citra flumen eliceret, eadem usus simulatione itineris, placide progrediebatur. Tum, præmissis paulum impedimentis, atque in tumulo quodam collocatis, « Habetis, inquit, milites, quam petistis, facultatem: hostem impedito atque iniquo loco tenetis: præstate eamdem nobis ducibus virtutem, quam sæpenumero imperatori præstitistis: adesse eum et hæc coram cernere existimate. » Simul signa ad hostem converti aciemque dirigi jubet, et, paucis turmis præsidio ad impedimenta dimissis, reliquos equites ad latera disponit. Celeriter nostri clamore sublato pila in

est ac: *adducturum in discrimen.*]

Equitatus. Al. *equitum.*

Tribunis militum primisque ordinibus. V. ad v, 30. M.

Coactis. Sic e cod. Gron. ad Liv. xxx, 4 et *Clarke.* Vulgo *convocatis* e glossa.

Suspicionem. Cod. Bongars. *suspectionem.* Conf. Oudendorpius.

Cap. VIII. *Auxilium.* Al. *auxilia.*

Eadem usus simulatione. Memorat hoc stratagema Frontinus II, 5, 20.

Ad impedimenta dimissis. Cod. reg. *relictis*, ut c. 7.

Pila. Pilum, Polybii ætate (hic enim descripsit VI, 21) hastile ligneum trium cubitorum fuit, ferro

hostes immittunt. Illi, ubi præter spem, quos fugere credebant, infestis signis ad se ire viderunt, impetum modo ferre non potuerunt, ac, primo concursu in fugam conjecti, proximas silvas petiverunt : quos Labienus equitatu consectatus, magno numero interfecto, compluribus captis, paucis post diebus civitatem recepit : nam Germani, qui auxilio veniebant, percepta Trevirorum fuga, sese domum contulerunt. Cum iis propinqui Indutiomari, qui defectionis auctores fuerant, comitati eos, ex civitate excessere. Cingetorigi, quem ab initio permansisse in officio demonstravimus, principatus atque imperium est traditum.

IX. Cæsar, postquam ex Menapiis in Treviros venit, duabus de causis Rhenum transire constituit : quarum erat altera, quod auxilia contra se Treviris miserant; altera, ne Ambiorix ad eos receptum haberet. His constitutis rebus, paulum supra eum locum, quo ante exercitum traduxerat, facere pontem instituit. Nota atque instituta ratione,

ejusdem longitudinis ita præfixum, ut ferrum in medio hastili inciperet. Vegetius, de re M. I, 20, pro temporum diversitate ferrum trigonum et pedale fuisse tradit. Hic apparebit, quare apud Cæsarem, I, 52, pila abjecta sint a militibus.

In hostes immittunt. Al. *mittunt, jaciunt.*

Recepit. Alii *recipit.*

Sese domum contulerunt. Alii *receperunt.*

Propinqui Indutiomari. Cf. cap. 2. De Cingetorige vid. v, 3, 56. M.

Cap. IX. *In Treviros venit.* Redit narratio ad c. 6, extr. M.

Erat altera. Al. *una*, sed codd. multi habent vulgatum.

Contra se Treviris. Hotom. et Voss. inseri jubent *Germani*, ut Gr. habet, sed sufficit intelligi.

Ambiorix. Cf. c. 5. M.

Supra eum locum. De nupero ponte vid. IV, 17; etsi non constat quo potissimum loco factus sit. Quoniam autem pons, qui nunc fit, in Trevirorum partibus factus est : nam in Treviris præsidium ad pontem relictum esse mox dicitur : videtur colligi posse nuperum pontem paulo supra Trevirorum agrum structum esse. Cellarius (v. eum ad IV, 19) existimavit, eum in Ubiorum finibus fuisse. M.

Pontem instituit. Hunc pontem supra urbem *Cunostein-Engers* in Electoratu olim Trevirensi structum fuisse volunt. Ejus rudera in editiore Rheni ripa delineavit in Antiquitatibus Saynensibus L. B. a *Reiffenberg.* Vid. *Hontheim* in prodromo historiæ Trevirensis. Cf. *Minola* in op. laud. ad B. G. I, 31, p. 204. Aliis aliud placuisse notum.

magno militum studio, paucis diebus opus efficitur. Firmo in Treviris præsidio ad pontem relicto, ne quis ab iis subito motus oriretur, reliquas copias equitatumque traducit. Ubii, qui ante obsides dederant, atque in deditionem venerant, purgandi sui causa ad eum legatos mittunt, qui doceant « neque ex sua civitate auxilia in Treviros missa, neque ab se fidem læsam : » petunt atque orant « ut sibi parcat, ne communi odio Germanorum innocentes pro nocentibus pœnas pendant : si amplius obsidum velit, dare pollicentur. » Cognita Cæsar causa reperit, ab Suevis auxilia missa esse, Ubiorum satisfactionem accepit, aditus viasque in Suevos perquirit.

X. Interim paucis post diebus, fit ab Ubiis certior Suevos omnes unum in locum copias cogere, atque iis nationibus, quæ sub eorum sint imperio, denuntiare, uti auxilia peditatus equitatusque mittant. His cognitis rebus, rem frumentariam providet, castris idoneum locum deligit, Ubiis imperat ut pecora deducant, suaque omnia ex agris in oppida conferant, sperans barbaros atque imperitos homines, inopia cibariorum afflictos, ad iniquam pugnandi conditionem posse deduci : mandat ut crebros exploratores in Suevos mittant, quæque apud eos gerantur, cognoscant. Illi imperata faciunt, et, paucis diebus intermissis, referunt, « Suevos omnes, posteaquam certiores nuntii de exercitu Romanorum venerint, cum omnibus suis sociorumque copiis, quas coegissent, penitus ad extremos fines sese recepisse : silvam esse ibi infinita magnitudine, quæ appellatur

Ubii. Conf. IV, 16. Ibidem est de Suevis. M.

In deditionem venerant. Sic et C. III, et Hirt. VIII, 31. Contra ed. Rom. *in ditionem*, ut apud Liv. XXIX, 38; Cf. Burm. ad Suet. Vespas. 4.

Ne communi odio. Davis. volebat *nec*, sed *ne* pendet a *parcat*.

Dare pollicentur. Al. *dari*.

Ubiorum. Ita bene codd. quidam. Vulgo *ubi horum*. Simile quid V, 1, 54.

CAP. X. *Sub eorum sint imperio.* Alii *sunt*.

Afflictos. Sic Leid. Cod. ul VIII, 21. Alii *adductos*, ul IV, 6; VII, 20; B. C. III, 38.

Ad iniquam. Alii *ad aliquam*.

Infinita magnitudine. Alii *infini-*

Bacenis, hanc longe introrsus pertinere, et pro nativo muro objectam, Cheruscos ab Suevis, Suevosque ab Cheruscis, injuriis incursionibusque prohibere : ad ejus initium silvæ Suevos adventum Romanorum exspectare constituisse. »

XI. Quoniam ad hunc locum perventum est, non alienum esse videtur, de Galliæ Germaniæque moribus, et quo differant eæ nationes inter sese, proponere. In Gallia non solum in omnibus civitatibus, atque in omnibus pagis partibusque, sed pæne etiam in singulis domibus factiones sunt : earumque factionum principes sunt, qui summam auctoritatem eorum judicio habere existimantur, quorum ad arbitrium judiciumque summa omnium rerum consiliorumque redeat. Idque ejus rei causa antiquitus institutum

tæ magnitudinis vel *infinitam magnitudine.*

Bacenis. Omnes propemodum consentiunt hanc fuisse partem Hercyniæ silvæ, de qua infra cap. 25. Cellarius ad h. l. accuratius definiturus, sic disputat : quia Baccuis in extremis Cattorum fuerit (nam Catti sederunt ibi, ubi Cæsaris Suevi sunt. Cf. I, 54; IV, 3. Sed de his præter alios egit Ill. Buenavius in historia imperii Germanici P. I. p. 28 et 32) et ab his sejunxerit Cheruscos, Visurgim inter et Albim habitantes, videri Bacenin non longe abfuisse ab illis Hercyniæ silvæ reliquiis, quæ hodie dicuntur *der Harz.* Eodem inclinat Buenavius l. c. p. 24. Eccardus, de Germanorum origine, §. 96, p. 216, eam quærit inter Fuldam et Werram, amnes. M.

Ab Suevis; ab ea parte, qua Suevi sunt, ad fines Suevorum. M.

Cap. XI. *Quo differant.* Alii *quo modo.*

In... pagis partibusque. Partes est commune nomen, quo regiones alicujus terræ insigniuntur, ut quum partes Italiæ, Macedoniæ, Achaiæ dicuntur : Pagi est nomen proprium, quo regiones sive partes Gallicarum civitatum insigniuntur. Cf. I, 37. Ergo re ipsa non differunt, ut c. 23 et 43, *regiones* et *pagi*, nisi quod *regiones* communi nomine, *pagi* proprio dicuntur. M. Forsan sub *partibus* intelligendum *pagorum*, ut vult Clarkius. Davisius abundare credebat. Est et suspecta vox Oudendorpio. Præmissum *omnibus* hic sunt qui omittant; sed amat repetere Cæsar. [Clarkii interpretationem præfero.]

Quorum ad arbitrium... redeat, h. e. ut ad horum arbitrium summa rerum redire jure possit ac debeat. M.

Idque; alii *Id. Itaque.* [Non longe abit illa consuetudo a Romano patronatu et clientela, quæ legibus erat sancita : hæc enim est lex Romulea : « Plebei, quos sibi ex patriciis patronum volunt, deligunto. » Est et alia : « si patronus clienti fraudem fecerit, sacer esto. » God.]

videtur, ne quis ex plebe contra potentiorem auxilii egeret : suos enim quisque opprimi et circumveniri non patitur, neque, aliter si faciant, ullam inter suos habent auctoritatem. Hæc eadem ratio est in summa totius Galliæ : namque omnes civitates in partes divisæ sunt duas.

XII. Quum Cæsar in Galliam venit, alterius factionis principes erant Ædui, alterius Sequani. Hi quum per se minus valerent, quod summa auctoritas antiquitus erat in Æduis, magnæque eorum erant clientelæ, Germanos atque Ariovistum sibi adjunxerant, eosque ad se magnis jacturis pollicitationibusque perduxerant. Præliis vero compluribus factis secundis, atque omni nobilitate Æduorum interfecta, tantum potentia antecesserant, ut magnam partem clientium ab Æduis ad se traducerent, obsidesque ab iis principum filios acciperent, et publice jurare cogerent nihil se contra Sequanos consilii inituros; et partem finitimi agri, per vim occupatam, possiderent, Galliæque totius principatum obtinerent. Qua necessitate adductus Divitiacus, auxilii petendi causa Romam ad senatum profectus, infecta re redierat. Adventu Cæsaris facta commutatione rerum, obsidibus Æduis redditis, veteribus clientelis restitutis, novis per Cæsarem comparatis (quod hi, qui se ad eorum amicitiam aggregaverant, meliore condi-

Si faciant...habent. Syllepsis, de qua Sanct. in Min. IV, 10, et ibi Periz.

In summa totius Galliæ, h. e. in summa rerum publicarum, sive in administratione et forma universæ civitatis Gallicæ. M.

CAP. XII. *Ædui.... Sequani.* Cf. I, 31. MOR.

Jacturis pollicitationibusque. Jactura (pecuniarum) de profusa largitione dicitur. Sic Græci dicunt προΐεσθαι, de honesta etiam liberalitate : Thuc. II, 43, et προετικὸς, Xen. Mem. III, 1, 6. Idem est, quod I, 31 : « Mercede arcessiverant Germ. » M. Lips., Elect. II, 7, volebat *capturis*; Salmasius ad jus Att. et Rom. *pacturis*. Sed *jactura* plane, ut hic, dicitur apud Cic. pro Cœlio, 16 : « nulli sumptus, nulla jactura, nulla versura. » Alia dabit Ernesti in ind. Cic. item Voss. ad Melam, II, 7, 60, et Gronov. de pec. vet. IV, 4, p. 285. V. et inf. C. III, 112.

Infecta re. Al. *imperfecta re.*

Facta commutatione rerum, per victoriam ab Ariovisto deportatam, quæ libro primo descripta est. Conf. nominatim I, 35. M. Et seq.

tione atque æquiore imperio se uti videbant), reliquis rebus eorum, gratia, dignitate amplificata, Sequani principatum dimiserant. In eorum locum Remi successerant; quos quod adæquare apud Cæsarem gratia intelligebatur, ii, qui propter veteres inimicitias nullo modo cum Æduis conjungi poterant, se Remis in clientelam dicabant. Hos illi diligenter tuebantur. Ita et novam et repente collectam auctoritatem tenebant. Eo tum statu res erat, ut longe principes haberentur Ædui, secundum locum dignitatis Remi obtinerent.

XIII. In omni Gallia eorum hominum, qui aliquo sunt numero atque honore, genera sunt duo: nam plebes pæne servorum habetur loco, quæ per se nihil audet et nullo adhibetur consilio. Plerique, quum aut ære alieno, aut magnitudine tributorum, aut injuria potentiorum premuntur, sese in servitutem dicant nobilibus: in hos eadem omnia sunt jura, quæ dominis in servos. Sed de his duobus generibus alterum est Druidum, alterum equitum. Illi rebus

Adæquare. Intelligebatur Remos adæquare Ædnos gratia, Remos æque ac Æduos in gratia esse. Al. *Adæquari.*

In clientelam dicabant. Al. *dederant*, quod Clarkius probat. Ursino e cod. suo placet *dicarant.*

Cap. XIII. *Aliquo sunt numero.* Al. *in aliquo.* [In aliqua æstimatione, digni qui numerentur, ut spectati homines.]

Plebes. Sic bene codd. ut B. Al. 5. [*Achaintre* scribit *plebs.* H. l. constat aristocratiam prævaluisse in Gallorum πολιτείαις.]

Nullo (vulg. *nulli*) *adhibetur consilio.* Obsoleta forma est, *nullo*, multis exemplis ad h. l. illustrata ab Oudendorpio. — De natura et moribus Galliæ conferendus est Diod. Sic. v, 24—33, et Strabo, lib. iv, p. 195 seqq. M. De archaismo vid. Lips. ant. Lect. i, 4; Brouckh. ad Propert. i, 20, 35; Conf. et Priscianus, l. vi et xiii.

Audet...adhibetur. Al. *audent... adhibentur.* συλληπτικῶς.

Druidum. Scriptores veteres ac recentiores, qui Druidum mentionem fecerunt, aut uberius de iis exposuerunt, commemoravit magno numero Elias Schedius de Diis Germanis, addiditque plures Jarkius, Schediani libri editor. Copiosissimum vero catalogum omnium de hac re scriptorum confecit Jo. Georg. *Frick* in peculiari libro de Druidis, qui Ulmæ 1744 prodiit. Sed et jure nominandus est Ritterus in historia Gallorum, p. 267, qui de Druidibus breviter quidem, sed tam accurate et utiliter exposuit, ut dubitem an in illa brevitate major possit diligentia intelligi. — Nomen Druidum,

divinis intersunt, sacrificia publica ac privata procurant, religiones interpretantur. Ad hos magnus adolescentium numerus disciplinæ causa concurrit, magnoque ii sunt apud eos honore. Nam fere de omnibus controversiis publicis privatisque constituunt; et, si quod est admissum facinus, si cædes facta, si de hæreditate, si de finibus controversia est, iidem decernunt; præmia pœnasque constituunt: si qui aut privatus aut publicus eorum decreto non stetit, sacrificiis interdicunt. Hæc pœna apud eos est gravissima. Quibus ita est interdictum, ii numero impiorum ac sceleratorum habentur; iis omnes decedunt, aditum eorum ser-

sive ortum fuerit e verbo *Derwyddon, dominus quercus*; sive e verbo *Druthin, Drottin, dominus*; illud tamen constat et est hodie confectum, nomen hoc neque ex Hehraico *darasch*, quasi Druidæ sint scrntatores (vid. Schedium, 2, 3, p. 377), neque ex Græco δρῦς, neque ex ulla peregrina lingua derivandum esse: est enim domesticum verbum; ut e Celtica lingua omnino, non ex aliis linguis repetenda sit. M. Conjecturis addo opinionem amicissimi olim *La Tour d'Auvergne* in op. aliquoties citato, p. 157, ubi derivat a Celt. *derwyd-dyn*, quod notat *virum visci quercini*. Scil. *der*, quercus, *wydd*, viseus, *dyn*, *den*, vir.

Rebus divinis intersunt, non ut cæteri Galli, sed ita, (id enim seqnitur), nt et publica et privata sacrificia ipsi Druidæ administrent. Sunt ergo sacerdotes Gallorum. Morus.

Religiones interpretantur, de Deo ejusque colendi modo, de causis et vi ritunm, de ominibus, deque omnibns religionis partibus exponunt, suntque adeo Gallorum theologi. M. [Sunt quoque professores et philosophi, ut e proxima sententia colligendum est. B.]

Nam fere de omnibus controversiis...interdicunt. Ex his jure conclusit Ritterus, hist. Gall. p. 273, si Druidum tanta potestas fuerit, exiguas opes fuisse summorum Galliæ magistratuum, hosque non nisi in bellis auctoritate polluisse. M.

Si de finibus. Hoc *si* vulgo omittitur.

Iidem decernunt. Alii *discernunt*. Minus bene.

Constituunt...constituunt. Iterum hæe repetitio male habet Bentleium. Sine causa. Sic quoque mox, c. 18, *reliquis...reliquis*. Negligentia hæc in Cæsare ferenda est. Oa. in Mant.

Si qui. Bene sic. Al. *si quis*.

Publicus. Si hæc lectio vera est (non pauci vero libri, fortasse ex emendatione, habent *populus*), significat, nt omnes vident, eum qui mnnere publico fungitur; sed hæc est rarissima, et vix alibi obvia significatio, quæ h. l. non nisi ex opposito verbo cognosci potest. M. J. C. H. legit: *si qui aut privatim aut publice*.

Iis omnes decedunt. Al. *ab iis omnes decedunt*.

monemque defugiunt, ne quid ex contagione incommodi accipiant: neque iis petentibus jus redditur, neque honos ullus communicatur. His autem omnibus Druidibus præest unus, qui summam inter eos habet auctoritatem. Hoc mortuo, si qui ex reliquis excellit dignitate, succedit: at, si sunt plures pares, suffragio Druidum adlegitur, nonnunquam etiam de principatu armis contendunt. Hi certo anni tempore in finibus Carnutum, quæ regio totius Galliæ media habetur, considunt in loco consecrato. Huc omnes undique, qui controversias habent, conveniunt, eorumque decretis judiciisque parent. Disciplina in Britannia reperta atque inde in Galliam translata esse existimatur: et nunc, qui diligentius eam rem cognoscere volunt, plerumque illo discendi causa proficiscuntur.

XIV. Druides a bello abesse consuerunt, neque tributa una cum reliquis pendunt; militiæ vacationem omniumque rerum habent immunitatem. Tantis excitati præmiis, et sua sponte multi in disciplinam conveniunt, et a parentibus propinquisque mittuntur. Magnum ibi numerum versuum

Si qui. Al. *Si quis*.

At, si. Al. *aut si*. Ubi Oud. putat forte legendum *aut succedit, aut si*.

Adlegitur. Quum *adlegere* proprie sit, aliquem per suffragia addere collegio ei, in quo nondum fuerat, ut legitimus collegarum numerus fiat integer (v. Ernesti, Clav. Cicer.); hoc loco autem is, qui jam interest collegio, unus e Druidibus, in demortui locum sufficiatur; Oud. putavit, scribendum esse *eligitur*, vel *deligitur*, vel *delegitur*. M. Ut I, 3; VII, 83. [Quum tamen in omnibus codd. legatur, *adlegitur*, restituendum censui, et idem arbitror quod *Achaintre*, Cæsarem nempe ad hanc distinctionem non respexisse. B.]

Regio...media. Hoc non nimis urgendum esse, sed laxius dici mediam regionem, monuit Cellarius. M. Sicut umbilicus terræ in Delphis, quem Græci credidere.

Loco consecrato. Voss. mallet *luco*. Obstant vet. codd. et edd. Oud. tamen in edit. posteriore recepit *luco*. *In luco* jam olim bene legit Is. Casaubonus in præf. ad Diog. Laert. Hæc Oud. in addendis.

Cap. XIV. [*Immunitatem*. Notare liceat sacerdotes olim nostros ea omnia privilegia, quasi quodam hereditatis jure, a Druidibus accepisse. B.]

A parentibus propinquisque. Vulgo *a prop. parentibusque*.

[*Magnum ibi numerum versuum*. Tum ob facilitatem discendi, tum ob

ediscere dicuntur : itaque annos nonnulli vicenos in disciplina permanent. Neque fas esse existimant, ea litteris mandare, quum in reliquis fere rebus, publicis privatisque rationibus, Græcis utantur litteris. Id mihi duabus de causis instituisse videntur; quod neque in vulgum disciplinam efferri velint, neque eos, qui discant, litteris confisos, minus memoriæ studere; quod fere plerisque accidit, ut præsidio litterarum diligentiam in perdiscendo ac memoriam remittant. Inprimis hoc volunt persuadere, non interire

concinnitatem et elegantiam. Arist. Rhetor. III, 9 : τὴν μέτρον πάντες μνημονεύουσι μᾶλλον τῆς χύδην, ἀριθμὸν γὰρ ἔχει ᾧ μετρεῖται. Gov. Horum autem carminum, quæ ab adolescentibus ediscebantur, auctores erant Bardi : nam, ut ait Strabo, lib. IV, p. 197, tria apud Gallos hominum genera in honore erant, *Bardi, vates* et *Druidæ*. Bardos ait fuisse ὑμνητὰς καὶ ποιητὰς, hymnorum cantores et poetas; vates ἱεροποιοὺς, sacerdotes, qui rebus interessent divinis; Druidas φυσιολόγους καὶ ἠθικοὺς, naturam contemplantes et moralem philosophiam docentes. Cæsar tria hæc genera sub Druidum nomine solo complectitur. *Ach.*]

Annos...vicenos. Repetit hæc Pompon. Mela, III, 2, ubi alia quædam de Druidibus adduntur. M.

Græcis... litteris. Vide dicta ad I, 29, quibus addere tum oblitus sum disputationem Ritteri super hac re, historiæ Gallorum insertam, p. 319-330, quamquam non tam illustravit Cæsarem, quam contra recentiores disputavit. *Rationes* autem publicæ privatæque quænam sunt? An tabulæ rationum conficiendarum intelliguntur, ut pecuniariæ, catalogorum tabulæ, quales supra, I, 29, dicuntur, et similes aliæ? Fortasse quis illa συμβόλαια intelligat, de quibus e Strabone ibidem dixi. In Græca metaphrasi est, ἐν ἄλλοις ἅπασι δημοσίοις τε καὶ ἰδίοις πράγμασι, omisso verbo *rationibus*. Et fuit, quum supervacuum hoc verbum putavi; aut quum distinctionem mutandam in hunc modum auspicatus sum, *in rel. fere rebus publicis privatisque rationibus :* sed sic quoque privatæ rationes egebunt explicatione. Cupio ergo ab aliis edoceri. M. Addo Jos. Scaligerum, ep. I, 16, Hotomannum et Vossium τὸ *Græcis* h. l. delendum censuisse; Rob. Titium loc. controv., l. IV, reposuisse *cœcis;* Sam. Petitum, Obs. I, 7, *crassis*. Omnia hæc invitis membranis.

[*Memoriæ studere.* Hæc quoque fuere probata principibus philosophorum, Pythagoræ Socratique, præcepta : et apud Judæos vigere, ut ex Deuteronom. VI, 7; XXXI, 9, colligere est. Ea olim illustrabam in *thesi* scripta quum ad doctoris gradum essem promovendus. B.]

Non interire animas. Idem tradunt Lucan. Pharsal. I, 450; Strabo, IV, p. 197; Mela, III, 2; Ammian. Marcell. XV, 9; multique alii. Morus.

animas, sed ab aliis post mortem transire ad alios : atque hoc maxime ad virtutem excitari putant, metu mortis neglecto. Multa præterea de sideribus atque eorum motu, de mundi ac terrarum magnitudine, de rerum natura, de Deorum immortalium vi ac potestate disputant et juventuti tradunt.

XV. Alterum genus est Equitum. Hi, quum est usus, atque aliquod bellum incidit (quod ante Cæsaris adventum fere quotannis accidere solebat, uti aut ipsi injurias inferrent, aut illatas propulsarent), omnes in bello versantur : atque eorum ut quisque est genere copiisque amplissimus,

Transire ad alios. Hæc sententia Druidum occasionem præbuit Guil. Irhovio, qui de palingenesia veterum s. metempsychosi Pythagorica scripsit (Amstel. 1733), de Druidibus multa disserendi, lib. II, c. 6 et 7. Negat Irhovius Druidibus tribui posse μετεμψύχωσιν Pythagoricam sensu pinguiore, sive transitum animarum humanarum in bruta; vult potius intelligi transitum ex alio orbe in alium. Sed verba Cæsaris nihil continent de *orbe*. Nec necesse est, ut transitus animæ humanæ in *brutum* intelligatur; sed ab aliis *hominibus* ad alios migrare animas videntur docuisse. Et sic diserte explicat Diod. Sic. v, 28. Illud incertum est, utrum Druidæ a Pythagora, an hic ab illis acceperit hanc sententiam. Ac ne opus quidem est, ut, si quis quid statuerit, quod et Pythagoræ visum est, illico credamus, hunc hominem cum Pythagora aliquid consuetudinis habuisse, aut ad alterum ab altero fluxisse opinionem. Nonne potuit eadem sententia pluribus in mentem venire? Qui enim, cætera indocti, credunt animas non interire, hi, quippe sensibus et aspectabili mundo assueti, quam proclives erunt ad comminiscendum aliquod superstitis animæ habitaculum, quam corpore sejunctam vivere vix videntur intelligere posse. M.

Cap. XV. [*Equitum.* Adi Pausaniam in Phocicis ubi fuse loquitur de Gallis equitibus. «Cuique, inquit, equiti fuerunt duo astantes famuli, utrique rei equestris periti et equitantes.» Postquam autem eorum officium et navandam in pugna domino operam descripsit, his verbis colligit: «ejusmodi ordinem *trimarkisiam* nominabant voce indigena; et equorum nomen sciatur esse *markam* apud Gallos. Unde vir cl. Goduinus *equitem* illis fuisse *Marchionem* (alii vocem *marchio*, Gall. *marquis*, a voce Germanica *mark*, finis, limes, terminus, derivari volunt), et certe, ait idem, *Markschalk* potens est aut peritus equorum: quo nomine omnibus fere gentibus Europæ dicuntur et Polemarchi, *Marshalls*, *maréchaux*, *marescalchi*; et Gallis qui sunt equorum curandorum periti, *maréchaux ferrants*. B. ex A. et G.]

Amplissimus. Alii *amplissimis*.

ita plurimos circum se ambactos clientesque habent. Hanc unam gratiam potentiamque noverunt.

XVI. Natio est omnium Gallorum admodum dedita religionibus; atque ob eam causam, qui sunt affecti gravioribus morbis, quique in prœliis periculisque versantur, aut pro victimis homines immolant, aut se immolaturos

Ambactos. Hi quinam fuerint, supra, III, 22, dixi: sunt enim ambacti iidem, qui soldurii. Nunc de verbi origine addere liceat, *Ambath* esse domesticum verbum et significare eum, qui alterum assectatur, assiduusque minister et comes ejus est: etsi alii alio modo etymologiam describunt, quasi ex *amt* (munus) et *achten* (curare) verbum sit compositum: de quo equidem vehementer dubito. Si quid addendum est iis, quæ alii dixerunt, reperi verbum *Andbaths*, minister, in versione Gothica epistolæ Pauli ad Romanos, ubi Rom. XIII, 3, 4, bis legitur, *waldufni ist andbath goths*, h. e. potestas est *minister* Dei. Rursus Rom. XV, 8, διάκονος vertitur *andbath*. Edidit hujus versionis fragmenta e codice rescripto Knittelius, ubi, p. 25 et 45, hi loci occurrunt. Cf. p. 325, ubi hoc verbum denuo, sed paucis, attigit, lectoresque ad Schilteri glossarium amandavit. Frustra igitur e lingua latina explicare nonnulli conati sunt, ut Dacerius ad Festum in *ambactus*. Vid. Ritteri historia Gallorum, p. 221, 222, qui et alios scriptores laudavit. M. Plura dabit Glossarium Scherzii. *Pellerin*, in *Recueil de Médailles*, t. I, tab. III, 2, exhibet nummum Gallicum, qui parte antica caput bovis, addito *ambactus*, postica avem volantem offert. Incertum, *ambactus* sitne nomen hominis, an dignitatis, an districtus. Hac posteriore significatione vox hodieque gaudet in Flandria.

Clientes. Optime ergo Cæsar verbum *ambath*, Romanis barbarum, interpretatus est latino clientis vocabulo. M.

Gratiam, benevolentiam, non, quam quis aliis ipse gratificando exhibet, sed in qua ipse est apud alios, quam init ab aliis, et per quam conciliat sibi potentiam. Sic dicitur gratia a scriptoribus illius ætatis. M.

CAP. XVI. *Omnium*; Oud. *omnis*, sed quum plerique codd. *omnium* habeant, nescio cur hoc non servatum sit ab Ondendorpio. M. Conjicit, scriptum fuisse *hominum*, quod vix credo. Cellarius reposuit *omnium*, sequor. Parum tamen refert.

Religionibus, ritibus sacris, iisque superstitiosis. — Omnino de religione Gallorum scripserunt *Martin*, monachus Benedictinus, et *Pelloutier*. Ille edidit (4°. *Paris*, 1739) *La religion des Gaulois*; hic scripsit *Histoire des Celtes et particulièrement des Gaulois* (4°. Par. 4 Vol. 1770). Utriusque scriptoris studium, omnia Celtica e religione patriarcharum repetendi, et notum est, et erroris convictum a Rittero in Hist. Gallorum, p. 198 seqq. M.

Homines immolant. Ex homine immolato deinde auguria et omina capiebant, si verum tradiderunt

vovent, administrisque ad ea sacrificia Druidibus utuntur; quod, pro vita hominis nisi hominis vita reddatur, non posse aliter Deorum immortalium numen placari arbitrantur: publiceque ejusdem generis habent instituta sacrificia. Alii immani magnitudine simulacra habent, quorum contexta viminibus vivis membra hominibus complent, quibus succensis, circumventi flamma exanimantur homines. Supplicia

Diod. Sic., v, 31, et Strabo, IV, p. 198. Nam, ut est apud Strabonem, gladio percutiebant vel tergum recens immolati, vel locum super diaphragmate. Quum ergo in nervis et fibris recens mortui reliquum esset aliquid, vitale dicam, an irritabile, atque adeo cadaver palpitaret, hoc iis erat omini. Diodorus autem (quem obscurius de hac re scripsisse puto) tradit modum, quo percussus humi procubuerit, et palpitationem membrorum, et fluxum sanguinis fuisse Gallis loco divinationis. Hic ergo non videtur de homine jam immolato loqui, sed de eo, qui quum maxime immolatur, et de ipso actu immolationis, quid inter immolandum observarint. — Scriptores de ritu ἀνθρωποθυσίας, a variis gentibus recepto, collegit Fabricius in bibliogr. antiqu. p. 349. M. Similia humana sacrificia citat Voss. e Lactantio in Statii Theb. 10, ex Erycio Olao hist. Suec. I, I, et Surio in vita Cæsarii. [Et illa infanda sacrificia ab Ægyptiis quoque usurpata narravit ex hieroglyphicis illustratis auctor Exped. Franc. in Ægypt. qui quædam exempla hujusce feritatis invenit. Quin et Cæsar qui nobis hoc factum tanquam rarum prodidit, in ipso actu sui de Gallia triumphi, victimas humanas immolari passus est. Diod. Sic. lib. XLIII. Postquam narravit clarum illum virum Vercingetorigem, Gallorum ducem interfectum fuisse, statim a triumpho, addit: Ἄλλοι δὲ δύο ἄνδρες ἐν τρόπῳ τινὶ ἱερουργίας (*in modum sacrificii*, nota hæc verba,) ἐσφάγησαν. God.]

Non posse aliter. Τὸ *aliter* adjecit Scaliger e codd.

Simulacra. Non intellexerim cum Rittero, hist. Gall. p. 218, Deorum simulacra (ille enim vertit *Götzenbilder*) quum Cæsar non addiderit *Deorum:* videntur fuisse portentosæ et monstrosæ machinæ vimineæ, utcumque referentes formam corporis humani, ut ruricolæ e stramine plectunt simulacra hominum ad feras et aves abigendas (*Strohbilder, Strohmänner*, Gall. *mannequins*). Strabo, de hac re loquens, IV, p. 198, colossum fœni exstructum incensumque dicit. Hic ergo aut illud tradit, quod apud quasdam gentes nationis Gallicæ usitatum fuit, aut, quæ fando inaudierat, non ita plane intellexit, ut Cæsar, qui ipse oculis hæc usurparat, fecitque e simulacro, viminibus contexto, colossum fœni. Diodorus Siculus, V, 32, rumores acceptos in universum exprimit, Gallosque hujus supplicii causa rogos magnos struxisse refert: cujus verba e Cæsare et Strabone demum accuratius definiri possunt. M.

Supplicia. Maleficos in quintum quemque annum asservarunt, ut ab

eorum, qui in furto, aut in latrocinio, aut aliqua noxa sint comprehensi, gratiora Diis immortalibus esse arbitrantur: sed, quum ejus generis copia deficit, etiam ad innocentium supplicia descendunt.

XVII. Deum maxime Mercurium colunt: hujus sunt plurima simulacra, hunc omnium inventorem artium ferunt, hunc viarum atque itinerum ducem, hunc ad quæstus pecuniæ mercaturasque habere vim maximam arbitrantur.

omnibus eodem tempore supplicium sumeretur. Tradidit hoc Diod. Sic. v, 32. M. Victimæ et immolationes hic sunt *supplicia*, ut bene Ciacconius. Sic et apud Sallust. Catilin. 9, « in suppliciis Deorum magnifici. »

Noxa. Alii *noxia* scil. res; de quo Periz. ad Sanctii Min., p. 568.

Gratiora Diis immortalibus. Ergo Galli pœnam civilem, supplicium, esse voluerunt partem religionis, et locum sacrificii tenere. M.

Ad innocentium supplicia. Ergo utique necessarium fuit per religionem Gallorum, ut interdum homines Diis immolarentur. Et dixit Cæsar paulo ante, *publice* eos humana sacrificia instituta habuisse. E qua quidem crudelitate tamen aliqua humanitatis aciutilla emicat, quoniam capitis reos potissimum immolarunt, quos sic quoque publicæ securitatis causa suppliciis afficere necesse fuisset. M.

Cap. XVII. *Deum.* Sunt qui *Deûm* legant, quod improbat Voss.; solemne est in lapidibus legere *Deo Mercurio*. Tacit. tamen etiam, c. 9: « Deorum maxime Mercurium colunt. »

Mercurium. Vix admonendi sunt tirones Cæsarem numinibus Gallicis, propter aliquam cum Græcis Latinisque Diis similitudinem, nomina Græca et Latina imposuisse, omissis vocabulis Gallicis. Allaborarunt ergo viri docti in eo, ut reperirent ipsa nomina Gallica. In quo studio adjuti sunt partim monumentis priscis, partim locis Lucani, Lactantii, Herodiani, pluriumque veterum scriptorum, qui nomina domestica numinum Gallicorum servarunt. Quæ quidem nomina etsi deinceps indicabo, quia dubitari nequit, illos scriptores vere Gallica nomina cognita habuisse: tamen omnis res mihi hactenus videtur lubrica, quia definiri ubique nequit, nec quod potissimum numen Gallicum dictum sit *Taramis*, *Hesus*; nec quæ forma vocabuli Gallici fuerit, quam scriptores Latini in aliam latiniorem formam mutarunt. Hoc vel exemplo Mercurii disci potest. Alius eum putat dictum esse *Wodan* (vid. Vossius ad h. l.): alius *Theut* et *Teutatem* (v. intt. ad Lucan. Pharsal. I, 445, et ad Liv. xxvi, 44, ubi falsa lectio est quarumdam editionum, « quem Mercurium Teutaten appellant. ») Conferri etiam potest Schedius, de Diis Germanis, p. (107) 155, et Ritteri historia Gallorum, p. 261, ubi multo plures scriptores laudati sunt. Sed ex omnibus apparet, nos nescire, neque utrum peculiare numen fuerit, an aliqua ἐνέργεια Divina et modus aut pars providentiæ Divi-

Post hunc, Apollinem, et Martem, et Jovem, et Minervam: de his eamdem fere, quam reliquæ gentes, habent opinionem; Apollinem morbos depellere, Minervam operum atque artificiorum initia tradere; Jovem imperium cœlestium tenere, Martem bella regere. Huic, quum prælio dimicare

næ, mente tantum concepta a Gallis; neque, si Numen fuerit, quo nomine insignitum fuerit a Gallis numen illud, quod Cæsari placuit cum Mercurio comparare. M.

Apollinem. Hunc opinantur dictum esse *Belenum*, freti loco Herodiani, VIII, 3, de Aquileiensibus obsidione pressis hæc narrantis: Θεὸς ἐπιχώριος νίκην ὑπισχνεῖτο· Βέλιν δὲ καλοῦσι τοῦτον, σέβουσί τε ὑπερφυῶς, Ἀπόλλωνα εἶναι ἐθέλοντες. Inscriptiones, Apollinis Beleni mentionem facientes, repertas in Gallia, collegit Ritterus in hist. Gall. p. 257. Sed nihilo minus dubium manet, qualis forma et sonus vocabuli Gallici fuerit, quod exteri in Βέλις, *Belenus*, *Belinus*, mutarunt: nec tuto colligitur, quia aliquando aliquo in loco istiusmodi monumentum repertum est, nomen, in eo obvium, omnibus temporibus atque in omnibus Galliæ civitatibus usitatum fuisse: multo minus ausim assentiri his, qui, auctore Eccardo in *de orig. German.* §. 56, p. 122, ex vocabulo *balain*, quod ferrum et chalybem indicat, exsculpunt, Apollinem metallorum præsidem fuisse. Plures de hac re scriptores v. apud Schedium de Diis Germ. p. (112) 163, qui, post alios plures, tandem eo delabitur, ut Belum et Baalem, orientis numen, hic reperire sibi videatur. M. Sic et Voss. sentit ad h. l. Beleni sacerdotes Apollinaribus jungit mysticis Auson. Profess. IV.

Minervam. Schedius, ubi de hac Dea loquitur, p. (137) 200, 201, ita omnia turbat, ut Minerva, Venus, Vesta, ex ejus opinione, tandem pro una eademque Dea habendæ sint. Equidem ne cum specie quidem veri reperi aliquod nomen Gallicum, quo illa Minerva sit appellata. Tanto libentius eo inclino ut existimem, Gallos cogitasse animo et credidisse plures providentiæ ἐνεργείας (operationes) et beneficia; sed non illa beneficia singula singulis nominibus nuncupasse, aut pro singulis numinibus habuisse. M.

Jovem. Hunc volunt dictum esse *Taranin*, vel *Taramin*, vel *Taranum*. V. Ritteri hist. Gall. pag. 241 et 250. Confugiunt etiam ad Lucan. Pharsal. I, 446, ubi *Taranis*, nomen Gallici numinis, occurrit: sed unde constabit certo, hunc esse Jovem? M.

Martem. Hunc esse *Hesum*, sive *Esum*, autumant, quod nomen apud Lucan. l. c. et Lactant. divin. institut. I, 21, dicitur esse nomen numinis Gallici: quamquam aliis placuit *Hesum* esse Jovem. De *Heso* tribus locis Ritterus in hist. Gall. dixit, p. 226, 241, 252. Idem profert e Gruteri inscriptt., XL, 9, adde LVI, 11, 12, cognomen Gallicum Martis, quod est *Camulus*. Aliud monumentum, Parisiis repertum, exhibuit æri incisum Eccardus de orig. Germ. ad p. 123, in quo vir, vegetæ ætatis,

constituerunt, ea, quæ bello ceperint, plerumque devovent. Quæ superaverint, animalia capta immolant; reliquas res in unum locum conferunt. Multis in civitatibus harum rerum exstructos tumulos locis consecratis conspicari licet:

inguina linteo cinctus, cætera nudus, præterquam quod e *sinistro* humero per pectus ad umbilicum usque defluit quædam quasi fascia laxior et rugosa (quem esse puto pannum convolutum, palliolo similem, qui potuerit explicari, et corpori circumvolvi, si a tempestatis injuriis muniendum esset corpus), vir ergo ille caput ramis redimitus in formam coronæ oleaginæ, qualem Apollo gestare solet, astat arbori, sinistra ramum prehendens, dextra securim attollens, quippe ramum *succisurus*, genu sinistro nixus trunco arboris. Inscriptum est nomen *Esus*. Scimus ergo, *Esum* fuisse εἴδωλον Gallicum; an *Esus* fuerit Mars, quis definiat? Addatur Schedius, pag. (111) 161, cujus editor Jarkius de monumento Parisino plures scriptores commemoravit. Omnino de numinibus, hactenus enumeratis, sic statuendum videtur, Gallos existimasse, corpora humana, opes, negotia, itinera, bella, contineri atque gubernari ab una natura, aut pluribus fortasse naturis, ultra humanam conditionem vita, vi, dignitate, longe evectis; illos vero homines, in Deorum numerum receptos, rerumque omnium moderatores, quales Jupiter et Apollo Græcorum Latinorumque fuerunt, Gallis plane fuisse ignotos. An singulis mundi rerumque humanarum partibus singulas ejusmodi naturas celsiores præfecerint; an eadem vi, qua Græci Jovem et Apollinem, præditas existimarint; an eo modo, quo Græci, distinxerint, ut adeo Gallicus mercaturæ præses a Gallica opificiorum magistra eodem plane modo, uti Mercurius Romanus a Minerva Romana, differret; de his omnibus magnopere dubitari potest. Romani et Græci quidquid religionis exteræ repererunt, id plane ex sua religione æstimarunt, atque, si quando Gallos pro mercaturæ opificiique successu vota facere, ab iisque has res Deo commendari viderunt, illico iis obtruserunt Mercurium et Minervam, incuriosi de reliquo, an ille Deus esset homo ἀποθεωθεὶς, an unus esset, an plures. M.

Bella regere. Codd. et edd. vet. Male *gerere.* Vulg. habent meliores.

Quæ bello ceperint. Vid. Athenæus, IV, pag. 160, cap. 51, edit. Schweigh. Tacit. Ann. XIII, 56.

Quæ superaverint. Verum vidit Clarkius, quum legendum esse dixit, *Quum superaverunt*, i. e. quum victoriam deportaruut. Ergo ante prælium devovent Marti prædam futuram; post prælium, parta victoria, immolant partem prædæ, animalia; partem reliquam reponunt in perpetuam memoriam. M. Intellige, *quæ superaverint* ex clade, prælio facto. Itaque emendatione non opus. Habent tamen *superaverunt* edd. Rom. Ven. Med. ut ante *ceperunt.* Jurin. velit *qui superaverint.*

Harum rerum exstructos tumulos. Hinc ausim interpretari Diodorum Sic. V, 27, qui de coacervato in locis sacris a Gallis auro, quod nemo

neque sæpe accidit, ut, neglecta quispiam religione, aut capta apud se occultare, aut posita tollere auderet; gravissimumque ei rei supplicium cum cruciatu constitutum est.

XVIII. Galli se omnes ab Dite patre prognatos prædicant, idque ab Druidibus proditum dicunt. Ob eam causam

tangere audeat, loquitur. Prædam dicere debebat, non aurum tantummodo: auxit enim rem ultra fidem. Idem mihi videtur de loco Strabonis, IV, p. 188, qui e Posidonio sua hausit: sed Posidonius de Gallica præda, Marti sacrata, ut de thesauris templi Delphici, locutus est. M. *Tumulos* codd. constanter. Ast edd. multæ antiquæ *cumulos*. Gr. etiam σωρούς. Et ita fere Liv. V, 39, quod præfert Duker. ad Flor. II, 4, 5.

[*Ei rei*, nempe quum aliquis tollit sacra, et apud se occultat. Cæterum vide de Gallicis numinibus aras illas Parisinas, sub templo cathedrali Lutetiæ, anno 1711, effossas, quarum luculentam descriptionem dedit *Achaintre* in sua editione Cæsaris, T. 1, p. 255; et *Dulaure, hist. de Paris*, tom. 1. B.]

Cap. XVIII. *Ab Dite patre prognatos*. Vel exigua cum Græcis Latinisque scriptoribus et veterum opinionibus familiaritas declarat, si qua natio vel e terra, vel ab inferno aut subterraneo Deo (nam terra et subterraneus Deus sunt idem; vid. Cic. N. D. II, 26, de Plutone) prognata dicatur, intelligendos esse aborigines, hoc est, non constare de hujus nationis origine ex alia natione. Cf. V, 12. Et sic diserte loquitur is, quem et Davisius contulit, Ammianus Marcellinus, XV, 9, ubi de Gallorum origine agit: « Aborigines primos in his regionibus (Gallicis) visos esse quidam firmarunt. » Paulo post addit Druidas tamen fassos esse, a alios quoque (præter illos aborigines) ab insulis extimis confluxisse et tractibus transrhenanis. » Frustra ergo quærat aliquis nomen Gallicum, quo illud numen subterraneum, simile Plutonis, insigniverint: nam Galli videntur nihil aliud Cæsari narrasse, quam se *ex terra* esse ortos. Quis ausit definire, quomodo Druidæ narratiunculam exornarint: nam et his suas fabulas fuisse opinor: aut quomodo Cæsar eam veste mythologica induerit. M. Ridet eam Cæsaris narrationem Gebauerus in dissert. de Comitiis veter. German.; et in vestigiis juris German. antiqui, 8°. Goett. 1766, Diss. 6, p. 190.

Ob eam causam. Utrum Cæsar ex sua opinione dixit, *hanc* fuisse causam, an a Gallis diserte *hanc* causam accepit? Hoc ante omnia constituere debebant ii, qui Cæsarem in hac re ineptiisse dicunt, in quibus sunt Davisius ad h. l. et Gebauerus in comment. cit. de com. vet. German. ad Taciti German., c. 11, p. 21, (Gottingæ, 1754). Si Cæsar ex opinione sua dixit, non probo; potuit enim falli; sin a Druidibus sic edocti Galli fuerint (et quis hoc utique neget?) nullus erit reprehensioni locus. Nam si fuit opinio e sinu terræ ortam esse nationem: quam verisimile est, eos, qui e tenebris in lucem prodierint, initium temporis numerandi a nocte facere, qua mersi primo latuerant, et ad diem progredi, in cu-

spatia omnis temporis non numero dierum, sed noctium finiunt; dies natales, et mensium et annorum initia sic observant, ut noctem dies subsequatur. In reliquis vitæ institutis hoc fere ab reliquis differunt, quod suos liberos, nisi quum adoleverint, ut munus militiæ sustinere possint, palam ad se adire non patiuntur; filiumque puerili ætate in publico, in conspectu patris, assistere turpe ducunt.

jus lucem emerserant! Non pœnitet decerpere quædam ex Hachenbergii Germania media (diss. VIII, sect. 16), etsi ille de Germanis loquitur: «Non fallar, inquit, si Bohemorum Plutonem sub tellure comprehendam: quo pertinent cuncti infernales Dii, quos ex ipsa terrarum caligine septemtrionales maxime templis (videtur *loca sacra* dicere voluisse) suis admoverunt: ipsa quoque nox, cujus honori datum est, ut numero noctium spatia omnis temporis Germani, Saxones, Dani, Sueci, Angli definirent, ad tellurem referenda est, quum et Græci furvam illam ac nigram Deam in terræ matris veneratione complexi fuerint.» M. [Hic *Ach.* in Morum invehitur, quasi argutiis argutias addiderit. Sed, etsi non omnino contendam nullum apud Gallos fuisse Deum cui, ut Plutoni, subterraneam quamdam potestatem esse crediderint; attamen non absurdam esse puto Mori opinionem hoc Dite Gallico terram ipsam, nigram Deam, omnium parentem inuui. Quæ vero in utramque partem afferri possunt longiora sunt ut in hujusmodi generis notis explicentur. B.]

Finiunt, definiunt. Ergo non dicunt, ut exemplo utar, *post octo dies*; sed, *post octo noctes*. Idem fuit priscorum Germanorum mos, Tacito auctore in German. c. 11, qui mos diutissime tenuit, ut permulti viri docti ex monumentis publicis docuerunt, quorum scripta partim Dithmarus ad Taciti locum, partim Gebauerus in commentatione modo dicta (p. 22-24) indicavit, in qua multos de hoc more locos, ab aliis non observatos, protulit, unde eum ad annum usque 1566 obtinuisse intelligitur. M. Exempla ritus istius apud nos Argentorati olim servati dabit Glossarium Scherzii voce *Nacht*. [Sic Angli dicunt *fort night*, *seven night*. B.]

Noctem dies subsequitur, initium metiendi spatii viginti quatuor horarum, quem κατ' ἐξοχὴν *diem* dicimus, faciunt a nocte, ut Judæi ab una vespera ad alteram vesperam dierum spatia numerarunt, et ut olim νυχθήμερον (nox priore, dies posteriore loco) dictum est. M. [Non sane ob eam causam quam dedit Cæsar, sed quod in omnibus fere *cosmogoniis*, nox diem præcessit; confer Hesiodum, et vel Genesin in principio. Cf. quoque H. Luidenbr. in Censor. de die n. c. 23. ex Dav.]

Patiuntur. Al. *patiantur*.

Filiumque...ducunt. Hæc verba pro glossemate habet J. C. H. et pro otiosa repetitione.

Puerili ætate. Vulgo *in puerili ætate*, minus concinne ob præpositionem sequentem.

XIX. Viri, quantas pecunias ab uxoribus dotis nomine acceperunt, tantas ex suis bonis, æstimatione facta, cum dotibus communicant. Hujus omnis pecuniæ conjunctim ratio habetur, fructusque servantur : uter eorum vita superarit, ad eum pars utriusque cum fructibus superiorum temporum pervenit. Viri in uxores, sicut in liberos, vitæ necisque habent potestatem : et quum pater familiæ, illustriore loco natus, decessit, ejus propinqui conveniunt, et, de morte si res in suspicionem venit, de uxoribus in servilem modum quæstionem habent, et, si compertum est, igni atque omnibus tormentis excruciatas interficiunt. Funera sunt pro cultu Gallorum magnifica et sumptuosa ; omniaque, quæ vivis cordi fuisse arbitrantur, in ignem inferunt, etiam animalia : ac paulo supra hanc memoriam servi et clientes, quos ab iis dilectos esse constabat, justis funeribus confectis, una cremabantur.

Cap. XIX. [*Quantas pecunias.* Ea sunt ἀντίφερνα, quæ inducere voluisse videtur Justinianus, Novell. xcvii : « Tantam quantitatem conscribere virum, quantam et mulierem, tantum quoque lucrum stipulari, et ex tanta parte ex quanta voluerint, æqualis tamen mensuræ. » Hodie nec illa æquatio Gallica, neque donatio propter nuptias locum habet; sed *dotalitium* ut jurisconsulti vocant, *le douaire*. God.]

Pater familiæ. Sic codd. Cf. I, 50. M.

[*Si compertum est*, eum necatum fuisse seu ferro, seu veneno. *A.*]

Pro cultu Gallorum. Sic et Aimoinus. Alii *pro captu*, ut supra IV, 3 : « ut est captus Gallorum : » [ut ferunt opes Gallorum.]

Justis funeribus. Aut tollendum est *funeribus*, aut mutandum in *funebribus*, ut monuit Oudend. : nam ea solemnia, quæ in funere de more civitatis obtinent, κατ' ἐξοχὴν dicuntur *justa*, (id, quod mortuo debemus) aut *justa funebria*; unde vel *facere justa*, vel *facere justa funebria*. M. Scaliger ex Lipsii et Ursini sententia recepit *funebribus*. Hotom. τὸ *funeribus* pro glossa habet; contra dandi casu id positum vult Hausius, ut apud Plin. x, 2 : « justa funeri reddere. » Sed ibi codd. *justa funera*; quo et vulgatum in nostro loco defendi possit. Contra apud Cic. pro S. Roscio, c. 8 : « paterno funeri justa solvere. » Non verisimile videtur J. C. H. Cæsarem *funera* dira et barbara dixisse *justa*, putatque ista verba : *etiam animalia ... cremabantur* esse glossatoris, et potissimum dictionem *supra hanc memoriam* pingue quiddam et minus tritum spirare. Marklandus conjiciebat *quos a vivis dilectos esse constabat*, *mutuis*

XX. Quæ civitates commodius suam rem publicam administrare existimantur, habent legibus sanctum, si quis quid de re publica a finitimis rumore ac fama acceperit, uti ad magistratum deferat, neve cum quo alio communicet: quod sæpe homines temerarios atque imperitos falsis rumoribus terreri, et ad facinus impelli, et de summis rebus consilium capere cognitum est. Magistratus, quæ visa sunt, occultant; quæque esse ex usu judicaverint, multitudini produnt. De re publica nisi per concilium loqui non conceditur.

XXI. Germani multum ab hac consuetudine differunt: nam neque Druides habent, qui rebus divinis præsint, ne-

vulneribus confecti (scil. ad rogum depugnautes). Placet hoc eximie Beutleio, qui vero malit *a quibusque*. Contra istud commentum Marklandi rejicit Oud. ad Suet. Aug. c. 19, et, quod olim improbarat ipse in loco nostro, propugnat *justis funeribus*, inductus exemplo Plinii et Ausonii in præfat. parent. « condita funere justo, » et carm. 9, « justo funere fletos. » [Malo quod habet *Ach. justis* esse pro legitimis, factis ex ritu.]

Cap. XX. [*Sanctum*; sancitum.]

Imperitos. Al. *impeditos*; i. e. ob negotia non attendentes ad rumorem; sed bene habet vulgatum.

Per concilium. Ut *per tempus*, *per hiemem*. [Pro *in concilio*.]

Cap. XXI. *Neque Druides habent*. Unice tenendum est Cæsarem Druides finita plane significatione dicere, h. e. homines ordinis certi, auctoritatis certæ, ut nobilibus pares, iisque adeo superiores sint, juris certi, occupationum certarum, disciplinæ et professionis certæ, nominis certi (quippe Druidæ dicebantur), uno verbo, homines tales, quales paulo ante, c. 13 et 14, descripserat. Si ergo Cæsar h. l. scripsisset: *Germani Druides habent*, præbuisset occasionem errori; nam quilibet lector cogitasset de Druidibus illis, de quibus antea narratum erat. Atqui Germani profecto non habuerunt Druides, quales Cæsar antea descripserat. Necesse igitur est, nisi plane velimus esse iniqui, ut verba Cæsaris sic intelligamus: non esse in Germania genus hominum, qui dicti sint Druides, qui simpliciter possint dici Druides, et omni ex parte Druidibus, descriptis supra, comparari. Sed permulti velut ex composito dicunt, Cæsarem errasse, quia Tacitus, German. c. 7, 10, 11, sacerdotes Germanorum commemorat. Commemorat sane; an vero sacerdotes, quales Tacitus descripsit, illico sunt iidem, qui Druidæ, quales Cæsar descripserat? Sacerdotes Germanorum, ut uno exemplo utar, bellis interfuerunt, Tac. German. cap. 7; Druidæ Gallorum a bello abfuerunt, Cæs. supra, cap. 14: et hoc abesse a bello differt a militiæ vacatione, si

que sacrificiis student. Deorum numero eos solos ducunt, quos cernunt, et quorum aperte opibus juvantur, Solem, et

quis locum Cæsaris inspexerit. Sacerdotes Germanorum in comitiis (*tum*, inquit Tacitus c. 11, loquens de comitiis) coercendi jus habuerunt; Druidæ Gallorum judices privatarum publicarumque causarum fuerunt (Cæsar c. 13), quod apud Germanos principum jus fuit (Cæs. c. 23). An ergo sacerdotes illi sunt plane similes Druidarum? Libentissime ergo subscribo sententiæ Mascovii, in histor. German. lib. 2, §. 36, p. 50, qui Germanis fuisse quidem sacerdotes concedit; sed eos nec habuisse nomen, nec doctrinam, nec instituta Druidarum, agnoscit. Ut e Dithmari notis ad Tacitum, Germ. c. 7, didici, idem visum est Esaiæ Pufendorfio et Schurzfleischio. Scriptores in utramque partem collegit Frickius, de Druidis, Part. 1, c. 1, §. 7. In Cæsare refutando copiosus fuit Irhovius de palingenesia, lib. II, c. 7. Sed in eodem defendendó felicem operam nuper collocavit Fulda, rerum patriarum scientissimus, in dissertatione de Numinibus veterum Germanorum, quæ inserta est collectaneis historicis (*Geschichtforscher*, T. 1, p. 98), quæ cura Meuselii an. 1775, prodire cœperunt. M. Druidas non habebant Germani, sed habebant sacerdotes, item *Velledas, Aurinias*, teste Tacito, H. IV, 61, 65; et G. c. 8. De dissensu Cæsaris et Taciti videri potest Gebauerus, l. c. p. 178.

Rebus divinis præsint. Sit ergo ita uti Tacitus, German. cap. 10, dixit, sacerdotes civitatis publicis auspiciis præesse; tamen hi sacerdotes non fuerunt Druidæ. Et hoc Cæsar voluit. Videntur etiam res divinæ h. l. nominatim esse sacrificia, ob ea, quæ sequuntur. M.

Neque sacrificiis student. His verbis Cæsaris non dicitur Germanos plane nullis sacrificiis uti solere; sed eos non magnopere sacrificiis uti, non multum ac sæpe sacrificare. Cf. dicta ad c. 22, ubi « agriculturæ non studere, » per ipsam rei naturam et historiam, simili modo capiendum est, eos non magnopere deditos esse agriculturæ. Quæ sacrificia et quibus ritibus fecerint prisci Germani, nescio: fortasse eucharistica potius fuerunt, et oblata Deo munera, ut arma, prædæ, et hujusmodi donaria, quam victimæ, Romano ritu cæsæ. Quas quum Cæsar cædi non vidisset, neque lac, vinum, liba, oleum offerri Diis (norat autem ipse e patria religione hæc præcipua sacrificiorum genera), pronuntiavit religionem Germanorum non versari magnopere in sacrificiis, eamque æstimavit e Romana religione. Illud e Tacito (Germ. c. 9 et 39) scimus, Germanos Mercurio certis diebus homines immolasse, ab iisque cæsas esse victimas (ibid. cap. 9). Sed fortasse hoc invaluit post ea tempora, quibus Cæsar ibi fuit: fortasse e Gallorum moribus (cf. c. 16) transiit in Germaniam: fortasse non apud omnes Germanos hic mos valuit: fortasse hæc cædes hominum non fuit sacrificium, sed, ut visum est Fuldæ, (in Meuselii collectaneis historicis, T. 1, p. 96) genus aliquod consultandi mortuorum animas per

Vulcanum, et Lunam : reliquos ne fama quidem acceperunt. Vita omnis in venationibus atque in studiis rei militaris consistit : ab parvulis labori ac duritiæ student. Qui diu-

occasionem hujus cædis : fortasse, id quod veri simillimum est, et Antonio placuit (de quo paulo post dixi), fuit cædes captivorum post victoriam, in loco sacro solemni ritu administrata, ut esset gratiarum actio, solemnis triumphi professio, et gaudii, ultionis, victoriæque complementum. Res densis tenebris offusa latet : nolim ergo Cæsarem simpliciter mendacii et erroris arguere. Mor.

Deorum numero ... Lunam. Hæc descriptio satis declarat priscos Germanos maxime memorabiles mundi partes earumque beneficia attendisse, admiratos esse, et veneratione quadam coluisse : illas vero notiones, quas Græci Romanique cum his partibus naturæ fabulose conjunxerunt, ignorasse. Quod si cum hac descriptione comparemus, eos templa nulla struxisse, et regnatoris omnium, Dei, notitiam habuisse (Tac. German. 39), etiam terram matrem veneratos esse (ibid. c. 40) : recte videtur colligi, priscos Germanos ab idololatria, quæ proprie dicitur, alienos fuisse, et religione multo puriore, quam Græcos et Romanos, usos esse. Unde etiam Vulcanus, quem Cæsar latino vocabulo dixit, est *ignis*, sive solis ignem intelligas, sive sacrum ignem in conventibus illorum accensum putes, effigiem solis. Estne igitur mirum et incredibile, quod Cæsar negavit Germanos habuisse Druidas, sacrificiisque studuisse? Nonne videtur immolatio hominum fuisse cædes, alio consilio facta, quam ut mercaturæ itinerumque præses Deus propitius redderetur? Sed nihil in his tenebris reperturum me esse confido, et ex animi sententia probo modestam disputationem Mich. Ign. Schmidii, in historia Germanorum, T. 1, pag. 43, qui, missis omnibus conjecturis, fatetur non posse religionem Germanorum explicari, nec magnopere utile videri. — De Luna apud Germanos culta si quis collectanea, non bene digesta, legere velit, reperiet apud Schedium, de Dîis Germ. cap. 9 : sed vix reperiet, quo possit niti. M.

Reliquos ne fama quidem acceperunt. Et tamen Tacitus, German. cap. 9, Mercurium et Isidem a Germanis coli perhibet, addit etiam Herculem et Martem. Non audeo hæc repudiare, sed nec sustineo explicare; etsi possunt non sine specie veri explicari. Illud mihi semper obversatur, quod paulo ante dixi, multa post Cæsaris ætatem Germaniæ importata videri, multa item nonnullis Germaniæ gentibus, quas Cæsar non adierit, propria fuisse, ut Isidis cultus Suevorum parti : unde puto, nec Cæsarem e Tacito, nec Tacitum e Cæsare ubivis explicari, nec alterum propter alterum dignum indignumque fide dici haberique posse. Singuli sunt audiendi, agnoscendumque multa nos latere, omnia vero a Romanis Romana interpretatione tradi. Non pœnitebit cum disputatione Fuldæ, supra laudata, conferre, quæ Antonius, de antiquitate patria meritissimus, mihique

tissime impuberes permanserunt, maximam inter suos ferunt laudem : hoc ali staturam, ali hoc vires nervosque confirmari, putant. Intra annum vero vicesimum feminæ notitiam habuisse, in turpissimis habent rebus : cujus rei nulla est occultatio, quod et promiscue in fluminibus perluuntur, et pellibus aut parvis rhenonum tegimentis utuntur, magna corporis parte nuda.

amicissimus, super religione Germanorum scripsit. Inserta est ejus dissertatio Museo Germanico (mens. Januar. 1779, p. 25), et locum de sacrificiis Germanorum bene illustrat. Cæterum et Fulda et Antonius illud inprimis monuerunt, Germanos non modo a Gallis, sed et ab se invicem origine, ætatibus, gentibus, ritibus denique discernendos esse, nec Cæsarem, si quid ab aliis dissenserit, rejiciendum et e recentioribus castigandum esse, quoniam de antiquiore et origini propiore, Germanisque veris et priscis propria religione scripserit. Nec male quis tres Germanorum antiquiorum ætates constituat, unam ante Cæsarem; alteram, quæ Cæsaris memoria fuit; tertiam Tacito æqualem. M.

Impuberes permanserunt; cum mulieribus non consueverunt, se gesserunt impuberes, nondum maturos matrimonio : ab hominis enim arbitrio non pendet ut serius aut ocius pubes fiat. Hinc Pompon. Mela III, 3, de Germanis : « Longissima apud eos pueritia est : » quod eodem modo est capiendum, diutissime eos a concubitu abstinere. In Gr. metaphr. est, τοὺς ἐξ αὐτῶν ὅτι πλεῖστον χρόνον ἀγάμους διαμένοντας μάλιστα ἐπαινοῦσι. Hæc omnia jam Davisius monuerat. Addi his debet locus Taciti, Germ. c. 20 : « Sera juvenum Venus, eoque inexhausta pubertas (vigor corporis). » M.

Ali hoc vires. Repetit bene pronomen Oud. e codd.

Intra annum vero vicesimum. Plane hoc suis præcipiebat Pythagoras, teste Jamblicho, c. 31.

Cujus rei nulla est occultatio. Non occultant sexum. M.

Rhenonum tegimentis. Sequor sententiam Beckmanni, qui de Germaniæ veteris animalibus scripsit (p. 63, 64. Cf. dicta ad cap. 26), et rhenonum tegumenta monuit esse pelles rhenonum (*der Rennthiere*), quia priscum Germaniæ vocabulum, *Rhen,* quod in lingua Suecica supersit, eam belluam significet. De re confer Tac. German. c. 17. Reliquos locos, a Cellario collectos, (Varronis L. L. IV, 35; Isidori orig. XIX, 23; Sidonii epist. IV, 20; Servii ad Virgil. Georg. III, 183) si quis contulerit, non multum lucri inde capiet. M. Aimoinus *rhenones* asserit esse animalis genus; idem Græcus adjicit. Quodnam sit intelligendum jam Vossius ostendit. In ipsa Germania olim indigenæ fuisse videntur *rhenones,* ut non sit necessarium hic ad Tacitum provocare. Vitiosam lectionem *rhenorum* revocat *Wailly,* et de vestibus indefinite interpretatur. Nec *rhenones* animal intelligit *d'Anville,* forsan quod Germanis

XXII. Agriculturæ non student; majorque pars victus eorum in lacte, caseo, carne consistit : neque quisquam agri modum certum aut fines habet proprios, sed magistratus ac principes in annos singulos gentibus cognationibusque hominum, qui una coierint, quantum, et quo loco visum est, agri attribuunt, atque anno post alio transire cogunt. Ejus rei multas afferunt causas; ne, assidua consuetudine capti, studium belli gerendi agricultura commutent; ne latos fines parare studeant, potentioresque humiliores possessionibus expellant; ne accuratius ad frigora atque æstus vitandos ædificent; ne qua oriatur pecuniæ cupiditas, qua ex re factiones dissensionesque nascuntur; ut animi æquitate plebem contineant, quum suas quisque opes cum potentissimis æquari videat.

XXIII. Civitatibus maxima laus est, quam latissimas circum se vastatis finibus solitudines habere. Hoc proprium virtutis existimant expulsos agris finitimos cedere, neque

fuisse ignotum putaret. Frustra. Cf. dicta ad c. 26.—*Rhenonum* alias *renum*. Carrio, ant. lect. III, 2, in Grut. lamp. Vol. III, p. 58, jam defendit *rhenorum*. Ob. in Mant.

Cap. XXII. *Agriculturæ non student*. Non omnino quidem negligunt agriculturam; cur enim agros partiri et possidere opus fuisset? sed non magnopere student ei, non ultra, quam necesse est, non omnes. Cf. cap. 29. Supra, IV, 1, de Suevis : « agricultura non intermittitur ab iis, non multum frumento, sed maximam partem lacte atque pecore vivunt. » Hæc attigerat Glandorpius : et quis non sponte videat, illud *non studere rei* sic capiendum esse, *non magnopere operam dare rei?* Cf. Tac. Germ. c. 26. M.

In lacte. Alii sine præpositione.

Gentibus. An gentes h. l. sunt familiæ, ut Romani gentem Semproniam, Corneliam, aliasque dicebant? Poterit tamen gens, ut alibi, esse pars populi seu nationis, ut Suevi gens Germanici populi sunt. M. [Errat Morus, sunt familiæ vel potius tribus. *A.*]

Quantum, et quo. Vulgo inferunt *eis*. Rejecit Oud.

Ne accuratius ... ædificent. Jurin. velit *quam ad frigora*, satis hoc vero simile. De rudibus Germanorum ædificiis v. Tac. German. cap. 16. M. Miseras Germanorum mansiunculas sive casas exhibet columna Antonina Romæ. « Virgeas habitare casas Britannos, » refert Jornandes de reb. Get., c. 2.

Cap. XXIII. [*Civitatibus* gentibus, jam monitum est.]

Latissimas... solitudines habere. Cf. IV, 3. M. Alii *latissime*.

quemquam prope audere consistere : simul hoc se fore tutiores arbitrantur, repentinæ incursionis timore sublato. Quum bellum civitas aut illatum defendit, aut infert, magistratus, qui ei bello præsint, ut vitæ necisque habeant potestatem, deliguntur. In pace nullus est communis magistratus, sed principes regionum atque pagorum inter suos jus dicunt, controversiasque minuunt. Latrocinia nullam habent infamiam, quæ extra fines cujusque civitatis fiunt; atque ea juventutis exercendæ ac desidiæ minuendæ causa fieri prædicant. Atque, ubi quis ex principibus in concilio dixit se ducem fore; qui sequi velint, profiteantur; consurgunt ii, qui et causam et hominem probant, suumque auxilium pollicentur, atque ab multitudine collaudantur : qui ex iis secuti non sunt, in desertorum ac proditorum numero ducuntur, omniumque iis rerum postea fides derogatur. Hospites violare fas non putant; qui quaque de causa ad eos venerint, ab injuria prohibent, sanctosque habent; iis omnium domus patent, victusque communicatur.

Neque quemquam prope. Atii addunt *se*, invitis codd. et edd. vet.

[*Defendit*, eleganter pro *propulsat*.]

Magistratus...deliguntur. Supplicia vero, a magistratu decreta, sacerdotes manu sua a condemnatis sumpserunt, Tacit. German. c. 7, id quod tum nullam contumeliæ opinionem habuit. M.

Qui sequi. Ante *qui* recentiores *ut* inseruerant contra codd. M. Sustulit Oud.

Causam (rem) *probant.* Sic dicitur *causa Cæsaris et Pompeii*, sic, *causam Populi Romani defendere*, sic, *bonam et malam causam suscipere, defendere.* Sane causa non significat rem; sed sensus in versione et interpretatione eo redit, ut intelligi possit ipsa res. Morus.

Fides derogatur. Bene sic Oud. e codd. plerisque et edd. vet. Vulgo *abrogatur.* [Verbis eorum nulla fides habetur.]

Hospites violare. Major imo fides erga hospites quam cives. Sic Mela III, 3 : « hospitibus tantum bonos » dicit. Cf. et Nic. Damascenus de mor. gent. p. 8. Apud Stobæum I, 42, p. 292, ubi simile quid de Celtis.

[*Ab injuria prohibent.* Quidam *injuria*, sine præpositione. Cave sequaris. Aliud enim *prohibere ab injuria*, aliud *prohibere injuria*. *Prohibemus injuria*, quem continemus, ne eam faciat : *prohibemus ab injuria*, quem ne accipiat, defendimus. Oud.] Cic. pro l. Man. VII, « a quo periculo prohibete R. P. »

XXIV. Ac fuit antea tempus, quum Germanos Galli virtute superarent, ultro bella inferrent, propter hominum multitudinem agrique inopiam trans Rhenum colonias mitterent. Itaque ea, quæ fertilissima sunt, Germaniæ loca circum Hercyniam silvam, (quam Eratostheni et quibusdam Græcis fama notam esse video, quam illi Orcyniam appellant,) Volcæ Tectosages occupaverunt, atque ibi consederunt. Quæ gens ad hoc tempus iis sedibus sese continet,

Cap. XXIV. *Ultro bella inferrent.* Vulgo *et ultro* et dein *ac propter.* Asyndeton codd. habent.

Trans Rhenum colonias mitterent. Haud dubie Cæsar ea tempora in animo babuit, de quibus Livius, v, 34, in nobili loco de migrationibus Gallorum agit. Narrat autem, Prisco Tarquinio regnante, coloniam Gallorum, Sigoveso duce, versus Hercyniam silvam migrasse. Putabat etiam Mascovius, Histor. German. p. 4, bunc Cæsaris locum de illa colonia intelligi posse. Egit autem de migrationibus Gallorum tribus, et de hoc Cæsaris loco, *Georg. Gottlieb Plato,* alio nomine *Wild,* in disputatione, Ratisbonæ 1777 edita, in qua Boioarios non a Boiis, sed Langobardis, ortos esse docet. M. Boioarios a Marcomannis ortos statuit *Mannert*, in Germania, p. 451, partis 3 Geogr. [Vide de his rebus opus v. cl. *Berlier*, cui titulus: *Histoire des Gaules avant César. Bruxelles*, 1822. B.]

[*Eratostheni*; Cyrenæo, Ptolemæi Evergetæ bibliothecæ præfecto, qui geographiæ scriptor ultimus a Strabone nominatur. V.]

Et quibusdam. Cluver. G. A. 1, 17, quem sequitur Cellarius, inserit *aliis.* Sic et Græcus interpres; sed veteres sæpe eodem modo: « Jupiter et Dii, Pindarus et lyrici. » Oudendorp.

Orcyniam. Sic Græcus et Ptolem. Verosimile, nomen ortum ab *Harz*, *Harzwald.* V. omnino Glareanum ad h. l.

Volcæ Tectosages, id est, Tectosages, gens, s. pars nationis Volcarum. Strabo, IV, pag. 187, dicit: τῶν Οὐολκῶν οἱ Τεκτοσάγες καλούμενοι. Corn. Tacitus, German. cap. 28, ubi bunc locum Cæsaris commemorat, addit etiam Helvetios et Boios olim in Germaniam commigrasse. Hinc supra, 1, 5, Cæsar scripserat: « Boii, qui trans Rhenum incoluerant. » Frustra ergo Schedius, de Diis Germ. p. 13, 14, negat vera Cæsarem locutum esse, quum Gallos trans Rhenum migrasse scripserit. Nempe putat Germanos hoc non passuros fuisse. Sed historia non refutatur ratiocinando. M. Codd. varios et edd. vet. obsederat vitium. Legebatur quippe *vulgo Tectosages*; sed alii recte *Volcæ*, quod et Græcus habet, apud quem Vossius bene copulam καὶ delet. Ursinus locum restituit. De re ipsa dubitat Ciacconius. Sed, quum per Europam Tectosages in Phrygiam usque excurrerint, teste Strabone, l. c. quidni partem eorum in Hercynia hæsisse vero simile?

summamque habet justitiæ et bellicæ laudis opinionem : nunc quoque in eadem inopia, egestate, patientia, qua Germani, permanent, eodem victu et cultu corporis utuntur; Gallis autem Provinciæ propinquitas, et transmarinarum rerum notitia, multa ad copiam atque usus largitur. Paulatim assuefacti superari, multisque victi præliis, ne se quidem ipsi cum illis virtute comparant.

XXV. Hujus Hercyniæ silvæ, quæ supra demonstrata est, latitudo novem dierum iter expedito patet : non enim aliter finiri potest, neque mensuras itinerum noverunt. Oritur ab Helvetiorum, et Nemetum, et Rauracorum finibus, rectaque fluminis Danubii regione pertinet ad fines Dacorum et Anartium : hinc se flectit sinistrorsus, diversis ab flumine regionibus, multarumque gentium fines propter magnitudinem attingit : neque quisquam est hujus Germaniæ, qui se aut adisse ad initium ejus silvæ dicat, quum

Nunc quoque, cod. Petavian.; *nunc quidem*, cod. Dukerian.; solum verbum *nunc*, cod. Oxon.; *nunc quoniam*, cod. Leid. pr. et Scalig.; *nunc quod*, codd. reliqui omnes; *nuncque*, edd. vulgg. Quis ergo definiat, quid Cæsar scripserit? Videtur scripsisse, *ac nunc quoque*. M.

Gallis autem, iis, qui in Gallia remanserunt, non migrarunt. M.

Provinciæ, ejus partis Galliæ, quæ est provincia Romana. Edd. plures omiseruut hoc verbum; sed abesse nequit; codex unus (Dukerianus) *provinciæ;* reliqui, *provinciarum.* Sed unice verum est, per ipsam rem, lectio media, *Provinciæ*. M. Conspiral Gr. int. τῆς τῶν Ῥωμαίων ἐπαρχίας.

Paulatim. Clarkius malit *paulatimque*.

Cap. XXV. *Hercyniæ silvæ... latitudo*. De hac re, post Cluverium, in German. ant., abunde egit Cellarius in Notit. orb. aut. T. I, 2, 5, 31. De parte hujus silvæ, quæ est *Bacenis*, vid. ad VI, 10. M.

[*Expedito*, sarcinis non impedito, et qui continenter et magnis itineribus graditur. *Ach.*, qui silvam per 270 leuc. procurrere dicit.]

Finiri, definiri. M.

Rectaque fluminis. Id est perpetuo et in longum porrecto tractu. Sic et Curt. VII, 7, 4, ubi vid. Pitiscus.

Anartium. Designante Ptolemæo, II, 8, cui Ἄναρτοι dicuntur, sunt Anartes seu Anarti Dacis a septemtrione continui. Cellar.

Hujus Germaniæ, partis hujus Germaniæ, de qua Cæsar proxime locutus erat. Davis.

Qui se. Post hæc verba codd. et edd. magno numero addunt *aut audisse*. Sed, ut res loquitur et Oud. monuit, plane redundant hæc verba; quia sequitur, *aut acceperit*. Foret

dierum iter LX processerit, aut quo ex loco oriatur, acceperit. Multa in ea genera ferarum nasci constat, quæ reliquis in locis visa non sint : ex quibus, quæ maxime differant ab cæteris, et memoriæ prodenda videantur, hæc sunt.

XXVI. Est bos cervi figura, cujus a media fronte inter aures unum cornu exsistit, excelsius magisque directum his, quæ nobis nota sunt, cornibus. Ab ejus summo, sicut palmæ, rami quam late diffunduntur. Eadem est feminæ marisque natura, eadem forma magnitudoque cornuum.

ergo mera tautologia, *qui se audisse dicat*, et, *qui acceperit*. Ergo delevit ille vir doctus hoc additamentum. M.

Memoriæ prodenda. Respice ad v, 12, ubi est « memoria proditum. » Sic et h. l. quidam codd.

CAP. XXVI. *Est bos cervi figura ... magnitudoque cornuum*. Scriptus est singularis libellus a Joan. Beckmanno, *de historia naturali veterum*, qui Petropoli et Gottingæ a. 1766 prodiit. Exstat ejusdem viri doctissimi alia dissertatio *de præcipuis Germaniæ antiquæ animalibus*, in Bueschingii commentariis Russicis (*Büschings Abhandlungen und Nachrichten von und aus Russland*. Regiomont. 1765). In his libellis Beckmannus hos ipsos Cæsaris locos tractavit, docuitque, bovem hoc loco descriptum esse haud dubie rhenonem (cf. c. 21), seu tarandum Linnæi, *das Rennthier*, et ad platycerotas Plinii, H. N. XI, 37, referendum videri. Monuit item has bestias hodie in Germania ideo non reperiri, quoniam, excisis silvis et agris cultis, longe clementius cœlum sit, quam illa fuerit ætate. Loci sunt in *de pr. Germ. ant. an.* p. 60, et *de hist. nat. vet.* p. 193. Idem multis aliis visum est, Buffono nominatim, diligentissimo naturæ interpreti, qui descriptionem hanc tarandi, a Cæsare suppeditatam, accuratissimam judicat. V. *Histoire naturelle*, t. XII, p. 82. Quæ quum ita sint, Cæsar rhenonem abusione quadam dixit bovem; omninoque veteres solebant majora animalia quadrupeda, ipsis antea non visa, bobusque similia, communi nomine boves appellare, et ita ad aliquod genus referre. M. Notum id de elephantis, quos *Lucas boves* dixere Romani, teste Varrone de L. L. VI, 3; Plinio VIII, 6. Hotomannus pro *bos* dabat *bisons*. [*Tarandum* quoque esse dixit vir clarissimus *Cuvier*, sed Cæsarem in describendis cornibus errasse judicat. Ea sunt ipsius verba : « Le *bos cervi figura* est manifestement le rhenne, » le *tarandus* des autres auteurs; la » description des cornes, leur ressemblance dans le mâle et la femelle, le prouvent amplement. Il » y a cependant une inexactitude à » dire qu'il ne porte qu'un seul bois.» Vid. *Achaintre*, h. l. T. 1, p. 269.]

Sicut palmæ. Intelligitur vulgo de foliis palmæ arboris; Beckmannus contra explicat de palma, quæ latior remi pars, cujus impulsu navis protruditur.

XXVII. Sunt item, quæ appellantur Alces. Harum est consimilis capreis figura et varietas pellium; sed magnitudine paulo antecedunt, mutilæque sunt cornibus, et crura

Cap. XXVII. *Alces.* Hæc bellua Buffono, T. XII, p. 83, et Beckmanno, de Germ. an. p. 39, et de hist. Nat. vet. pag. 199, videtur ea, quam lingua germanica appellat *das Elendthier*, sive *cervus alces* Linnæi, [Gallis, *l'élan*]. Nomen alcis repetunt ab antiquo belluæ hujus nomine Celtico, *Elch* sive *Elg*, cui simile, *Elk*, *Aelg* et *Oelg*, etiamnum in septemtrionalium Europæorum sermone restat. Atque ut non negant interdum alci ea tribui a veteribus, quæ cervo alci non conveniant: sic errasse putant Plinium, H. N. VIII, 15, quia alcen et achlin diversas belluas esse dixit. Vid. Buffon. p. 86, 87. Schlœzerus, in commercio epistolari, P. 1, sect. 2, p. 79, partim repetit quæ de prisco vocabulo *Elg* alii dixerant; partim e monumentis æculi decimi et undecimi suspicatur, in regione Trentana (*Drenthe*) tum quidem fuisse adhuc illam belluam: nam *elo*, quod nomen est in illis monumentis, putat esse detortum ex *Elg*. Cæterum ut magis cultæ sunt regiones, ita alces ulterius concesserunt e cultis et clementioribus locis in frigidissima, quæ alcibus natura assignavit. Cui opera majora non sunt ad manus, is in Ritteri hist. Gallorum, p. 336-342, quædam reperiet. M. Cf. Joh. *Ihre*, Gloss. Suio-Goth. v. *Elg*, qui derivat ex Gr. ἀλκὴ, robur, unde et apud Pausaniam, l. IX, 21, id est hujus animalis nomen, quod medium esse scribit inter cervum et camelum. Sæcularibus ludis Gordianus III, dedit alces decem, teste Capitolino, c. 33, et in pompa triumphali Aureliani imp. alces ductos Vopiscus refert, c. 33.

Capreis. Audiendus erat Salmas., qui, quamquam veram causam non vidit, recte tamen, in Exercitt. Plin. p. 164, monuit, legendum esse *capreis*: et sic est in cod. Oxon. Cæsaris. Caprea est capreolus Linnæi, *das Reh.* Ita censuit Buffonus, p. 83, censuit etiam Beckmannus de Germ. anim. p. 40, et de hist. nat. vet. p. 195. Quæ autem a viris, harum rerum peritis, re bene examinata dicuntur, ea sunt omnibus codicibus et collectaneis philologicis præferenda. M.

Varietas pellium. Pro vario anni tempore varius est color pellium. Hæc autem varietas non est pars similitudinis cum capreis; sed est περίστασις per se, a scriptore addita illi alteri, sive similitudini cum capreis. Conf. Beckmann. de German. animal., p. 41. M.

Mutilæque sunt cornibus. Ex his verbis et Buffon., p. 83, et Beckmannus, de Germ. an. p. 41, concluserunt Cæsarem non nisi alces feminas vidisse, quoniam hæ nullis cornibus præditæ sunt, etsi natura alces mares cornibus armavit. Conf. Pausan. in Græc. descript. v, 12. Sed dubito an verba, *mutilæ sunt cornibus*, significare possint, *nulla cornua habent.* Contemplatus ergo effigies cornuum alcis maris, quas exhibuerunt Buffonus, pag. 122, et Pennantus (*Synopsis of quadrupeds,*

sine nodis articulisque habent: neque quietis causa procumbunt, neque, si quó afflictæ casu conciderint, erigere sese aut sublevare possunt. His sunt arbores pro cubilibus: ad eas se applicant, atque ita, paulum modo reclinatæ, quietem capiunt: quarum ex vestigiis quum est animadversum a venatoribus, quo se recipere consuerint, omnes eo loco aut a radicibus subruunt, aut accidunt arbores tantum, ut summa species earum stantium relinquatur. Huc quum se consuetudine reclinaverint, infirmas arbores pondere affligunt, atque una ipsæ concidunt.

XXVIII. Tertium est genus eorum, qui uri appellantur.

p. 40), vidi ea multum invicem differre, nec nisi unum in summa parte mutilum esse; etsi hoc vitium temporis injuria illatum videtur (v. *Buffon*, p. 122). Restabat ergo, quod facile in oculos incurrit, alcis cornua similia esse latissimis foliis, unde partes revulsæ sint: « Le bois (hæc sunt Buffoni verba, p. 94) de » l'élan est, pour ainsi dire, découpé » et chevillé sur la tranche. » Fortassis ergo Cæsar hanc similitudinem, quam alius, ut fit, aliter concipere solet, utcumque expressit verbo *mutilus*. Sed multo facilius res expediri potest. Nam alces femina, in opere Buffoniano delineata, habet cornuum initia, e fronte protuberantia, seu truncum aliquem, e quo rami nasci possint, sed veluti serra aut cultro præsectus est ille inchoatus truncus. Verissime igitur dici poterunt alces feminæ mutilæ cornibus. M.

Et crura sine nodis...possunt. In his necesse est Cæsarem secutum esse famam incertam: naturæ quidem et veritati hæc repugnant. Buffonus, p. 83, sic judicavit: « L'élan » a les jambes fort roides, c'est-à- » dire, les articulations très-fermes; » et comme les anciens étaient per- » suadés qu'il y avait des animaux, » tels que l'éléphant, qui ne pou- » vaient ni plier les jambes, ni se » coucher; il n'est pas étonnant qu'ils » aient attribué à l'élan cette partie » de la fable de l'éléphant. » Conf. p. 111. M. Fabulam istam Plinius l. c. non de alce, sed de achli narrat. [Et hic quoque verba Cuvieri teneas: « La ressemblance du nom » fait juger que c'est l'*elk* ou l'*elend* » des Allemands, notre *élan*. Mais » la description en est entièrement » fausse; cependant les incommodi- » tés attribuées à l'*alces* par César, » le sont encore aujourd'hui à l'élan » par le peuple: c'est une tradition » dérivée probablement de ce que le » mot *elend* veut aussi dire en alle- » maud *misérable*. »]

Reclinatæ. Alii *acclinatæ*, quod temere præfert cum Brantio Turnebus, adv. III, 19.

Quum se consuetudine. Scaliger *ex consuetudine* contra codd.

Cap. XXVIII. *Uri, Auerochsen*, [Gallice, *bœufs sauvages*.] Etiam Linnæus numeravit bovis tauri va-

Hi sunt magnitudine paulo infra elephantos; specie et colore et figura tauri. Magna vis eorum et magna velocitas : neque homini, neque feræ, quam conspexerint, parcunt. Hos studiose foveis captos interficiunt. Hoc se labore durant homines adolescentes, atque hoc genere venationis exercent; et, qui plurimos ex his interfecerunt, relatis in publicum cornibus, quæ sint testimonio, magnam ferunt laudem. Sed assuescere ad homines et mansuefieri, ne parvuli quidem excepti, possunt. Amplitudo cornuum, et figura, et species multum a nostrorum boum cornibus differt. Hæc studiose conquisita ab labris argento circumcludunt, atque in amplissimis epulis pro poculis utuntur.

XXIX. Cæsar, postquam per Ubios exploratores comperit Suevos sese in silvas recepisse, inopiam frumenti veritus, quod, ut supra demonstravimus, minime omnes Germani agriculturæ student, constituit non progredi longius : sed, ne omnino metum reditus sui barbaris tolleret, atque ut eorum auxilia tardaret, reducto exercitu,

rietatem alteram hunc urum. M. De uris Plin. l. c. Seneca in Hippol. 65 : « latisque feri cornibus uri. » [Virg. Georg. II, 374 : « Silvestres uri assidue.... » Ita demum idem clarissimus vir *Cuvier* de uris : « Bœufs » sauvages. La plupart des natura» listes pensent que c'était l'animal » encore appelé *urochs* ou *auer-ochs* » par les Allemands; *auer-ochs* si» gnifie bœuf de montagne : ils ju» gent aussi, pour la plupart, que le » *bison* de Pline est le même que l'*u*» *rus*; cependant Pline, l. VIII, c. 15, » semble indiquer le *bison* et l'*urus*, » comme deux espèces, et j'ai décou» vert, en effet, qu'il y a eu autrefois » en France deux espèces de bœufs » sauvages. » Vid. *Animaux fossiles par Cuvier*, art. *des Ruminants*.]

Durant homines. Τὸ *homines* in aliis deest.

Pro poculis utuntur. Frequens is usus apud veteres. Nota sunt cornua ex auro et argento reperta in Dania, de quibus Jacobæus, Wormius, alii. In fastis Runicis festi dies epulis celebrati notantur cornibus. De aliis v. Athenæus, XI, p. 447, cap. 51 edit. Schweigh.

Cap. XXIX. *Comperit*. Redit narratio ad ea, quæ, capite 10, cœpta erant. M.

Inopiam frumenti veritus. Dio, l. XL, 32, Suevos veritum Cæsarem tradit, quod minus probabile.

Supra. Cf. c. 22. M.

Minime omnes. Lipsius reponit *omnium*. Oudend. mallet *homines*. Græcus vocem omittit.

partem ultimam pontis, quæ ripas Ubiorum contingebat, in longitudinem pedum CC rescindit; atque in extremo ponte turrim tabulatorum quatuor constituit, præsidiumque cohortium XII pontis tuendi causa ponit, magnisque eum locum munitionibus firmat. Ei loco præsidioque C. Volcatium Tullum adolescentem præfecit : ipse, quum maturescere frumenta inciperent, ad bellum Ambiorigis profectus, [per Arduennam silvam, quæ est totius Galliæ maxima, atque ab ripis Rheni finibusque Trevirorum ad Nervios pertinet, millibusque amplius D in longitudinem patet,] L. Minucium Basilum cum omni equitatu præmittit, si quid celeritate itineris atque opportunitate temporis proficere possit; monet ut ignes fieri in castris prohibeat, ne qua ejus adventus procul significatio fiat : sese confestim subsequi dicit.

XXX. Basilus, ut imperatum est, facit; celeriter con-

Ripas. Alii *ripam*.

Bellum Ambiorigis. Cf. cap. 5. M. Τὸ *profectus* male omisit Scaliger. Bentleius *profecturus*. Non opus.

Per Arduennam silvam... patet. Hæc verba fortasse non sunt a Cæsare : nam absunt a metaphrasi Græca, ut multi interpretes monuerunt, et pugnare videntur cum iis, quæ supra, v, 3, tradita sunt. Ac de pugna quidem utriusque loci Cellarius, Notit. orb. ant. Tom. 1, l. II, 3, 32, existimat Arduennam silvam a Rheno Trevirorum ad Scaldim et *Nervios*, inferius vero ad *Remos* usque pertinuisse, aliasque multas gentes complexam esse, et hactenus componi duos locos posse; sed idem agnovit in numero *millibus amplius D* hæreri, quoniam nimius sit; sin suasu Vossii ex Orosio, VI, 10 in edd. antt. *millibus amplius L* ponatur, (et sic edidit Cellarius), non esse hanc magnitudinem plane ingentem. Non male igitur aliquis dixerit, hæc omnia verba in marginem relata esse ab aliquo ex Orosio, et e margine in textum irrepsisse. M. Inde a fontibus Sabis per tractum Luxemburgicum, et Trevirorum, et Leodiensium limites ultra centum sexaginta millia passuum protenditur silva; inde Danvillius conjicit legendum h. l. *amplius CL*, unde facilis erat lapsus librariorum in *D*. Cæterum totum id glossema sentire, lubens concedo. Nomen *Arden*, *Ardenna*, *Arduenna* olim commune plurium silvarum fuisse videtur. V. Camdeni Britannia, pag. 426. Saltem et in Angliæ comitatu Warwicensi regio Coventriensis silvas habet vastas, in quibus *Hampton* dicitur esse *Arden*. Cf. *d'Anville*, *Not. de la Gaule*, p. 89.

Cap. XXX. [*Basilus*, postea unus e conjuratis contra Cæsarem.]

traque omnium opinionem confecto itinere, multos in agris inopinantes deprehendit, eorum indicio ad ipsum Ambiorigem contendit, quo in loco cum paucis equitibus esse dicebatur. Multum quum in omnibus rebus, tum in re militari potest fortuna. Nam sicut magno accidit casu, ut in ipsum incautum atque etiam imparatum incideret, priusque ejus adventus ab hominibus videretur, quam fama ac nuntius adventus afferretur : sic magnæ fuit fortunæ, omni militari instrumento, quod circum se habebat, erepto, rhedis equisque comprehensis, ipsum effugere mortem. Sed hoc eo factum est, quod ædificio circumdato silva, (ut sunt fere domicilia Gallorum, qui, vitandi æstus causa, plerumque silvarum ac fluminum petunt propinquitates,) comites familiaresque ejus angusto in loco paulisper equitum nostrorum vim sustinuerunt. His pugnantibus, illum in equum quidam ex suis intulit : fugientem silvæ texerunt. Sic et ad subeundum periculum, et ad vitandum, multum fortuna valuit.

XXXI. Ambiorix copias suas judicione non conduxerit, quod prælio dimicandum non existimarit, an tempore exclusus, et repentino equitum adventu prohibitus, quum reliquum exercitum subsequi crederet, dubium est : sed certe, clam dimissis per agros nuntiis, sibi quemque con-

In omnibus rebus. Tò *rebus* deest in aliis.

Priusque... afferretur. Hæc omnia absunt a metaph. Gr. In codd. pluribus modis variantur : pro *hominibus* est *omnibus*, pro *nuntius* est *nuntiis*, et *adventus* vel ponitur bis, vel post *nuntius* tantum legitur. Est ergo in hac etiam particula manus Cæsaris incerta. M.

Effagere mortem. Ciacconius expungit *mortem*; sed codices constanter servant ; Græcus quoque habet.

Et ad subeundum. Hoc *et* adjecit Oud. e codd.

Cap. XXXI. *An tempore exclusus.* Vulgo addunt *fuerit*, invitis codd.

Dimissis. Præmittitur vulgo *clam*; sed id nec Græcus, nec Celsus, nec codd. complures habent, nec edd. vet. Bene ergo expunxit Oud. nec ea res clam fieri potuit. In edit. tamen posteriore servavit. [Nec immerito. Cur enim illud *clam* fieri non potuit? Itaque reposui, assentiente *Ach.* B.]

sulere jussit : quorum pars in Arduennam silvam, pars in continentes paludes profugit ; qui proximi Oceanum fuerunt, hi insulis sese occultaverunt, quas æstus efficere consuerunt : multi, ex suis finibus egressi, se suaque omnia alienissimis crediderunt. Cativolcus, rex dimidiæ partis Eburonum, qui una cum Ambiorige consilium inierat, ætate jam confectus, quum laborem aut belli aut fugæ ferre non posset, omnibus precibus detestatus Ambiorigem, qui ejus consilii auctor fuisset, taxo, cujus magna in Gallia Germaniaque copia est, se exanimavit.

XXXII. Segni Condrusique, ex gente et numero Germanorum, qui sunt inter Eburones Trevirosque, legatos ad Cæsarem miserunt oratum ne se in hostium numero duceret, neve omnium Germanorum, qui essent citra Rhenum, unam esse causam judicaret : nihil se de bello cogitavisse, nulla Ambiorigi auxilia misisse. Cæsar, explorata re quæstione captivorum, si qui ad eos Eburones ex fuga convenissent, ad se ut reducerentur imperavit : si ita fecissent, fines eorum se violaturum negavit. Tum copiis in tres partes distributis, impedimenta omnium legionum Aduatucam contulit. Id castelli nomen est. Hoc fere est in

Proximi Oceanum. Sic boni codd. Vulgo *Oceano.* Utramque valet. Cf. Gronov. ad Liv. VIII, 32. Mox *hi insulis.* Alii *ii*, alii *hi in insulis.* Oud. e codd. emendavit in edit. poster. [Quidam *ii in silvis. Ach.* habet *his insulis*, et Zelandicas esse credit.]

Cativolcus... se exanimavit. Hæc periodus pulcherrime structa est. M. Gr. Κατίβουλκος.

Precibus, imprecationibus : nam et hæ sunt preces, quibus petitur a Deo, ut aliquem male perdat. M. Tales «preces diras» vocat Tacitus, Ann. XIV, 30 ; «Iratas» Horatius, Sat. II, 6, 30. Græcus vertit κατάραις.

Taxo. V. Plin. XVI, 10 (20); [Dioscor. IV, 75.]

CAP. XXXII. *Segni Condrusique.* Condrusorum nomen hodieque in Leodiensi regione obtinet. Est et in vicinia oppidum *Ciney* vel *Chiney*, quo Segni veteres dignoscuntur.

Aduatucam. Nomen id castelli divisim *ad Vatucam* scribitur in codd. et edd. vet. Junctim id legit Valesius, in Not. Gall. p. 566, quod inde alii vulgo secuti. Displicet hoc viro docto J. C. H. qui in Miscell. Lips. novis, vol. III, p. 658, restitui jubet *ad Vatucam.* Sequitur autem Fullonium in Hist. Leodiensi, l. 1, p. 1, cap. 8,

mediis Eburonum finibus, ubi Titurius atque Aurunculeius hiemandi causa consederant. Hunc quum reliquis rebus locum probabat, tum quod superioris anni munitiones integræ manebant, ut militum laborem sublevaret. Præsidio impedimentis legionem XIV reliquit, unam ex iis tribus, quas proxime conscriptas ex Italia traduxerat. Ei legioni castrisque Q. Tullium Ciceronem præficit, ducentosque equites attribuit.

XXXIII. Partito exercitu, T. Labienum cum legionibus tribus ad Oceanum versus in eas partes, quæ Menapios attingunt, proficisci jubet: C. Trebonium cum pari legionum numero ad eam regionem, quæ Atuatucis adjacet, depopulandam mittit: ipse cum reliquis tribus ad flumen Scaldem, quod influit in Mosam, extremasque Arduennæ partes ire constituit, quo cum paucis equitibus profectum

p. 17, ubi castellum, de quo agitur, in *Cassella* prope Wittemium, Trajectum iuter Mosæ et Aquisgranum figit. Couvenit statim nomen *Cassellæ*, dein situs in mediis Eburonum finibus, quorum civitas propior Rheno, Mosam inter et Rhenum, habitabat. Conf. v, 29; vi, 35. Sic *Atuatuca*, de qua mentio ii, 29, cis Mosam sita fuit; castellum, quod sive *Aduatucam* sive *ad Vatucam* dicas, perinde esse puto trans Mosam, iuter hunc et Rhenum. *Baxter* in Gloss. antiq. Britann. p. 122, nomen explicare satagit *at ütüc av*, ad fauces undæ. [Eam esse *Tongres* inter *Maestricht* et *Louvain* contendit *Achaintre*. Ind. geog. p. 168.]

Titurius atque Aurunculeius. Cf. v, 24—38. M.

Munitiones, hiberna munita. V. ib. Iufra, c. 37, castellum dicitur. M.

Cap. XXXIII. *Atuatucis*. Al. *ad Aduatucos*, item *Aduatucos*. Cf. Drakenborgius ad Livium vii, 12.

Scaldem. Interpres Gr. Σάβιν, nunc *Sambre*: atque ita expeditæ rationes sunt. Qui Scaldim vel Scaldem tuentur, hi vel errasse Cæsarem dicunt, vel aliam nunc faciem horum fluminum, mersa forte terræ parte, per quam Scaldis ad Mosam decucurrerit. Cellarius. Cf. ii, 16, 18. E contrario Davisius et Oudend. alios auctores recentiores secuti, et Ritterus in hist. Gall. p. 86, defendunt alteram lectionem, *Scaldem*. M. Pro *Sabi* hic pugnat J. C. H. l. c. p. 657. Cf. Alting. in descr. Frisiæ, F. xix. Pithœus Advers. subs. ii, 5. Ante submersam Scaldiæ antiquæ partem Scaldim brachium dextrorsum Tolenum versus emisisse probabile videtur Danvillio. [*Ach.* contra tuetur lectionem *Sabim*, quia Arduenna silva nunquam ad fines Menapiorum, neque ad ostia fluminum Scaldis et Mosæ pertigit.]

Ambiorigem audiebat. Discedens, post diem septimum sese reversurum confirmat : quam ad diem ei legioni, quæ in præsidio relinquebatur, frumentum deberi sciebat. Labienum Treboniumque hortatur, si reipublicæ commodo facere possint, ad eam diem revertantur; ut, rursus communicato consilio, exploratisque hostium rationibus, aliud belli initium capere possent.

XXXIV. Erat, ut supra demonstravimus, manus certa nulla, non oppidum, non præsidium, quod se armis defenderet; sed omnes in partes dispersa multitudo. Ubi cuique aut vallis abdita, aut locus silvestris, aut palus impedita spem præsidii aut salutis aliquam offerebat, consederat. Hæc loca vicinitatibus erant nota, magnamque res diligentiam requirebat, non in summa exercitus tuenda (nullum

Post diem septimum. Scil. inchoatum, sive, ut Celsus, *ad d. s.*, quod valet *ante diem sept.* scil. finitum, ut Romani dicebant. Vide c. 35. Cf. Clericus de arte Crit. II, 1, c. 10, 5. DAVIS.

In præsidio. Alii *præsidio*, sine præpositione.

CAP. XXXIV. *Supra demonstravimus.* V. cap. 31. M.

Manus certa nulla, quia, ut ibidem est, Ambiorix copias non conduxerat, sed passim latere jusserat. M.

Non oppidum, non præsidium. Vulgo *non præs. non opp.* Deiu distinguunt post *defenderet;* emendavit Oud. ex codd. Demum pro *ubi cuique* alii male *ubicunque*. Hoc enim dispersæ multitudini non convenit.

Aut locus... impedita. Cod. Ursini et Andinæ membranæ: *aut locis silvestribus palus impedita.* Bene. Cæsar non videtur in genere masculino *silvestris*, pro *silvester*, dixisse. M. Sed et Livius XXVII, 26, dixit « Tumulus silvestris. »

Hæc loca... nota. Hiulca oratio est, quæ nec cum superioribus vinculo aliquo cohæret, nec cum iis, quæ sequuntur, per illud *que* satis apte conjungitur. Ergo primo pro *hæc* scripserim *quæ*, et verba, *quæ loca vicin. erant nota*, posuerim post *palus impedita*. Deinde *loca vicinitatibus nota* puto esse vel nota propter vicinitates, vel nota viciuis accolis. M. Non video, quale remedium ista mutatio huic loco afferat. Sensus erit idem utroque modo. Quia ea loca vicinitatibus erant nota, in quæ se recipere possent, ubi Romani confertim accederent, contra singuli ab hostibus facile occidi poterant, hinc magnam diligentiam res requirebat. Metonymia *vicinitatis* et aliis trita. V. Nepos, Alcib. 10; Sallust. b. Catil. 35; Suet. Aug. 24; Cic. Offic. II, 18.

Diligentiam (Cæsaris) *requirebat.* M.

Summa exercitus, universus exercitus. M.

enim poterat universis ab perterritis ac dispersis periculum accidere), sed in singulis militibus conservandis; quæ tamen ex parte res ad salutem exercitus pertinebat. Nam et prædæ cupiditas multos longius evocabat, et silvæ incertis occultisque itineribus confertos adire prohibebant. Si negotium confici, stirpemque hominum sceleratorum interfici vellet, dimittendæ plures manus, diducendique erant milites : si continere ad signa manipulos vellet, ut instituta ratio et consuetudo exercitus Romani postulabat, locus ipse erat præsidio barbaris, neque ex occulto insidiandi et dispersos circumveniendi singulis deerat audacia. At in ejusmodi difficultatibus, quantum diligentia provideri poterat, providebatur; ut potius in nocendo aliquid omitteretur, etsi omnium animi ad ulciscendum ardebant, quam cum aliquo militum detrimento noceretur. Cæsar ad finitimas civitates nuntios dimittit, omnes ad se evocat spe prædæ, ad diripiendos Eburones, ut potius in silvis Gallorum vita, quam legionarius miles, periclitetur; simul ut, magna multitudine circumfusa, pro tali facinore, stirps ac nomen civitatis tollatur. Magnus undique numerus celeriter convenit.

Ab perterritis. Præpositionem e cod. Urs. et mel. Gr. supplevit Davis.

Nam et prædæ ... prohibebant. Hæc omnia verba fortasse ponenda sunt post verbum *conservandis*. M. [Male, nam quo tandem loco reponere possis hanc sententiam : *quæ tamen*, etc. B.]

Et silvæ. Alii *ac.*

[*Interfici vellet* subaudi *Cæsar.*] *Confici... interfici.* Hoc Bentl. delicatulæ aures non ferunt. Dabat *intercipi.*

At in ejusmodi. Alii *ut*, *et.*

In nocendo aliquid omitteretur, non noceretur tantum et toties, quantum et quoties noceri potest. M.

Omitteretur. Alii *prætermitteretur.* Perinde est.

[*Detrimento noceretur.* Hic observant rei bellicæ periti rem nimis sane ab omnium fere partium ducibus neglectam, in gestis per superiores annos bellis, quæ vidimus, nempe curam Cæsaris in servanda cujusque vel gregarii militis vita. B.]

Ad se evocat. Sic codd. et edd. vet. Male recentiores omisere *ad se.*

Legionarius miles. [Nempe Romanus.] Alii *legionarium.* Et pro *periclitetur* vulgo *periclitaretur.*

Nomen civitatis tollatur. Qui Eburonum superstites fuerunt, hi in Tungrorum nomen concesserunt. Glandorp. et Cellar. Cf. Ritteri hist. Gall. p. 107. M.

XXXV. Hæc in omnibus Eburonum partibus gerebantur, diesque appetebat septimus, quem ad diem Cæsar ad impedimenta legionemque reverti constituerat. Hic, quantum in bello fortuna possit et quantos afferat casus, cognosci potuit. Dissipatis ac perterritis hostibus, ut demonstravimus, manus erat nulla, quæ parvam modo causam timoris afferret. Trans Rhenum ad Germanos pervenit fama diripi Eburones, atque ultro omnes ad prædam evocari. Cogunt equitum duo millia Sigambri, qui sunt proximi Rheno, a quibus receptos ex fuga Tenchtheros atque Usipetes supra docuimus : transeunt Rhenum navibus ratibusque, XXX millibus passuum infra eum locum, ubi pons erat perfectus, præsidiumque ab Cæsare relictum : primos Eburonum fines adeunt, multos ex fuga dispersos excipiunt, magno pecoris numero, cujus sunt cupidissimi barbari, potiuntur. Invitati præda, longius procedunt : non hos palus, in bello latrociniisque natos, non silvæ morantur : quibus in locis sit Cæsar, ex captivis quærunt; profectum longius reperiunt, omnemque exercitum discessisse cognoscunt. Atque unus ex captivis, « Quid vos, inquit, hanc miseram ac tenuem sectamini prædam, quibus licet jam esse fortunatissimis? Tribus horis Aduatucam venire potestis : huc omnes suas fortunas exercitus Romanorum contulit : præsidii tantum est, ut ne murus quidem cingi possit, ne-

Cap. XXXV. *Reverti constituerat.* Cf. cap. 33. M.

Supra docuimus. Cf. IV, 16. M.

Transeunt. Al. *transeuntes.*

Perfectus. Multi *imperfectus.* V. c. 29. Est ergo pons, qui non amplius perfectus erat, qui nunc imperfectus erat, parte aliqua rescissa. M. Alii *perfectus.* Quod pro *factus*, judice Oud. cui *imperfectum* pro *reciso* durum videtur. Reposui *perfectus*, ut Oud. in ed. posteriore. [Arridet conjectura, quam proposuit *Achaintre*, *persectus.*] Bentl. pro *imperfectus*, quod alii hic legunt, volebat *interruptus*, *interscissus.* Verum ita grassari non licet.

Fortunatissimis. Alii *fortunatissimos.* Sed istud boni codd.

Aduatucam venire potestis. Alii *Aduatucam veniri potest.* Quod probat Gronov. ad Liv. VIII, 34.

Fortunas...contulit. Vid. c. 32. M.

Tantum est, i. e. tam parum. Sic et B. C. III, 2, « tantum navium ».

Ut ne murus. Al. *ut murus.* Male.

que quisquam egredi extra munitiones audeat. » Oblata spe, Germani, quam nacti erant prædam, in occulto relinquunt; ipsi Aduatucam contendunt; usi eodem duce, cujus hæc indicio cognoverant.

XXXVI. Cicero, qui per omnes superiores dies, præceptis Cæsaris, summa diligentia milites in castris continuisset ac ne calonem quidem quemquam extra munitionem egredi passus esset, septimo die diffidens de numero dierum Cæsarem fidem servaturum, quod longius eum progressum audiebat, neque ulla de reditu ejus fama afferebatur; simul eorum permotus vocibus, qui illius patientiam pæne obsessionem appellabant, si quidem ex castris egredi non liceret; nullum ejusmodi casum exspectans, quo, novem oppositis legionibus maximoque equitatu, dispersis ac pæne deletis hostibus, in millibus passuum III offendi posset; quinque cohortes frumentatum in proximas segetes misit, quas inter et castra unus omnino collis intererat. Complures erant in castris ex legionibus ægri relicti; ex quibus qui hoc spatio dierum convaluerant, circiter CCC sub vexillo una mittuntur : magna præterea multitudo calo-

[Designat paucitatem Romanorum a quibus ne murus quidem, qua patet, cingi, defendi potest. B.]

Oblata spe. Alii *objecta.*

In occulto relinquunt; in silvis. V. cap. 41. De temeritate et casu hujus molitionis Germanorum, c. 42, dicit: « Eo consilio Rhenum transierant... obtulerant... » De hac cum Germanis concertatione paucis egit Dio Cass. XL, 32. M.

Cap. XXXVI. *Per omnes superiores dies.* Alii *ad omnes.* In aliis præpositio deest.

Summa diligentia. Alii *cum s. d.*

Eum progressum. Pronomen in codd. quibusdam et edd. vel. deest. Non male.

Qui illius patientiam... appellabant; dicebant eum ita patienter intra castra se continere, ut hoc nihil differret ab obsidione. M.

Novem... legionibus. Vid. cap. 33. Novem legiones variis in locis oppositæ erant hostibus. M.

In millibus passuum tribus. Intra tria millia passuum. M. *In mil. pass. III;* libens deleret Bentl.; nec Græcus habet.

Misit. Alii *mittit.*

In castris. Deest hoc in cod. variis et edd. priscis. Græcus habet ἐν Βαρούτᾳ pro Ἀδουατούκᾳ.

Circiter CCC. Græcus διακόσιοι.

Sub vexillo. Præfertur vexillum. M.

num, magna vis jumentorum, quæ in castris subsederat, facta potestate, sequitur.

XXXVII. Hoc ipso tempore, et casu Germani equites interveniunt, protinusque eodem illo, quo venerant, cursu, ab decumana porta in castra irrumpere conantur : nec prius sunt visi, objectis ab ea parte silvis, quam castris appropinquarent, usque eo ut, qui sub vallo tenderent mercatores, recipiendi sui facultatem non haberent. Inopinantes nostri re nova perturbantur, ac vix primum impetum cohors in statione sustinet. Circumfunduntur ex reliquis hostes partibus, si quem aditum reperire possent. Ægre portas nostri tuentur, reliquos aditus locus ipse per se munitioque defendit. Totis trepidatur castris, atque alius ex alio causam tumultus quærit; neque quo signa ferantur, neque quam in partem quisque conveniat, provident. Alius capta jam castra pronuntiat; alius, deleto exercitu atque imperatore, victores barbaros venisse contendit : plerique novas sibi ex loco religiones fingunt, Cottæque et Titurii calamitatem, qui in eodem occiderint castello, ante oculos ponunt. Tali timore omnibus perterritis, confirmatur opinio barbaris, ut ex captivo audierant, nullum esse intus præsidium. Perrumpere nituntur, seque ipsi adhortantur, ne tantam fortunam ex manibus dimittant.

XXXVIII. Erat æger in præsidio relictus P. Sextius Baculus, qui primum pilum ad Cæsarem duxerat, cujus

Cap. XXXVII. *Tempore, et casu.* Redundat *et*, ut Clark. el Oudend. monuerunt. M.

[*Tenderent*, tentoria haberent, Æn. II : «Hic sævus tendebat Achilles.» V.]

[*Mercatores*, non eranl permixti cum militibus in castris, sed contra castra locati, ut huc receptum haberent, si instaret periculum. *A.*

Religiones fingunt, putant religioni sibi esse debere, contra religionem se egisse, quod in loco male ominato consederint. Dicit *novas*, quia nunc demum cogilabant hoc, quod antea non cogitaranl : nunc erat illa opinio nova. M.

Cottæque et Titurii. Cf. c. 32, et v, 28 sqq. M.

Nullum . . . præsidium, perexiguum. Nam hoc e captivo audierant. Cf. c. 35. M.

Cap. XXXVIII. [*Primum pilum;*

mentionem superioribus præliis fecimus, ac diem ja quintum cibo caruerat. Hic, diffisus suæ atque omniu saluti, inermis ex tabernaculo prodit : videt immine hostes, atque in summo esse rem discrimine : capit arı a proximis, atque in porta consistit. Consequuntur hu centuriones ejus cohortis, quæ in statione erat : paul per una prælium sustinent. Relinquit animus Sextiun gravibus acceptis vulneribus : ægre per manus tract servatur. Hoc spatio interposito, reliqui sese confirma tantum, ut in munitionibus consistere audeant, speciemq defensorum præbeant.

XXXIX. Interim confecta frumentatione, milites nos clamorem exaudiunt; præcurrunt equites, quanto sit : in periculo cognoscunt. Hic vero nulla munitio est, q perterritos recipiat : modo conscripti, atque usus milita imperiti, ad tribunum militum centurionesque ora co vertunt : quid ab his præcipiatur exspectant. Nemo tam fortis quin rei novitate perturbetur. Barbari, sig procul conspicati, oppugnatione desistunt : redisse pri legiones credunt, quas longius discessisse ex captivis co noverant : postea, despecta paucitate, ex omnibus partil impetum faciunt.

XL. Calones in proximum tumulum procurrunt : h celeriter dejecti, se in signa manipulosque conjiciunt : magis timidos perterrent milites. Alii, cuneo facto, ut ce

primus triariorum centurio, hic omnes alios dignitate anteibat. *A.*]

Ad Cæsarem, apud Cæsarem. Et hoc *apud* habent quidam libri; sed interpretamentum est. M. Respice ad notata ad I, 31.

Mentionem . . . fecimus. Cf. II, 25; III, 5. M.

Relinquit animus Sextium, animi deliquium passus est, ut medici loquuntur. *Deficiens* additum ante *ægre* in uno cod. Oxon. exstat; sed v tur redundare. M. Mortuus non c tur, ut Davis. putasse videtur. I enim servatus narratur. *Animus*; *anima*. Apud Nep. contra in Eum 4: « quum alterum anima reliquer

Cap. XXXIX. *Oppugnatione*. *ab oppugnatione*.

Cap. XL. [*Calones, manipu* vid. lib. II, c. 24, 25.]

[*Cuneo*. Cuneus dicebatur acie

riter perrumpant censent, quoniam tam propinqua sint castra; et si pars aliqua circumventa ceciderit, at reliquos servari posse confidunt: alii, ut in jugo consistant, atque eumdem omnes ferant casum. Hoc veteres non probant milites, quos sub vexillo una profectos docuimus. Itaque inter se cohortati, duce C. Trebonio, equite Romano, qui eis erat præpositus, per medios hostes perrumpunt, incolumesque ad unum omnes in castra perveniunt. Hos subsecuti calones equitesque eodem impetu militum virtute servantur. At ii, qui in jugo constiterant, nullo etiam nunc usu rei militaris percepto, neque in eo, quod probaverant, consilio permanere, ut se loco superiore defenderent, neque eam, quam profuisse aliis vim celeritatemque viderant, imitari potuerunt; sed, se in castra recipere conati, iniquum in locum demiserunt. Centuriones, quorum nonnulli ex inferioribus ordinibus reliquarum legionum virtutis causa in superiores erant ordines hujus legionis traducti, ne ante partam rei militaris laudem amitterent, fortissime pugnantes conciderunt. Militum pars, horum virtute summotis hostibus, præter spem incolumis in castra pervenit; pars a barbaris circumventa periit.

XLI. Germani, desperata expugnatione castrorum, quod nostros jam constitisse in munitionibus videbant, cum ea præda, quam in silvis deposuerant, trans Rhenum sese receperunt. Ac tantus fuit etiam post discessum hostium terror, ut ea nocte, quum C. Volusenus missus cum equitatu ad castra venisset, fidem non faceret adesse cum in-

guram habens cunei, qua adversariorum ordines perrumpebantur. *A.*]

At reliquos; i. e. tum saltem.

Usu...percepto.[Qui nondum rei militaris experientiam habebant.]Cf. C. III, 84.

Cap. XLI. *Ac tantus fuit.* Alii *at*, quod Davis. reponi jubet.

Fidem non faceret. Canterus, II, 18, *fidem non haberet*, ex codd. nonnullis. Male. Dicendum enim foret, *haberent*. Tò *fidem faceret* hic est *persuaderet*.

Adesse... Cæsarem. Hotomannus huc refert locnm e Sueton. Jul. c. 58: « Cæsar, obsessione castrorum in Germania nuntiata, per stationes hostium Gallico habitu penetravit ad

columi Cæsarem exercitu. Sic omnium animos timor pr cupaverat, ut, pæne alienata mente, deletis omnibus co equitatum tantum se ex fuga recepisse dicerent, ne incolumi exercitu, Germanos castra oppugnaturos fi contenderent. Quem timorem Cæsaris adventus sust

XLII. Reversus ille, eventus belli non ignorans, un quod cohortes ex statione et præsidio essent emissæ, q tus, ne minimo quidem casu locum relinqui debui multum fortunam in repentino hostium adventu pot indicavit; multo etiam amplius, quod pæne ab ipso portisque castrorum barbaros avertisset. Quarum omn rerum maxime admirandum videbatur, quod Germ qui eo consilio Rhenum transierant, ut Ambiorigis depopularentur, ad castra Romanorum delati, optat mum Ambiorigi beneficium obtulerint.

XLIII. Cæsar, rursus ad vexandos hostes profec magno coacto numero ex finitimis civitatibus, in or partes dimittit. Omnes vici atque omnia ædificia, quisque conspexerat, incendebantur : præda ex omn locis agebatur : frumenta non solum a tanta multitu jumentorum atque hominum consumebantur, sed e

suos. » Et videntur verba huc referenda. Sed Suetonius erravit, quum *in Germania* dixit : nam a Germanis, qui in Galliam transierant, castra sunt obsessa, non autem in Germania. M.

[*Alienata*, turbata, lymphata.]

Equitatum tantum. Hoc *tantum* e suo codice et Ursini adjecit Scaliger. Posset abesse. [Rejecit *Achuintre.*]

Cap. XLII. *Eventus belli non ignorans.* Norat quam varii essent et incerti eventus belli, eosque non esse in ducis militumque potestate, non caveri præviderique posse, nec semper culpam contrahere alicui, si adversi fuerint. Noluit ergo n suos magnopere reprehendere Pro *ignorans* alii *ignarus.*

Casu, casui. Cf. 1, 16. M.

Indicavit. Hoc præfert Oud *judicavit*, [inter quos *Acha* Præfero *indicavit*, forte Cicer suis militibus. B.] Græcus ἐ...

Avertisset. Alii *avertissent*

Rhenum transierant. Vid. c.

Obtulerint. Vulgo *obtulerar*

Cap. XLIII. [*Omnes vici.* Hor malorum et ærumnarum quæ he secum affert imago hic nobis re sentatur. B.]

Sed etiam. In Oxon. deest *et*

anni tempore atque imbribus procubuerant; ut, si qui etiam in præsentia se occultassent, tamen iis, deducto exercitu, rerum omnium inopia pereundum videretur. Ac sæpe in eum locum ventum est, tanto in omnes partes diviso equitatu, ut modo visum ab se Ambiorigem in fuga captivi, nec plane etiam abisse ex conspectu contenderent, ut, spe consequendi illata, atque infinito labore suscepto, qui se summam ab Cæsare gratiam inituros putarent, pæne naturam studio vincerent, semperque paulum ad summam felicitatem defuisse videretur; atque ille latebris aut saltibus se eriperet, et noctu occultatus alias regiones partesque peteret, non majore equitum præsidio, quam quatuor, quibus solis vitam suam committere audebat.

XLIV. Tali modo vastatis regionibus, exercitum Cæsar, duarum cohortium damno, Durocortorum Remorum reducit, concilioque in eum locum Galliæ indicto, de conjuratione Senonum et Carnutum quæstionem habere instituit; et de Accone, qui princeps ejus consilii fuerat, graviore sententia pronuntiata, more majorum supplicium sumpsit.

ut fit et alibi. V. 1, 18 et 43. Conf. Drakenb. ad Liv. II, 6.

Ut modo (paulo ante) *visum*..... Vulgo legebatur : *ut non modo*... *captivi, sed nec*... E codd. Oudendorpius restituit veriorem lectionem, ejectis verbis *non* et *sed*. Mor.

Ut (adeo) *spe consequendi illata*. Mor.

Latebris. Quidam habent : *latebris ac silvis*; et posteriora absunt a plerisque codd. In paucioribus *aut silvis* legitur. Sunt ergo verba adsuta; M. et glossa sequentium verborum. Delevi. [Impeditæ hujus periodi sensus est et ordo : Sæpe in eosdem locos ventum est, tanto equitatu diviso in omnes partes, prout captivi contenderent (dicerent) Ambiorigem modo (paulo ante) visum esse a se, etc., *ut*, adeo ut equites, spe consequendi illata, etc., naturam studio vincerent, etc., et semper aliquid sibi deesse viderent ad summam felicitatem, quamdiu Ambiorigem non tenerent; dum ipse Ambiorix latebris aut saltibus se eriperet, etc. *Achaintre*.]

Cap. XLIV. [*Damno*, duabus nempe cohortibus a Sigambris deletis. *A*.]

De Accone. Cf. c. 4. M.

[*More majorum*. Ex interprete Græco, *Achaintre* esse putat more Romanorum, quod supplicii genus refert Sueton. in Nerone, c. 49. *Aqua atque igni interdicere*, est solemnis

Nonnulli judicium veriti profugerunt; quibus quum a
atque igni interdixisset, duas legiones ad fines Treviror
in Lingonibus, sex reliquas in Senonum finibus Agei
in hibernis collocavit; frumentoque exercitui proviso
instituerat, in Italiam ad conventus agendos profectus

apud Romanos exsilii sive potius proscriptionis formula. Videatur Cicero, pro domo sua, 18; [Lactantius, II, 9.]

Agendici. Alii *Agedinci*; *Agedici*.

[*Exercitui*. Oberlin. habet *exercitu*, communem dativi fo prætuli cum Potterio, in Edit. Paris. 1825. Ex eodem quoqu pra, c. 40, *in locum demiseru* cepi pro i. l. *demiserant*, qu gitur in Oberlino. B.]

Ad conventus. Cf. V, 1.

C. JULII CÆSARIS

COMMENTARII

DE BELLO GALLICO.

LIBER SEPTIMUS.

ARGUMENTUM.

Cap. I. Nova consilia Gallorum de bello. — II, III. Bellum a Carnutibus susceptum. — IV, V. Ab Arvernis, auctore Vercingetorige. — VI. Periculosum iter Cæsaris ad exercitum. — VII, VIII. Arverni oppressi. — IX. Gergovia ab Vercingetorige oppugnata. — X. Iter Cæsaris ad ferendum auxilium. — XI - XIII. Vellaunodunum, Genabum, Noviodunum a Cæsare capta. Iter ad Avaricum. — XIV, XV. Biturigum oppida præter Avaricum a Gallis incensa. — XVI, XVII. Inopia Romanorum ad Avaricum. — XVIII - XXI. Vercingetorix proditionis insimulatus, absolutus.—XXII. Gallorum in defendendo oppido studium.—XXIII. Muri Gallici. — XXIV, XXV. Ager Romanus incensus. Eruptio Gallorum repressa. — XXVI. Consilium Gallorum clam profugiendi ex oppido clamore muliebri impeditum. — XXVII, XXVIII. Avaricum expugnatum. — XXIX - XXXI. Bellum ab Vercingetorige continuatum. — XXXII, XXXIII. Motus in Æduis a Cæsare compositi. — XXXIV, XXXV. Exercitus Romanus trans Elaverem expositus. Pars copiarum in Senones et Parisios missa. — XXXVI. Castra Cæsaris ad Gergoviam. — XXXVII-XL. Novæ turbæ in Æduis, auctoribus Convictolitane et Litavico. Litavicus, qui subsidium, ab Æduis Cæsari missum, sollicitaverat, oppressus.— XLI. Romanorum castra interim oppugnata. Ægre defensa.—XLII, XLIII. Æduorum defectio.— XLIV-LI. Impetus Romanorum in Gergoviam. Clades. — LII, LIII. Oratio Cæsaris ad milites. Obsessio Gergoviæ soluta. — LIV - LVI. Bellum ab Æduis susceptum. Exercitus Cæsaris per Ligerim traductus. — LVII - LXII. Labieni res feliciter in

Parisiis gestæ.—LXIII, LXIV. Vercingetorix totius Galliæ imperator.—LXV. Cæsaris cura ad omnes casus. — LXVI, LXVII. Vercingetorix equestri prælio superatus. — LXVIII, LXIX. Alesiæ, in quam Vercingetorix, facto prælio, se contulerat, descriptio. — LXX. Nova clades Gallorum equitatui virtute Germanorum illata.—LXXI. Equitatus a Vercingetorige dimissus. Omnis Gallia ad bellum evocata. — LXXII - LXXIV. Cæsaris munitiones contra oppidanos et hostes exteriores. — LXXV, LXXVI. Subsidium Gallorum comparatum. — LXXVII, LXXVIII. Inopia Gallorum Alesiæ. Critognati oratio. Mandubii ex oppido expulsi. — LXXIX, LXXX. Subsidium a Romanis repulsum. — LXXXI, LXXXII. Castra Romana utraque ex parte oppugnata. Galli magno detrimento victi. — LXXXIII - LXXXVIII. Nova consilia Gallorum. Impetus in castra Romana ex colle, qui est ad septemtriones. Eruptio ex oppido. Romanorum labor. Victoria. — LXXXIX, XC. Deditio oppidi; Æduorum, Arvernorum. Hiberna.

I. Quieta Gallia, Cæsar, ut constituerat, in Italiam ad conventus agendos proficiscitur. Ibi cognoscit de Clodii cæde: de senatusque consulto certior factus, ut omnes Italiæ juniores conjurarent, delectum tota provincia habere instituit. Eæ res in Galliam Transalpinam celeriter perferuntur. Addunt ipsi et affingunt rumoribus Galli, quod res poscere videbatur, retineri urbano motu Cæsarem, neque in tantis dissensionibus ad exercitum venire posse. Hac impulsi occasione, qui jam ante se populi Romani imperio

Cap. I. [*Ad conventus agendos*, ut jurisdictioni daret operam, interque alias actiones, judex sedet, (id enim est cognoscere) in actione adversus Milonem de cæde Clodii. B.]

De Clodii cæde. Cic. pro Milon. cap. 9, 10; Appian. de Bell. Civ. II, 14; Dio Cass. XL, 48. M. Recentiores adjecere prænomen, quod non est necessarium.

De senatusque consulto. Cic. ibid. cap. 26, et Asconius in argumento Milonianæ orationis. M. Præpositio *de* est omissa in codd. variis et edd. primis, a præcedente voce hausta.

Conjurarent. Quum propter periculi vicinitatem non liceret, singulos sacramento [militiæ] rogare: omnes, edicto in unum locum convocati, *simul jurabant*, quæ dicta est *conjuratio*. V. Servius ad Virg. Æn. VIII, 5. Cellar.

Rumoribus. Male Ciacconius reponendum suadet *rumores*. [Et sane, ut notavit Plutarch., 27, si paulo post, implicito jam bello civili Julio rem aggressurus esset Vercingetorix, non minor fuisset in Italia metus quam in Cimbrorum fuerat adventu.]

subjectos dolerent, liberius atque audacius de bello consilia inire incipiunt. Indictis inter se principes Galliæ conciliis silvestribus ac remotis locis, queruntur de Acconis morte; hunc casum ad ipsos recidere posse demonstrant; miserantur communem Galliæ fortunam; omnibus pollicitationibus ac præmiis deposcunt, qui belli initium faciant, et sui capitis periculo Galliam in libertatem vindicent. Ejus inprimis rationem habendam dicunt, priusquam eorum clandestina consilia efferantur, ut Cæsar ab exercitu intercludatur. Id esse facile, quod neque legiones, absente imperatore, audeant ex hibernis egredi, neque imperator sine præsidio ad legiones pervenire possit: postremo in acie præstare interfici, quam non veterem belli gloriam libertatemque, quam a majoribus acceperint, recuperare.

II. His rebus agitatis, profitentur Carnutes, « se nullum periculum communis salutis causa recusare, principesque ex omnibus bellum facturos pollicentur, et, quoniam in præsentia obsididibus inter se cavere non possint, ne res efferatur, ut jurejurando ac fide sanciatur, petunt, collatis militaribus signis, (quo more eorum gravissimæ cerimo-

Subjectos. Alii *subditos.*

De Acconis morte. Conf. VI, 44. M.

Id esse facile. Aliter hæc narrat Florus, III, 10, 22, ubi etiam pro *Cevenna*, c. 8, infra ponit *Alpes.*

[*Postremo in acie præstare interfici.* Huc pertinet illud Agidis qui roganti quo pacto quis libertatem tueri possit, respondit, « si mortem contempserit. » Nec minoris animi Aristocratidæ illud, qui quum Agidem ad Megalopolim Antigonus superasset, dicenti cuidam : « Quid facietis, Spartani? an Macedonibus servietis? » Respondit : « quid! an impedire potest victor, ne pugnantes pro patria mortem oppetamus? » Brant.]

Cap. II. *Profitentur Carnutes.* Cum hac narratione conferendi sunt Plutarch. in Cæs. cap. 25 sqq.; Dio Cass. XL, 33 sqq.; Orosius VI, 11. Alligit Strabo, IV, p. 191. M.

Principesque. Addunt *se*, quod in codd. multis et ed. Ven. recte deest.

Obsidibus. Alii *de obsidibus*, quod Morus etiam admiserat, sed Oud. veram lectionem dedit. *Obsidibus cavere* est dare obsides in pignus fidei. Idem bene restituit *possint.*

Quo more, alii male *quod.*

Gravissimæ cerimoniæ. Ritus, qui magnam auctoritatem et vim ad obstringendos religioneque implendos animos habent, ritus sacrosancti et inviolabiles, constant hac re, signo-

niæ continentur,) ne, facto initio belli, ab reliquis deserantur. » Tum, collaudatis Carnutibus, dato jurejurando ab omnibus, qui aderant, tempore ejus rei constituto, ab concilio disceditur.

III. Ubi ea dies venit, Carnutes, Cotuato et Conetoduno ducibus, desperatis hominibus, Genabum, dato signo, concurrunt, civesque Romanos, qui negotiandi causa ibi constiterant, in his C. Fusium Citam, honestum equitem Romanum, qui rei frumentariæ jussu Cæsaris præerat, interficiunt, bonaque eorum diripiunt. Celeriter ad omnes Galliæ civitates fama perfertur : nam, ubi major atque illustrior incidit res, clamore per agros regionesque significant; hunc alii deinceps excipiunt et proximis tradunt; ut tum accidit : nam, quæ Genabi oriente sole gesta essent, ante primam confectam vigiliam in finibus Arvernorum audita sunt; quod spatium est millium circiter CLX.

IV. Simili ratione ibi Vercingetorix, Celtilli filius, Arvernus, summæ potentiæ adolescens, (cujus pater principatum Galliæ totius obtinuerat, et ob eam causam, quod regnum appetebat, ab civitate erat interfectus,) convocatis suis clientibus, facile incendit. Cognito ejus consilio, ad

rum comportatione, more Gallis usitato. Ergo, si quid volunt inviolabili cerimonia sancire et ratum facere, more majorum utuntur hac comportatione signorum, per quæ jurant, seque obstringunt. M. Perperam hæc reddidit Græcus.

Cap. III. *Citam.* Sic codd. Vulgo, *Cottam*. Non legit hoc cognomen metaphr. Gr. M. Sed habet Γάϊον Φύσιον καλὸν κἀγαθὸν, quasi legisset *catum honestumque*.

Honestum equitem Romanum. Solet Cicero *honestissimos equites* vocare.

Spatium millium CLX; scil. passuum. Quod verbum *passuum* etsi abest a codd. quibusdam, more consueto Romanis, tamen, ut solet, vulgo additum est in codd. et edd. Mor.

Cap. IV. *Vercingetorix.* De hoc nomine vide notata ad v, 3. Cæsar nomen dignitatis pro nomine proprio accipit.

Galliæ totius. Scil. Celticæ.

[*Regnum appetebat.* Fere omnes tamen Galliæ civitates reges habebant, sed videtur quoque non hoc proprie regnum appellandum, at potius prævaluisse ubique quoddam aristocraticæ potestatis genus, præsertim inter Arvernos. B.]

Incendit. Vulgo præmittitur *eos*.

arma concurritur : ab Gobanitione, patruo suo, reliquisque principibus, qui hanc tentandam fortunam non existimabant, expellitur ex oppido Gergovia : non destitit tamen, atque in agris habet delectum egentium ac perditorum. Hac coacta manu, quoscumque adit ex civitate, ad suam sententiam perducit : hortatur ut communis libertatis causa arma capiant : magnisque coactis copiis, adversarios suos, a quibus paulo ante erat ejectus, expellit ex civitate. Rex ab suis appellatur; dimittit quoquoversus legationes; obtestatur ut in fide maneant. Celeriter sibi Senones, Parisios, Pictones, Cadurcos, Turones, Aulercos, Lemovices, Andes reliquosque omnes, qui Oceanum attingunt, adjungit : omnium consensu ad eum defertur imperium. Qua oblata potestate, omnibus his civitatibus obsides imperat, certum numerum militum ad se celeriter adduci jubet, armorum quantum quæque civitas domi, quodque ante tempus efficiat, constituit : inprimis equitatui studet. Summæ diligentiæ summam imperii severitatem addit; magnitudine supplicii dubitantes cogit : nam, majore commisso delicto, igni atque omnibus tormentis necat : leviore de causa, auribus desectis, aut singulis effossis oculis, domum remittit,

Sed hoc delevit Oudend. quippe quod a codd. variis deest : et ita solet noster. V. vi, 43, et mox c. 29, 60, etc.

Concurritur. Lectio quorumdam codd. et edd. est : *concurrunt*. *Prohibetur ab Gobanitione*. Probat hanc lectionem Davis. Sed verbum *prohibetur* a multis codicibus exsulat.

Gergovia. Rudera oppidi in monte *Gorgoie* inter Clarum montem (*Clermont*) et Elaverem hodieque supersunt. Vid. Cellar. Geogr. Ant. II, 2, I. *D'Anville* in *Not. de la Gaule*, p. 349. Alius *Gergoviæ* in Boiis meminit noster, c. 9.

Destitit... atque... habet. Alii *desistit*. Sed id ἀνακόλουθον temporis familiare nostro.

Ad suam sententiam. Alii *in*.

Ex civitate; i. e. tota regione. Ita et Græci nonnunquam πόλιν usurpant.

Turones... Andes. Alii *Turonos... Andos*.

Qui Oceanum attingunt. Sunt illæ Armoricæ civitates, de quibus supra, II, 34; et V, 53, dixi. M.

Certum numerum militum. Strabo l. IV, p. 191, 400,000 milites Arvernos tum coegisse scribit; scil. Arvernis solis tribuit, quod de omnibus Galliæ populis valet.

ut sint reliquis documento, et magnitudine pœnæ perterreant alios.

V. His suppliciis celeriter coacto exercitu, Lucterium Cadurcum, summæ hominem audaciæ, cum parte copiarum in Rutenos mittit : ipse in Bituriges proficiscitur. Ejus adventu Bituriges ad Æduos, quorum erant in fide, legatos mittunt subsidium rogatum, quo facilius hostium copias sustinere possint. Ædui de consilio legatorum, quos Cæsar ad exercitum reliquerat, copias equitatus peditatusque subsidio Biturigibus mittunt. Qui quum ad flumen Ligerim venissent, quod Bituriges ab Æduis dividit, paucos dies ibi morati, neque flumen transire ausi, domum revertuntur, legatisque nostris renuntiant se Biturigum perfidiam veritos revertisse, quibus id consilii fuisse cognoverint, ut, si flumen transissent, una ex parte ipsi, altera Arverni se circumsisterent. Id eane de causa, quam legatis pronuntiarunt, an perfidia adducti fecerint, quod nihil nobis constat, non videtur pro certo esse ponendum. Bituriges eorum discessu statim se cum Arvernis conjungunt.

VI. His rebus in Italiam Cæsari nuntiatis, quum jam ille urbanas res virtute Cn. Pompeii commodiorem in statum pervenisse intelligeret, in Transalpinam Galliam profectus est. Eo quum venisset, magna difficultate afficiebatur, qua ratione ad exercitum pervenire posset. Nam, si legiones in Provinciam arcesseret, se absente in itinere prælio dimicaturas intelligebat : si ipse ad exercitum contenderet, ne iis quidem, qui eo tempore pacati viderentur, suam salutem recte committi videbat.

Cap. V. *Rutenos*. Sic et Ptolemæus. Vulgo *Ruthenos*.

Revertuntur. Sic codd. Ast Scal. et recentiores *revertunt*.

Eane de causa. Editiones primæ et codex Dorvillii *ea de causa*.

Ponendum. Alii *proponendum*. Minus bene.

Cap. VI. *Virtute Cn. Pompeii*. V. scriptores rerum Romanarum, ad cap. 1, commemoratos. M.

Pacati. Alii codd. *quieti*. Sed hoc est glossema. M. [Fieri enim poterat

VII. Interim Lucterius Cadurcus, in Rutenos missus, eam civitatem Arvernis conciliat. Progressus in Nitiobriges et Gabalos, ab utrisque obsides accipit, et, magna coacta manu, in Provinciam, Narbonem versus, eruptionem facere contendit. Qua re nuntiata, Cæsar omnibus consiliis antevertendum existimavit, ut Narbonem proficisceretur. Eo quum venisset, timentes confirmat, præsidia in Rutenis provincialibus, Volcis Arecomicis, Tolosatibus, circumque Narbonem, quæ loca erant hostibus finitima, constituit: partem copiarum ex Provincia supplementumque, quod ex Italia adduxerat, in Helvios, qui fines Arvernorum contingunt, convenire jubet.

VIII. His rebus comparatis, represso jam Lucterio et remoto, quod intrare intra præsidia periculosum putabat, in Helvios proficiscitur: etsi mons Cevenna, qui Arvernos ab Helviis discludit, durissimo tempore anni, altissima nive iter impediebat: tamen discisa nive sex in altitudinem pedum, atque ita viis patefactis, summo militum labore ad

ni inimico essent in Cæsarem animo, nec hanc ejus intercipiendi occasionem prætermitterent. Hoc non vidit Fr. Hotomannus qui locum mendi suspectum habuit, qua de causa reponebat: *eo tempore non satis pacati*. Temere et inconsulte. Dav.]

Cap. VII. [*Narbonem versus*. Hoc loco notandum in aureo illo latinitatis puræ sæculo, nunquam aliter dici licuisse quam post posito *versus*, *Narbonem versus* non *versus Narbonem*. Sequenti ætati aliter visum. God.]

Rutenis provincialibus. Ruteni in limite Provinciæ Romanæ ad occasum: pars illorum in Provincia, pars extra illam. Cellar. Male ergo vulgo commate interposito sejunguntur istæ voces, quod et de sequentibus *Volcis Arecomicis* notandum. V. Plin. III, 4 (5); et IV, 19 (33). Cf. *d'Anville* in *Not. de la Gaule*.

Volcis Arecomicis, Volcarum parte ea, qui dicebantur Arecomici. Conf. VI, 24, «Volcas Tectosages». M.

Cap. VIII. *Quod intrare*, etc. Hoc de Lucterio capiendum.

Cevenna. Ita constanter vetustissimi libri.

Discisa nive. Sic cod. Cujacii, quo notetur nivem securibus ac dolabris diffractam fuisse. Vulgo *discussa*.

Militum labore. Plerique codd. *sudore*, quæ est verior lectio. M. Poeticum nimis hoc videtur Oud. Ita tamen Velleium, Val. Maximum, Plinium in epp. dixisse idem ostendit. Forsan Cæsarem scripsisse junctim *sudore ac labore* suspicatur.

fines Arvernorum pervenit. Quibus oppressis inopinantibus, quod se Cevenna, ut muro, munitos existimabant, ac ne singulari quidem unquam homini eo tempore anni semitæ patuerant, equitibus imperat, ut, quam latissime possint, vagentur, et quam maximum hostibus terrorem inferant. Celeriter hæc fama ac nuntiis ad Vercingetorigem perferuntur : quem perterriti omnes Arverni circumsistunt, atque obsecrant ut suis fortunis consulat, neu se ab hostibus diripi patiatur; præsertim quum videat omne ad se bellum translatum. Quorum ille precibus permotus, castra ex Biturigibus movet in Arvernos versus.

IX. At Cæsar, biduum in iis locis moratus, quod hæc de Vercingetorige usu ventura opinione præceperat, per causam supplementi equitatusque cogendi ab exercitu discedit; Brutum adolescentem iis copiis præficit; hunc monet ut in omnes partes equites quam latissime pervagentur : daturum se operam ne longius triduo ab castris absit. His constitutis rebus, suis inopinantibus, quam maximis potest itineribus, Viennam pervenit. Ibi nactus recentem equitatum, quem multis ante diebus eo præmiserat, neque diurno neque nocturno itinere intermisso, per fines Æduorum in Lingones contendit, ubi duæ legiones hiemabant, ut, si quid etiam de sua salute ab Æduis iniretur consilii, celeritate præcurreret. Eo quum pervenisset, ad reliquas legiones mittit, priusque omnes in unum locum cogit, quam de ejus adventu Arvernis nuntiari posset. Hac re cognita, Vercingetorix rursus in Bituriges exercitum reducit, atque inde profectus Gergoviam, Boiorum oppidum,

Possint. Alii *possent.* [Cevennæ montis transitus facta inter miranda referendus videtur quæ consummatissimum arguunt ducem. *A.*]

CAP. IX. [*Usu ventura*, idem ac *eventura*, ea quæ accidere debebant. B.]

Quam maximis potest itineribus. Sic codd. et edd. ante Lipsium, quocum recentiores male *qua*.

Gergoviam, Boiorum oppidum. Suspecta multis Gergovia Boiorum; nota et probata Arvernorum, c. 4 et 34. CELLAR. Immerito suspectum ha-

quos ibi Helvetico prælio victos Cæsar collocaverat Æduisque attribuerat, oppugnare instituit.

X. Magnam hæc res Cæsari difficultatem ad consilium capiendum afferebat : si reliquam partem hiemis uno in loco legiones contineret, ne, stipendiariis Æduorum expugnatis, cuncta Gallia deficeret, quod nullum amicis in eo præsidium videret positum esse : sin maturius ex hibernis educeret, ne ab re frumentaria duris subvectionibus laboraret. Præstare visum est tamen omnes difficultates perpeti, quam, tanta contumelia accepta, omnium suorum voluntates alienare. Itaque cohortatus Æduos de supportando commeatu, præmittit ad Boios, qui de suo adventu doceant, hortenturque ut in fide maneant, atque hostium impetum magno animo sustineant. Duabus Agendici legionibus atque impedimentis totius exercitus relictis, ad Boios proficiscitur.

XI. Altero die, quum ad oppidum Senonum Vellaunodunum venisset, ne quem post se hostem relinqueret, quo ex-

bent hoc nomen Scaliger aliique, quum Gergovia hæc dicta sit Boiorum, altera Arvernorum. Clarkius. Idem, quod Clarkio placuit, usum erat Ciacconio; sed quum varietur scriptura hujus verbi (*Gergonia*, *Gortona*, Γεργοβίνα, *Gorgobia*, *Gorbolia*), ideoque incerta sit, quis tandem definiat, unam aut duas fuisse ejusdem nominis urbes, nec potius fateatur nobis de hoc nomine h. l. non constare? M. Cf. *d'Anv.*, l. c. ad c. 4. [Quidam dicunt esse *Moulins.*]

Quos ibi...collocaverat. Vid. omnino 1, 28. M. Alii male *quod.* Contra eleganter alii *victor;* quidam etiam *Helvetio*, sed *Helvetico* omnino præstat.

Æduisque attribuerat, utiis stipendia et tributa solverent. Cf. c. 10. M.

Cap. X. [*Stipendiariis.* Idem sunt ac vectigales, aliquid tamen his contrarium dicere videtur, 1, 28.]

Videret positum esse. Alii *videretur.*

Cap. XI. *Vellaunodunum.* Vulgo putatur esse *Château-Landon en Gâtinois;* ast *Le Beuf* in *recueil de divers écrits servant à l'hist. de France*, t. 2, p. 179, ex eo, quod amnis ex monte profluens, cui impositum erat Vellaunodunum, dicitur hodieque *Vallaon* s. *Vallan* prope Antisiodorum (*Auxerre*), infert hic positum fuisse *Vellaunodunum;* Danvillius contra e distantia locorum inter Agendicum et ex nomine *Villa Belna in pago Vastinensi*, quod memoratur in Actis concilii Aurelianensis, anno 862, docet po-

peditiore re frumentaria uteretur, oppugnare instituit, idque biduo circumvallavit: tertio die missis ex oppido legatis de deditione, arma proferri, jumenta produci, DC obsides dari jubet. Ea qui conficeret, C. Trebonium legatum relinquit: ipse, ut quam primum iter conficeret Genabum Carnutum, proficiscitur, qui, tum primum allato nuntio de oppugnatione Vellaunoduni, quum longius eam rem ductum iri existimarent, præsidium Genabi tuendi causa, quod eo mitterent, comparabant. Huc biduo pervenit; castris ante oppidum positis, diei tempore exclusus, in posterum oppugnationem differt, quæque ad eam rem usui sint, militibus imperat; et, quod oppidum Genabum pons fluminis Ligeris continebat, veritus ne noctu ex oppido profugerent,

tius fuisse *Beaune en Gâtinois.* Eadem illa dissertatione *Le Beuf* oppidum assignare studebat loco cui hodie nomen *Gien le vieil.* Verum, re accuratius pensitata, et detectis Aureliani veterum murorum ruderibus, paliuodiam sibi cecinisse, et Aureliano tribuisse Genabum, testis est Schœpflinus, qui hoc exemplo suo operis clar. *Le Beuf* ascriptum reliquit. [Goduinus dicit esse urbem nunc dirutam non procul a *Montargis* et *Sceneviere*, cujus ruinæ quædam detectæ fuere.]

Proferri. Alii *conferri.*

Ut quam primum iter conficeret Genabum, ut primo quoque tempore, sine mora, contendere posset Genabum. *Proficiscitur*, inchoat iter, *er bricht auf:* nam hoc est proficisci. Quid ergo est in his absurdi aut obscuri? *Er bricht auf, um ohne Verzug auf Genabum los zu gehen.* [*Il part pour arriver le plutôt possible à Genabum.*] Tamen multa sunt super h. l. disputata. Mutavi vulgarem distinctionem, et *iter facere Genabum* conjunxi. M. Sequentia huic expositioni favent. Ad Genabum enim mox moratur Cæsar. Clarkius contra et Oudend. ita rem capiunt: *ipse, ut quam primum iter* institutum *conficeret*, scil. Gergoviam adversus Vercingetorigem, *Genabum proficiscitur.* Τὸ *conficeret* est e cod. Leid. Vulgo *faceret.* Pro *conficeret* Oud. conjectat leg. *conferet*, ut c. 58. Hinc Bentl. consueta audacia *ut quam maturrime res confieret.*

Quod eo mitterent. Hæc verba sunt supervacua. Si Carnutes Genabum præsidio tueri voluerunt, sponte intelligitur præsidium eos mittere eo voluisse et debuisse. M.

Huc biduo pervenit. Vulgo inferunt *Cæsar.*

Continebat; adhærebat, erat vicinus. M. Negant *continere* eo sensu dici, quo *contingere*, unde hic Oud. mavult *contingebat.* Ut mox c. 23, « inter se contingant trabes. » Videsis tamen, annon apud Plautum, Stich. III, 1, 44: « Utroque commeatus continet, » ista significatione dicatur.

duas legiones in armis excubare jubet. Genabenses, paulo ante mediam noctem, silentio ex oppido egressi, flumen transire cœperunt. Qua re per exploratores nuntiata, Cæsar legiones, quas expeditas esse jusserat, portis incensis, intromittit, atque oppido potitur, perpaucis ex hostium numero desideratis, quin cuncti vivi caperentur, quod pontis atque itinerum angustiæ multitudini fugam intercluserant. Oppidum diripit atque incendit, prædam militibus donat, exercitum Ligerim traducit, atque in Biturigum fines pervenit.

XII. Vercingetorix, ubi de Cæsaris adventu cognovit, oppugnatione destitit, atque obviam Cæsari proficiscitur. Ille oppidum [Biturigum, positum in via,] Noviodunum oppugnare instituerat. Quo ex oppido quum legati ad eum venissent, oratum, ut sibi ignosceret, suæque vitæ consuleret; ut celeritate reliquas res conficeret, qua pleraque erat consecutus, arma proferri, equos produci, obsides dari jubet. Parte jam obsidum tradita, quum reliqua administrarentur, centurionibus et paucis militibus intromissis, qui arma jumentaque conquirerent, equitatus hostium procul visus est, qui agmen Vercingetorigis antecesserat. Quem simul atque oppidani conspexerunt, atque in spem auxilii venerunt; clamore sublato, arma capere, portas claudere, murum complere cœperunt. Centuriones in oppido quum ex significatione Gallorum novi aliquid ab his iniri consilii

Cuncti [Oberlinus habet.] Bene junxit Oudendorpius *Cuncti vivi* e codd. diversis, quorum alii habent *cuncti*, alii *vivi*. [Sed miratur *Achaintre* hunc modum varias lectiones jungendi. Servavit tamen, et ego quoque *cuncti*.]

Multitudini. Alii *multitudinis*.

Cap. XII. *Oppugnatione* (Gergoviæ, vid. c. 9) *destitit*. M. Vide notata ad c. 4.

Biturigum positum in via. Hæc, quia absunt a plerisque codd. et edd. antiquis, Oudendorp. resecari vult. Addit vir ille doctus et hanc causam, non Biturigum fuisse oppidum, sed Æduorum, cap. 55, in finibus Biturigum, quo occupato demum in fines Biturigum Cæsar profectus sit. Mant. Videntur omnino delenda. [Hoc *Noviodunum* esse ait *Achaintre* *Neuvi sur Baranjon* inter Albiniacum et Verzionem.]

[*Ex significatione*, ex signis vel nutibus quibus inter se Galli utebantur. *A.*]

intellexissent, gladiis districtis portas occupaverunt, suosque omnes incolumes receperunt.

XIII. Cæsar ex castris equitatum educi jubet, præliumque equestre committit: laborantibus jam suis Germanos equites circiter CD summittit, quos ab initio secum habere instituerat. Eorum impetum Galli sustinere non potuerunt, atque in fugam conjecti, multis amissis, se ad agmen receperunt: quibus profligatis, rursus oppidani perterriti comprehensos eos, quorum opera plebem concitatam existimabant, ad Cæsarem perduxerunt, seseque ei dediderunt. Quibus rebus confectis, Cæsar ad oppidum Avaricum, quod erat maximum munitissimumque in finibus Biturigum atque agri fertilissima regione, profectus est; quod, eo oppido recepto, civitatem Biturigum se in potestatem redacturum confidebat.

XIV. Vercingetorix, tot continuis incommodis Vellaunoduni, Genabi, Novioduni acceptis, suos ad concilium convocat. Docet, « longe alia ratione esse bellum gerendum, atque antea sit gestum: omnibus modis huic rei studendum, ut pabulatione et commeatu Romani prohibeantur: id esse facile, quod equitatu ipsi abundent, et quod anni

Cap. XIII. *Committit.* Alii *committi.*

Perduxerunt; scil. *protractos* e *latebris.* Al. *produxerunt.*

[*Civitatem Biturigum se in potestatem, etc.* Notanda h. l. summa in Cæsare rei militaris peritia, qui nihil fortunæ reliquit, neque ullam omisit rationem, quæ ad finem propositum rem perduceret. Cæsar primo in ipsam Arvernorum regionem belli summam traduxerat, cap. 8; deinde, Vercingetorige Boiorum oppidum oppugnante, ea sc. mente ut Æduis sociisque eorum se adversus Romanos declarandi occasionem præberet, et hostiles copias distraheret, quod sane non contemnendi ducis erat, c. 9, Cæsar celeriter ad Æduorum auxilium advolat; in id ipsum intentus, ut in Vercingetorigem incidat, et adversus eum totis confligat viribus. Sed qua tamen prudentia, ut commeatibus provideret, ac nihil pone se relinqueret oppidi, tantisper muniti, quod vel iter inceptum retardaret, vel aliquod impedimentum ad cibariorum translationem offerret, cap. 10 et 11. Captis igitur vicissim Vellaunoduno, Genabo, et Novioduno, Vercingetorigem ab oppugnatione Boiorum oppidi desistere, et ad ipsius Avarici defensionem occurrere cogit. *A.*]

Cap. XIV. *Quod equitatu.* Scripserat forsan *et quod,* judice Oud.

tempore subleventur : pabulum secari non posse : necessario dispersos hostes ex ædificiis petere ; hos omnes quotidie ab equitibus deleri posse. Præterea salutis causa, rei familiaris commoda negligenda; vicos atque ædificia incendi oportere hoc spatio, a Boia quoquo versus, quo pabulandi causa adire posse videantur. Harum ipsis rerum copiam suppetere, quod, quorum in finibus bellum geratur, eorum opibus subleventur : Romanos aut inopiam non laturos, aut magno cum periculo longius ab castris progressuros : neque interesse, ipsosne interficiant, impedimentisne exuant, quibus amissis bellum geri non possit. Præterea oppida incendi oportere, quæ non munitione et loci natura ab omni sint periculo tuta; neu suis sint ad detractandam militiam receptacula, neu Romanis proposita ad copiam commeatus prædamque tollendam. Hæc si gravia aut acerba

[*Quod anni tempore subleventur.* Hiberno scilicet, quum Galli pabulum conditum ædificiis habeant. GOD.]

[*Ex ædificiis petere*; quærere frumentum ex vicis, pagis, villis in quibus erat conditum. HOTOM.]

Deleri posse. Al. *diripi.* Aliud quid latere suspicatur Oud.

Incendi oportere. Post hæc verba lacunam agnoscit J. C. H., quia *hoc spatio* spectet ad locorum ante designatorum distantiam, quorum commemoratio desit; tum *harum rerum copiam* nihil habere, quo referatur; demum Boiam putat esse *Gergobinam* vel *Gergovinam Boiam*, i. e. *Gergoviam Boiorum*, de qua c. 9. Vulgo tamen omnia bene cohærere putant, *hoc spatio* spectare ad *loca incendenda* et *harum rerum copiam* ad pabulationem et commeatum.

A Boia. Aut fatendum erit esse hoc nomen oppidi nobis incogniti; et quidni hoc fateamur? aut, Vossii et Cellarii suasu, *a Boiis* legetur : nam hæc res gesta est in finibus Boiorum. Vid. cap. 9, 10. M. Ursinus et Ciacconius gratis reponebant *ab hoste*. Davisius *Boiam* pro regione Boiorum poni autumat, ut in, 9, *Venetia* Venetorum terra dicitur. Idem tamen ista verba *hoc est spatio a B. q. versus*, ut leguntur in edit. Jungermanni, e margine in textum irrepsisse putat. Alii saltem verba *a Boia* uncis includunt tanquam intrusa; habet tamen et Græcus ἀπὸ τῆς Βοΐας. [Intellige : in omni hoc spatio quod est inter Boiorum et Biturigum civitates. *A.*]

Progressuros. Alii *processuros.*

Ipsosne . . . *impedimentisne.* Ergo duplex *ne* est pro *utrum* et *an.* M.

Impedimentisne. Alii *impedimentisve*, minus bene; istud boni codd. et edd. vet.

Proposita, parata, et veluti ad ma-

videantur, multo illa gravius æstimare debere, liberos, conjuges in servitutem abstrahi, ipsos interfici; quæ sit necesse accidere victis. »

XV. Omnium consensu hac sententia probata, uno die amplius XX urbes Biturigum incenduntur. Hoc idem fit in reliquis civitatibus. In omnibus partibus incendia conspiciuntur; quæ etsi magno cum dolore omnes ferebant, tamen hoc sibi solatii proponebant, [quod se, prope] explorata victoria, celeriter amissa recuperaturos [confidebant]. Deliberatur de Avarico in communi concilio, incendi placeret, an defendi. Procumbunt omnibus Gallis ad pedes Bituriges, « ne pulcherrimam prope totius Galliæ urbem, quæ et præsidio et ornamento sit civitati, suis manibus succendere cogerentur; facile se loci natura defensuros dicunt, quod, prope ex omnibus partibus flumine et palude circumdata, unum habeat et perangustum aditum. » Datur petentibus venia, dissuadente primo Vercingetorige, post concedente, et precibus ipsorum, et misericordia vulgi. Defensores oppido idonei deliguntur.

XVI. Vercingetorix minoribus Cæsarem itineribus subsequitur, et locum castris deligit paludibus silvisque munitum, ab Avarico longe millia passuum XVI. Ibi per certos exploratores in singula diei tempora, quæ ad Avaricum agerentur, cognoscebat, et quid fieri vellet imperabat : om-

num, ad deportandam inde copiam. M.

Æstimare. Alii *æstimari*. Illud rectius.

[*Quæ sit necesse accidere victis*. Optimum certe fuit Vercingetorigis consilium de incendenda regione. Sic Athenienses in bello Pelopon. suasu Periclis terram suam cum suburbanis incenderunt; « neque enim, ut ait Thucydides, possessiones viros, sed viri possessiones suppeditant. » Ita quoque Russi, in Gallorum imperatoris non satis lugenda incursione, anno 1812. Quare Vercingetorix melius rebus suis consuluisset, si ne Avarico quidem pepercisset. B.]

Cap. XV. *Quod se, prope*, et paulo post *confidebant*, certo delenda sunt; Oudendorpius dubitanter significavit ea delenda videri. Alii libri non habent *quod se prope*: ab aliis abest, *se prope*: alii pro *confidebant* ponunt *sperabant*. Hæc sunt certa indicia verborum assutorum. M.

Cap. XVI. [*Diei tempora*, id est *momenta*, vel *horæ*.]

nes nostras pabulationes frumentationesque observabat, dispersosque, quum longius necessario procederent, adoriebatur, magnoque incommodo afficiebat : etsi, quantum ratione provideri poterat, ab nostris occurrebatur, ut incertis temporibus diversisque itineribus iretur.

XVII. Castris ad eam partem oppidi positis, Cæsar, quæ intermissa a flumine et a palude aditum, ut supra diximus, angustum habebat, aggerem apparare, vineas agere, turres duas constituere cœpit : nam circumvallare loci natura prohibebat. De re frumentaria Boios atque Æduos adhortari non destitit : quorum alteri, quod nullo studio agebant, non multum adjuvabant; alteri non magnis facultatibus, quod civitas erat exigua et infirma, celeriter, quod habuerunt, consumpserunt. Summa difficultate rei frumentariæ affecto exercitu, tenuitate Boiorum, indiligentia Æduorum, incendiis ædificiorum, usque eo ut complures dies milites frumento caruerint, et, pecore e longinquioribus vicis adacto, extremam famem sustentarent, nulla tamen vox est ab iis audita, populi Romani majestate et superioribus victoriis indigna. Quin etiam Cæsar, quum in opere singulas legiones appellaret, et, si acerbius inopiam ferrent, se dimissurum oppugnationem diceret; universi ab eo, « ne id faceret, » petebant : « sic se complures annos illo imperante meruisse, ut nullam ignominiam acciperent, nunquam infecta re discederent : hoc se ignominiæ laturos loco, si inceptam oppugnationem reliquissent : præstare omnes perferre acerbitates, quam non civibus Romanis, qui Ge-

Cap. XVII. *Intermissa a flumine et a palude.* Pars non obducta flumine et palude, ubi non erat flumen et palus. Cf. c. 15. M.

[*Alteri*, Ædui; *alteri*, Boii.]

[*Affecto*, quidam *confecto*, nempe debilitato et quasi fracto. *Achaintre.*]

Caruerint. Leg. *carerent.*

Adacto; i. e. coacto, compulso. Frustra Ciacc. et Ursinus volebant *abacto.*

Quam non civibus. Subaudi *ut.* Sic emendatione non opus.

Qui Genabi...interissent. Cf. c. 3. M.

nabi perfidia Gallorum interissent, parentarent. » Hæc eadem centurionibus tribunisque militum mandabant, ut per eos ad Cæsarem deferrentur.

XVIII. Quum jam muro turres appropinquassent, ex captivis Cæsar cognovit Vercingetorigem, consumpto pabulo, castra movisse propius Avaricum, atque ipsum cum equitatu expeditisque, qui inter equites præliari consuessent, insidiarum causa eo profectum, quo nostros postero die pabulatum venturos arbitraretur. Quibus rebus cognitis, media nocte silentio profectus, ad hostium castra mane pervenit. Illi, celeriter per exploratores adventu Cæsaris cognito, carros impedimentaque sua in arctiores silvas abdiderunt, copias omnes in loco aperto atque edito instruxerunt. Qua re nuntiata, Cæsar celeriter sarcinas conferri, arma expediri jussit.

XIX. Collis erat, leniter ab infimo acclivis: hunc ex omnibus fere partibus palus difficilis atque impedita cingebat, non latior pedibus L. Hoc se colle, interruptis pontibus, Galli fiducia loci continebant, generatimque distributi in civitates, omnia vada ac saltus ejus paludis certis custodiis obtinebant, sic animo parati, ut, si eam paludem Romani perrumpere conarentur, hæsitantes premerent ex loco superiore: ut, qui propinquitatem loci videret, paratos

[*Parentarent.* Proprie, justa parentibus persolvere; et metaphor., occisi regis vel civis pœnam reposcere. *A.*]

Cap. XVIII. *qui...præliari consuessent.* Describuntur supra, 1, 48. Mor.

Arbitraretur. Sic Oud. e codd. Vulgo *arbitrabatur.*

[*Arctiores silvas.* Has vocat arctiores, quia crebris arboribus arcebatur hominum aditus. Bene Græc. δασύτατα δρυμά. Davis.]

Cap. XIX. *Generatim.* Et *in civitates* videtur delendum: nam *generatim* est h. l. *per genera*, s. *civitates.* M.

Videret...cognosceret. Sic e codd. Clarkius et Oudendorpius: vulgo, *viderent, existimarent*, etc. M. [Sensus est: eos tam propinquos videndo, existimares paratos esse ad pugnandum æquis viribus: sed reputando vires Cæsaris et ipsorum debilitatem cognoscere posses vanam tantum ostentationem esse. B. Quod si iniquitas conditionis aliqua, certo a parte Romanorum potius, quam a Gallis

prope æquo Marte ad dimicandum existimaret; qui iniquitatem conditionis perspiceret, inani simulatione sese ostentare cognosceret. Indignantes milites Cæsar, quod conspectum suum hostes ferre possent, tantulo spatio interjecto, et signum prælii exposcentes, edocet « quanto detrimento et quot virorum fortium morte necesse sit constare victoriam : quos quum sic animo paratos videat, ut nullum pro sua laude periculum recusent, summæ se iniquitatis condemnari debere, nisi eorum vitam sua salute habeat cariorem. » Sic milites consolatus, eodem die reducit in castra; reliquaque, quæ ad oppugnationem oppidi pertinebant, administrare instituit.

XX. Vercingetorix, quum ad suos redisset, proditionis insimulatus, quod castra propius Romanos movisset, quod cum omni equitatu discessisset, quod sine imperio tantas copias reliquisset, quod ejus discessu Romani tanta opportunitate et celeritate venissent; non hæc omnia fortuito aut sine consilio accidere potuisse; regnum illum Galliæ malle Cæsaris concessu quam ipsorum habere beneficio : tali modo accusatus, ad hæc respondit : « Quod castra movisset, factum inopia pabuli, etiam ipsis hortantibus : quod propius Romanos accessisset, persuasum loci opportunitate, qui se ipsum munitione defenderet : equitum vero operam neque in loco palustri desiderari debuisse, et illic fuisse

fuit. Cæsar absentem Vercingetorigem existimans, procedit adversus hostes; quos quum tutiores et opinione munitiores invenerit, de eventu pugnæ minime certus, retrocedere cogitur; et peritissimum se ducem præbet in eo quod sanguini militum parcere maluerit, quam victoriam adeo incertam persequi. Nihilominus, ut ait *Turpin de Crissé*, rectius egisset, si antequam copias explicaret suas, ipse et locorum situm et hostilis exercitus positionem attentius perspexisset. *A.*]

Sit, videat, recusent. Sic e codd. Oudendorpius : vulgo *esset, videret, recusarent.* M.

Sua salute, sua vita. M. Davis. et Clarkius *sua laude.* Bentl. *sua utilitate*; sane inepte.

Cap. XX. *Insimulatus.* Alii non male *insimulatur.*

Fortuito. Alii *fortuitu.* Conf. Oud. ad Suet. Tib. 39.

utilem, quo sint profecti : summam imperii se consulto nulli discedentem tradidisse, ne is multitudinis studio ad dimicandum impelleretur : cui rei propter animi mollitiem studere omnes videret, quod diutius laborem ferre non possent. Romani si casu intervenerint, fortunæ; si alicujus indicio vocati, huic habendam gratiam, quod et paucitatem eorum ex loco superiore cognoscere, et virtutem despicere potuerint; qui, dimicare non ausi, turpiter se in castra receperint. Imperium se ab Cæsare per proditionem nullum desiderare, quod habere victoria posset, quæ jam esset sibi atque omnibus Gallis explorata : quin etiam ipsis remittere, si sibi magis honorem tribuere, quam ab se salutem accipere videantur. Hæc ut intelligatis, inquit, a me sincere pronuntiari, audite Romanos milites. » Producit servos, quos in pabulatione paucis ante diebus exceperat, et fame vinculisque excruciaverat. Hi, jam ante edocti, quæ interrogati pronuntiarent, « milites se esse legionarios dicunt : fame et inopia adductos clam ex castris exisse, si quid frumenti aut pecoris in agris reperire possent : simili omnem exercitum inopia premi, nec jam vires sufficere cuiquam, nec ferre operis laborem posse : itaque statuisse imperatorem, si nihil in oppugnatione oppidi profecisset, triduo exercitum deducere. » « Hæc, inquit, a me, Vercingetorix, beneficia habetis, quem proditionis insimulatis, cujus opera sine vestro sanguine tantum exercitum victorem fame pæne consumptum videtis; quem, turpiter se ex hac fuga recipientem, ne qua civitas suis finibus recipiat, a me provisum est. »

XXI. Conclamat omnis multitudo et suo more armis

[*Eorum*, Romanorum scilicet. *Virtutem* ironice, scilicet ignaviam.]

Ipsis remittere, se non urgere et instare, ut hoc vel illud credant, se pati eos uti sua opinione. M. Gr. συγγινώσκειν.

Hæc ut. Alii *Quod ut*.

Operis laborem, eundi, muniendi, oppugnandi molestiam. Cf. c. 28. Mor.

Ex hac fuga. In aliis *hac* deest.

Cap. XXI. [*Armis concrepat*. Id

concrepat; quod facere in eo consuerunt, cujus orationem approbant; summum esse Vercingetorigem ducem, nec de ejus fide dubitandum; nec majore ratione bellum administrari posse. Statuunt ut decem millia hominum delecta ex omnibus copiis in oppidum summittantur, nec solis Biturigibus communem salutem committendam censent; quod penes eos, si id oppidum retinuissent, summam victoriæ constare intelligebant.

XXII. Singulari militum nostrorum virtuti consilia cujusque modi Gallorum occurrebant, ut est summæ genus solertiæ, atque ad omnia imitanda atque efficienda, quæ ab quoque tradantur, aptissimum. Nam et laqueis falces avertebant, quas quum destinaverant, tormentis introrsus re-

fere Tacit. de Germ. mor. c. 11: « Si displicuit sententia, fremitu aspernantur; sin placuit, frameas concutiunt. » A Gallis autem hæc consuetudo ad Romanos posterioribus temporibus pervenit, ut videtur apud Ammianum. God.]

Delecta. Vossii codex *dilecti.* Ut B. Hisp. 34, « interfecti sunt hominum millia XXII. » Alia exempla dat Oud.

Quod penes eos. Clarke ex codd. *quod pœne in eo.* Sic et Græcus.

Si id oppidum. Τὸ *id* restituit Oudend. ex codd. et edd. Ita et Græcus.

[*Intelligebant.* Post hæc verba aliquid deesse putant Scaliger, *Achaintre*, et alii quidam: frustra enim requirunt quomodo et quando auxiliares copiæ in oppidum Biturigum intromissæ sint. Vossius contra nihil deesse credit, et revera nulla lacuna nec in codd. nec in Interp. gr. apparet. B.]

CAP. XXII. *Singulari... virtuti,* quam in oppugnando Avarico demonstrabant: hanc enim urbem oppugnabant. Vid. cap. 17 et 19 fin. M. Cæterum ante hoc caput lacunam esse arbitrantur vulgo; Vossius negat et omnia bene cohærere ostendit.

Laqueis falces avertebant, falces murales laqueis capiunt (Veget. de re Mil. IV, 23), et sic avertunt a muro, ne ei infigantur. [Falces h. l. non quales descripsimus falces murales, III, 14, et V, 42; sed genus arietis noto arieti simile, præterquam quod trabs, pro rotundo, præfigitur adunco ferro. Vid. Veget. IV, 23. Id. ibid. « Adversus arietes etiam, vel falces sunt plura remedia. Alii laqueis captos arietes, per multitudinem hominum de muro in obliquum trahunt, et cum ipsis testudinibus evertunt. » Vid. App. de B. Mithrid.]

Destinaverant, laqueo prehensas figebant, immotas tenebant, ne possent muro immitti. M. Sic bene Turnebus, Adv. XIV, 11, et Vossius ad h. l. Eo facit Vitruvius, X, 12: « areæ... destinandæ firmiter. » Lipsius contra volebat *distinuerant,* invitis membrania audacter, quod placet et Hotomanno pro *averterant.*

ducebant; et aggerem cuniculis subtrahebant, eo scientius, quod apud eos magnæ sunt ferrariæ, atque omne genus cuniculorum notum atque usitatum est. Totum autem murum ex omni parte turribus contabulaverant, atque has coriis intexerant. Tum crebris diurnis nocturnisque eruptionibus, aut aggeri ignem inferebant, aut milites occupatos in opere adoriebautur; et nostrarum turrium altitudinem, quantum has quotidianus agger expresserat, commissis suarum turrium malis, adæquabant; et apertos cuniculos præ-

Tormentis... reducebant. Au contortis funibus? Cf. omnino de B. Civ. III, 9: « præsectis mulierum crinibus tormenta fecerunt. » Flor., II, 15, 10: « mulieres crines suos in tormentorum vincula contulerunt. » M. Adde Petron. cap. 102: « sine tormentorum injuria. » Quinctilian. declamat., 19: « tormenta laxavi »; Gratius cyneg. v. 26: « tormento astringere »; Plaut. Curcul. II, 1, 12: « tormento non potuit retineri ferreo. »

Aggerem cuniculis subtrahebant, cuniculis ductis efficiebant ut agger, basis turrium, subsideret, turribusque impositis subtraheretur. Morus. [De cuniculis, vide B. G. III, 21.]

Ferrariæ (fodinæ). Idem narravit supra, III, 21. M.

Turribus contabulaverant. Quid sit *contabulare turres*, vid. l. V, c. 40. Sed *murum contabulare turribus* fortasse significat aliam pone aliam turrim ponere circa murum, ut ex unius tabulato transiri possit in alterius tabulatum, sitque circa murum totum propemodum continuum tabulatum: uno verbo, cingere murum contabulatis turribus. Metaphr. græc. πύργοις ἐπύργωσαν πᾶν τὸ τεῖχος. M. [Per totum murum, sed servatis intervallis, struere turres contabulatas.]

Aggeri. An vallo, quo cingebatur urbs? Metaphr. Gr. σταύρωμα. M. [Non solum hoc, sed omnes turres et machinas Romanorum *agger* significat. B.]

Quotidianus agger, tantum aggeris, quantum quotidie egerebatur seu jaciebatur. Morus. *Agger exprimit turres;* agger, basis turrium, surgens (dum altior in dies fit egesta majore copia terræ) facit, ut et turres surgant (altiores fiant). M. Sic *exprimere* est contrarium τοῦ *deprimere*. *Mali turrium committuntur,* trabes longiores, quibus constare solent turres, superimponuntur altera alteri et colligantur, ut quam longissimæ fiant. M.

Apertos cuniculos... morabantur, aperturam seu exitum cuniculi replebant, et obstruebant multis rebus, et sic morabantur hostes, ne possent adire. Ut si dicam, *hiatum antri moror,* in hiatu antri pono aliquid, quod ingredi aut egredi volentes moratur et impedit. M. [Idem esse videtur *aperire cuniculos*, ac quod Galli vocant: *éventer une mine*, ut transtulit *Turpin de Crissé*.] Cæterum totum hunc locum mutilum statuit J. C. H. eumque sic refingit.

usta et præacuta materia, et pice fervefacta, et maximi ponderis saxis morabantur, mœnibusque appropinquare prohibebant.

XXIII. Muris autem omnibus Gallicis hæc fere forma est. Trabes directæ: perpetuæ in longitudinem, paribus intervallis distantes inter se binos pedes, in solo collocantur; hæ revinciuntur introrsus, et multo aggere vestiuntur. Ea autem, quæ diximus, intervalla grandibus in fronte saxis effarciuntur. His collocatis et coagmentatis alius insuper ordo adjicitur, ut idem illud intervallum servetur, neque inter se contingant trabes, sed paribus intermissæ spatiis, singulæ singulis saxis interjectis, arcte contineantur. Sic deinceps omne opus contexitur, dum justa muri altitudo expleatur. Hoc quum in speciem varietatemque opus deforme

nostrarum turr. altit. et, quantum inter has quotid. labor aggerem evexerat (Græcus habet ἀνυψῶν) *cuniculis suarumque turrium malis* (i. e. damnis) *divexabant, et apertis cuniculis, vineasque nostras præusta*, etc.

Cap. XXIII. *Trabes directæ* (*gerade Bulken,*) [*longues poutres coupées en ligne droite*]. Mox dicit, *rectis lineis*. M.

Perpetuæ in longitudinem; continuata serie nexæ (h. e. sic, ut extrema extremis coeant, vel extremitas unius extremitati alterius illigata infixaque sit), et quidem in longitudinem. Sic, monente Oudendorpio, hoc intellexit Lambertus Bos in animadv. ad Cæs. p. 21, firmavitque sententiam conferendo Josephi loco, Bell. Jud. VII, 33, qui in ed. Havercampiana exstat lib. VII, c. 8, §. 5. Locus ipse nostro est ita similis, ut necessario cum eo sit conferendus. M. [Vid. quoque J. Lipsii Poliorceticon III, dialog. 5.]

Distantes, quoad altitudinem. Moa.

In solo collocantur, humi ponuntur, in solo porriguntur: non autem solo infiguntur sic ut erectæ stent. Monuerunt Davis. et Clark. M.

Hæ revinciuntur, copulantur per trabes alias, oblique impositas illis directis et humi porrectis. Monuerunt Rhellicanus et Hotomannus. M. Codd. quidam *ære vinciuntur*, quod ortum ex *hæ*, scripto sine aspiratione.

Introrsus, ergo in latitudinem. Moa.

Aggere, terra egesta, [et injecta inter trabes medias].

[*Intervalla.* Intervalla nempe binorum pedum inter trabes singulas. *A.*]

Adjicitur. Gr. ἐπιβάλλουσι.

Intermissæ spatiis. Frustra Hotom. *intermissis*. Sic enim et cap. 70: « Planities intermissa collibus. »

Singulis saxis, singulis saxorum stratis s. ordinibus. M.

non est, alternis trabibus ac saxis, quæ rectis lineis suos ordines servant; tum ad utilitatem et defensionem urbium summam habet opportunitatem; quod et ab incendio lapis, et ab ariete materia defendit, quæ, perpetuis trabibus pedes quadragenos plerumque introrsus revincta, neque perrumpi, neque distrahi potest.

XXIV. Iis tot rebus impedita oppugnatione, milites, quum toto tempore luto, frigore et assiduis imbribus tardarentur, tamen continenti labore omnia hæc superaverunt, et diebus XXV aggerem, latum pedes CCCXXX, altum pedes LXXX, exstruxerunt. Quum is murum hostium pæne contingeret, et Cæsar ad opus consuetudine excubaret, milites que cobortaretur ne quod omnino tempus ab opere intermitteretur: paulo ante tertiam vigiliam est animadversum fumare aggerem, quem cuniculo hostes succenderant: eodemque tempore toto muro clamore sublato, duabus portis ab utroque latere turrium eruptio fiebat. Alii faces atque aridam materiam de muro in aggerem eminus jaciebant, picem reliquasque res, quibus ignis excitari potest, fundebant; ut, quo primum occurreretur, aut cui rei ferretur auxilium, vix ratio iniri posset. Tamen, quod instituto Cæsaris duæ semper legiones pro castris excubabant, pluresque partitis temporibus erant in opere, celeriter factum est ut alii eruptionibus resisterent, alii turres reducerent aggeremque interscinderent, omnis vero ex castris multitudo ad restinguendum concurreret.

Ac saxis. Male Scaliger et recentiores *aut*, vitio operarum, ut videtur.

Materia, quidquid præter lapides in eo muro est. M.

Pedes quadragenos. An hoc longitudinem singularum trabium indicat? M. [Affirmat *Achaintre.*]

Revincta. An, *revinctis?* Sed ut omnino quamlibet admonitionem libenter feram, ita in hujusmodi præsertim loco si erroris fuero accusatus, non mirabor me errasse. Tractavit locum Lipsius Poliorcet. II, 3, et III, 5. M.

Cap. XXIV. *Picem reliquasque.* Intrusit hic Hotom. *alii*, quem Scaliger secutus, perperam.

Occurreretur. Sic Scal. bene e codice suo. Vulgo *curreretur*. Respice ad III, 4.

Pluresque. Al. *duæque*. M.

XXV. Quum in omnibus locis, consumpta jam reliqua parte noctis, pugnaretur, semperque hostibus spes victoriæ redintegraretur; eo magis quod deustos pluteos turrium videbant, nec facile adire apertos ad auxiliandum animum advertebant; semperque ipsi recentes defessis succederent, omnemque Galliæ salutem in illo vestigio temporis positam arbitrarentur: accidit, inspectantibus nobis, quod, dignum memoria visum, prætermittendum non existimavimus. Quidam ante portam oppidi Gallus, qui per manus sevi ac picis traditas glebas in ignem e regione turris projiciebat, scorpione ab latere dextro trajectus exanimatusque concidit. Hunc ex proximis unus jacentem transgressus,

Cap. XXV. *Pluteos.* Pluteus, quum est machina per se, ut B.C. II, 9: « pluteos abducere ad alium locum », est opus plexile e viminibus, non absimile cratibus, quo miles, murum oppugnans, contegere se solebat. Festus, « Plutei, inquit, crates corio crudo intentæ, quæ solebant apponi militibus, opus facientibus. » Descripsit Vegetius de re M. IV, 15, rotulisque subjectis eos promoveri potuisse tradidit. Sed quum plutei adduntur s. imponuntur vallo, ut VII, 41, 72, videntur tabulæ fuisse, vallo tecti instar impositæ. Idem Festus: « Nunc etiam tabulæ, quibus quid præsepitur, eodem nomine (plutei) dicuntur. » Sic h. l. ceperim *turrium pluteos* h. e. turrium tecta e tabulis στέγη, ut metaphr. Græc. expressit. Intelligitur etiam, quare, VII, 72, plutei aggeris appellentur lorica ejus: lorica enim est, quidquid rem præsepit. Os. in Ind.

Apertos, non tectos. M.

Animum advertebant. Sic codd. quidam; alii *animadvertebant*. Cf. I, 24.

Vestigio temporis. [Per *vestigium temporis*, intellige, momentum, temporis punctum, quasi tempus, in cursu suo, vestigia pedum suorum signet. B.]

Scorpione, scorpio, auctore Vegetio, de re Mil. IV, 22, ideo nuncupatus est, quod parvis subtilibusque spiculis infert mortem. Idem Vegetius retulit inter machinas bellicas, quibus obsessi se defendere consueverunt; et sic de B. Afric. c. 29 et 31 legitur: sed in nostro loco et de B. Afr. c. 56 est in machinis, quibus obsidentes utuntur. Hoc tamen est leve: nam redit eodem, sive oppugnando sive defendendo noceat scorpio. Machinam multis descripsit Ammianus Marcellinus, XXIII, 4, cujus locum Gesnerus in Thes. L. L. interpretatus est. Idem Ammianus, XIX, 7, dicit: « per scorpionum ferreas fundas rotundi lapides acti sunt. » Videntur ergo veteres ope scorpionis varii generis tela torsisse; ipsa vero machina ejusque tractatio, ut Gesnerus monuit, fortasse diversis temporibus diversa fuit. M.

eodem illo munere fungebatur : eadem ratione ictu scorpionis exanimato altero, successit tertius, et tertio quartus; nec prius ille est a propugnatoribus vacuus relictus locus, quam, restincto aggere, atque omni parte summotis hostibus, finis est pugnandi factus.

XXVI. Omnia experti Galli, quod res nulla successerat, postero die consilium ceperunt ex oppido profugere, hortante et jubente Vercingetorige. Id, silentio noctis conati, non magna jactura suorum sese effecturos sperabant, propterea quod neque longe ab oppido castra Vercingetorigis aberant, et palus perpetua, quæ intercedebat, Romanos ad insequendum tardabat. Jamque hoc facere noctu apparabant, quum matres familiæ repente in publicum procurrerunt, flentesque, projectæ ad pedes suorum, omnibus precibus petierunt, ne se et communes liberos hostibus ad supplicium dederent, quos ad capiendam fugam naturæ et virium infirmitas impediret. Ubi eos in sententia perstare viderunt, quod plerumque in summo periculo timor misericordiam non recipit, conclamare et significare de fuga Romanis cœperunt. Quo timore perterriti Galli, ne ab equitatu Romanorum viæ præoccuparentur, consilio destiterunt.

XXVII. Postero die Cæsar, promota turri directisque operibus, quæ facere instituerat, magno coorto imbri, non

Exanimato altero. Alii *alteri*.

[*Restincto aggere*, nempe igne qui aggerem comprehenderat.]

Omni parte. Alii *omni ea parte*. Sic et Græcus.

Cap. XXVI. *Profugere*. Hellenismus. Ita et 71, et VIII, 44; Afr. 78. [Pro *profugiendi*.]

Matres familiæ. Ita codd. Conf. I, 50. M. Al. *familias*.

Naturæ. Alii *natura* per ἓν διὰ δυοῖν.

Cap. XXVII. *Directisque operibus*. Oud. sic explicat : « oppidum versus promotis et institutis, sive ita dispositis, ut operibus illis jam factis noceri et appropinquari posset urbi. » Lectio non videtur certa : habent enim alii *derectis*, alii *directis*, *derelictis*, *erectis*, item codd. quidam, metaphr. Græc. et editt. pleræque *perfectis* : tamen si Cæsar *perfectis* scripsisset, nemo hoc mutasset. Sequor ergo Oudendorpium, et locum intelligo sicut si Cæsar scripsisset :

inutilem hanc ad capiendum consilium tempestatem arbitratus, quod paulo incautius custodias in muro dispositas videbat, suos quoque languidius in opere versari jussit, et, quid fieri vellet, ostendit. Legiones intra vineas in occulto expeditas cohortatur, ut aliquando pro tantis laboribus fructum victoriæ perciperent : his, qui primi murum ascendissent, præmia proposuit, militibusque signum dedit. Illi subito ex omnibus partibus evolaverunt, murumque celeriter compleverunt.

XXVIII. Hostes, re nova perterriti, muro turribusque dejecti, in foro ac locis patentioribus cuneatim constiterunt, hoc animo, ut, si qua ex parte obviam contra veni-

promota turri directisque (ad urbem aliis) *operibus* (machinis, oppugnando destinatis). Cf. cap. 19 extr. Mor.

In occulto est mera explicatio verborum *intra vineas*, nec expressit metaphr. Græca, et abest a codicibus quatuor : nam qui sunt intra vineas, medias inter vineas, hi sunt vineis s. machinis illis tecti. Quod ergo intra vineas fit, id fit in occulto, ut hostes id cernere nequeant. Lectiones variæ aut sunt falsæ, ut *extra vineas* : aut sunt interpretamenta, ut *extra castra*, vel, *juxta vineas* : aut sunt a librariis e pluribus conflatæ, ut *extra castra vineas*, seu *extra castra vineasque* : legitur etiam in codd. pluribus *legionibus expeditis*, recte. Ergo, quo et Oudendorpius inclinat, legendum erit : *Legionibus intra vineas expeditis, cohortatur* (malim cum aliis, *cohortatus*), *ut aliquando*... Hanc constructionem imperiti non potuerant concoquere, etsi recta est; sed putarunt *legiones cohortatur* esse conjungendum. M. [Laudandus sane *Achaintre* quum censet *occulto* retinendum esse; sed vituperandus quum præferendum fore dicit : *intra castra vineasque* quod quidem male interpretatur sic : « *entre le camp et les ouvrages avancés.* » *Intra* idem est ac *citra, post*, et *citra, post* vineas esse, idem est ac : *inter castra et vineas*. B.]

Expeditas, ad pugnam remque gerendam paratas. M.

Ascendissent. Cod. Andin. *escendissent*. Conf. Gronov. ad Liv. II, 28. Adde omnino Oud. ad Suet. Jul. 61. Ob. Mant.

[*Præmia*. Muralem coronam censeo, quam Gellius ait fuisse muri pinnis decoratam. Sic autem res fiebat : Imperator, re divina facta, in concionem omnes copias vocabat, astantesque, qui fortiter aliquid fecerant, primum laudibus prosequebatur, factoque renarrato, et aliis ejusmodi, si qua gesta fuissent, coram tota multitudine corona donabat. God.]

Cap. XXVIII. *Obviam* deleverim : est interpretamentum verbi : *contra*.

retur, acie instructa depugnarent. Ubi neminem in æquum locum sese demittere, sed toto undique muro circumfundi viderunt, veriti ne omnino spes fugæ tolleretur, abjectis armis, ultimas oppidi partes continenti impetu petiverunt: parsque ibi, quum angusto portarum exitu se ipsi premerent, a militibus; pars, jam egressa portis, ab equitibus est interfecta: nec fuit quisquam, qui prædæ studeret. Sic et Genabensi cæde, et labore operis incitati, non ætate confectis, non mulieribus, non infantibus pepercerunt. Denique ex omni eo numero, qui fuit circiter XL millium, vix DCCC, qui primo clamore audito se ex oppido ejecerant, incolumes ad Vercingetorigem pervenerunt. Quos ille, multa jam nocte, silentio ex fuga excepit, (veritus ne qua in castris ex eorum concursu et misericordia vulgi seditio oriretur,) ut, procul in via dispositis familiaribus suis principibusque civitatum, disparandos deducendosque ad suos curaret, quæ cuique civitati pars castrorum ab initio obvenerat.

XXIX. Postero die concilio convocato consolatus cohor-

Idem Hotomanno visum est. M. Ursinus cum Faerno expungit *contra*. Si vulg. verum, pleonasmus est, qualis B. C. III, 61: « vulgo universi. »

Spes. Cod. reg. *spes omnis*.

Genabensi cæde. Cf. cap. 3. M.

Labore operis, quia in munitione tantum laboris et molestiæ exhauriendum fuerat. Conf. c. 20. M. [Cæterum quamlibet excusationem afferat, est sane execrandum crudelitatis exemplum. B.]

Ex omni eo numero. Id *eo* addunt boni codd. et amat ita struere noster. Vid. c. 79, « Omnem eam planitiem »; B. Al. 9, « Omni illa regione ».

Ex fuga excepit. Alii contra omnes fere codices, *sic ex fuga excepit*. Voluere locum explicare: nam *sic* intelligendum est. M. Cf. not. ad III, 14; V, 15; i. e. intercepit in via.

Disparandos, sejungendos, separandos. Vid. Plautus in prologo Rud. v. 6. Duo codd. habent, *dispertiendos*. Sic Oudendorpius h. l. explicat, defendit et illustrat. Addatur Cic. de Invent. I, 28, ubi *disparare* explicatur verbo separare. M.

Ad suos, in eam partem castrorum, ubi sui erant. Ergo quum exercitus Gallicus constaret multarum civitatum hominibus, homines singularum civitatum tenebant singulas castrorum partes. Qui igitur nunc e fuga excipiuntur, hi deducuntur in eam partem castrorum, in qua populares eorum seorsim erant. Cf. cap. 36. M.

tatusque est, ne se admodum animo demitterent, neve perturbarentur incommodo : non virtute, neque in acie vicisse Romanos, sed artificio quodam et scientia oppugnationis, cujus rei fuerint ipsi imperiti : errare, si qui in bello omnes secundos rerum proventus exspectent : sibi nunquam placuisse Avaricum defendi, cujus rei testes ipsos haberet; sed factum imprudentia Biturigum et nimia obsequentia reliquorum, uti hoc incommodum acciperetur : id tamen se celeriter majoribus commodis sanaturum. Nam, quæ ab reliquis Gallis civitates dissentirent, has sua diligentia adjuncturum, atque unum consilium totius Galliæ effecturum, cujus consensu ne orbis quidem terrarum possit obsistere : idque se prope jam effectum habere. Interea æquum esse ab iis communis salutis causa impetrari, ut castra munire instituerent, quo facilius repentinos hostium impetus sustinere possent.

XXX. Fuit hæc oratio non ingrata Gallis, maxime quod ipse animo non defecerat, tanto accepto incommodo, neque se in occultum abdiderat, et conspectum multitudinis fugerat : plusque animo providere et præsentire existimabatur, quod, re integra, primo incendendum Avaricum, post deserendum censuerat. Itaque, ut reliquorum imperatorum res adversæ auctoritatem minuunt, sic hujus ex con-

Cap. XXIX. *In acie*. Sic noster passim. Alii *acie*.

[*Errare, si qui in bello :* « nusquam enim, ait Livius, lib. xxv, minus quam in bello eventus respondent. » Et Senec. Theb. act. iv, v. 629 : « Fortuna belli semper ancipiti in loco est. »]

Proventus. Vulgo *eventus*, sed illud Davis. et Oudendorp. bene defenderunt. Morus. Conf. et Suet. Aug. 94; et Val. Max. iii, 2, 5, ext.

Obsequentia. De re v. cap. 15. M. De verbo v. *Berger* de pulchrit. orationis, p. 427. Refertur ad misericordiam vulgi cap. præced.

Sanaturum. Forsan *Sarciturum* Bentl.

Consensu. Vulgo *consensui*. Cf. i, 16. M.

Cap. XXX. *Et conspectum multitudinis*. Sic boni codd. et edd. vet. Vulgo recentiores *neque*.

Providere. E longinquo videre. V. Oud. ad Suet. Aug. 10.

Avaricum ... censuerat. Conf. c. 14. M.

trario dignitas, incommodo accepto, in dies augebatur : simul in spem veniebant ejus affirmatione de reliquis adjungendis civitatibus, primumque eo tempore Galli castra munire instituerunt, et sic sunt animo consternati, homines insueti laboris, ut omnia, quæ imperarentur, sibi patienda et perferenda existimarent.

XXXI. Nec minus, quam est pollicitus, Vercingetorix animo laborabat ut reliquas civitates adjungeret, atque earum principes donis pollicitationibusque alliciebat. Huic rei idoneos homines deligebat, quorum quisque aut oratione subdola, aut amicitia facillime capi posset. Qui Avarico expugnato refugerant, armandos vestiendosque curat. Simul ut deminutæ copiæ redintegrarentur, imperat certum numerum militum civitatibus, quem, et quam ante diem in castra adduci velit; sagittariosque omnes, quorum erat permagnus in Gallia numerus, conquiri et ad se mitti jubet. His rebus celeriter id, quod Avarici deperierat, expletur. Interim Teutomatus, Olloviconis filius, rex Nitiobrigum, cujus pater ab senatu nostro amicus erat appellatus, cum magno equitum suorum numero, et quos ex Aquitania conduxerat, ad eum pervenit.

XXXII. Cæsar Avarici complures dies commoratus,

Patienda et perferenda. Sic Oud. ex codd. restituit. Ita et Horat. Ep. 1, 15, 17 : « Rure meo possum quidvis perferre patique. »

Cap. XXXI. *Donis pollicitationibusque.* Alii inepte *bonis pollicitationibus.*

Quorum quisque oratione... aut amicitia ...capi posset. Hunc esse ordinem verborum, Clarkius et Oudend. monuerunt : et sic metaphrastes Græcus interpretatus est. M. Pro *aut orat. subd.*, Scaliger vitio operarum *et or. subd.* quod dein ad alias editiones fluxit. *Capi* in aliis deest. [Tacit. hist. III, 10; iis qui legati missi sunt, ait Tacitus, « facundia adsit, mulcendique vulgum artes et auctoritas. »]

Rex Nitiobrigum. De his Vercingetorigi conciliatis vid. c. 7. M. Nomen viri, c. 46, mire variatur in codd. Græcus habet Τευτομάτος. Mihi non dubium est, legendum *Teutomarus;* hæc terminatio a *mar*, celebris, frequens fuit in nominibus antiquis Celticis. Sic *Virdumarus* et similia.

Cap. XXXII. [*Avarici*, quidam codd. *Avarico*, sed dativum illud pos-

summamque ibi copiam frumenti et reliqui commeatus nactus, exercitum ex labore atque inopia refecit. Jam prope hieme confecta, quum ipso anni tempore ad gerendum bellum vocaretur, et ad hostem proficisci constituisset, sive eum ex paludibus silvisque elicere, sive obsidione premere posset; legati ad eum principes Æduorum veniunt, oratum, « ut maxime necessario tempore civitati subveniat: summo esse in periculo rem; quod quum singuli magistratus antiquitus creari, atque regiam potestatem annum obtinere consuessent, duo magistratum gerant, et se uterque eorum legibus creatum esse dicat. Horum esse alterum Convictolitanem, florentem et illustrem adolescentem; alterum Cotum, antiquissima familia natum, atque ipsum hominem summæ potentiæ et magnæ cognationis; cujus frater Valetiacus proximo anno eumdem magistratum gesserit: civitatem omnem esse in armis, divisum senatum, divisum populum; suas cujusque eorum clientelas. Quod si diutius alatur controversia, fore uti pars cum parte civitatis confligat; id ne accidat, positum in ejus diligentia atque auctoritate.

XXXIII. Cæsar, etsi a bello atque hoste discedere detrimentosum esse existimabat, tamen, non ignorans quanta ex dissensionibus incommoda oriri consuessent, ne tanta

terioris latinitatis est, et grammatices legibus repugnat, ut notavit Oud.]

Annum obtinere. Conf. 1, 16. M. Alii *annuam*. Glossa est.

Valetiacus. Alii *Vedeliacus*. Sed et Græcus Βαλετιακός.

Populum; suas. Plerique, *populum in suas*. Deleverim *in*, quia a codd. plerisque et edd. vett. abest, et ipse Oudendorp. agnovit Scaligerum primum illud *in* exhibuisse. Ergo sic procurrit oratio: *divisum senatum, divisum populum; suas cujusque eorum clientelas* (esse). Frangit vim orationis illud *in*. M. Omnino delendum, delevi. [Delevit et *Achaintre*.]

Cap. XXXIII. *Detrimentosum*. Verbum alibi non occurrere multi monuerunt, volueruntque corrigi, et legitur pro eo in codd. duobus *detrimento suo*, aut in uno *detrimentum summum*. Prior lectio est nihili, altera ferri potest. Sed si verbum hoc analogiæ convenit, quidni Cæsar videatur hoc posuisse? Formatum est, ut *portentosus* a *portentum*. Bentl. forsan *detrimentum sibi fore*.

et tam conjuncta populo Romano civitas, quam ipse semper aluisset, omnibusque rebus ornasset, ad vim atque ad arma descenderet, atque ea pars, quæ minus sibi confideret, auxilia a Vercingetorige arcesseret, huic rei prævertendum existimavit; et quod legibus Æduorum iis, qui summum magistratum obtinerent, excedere ex finibus non liceret, ne quid de jure aut de legibus eorum deminuisse videretur, ipse in Æduos proficisci statuit, senatumque omnem, et quos inter controversia esset, ad se Decetiam evocavit. Quum prope omnis civitas eo convenisset, docereturque, paucis clam convocatis, alio loco, alio tempore atque oportuerit, fratrem a fratre renuntiatum, quum leges duo ex una familia, vivo utroque, non solum magistratus creari vetarent, sed etiam in senatu esse prohiberent, Cotum imperium deponere coegit; Convictolitanem, qui per sacerdotes more civitatis, intromissis magistratibus, esset creatus, potestatem obtinere jussit.

[*Quæ minus sibi confideret*, pars inferior, victa.]

De legibus. Bene sic repetitur præpositio more Cæsaris, auctoritate codd.

Decetiam. Hoc nomen Ursinus in suo codice, et Oudend. in septem MSS. optimis reperit. Alii habent *etiam*, aut omnino omittunt hoc verbum. Ursinum Scaliger et Cellarius jam secuti erant. Wesselingius in nota ad Antonini itinerar. p. 367, Ursinum probavit. M. Hodie *Decize*. Cf. *d'Anville*, *Not. de la Gaule*.

[*Alio loco, alio tempore*: scil. quum rescivisset Cotum a Valetiaco fratre, non hoc loco nec tempore quo oportuerit, paucis præsentibus fuisse creatum, dum, etc. B.]

Duo. Sic et v, 38. Cf. Gron. ad Liv. xxxv, 21. Vulgo *duos*.

Imperium. Vulgo *magistratum* contra codd. teste Oudendorpio. M. Glossa erat.

Intromissis. Oberlin. scribit *intermissis magistratibus*, sed addit: assentior Davisio, *intromissis magistratibus* legenti, e vestigiis metaphraseos Græcæ, quæ παρόντων τῶν ἀρχόντων habet. Accedere mihi videtur hæc causa, quod Cæsar singula singulis opponit, et Cotum *a fratre*, Convictolitanem *a sacerdotibus*; illum *paucis clam convocatis*, hunc *intromissis magistratibus* creatum dicit. Clarkius etiam probavit emendationem Davisii; sin cui vulgata placeat, putat sensum esse posse, *quo tempore vacabat magistratus*. Sed nonne hæc esset περίστασις plane supervacua? Lamberti Bosii conjectura, ex ejus animadv. ad Cæs. p. 22, ab Oudendorpio jam prolata, *intermixtis magistratibus*, rem eam-

XXXIV. Hoc decreto interposito, cohortatus Æduos ut controversiarum ac dissensionum obliviscerentur, atque, omnibus omissis his rebus, huic bello servirent, eaque, quæ meruissent, præmia ab se, devicta Gallia, exspectarent, equitatumque omnem et peditum millia X sibi celeriter mitterent, quæ in præsidiis rei frumentariæ causa disponeret, exercitum in duas partes divisit; IV legiones in Senones Parisiosque Labieno ducendas dedit; VI ipse in Arvernos, ad oppidum Gergoviam secundum flumen Elaver duxit: equitatus partem illi attribuit, partem sibi reliquit. Qua re cognita, Vercingetorix, omnibus interruptis ejus fluminis pontibus, ab altera Elaveris parte iter facere cœpit.

XXXV. Quum uterque utrique esset exercitus in conspectu, fereque e regione castra poneret, dispositis exploratoribus, necubi effecto ponte Romani copias traducerent, erat in magnis Cæsari difficultatibus res, ne majorem æstatis partem flumine impediretur; quod non fere ante au-

dem, quam Davisii emendatio, exprimit. E mente Juriuii intellig. *vacantibus*. M. Dubitat Oud. an non *intromittere* valere possit admittere. [Admisit *Achaintre*.]

Cap. XXXIV. *His rebus*. Oud. restituit *his* e codd. et edd. vet.

[*Illi*, Labieno.]

Elaveris. Hoc est additamentum recentius. Cæsar scripserat, *ab altera parte*: alius deinde explicavit sic, *ab altera fluminis parte*: alius, *ab altera Elaveris parte*; nam hæc est varietas scripturæ in h. l. Videtur Oudendorpio idem placuisse, etsi fluctuat. M.

Cap. XXXV. *Quum uterque ... poneret*. Tam multiplex est h. l. varietas, diligenter enarrata ab Oudendorpio, ut vulgata lectio non possit certo dici a Cæsare profecta, et locum additamentis obrutum esse appareat, quibus resectis, fortasse prima lectio reperiri poterit, quam fuisse puto hanc: *Quum utrinque essent in conspectu, fere castris castra opponebant. Dispositis.....* Sic *utrinque* explicatum est ascriptis verbis, *uterque exercitus*; et *e regione* quale sit glossema facile intelligitur. *Opponere* est a Lipsio: codd. enim verbum simplex *ponere* habent. Cæterum *que* post *fere* abest a quibusdam, et *ponebant* in pluribus legitur. M. In multis codd. et edd. vet. legitur: *Quum uterque utrinque existent*. Morus dederat *e reg. castris castra p.* Sic et Oud. in ed. priore cum Scaligero et aliis, sed in ed. posteriore recte τὸ *castris* omisit. [Servavit *castris Achaintre*, ex suis optt. codd.]

Non fere ante. Cod. Leid. *non fere nisi ante*. Sensu eodem. In causa nives in montibus liquefactæ.

tumnum Elaver vado transiri solet. Itaque, ne id accideret, silvestri loco castris positis, e regione unius eorum pontium, quos Vercingetorix rescindendos curaverat, postero die cum duabus legionibus in occulto restitit; reliquas copias cum omnibus impedimentis, ut consueverat, misit, captis quibusdam cohortibus, uti numerus legionum constare videretur. His, quam longissime possent, progredi jussis, quum jam ex diei tempore conjecturam caperet in castra perventum, iisdem sublicis, quarum pars inferior integra remanebat, pontem reficere cœpit. Celeriter effecto opere, legionibusque traductis, et loco castris idoneo delecto, reliquas copias revocavit. Vercingetorix, re cognita, ne contra suam voluntatem dimicare cogeretur, magnis itineribus antecessit.

Captis...cohortibus. Et hæc est incerta lectio. Pro *captis* pauci codd. recentes habent *demptis :* verbum numeri *quartis* abest a plerisque : *quibusque* non nisi in uno cod. videtur exstare, pro quo codd. omnes *quibusdam* habent, præter unum, in quo est *quidem*. Sic per codd. verior lectio erit : *captis quibusdam cohortibus*. Etsi autem res certa est Cæsarem efficere voluisse, ne hostes sentirent duas legiones restitisse in occulto; sed ut putarent omnes sex legiones, vid. c. 34, esse integras : tamen quæri potest, quid hoc sibi velit, eum hoc effecisse, *captis quibusdam cohortibus*. Haud dubie ex his *cohortibus quibusdam* confecit aliquam militum manum, quæ videretur esse instar duarum legionum relictarum. Vitium est in verbo *captis*. Cæterum rem, hoc capite narratam, repetiit Polyænus in Strateg. VIII, 23, 9. Conf. Dio Cass. XL, 35. M. Cellarius probat lectionem *demptis quartis quibusque cohortibus*, et admittit expositionem D. Vossii : Cæsar sex legiones in Arvernos duxit, cap. 34, secundum flumen Elaver ad Gergoviam, dein, quum id flumen astu transire non posset, cum duabus legionibus restitit, quas dempta quaque quarta cohorte confecit; reliquas copias misit. Sic ex LX cohortibus captæ XV speciem duarum legionum, et XLV reliquæ sex legionum speciem præbebant. Bentl. volebat *exemptis quibusdam cohortibus*. Jurinius Clarkii emendationem *demptis quibusdam coh.* probat et Vossii explicationem rejicit. [Lectionem, quam admisi, jam receperat *Achaintre* ex suis optt. *Captis* hic est, retentis.]

Traductis. Cod. Carrar. *transmissis.*

[*Antecessit.* Ea sunt verba quibus Vercingetorigem vituperat *Turpin de Crissé*, t. II, p. 62 : « La conduite du général gaulois mérite » bien plus d'être blâmée; sa pré» voyance et son habileté semblent

XXXVI. Cæsar ex eo loco quintis castris Gergoviam pervenit, equestrique prælio eo die levi facto, perspecto urbis situ, quæ, posita in altissimo monte, omnes aditus difficiles habebat, de expugnatione desperavit; de obsessione non prius agendum constituit, quam rem frumentariam expedisset. At Vercingetorix, castris prope oppidum in monte positis, mediocribus circum se intervallis separatim singularum civitatum copias collocaverat; atque omnibus ejus jugi collibus occupatis, qua despici poterat, horribilem speciem præbebat : principesque earum civitatum, quos sibi ad consilium capiendum delegerat, prima luce quotidie ad se jubebat convenire, seu quid communicandum, seu quid administrandum videretur : neque ullum fere diem intermittebat, quin equestri prælio, interjectis sagittariis,

» ici l'avoir abandonné. Le lieu rempli de bois où César était venu camper devait lui être suspect. Il devait croire que ce n'était pas sans raison que son ennemi avait choisi un poste aussi couvert, et si voisin d'un pont qui pouvait être aisément réparé. Il fallait sans doute suivre les quatre légions qui décampèrent le lendemain; mais il aurait dû laisser un corps de troupes vis-à-vis de ce pont rompu; il fallait placer un corps intermédiaire entre celui-là et sa grande armée; établir une communication facile entre ces trois divisions, et surtout envoyer des détachemens plus près de l'Allier, afin d'être informé des moindres mouvemens de l'ennemi. Alors César n'aurait certainement pas tenté de rétablir le pont. La campagne se serait passée en marches et contre-marches, sans aucun avantage marqué de part et d'autre; mais elle aurait été perdue pour les Romains, et c'était » autant de gagné pour les Gaulois.»]

Cap. XXXVI. [*Quintis castris.* Nempe quinta die, quum quaque die castra metari solerent Romani. *A.*]

De expugnatione ... constituit. Sensus est perspicuus : vidit non posse urbem capi, etsi obsideretur; voluit tamen eam obsidione aliquandiu premere, sed commeatu antea proviso. Et hic sensus in metaphr. Græc. expressus est. Quum autem codd. aliquot non habeant verba, *desperavit, de obsessione*, quæ et Julius Celsus omisit; quumque alii rursus *oppugnatione* pro *expugnatione* exhibeant; non male suspicatur Oudendorpius Cæsarem simpliciter scripsisse : *de oppugnatione non prius agendum constituit.* M. Si proba est lectio vulgata, intelligenda est *expugnatio subita.*

Prope oppidum. Al. *pro oppido.*

Qua despici poterat in castra Romana. Cf. c. 45. M.

[*Horribilem*, immensa multitudine in armis. B.]

quid in quoque esset animi ac virtutis suorum periclitaretur. Erat e regione oppidi collis sub ipsis radicibus montis, egregie munitus, atque ex omni parte circumcisus: (quem si tenerent nostri, et aquæ magna parte et pabulatione libera prohibituri hostes videbantur; sed is locus præsidio ab iis non nimis firmo tenebatur :) tamen silentio noctis Cæsar, ex castris egressus, prius quam subsidio ex oppido veniri posset, dejecto præsidio, potitus loco, duas ibi legiones collocavit, fossamque duplicem duodenum pedum a majoribus castris ad minora perduxit, ut tuto ab repentino hostium incursu etiam singuli commeare possent.

XXXVII. Dum hæc ad Gergoviam geruntur, Convictolitanis Æduus, cui magistratum adjudicatum a Cæsare demonstravimus, sollicitatus ab Arvernis pecunia, cum quibusdam adolescentibus colloquitur, quorum erat princeps Litavicus atque ejus fratres, amplissima familia nati adolescentes. Cum iis præmium communicat, hortaturque « ut se liberos et imperio natos meminerint : unam esse

Periclitaretur. Plane sic II, 8, et Al. c. 13, nil ergo correclione opus.

Prohibituri. Cod. Reg. *prohiberi.*

Non nimis firmo. Canterus, Var. Lect. II, 28, *non minus firmo;* et sio exhibel cod. Norvic. sed præstal vulg. Verum quod mox sequilur *tamen* mulandum est in *tum*, ul est in edil. Rob. Slephani. Hotom. satis acule dabal : *non nimis firmo tamen tenebatur.* Omissum a librario adverbium loco molum videri potest. [*Minus* in suis codd. legebat *Achaintre.*]

Tamen silentio noctis. Jurinius velit *itaque s. n.*

CAP. XXXVII. *Adjudicatum.* Alii *assignatum.*

Demonstravimus; cap. 33. De his Æduorum molitionibus cf. Dio Cass. XL, 37. M.

Litavicus. Nummos ejus duo ex auro profert *Bouteroue*, *des Monnoyes de France*, pag. 48. Exhibet eos el *Havercamp* ad Orosium, VI, II, additque tertium ex suo museo. Epigraphe ibi occurrit LITA, vel LITAVI. Quod pone caput conspicitur *c* notal *Cabillonum.* Priores duo nummos offert etiam *Pellerin, Rec.* I, tab. V, 5, el *Rec.* III, tab. CXXIV, 6. In posleriore autem epigraphen LITAV perperam in LITAN converlendam statuil, et de *Litanobriga* explical, cujus mentio in itin. Antonini.

Præmium communicat, pecuniam, qua sollicitatus fuerat. HOTOMANNUS. Altera leclio *primum*, quæ etiam in melaphr. Græc. occurril, nihili est. M.

Æduorum civitatem, quæ certissimam Galliæ victoriam distineat; ejus auctoritate reliquas contineri; qua traducta, locum consistendi Romanis in Gallia non fore: esse nonnullo se Cæsaris beneficio affectum, sic tamen, ut justissimam apud eum causam obtinuerit; sed plus communi libertati tribuere: cur enim potius Ædui de suo jure et de legibus ad Cæsarem disceptatorem, quam Romani ad Æduos, veniant?» Celeriter adolescentibus, et oratione magistratus, et præmio deductis, quum se vel principes ejus consilii fore profiterentur, ratio perficiendi quærebatur, quod civitatem temere ad suscipiendum bellum adduci posse non confidebant. Placuit uti Litavicus decem illis millibus, quæ Cæsari ad bellum mitterentur, præficeretur, atque ea ducenda curaret, fratresque ejus ad Cæsarem præcurrerent. Reliqua, qua ratione agi placeat, constituunt.

XXXVIII. Litavicus, accepto exercitu, quum millia passuum circiter XXX ab Gergovia abesset, convocatis subito militibus, lacrimans, « Quo proficiscimur, inquit, milites? Omnis noster equitatus, omnis nobilitas interiit: principes civitatis, Eporedirix et Virdumarus, insimulati prodi-

Distineat. Al. *detineat*; i. e. moretur; obice suo impedit quin victoria sit solida et continua.

Disceptatorem. Aliæ lectiones, *disceptaturi*, *disceptatum*, sunt corruptiones veræ lectionis. M. [*Disceptator*, qui litem dirimit, judex et arbiter.] Utitur hac voce Plautus, Mostell. v, 2, 16. Cf. Gron. ad Liv. xxxviii, 35.

Oratione. Al. *ratione*.

Præmio deductis, a societate Romana ad Gallos, ut antea Ædui *traducti* a Romanis ad Gallos. Ergo non opus est cum Vossio *præmii spe ductis* legere, aut cum aliis dubitare, an *deduci* possit poni pro *adduci*. Manet verbo sua vis, deduci ab sociis. M. Græcus χρημάτων ἐλπίδι.

Decem illis millibus. Vid. cap. 34. M.

Cap. XXXVIII. *Equitatus...nobilitas*. Extremo hoc capite, *equites et principes*. M.

Eporedirix et Virdumarus. Hi cum equitatu ad Cæsarem præcurrerant. Conferatur caput 39. Mor.— *Eporedirix*, vulgo *Eporodorix*. Verum clarissimus Millinus in Monetis antiquis ined. tom. 1, pag. 146, e lapide detecto anno 1792 in fundamentis arcis Boruonis (*Bourbon Lancy*) docet ducis nomen esse quale dedimus, ejusque filium *Magnum* clientem fuisse Cæsaris, as-

tionis, ab Romanis indicta causa interfecti sunt. Hæc ab iis cognoscite, qui ex ipsa cæde fugerunt; nam ego, fratribus atque omnibus meis propinquis interfectis, dolore prohibeor, quæ gesta sunt, pronuntiare. » Producuntur ii, quos ille edocuerat quæ dici vellet, atque eadem, quæ Litavicus pronuntiaverat, multitudini exponunt : « omnes equites Æduorum interfectos, quod collocuti cum Arvernis dicerentur; ipsos se inter multitudinem militum occultasse, atque ex media cæde profugisse. » Conclamant Ædui, et Litavicum, ut sibi consulat, obsecrant. « Quasi vero, inquit ille, consilii sit res; ac non necesse sit nobis Gergoviam contendere, et cum Arvernis nosmet conjungere. An dubitamus quin, nefario facinore admisso, Romani jam ad nos interficiendos concurrant? Proinde, si quid est in nobis animi, persequamur eorum mortem, qui indignissime interierunt, atque hos latrones interficiamus. » Ostendit cives Romanos, qui ejus præsidii fiducia una erant. Continuo magnum numerum frumenti commeatusque diripit, ipsos crudeliter excruciatos interficit : nuntios tota civitate Æduorum dimittit, eodem mendacio de cæde equitum et principum permovet : hortatur ut simili ratione, atque ipse fecerit, suas injurias persequantur.

XXXIX. Eporedirix Æduus, summo loco natus adolescens et summæ domi potentiæ, et una Virdumarus, pari

sumpto nomine *C. Julii*. En monumentum :

C. JULIUS EPOREDIRIGIS F. MAGNUS
PRO L. JULIO CALENO FILIO
SORMANIEE DAMONÆ
VOT. SOI

ubi linea penultima legendum SORVONI ET, et ultima VOTUM SOLVIT. — *Virdumarus*, vulgo *Viridomarus*. Ast in codd. variis et in fastis Romanis triumphalibus legitur *Virdumarus*, quod nomen Schottus restituit apud Victorem, de Viris ill., c. 45. Ita etiam Propertius IV, 10, 41, ubi videndus Broukhusius.

Omnes equites. Alii *multos*.

[*Consilii sit res*, deliberatione opus sit in tali re. B.]

[*Præsidii fiducia*. Mercatores Romanos intelligit qui erant inter 10,000 Æduorum in præsidiis a Cæsare dispositorum, rei frumentariæ causa.]

Permovet. Alii *permonet*. Male.

Injurias. Passive sumitur. V. Gellius, IX, 12.

ætate et gratia, sed genere dispari, quem Cæsar, sibi ab Divitiaco traditum, ex humili loco ad summam dignitatem perduxerat, in equitum numero convenerant, nominatim ab eo evocati. His erat inter se de principatu contentio, et in illa magistratuum controversia, alter pro Convictolitane, alter pro Coto, summis opibus pugnaverant. Ex iis Eporedirix, cognito Litavici consilio, media fere nocte rem ad Cæsarem defert; orat, « ne patiatur civitatem pravis adolescentium consiliis ab amicitia populi Romani deficere, quod futurum provideat, si se tot hominum millia cum hostibus conjunxerint, quorum salutem neque propinqui negligere, neque civitas levi momento æstimare posset. »

XL. Magna affectus sollicitudine hoc nuntio Cæsar, quod semper Æduorum civitati præcipue indulserat, nulla interposita dubitatione, legiones expeditas quatuor equitatumque omnem ex castris educit: nec fuit spatium tali tempore ad contrahenda castra, quod res posita in celeritate videbatur. C. Fabium legatum cum legionibus II castris præsidio relinquit. Fratres Litavici quum comprehendi jussisset, paulo ante reperit ad hostes profugisse. Adhortatus milites, ne necessario tempore itineris labore permoveantur, cupidissimis omnibus, progressus millia passuum XXV, agmen Æduorum conspicatus, immisso equitatu, iter eorum moratur atque impedit, interdicitque omnibus, ne quemquam

CAP. XXXIX. *Perduxerat.* Mallet Oud. *produxerat.* Dounæus quoque ad Demosth. or. de pace, p. 134, mallet hic *produxerat.* Cf. Burm. ad Suet. Claud. 4.

Pugnaverant. Bene sic codd. et edd. vet. Alii *pugnaverat.*

Quorum salutem... posset. Ergo Ædui non desererent illa tot millia suorum, nec contra eos cum Cæsare consentient. M.

CAP. XL. *Ad contrahenda castra.* Hoc quid sit, ex alio loco, v, 49, disci potest. Cf. mox c. 41, ubi hæc castra dicuntur fuisse magna, magno ambitu. Add. Jul. Celsus, p. 138. M.

Posita in celeritate videbatur. Vulgo *in celer. pos. esse vid.* Correxit Oud. e codd.

[*Ne necessario tempore.* Ne labore itineris permoveantur, quum tempus et res eum laborem necessario requirerent. B.]

Ne quemquam interficiant. Cod.

interficiant. Eporedirigem et Virdumarum, quos illi interfectos existimabant, inter equites versari, suosque appellare jubet. Iis cognitis, et Litavici fraude perspecta, Ædui manus tendere, deditionem significare, et projectis armis mortem deprecari incipiunt. Litavicus cum suis clientibus, quibus more Gallorum nefas est, etiam in extrema fortuna deserere patronos, Gergoviam profugit.

XLI. Cæsar, nuntiis ad civitatem Æduorum missis, qui suo beneficio conservatos docerent, quos jure belli interficere potuisset, tribusque horis noctis exercitui ad quietem datis, castra ad Gergoviam movit. Medio fere itinere, equites, ab Fabio missi, quanto res in periculo fuerit exponunt; summis copiis castra oppugnata demonstrant; quum crebro integri defessis succederent, nostrosque assiduo labore defatigarent, quibus propter magnitudinem castrorum perpetuo esset eisdem in vallo permanendum; multitudine sagittarum atque omni genere telorum multos vulneratos: ad hæc sustinenda magno usui fuisse tormenta: Fabium discessu eorum, duabus relictis portis, obstruere cæteras, pluteosque vallo addere, et se in posterum diem similem ad casum parare. His rebus cognitis, Cæsar summo studio militum ante ortum solis in castra pervenit.

XLII. Dum hæc ad Gergoviam geruntur, Ædui, primis nuntiis ab Litavico acceptis, nullum sibi ad cognoscendum spatium relinquunt. Impellit alios avaritia, alios iracundia

Oxon. *ne quis quem interficiat*, ut v, 58. Probant *Wasse* et Oudendorp.

CAP. XLI. *In periculo fuerit.* Clarkius præfert *esset* e cod. Regio, sed non necesse. Intellige *fuerit* tum, quum equites dimissi.

Eisdem, militibus. Ergo non legendum *eodem*. [Quum integri nimirum nulli essent milites qui defessis succederent. CLARK.]

Omni genere telorum. Sic codd. Bene. Alii *omnis generis.*

Tormenta. Si non necessaria, ingeniosa tamen est emendatio Hotomanni, qui *tomenta* legi malit. Confirmat loco valde simili, e libris de B. Civ. III, 44 extr. M. Nihil hic sani.

Pluteos. *Schutzbreter*, *mantelets.*

CAP. XLII. *Nuntiis...acceptis.* Hos miserat Litavicus; v. c. 38 extr. M.

et temeritas, quæ maxime illi hominum generi est innata, ut levem auditionem habeant pro re comperta. Bona civium Romanorum diripiunt, cædes faciunt, in servitutem abstrahunt. Adjuvat rem proclinatam Convictolitanis, plebemque ad furorem impellit, ut, facinore admisso, ad sanitatem pudeat reverti. M. Aristium tribunum militum, iter ad legionem facientem, data fide ex oppido Cabillono educunt: idem facere cogunt eos, qui negotiandi causa ibi constiterant. Hos continuo in itinere adorti, omnibus impedimentis exuunt; repugnantes diem noctemque obsident; multis utrinque interfectis, majorem multitudinem ad arma concitant.

XLIII. Interim nuntio allato omnes eorum milites in potestate Cæsaris teneri, concurrunt ad Aristium; nihil publico factum consilio demonstrant; quæstionem de bonis direptis decernunt; Litavici fratrumque bona publicant; legatos ad Cæsarem sui purgandi gratia mittunt. Hæc faciunt recuperandorum suorum causa: sed, contaminati facinore, et capti compendio ex direptis bonis, quod ea res ad multos pertinebat, et timore pœnæ exterriti, consilia clam de bello inire incipiunt, civitatesque reliquas legationibus sollicitant. Quæ tametsi Cæsar intelligebat, tamen, quam mitissime potest, legatos appellat: « nihil se propter inscientiam levitatemque vulgi gravius de civitate judicare, neque de sua in Æduos benevolentia deminuere. » Ipse, majorem Galliæ motum exspectans, ne ab omnibus civitatibus

Habeant. Alii *habent*. Sic *ut* erit adverbium similitudinis. Vulgo *habeat*. [Quasi in re liquida et perspicua deliberandum locum nullum esse putant. H.]

[*Proclinatam*. Eo adductam tum suis, tum Litavici machinationibus. *Ach.*]

Cabillono. Male Surita vult *Cabellione*. Vid. Wessel. ad Anton. itiner. pag. 343. [Hodie *Châlons-sur-Saône*.]

Cap. XLIII. [*Quæstionem*. Inquisitionem ad noscendum illos qui bona diripuerant.]

[*Compendio*, lucro temporis, pecuniæ, vel operæ: h. l. pecuniæ quæ evenerat e bonis direptis. *A.*]

circumsisteretur, consilia inibat, quemadmodum ab Gergovia discederet, ac rursus omnem exercitum contraheret; ne profectio, nata ab timore defectionis, similis fugæ videretur.

XLIV. Hæc cogitanti accidere visa est facultas bene gerendæ rei. Nam, quum minora in castra operis perspiciendi causa venisset, animadvertit collem, qui ab hostibus tenebatur, nudatum hominibus, qui superioribus diebus vix præ multitudine cerni poterat. Admiratus quærit ex perfugis causam, quorum magnus ad eum quotidie numerus confluebat. Constabat inter omnes, quod jam ipse Cæsar per exploratores cognoverat, dorsum esse ejus jugi prope æquum; sed hunc silvestrem et angustum, qua esset aditus ad alteram oppidi partem : huic loco vehementer illos timere, nec jam aliter sentire, uno colle ab Romanis occupato, si alterum amisissent, quin pæne circumvallati atque omni exitu et pabulatione interclusi viderentur : ad hunc muniendum locum omnes a Vercingetorige evocatos.

XLV. Hac re cognita, Cæsar mittit complures equitum turmas eo de media nocte : iis imperat ut paulo tumultuosius omnibus in locis pervagarentur. Prima luce magnum numerum impedimentorum ex castris produci, muliones-

Omnem exercitum (suas et Labieni copias; vid. c. 34) *contraheret*. Vidit sensum Rhellicanus. M.

Cap. XLIV. *Minora in castra*. Vid. cap. 36 extr. Ibidem est de colle. *Opus* est munitio. M.

Sed hunc silvestrem et angustum. Omnes fere codd. habent, *sed hunc silv. et ang*. In uno est, *sed hoc silv. et ang*. Inde si quid exsculpi potest, Davisius audiendus erit, qui voluit legi *sed hac* (parte) *silvestre et angustum, qua*... An aliquid lucis capiet locus e Polyæno? Descripsit collem in Strateg. VIII, 23, 10, et descriptio favet sententiæ Davisii. M. Oud. conjicit leg. *sed hinc;* quod placet. [Et admisit Oberlinus, ego vero e codd. restitui *hunc silvestrem;* nam, ut jam notaverat *Achaintre*, dicebatur olim *dorsum* n. et *dorsus* m. Plaut. Mil. Glor., II, 4, 44 : « Timeo quid rerum gesserim, ita dorsus totus prurit. » Nil ergo mutandum. B.]

Uno colle ab Romanis occupato. Cf. c. 36 extr. M.

Cap. XLV. *Magnum numerum*. [Legitur in Oberl. : *magnum numerum impedimentorum ex castris mulo-*

que cum cassidibus; equitum specie ac simulatione, collibus circumvehi jubet. His paucos addit equites, qui latius ostentationis causa vagarentur. Longo circuitu easdem omnes jubet petere regiones. Hæc procul ex oppido videbantur, ut erat a Gergovia despectus in castra; neque tanto spatio, certi quid esset explorari poterat. Legionem unam eodem jugo mittit, et paulo progressam inferiore constituit loco, silvisque occultat. Augetur Gallis suspicio, atque omnes illo ad munitionem copiæ traducuntur. Vacua castra hostium Cæsar conspicatus, tectis insignibus suorum, occul-

rumque produci, eque iis stramenta detrahi, mulionesque, etc. Sed addit hanc notam :] lectio est valde perturbata. Resectis additamentis, veram scripturam hanc restare puto : *magnum numerum impedimentorum ex castris produci, mulionesque*.....Voluit aliquis monere, impedimenta esse h. l. mulos impedimenta gestantes; (de qua significatione vid. Hotomannus ad h. l. Oudendorp. ad Frontin. 2, 1, 11), ergo addidit *mulorum* in margine, quod et Hotomannus tolli voluit. Ex hoc ortum porro est, *eque iis stramenta detrahi*, quæ verba in metaphr. Gr. plane non leguntur, et singula per codices, ubi exstant, dubitationem habent : ut rursus omnia illa, *mulorumque produci eque iis stramenta*, a libris quibusdam penitus absunt. Certe locus est additamentis onustus. M. Scaliger dedit *eque iis*. Legebatur prius *neque in*. Ciacconius volebat *atque iis*. Davisius *deque iis*. Morus verum vidit. *Impedimenta* h. l. jumenta sunt, ut apud Suet. Calig. 51, ubi vid. Græviusaet Oudend. Græcus habet σκευοφόρα. Vid. et Polyænus l. c. pro *impedimentorum*, Ciaccon. frustra conjicit *jumentorum*. *Eque iis stram. detrahere*. Præpositio mox additur, mox deficit. V. Oudend. ad Suet. Dom. 10. Cf. Cic. ad Q. Fr. 1, 1. Perperam ergo negat D. Vossius *detrahere ex* esse Latinum. Os. Maut. [Ergo omnem lectionem ex conjectura Mori in contextu restitui, et idem fecerat *Ach.*, ex cod. reg. Paris. 5763, antiquissimo et probatissimo, nisi quod habet *detrahi*, quod ex *stramenta* pendere arbitror, pro *produci*, quod in quibusdam quoque libris legitur. Sed et *detrahi* bene est. B.]

Eodem jugo, versus eumdem collem. M.

Paulo progressam inferiore. Sic codd. vulgo *paulum*. Sed cf. et c. 51, 60. Item *Corte* ad Sallust. Jug. 106. Burm. ad Ovid. ex P. III, 4, 47, ubi *post tanto*. [*Paulo*. *Achaintre* habet *paulum*.]

[*Illo ad munitionem*. Transferuntur in hunc locum ad eum nempe defendendum. Vulgata habet : *omnes illo munitionum copiæ*, quod probat *Achaintre*, et recepit Græcus interpres. B.]

Insignibus. Insignia galearum, ornamenta adventitia, ut galeæ fulgerent eo magis, ut II, 21. Etiam ad

tatisque signis militaribus, raros milites, ne ex oppido animadverterentur, ex majoribus castris in minora traducit, legatisque, quos singulis legionibus præfecerat, quid fieri vellet, ostendit: inprimis monet ut contineant milites, ne studio pugnandi aut spe prædæ longius progrediantur: quid iniquitas loci habeat incommodi proponit: hoc una celeritate posse vitari: occasionis esse rem, non prælii. His rebus expositis, signum dat, et ab dextera parte alio ascensu eodem tempore Æduos mittit.

XLVI. Oppidi murus ab planitie atque initio ascensus, recta regione, si nullus anfractus intercederet, MCC passus aberat: quidquid huic circuitus ad molliendum clivum accesserat, id spatium itineris augebat. At medio fere colle in longitudinem, ut natura montis ferebat, ex grandibus saxis sex pedum murum, qui nostrorum impetum tardaret, præduxerant Galli, atque, inferiore omni spatio vacuo relicto, superiorem partem collis usque ad murum oppidi densissimis castris compleverant. Milites, dato signo, celeriter ad munitionem perveniunt, eamque transgressi, trinis castris

1, 22, intelligenda sunt armorum ornamenta. Tales sunt apud Tac. Ann. 1, 24, milites seditiosi, non fulgentes insignibus, h. e. non addiderunt galeis et armis suis ornamenta, qui volebant miseri et mœsti videri. Lipsius tamen in Excursu ad illum locum aliam interpretationem secutus est.

[*Occasionis esse rem.* Summam rei esse in occasione celeriter arrepta, non vero in committendo prælio. B.]

CAP. XLVI. *Ascensus.* Cod. Andinus *escensus*, ut c. 27. [Quod vix latinum est.]

Recta regione. Hoc est superfluum interpretamentum, quo aliquis explicare voluit verba, *si null. anfr. interc.* M.

Quidquid huic, sc. ascensui, qui fit recta regione. M.

Circuitus; mollit clivum, efficit ut per minus ardua clivi loca ascendatur. Metaphr. Gr. ἡ σκολιότης ῥᾳδίαν ἀπεργάζεται τὴν ὄρους ἀνάβασιν. M.

At medio fere colle. Alii *a.*

In longitudinem. Alii *in longitudine.*

Præduxerant. Sic primus Scaliger et firmant codd. Vulg. *produxerant.*

Trinis castris. Supra, cap. 36, diserte traditum est, singularum civitatum copias separatim collocatas fuisse. Ergo fuerunt singularum singula castra, quæ numerantur ut plura et diversa, etsi unus exercitus est. Ex his Cæsar nunc tria occupat. M. Dixerat paulo ante *densissima*

potiuntur. Ac tanta fuit in castris capiendis celeritas, ut Teutomatus, rex Nitiobrigum, subito in tabernaculo oppressus, ut meridie conquieverat, superiore corporis parte nudata, vulnerato equo, vix se ex manibus prædantium militum eriperet.

XLVII. Consecutus id, quod animo proposuerat, Cæsar receptui cani jussit, legionisque decimæ, qua tum erat comitatus, signa consistere. At reliquarum milites legionum, non exaudito tubæ sono, quod satis magna valles intercedebat, tamen ab tribunis militum legatisque, ut erat a Cæsare præceptum, retinebantur : sed, elati spe celeris victoriæ et hostium fuga, superiorumque temporum secundis præliis, nihil adeo arduum sibi existimabant, quod non virtute consequi possent ; neque prius finem sequendi fecerunt, quam muro oppidi portisque appropinquarent. Tum vero ex omnibus urbis partibus orto clamore, qui longius aberant, repentino tumultu perterriti, quum hostem intra portas esse existimarent, sese ex oppido ejecerunt.

castra, quia plura exiguo spatio posita. Non ergo opus hic cum Davisio legere *tribus densissimis castris*.

Teutomatus. Vid. c. 31. M.

Superiore corporis parte nudata, thorace deposito. Hot.

Cap. XLVII. [*Proposuerat*. Quid sibi proposuerit, non sane videt *Ach*. Partem tantum castrorum ceperat, sed nec occupandis, nec etiam retinendis par erat.]

Qua tum erat comitatus. Omnes fere *quacum erat concionatus*. Lectio hæc est perabsurda. Sensum ejus Gr. metaphrasis sic expressit : « ad quam concionem habuerat. » Sed, ut monuit Vossius, et res declarat, tum non fuit tempus concionandi, nec dicitur Latine, *cum populo concionari*, pro, concionem habere ad populum. Igitur probo Vossium, Cellarium, alios, qui, quoniam nihil melius reperiri potuit, Gryphianam editionem secuti sunt, in qua legitur, *qua tum erat comitatus*, undecumque demum hæc lectio fluxerit. Oud. conjiciebat *concomitatus*. Sic legio, Cæsarem comitans, distinguitur a cæteris, magno spatio remotis. Et sic diserte Jul. Celsus, pag. 142, describit : « substitit legio, quæ propinqua erat; altera vero remotior. » M. Sanatam lectionem recepi.

At reliquarum. Alii *ac*.

Valles. Alii *vallis*. Utrumque dicitur.

Appropinquarent. Alii *appropinquarunt*.

Matres familiæ de muro vestem argentumque jactabant, et, pectoris fine prominentes, passis manibus obtestabantur Romanos, ut sibi parcerent, neu, sicut Avarici fecissent, ne mulieribus quidem atque infantibus abstinerent. Nonnullæ, de muris per manus demissæ, sese militibus tradebant. L. Fabius, centurio legionis VIII, quem inter suos eo die dixisse constabat, excitari se Avaricensibus præmiis, neque commissurum, ut prius quisquam murum ascenderet, tres suos nactus manipulares atque ab iis sublevatus, murum ascendit. Eos ipse rursus singulos exceptans, in murum extulit.

XLVIII. Interim ii, qui ad alteram partem oppidi, ut supra demonstravimus, munitionis causa convenerant, primo exaudito clamore, inde etiam crebris nuntiis incitati, oppidum ab Romanis teneri, præmissis equitibus, magno concursu eo contenderunt. Eorum ut quisque primus venerat, sub muro consistebat, suorumque pugnantium numerum augebat. Quorum quum magna multitudo convenisset, matres familiæ, quæ paulo ante Romanis de muro manus tendebant, suos obtestari, et more Gallico passum capillum ostentare, liberosque in conspectum proferre cœperunt. Erat Romanis nec loco, nec numero, æqua contentio: simul, et cursu et spatio pugnæ defatigati, non facile recentes atque integros sustinebant.

XLIX. Cæsar, quum iniquo loco pugnari, hostiumque augeri copias videret, præmetuens suis, ad T. Sextium le-

Matres familiæ. Sic codd. Alii *familias*.

[*Vestem*. Non solum vestimenta significat, sed quicquid ad tegendum aptum est, tapetia, pelles, etc. God.]

Pectoris fine, pectore tenus. Recepit hoc e duobus MSS. et exemplis illustravit Oud. Vulgo, *pectore nudo*. M. Afr. c. 85: « umbilici fine »; Sall. H. fragm. l. III: « fine inguinum. »

Ne mulieribus quidem. Alii *ne a mul. quidem*.

L. Fabius. Celsus hic, et c. 50, *L. Sabinus*.

Cap. XLVIII. [*De muro*. Hæ voces absunt in multis codd.]

In conspectum. Alii *in conspectu*. Ut sæpe alias.

[*Spatio pugnæ*, longinquitate, diuturnitate.]

Cap. XLIX. *Præmetuens*. Sic

gatum, quem minoribus castris præsidio reliquerat, mittit, ut cohortes ex castris celeriter educeret, et sub infimo colle ab dextro latere hostium constitueret : ut, si nostros loco depulsos vidisset, quo minus libere hostes insequerentur, terreret. Ipse paulum ex eo loco cum legione progressus, ubi constiterat, eventum pugnæ exspectabat.

L. Quum acerrime cominus pugnaretur, hostes loco et numero, nostri virtute confiderent, subito sunt Ædui visi, ab latere nostris aperto, quos Cæsar ab dextra parte alio ascensu, manus distinendæ causa, miserat. Hi similitudine armorum vehementer nostros perterruerunt; ac, tametsi dextris humeris exsertis animadvertebantur, quod insigne pacatis esse consuerat, tamen id ipsum sui fallendi causa milites ab hostibus factum existimabant. Eodem tempore L. Fabius centurio, quique una murum ascenderant, circumventi atque interfecti de muro præcipitantur. M. Petreius, ejusdem legionis centurio, quum portas excidere conatus esset, a multitudine oppressus ac sibi desperans, multis jam

Phæd. I, 16; [Lucret. l. III, v. 1031].

Mittit, ut... Alii *misit, ut.*

Cap. L. *Ab latere nostris aperto*, ubi ad nostros adiri poterat. De Æduis vid. c. 45 extr. M.

Similitudine armorum. Arma Gallicis armis similia habebant, ideoque hostes esse videbantur. M.

Humeris exsertis; vestibus humeros nudati. Dav. Ut C. II, 35 : « Humerum apertum. » Gr. ἀνοπλοι τοὺς ὤμους. Statius, Theb. IV, 235 : « Exserti ingentes humeros » ; Ovid. Met. II, 270 : « brachia exserere » ; Virg. Æn. I, 492 : « exserta mamma. » [Multa h. l. notavit Voss., quibus probatur apud Romanos solitum fuisse insigne belli aut venationis exsertos humeros habere. Quod vero Cæsar ait pacatis id insigne fuisse; possis dicere populos omnes pacatos Romanis, sive Æduos peculiariter ut ab aliis distinguerentur, quando in Romano exercitu depugnabant, ita solere depugnare. B.] Grassatur in hunc locum Bentleius legitque *scutis in humeros rejectis*, quod insigne pacatis. Jurinius modestior *dextris inermibus exsertis.* Videri potest et Parrhasius in Grut. Lamp. Vol. I, p. 799.

Pacatis. Libri scripti multi, *insigne pacatum*, h. e. insigne pacis et amicitiæ : quam lectionem in poeta præferrem. M. [Quam tamen revocavit *Achaintre*, ex omnibus codd.]

De muro præcipitantur. Alii *muro.*

M. Petreius. Alii et Celsus, *Petronius.*

Sibi desperans. Alii *sui.* Prius pro *excidere*, alii *exscindere.*

vulneribus acceptis, manipularibus suis, qui illum secuti erant; « Quoniam, inquit, me una vobiscum servare non possum, vestræ quidem certe vitæ prospiciam, quos cupiditate gloriæ adductus in periculum deduxi. Vos, data facultate, vobis consulite. » Simul in medios hostes irrupit, duobusque interfectis, reliquos a porta paulum summovit. Conantibus auxiliari suis, « Frustra, inquit, meæ vitæ subvenire conamini, quem jam sanguis viresque deficiunt : proinde hinc abite, dum est facultas, vosque ad legionem recipite. » Ita pugnans post paululum concidit, ac suis saluti fuit.

LI. Nostri, quum undique premerentur, XLVI centurionibus amissis, dejecti sunt loco : sed intolerantius Gallos insequentes legio X tardavit, quæ pro subsidio paulo æquiore loco constiterat. Hanc rursus XIII legionis cohortes exceperunt, quæ, ex castris minoribus eductæ, cum T. Sextio legato ceperant locum superiorem. Legiones, ubi primum planitiem attigerunt, infestis contra hostes signis constiterunt. Vercingetorix ab radicibus collis suos intra munitiones reduxit. Eo die milites sunt paulo minus DCC desiderati.

LII. Postero die Cæsar, concione advocata, « temeritatem cupiditatemque militum reprehendit, quod sibi ipsi judicavissent, quo procedendum, aut quid agendum videretur, neque signo recipiendi dato, constitissent, neque a tribunis militum legatisque retineri potuissent : exposito,

Vestræ... vitæ. Alii *saluti*.

CAP. LI. *Intolerantius*. Alii *cupidius*. [Proprium est ejus qui nescit ipse cupiditatem suam cohibere. V.] *Constiterunt*. Alii *exstiterunt*; Bene.

Ab radicibus... intra munitiones. Vid. c. 46. M.

Milites sunt ... desiderati. Hanc cladem memorat Sueton. in Jul. c. 25. DAVISIUS. [H. l. *Turpin de Crissé*, t. II, p. 90, nullam aliam mentem Cæsari fuisse contendit in hac occasione, nisi ut causam aliquam inveniret, qua nempe fretus obsidionem linqueret de qua jam desperabat, sed antequam proficisceretur, hostes clade aliqua affligere cupiebat. Res aliter ac speraverat evenit. B.]

CAP. LII. *Exposito*, i. e. exposito

quid iniquitas loci posset, quid ipse ad Avaricum sensisset, quum, sine duce et sine equitatu deprehensis hostibus, exploratam victoriam dimisisset, ne parvum modo detrimentum in contentione propter iniquitatem loci accideret. Quanto opere eorum animi magnitudinem admiraretur, quos non castrorum munitiones, non altitudo montis, non murus oppidi tardare potuisset; tanto opere licentiam arrogantiamque reprehendere, quod plus se, quam imperatorem, de victoria atque exitu rerum sentire existimarent: nec minus se in milite modestiam et continentiam, quam virtutem atque animi magnitudinem desiderare. »

LIII. Hac habita concione, et ad extremum oratione confirmatis militibus, « ne ob hanc causam animo permoverentur, neu, quod iniquitas loci attulisset, id virtuti hostium tribuerent; » eadem de profectione cogitans, quæ ante senserat, legiones ex castris eduxit, aciemque idoneo loco constituit. Quum Vercingetorix nihilo minus in æquum lo-

simul illo. Sic quidam codd. iique meliores. Vulgo, *exposuit*. M. Etiam cod. Andinus *exposito*. Cf. Gron. ad Liv. I, 41; [Curt. IV, 13; V, 12].

Ad Avaricum. Cf. c. 18, 19. M.

Accideret. Sic Oud. e codd. et edd. vet. Vulgo *acciperet*.

Tanto opere. Alii *tantopere*.

Nec minus. Alii *non minus*.

Animi magnitudinem desiderare. [Hanc concionem ad milites veluti specimen militaris orationis habendam existimo; tum propter solertiam qua reprehendit et vituperat prius eum dignitate illorum temeritatem, deinde laudat præsertim virtutem eximiam; tum propter ingenuitatem et sinceritatem, qua, vel ipsos castigando, tam fortibus et egregiis militibus se præesse gloriatur. *A.*]

Cap. LIII. *Ad extremum oratione*. In posteriore editione Oud. dedit *ad extremam orationem*. Quod boni codd. habent.

Quæ ante senserat. Cf. cap. 43 extr. Nolebat ita discedere, ut fugere videretur. M.

Nihilo minus; Ob. *nihilo magis*, et addit: non magis tunc descendebat, quam antea descenderat: hærebant enim Galli in montis superiore parte: vid. c. 46: et quamquam Romanos insecuti descenderant, cap. 51, tamen in munitiones fuerant reducti. Ibid. Altera lectio, *nihilo minus*, etsi est plerorumque codicum, tamen per ipsam rem falsa est: nam palam est Gallos detrectasse pugnam acie instructa. Verum sensum metaphr. Gr. expressit. M. Quantum video, vitiosum id *minus* omnes codices obsidet. [Et ideo illud restitui. Cæsar, quasi de profectione non cogitaret, aciem e castris eduxit; sed credebat Vercin-

cum descenderet, levi facto equestri prælio atque eo secundo, in castra exercitum reduxit. Quum hoc idem postero die fecisset, satis ad Gallicam ostentationem minuendam, militumque animos confirmandos factum existimans, in Æduos castra movit. Ne tum quidem insecutis hostibus, tertio die ad flumen Elaver pontem refecit, atque exercitum traduxit.

LIV. Ibi a Virdumaro atque Eporedirige Æduis appellatus, discit cum omni equitatu Litavicum ad sollicitandos Æduos profectum esse : opus esse et ipsos antecedere ad confirmandam civitatem. Etsi multis jam rebus perfidiam Æduorum perspectam habebat, atque horum discessu admaturari defectionem civitatis existimabat : tamen eos retinendos non censuit, ne aut inferre injuriam videretur, aut dare timoris aliquam suspicionem. Discedentibus his breviter sua in Æduos merita exponit : « quos et quam humiles accepisset, compulsos in oppida, multatos agris, omnibus ereptis copiis, imposito stipendio, obsidibus summa cum contumelia extortis; et quam in fortunam, quamque in amplitudinem deduxisset, ut non solum in pristinum statum redissent, sed omnium temporum dignitatem et gratiam antecessisse viderentur. » His datis mandatis, eos ab se dimisit.

LV. Noviodunum erat oppidum Æduorum, ad ripas Ligeris opportuno loco positum. Huc Cæsar omnes obsides

getorigem pugnam detrectaturum, quum vero *nihilominus* ille descendisset, tum pugnare coactus, leve tantum equestre prælium fecit. Omnia hæc plane fluere videntur, nec intellexit Græc. interpres. B. *Ach.* quoque habet *nihilominus.*]

Reduxit, scil. Cæsar. M.

CAP. LIV. *Eporedirige*. Respice ad c. 38.

Antecedere. Al. *præcedere*.

Quam humiles accepisset. Cf. VI, 12. M.

Et quam in fortunam. Conjunctionem præmisit Oud. e codd. et edd. vet.

Redissent. Mavult Bentl. *redisse*. Non male.

[*Eos ab se dimisit*. Facilitatem Cæsaris imprudentiæ arguit *Turpin de Crissé*, T. II, p. 96, et merito dicit nullo modo excusandam esse ipsius in tali occasione agendi rationem.]

Galliæ, frumentum, pecuniam publicam, suorum atque exercitus impedimentorum magnam partem contulerat : huc magnum numerum equorum, hujus belli causa in Italia atque Hispania coemptum, miserat. Eo quum Eporedirix Virdumarusque venissent, et de statu civitatis cognovissent, Litavicum Bibracte ab Æduis receptum, quod est oppidum apud eos maximæ auctoritatis, Convictolitanem magistratum magnamque partem senatus ad eum convenisse, legatos ad Vercingetorigem de pace et amicitia concilianda publice missos : non prætermittendum tantum commodum existimaverunt. Itaque, interfectis Novioduni custodibus, quique eo negotiandi aut itineris causa convenerant, pecuniam atque equos inter se partiti sunt; obsides civitatum Bibracte ad magistratum deducendos curaverunt; oppidum, quod ab se teneri non posse judicabant, ne cui esset usui Romanis, incenderunt; frumenti quod subito potuerunt navibus avexerunt, reliquum flumine atque incendio corruperunt; ipsi ex finitimis regionibus copias cogere, præsidia custodiasque ad ripas Ligeris disponere, equitatumque omnibus locis, injiciendi timoris causa, ostentare cœperunt, si ab re frumentaria Romanos excludere [aut adductos inopia ex Provincia expellere] possent. Quam ad

Cap. LV. *Bibracte ab Æduis*. Alii *Bibracti* vel *a Bibracte*.

Aut itineris. Hæc verba a multis codd. et edd. absunt, nec Gr. habet. Bentl. *aut animi causa*. Heus et obe!

Injiciendi timoris. Bentl. *incutiendi*. Quasi non perinde foret.

Si ab re frumentaria. Oberlinus et omnes fere alii legunt : *si ab re frumentaria Romanos excludere* [*aut adductos inopia ex Provincia excludere* possent] et hæc subjungit : *Si ab re frumentaria...Provincia excludere possent*. Et hic locus laborat additamentis. Veram scripturam, reliquis omissis, esse puto hanc : *si re frumentaria Romanos excludere possent*, h. e. si littoribus obequitando possent impedire, quo minus Romani frumentatum irent. Ergo non modo commeatum, Novioduni paratum, vastarunt; sed nunc quoque occasionem frumentandi iis eripiunt. Jam videamus de varietate lectionis, et vestigiis additamentorum. Primo in Jul. Celso, p. 147, nihil est de hoc, Gallos e Provincia excludere Cæsarem conatos esse. Secundo, non potest intelligi, quomodo voluerint Cæsarem excludere Pro-

spem multum eos adjuvabat quod Liger ex nivibus creverat, ut omnino vado non posse transiri videretur.

LVI. Quibus rebus cognitis, Cæsar maturandum sibi censuit, si esset in perficiendis pontibus periclitandum, ut prius quam essent majores eo coactæ copiæ, dimicaret. Nam, ut commutato consilio iter in Provinciam converteret, [ut nemo non tum quidem necessario faciendum exis-

vincia, h. e. ea parte Galliæ, quæ dicitur Provincia (nam hæc semper est in his libris Provincia), quum Cæsar tunc non fuerit prope Provinciam, nec eo contenderit: Æduos enim tunc aggressus est. Tertio, *excludere* bis positum h. l. ferri non potest: quod ii senserunt, qui pro *excludere* posteriore loco scripserunt *expellere*, ut in codd. quibusdam legitur. Quarto, inopia frumenti Cæsarem non exclusissent Provincia; sed eo se recipere coegissent. Cf. c. 59. Igitur quum aliquis lector, non satis attentus, explicare vellet verba Cæsaris, *re frumentaria:* ascripsit margini, *inopia coactos*, quasi sensus esset, per rem frumentariam, per ejus inopiam. Quum deinde vellet ostendere, unde excludere voluerint, addidit, *e Provincia*. His immissis in contextum verborum, duplicatum est *excludere*, additumque est *aut*. Cæterum, ut plerique codd. *ab re frum.* habent, sic alii omittunt *ab*, unus *aut* pro eo posuit, quæ omnia sunt assuta. Sed utatur per me quisque suo sensu. M. Plane mihi videtur rem acu tetigisse Morus; itaque verba intrusa uncis inclusi. Davisius contra volebat: *si ab re frumentaria Romanos excludere, et adductos inopia in Provinciam repellere possent. Aut......excludere.* Jurin. legi vult *aut in Provinciam compellere.* [Ego vero longe anteposui lectionem quam dedit *Achaintre* ex cod. suo 5763, et interpretationem quam addidit: *provinciam* nempe de qua agitur non esse Romanam, sed Æduorum provinciam: si possent expellere Romanos e sua provincia, e suis finibus. Nihil hoc clarius. B.]

Cap. LVI. [*Si esset in perficiendis pontibus*, etiamsi aliquid periculi in perficiendis pontibus subeundum fuisset. B.]

Ut nemo non tum. In codd. legitur vel, *ut nemo tunc quidem;* vel, *ut ne metu quidem;* vel, *id ne metu quidem*. Levissima mutatione legerim, *id nemo tunc qu. fac. exist.* M. Sic sensus sanus procedit. Oud. e conjectura Ciacconii dederat, *ut nemo non tum quidem.* [Et ea est lectio, quam, omnibus undique rite perpensis, cum Oudendorpio prætuli. *nemo non* eodem sensu ac *aliqui*, *quidam* sæpe in Latinis scriptoribus reperitur, et sic omnia recte fluunt: sensus et phraseos constructio est: *nam, quum* hinc, *infamia*, etc., *tum*, inde, id, nempe *quod abjuncto*, etc., *timebat*, id, inquam, *impediebat ut converteret*, etc.; *ut*, sicut, *nemo non*, multi, *necessario faciendum* judicabant. Multi necessarium judicabant ut rediret in Provinciam post tantam cladem; sed reditus impediebatur quum infamia, etc., tum

timabat,] quum infamia atque indignitas rei, et oppositus mons Cevenna, viarumque difficultas impediebat, tum maxime, quod abjuncto Labieno atque iis legionibus, quas una miserat, vehementer timebat. Itaque, admodum magnis diurnis atque nocturnis itineribus confectis, contra omnium opinionem ad Ligerim pervenit; vadoque per equites invento, pro rei necessitate opportuno, ut brachia modo atque humeri ad sustinenda arma liberi ab aqua esse possent, disposito equitatu, qui vim fluminis refringeret, atque hostibus primo aspectu perturbatis, incolumem exercitum traduxit : frumentumque in agris et pecoris copiam nactus,

quia metuebat, etc. *Achaintre* recepit in contextu, *id ne metu quidem necessario fac. j.* et interpretatur *id ne metu quidem necessario*, quod vel in maxima necessitate non faciendum existimabat Cæsar. Cujus sensus τῶ *metus necessarius* aliquot apud scriptores exempla desiderem. B.]

Quum infamia. Legendum vel invitis MSS. cum R. Stephano : *quum quod infamia...* Morus. [Id prorsus inutile judico.] — *Id nemo tunc*, etc. Jurin. servandum vulgatum judicat, *id ne tum quidem nec. faciendum existimabat*, scil. cognita Æduorum defectione eorumque custodiis in ripa Ligeris dispositis. Tum vero pergit ita : *quin infamia..... impediebat, tum maxime, quod abs se intercluso Labieno.... timebat.* Ipse etiam *Agendico* nullo modo hic stare posse videt. Vir doctus Joh. Rod. *Schnell* in Specimine observat. in Cæsaris comm. 4°, Bss. 1789, itidem servari vult vulgatum, sic quidem, ut post *existimabat* ponatur distinctio major. Tum autem pergendum foret, ut legebatur prius : *Quum infamia*, etc. Oberlin. Maut.

Abjuncto, Oud. *Agendico.* Secutus scilicet conjecturam non necessariam Ciacconii, quæ uno codice nititur, in quo *Agedincum Labieno* exstat. Sed vid. ad cap. 57. Legendum est, ut et Davisius vidit, e codd. plerisque et edd. ant. : *quod abjuncto* (ἀποχωρισθέντι, ab se remoto) *Labieno...timebat.* Et sic metaphr. Gr. ἀπόντι Λαβιηνῷ δεδιώς. Si qui codd. habent *adjuncto*, id quis non videt detortum esse ex *abjuncto?* Reliquæ varietates, *advicto L.* aut *a Labieno*, aut *ad Labienum* ne annotari quidem merentur. Vulgo *adjungi* in edd. receptum est. M. Morus lectionem Oud. in textu servarat; rejicienda erat, rejeci. Vide notata ad cap. seq.

Atque iis legionibus. Cf. c. 34, ubi quatuor legiones in Senones Parisiosque ducendæ Labieno datæ dicuntur. M.

Timebat. Sic omnes codd. Ergo vulgatum, *cupiebat*, est ex emendatione recentiorum, ut paulo ante *adjungi*. M.

[*Disposito equitatu.* De modo transeundi fluvii adjuvante equitatu vide Veget. III, 7.]

repleto iis rebus exercitu, iter in Senonas facere instituit.

LVII. Dum hæc apud Cæsarem geruntur, Labienus eo supplemento, quod nuper ex Italia venerat, relicto Agendici, ut esset impedimentis præsidio, cum quatuor legionibus Lutetiam proficiscitur. Id est oppidum Parisiorum, positum in insula fluminis Sequanæ. Cujus adventu ab hostibus cognito, magnæ ex finitimis civitatibus copiæ convenerunt. Summa imperii traditur Camulogeno Aulerco, qui, prope confectus ætate, tamen propter singularem scientiam rei militaris ad eum est honorem evocatus. Is quum animum advertisset perpetuam esse paludem, quæ influeret in Sequanam, atque illum omnem locum magnopere impediret, hic consedit, nostrosque transitu prohibere instituit.

LVIII. Labienus primo vineas agere, cratibus atque aggere paludem explere atque iter munire conabatur. Postquam id difficilius confieri animadvertit, silentio e castris tertia vigilia egressus, eodem, quo venerat, itinere Melodunum pervenit. Id est oppidum Senonum, in insula Se-

[*Iter in Senonas facere.* Criticus supra cit., *Turpin de Crissé*, petit cur in Senonas potius quam in Æduos iter facere Cæsar instituerit? At non advertit vir peritissimus, Cæsari, obsidione Gergoviæ soluta, Novioduno amisso, et Æduis rebellantibus, retinendam prius fuisse in officio eam Galliæ partem, quæ jam parata ad defectionem, complectebatur simul Senonas, Parisios, Suessiones et Bellovacos. Quod si contra ad Æduos tetendisset, et in Æduorum finibus constitisset, armatis his et illis, simul ab utroque hoste lacessitus, præsertim superveniente eum Arvernis Vercingetorige, sine dubio cecidisset, vel cum decem legionibus. *A.*]

CAP. LVII. *Supplemento... relicto Agendici.* Ergo Cæsar, ad Ligerim versans, nesciebat Labienum, ab eo remotum, reliquisse Agendici copiarum partem; neque adeo potuit Agendico timere, ut Ciacconius, capite 56, legi voluit. M. [*Agendicum* esse nunc dictum *Provins* non *Sens*, multis argumentis comprobavit *Achaintre* ad calcem vol. 1, p. 471.]

Animum advertisset. Alii *advertisset.*

[*Perpetuam esse paludem;* hæc erat, ut sagacissime vidit *Achaintre*, ea pars urbis quæ nunc hodie vocatur *le Marais.*]

CAP. LVIII. *Melodunum.* Sic codd. omnes. Scaligerum, qui *Metiosedum* legi voluit, improbavit Cellarius ad h. l. et in opere geographico, T. 1, l.

quanæ positum, ut paulo ante Lutetiam diximus. Deprehensis navibus circiter L, celeriterque conjunctis, atque eo militibus impositis, et rei novitate perterritis oppidanis, quorum magna pars erat ad bellum evocata, sine contentione oppido potitur. Refecto ponte, quem superioribus diebus hostes resciderant, exercitum traducit, et secundo flumine ad Lutetiam iter facere cœpit. Hostes, re cognita ab iis, qui a Meloduno profugerant, Lutetiam incendunt, pontesque ejus oppidi rescindi jubent: ipsi profecti a palude, in ripis Sequanæ, e regione Lutetiæ, contra Labieni castra considunt.

LIX. Jam Cæsar a Gergovia discessisse audiebatur : jam de Æduorum defectione et secundo Galliæ motu rumores afferebantur, Gallique in colloquiis, interclusum itinere et Ligeri Cæsarem, inopia frumenti coactum, in Provinciam contendisse confirmabant. Bellovaci autem, defectione Æduorum cognita, qui ante erant per se infideles, manus cogere atque aperte bellum parare cœperunt. Tum Labienus, tanta rerum commutatione, longe aliud sibi capiendum consilium, atque antea senserat, intelligebat : neque jam, ut aliquid acquireret, prælioque hostes lacesseret; sed ut incolumem exercitum Agendicum reduceret, cogitabat. Namque altera ex parte Bellovaci, quæ civitas in Gallia maximam habet opinionem virtutis, instabant;

n, 2. M. Scil. *Melodunum* erat supra Lutetiam in Senonibus; *Metiosedum* infra in Parisiis. Vide not. ad c. 61. [Labienus igitur tentata obsidione Lutetiæ a meridie, et palude impeditus, urbem a septemtrione aggredi statuit. Retrocedit igitur, et Melodunum (*Melun*) petit. *A.*]

Impositis. Alii *injectis.*

Incendunt. Alii *incendi.*

Profecti a palude. Bentl. forsan *objecta palude;* Jurinius *relicta palude.* Ciaeconius ingeniose dabat *protecti.* [Quod valde probo et quod admisit *Ach.*]

Cap. LIX. *Secundo.... motu;* qui prospere successerat. Monuit Hotomannus. M.

Itinere et Ligeri, transitu Ligeris. Mor.

Qui ante erant. Alii *quia ante*, unde Heinsius conjicit *qui jam ante.*

[*Prælio... lacesseret,* ut de summa imperii acie decerneret.]

alteram Camulogenus parato atque instructo exercitu tenebat : tum legiones, a præsidio atque impedimentis interclusas, maximum flumen distinebat. Tantis subito difficultatibus objectis, ab animi virtute auxilium petendum videbat.

LX. Itaque sub vesperum concilio convocato, cohortatus ut ea, quæ imperasset, diligenter industrieque administrarent, naves, quas a Meloduno deduxerat, singulas equitibus Romanis attribuit, et, prima confecta vigilia, quatuor millia passuum secundo flumine progredi silentio, ibique se exspectari jubet. Quinque cohortes, quas minime firmas ad dimicandum esse existimabat, castris præsidio relinquit : quinque ejusdem legionis reliquas de media nocte cum omnibus impedimentis adverso flumine magno tumultu proficisci imperat. Conquirit etiam lintres : has, magno sonitu remorum incitatas, in eamdem partem mittit. Ipse post paulo, silentio egressus, cum tribus legionibus eum locum petit, quo naves appelli jusserat.

LXI. Eo quum esset ventum, exploratores hostium, ut omni fluminis parte erant dispositi, inopinantes, quod magna subito erat coorta tempestas, ab nostris opprimuntur : exercitus equitatusque, equitibus Romanis administrantibus, quos ei negotio præfecerat, celeriter transmittitur. Uno fere tempore sub lucem hostibus nuntiatur, in castris Romanorum præter consuetudinem tumultuari, et magnum ire agmen adverso flumine, sonitumque remorum in eadem

[*Maximum flumen*, nempe Sequana.]

Cap. LX. *Concilio*. Male alii *consilio*.

[*Secundo*, ea parte qua aqua defertur; opponitur *adversum*. Tripartito distribuitur exercitus Romanus, ea ratione ut hostes incerti essent qua parte Labienus copias traduceret. *A.*]

Se exspectari. Clarkius vult *exspectare*. Non opus.

Cap. LXI. *Exercitus* (pedites) *equitatusque*. M. Sic *exercitus* pro *peditatu* etiam C. III, 38. Sic fere et Silius, XIII, 308. Simili modo *milites* opponuntur equitibus, V, 10; C. II, 41, itemque *homines*, C. II, 39.

Tumultuari. Passive, ut alia deponentia. V. Perizon. ad Sanct. III, 11, p. 318.

In eadem parte. Alii *in eamdem partem*.

parte exaudiri, et paulo infra milites navibus transportari. Quibus rebus auditis, quod existimabant tribus locis transire legiones, atque omnes, perturbatos defectione Æduorum, fugam parare, suas quoque copias in tres partes distribuerunt. Nam, et præsidio e regione castrorum relicto, et parva manu Metiosedum versus missa, quæ tantum progrederetur, quantum naves processissent, reliquas copias contra Labienum duxerunt.

LXII. Prima luce et nostri omnes erant transportati, et hostium acies cernebatur. Labienus, milites cohortatus, « ut suæ pristinæ virtutis et tot secundissimorum præliorum memoriam retinerent, atque ipsum Cæsarem, cujus ductu sæpenumero hostes superassent, præsentem adesse existimarent, » dat signum prælii. Primo concursu ab dextro cornu, ubi septima legio constiterat, hostes pelluntur atque in fugam conjiciuntur : ab sinistro, quem locum duodecima legio tenebat, quum primi ordines hostium transfixi pilis concidissent, tamen acerrime reliqui resistebant, nec dabat suspicionem fugæ quisquam. Ipse dux hostium Camulogenus suis aderat atque eos cohortabatur. At, incerto etiam nunc exitu victoriæ, quum septimæ legionis tribunis esset nuntiatum, quæ in sinistro cornu gererentur, post tergum hostium legionem ostenderunt, signaque intulerunt.

Metiosedum. Videtur esse *Meudon* infra Lutetiam. Male alii pro oppido *Corbeil* habent. Discedit hic a Valesio et sequacibus *d'Anville* in *Not. de la Gaule*, p. 456, ubi *Metiosedum* non a *Meloduno* diversum arbitratur, nec de loco infra Lutetiam sito hic agi. Cardo rei vertitur in quæstione, de iisne navibus hic sit sermo, quæ secundo, an quæ adverso flumine erant progressæ ; prius mihi videtur potius, quia parva manus iis opponitur. Cf. Cellarius G. A. II, 2, §. 74. *Le Beuf* (in opere citat. ad cap. 11) Tom. I, pag. 159, quærit *Metiosedum* in loco dicto *Josay* paulo supra Lutetiam, qui nomen ceperit ex *Josedum* per diminutionem nominis antiqui. Id ipsum jam Glareano placuerat in notis ad h. l. [Et admisit quoque *Achaintre.*]

Cap. LXII. *Cernebatur*. Alii *cernebantur*.

Retinerent. Alii *tenerent*.

Præsentem. In aliis hoc deest.

Ne eo quidem tempore quisquam loco cessit, sed circumventi omnes interfectique sunt. Eamdem fortunam tulit Camulogenus. At ii, qui præsidio contra castra Labieni erant relicti, quum prælium commissum audissent, subsidio suis ierunt collemque ceperunt, neque nostrorum militum victorum impetum sustinere potuerunt. Sic, cum suis fugientibus permixti, quos non silvæ montesque texerunt, ab equitatu sunt interfecti. Hoc negotio confecto, Labienus revertitur Agendicum, ubi impedimenta totius exercitus relicta erant: inde cum omnibus copiis ad Cæsarem pervenit.

LXIII. Defectione Æduorum cognita, bellum augetur. Legationes in omnes partes circummittuntur: quantum gratia, auctoritate, pecunia valent, ad sollicitandas civitates nituntur. Nacti obsides, quos Cæsar apud eos deposuerat, horum supplicio dubitantes territant. Petunt a Vercingetorige Ædui, ad se veniat rationesque belli gerendi communicet. Re impetrata contendunt, ut ipsis summa imperii tradatur; et, re in controversiam deducta, totius Galliæ concilium Bibracte indicitur. Eodem conveniunt undique frequentes. Multitudinis suffragiis res permittitur: ad

Contra castra Labieni; e regione castrorum. Vid. cap. 61 extr. M. Sic B. C. 1, 56: « contra Massiliam »; B. H. 27: « contra Pompeium, » ut hic alii, *contra Labienum*.

[*Prælium commissum*. Ex dispositione et ordine exercituum patet prælium fuisse commissum in campo qui nunc dicitur: *La plaine de Billancourt ou de Boulogne*. Cæsar nihil dicit de quinque cohortibus præsidio castrorum relictis. Quæ quidem, ut videtur, jussæ erant, transitu Sequanæ effecto, et prælio commisso, insequi quinque alias cohortes cum reliquis impedimentis; nec magis loquitur de acie Gallorum, quæ, adverso flumine, contra quinque cohortes priores erat missa. At verisimile fit eas copias, audita suorum clade, per silvas et montes dictos *Menilmontant* et *Belleville*, ad reliquias suorum confugisse. *Achaintre*.]

Nostrorum militum victorum. Cod. Voss. *nostrorum vultum victorumque impetum*.

Cap. LXIII. *Nacti obsides*. V. c. 55. M. [Incredibilis Hotomanno videtur ea Gallorum in obsides Gallos crudelitas. Detestanda sane, sed nihil est in eo quod barbarorum moribus repugnet. B.]

Ad se veniat. Alii *ut ad se*.

unum omnes Vercingetorigem probant imperatorem. Ab hoc concilio Remi, Lingones, Treviri abfuerunt: illi, quod amicitiam Romanorum sequebantur; Treviri, quod aberant longius, et ab Germanis premebantur: quæ fuit causa, quare toto abessent bello, et neutris auxilia mitterent. Magno dolore Ædui ferunt se dejectos principatu; queruntur fortunæ commutationem, et Cæsaris in se indulgentiam requirunt; neque tamen, suscepto bello, suum consilium ab reliquis separare audent. Inviti, summæ spei adolescentes, Eporedirix et Virdumarus, Vercingetorigi parent.

LXIV. Ille imperat reliquis civitatibus obsides: denique ei rei constituit diem: huc omnes equites, XV millia numero, celeriter convenire jubet: peditatu, quem ante habuerit, se fore contentum dicit, neque fortunam tentaturum, aut acie dimicaturum; sed, quoniam abundet equitatu, perfacile esse factu, frumentationibus pabulationibusque Romanos prohibere: æquo modo animo sua ipsi frumenta corrumpant ædificiaque incendant, qua rei familiaris jactura perpetuum imperium libertatemque se consequi videant. His constitutis rebus, Æduis Segusianisque, qui sunt finitimi Provinciæ, X millia peditum imperat: huc addit equites DCCC. His præficit fratrem Eporedirigis, bellumque inferre Allobrogibus jubet. Altera ex parte Gabalos, proximosque pagos Arvernorum in Helvios, item Rutenos Cadurcosque ad fines Volcarum Arecomicorum de-

Abfuerunt. Respice ad 1, 36.

Requirunt, desiderant, amissam sentiunt. Clark. Sic et Cic. pro Mil. 1.

Cap. LXIV. *Denique*. Uno verbo.

XV millia. Epexegesis. Al. *millium*. Sed v. 1, 49, ubi similis constructio.

[*Jubet*. Post hanc vocem addunt membranæ Andinæ et Oxonienses hæc: *diemque bello constituit, equites ex sua pecunia, ut singulos denarios accipiant, constituit; hos omnes celeriter jubet convenire*. At de pecunia nec Celsus, nec metaphrastes habent quidquam. Oud.]

Aut acie. Ob. *aut in acie*. Alii *neque acie* contra codd. et edd. vet. [Præpositionem cum codd. Paris. sustuli.]

Se consequi. In aliis *se* abest.

Finitimi Provinciæ; Romanæ. Male ergo intruditur hic *ei* vel *ejus*.

Volcarum Arecomicorum. Vid. ad

populandos mittit. Nihilo minus clandestinis nuntiis legationibusque Allobrogas sollicitat, quorum mentes nondum ab superiore bello resedisse sperabat. Horum principibus pecunias, civitati autem imperium totius provinciæ pollicetur.

LXV. Ad hos omnes casus provisa erant præsidia cohortium duarum et viginti, quæ ex ipsa coacta provincia ab L. Cæsare legato ad omnes partes opponebantur. Helvii, sua sponte cum finitimis prælio congressi, pelluntur, et, C. Valerio Donotauro, Caburi filio, principe civitatis compluribusque aliis interfectis, intra oppida murosque compelluntur. Allobroges, crebris ad Rhodanum dispositis præsidiis, magna cum cura et diligentia suos tuentur. Cæsar, quod hostes equitatu superiores esse intelligebat, et, interclusis omnibus itineribus, nulla re ex Provincia atque Italia sublevari poterat, trans Rhenum in Germaniam mittit ad eas civitates, quas superioribus annis pacaverat, equitesque ab his arcessit et levis armaturæ pedites, qui inter eos præliari consueverant. Eorum adventu, quod minus idoneis equis utebantur, a tribunis militum reliquisque, sed et equitibus Romanis atque evocatis, equos sumit Germanisque distribuit.

vi, 24. M. In ed. Amst. male legitur *ac Remorum.*

Nihilo minus. Præmittitur vulgo *Hic.* Perperam.

Allobrogas. Alii *Allobroges.*

Ab superiore bello. Cf. 1, 6. Hotomannus.

Resedisse. Al. *residisse.* Sic et ed. Mediol. 1478. Metaphora ab extincta flamma.

Cap. LXV. [*L. Cæsare, legato.* Consul fuit A. U. C. 690, cum M. Figulo, posteaque orto bello civili Pompeii partibus studuit, et a Cæsare, supplex quamvis fuisset, interfectus est. G.]

Suos tuentur. In edd. quibusdam reperi, *suos fines t.* Sic et metaphr. Græc. τὴν σφῶν χώραν διαφυλάττουσι. M. [*Ach.* admisit ex suis codd.]

Pedites, qui... consueverant. Cf. 1, 48. M.

A tribunis militum... Romanis. Equites h. l. non sunt ii milites, qui peditibus opponi solent; sed cives ordinis equestris, quales, c. 60 init., intelliguntur. Verba *sed et* dubia sunt: nam vel *sed* deest; vel *sederet* pro *sed et* legitur; vel *sed et equ. Rom.* penitus deest. Si absint verba, *sed et*, nemo desideret. Conjunctionem *sed et* respuit quoque Jurinius, nec Græcus habet.

Evocati, qui in re militari κατ'

LXVI. Interea, dum hæc geruntur, hostium copiæ ex Arvernis equitesque, qui toti Galliæ erant imperati, conveniunt. Magno horum coacto numero, quum Cæsar in Sequanos per extremos Lingonum fines iter faceret, quo facilius subsidium Provinciæ ferri posset, circiter millia passuum X ab Romanis trinis castris Vercingetorix consedit: convocatisque ad concilium præfectis equitum, « venisse tempus victoriæ » demonstrat: « fugere in Provinciam Romanos, Galliaque excedere: id sibi ad præsentem obtinendam libertatem satis esse; ad reliqui temporis pacem atque otium parum profici: majoribus enim coactis copiis reversuros, neque finem belli facturos. Proinde in agmine impeditos adoriantur. Si pedites suis auxilium ferant atque in eo morentur, iter confici non posse; si, id quod magis futurum confidat, relictis impedimentis, suæ saluti consulant, et usu rerum necessariarum et dignitate spoliatum iri. Nam de equitibus hostium, quin nemo eorum progredi modo extra agmen audeat, ne ipsos quidem debere dubitare. Id quo majore faciant animo, copias se omnes pro castris habiturum, et terrori hostibus futurum. » Conclamant equites, « sanctissimo jurejurando confirmari oportere, ne tecto recipiatur, ne ad liberos, ne ad parentes, ne ad uxorem aditum habeat, qui non bis per agmen hostium perequitarit. »

LXVII. Probata re, atque omnibus ad jusjurandum adactis, postero die in tres partes distributo equitatu, duæ se acies ab duobus lateribus ostendunt: una a primo agmine

ἔξοχοι dicuntur, sunt qui, justis stipendiis factis, honeste missi fuerant, sed denuo rogati invitatique sunt, ut rursus militiam faciant. Sic Dio Cass. XLV, 12, describit; pari erant honore cum centurionibus.

Cap. LXVI. *Toti Galliæ*. Alii *tota Gallia*, i. e. per totam Galliam.

Ad concilium. Recte sic, non *consilium*.

In agmine. Sic Andin. et Oxon. Vulgo *agmine*.

Si pedites suis. Al. *rebus suis; impedimentis suis*. [*Suis*, scil. equitibus.]

Iter confici. Alii *facere*.

Bis per agmen. Τὸ *bis* in quibusdam deest. Græcus habet.

Cap. LXVII. *Ad jusjurandum adactis*. In aliis præpositio deest, ut B. C. I, 76, et II, 18.

iter impedire cœpit. Qua re nuntiata, Cæsar suum quoque equitatum, tripartito divisum, contra hostem ire jubet. Pugnatur una tunc omnibus in partibus: consistit agmen: impedimenta inter legiones recipiuntur. Si qua in parte nostri laborare aut gravius premi videbantur, eo signa inferri Cæsar aciemque converti jubebat: quæ res et hostes ad insequendum tardabat, et nostros spe auxilii confirmabat. Tandem Germani ab dextro latere, summum jugum nacti, hostes loco depellunt; fugientes usque ad flumen, ubi Vercingetorix cum pedestribus copiis consederat, persequuntur, compluresque interficiunt. Qua re animadversa, reliqui, ne circumvenirentur veriti, se fugæ mandant. Omnibus locis fit cædes: tres nobilissimi Ædui capti ad Cæsarem perducuntur: Cotus, præfectus equitum, qui controversiam cum Convictolitane proximis comitiis habuerat; et Cavarillus, qui post defectionem Litavici pedestribus copiis præfuerat; et Eporedirix, quo duce ante adventum Cæsaris Ædui cum Sequanis bello contenderant.

LXVIII. Fugato omni equitatu, Vercingetorix copias suas, ut pro castris collocaverat, reduxit: protinusque Alesiam, quod est oppidum Mandubiorum, iter facere cœpit; celeriterque impedimenta ex castris educi et se subsequi jussit. Cæsar, impedimentis in proximum collem deductis,

[*Pugnatur una.* Jurin. *pugnatur uno tempore.* Frustra. Plutarchus scribit eo prælio Cæsarem gladium suum amisisse, quem in templo ab Arvernis suspensum, et ibi ab ipso postea conspectum, qnum amici snaderent, tollere noluit, qnia sacer fuerat. *A.*]

Aciemque converti. Alii *constitui.*

[*Usque ad flumen.* Ararim intelligit Rhellicanus. *Achaintre* vero, et merito, nt videtur, Ycaunam, *l'Yonne,* vel ipsum Sequanam.]

Cotus. Cf. c. 33. M.

Eporedirix. Ejus, de quo sermo, c. 54, pater vel avus.

Cap. LXVIII. *Ut pro castris;* i. e. eo ordine, quo... *Alesiam.* Sic codd. vet. bene. Dicta quippe ἀπὸ τῆς κατὰ τὴν στρατείαν (τοῦ Ἡρακλέους) ἄλης, teste Diod. Sic. IV, 19; Polyænus VIII, 23, 11 Ἀλαισίαν vocat. Vulgo *Alexia* dicta. Restituit vernm nomen Casaubonus in Strabone, l. IV, p. 291, et Vossius in Velleio, II, 47. Cæterum medio ævo librariis litteras *s* et *x* permutare solemne fuit.

duabusque legionibus præsidio relictis, secutus, quantum diei tempus est passum, circiter tribus millibus hostium ex novissimo agmine interfectis, altero die ad Alesiam castra fecit. Perspecto urbis situ, perterritisque hostibus, quod equitatu, qua maxime parte exercitus confidebant, erant pulsi, adhortatus ad laborem milites, Alesiam circumvallare instituit.

LXIX. Ipsum erat oppidum in colle summo, admodum edito loco, ut, nisi obsidione, expugnari posse non videretur. Cujus collis radices duo duabus ex partibus flumina subluebant. Ante id oppidum planities circiter millia passuum III in longitudinem patebat : reliquis ex omnibus partibus colles, mediocri interjecto spatio, pari altitudinis fastigio, oppidum cingebant. Sub muro, quæ pars collis ad orientem solem spectabat, hunc omnem locum copiæ

Circiter tribus mill. Cels. *decem m.*

Quod equitatu, ete. Alii *quod equitatus, qua maxima parte... erat pulsus*; vel *quod equitatu, quò maxima parte ex. confidebant, erant pulsi.* Græcus *quod eorum equitatus...pulsus*; et hoc velil Juriu. [*Ach.* ex suis : *quod equitatu, quo maxime confidebant*, et hoc simplicius.]

Alesiam circumvallare instituit. De hoc loco, quem equidem propter rei militaris ignorationem non satis intelligo, neque explicare audeo, exstant duæ disputationes doctissimi militis, Guischardi seu Quinti Icilii (*Mémoires militaires sur les Grecs et les Romains*, T. I, p. 282, ubi suis verbis suoque modo hanc omnem Cæsaris narrationem repetiit. Item *Mémoires sur plusieurs points d'antiquités militaires*, T. IV, p. 131, ubi plura subtilius et uberius explicat). In altero libro etiam tabula est, obsidionis adumbrationem exhibens : unde vel periti, vel diligentius rem cognoscere, et eum Folardi disquisitionibus comparare volentes, plura haurire poterunt. Etiam Lipsius, Poliorc. II, 2, locum hunc persecutus est. Rem omnem Plutarchus, in Cæs. c. 27, breviter narravit. Orosium, VI, 11, conferre, vix operæ pretium est : nec prodest multum Julius Celsus, p. 153. Nec locus Dionis Cassii, XL, 39, 40, ad rem intelligendam sufficit, nisi Cæsaris narratio fuerit ad manus. M. [Plurimum in hac obsidione describenda proderil *Achaintre* in cujus editione Alesiæ mappam geographicam et munitionum iehnographiam videre est. B.]

CAP. LXIX. *Duo...flumina*, Lutosa et Osera. M. [*La Loze* et *le Lozerain.*]

[*Colles*, septem vel octo numero.]

Ad orientem solem. Ex codd. et edd. Davisius restituit *solem*, quod vulgo omissum.

Gallorum compleverant, fossamque et maceriam sex in altitudinem pedum præduxerant. Ejus munitionis, quæ ab Romanis instituebatur, circuitus XI millium passuum tenebat. Castra opportunis locis erant posita, ibique castella XXIII facta; quibus in castellis interdiu stationes disponebantur, ne qua subito eruptio fieret: hæc eadem noctu excubitoribus ac firmis præsidiis tenebantur.

LXX. Opere instituto, fit equestre prælium in ea planitie, quam, intermissam collibus, III millia passuum in longitudinem patere supra demonstravimus. Summa vi ab utrisque contenditur. Laborantibus nostris Cæsar Germanos summittit, legionesque pro castris constituit, ne qua subito irruptio ab hostium peditatu fiat. Præsidio legionum addito, nostris animus augetur : hostes, in fugam conjecti, se ipsi multitudine impediunt, atque angustioribus portis relictis coarctantur. Tum Germani acrius usque ad munitiones sequuntur. Fit magna cædes : nonnulli, relictis equis, fossam transire et maceriam transcendere conantur. Paulum legiones Cæsar, quas pro vallo constituerat, promoveri

[*Maceriam*, lapides sine cemento, alius super alium positi, qui se invicem sustentant. *A.*]

Castella XXIII. « César établit » vingt-trois redoutes placées de distance en distance autour de la » montagne que les troupes de Vercingetorix avaient occupée. » Guischardus (T. IV, p. 137, et *Défense des Mém. milit.*, p. 495). Conf. de B. Civ. III, 43. M. [*Ach.* intelligit parvula castra quadrata paribus intervallis distantia, ut exhibet J. Lips. Poliorcet. lib. II, dial. 2.]

Ne qua subito eruptio fieret. Vulgo *irruptio*. Restituit locum Davisius e codd. et edd. vet.

Cap. LXX. *Opere*, nempe vallo et fossa.

Intermissam collibus, mediam inter colles, vacuam colle, non tectam colle aliquo. Conferatur cap. 17. Mor.

III millia passuum. Alii *millium* scil. spatium.

In longitudinem. Desunt hæc in codd. nonnullis.

Angustioribus portis relictis, quia non nisi portæ angustæ *reliquæ* erant, per quas intrarent. Sic exposuit Oudendorpius. Qui *relictum* putarunt esse *desertum*, hi tollere voluerunt *relictis*, etsi codd. omnes habent. Morus. Et sane quidem majores portæ fossa et maceria obstructæ fuisse videntur.

Coarctantur. Al. *coacervantur*, quæ est interpretatio. M.

jubet. Non minus, qui intra munitiones erant, Galli perturbantur; veniri ad se confestim existimantes, ad arma conclamant; nonnulli perterriti in oppidum irrumpunt. Vercingetorix portas jubet claudi, ne castra nudentur. Multis interfectis, compluribus equis captis, Germani sese recipiunt.

LXXI. Vercingetorix, priusquam munitiones ab Romanis perficiantur, consilium capit omnem ab se equitatum noctu dimittere. Discedentibus mandat « ut suam quisque eorum civitatem adeat, omnesque, qui per ætatem arma ferre possint, ad bellum cogant; sua in illos merita proponit, obtestaturque ut suæ salutis rationem habeant, neu se, de communi libertate optime meritum, hostibus in cruciatum dedant : quod si indiligentiores fuerint, millia hominum delecta LXXX una secum interitura demonstrat; ratione inita, frumentum se exigue dierum XXX habere, sed paulo etiam longius tolerare posse parcendo. » His datis mandatis, qua erat nostrum opus intermissum, secunda vigilia silentio equitatum dimittit; frumentum omne ad se referri jubet; capitis pœnam iis, qui non paruerint, constituit : pecus, cujus magna erat ab Mandubiis compulsa copia, viritim distribuit; frumentum parce et paulatim metiri instituit; copias omnes, quas pro oppido collocaverat, in oppidum recipit. His rationibus auxilia Galliæ exspectare et bellum administrare parat.

LXXII. Quibus rebus ex perfugis et captivis cognitis, Cæsar hæc genera munitionis instituit. Fossam pedum XX

Veniri ad se. Sic Phædrus I, 21 : [« Aper fulmineis ad eum venit dentibus. »]

CAP. LXXI. *Consilium ... dimittere.* Sic Nepos, Hannib. 13, « tempus facere finem. » Vide et infra VIII, 44. [Pro *dimittendi.*]

Quod si indiligentiores. Vulgo *qui si.* Vel. edd. *intelligentiores.* Pessime.

Ratione inita, frumentum. Malit Oud. *frumenti ratione inita.* Parum interest. [Notato quantum frumenti supersit. B.]

Qua erat nostrum opus intermissum, ubi nondum erat aliqua munitio nostra : nondum enim eam perfecerant Romani. M.

Referri. Alii *ferri.*

CAP. LXXII. *Fossam pedum XX.* Vide notata ad II, 5.

directis lateribus duxit, ut ejus fossæ solum tantumdem pateret, quantum summa labra distabant. Reliquas omnes munitiones ab ea fossa passus CD reduxit : id hoc consilio, (quoniam tantum esset necessario spatium complexus, nec facile totum corpus corona militum cingeretur,) ne de improviso aut noctu ad munitiones hostium multitudo advolaret; aut interdiu tela in nostros, operi destinatos, conjicere possent. Hoc intermisso spatio, duas fossas, XV pedes

[*Directis*; nempe rectis, non obliquo et declivi lapsu, quod Galli dicunt, *fossé à fond de cuve, à pied droit*. B.]

Ut ejus fossæ solum. Sic codd. Vulgo *fossæ* deest.

Summa labra. Alii *summa fossæ labra*. Victorius, Var. L. XXIV, 17, utroque loco repeti jubet *fossæ*, idque ex more Cæsaris. [*Labra*, summæ extremitates.]

Reduxit, remotas esse, distare voluit, ita instituit, ut distarent. De difficultate numeri, *pedes CD*, disputat Guischardus, p. 143 sqq., vultque legi, *passus CD*. M. Recte omnino. Nam et Græcus ponit *tria stadia*, quæ conficiunt passus 375, et quæ sequuntur huic lectioni favent. Nullus ergo dubito reponere *passus*. Opera hæc Cæsaris impense laudat Velleius, II, 47. [His respondet *Ach.*: « At non viderunt critici id nequaquam fieri posse ut fossa a CD passibus a munitione recederet, quia quum esset munitio 11,000 pass. tantum in circuitu, 4 leucis, fossa adeo urbi propinqua vix locum sub urbe castris Vercingetorigis idoneum reliquisset. Omnibus igitur modis præstat auctoritas codd. ne uno quidem excepto. »]

Hoc consilio. Rem optime illustravit Guischardus, T. IV, p. 144 : « Ce » fossé perdu ne pouvait avoir pour » objet que de former autour du poste » de l'ennemi une enceinte moins » grande et moins difficile à garder » que celle de la ligne (munitio XI » millium passuum), et de procurer » aux soldats la liberté de travailler » derrière cette enceinte, sans avoir » à tout moment à craindre les traits » et les sorties des Gaulois. » M.

Quoniam... corona cingeretur, quoniam necesse fuisset, tanti ambitus munitionem instituere, scilicet XI millium passuum (v. c. 69), nec posset tamen hoc totum opus, hæc tota munitio, militum præsidiis ubique, circumcirca, obtineri. M. Pro *corona cingere* dicitur alias *coronare*. Vide Statium Theb. II, 526.

Corpus. Munitio nullo modo dici potest *corpus*, etsi codd. quidam hoc verbum habent. Ergo ex aliis codd. recte receperunt alii editores *opus*. M. Sed invitis codd. et edd. vet. Itaque Oud. restituit *corpus*, quod sæpe denotat omne id quod ex plurimis membris in unum coalnit; sic de re publica, de exercitu, de libris dicitur. Cf. Victorius l. c. [*Achaintre* habet *opus*.]

[*Hoc intermisso spatio* inter fossam XX ped. et munitiones.]

Duas fossas. « Ces deux fossés bor» daient les remparts de l'une et de

latas, eadem altitudine perduxit : quarum interiorem, campestribus ac demissis locis, aqua ex flumine derivata complevit. Post eas aggerem ac vallum XII pedum exstruxit; huic loricam pinnasque adjecit, grandibus cervis eminentibus ad commissuras pluteorum atque aggeris, qui ascensum hostium tardarent; et turres toto opere circumdedit, quæ pedes LXXX inter se distarent.

LXXIII. Erat eodem tempore et materiari, et frumentari, et tantas munitiones fieri necesse, deminutis nostris copiis, quæ longius ab castris progrediebantur : ac nonnunquam opera nostra Galli tentare, atque eruptionem ex oppido pluribus portis summa vi facere conabantur. Quare ad hæc rursus opera addendum Cæsar putavit, quo minore numero militum munitiones defendi possent. Itaque truncis arborum haud admodum firmis ramis abscisis, atque horum

» l'autre ligne. » Guischardus, T. IV, p. 153. Sed fortasse nondum satis compertum est ubi potissimum et quales fuerint hæ duæ fossæ. M. Ea de re maxime certarunt *Guischard* et *Lo-Looz*. Hujus ultimum scriptum prodiit 8°. *Bouillon*, 1776.

[*Aggerem ac vallum*. Agger h. l. terra egesta, quæ una cum fossis castra cingebat; *vallum* pali quibus aggeris terra egesta sustentabatur, ne corrueret. *A.*]

Loricam. Lorica et *plutei* h. l. eamdem rem exprimunt, ut Voss. ad h. l. et Guischard. p. 160 monuerunt. M.

Pinnas. Vid. ad V, 40. M.

Cervi, stipites seu trunci furcati, quos Gesnerus in Thes. L. L. non male confert cum eo impedimento, quod hostium impetum retardat, et a Germanis dicitur *spanische Reuter*. Vid. ad Liv. XLIV, 11. Scriptores laudavit Broukhus. ad Tibull. IV, 1, 84, quem et ipsum Gesnerus jam contulit. Explicatio Guischardi, T. IV, pag. 160, hæc est : « Une fraise » de palissades avec leurs branches » taillées en pointes semblables aux » bois de cerf. » M.

[*Ad commissuras*, scilicet in eo loco ubi lorica surgit super aggerem.]

Cap. LXXIII. *Eodem tempore*. Alii *uno*.

Erat ... fieri necesse. Tò *necesse* deest in quibusdam codd. sic et alibi. Vid. Gronovii Observ. IV, 8.

[*Materiari*; materiam, nempe lignum, e silvis extrahere.]

Deminutis nostris copiis. Ut adeo deminuerentur copiæ. M.

Itaque truncis arborum. Simile quid narrat Plut. in Pomp. c. 62.

Haud admodum firmis. Editiones quædam *aut*. Sic et Oberlinus. Græcus contra ἀσθενεστέρους κλάδους. [Et optime *Achaintre* ad h. l. : « Dicit Cæsar *truncos arborum* quorum *rami firmi* servabantur, *haud admo-*

delibratis ac præacutis cacuminibus, perpetuæ fossæ, quinos pedes altæ, ducebantur. Huc illi stipites demissi et ab infimo revincti, ne revelli possent, ab ramis eminebant. Quini erant ordines, conjuncti inter se atque implicati; quo qui intraverant, se ipsi acutissimis vallis induebant. Hos cippos appellabant. Ante hos, obliquis ordinibus in quincuncem dispositis, scrobes trium in altitudinem pedum

dum firmis abscisis et superstitum (sive potius, ut arbitror, truncorum ipsorum) cacuminibus delibratis atque præacutis, insertos fuisse in fossis perpetuis.»] —*Abscisis*. Sic codd. vet. non *abscissis*. Cf. Voss. analog. III, 26, p. 97.

Delibratis, alii *dolabratis*. Codd. optimi habent *delibratis*, i. e. cortice nudatis: et sic iu Gr. metaphr. ἀποξέσας. Veteres uon tam dixerunt *dolabrare*, quam *dolare*, quum volnerunt exprimere aliquid dolabra aptare. Sic Oudendorp. de h. l. judicavit. M. Et in éditione posteriore edidit. Bene. Sequor.

[*Perpetuæ fossæ*. Has fossas optime descripsit *Berlinghieri*, in suo libro de Alesia, *Lucques*, 1812, p. 86: « *Perpetuæ fossæ* pour les dis-
» tinguer *a scrobibus*, (*de quibus*
» *infra dicetur*) qui sont aussi des
» fossés, mais coniques ou cylindri-
» ques, au lieu que le *perpetuæ fos-*
» *sæ* est une fosse longitudinale ou
» un parallélipipède; par exemple,
» supposons que dans une ligne de
» vingt pieds, il y eût dix trous cy-
» lindriques, d'un pied de diamètre
» chaque, ils auraient entr'eux neuf
» intervalles d'un pied chaque. J'ap-
» pellerais d'abord ces trous *scrobes*,
» mais si j'enlevais le terrain qui
» forme les neuf intervalles, en éta-
» blissant une communication entre
» les dix trous, j'aurais fait un fossé
» que j'appellerais *fossa perpetua*.»]

Ab ramis eminebant, ea parte tenus, qua rami enati erant, tegebantur, ab ea inde parte eminebant. Mor.

[*Quini erant ordines*, multi intelligunt truncorum, *Berlinghieri* vero et *Achaintre* fossarum. Sed hic describit seriem fossarum habentium formam stellarum, quinque radiis distinctarum, et eas stellas perpetuas ait, quia inter se ita implicantur, ut radius prioris stellæ intret in intervalla duorum radiorum secundæ, et vicissim. Hic vero lineas angulares quinque suspicatur inter se junctas et implicatas, ita ut seriem quorumdam rhomborum oculis offerant.]

Se ipsi...induebant. Sic et cap. 82. Græcismus. Græc. etiam ἑαυτοὺς ... ἐνέδυον.

Vallis. Hi valli sunt ipsi illi trunci et rami præacuti.

Cippos. Cippus pr. est truncus erectus, deinde columella, lapis erectus in sepulcris, terminis agrorum. [Sic isti Cæsaris cippi impediebant euntes, et ultra progredi prohibebant. *A*.]

Quincuncem. In figura quincuncis maxime spectatur series plurium rerum, ita deinceps collocatarum, ut ubique figura litteræ V efficiatur, quæ est nota numeri quinarii.

fodiebantur, paulatim angustiore ad infimum fastigio. Huc teretes stipites, feminis crassitudine, ab summo præacuti et præusti, demittebantur ita ut non amplius digitis quatuor ex terra eminerent : simul, confirmandi et stabiliendi causa, singuli ab infimo solo pedes terra exculcabantur : reliqua pars scrobis ad occultandas insidias viminibus ac virgultis integebatur. Hujus geueris octoni ordines ducti, ternos inter se pedes distabant. Id ex similitudine floris lilium appellabant. Ante hæc taleæ, pedem longæ, ferreis hamis infixis, totæ in terram infodiebantur, mediocribusque intermissis spatiis, omnibus locis disserebantur, quos stimulos nominabant.

LXXIV. IIis rebus perfectis, regiones secutus, quam

Paulatim...fastigio, extremitas scrobis infima erat angustior, quam summitas sen summus margo. Ergo fastiginm eat extremitaa infima. Oudendorpius jam contulit Virg. Georg. II, 288 : « Forsitan et scrobibus quæ sint fastigia, quæras, » et monnit, lectionem alteram, *ad summum* pro *ad infimum*, esse a correctione eorum, qui fastigium putarint non nisi de extremitate anmma dici. M.

Feminis crassitudine. Sic bene. Alii *femoris*, *semis*, *semissis*.

Singuli...exculcabantur, in singulis scrobibus singuli pedes, s. spatinm nnius pedis, terra calcata replebatur. Ergo una pars scrobis terra plena erat; reliqua, nt sequitur, virgultis integebatur. Sic intellexerunt Glareanus ad h. l. qni breviter et perspicue exposuit, item Lipsius, Poliorc. II, 2, et Oudendorpius. Quod si non totus scrobs terra plenus fuit, falsa est codd. quorumdam lectio, *singuli* (sc. atipites) *ab infimo solo pedes tres* (altitudine trium pedum) *terra exculcabantur* : nam totus scrobs fuit tres pedes altus; sed non totns fuit plenua terra. Cæterum sunt et aliæ varietates, quæ locum interpolatum esse arguant. An *exculcare* alibi sit calcando replere, dubito. Locua est incertæ lectionis. M. [Aliter interpretantur *Turpin de Crissé* et *Achaintre*. Intellignnt singulos stipites fuisse ab infimo solo firmatos, terra exculcata ad pedes, nempe stipitnm, et, ut ait prior, « on planta des » pienx que l'on affermit au pied, en » foulant la terre. » Ego vero arbitror *singuli pedes* nil aliud significare quam *singuli stipites*, eodem sensu quo sæpe *pes* occurrit in Varrone pro *planta*, *truncus*, et ut Gallice dicitur, *un pied d'œillet*. Sic omnia clara sunt : *singuli pedes*, stipites, *exculcabantur*, firmabantur calcando terram, *terra* calcata, *infimo solo* in imo scrobe. Judicent peritiores. B.]

Stimulos. Cf. B. Afr. 31, *stili cœci*. M.

Cap. LXXIV. [*His rebus perfectis*. Omnia ergo Cæsaris opera erant : 1.° fossa 20 ped. lata; 2.° stimuli sive

potuit æquissimas pro loci natura, XIV millia passuum complexus, pares ejusdem generis munitiones, diversas ab his, contra exteriorem hostem perfecit, ut ne magna quidem multitudine, si ita accidat ejus discessu, munitionum præsidia circumfundi possent : neu cum periculo ex castris egredi cogantur, dierum XXX pabulum frumentumque habere omnes convectum jubet.

LXXV. Dum hæc ad Alesiam geruntur, Galli, concilio principum indicto, non omnes, qui arma ferre possent, ut censuit Vercingetorix, convocandos statuunt, sed certum numerum cuique civitati imperandum; ne, tanta multitudine confusa, nec moderari, nec discernere suos, nec frumentandi rationem habere possent. Imperant Æduis

taleæ; 3.° scrobes sive lilia; 4.° cippi; 5.° duæ fossæ inter se distantes; 6.° vallum et agger. *A.*]

XIV... complexus, in circuitu XIV millium passuum. M.

Pares munitiones perfecit. Guischardus, T. IV, p. 162, intelligit aliam circumvallationem quatuordecim millium passuum, quæ (relate ad eam, quam Cæsar, c. 69, descripsit, et undecim millium passuum circuitu fuisse dixit), est exterior. Quæ idem ille, accommodate ad rem militarem contra adversarium suum disputat, ea non sunt harum notarum. Illud unum quæso, ut aliquis ad hæc verba attendat : *munitiones pares*, et *ejusdem generis*, (sed fortasse hic est pleonasmus), et *diversæ*, (qualenus?), et *diversæ ab his* (a quibus?). Hoc quid sit, quia non satis possum assequi, nec probare nec improbare audeo. Adjeci versionem Guischardi : « Ce travail fini, il » fit faire des ouvrages de la même » espèce du côté opposé contre l'en» nemi du dehors. » Etiam Græc. metaphr. sic expressit : ὁμοίας τοῦ αὐτοῦ εἴδους ὀχυρώσεις, κατ' ἐναντία (ergo loco diversæ) ταῖς προτέραις (ergo ab his, quas ante descripserat), κατὰ τοῦ ἔξωθεν πολεμίου ἐποιήσατο. M. [Hoc plane intelligitur. Erant diversæ a prioribus, hæ enim versus urbem, illæ versus hostem exteriorem, sed erant ejusdem generis. B.]

Exteriorem hostem. Intelligit eum equitatum, quem Vercingetorix castello dimiserat, c. 71, et copias, ab illo equitatu collectas, qui omnes ne mox adventarent, verendum erat. M.

Ejus discessu, quia ille (hostis, *s.* equitatus) discesserat (e castello). Sic cepit Guischardus, T. IV, p. 167, et in *Mémoires militaires*, T. I, p. 299. M.

Egredi cogantur. Male vulgo *cogerentur.*

CAP. LXXV. *Ut censuit Vercingetorix.* Vid. cap. 71. M.

Nec frumentandi rationem. Sic bene Ursinus e codd. Erat antea *frumenti rationem*, item *frumentationem.*

atque eorum clientibus, Segusianis, Ambivaretis, Aulercis Brannovicibus, Brannoviis, millia XXXV; parem numerum Arvernis, adjunctis Eleutheris Cadurcis, Gabalis, Velaunis, qui sub imperio Arvernorum esse consuerunt; Senonibus, Sequanis, Biturigibus, Santonis, Rutenis, Carnutibus duodena millia; Bellovacis X; totidem Lemovicibus; octona Pictonibus, et Turonis, et Parisiis, et Helviis; Suessionibus, Ambianis, Mediomatricis, Petrocoriis, Nerviis, Morinis, Nitiobrigibus quina millia; Aulercis Cenomanis totidem; Atrebatibus IV; Bellocassis, Lexoviis, Au-

Ambivaretis. Diversi sunt ab Ambivaritis, supra, IV, 9, commemoratis: variant etiam libri h. l. ut nec de lectione certi simus. CELLARIUS.

Aulercis Brannovicibus, Brannoviis. Hæc omnia sunt incerta: nec constat, qui sint, nec ubi sint, nec, utrum tres, an duo populi sint. M. *D'Anville, Not. de la Gaule*, p. 129, suspicatur esse populum situm in hod. *Briennois* ad Ligerim. Forsan τὸ *Brannoviis* e varietate lectionis irrepsit. Uncis incluserat Oberlin.

Eleutheris Cadurcis. Cadurcos populum Galliæ fuisse certum est. Vid. Strabo, IV, p. 191. Si ergo horum pars fuerunt Eleutheri, jure quærit Ritterus in hist. Gall. p. 30, unde cognomen Græcum ἐλεύθεροι habuerint, et in quo eorum libertas fuerit. Existimat ergo, aut Eleutheros esse populum peculiarem, nobis ignotum, vitiata fortasse verbi scriptura (et variant codices): aut Eleutheros mutari posse in *Elentheros*, h. e. peregrinos, qui aliunde venerint in ista loca: nititurque eo, quod in Celtica lingua *el* sit peregrinus, *ellend* (*fremd Land*) extera terra, *ellenther*, extraneus. M. Ἀπρεl

Velaunis. Nec hujus verbi scriptura satis certa est. Cf. *Ritter* l. l. p. 27. De Gabalis dixit p. 28. Cf. supra, c. 7. De Rutenis, p. 33. M. Strabo dicit Οὐελλαύνους. Ptolem. Οὐελλαυνίους. In symbolica manu apud Montefalconium in *Antiq. expliq.* l. III, pl. 197, legitur ΣΥΜΒΟΛΟΝ ΠΡΟΣ ΟΥΕΛΑΥΝΙΟΥΣ.

Duodena. Sic MSS. plerique, non *duodecim*. OUDENDORP.

Helviis. MSS. omnes corrupte *Helvetiis, Elvetiis.* Rursus profertur lectio *Helviciis, Heleutheris, Eleutheris.* Vossius reposuit *Helviis*, idque Oudend. in schedis Pulmanni reperit. M.

Suessionibus. Al. *Senonibus*, aperto vitio. Alii *Eleutheris Suessionibus*, invita historia. Alii Senonas hos seu Suessionas referunt ad superiorem periodum. M. Alii *Suessonibus.* V. Cellarius.

Petrocoriis; hi incoluerunt eas terras, quæ hodie dicuntur *Périgord.* Monuit Cellarius. Cætera vid. apud Ritterum in hist. Gall. p. 34. M.

Aulercis Cenomanis. Vid. ad III, 17. M.

Bellocassis. Plerique hoc putant depravatum e *Velocassis*, qui II, 4, et VIII, 7, commemorantur. M.

lercis Eburonibus terna ; Rauracis et Boiis XXX ; universis civitatibus, quæ Oceanum attingunt, quæque eorum consuetudine Armoricæ appellantur, (quo sunt in numero Curiosolites, Rhedones, Ambibari, Caletes, Osismii, Lemovices, Veneti, Unelli) sex. Ex his Bellovaci suum numerum non contulerunt, quod se suo nomine atque arbitrio cum Romanis bellum gesturos dicerent, neque cujusquam imperio obtemperaturos : rogati tamen ab Commio, pro ejus hospitio bina millia miserunt.

LXXVI. Hujus opera Commii, ita ut antea demonstravimus, fideli atque utili superioribus annis erat usus in Britannia Cæsar : quibus ille pro meritis civitatem ejus immunem esse jusserat, jura legesque reddiderat, atque ipsi Morinos attribuerat. Tanta tamen universæ Galliæ consensio fuit libertatis vindicandæ, et pristinæ belli laudis recuperandæ, ut neque beneficiis, neque amicitiæ memoria, moverentur ; omnesque et animo et opibus in id bellum incumberent, coactis equitum VIII millibus et peditum circiter CCXL. Hæc in Æduorum finibus recensebantur, numerus-

Aulercis Eburonibus. Cf. III, 17. Mor.

Boiis XXX. Glareanus ad h. l. pro XXX legendum putat *bina*, ut summa, c. 76, indicata constet. M. [*Achaintre* proponit III.]

Armoricæ. V. ad V, 53. M.

Caletes. Sic cod. Ortelii. Vossii *Caletos*; ut non sit dubium nomen. Nec tamen *d'Anville*, p. 192, audet rejicere nomen *Cadetum*, quod est in aliis, etsi, qui, quales fuerint, ignorare se profiteatur.

Lemovices quum jam ante sint nominati, delent quidam hoc nomen: Valesius, in Notit. Galliæ p. 269, putat duos fuisse populos seu partes gentis Lemovicum. Hæc Cellarius ad h. l. scripsit. Verbum *Veneti* a plerisque codd. abest h. l. M. Valesius in Not. Galliæ dat *Leonenses*. *D'Anville* malit *Leonices* vel *Leonnices* (*de S. Paul de Léon*), p. 409.

Sex. Sic legendum esse, non autem *sena*, scilicet ut summa constet, vidit Glareanus, repetiitque Clarkius. M.

Contulerunt. Alii *compleverunt*, ut C. I, 25. Sed hic non est eadem ratio, nondum enim numerus quis aderat.

Cap. LXXVI. *Ita ut antea demonstravimus*. Τὸ *ita* in aliis deest.

Demonstravimus. Conf. IV, 21. Mor.

Quibus ille pro meritis. Vulgo *pro quibus meritis*.

Coactis ... CCXL. Hoc numero

que inibatur : præfecti constituebantur : Commio Atrebati, Virdumaro et Eporedirigi, Æduis, Vergasillauno Arverno, consobrino Vercingetorigis, summa imperii traditur. His delecti ex civitatibus attribuuntur, quorum consilio bellum administraretur. Omnes alacres et fiduciæ pleni ad Alesiam proficiscuntur : neque erat omnium quisquam, qui aspectum modo tantæ multitudinis sustineri posse arbitraretur; præsertim ancipiti prælio, quum ex oppido eruptione pugnaretur, foris tantæ copiæ equitatus peditatusque cernerentur.

LXXVII. At ii, qui Alesiæ obsidebantur, præterita die, qua suorum auxilia exspectaverant, consumpto omni frumento, inscii quid in Æduis gereretur, concilio coacto, de exitu fortunarum suarum consultabant. Apud quos variis dictis sententiis, quarum pars deditionem, pars, dum vires suppeterent, eruptionem censebant, non prætereunda videtur oratio Critognati, propter ejus singularem ac nefariam crudelitatem. Hic, summo in Arvernis ortus loco, et

Glareanus nitebatur, quum locum capitis superioris diligentissime tractaret, et dissensum in illis numeris sic moderaretur, ut tandem singuli numeri summam h. l. traditam efficerent. Certe, ut vidi, omnes reliqui Glareanum secuti sunt. M. Summa a Glareano effecta facit CCXLIX millia. Codd. variant. [Dabimus numeros et summam quam dedit *Achaintre* : Ædui cum clientibus, 35 millia; Arverni cum clientibus, 35; Senones, 12; Sequani, 12; Bituriges, 12; Santones, 12; Ruteni, 12; Carnutes, 12; Bellovaci, 2, pro 10 imperatis; Lemovices, 10; Pictones, 8; Turoni, 8; Parisii, 8; Helvii, 8; Suessiones, 5; Ambiani, 5; Mediomatrici, 5; Petrocorii, 5; Nervii, 5; Morini, 5; Nitiobriges, 5; Aulerci Cenomani, 5; Atrebates, 4; Bellocassi, 3; Lexovii, 3; Aulerci Eburones, 3; Rauraci et Boii, 3, ex emendatione pro 30; Armoricæ civitates, 6 : summa, 248,000. B.]

Numerusque inibatur. His verbis explicatur τὸ recensere. M.

Præfecti; c. 83, duces. M.

Constituebantur : Commio. Bene sic distinguitur. Male alii *constituebantur Commius Atrebas*, etc.

Vergasillauno, *O-Brien* citatus ad I, 16, nomen dignitatis fuisse ostendit e lingua Celtica : *fear-gosaighlean*, vir ad vexillum, vexillarius, *banneret*.

Ancipiti prælio, undique, a fronte et a tergo. Sic et Curt. III, 9, 7. Cf. et B. C. III, 72.

CAP. LXXVII. *Apud quos variis dictis.* Sic boni codd. Vulgo *Ac variis dictis sententiis.*

Ortus loco. Alii *natus.*

magnæ habitus auctoritatis, « Nihil, inquit, de eorum sententia dicturus sum, qui turpissimam servitutem deditionis nomine appellant; neque hos habendos civium loco, neque ad concilium adhibendos censeo. Cum iis mihi res sit, qui eruptionem probant: quorum in consilio, omnium vestrum consensu, pristinæ residere virtutis memoria videtur. Animi est ista mollities, non virtus, inopiam paulisper ferre non posse. Qui se ultro morti offerant facilius reperiuntur, quam qui dolorem patienter ferant. Atque ego hanc sententiam probarem, (nam apud me tantum dignitas potest,) si nullam, præterquam vitæ nostræ, jacturam fieri viderem; sed in consilio capiendo omnem Galliam respiciamus, quam ad nostrum auxilium concitavimus. Quid, hominum millibus LXXX uno loco interfectis, propinquis consanguineisque nostris animi fore existimatis, si pæne in ipsis cadaveribus prælio decertare cogentur? Nolite hos vestro auxilio exspoliare, qui vestræ salutis causa suum periculum neglexerint; nec stultitia ac temeritate vestra, aut imbecillitate animi, omnem Galliam prosternere, et perpetuæ servituti addicere. An, quod ad diem non venerunt, de eorum fide constantiaque dubitatis? Quid ergo? Romanos in illis ulterioribus munitionibus animine causa quotidie exerceri putatis? Si illorum nuntiis confir-

[*Nihil inquit.* Dicere ausim illam Critognati orationem sententiis, vi et copia cum optimis Sallustii Tacitive conferri posse, et ex ea conjicere licet Cæsarem oratorem fuisse maximum. B.]

Ad concilium. Gr. ἐκκλησίαν. Male alii *consilium.*

Mollities. Alii *mollitia.* [*Achaintre* mallet ex quibusdam codd. *molestia* quod est ægritudo, et vitæ fastidium.]

[*Qui se ultro morti.* Vide Nabarzanis orationem apud Curt. v, 9.]

Tantum dignitas potest. E codd. receptum est *tantum*, pro vulg. *multum.* M.

Concitavimus. Cod. Petav. *concivimus.*

Millibus LXXX. Tot millia secum habuit Vercingetorix. Cf. c. 71. M. Sic Cic. pro l. Man. 5. Non opus ergo ponere *in hominum millibus.*

Exspoliare. Sic Oud. e codd. Vulgo *spoliare.*

Nec stultitia. Duplex negatio more Græcorum, ni subaudias, *velitis.*

Quid ergo? ... putatis? Quum

mari non potestis, omni aditu præsepto, iis utimini testibus, appropinquare eorum adventum; cujus rei timore exterriti, diem noctemque in opere versantur. Quid ergo mei consilii est? Facere quod nostri majores, nequaquam pari bello Cimbrorum Teutonumque, fecerunt; qui in oppida compulsi, ac simili inopia subacti, eorum corporibus, qui ætate inutiles ad bellum videbantur, vitam toleraverunt, neque se hostibus tradiderunt. Cujus rei si exemplum non haberemus, tamen libertatis causa institui et posteris prodi pulcherrimum judicarem. Nam quid illi simile bello fuit? Depopulata Gallia, Cimbri, magnaque illata calamitate, finibus quidem nostris aliquando excesserunt, atque alias terras petierunt; jura, leges, agros, libertatem nobis reliquerunt: Romani vero quid petunt aliud, aut quid volunt, nisi invidia adducti, quos fama nobiles potentesque bello cognoverunt, horum in agris civitatibusque considere, atque his æternam injungere servitutem? Neque enim

cogito varias lectiones, puto sic legendum: *Quid* (pro cur) *ergo Romanos in il. ult. mun. quotidie exerceri putatis?* ut omnia sine distinctione cohæreant, et istud *animine causa*, ut interpretamentum, tollatur. Nam in aliis codd. est: *Romanorum animos*, omisso deinde verbo *causa*. In aliis est *animi causa*, omisso *ne*. In aliis est lectio vulgata. Ergo est mera explicatio in his additamentis. M. Mihi vulgatum præplacet, quod et exprimit Græcus interpres. [Et equidem, ut *Ach.*, Mori sententiam explodendam arbitror. B.] — *Ulterioribus munitionibus*. V. c. 74. M.

Iis utimini. Leg. *his*, nam ad Romanos refertur. M.

Cujus rei. Alii *qui hujus rei*.

Facere quod. Male olim distinguebant post *facere*.

Corporibus... vitam toleraverunt, mactarunt infantes, et inutiles ad bellum, et sic famem depulerunt. Mon.

Nam quid illi bello (a Cimbris illato) *simile fuit* (cum his rebus, quibus nunc utimur, cum his miseriis, quibus nunc vexamur)? Hunc verborum sensum, paulo obscuriorem, qui non animadverterant, pro *illi bello*, quod in omnibus codd. legitur, posuerunt *huic bello*, faciliore sensu: inter quos est metaphrastes Græcus. M. Jurin. *nunquid illud huic simile bello fuit?* Cui lectioni favere dicit superiora *nequaquam pari bello*. Ob. Mant.

Finibus quidem. Notat *quidem* profecto. Restituit particulam omissam vulgo Oud. Displicet hoc *quidem* Bentleio, qui post *excesserunt* addit *tamen*.

unquam alia conditione bella gesserunt. Quod si ea, quæ in longinquis nationibus geruntur, ignoratis, respicite finitimam Galliam, quæ in provinciam redacta, jure et legibus commutatis, securibus subjecta, perpetua premitur servitute. »

LXXVIII. Sententiis dictis, constituunt ut, qui valetudine aut ætate inutiles sint bello, oppido excedant, atque omnia prius experiantur, quam ad Critognati sententiam descendant: illo tamen potius utendum consilio, si res cogat, atque auxilia morentur, quam aut deditionis aut pacis subeundam conditionem. Mandubii, qui eos oppido receperant, cum liberis atque uxoribus exire coguntur. Hi, quum ad munitiones Romanorum accessissent, flentes omnibus precibus orabant ut se, in servitutem receptos, cibo juvarent. At Cæsar, dispositis in vallo custodiis, recipi prohibebat.

LXXIX. Interea Commius et reliqui duces, quibus summa imperii permissa erat, cum omnibus copiis ad Alesiam perveniunt, et, colle exteriore occupato, non longius M passibus ab nostris munitionibus considunt. Postero die equitatu ex castris educto, omnem eam planitiem, quam in longitudinem III millia passuum patere demonstravimus, complent, pedestresque copias paulum ab eo loco abditas in locis superioribus constituunt. Erat ex oppido Ale-

CAP. LXXVIII. *Experiantur.* Quidam codd. *expediantur.*

Ad Critognati sententiam descendant. Etsi codd. omnes, præter Oxon. et metaphr. Græcam, legunt, *a Crit. sententia discedant:* tamen falsa est hæc lectio. Perturbata semel sententia, perturbata sunt porro verba, quæ sequuntur: nam in multis codd. est: *illo tamen tempore ut* ... M. [Sensus est: prius omnia experiri volunt quam ad extremum illud quod Critognatus eis suadebat decurrere: cujus tamen consilio tum uterentur, si necessitas urgeret, potius quam se dederent. *A.*]

Mandubii. Alesia Mandubiorum oppidum est. Conf. cap. 68. M.

Dispositis custodiis. Pro *custodibus.* Abstractum pro concreto. Sic et II, 29. [*Achaintre* tamen et multi alii: *custodibus.*]

CAP. LXXIX. *Non longius M passibus.* Sic plurimi codd. et edd. vet. quod probat *Guischard.* Vulgo legitur *D passibus.*

Planitiem. Cf. c. 69. M.

Abditas, i. e. sejunctas, abstrac-

sia despectus in campum. Concurritur, his auxiliis visis : fit gratulatio inter eos, atque omnium animi ad lætitiam excitantur. Itaque productis copiis ante oppidum considunt, et proximam fossam cratibus integunt, atque aggere explent, seque ad eruptionem atque omnes casus comparant.

LXXX. Cæsar, omni exercitu ad utramque partem munitionum disposito, ut, si usus veniat, suum quisque locum teneat et noverit, equitatum ex castris educi et prælium committi jubet. Erat ex omnibus castris, quæ summum undique jugum tenebant, despectus; atque omnium militum intenti animi pugnæ proventum exspectabant. Galli inter equites raros sagittarios expeditosque levis armaturæ interjecerant, qui suis cedentibus auxilio succurrerent, et nostrorum equitum impetus sustinerent. Ab his complures de improviso vulnerati prælio excedebant. Quum suos pugnæ superiores esse Galli confiderent, et nostros multitudine premi viderent, ex omnibus partibus et ii, qui munitionibus continebantur, et ii, qui ad auxilium convenerant, clamore et ululatu suorum animos confirmabant. Quod in conspectu omnium res gerebatur, neque recte ac turpiter factum celari poterat : utrosque et laudis cupiditas et timor ignominiæ ad virtutem excitabant. Quum a meridie prope ad solis occasum dubia victoria pugnaretur, Germani una in parte confertis turmis in hostes impetum fecerunt, eosque propulerunt : quibus in fugam conjectis, sagittarii cir-

tas. Nil ergo mutatione opus. Jurin. *abductas*. Sic Græcus ἀπεχώρησαν, et sic jam Oud. conjecerat ex codice Petav. *adductas*. Verum *abdere* etiam est removere, ut apud Tibullum II, I, 89. Cf. Gronov. de pec. vet. IV, 8. Ergo nil mutandum.

Cap. LXXX. *Omnium militum intenti animi*. Alii *omnes milites intenti pugnæ*.

Proventum. Ita codd. M. Vulgo *eventum*. Conf. notata ad caput 29.

Pugnæ superiores. Sic boni codd. ut *acer animi*, *disciplinæ clarus*, *animi victus*. Conf. Oudend. Vulgo *pugna*.

[*In conspectu omnium*. Confer Liv. XXVI, 44.]

Una in parte. Fortasse *sua in parte*. Sic fere Græcus.

[*Sagittarii circumventi*, et ideo jure ac merito hanc peditum dispo-

cumventi interfectique sunt. Item ex reliquis partibus nostri, cedentes usque ad castra insecuti, sui colligendi facultatem non dederunt. At ii, qui ab Alesia processerant, mœsti, prope victoria desperata, se in oppidum receperunt.

LXXXI. Uno die intermisso, Galli, atque hoc spatio magno cratium, scalarum, harpagonum numero effecto, media nocte silentio ex castris egressi, ad campestres munitiones accedunt. Subito clamore sublato, qua significatione, qui in oppido obsidebantur, de suo adventu cognoscere possent, crates projicere, fundis, sagittis, lapidibus nostros de vallo deturbare, reliquaque, quæ ad oppugnationem pertinent, administrare. Eodem tempore, clamore exaudito, dat tuba signum suis Vercingetorix, atque ex oppido educit. Nostri, ut superioribus diebus suus cuique locus erat definitus, ad munitiones accedunt: fundis, librilibus sudibusque, quas in opere disposuerant, ac glandibus Gallos perterrent. Prospectu tenebris adempto, multa utrinque vulnera accipiuntur; complura tormentis tela conjiciuntur. At M. Antonius et C. Trebonius, legati, quibus eæ partes ad defendendum

sitionem vituperat *Turpin de Crissé*, T. II, p. 145.]

CAP. LXXXI. [*Harpagonum*. Harpagones, quos Curtius vocat *ferreas manus*, unci sunt ferrei, perticis longis aptati, ad avellendos vallos, et alia quæ munitionem tegunt. *Achaintre*.]

Campestres munitiones sunt eæ, quas, c. 74, descripsit. In æquiore loco factæ erant. M.

Vallo deturbare. Scioppius susp. lect. II, 14, cum aliis mavult *perturbare*, *proturbare*.

Administrare. Codd. quidam et edd. vet. addunt *parant*, ut Cæsar solet. Sed hic sermo est de præsenti, non de futuro. Et alibi sic noster, ut I, 16; C. II, 20; III, 12, etc.

Definitus. Sic cod. Andinus et Oxon. Vulgo *attributus*, e glossa. Conf. Gronov. ad Liv. XXXV, 7.

Librilibus. Librilia appellantur instrumenta bellica, saxa scilicet ad brachii crassitudinem, in modum flagellorum loris revincta. FESTUS. Græc. metaphr. λίθους μεγάλους vertit. M. Et sejungit σφενδόνα. Editiones quædam *libralibus*, invitis codd. et edd. vet. Habet tamen *libralia saxa* Vegetius II, 23. Cellarius refert ad *fundis*, quibus *lapides libriles* jaciebantur.

[*Glandibus*, plumbo in modum glandis fabricato.]

Perterrent. Alii *proterrent*, quod huc non facit, non enim fugati hostes, ut V, 58.

obvenerant, qua ex parte nostros premi intellexerant, iis auxilio ex ulterioribus castellis deductos summittebant.

LXXXII. Dum longius ab munitione aberant Galli, plus multitudine telorum proficiebant : posteaquam propius successerunt, aut se ipsi stimulis inopinantes induebant, aut in scrobes delapsi transfodiebantur, aut ex vallo ac turribus trajecti pilis muralibus interibant. Multis undique vulneribus acceptis, nulla munitione perrupta, quum lux appeteret, veriti ne ab latere aperto ex superioribus castris eruptione circumvenirentur, se ad suos receperunt. At interiores, dum ea, quæ a Vercingetorige ad eruptionem præparata erant, proferunt, priores fossas explent, diutius in iis rebus administrandis morati, prius suos discessisse cognoverunt, quam munitionibus appropinquarent. Ita, re infecta, in oppidum reverterunt.

LXXXIII. Bis magno cum detrimento repulsi Galli, quid agant consulunt : locorum peritos adhibent : ab his superiorum castrorum situs munitionesque cognoscunt. Erat a septemtrionibus collis, quem propter magnitudinem circuitus opere circumplecti non potuerant nostri, necessarioque pæne iniquo loco et leniter declivi castra fecerant.

[*Ulterioribus*; remotioribus ab iis quæ oppugnabantur.]

Cap. LXXXII. [*Stimulis*; de his vide ad c. 73.]

Delapsi. Alii codd. *delati*, non male. M. Sed et Græc. καταπιπτόντες.

Appeteret. Quidam codd. *appareret*, ex interpretatione. M.

Interiores, oppido inclusi. M.

Præparata erant. Codd. multi et edd. vet. *præparaverant*. Tum *a Vercingetorige* significaret *a parte Vercingetorigis*, ut v, 54, « a P. R. imperia, » et apud Lucan. I, 58 : « obstent a Cæsare nubes. » [*Ach. præparaverant*.]

Priores fossas explent. Leg. *et pr. f. repl.* Clarkius. Sed et ἀποδόντων bene habet.

Cap. LXXXIII. *Ab his*. Sic et v, 45. Alii *ex his*.

Superiorum castrorum, quæ in superiore seu edito loco erant, ut mox ipse Cæsar describit. Extremo capite his opponuntur munitiones campestres, de quibus, c. 74, dixit. M.

Quem propter...fecerant. Inconsultis codd. editores vulgo posuerunt : *quem quia propter...necessario pæne....fecerunt*. Veram ergo lectionem Oudendorp. restituit. M.

[*Pæne iniquo loco*. Quia declivi-

Hæc C. Antistius Reginus et C. Caninius Rebilus, legati, cum duabus legionibus obtinebant. Cognitis per exploratores regionibus, duces hostium LX millia ex omni numero delegunt earum civitatum, quæ maximam virtutis opinionem habebant; quid quoque pacto agi placeat, occulte inter se constituunt; adeundi tempus definiunt, quum meridies esse videatur. Iis copiis Vergasillaunum Arvernum, unum ex quatuor ducibus, propinquum Vercingetorigis, præficiunt. Ille ex castris prima vigilia egressus, prope confecto sub lucem itinere, post montem se occultavit, militesque ex nocturno labore sese reficere jussit. Quum jam meridies appropinquare videretur, ad ea castra, quæ supra demonstravimus, contendit: eodemque tempore equitatus ad campestres munitiones accedere, et reliquæ copiæ pro castris sese ostendere cœperunt.

LXXXIV. Vercingetorix ex arce Alesiæ suos conspicatus, ex oppido egreditur; a castris longurios, musculos, falces,

tas collis non adversus hostes erat, et summum collis jugum castris dominabatur, ex quo hostes superne decurrentes facilius irruptionem in castra Romanorum facere poterant. *A.*]

C. Caninius Rebilus. De hoc nomine v. Ursinum in fam. Rom.

Quoque pacto, quisquis modus administrandæ rei necessarius fuerit, quicumque casus se obtulerit, *auf jeden Fall.* M.

Meridies. Alii *meridie*, quod placet Oud. pro *meridiei* scil. tempus. Mihi non item.

[*Ea castra*, nempe Antistii et Caninii.]

Cap. LXXXIV. *A castris.* Fuerunt castra Vercingetorigis, ut, cap. 70 extr., diserte dicuntur. Hæc castra ibidem munitiones appellantur, etiam dicuntur maceria et fossa. Atqui de hac maceria et fossa, sub muro Alesiæ ducta, dictum est cap. 69. Sunt igitur Vercingetorigis castra ipsa illa maceria et fossa. Hoc ergo est, *a castris profert.* Nec video, cur non potuerint longurii, et musculi, et reliqua in illa munitione seu castris esse fabricata et reposita: nec credo, etsi Vercingetorix cum suis in oppidum reversus est, c. 82 extr., plane nullum præsidium horum castrorum relictum esse: immo revera relictum fuit, cap. 70 extr. Quod si relictum est, potuerunt ibi istæ res et confici et asservari. Vidit hoc Clarkius, tamen non probavit; sed Oudendorpius tenet hanc lectionem. Equidem puto, si quis superiora attente legerit, eum ne dubitaturum quidem esse hoc loco: nec tam multa dixissem, nisi tot dubitationes et emendationes prolatas reperissem, omnes illas inde natas, quia, castra

reliquaque, quæ eruptionis causa paraverat, profert. Pugnatur uno tempore omnibus locis acriter, atque omnia tentantur : qua minime visa pars firma est, huc concurritur. Romanorum manus tantis munitionibus distinetur, nec facile pluribus locis occurrit. Multum ad terrendos nostros valuit clamor, qui post tergum pugnantibus exstitit, quod suum periculum in aliena vident virtute constare : omnia enim plerumque, quæ absunt, vehementius hominum mentes perturbant.

LXXXV. Cæsar idoneum locum nactus, quid quaque in parte geratur, cognoscit, laborantibus auxilium summittit. Utrisque ad animum occurrit, unum illud esse tempus quo maxime contendi conveniat. Galli, nisi per-

Vercingetorigis quæ essent, non potuerant assequi. Alii ergo interpretes corrigendum putant locum : nam Glareanus dicit, *a castris* nihil ad sensum facere, esse ergo *rastros* legendum. J. C. H. defendit Glareani *rastros*, l. c. p. 666. Hotomanno placuit *contos* legere. Lipsius, Poliorc. I, 9, voluit scribi, *ac crates*, quod et Ciacconio visum est, quia Vercingetorix non castris, sed oppido se continuerit. Cæterum metaphr. Gr. sic expressit : Βερκιγγέτοριξ ... ἐκ τῆς πόλεως ἐξήγαγε τὸ σὺν αὐτῷ στράτευμα, non diserte vertit illud *a castris*. Sive autem *castris*, sive *a castris*, sive *e castris* legatur, (ita enim variatur lectio), id nihil differt, nec est in hac varietate causa mutandi loci. Mor.

[*Longurios*; vid. III, 14; IV, 17.]

Musculos. Musculus, machina bellica, sub qua steterunt qui muros aut vallum oppugnarunt. Vegel. de re Mil. IV, 16. Commemoratur a Cæsare, B. C. II, 10, ubi multis describitur, etsi hunc musculum puto multo artificiosius structum fuisse eo, quo Galli h. l. usi sunt.

Qua minime visa, etc. Alii quæ.

Firma est. Addunt vulgo *esse*. Sed bene abest.

Quod suum periculum ... constare, quia non possunt ipsi omnibus in locis adesse, non ipsi semel ipsos defendere, intelligunt, ab aliorum virtute pendere, utrum evasuri sint periculum, nec ne. Non pauci pro *virtute* habent *salute*, quod eodem redit, si res omnino spectetur; sed non opus est hac lectione. M. Pro *constare* alii *consistere*. Τὸ *virtute* Græcus reddit per ἀλκῇ τῶν ἄλλων. [Nempe aliarum legionum virtute.]

Cap. LXXXV. *Auxilium*. Hoc verbum, quod exciderat, e metaphr. Græc. et quibusdam codd. Davis. et Oudend. recte restituerunt. M. Cf. Drakenb. ad Liv. VI, 6.

Tempus. Post hoc verbum frustra additur vulgo *prædicat*. M.

Contendi, sic amat noster, ut *hiemari*, *pugnari*, *veniri*.

fregerint munitiones, de omni salute desperant : Romani, si rem obtinuerint, finem laborum omnium exspectant. Maxime ad superiores munitiones laboratur, quo Vergasillaunum missum demonstravimus. Exiguum loci ad declivitatem fastigium magnum habet momentum. Alii tela conjiciunt; alii testudine facta subeunt; defatigatis in vicem integri succedunt. Agger, ab universis in munitionem conjectus, et ascensum dat Gallis, et ea, quæ in terram occultaverant Romani, contegit : nec jam arma nostris, nec vires suppetunt.

LXXXVI. His rebus cognitis, Cæsar Labienum cum cohortibus sex subsidio laborantibus mittit : imperat, si sus-

[*Si rem obtinuerint*, si in munitionibus restiterint. B.]

Exiguum ..... momentum. Hæc verba non intelligo, etsi video describi locum, de quo, c. 83, dixerat : « erat collis... castra fecerant. » Legerim, *iniquum loci fastigium m. hab. mom.* Exstat enim *iniquum* in codd. fere omnibus et metaphr. Gr. Sic *fastigium* est collis declivitas, et hæc declivitas dicitur *iniqua*, ut cap. 83. Quia ergo Romani in declivi ideoque iniquo et difficili loco erant, magnum hæc res habebat momentum, ut ibi valde laborarent. Verba *ad declivitatem* puto orta ex interpretatione, quum quis vellet fastigium explicare, et *declivitas* ascriberet : id deinde mutatum, aptatumque constructioni utcumque, irrepsit. Sed utatur quisque suo sensu. M. Oud. præfert *exiguum*. Utraque lectio bonum sensum offert. Utra sit auctoris, dubium. [*Achaintre* omnem locum sic explicat : « Quia Romani in declivi ideoque iniquo loco castra et munitiones instruere coacti fuerant, propter collis supra memorati, c. 83, magnitudinem, et quia hostes e colle irruentes superiores erant, ideo *magnum habet momentum*, erat magni momenti hujus loci defensio et aleæ plena. Nostri codd. et alii permulti habent *iniquum loci ad declivitatem* fastigium. Non male certe et forte lucidius : nam locus iste quem occupaverant Romani, etsi ad declivitatem collis, tamen erat paulo superior campo : unde vox *fastigium;* sed quia summus collis extra munitiones protensus supereminebat, ideo locus erat iniquus, et quia erat iniquus, ideo *magnum habebat momentum.* Tanti ergo intererat Romanorum, ut eum servarent, quantum defensio ejus erat periculosa. »]

Agger, terra congesta, accumulata. Sic et cap. 57 et 86 « aggere fossas explent. » M.

Quæ in terram ..... Sunt lilia et stimuli. Vid. cap. 73. M.

CAP. LXXXVI. *Subsidio laborantibus mittit.* In animo habuit Oud. *summittit*. Cui fulciendo in addendis allegat Drakenb. ad Liv. VI, 6 : « Populos juventutem summisisse. »

tinere non possit, deductis cohortibus eruptione pugnet; id, nisi necessario, ne faciat. Ipse adit reliquos; cohortatur, ne labori succumbant; omnium superiorum dimicationum fructum in eo die atque hora docet consistere. Interiores, desperatis campestribus locis propter magnitudinem munitionum, loca prærupta ex ascensu tentant: huc ea, quæ paraverant, conferunt: multitudine telorum ex turribus propugnantes deturbant: aggere et cratibus fossas explent, aditus expediunt: falcibus vallum ac loricam rescindunt.

LXXXVII. Cæsar mittit primo Brutum adolescentem cum cohortibus sex, post cum aliis septem C. Fabium legatum: postremo ipse, quum vehementius pugnarent, integros subsidio adducit. Restituto prælio ac repulsis hostibus, eo, quo Labienum miserat, contendit; cohortes quatuor ex proximo castello deducit; equitum se partem sequi, partem circumire exteriores munitiones, et ab tergo hostes adoriri jubet. Labienus, postquam neque aggeres, neque fossæ vim hostium sustinere poterant, coactis undequadraginta cohortibus, quas ex proximis præsidiis deductas fors obtulit, Cæsarem per nuntios facit certiorem, quid faciendum existimet. Accelerat Cæsar ut prælio intersit.

LXXXVIII. Ejus adventu ex colore vestitus cognito, [quo

Pugnet. Alii *pugnaret*.

Interiores. Vid. c. 82. M.

Fossas explent. Hæc verba, ab aliis omissa, Oud. e plerisque codd. recte restituit. M.

Loricam. Vid. c. 72. M.

Cap. LXXXVII. *Brutum*. Metaphr. Græcus præmittit prænomen Δέκιον.

Deducit. Alii *educit*. [Hanc Cæsaris dispositionem laudat Polyænus, et Labieni virtutem *Turpin de Crissé*.]

Undequadraginta. Sic bene codd. Alii *uno de quadraginta*. Et in Græc. metaphr. est, τριάκοντα καὶ ἐννέα. M. [Hic recte notat Ciacconius: « Mihi hic locus valde suspectus est, tum quod plures sint cohortes quam ut fortuito oblatæ videri possint, tum quod potius diceret *quadraginta*, ut numerus esset rotundus. Error forsitan natus est ex notis, et pro XI, unus ex primis scribis imprudens exaravit XL. »]

Fors obtulit. Sic codd. et edd. vet. Vulgo *sors*.

Cap. LXXXVIII. *Colore vestitus*. Haud dubie intelligitur paludamen-

insigni in præliis uti consueverat,] turmisque equitum et cohortibus visis, quas se sequi jusserat, ut de locis superioribus hæc declivia et devexa cernebantur, hostes prælium committunt. Utrinque clamore sublato, excipit rursus ex vallo atque omnibus munitionibus clamor. Nostri, emissis pilis, gladiis rem gerunt. Repente post tergum equitatus cernitur : cohortes aliæ appropinquant : hostes terga vertunt : fugientibus equites occurrunt : fit magna cædes. Sedulius, dux et princeps Lemovicum, occiditur : Vergasillaunus Arvernus vivus in fuga comprehenditur : signa militaria LXXIV ad Cæsarem referuntur : pauci ex tanto numero se incolumes in castra recipiunt. Conspicati ex oppido cædem et fugam suorum, desperata salute, copias a munitionibus reducunt. Fit protinus, hac re audita, ex castris Gallorum fuga. Quod nisi crebris subsidiis ac totius diei labore milites essent defessi, omnes hostium

tum, quod fuisse rubicundi ut plurimum coloris neminem fugit. Dio Cass. XLII, 40, de Cæsare, in summo discrimine versante, et enatando salutem petente, ὁ Καῖσαρ τὰ ἱμάτια ἁλουργῆ ἀπέῤῥιψε, scilicet ne ab hostibus agnosceretur; et Florus IV, 2, 59, paludamentum appellat. Cf. Sueton. Jul. 64; etsi hic in re ipsa dissentit a cæteris. Liv. VII, 34 : « Imperator, sagulo gregali, (quo gregarii milites utuntur), amictus, ne ducem circumire hostes notarent, omnia perlustravit. » Quum autem non proprium Cæsari fuerit, gestare paludamentum, sed omnibus imperatoribus commune : dudum existimaram, verba, quæ sequuntur, *quo insigni in præliis uti consueverat*, ab aliquo in margine notata esse, et in textum irrepsisse, quum e notis Brantii et Davisii ad h. l. intellexi, jam Lipsium, in analectis ad libros de milit. Rom. II, 12, pag. 12, idem censuisse. Nam quod Davisius suspicatur, Cæsarem vestitu singularis coloris usum esse, id nullo nititur fundamento. M.

Declivia. Alii *decliva*.

Hostes prælium committunt. Jurin. vult *nostri p. c. excipit... clamor*. Cod. Reg. item editio Rom. et Ven. male *excipitur*.

Emissis pilis. Codd. et edd. vet. bene sic. Græcus ἀφιέντες. Vulgo *omissis*. Cf. Sall. Catil. 60. [*Omissis* prætulit *Ach.*]

Lemovicum. Male alii *Germanorum*, *Remorum*, *Sequanorum*, et quid non? Interpres Græcus bene habet.

Essent defessi. Sic rectius codd. et edd. vet. Alii *fuissent*. [Hic *Ach.* Alesianam pugnam luculenter sane, sed forte fusius describit, Commiumque Atrebatem a *Turpin de Crissé*

copiæ deleri potuissent. De media nocte missus equitatus novissimum agmen consequitur : magnus numerus capitur atque interficitur, reliqui ex fuga in civitates discedunt.

LXXXIX. Postero die Vercingetorix, concilio convocato, id se bellum suscepisse non suarum necessitatum, sed communis libertatis causa, demonstrat; et quoniam sit fortunæ cedendum, ad utramque rem se illis offerre, seu morte sua Romanis satisfacere, seu vivum tradere velint. Mittuntur de his rebus ad Cæsarem legati. Jubet arma tradi, principes produci. Ipse in munitione pro castris consedit : eo duces producuntur. Vercingetorix deditur, arma projiciuntur. Reservatis Æduis atque Arvernis, si per eos civitates recuperare posset, ex reliquis captivis toto exercitu capita singula prædæ nomine distribuit.

XC. His rebus confectis, in Æduos proficiscitur; civitatem recipit. Eo legati ab Arvernis missi, quæ imperaret, se facturos pollicentur. Imperat magnum numerum obsidum. Legiones in hiberna mittit : captivorum circiter XX millia Æduis Arvernisque reddit : T. Labienum duabus cum legionibus et equitatu in Sequanos proficisci jubet :

vituperatum excusat; omniaque his verbis complectitur, meritis laudibus Labienum Cæsaremque prosecutus : « 1.º Antistius et Caninius oppositi erant Vergasillauno cum duabus legionibus, c. 83. Sed legiones tanto exercitui prorsus impares erant, et Galli jam vallum ascenderant. Tunc Cæsar Labienum mittit cum IV cohort. et ipse paulo post sequitur cum reliquis, et pugnam restituit, c. 86. 2.º Altera parte, iis qui erant oppositi Vercingetorigi laborantibus Brutum et Fabium jubet auxiliares volare cum XV cohort. Ipse, relicto Labieno, contra Vercingetorigem cum integris militibus advenit. 3.º Interioribus propulsis, regreditur ad Labienum cum quatuor novis cohortibus et equitatu, quem jubet circumire munitiones exteriores, et a tergo hostem adoriri, c. 87, dum ipse Labienus intra munitiones dispositis legionibus et explicatis, hostem exciperet atque proterreret. »]

Cap. LXXXIX. *Vercingetorix deditur.* Narrat Dio Cassius, XL, 41, Vercingetorigem, fretum pristina Cæsaris amicitia, improviso ad Cæsarem, in tribunali sedentem, accessisse, supplicemque veniam rogasse; sed hanc ipsam ob causam, quoniam amicitiæ jura violaverit, in vincula conjectum, in triumpho ductum, et tandem interfectum esse. Conf. XLIII, 19. Mor.

huic M. Sempronium Rutilum attribuit : C. Fabium et L. Minucium Basilum cum duabus legionibus in Remis collocat, ne quam ab finitimis Bellovacis calamitatem accipiant. C. Antistium Reginum in Ambivaretos, T. Sextium in Bituriges, C. Caninium Rebilum in Rutenos cum singulis legionibus mittit. Q. Tullium Ciceronem et P. Sulpicium Cabilloni et Matiscone in Æduis ad Ararim, rei frumentariæ causa, collocat. Ipse Bibracte hiemare constituit. His rebus litteris Cæsaris cognitis, Romæ dierum XX supplicatio indicitur.

Cap. XC. *Rutilum attribuit*. Adjutorem, non collegam, ut Celsus habet, p. 159.

Litteris Cæsaris. Hæc verba in aliis desunt.

Supplicatio. Quid precatio sive obsecratio, gratulatio sive supplicatio, et alii actus tales sacri inter se differant, docet Valerius Maximus, libro 1, capite 1.

C. JULII CÆSARIS

COMMENTARII

DE BELLO GALLICO.

LIBER OCTAVUS.

OBERLINI PRÆFATIO.

Auctore Suetonio, Jul. 56, constat hunc librum non esse a Cæsare scriptum; sed Hirtio auctori tributum, quamquam cum aliqua dubitatione. Et est Hirtii nomen in quibusdam codicibus præscriptum. Sed qui librarii præscripserunt nomen Auli Hirtii Pansæ, (præscripserunt autem plerique, teste Oudendorpio,) hi manifeste errarunt, quoniam Hirtius et Pansa duo diversi viri fuerunt, qui, A. U. 711, consulatu functi sunt. Cf. Sueton., Aug. 10. Nonnulli Oppium nominarunt. Igitur quum alius alium auctorem ediderit, est res incerta quidem, verisimillima tamen de Hirtio auctore sententia. Suetonius quidem aliquot verba epistolæ, huic libro præmissæ, repetit, et Hirtii verba esse simpliciter dicit. Hæc est summa eorum, quæ interpretes de hac re disputarunt. Dodwelli dissertatio de auctore hujus libri, quem Hirtio potius quam Oppio attribuit, exstat etiam in editione Cæsaris Ou-

dendorpiana, T. II, p. 1007. Plutarchum in vita Cæsaris res libri hujus octavi plane præteriisse miror. Nec metaphrastes Græcus eum vertit.

Servatus Lupus, Ferrar. Abbas, ubi, epist. 37, Hirtii, Cæsaris Commentariorum continuatoris, mentionem facit, hujus istum temere notarium dicit.

DISSERTATIO
HENRICI DODWELLI
DE AUCTORE
LIBRI OCTAVI DE BELLO GALLICO ET LIBRORUM DE ALEXANDRINO, AFRICANO ATQUE HISPANICO BELLO.

Auctor Prologi ad librum de Bello Gallico VIII, Hirtius potius fuisse videtur, quam Oppius.

Si quidem recte habeat locus Suetonii, jam tum exstiterint oportet libri omnes, quos pollicetur auctor Prologi ad librum belli Gallici VIII : nondum autem, ut videtur, sub nomine Julii Celsi, sed Oppii duntaxat et Hirtii : erantque sane ambo illi Cæsari satis familiares. Cur autem Oppio tribuerentur, eam causam satis verisimilem mihi videre videor, quod auctor ille, quicumque demum is fuerit, Balbo prologum suum inscripserit. Erant enim sane Oppius atque Balbus necessitudine aliqua, quam nescimus, ut videtur, invicem conjunctissimi : forte officii alicujus causa, utriusque curæ a Cæsare crediti. Certe utrique inscriptas nonnullas epistolas Cæsaris habemus hodieque in libro Ciceronis ad Atticum IX. Et libros fuisse epistolarum ad utrumque docet Gellius, L. XVII Noct. Attic., cap. 9, qui rationem addit, quod res ejus absentis curarent. Litteras curasse docet Cicer. ad Quinct. fr., ep. 1. Se autem bello Alexandrino atque Africano abfuisse lubens agnoscit Pro-

logi auctor. Sed absentia illa Cæsaris erat in Gallia, si quidem ex epistolis a Cicerone conservatis liceat de reliquis augurari. Spectant enim illæ ad prima belli civilis initia. Ex his igitur epistolis ad Oppium datis rerum gestarum memorias accipere potuit, si quis junior Oppii nomine libros edidisset. Ita fiet, ut pari fide dignæ sint rerum gestarum narrationes, seu hos libros ipse exararit Oppius, seu junior Oppio quispiam collegerit e Cæsaris epistolis, Oppio inscriptis atque Balbo. Certe Oppio res Cæsaris etiam arcanas fuisse exploratissimas, ex eo libro colligitur, quem scripsisse testatur Oppium Suetonius, Jul., cap. 52, ut probaret non fuisse Cæsaris filium, quem dixerit Cleopatra, nempe Cæsarionem. Minus tamen idoneus fuisset Oppius ad scribendum de hoc argumento, si ipse quoque bello Alexandrino non interfuisset. Melius ergo hac de causa Hirtium hujus Prologi auctorem existimabimus. Oppii enim testimonio de filio Cæsaris pugnabat etiam Antonius, vix ita certe facturus, nisi Alexandriæ cum Cæsare affuisset. Nescio etiam, an hic fuerit Oppius legatus, cujus mentio in bello Africano, cap. 68. Et certe Hirtio magis favet ipse Suetonius, dum Hirtii nomine verba ex illo ipso advocat Prologo, quæ hodieque ibi reperiuntur.

Idem auctor librorum sequentium de bello Alexandrino, Africano, Hispaniensi, sed post Cæsaris mortem.

Sic ergo res, ni fallor, habuerit. Primus auctor prædicti Prologi, qui Cæsaris scripta digessit pariter ac supplevit, non Oppius fuerit, sed Hirtius, qui proinde ibidem, ubi Balbus, fuerit, quod assiduis illius non litteris, sed vocibus, coactus onus illud scribendi susceperit. Scripsit ergo Hirtius Prologum ad amicum Cæsaris, Cornelium Balbum Gaditanum ditissimum. Et in prologo commentarios a se scriptos supponit rerum gestarum Galliæ, non comparan-

dos superioribus atque insequentibus Cæsaris scriptis. Hi commentarii alii esse non poterant ab VIII, qui Prologum proxime excipiebat, belli Gallici libro, medio nimirum inter libros Gallici belli priores, quos censet superiores, et libros belli civilis, quos pro scriptis ejusdem Cæsaris habet insequentibus. Sic nihil habent quo se tueantur Floridus Sabinus et Ludovicus Carrio. Hunc librum se contexuisse testatur Hirtius : proinde jam antea scriptum, et medio tamen illo, quem dixi, loco dispositum. Hæc erat nimirum scriptorum Cæsaris digestio illa, de qua loquitur noster, tot seculis recentior, qua sua scriptis ipsius Cæsaris media contexuit coævus Hirtius. Noster etiam editos in lucem libros Cæsaris testatur ab aliis, qui rebus ipsis interfuerant. Unde hoc? Nempe ex illis Prologi verbis : *qui sunt editi, ne scientia tantarum rerum scriptoribus deesset.* Sed perperam noster intellexit, si tum primum editos in lucem Cæsaris commentarios censuerit, quum Prologum scriberet Hirtius; nempe post mortem Cæsaris. Imo jam antea in clara luce fuisse versatos e Ciceronis constat Bruto : imo ex hoc ipso Prologo. Jam enim probatos omnium judicio testatur, jam in omnium admiratione fuisse, quasi bene emendateque scriptos. Non ergo de sua, sed Cæsaris editione loquitur Hirtius, quum illud editionis consilium agnoscit, tantum ne scientia tantarum rerum scriptoribus deesset. Exprimunt hæc verba Cæsaris potius de suis scriptis agentis modestiam, quam Hirtii de iisdem admirationem. Idem Prologi auctor *novissime imperfecta ab rebus gestis Alexandriæ ad finem vitæ Cæsaris se confecisse* testatur. Proinde jam una cum Prologo libros suos jam penitus confectos de bello Alexandrino, Africano, auctor emiserit. Imo de bello etiam Hispanico, (quamquam illius in Prologo non meminerit), quod prædictam epocham, quæ ad Cæsaris mortem usque pertigit, hoc quoque bellum antecesserit.

Librum Hirtii de bello Africano multis post Hirtium seculis interpolavit Julius fortasse Celsus.

Et tamen, præter Hirtium, alium saltem fuisse censet noster, qui Cæsaris scripta ad ejusdem cædem suppleverit. Ita certe loquitur, quasi saltem uno plures hoc idem officium præstiterint. Quonam vero id pacto verum esse potuit, siquidem ad ipsam Cæsaris cædem res gestas Cæsaris perduxerit Hirtius? Nempe, ut opinor, quod A. Hirtii nonnulla perierint, suppleta a Julio Celso, alienissimaque ab Hirtii mente sententia interpolata. Bello certe Africano atque Hispanico multa legimus, quæ vix ævi, quo vixit Hirtius, esse potuerint, nedum ipsius Hirtii. Et tamen vice versa nonnulla, quæ coævum stylum sapiant, non autem illum, qui a juniore fuerit interpolatore. Ab Hirtii etiam vel ætate in libro de bello Africano abhorret usus vocis *imperator*, quo sæpe disceptatum dicit auctor, quis esset pro populi romani imperatore agnoscendus, Cæsar an Scipio. Quasi nimirum unicus esset populi romani, ut postea, imperator, qui rei summæ præesset. Hoc autem seculo qui singulis romanæ ditionis provinciis præerant cum imperio, seu cum jure gladii; ii imperatores habebantur. Vix tamen ita appellabantur, nisi ob res gestas imperatores ab exercitu fuissent acclamati. Sic autem Cæsarem imperatorem ne quidem poterant negare Pompeiani, cui dictatura fuerat e sententia senatus populique romani delata; quippe etiam ab exercitu imperator fuisset appellatus. Sed nec illud coævi fuisse videtur, quod mense, quo Cæsar in Africam appulit, Januario, scribit auctor per anni tempus in mari classes sine periculo vagari non potuisse. Octobris enim Juliani die XIII cœpit anni confusionis 708 ille Januarius, exiitque ante Nov. XI, quo hædi oriebantur, quo

ortu cœpit Epocha maris clausi. Quod porro ait centurionem Cæsaris XXXVI annis pro Cæsaris dignitate victoriaque depugnasse, ita manifesto falsum est ut ægre scribi potuerit a coævo. Detrahantur a prædicto confusionis anno 708 anni 36, reliquus erit annus U. C. Varronian. 672, quo sub Cæsare mereri cœperit. Atqui certum est primam Cæsaris provinciam fuisse ex prætura, anno Varr. 692. Doluit præterea Cæsar, teste Suetonio, c. 7, quod nihil dum a se memorabile gestum esset in ætate qua jam Alexander orbem terrarum subegisset. Ætas illa erat annorum 33, ut præter alios docet etiam Cicero, Philipp. V. Natus est Cæsar IV Id. Quinctil. ann. Varr. 654. Sic annum 33 absolverit anno demum Varr. 687 ineunte Quinctili, annis post prædict. 672 quindecim. In hoc tamen numero consentiunt editiones exscriptoresque, in quibus et noster, ne dubitemus ab interpolatore ita scriptum esse. Hic idem liber Q. Ligario vitam in Africa concessam esse narrat, c. 89. Quod tamen certissime falsum esse constat ex insigni Ciceronis, post reditum Cæsaris, Oratione pro Ligario. Coævi scriptoris tam crassus error esse vix potuit. Et L. Cæsari vitam a Julio, facileque concessam vult auctor belli Africani. Contra Dio, l. XLIII, contra Sueton. Cæs. c. 75, contra coævus Cicero. Mitto rem, quam auctor ipse incredibilem fatetur, ab equitibus Cæsaris minus XXX Gallis Maurorum equitum duo millia loco esse pulsa. Mitto provocationem centurionis prædicti, ut cum suis decem cum cohorte Scipionis firmissima concurreret. Hæc plane fabulatorum genium sapiunt potius, quam prudentissimorum, quibus seculum illud politissimum abundabat, scriptorum. Huc etiam et illud refero, c. 70, quod dicit Cæsaris si non amplius tres aut quatuor milites veterani se convertissent, et pila viribus contorta in Numidas infestos conjecissent, amplius II millium numero ad unum terga vertisse. Sunt etiam in dictione plurima,

quæ nemo peritus harum rerum censor ad Cæsaris ætatem retulerit : cap. 12, *galeati*. Non me fugit illud, sed poetæ : « galeatum sero duelli Pœnitet. » S. Hieronymi Prologus galeatus serior est. Cap. 13, *ignota* peccata legimus, quibus ignoscebatur. Cap. 19, *innumerabilis*. Cap. 46, *cruciabiliter interfecti. Parvulam causulam*, cap. 54. *Parvum senatorem*, c. 57. *Magnis copiis auxiliisque regis præditi*, c. 58. *Suppetias occurrere*, c. 66, 68. Cap. 77, *commeatus*. Non a *castris* tamen, sed ad *castra*. Cap. 78, *ut haberent facultatem turmas Julianas circumfundere*. Ibidem *satagere*, pro prælio laborare. Cap. 88, *mentem in fuga destinatam*. Africanum hunc scriptorem, hisque temporibus juniorem arguunt tot immixtæ voces græcæ atque hellenismi. Qui mixto essent genere, *Hibridas* appellat, c. 19. *Hippotoxotas* habet, ibid. *Epibatas*, c. 20, 62, 63. *Catascopum*, c. 26. *In salo esse* huic auctori, cap. 46, 62, 63, tantumdem valet, quod Græcis σαλεύειν et διασαλεύειν, et de navi dicitur, quæ liberæ fluctuum marinorum agitationi exponitur. Sunt in eodem libro alia, quæ coævorum peritiam sapiant. Virgiliarum signum confectum memorat post VI Kal. Feb., c. 47. Pro vero scilicet illius anni calendario, quo Febr. I in Novembr. Juliani diem XI conveniebat, quo Pleiadum confectionem refert Plinius. Aliter certe sensit hic auctor, quam interpolator, qui etiam Januarium ab Octobr. Juliani die XIII incipientem per anni tempus periculosum esse voluit navigantibus, et quidem ita periculosum, ut mediis belli casibus magis tamen esset, quam bellum ipsum, metuendus. Et manum etiam coævam accuratioremque indicant tot voces militares, aliæque technicæ, magis hic vero temporis decoro respondentes, quam pro captu junioris interpolatoris. Librum ergo Hirtii de bello Africano ad Julii Celsi ætatem pervenisse puto; sed mutilum fortassis, aut qui Celso mutilus haberi posset. Hoc utique prætextu vel

suis, vel nescio cujus alterius fabulatoris figmentis interpolavit.

Itidem factum in libro Hirtii de bello Hispanico.

In bello Hispanico adhuc pauciora coævi scriptoris vestigia sunt, plura autem interpolatoris, et quidem ejusdem, qui bellum Africanum suis commentis auxerat. Eadem in voce *facultas* elegantia, quæ supra, cap. 12: *Eis ad ignoscendum nulla est data facultas.* Cap. 40, *naves, quæ in salo fuerunt:* pro exemplo itidem a nobis supra observato. Nec dissimiles alii occurrunt sequiorum seculorum barbarismi. Cap. 7, *reliquæ ex fugitivis auxiliares consistebant.* Cap. 12, *bene magnum tempus.* Cap. 13, *simulque ballista missa a nostris turrem dejecit.* Cap. 16, *existimabant eos posse conatum efficere.* Cap. 29, *adversarii patrocinari loco iniquo non desinunt.* Cap. 33, *libertum, qui fuisset ejus concubinus.* Cap. 39, *gradiebatur Hispalim.* Cap. 42, *provinciam depopulavit.* Et præter morem horum scriptorum Ennii poetæ fragmenta advocat, c. 23, 31. Illa vero quam inepta, quibus tamen Cæsaris, summi prudentissimique oratoris, personam agit hic sophista: *An, me deleto, non animadvertebatis, X habere legiones populum Romanum, quæ non solum vobis obsistere, sed etiam cœlum diruere possent?* Declamatoris illa, non oratoris, affectatio est. Dixerunt quidem Germani, « Suevis suis ne Deos quidem immortales pares esse potuisse, » Bell. Gall. L. IV, cap. 10, sed barbari illi, non Romani. Inter Ciceronianas multorum coævorum legimus epistolas, nullam tamen, quæ cothurnum illum sapiat. Nullum erat, ætate Cæsaris, otium istiusmodi ingenii lusibus, quum de rebus seriis momentosisque, de vita fortunisque clientum vel fama agerent oratores. Sunt nihilominus primævi auctoris Hirtii etiam in hoc opere vestigia. Quæ habet communia cum aliis bonæ fidei auctoribus,

non aliunde emanasse censeo : inprimis illud, quod Cæsarem dicat dictatorem III, designatum IV, non (ut vult auctor alioquin accuratissimus in historia Romana, Sigonius), anno quo Africam recepit, sed quo bello civili in Hispania finem imposuit, Varr. scilicet 709. Sic enim coæva marmora capitolina atque colotiana. Sic etiam coævi nummi. Imo auctor, quem sequebatur, Plutarchus : melius scilicet quam alii, etiam veteres, nec ab hoc seculo admodum remoti, qui dictaturam Cæsaris unitate faciunt auctiorem. Hirtii etiam personam arguit, quod hoc toto bello Hispanico sic loquitur auctor, quasi ipse præsens affuerit, et Cæsaris partes fuerit amplexus. Prima fere persona *Nos* inquit, et Cæsarianos *nostros* appellat. Hoc nempe erat, quod in belli Gallici libri VIII Prologo ipse monuerat Hirtius, sibi ne illud quidem accidisse, ut Alexandrino atque Africano bello interesset : innuens proinde, in reliquis bellis sibi quoque operam fuisse non inutilem. Non ita certe in bello Alexandrino loquitur, aut Africano. Nusquam ibi prima, sed tertia persona, absentis nimirum potius quam illius, qui rebus ipse gerendis interfuerit, narrationem instituit. Nec puto hoc prævidisse interpolatorem, in reliquis adeo personæ, quam sustinuit, incautum atque obliviosum.

C. JULII CÆSARIS

COMMENTARII

DE BELLO GALLICO.

LIBER OCTAVUS.

ARGUMENTUM.

Præfatio A. Hirtii. Cap. I. Nova conjuratio Gallorum. — II, III. Receptio Biturigum. — IV, V. Carnutes debellati, — VI - XXII. Bellovaci. — XXIII. Commius Atrebas insidiis petitus. — XXIV, XXV. Exercitus Romanus in plures partes divisus. Fines Ambiorigis iterum vexati. T. Labienus in Treviros missus. — XXVI - XXIX. Lemonum a Dumnaco, Andium duce, oppugnatum. Dumnacus victus. — XXX. C. Caninius Drappetem et Lucterium persequitur. — XXXI. Carnutes et finitimæ civitates in fidem receptæ. — XXXII, XXXIII. Drappetis et Lucterii fuga in oppidum Uxellodunum, quod obsidetur. — XXXIV, XXXV. Drappes et Lucterius, frumentum et commeatum adducturi, ex oppido egressi, a C. Caninio legato repulsi. — XXXVI. Drappes captus. — XXXVII, XXXVIII. Uxellodunum operibus inclusum. De Gutruato supplicium sumptum. — XXXIX - XLIII. Adventus Cæsaris ad Uxellodunum. Oppidani ab aqua prohibiti. Opera Romanorum incensa. Fons oppidi cuniculis intercisus. — XLIV. Uxelloduni deditio. Pœna oppidanorum. Drappetis mors. Lucterius prehensus. — XLV. Treviri a Labieno victi. — XLVI. Aquitania in fidem recepta. Hiberna. — XLVII, XLVIII. Commius victus. — XLIX. Præfatiuncula auctoris. Cæsaris indulgentia in Gallos. — L. Ejus iter in Italiam, Antonium ut in petitione sacerdotii adjuvet. — LI. Cæsar magnifice exceptus. — LII, LIII. Iter in ulteriorem Galliam. Labienus Galliæ togatæ præfectus. Initia belli civilis. — LIV, LV. Legiones a Cæsare per causam belli Parthici deductæ, Pompeio traditæ.

Coactus assiduis tuis vocibus, Balbe, quum quotidiana mea recusatio non difficultatis excusationem, sed inertiæ videretur deprecationem habere, difficillimam rem suscepi. Cæsaris nostri commentarios rerum gestarum Galliæ, non comparandos superioribus atque insequentibus ejus scriptis, contexui, novissimumque ac imperfectum ab rebus gestis Alexandriæ confeci usque ad exitum non quidem

[*Balbe.* Cornelius Balbus major quem Plinius scripsit de Garamantibus unum externorum triumphasse. Erat enim Gadibus natus, quem et Dio homines suæ ætatis tantum superasse magnificentia prodidit, ut moriens vicenos quinos denarios pop. Rom. legaverit. Erat Cæsaris amicissimus. God. De eo vid. Cic. orat. *pro Cornelio Balbo. A.*]

Inertiæ deprecationem, quæ oritur ab inertia, quum quis rem declinat, quia ipse iners est. M.

Rerum gestarum Galliæ. Hæc verba absunt ab uno codice. Vossius. Liceat singulas hujus corrupti loci varietates enotare, ut cuivis lectori liberum judicium sit. M.—*Galliæ*. Id est in Gallia. Sic et c. 48; item Sallust. Jug. 33: « Numidiæ » pro in Numidia; Florus, I, 18, « Lucaniæ. »

Comparandos: sic codd. recentissimi. *Comparantibus*: sic codices duodecim antiqui et editiones, Beroaldina priores. *Comparentibus*: sic codex unus, isque antiquissimus. *Comparandis*: cod. Oxon. qui et ipse bonus est. M. Forsan legendum *commentariis*, et post *comparandos* subaudiendum *commentarios*, tum *contexui* significaret *attexui*, addidi. Sic Oud. Hausius mavult *non comparandis*, scil. onm meis his; sensu eodem, sed constructione minus commoda.

Novissimumque ac imperfectum: sic plerique MSS. et edd. vett. *Novissimeque imperfectum*: sic tres codd. satis boni. *Novissimum ac imperfectum*: sic duo codd. recentes. *Novissimeque imperfecta*: hæc est lectio vulgaris. M. Lego *ac imperfectum*, et plane sic Sueton. in Cæs. c. 56, de Hirtio.

Cæsaris nostri... confeci. Quis ergo facile dixerit, quænam hujus loci vera lectio sit? Si non temerarium videtur, proponam, quomodo locus mea qualicumque sententia legi possit: *Cæsaris nostri commentariis comparentibus* (qui comparent, adsunt, non interciderunt), *superioribus* (qui hunc librum octavum antecedunt), atque *insequentibus* (qui hunc librum octavum sequuntur), *contexui novissimum* (ultimum adjeci librum libris septem de Bello Gallico, ultimum item libris tribus de bello civili), *atque imperfectum* (eum librum, qui non absolutus erat: is est tertius de bello civili, vere abruptus, v. ejus caput ult.), *ab rebus gestis Alexandriæ confeci* (feci, ut esset integer, perfeci), *usque ad exitum...* Cui placuerit varias lectiones examinare, is nihil a me sine codicibus receptum, quædam e conjectura esse omissa reperiet. Singula vindicare vix opus est. Nam id, quod adest,

civilis dissensionis, cujus finem nullum videmus, sed vitæ Cæsaris. Quos utinam qui legent, scire possint quam invitus susceperim scribendos, quo facilius caream stultitiæ atque arrogantiæ crimine, qui me mediis interposuerim Cæsaris scriptis. Constat enim inter omnes, nihil tam operose ab aliis esse perfectum, quod non horum elegantia commentariorum superetur : qui sunt editi ne scientia tantarum rerum scriptoribus deesset; adeoque probantur omnium judicio, ut prærepta, non præbita facultas scriptoribus videatur. Cujus tamen rei major nostra, quam reliquorum, est admiratio : cæteri enim, quam bene atque emendate; nos etiam, quam facile atque celeriter eos perfecerit, scimus. Erat autem in Cæsare quum facultas atque elegantia summa scribendi, tum verissima scientia suorum consiliorum explicandorum. Mihi ne illud quidem accidit, ut Alexandrino atque Africano bello interessem : quæ bella

quod in omnium oculis et manibus versatur, dici *comparere*, neminem fugit. Et fortasse Cæsar scripserat plura de his bellis, quam quæ servata sunt; fortasse noluit schedas omnes servari, quia non redegerat in ordinem; ut adeo Hirtius loqueretur de his, quæ comparerent adhuc. Quod novissimum *commentarium* dicit novissimum librum, et *unum* librum appellat *commentarium*, id est e consuetudine hujus scriptoris : nam singulos libros appellat singulos commentarios. V. c. 4, 48 et passim. De significatione verbi *conficere* non dubitabunt, qui, quid sit *conficere negotium, numerum*, et alia, cogitaverint; etsi *librum conficere* alibi plerumque simpliciter est *scribere, consignare*. Sed, ut dixi, tantum suspicor, sic legi posse. M.

Sed vitæ Cæsaris. Hodie tamen non exstant ea omnia, quæ hic scriptor addidit. V. libr. de B. Afr. extr. aut adeo de B. Hispan. extr. etsi non constat, an liber de B. Hispan. sit ab eodem auctore, qui lib. VIII de B. G. et libros de B. Alex. et Afr. scripserat. M.

Quos... qui legent. Quoniam dicit *quos* numero plurali, necesse est, ut superiora verba sic intelligantur, ut duobus diversis libris agnoscamus ab hoc auctore continuatos esse commentarios Cæsaris. M. [Nempe B. G. lib. VIII et bellum Alexandrinum.]

Me mediis interposuerim... Alii *medium*. Item *medius*.

Tantarum rerum. Alii addunt *gestarum*.

Deesset. Alii *desit*.

Præbita facultas. Vid. admonitionem libris de B. Gall. a me præmissam; M. [cf Cic. in Bruto, c. 262.]

Perfecerit. Edd. vulgares, *confecerit*, contra codd. M. Suet. l. c. *perscripserit*.

quamquam ex parte nobis Cæsaris sermone sint nota; tamen aliter audimus ea, quæ rerum novitate aut admiratione nos capiunt, aliter, quæ pro testimonio sumus dicturi. Sed ego nimirum, dum omnes excusationis causas colligo, ne cum Cæsare conferar, hoc ipso crimen arrogantiæ subeo, quod me judicio cujusquam existimem posse cum Cæsare comparari. Vale.

I. Omni Gallia devicta, Cæsar quum a superiore æstate nullum bellandi tempus intermisisset, milites que hibernorum quiete reficere a tantis laboribus vellet; complures eodem tempore civitates revocare belli consilia nuntiabantur, conjurationesque facere. Cujus rei verisimilis causa afferebatur, quod Gallis omnibus cognitum esset, neque ulla multitudine, in unum locum coacta, resisti posse Romanis; nec, si diversa bella complures eodem tempore inissent civitates, satis auxilii, aut spatii, aut copiarum habiturum exercitum populi Romani ad omnia persequenda: non esse autem alicui civitati sortem incommodi recusandam, si tali mora reliquæ possent se vindicare in libertatem.

II. Quæ ne opinio Gallorum confirmaretur, Cæsar M. Antonium quæstorem suis præfecit hibernis: ipse cum equi-

Sint nota. Alii *sunt.*

Aliter audimus. Alii *audivimus.* Male. Sermo est de eo, quod vulgo fit.

Pro testimonio, quorum ipsi testes et spectatores fuimus. M.

Hoc ipso. Sic cod. Oxon. et edd. quædam. Vulgo *ipsum*, invenuste.

Cap. I. *A superiore æstate.* Aut non nimis urgendum est hoc: bellum enim renovatum est ipsa hieme, cf. VII, 8-10; aut, idque potius, cum Clarkio e cod. regio istud *a* tollendum. M. Non id necesse, si de superiore æstate non ejus anni, sed præcedentis capias, imo, si malis, ipsa æstas anni præcedentis intelligi potest.

Resisti posse Romanis. Male alii *a Romanis.*

Inissent, cœpissent. Sic duo codd. optimi. Alii *intulissent.* M.

Tali mora, exspectando, donec complures exercitus, diversis locis adversus Romanos bellantes, eos sensim debilitassent. M.

Cap. II. *Præfecit*, alii *præficit*,

tatus præsidio pridie kal. Januarias ab oppido Bibracte proficiscitur ad legionem XIII, quam non longe a finibus Æduorum collocaverat in finibus Biturigum, eique adjungit legionem XI, quæ proxima fuerat. Binis cohortibus ad impedimenta relictis, reliquum exercitum in copiosissimos agros Biturigum inducit : qui, quum latos fines et complura oppida haberent, unius legionis hibernis non potuerant contineri, quin bellum pararent conjurationesque facerent.

III. Repentino adventu Cæsaris accidit, quod imparatis disjectisque accidere fuit necesse, ut sine timore ullo rura colentes prius ab equitatu opprimerentur, quam confugere in oppida possent : namque etiam illud, vulgare incursionibus, signum hostium, quod incendiis ædificiorum intelligi consuevit, Cæsaris id erat interdicto sublatum : ne aut copia pabuli frumentique, si longius progredi vellet, deficeretur, aut hostes incendiis terrerentur. Multis hominum mil-

quod præfert *Clarke*, sed sæpe variatur tempus in historicis.

[*Pridie kal. Januarias*, in ultimis diebus mensis Decembris.]

Legionem XIII. Hunc numerum editores propter ea, quæ, cap. 11, narrantur, receperunt. Vulgo XII. M. Sed hæc cum Labieno erat in hibernis. Vid. cap. 24.

Ad impedimenta. Vulgo addunt *tuenda.* Verum hoc glossam sapit. In cod. Andino deest. Bene.

Cap. III. *Disjectisque.* Alii male *dejectisque*. V. Heins. ad Ovid. Metam. III, 726. *Disjicere* omnino est conjuncta disjungere, ut sol nubes disjicit. Hinc «disjicere aciem,» I, 24, idem ac *perfringere*. *Disjecti,* sparsi, palantes, III, 20. Et h. l. nondum collecti. Mox *accidere* plene, ut Cæsar solet.

Incursionibus, alii *incursionis;* sed hoc quidem puto delendum : voluit aliquis explicare *signum hostium*, quod esse potest vel signum, quod hostes dant, et sic ceperim hoc loco, vel e quo intelligitur hostium incursio : ascripsitque ideo *incursionis*, ut adeo sit *sign. incurs. host.* Servant quidem codd. hoc verbum; sed unus codex antiquus et bonus habet *incursionibus*, in quo est causa suspicionis. M. Oud. inde malit *incursioni*, sed præstat sequi codicem. [*Ach.* Oberlinum approbat, quamvis ipse vulgatam servaverit.]

Signum... incendiis... intelligi. Ut dicimus, signum dare re aliqua : sic et dici potest, signum intelligere (datum) re aliqua, τεκμαίρεσθαί τινι. Mor.

Cæsaris id. Oudendorpius e libris bonis addidit *id.* M. Quod deleverant Vossius et Clarkius.

Deficeretur. E probis codd. bene sic. Inde *defectus*, C. III, 40 et 64.

libus captis, perterriti Bituriges, qui primum adventum effugere potuerant Romanorum, in finitimas civitates, aut privatis hospitiis confisi, aut societate consiliorum, confugerant. Frustra : nam Cæsar magnis itineribus omnibus locis occurrit; nec dat ulli civitati spatium de aliena potius, quam de domestica salute cogitandi : qua celeritate et fideles amicos retinebat, et dubitantes terrore ad conditiones pacis adducebat. Tali conditione proposita, Bituriges, quum sibi viderent clementia Cæsaris reditum patere in ejus amicitiam, finitimasque civitates sine ulla pœna dedisse obsides, atque in fidem receptas esse, idem fecerunt.

IV. Cæsar militibus pro tanto labore ac patientia, qui brumalibus diebus, itineribus difficillimis, frigoribus intolerandis, studiosissime permanserant in labore, ducenos sestertios, centurionibus II millia nummum prædæ nomine condonanda pollicetur; legionibusque in hiberna remissis, ipse se recipit die XL Bibracte. Ibi quum jus diceret, Bituriges ad eum legatos mittunt, auxilium petitum contra Car-

Item apud Phædrum I, 21. Vulgo *deficeret*.

Fideles amicos. Alii *facile amicos*.

Tali conditione proposita, Bituriges. Clarkius transponit *Tali cond. Bit. prop.*

Cap. IV. *II millia nummum*. Oud. suspicatur legendum *ad II m. n.* ut I, 5; C. I, 39; III, 53.

[*Sestertios, sestertius* est quarta pars denarii Romani, seu duo asses cum dimidio. Ex computatione cl. v. *Letronne* (*Considérations générales sur l'évaluation des monnaies gr. et rom.* p. 85), valet 20 cent. 1/2 Gallicæ monetæ, ergo 200 sestertii sunt 41 fr. aut 19 Holl. flor., 37 c. et pro duabus legionibus 10,000 hom. constantibus 410,000 fr. sive 193, 725 Holl. flor. — *Nummus* est argenteus nummus, seu denarius qui constabat 82 cent. Ergo cuique centurioni 1640 fr. et pro quadraginta centurionibus in duabus legionibus 65,600 fr. *Turpin de Crissé* nummum esse dicit sestertium quod esset 410 fr. cuique centurioni. Cæterum omnes codd. habent *tot millia*, quod omnem fidem exsuperaret. B. ex *A.*]

Prædæ nomine. Sic et VII, 89, et Suet. Jul. 48.

Condonanda. In omnibus codd. præter unum recentem est *condonata*, sensu nullo : ergo vulgata lectio videtur hactenus e correctione fluxisse. Ciacconius voluit tolli : non male. M. [*Condonata* eodem sensu est ac *condonanda*, nempe concessa, non quidem data, sed pollicita ad belli finem, ut notavit *A.*]

nutes, quos intulisse bellum sibi querebantur. Qua re cognita, quum non amplius X et VIII dies in hibernis esset commoratus, legiones XIV et VI ex hibernis ab Arare educit; quas ibi collocatas, explicandæ rei frumentariæ causa, superiore commentario demonstratum est. Ita cum duabus legionibus ad persequendos Carnutes proficiscitur.

V. Quum fama exercitus ad hostes esset perlata, calamitate cæterorum ducti Carnutes, desertis vicis oppidisque, quæ tolerandæ hiemis causa, constitutis repente exiguis ad necessitatem ædificiis, incolebant, (nuper enim devicti complura oppida dimiserant,) dispersi profugiunt. Cæsar erumpentes eo maxime tempore acerrimas tempestates quum subire milites nollet, in oppido Carnutum Genabo castra ponit, atque in tecta partim Gallorum, partim quæ, conjectis celeriter stramentis tentoriorum integendorum gratia, erant inædificata, milites contegit: equites tamen et auxiliarios pedites in omnes partes mittit, quascumque

Educit. Alii *ducit*, quod probat Vossius. Oud. mavult *reducit*, i. e. revocat.

Explicandæ rei frumentariæ. Explicare rem frumentariam, modum ejus comparandæ faciliorem reddere; ut *explicare sumptus*, removere difficultates sumptuum faciendorum, curare ut sumptus commode fieri possint. Similiter *explicare consilium*; et *explicitum consilium*, facile effectu, paucis difficultatibus obseptum, εὔπορα.

Superiore commentario. Cf. VII, 90.

CAP. V. *Desertis vicis*, etc. Oud. legendum suadet *vicis desertis quæque tol. h. causa constituerant ædificia*, ubi delendum *oppidisque* et mox *incolebant*.

Dimiserant. [Fugientes, et alias in regiones migrantes reliquerant. B.]

Conjectis... stramentis. An *congestis?* Omnia vero verba: *partim Gallorum... contegit*: sunt incertæ lectionis, nec unum fere est, quin alicubi aliter scribatur. M.

Inædificata, non stramentis; foret enim absurdum; sed *inædificata* est *ibi, illo loco ædificata*, et stramenta sunt materia, e qua ædificantur. In uno cod. est simplex, *ædificata*. M.

Milites contegit. Omnino leg. *conjecit.* Sic. II, 16: « Homines in locum (tutum) conjicere. » M. Voss. volebat *collegit*, quod non probat Clarkius. Mihi *conjecit* multum arridet. Bentl. malit *compegit.* [Male, omnis sententia adeo clara est ut ne interpretationem quidem requirat, nedum aliquid sit mutandum: *contegere in* cum acc. est *conjicere contegendo in*...etc.

Mittit. Cod. Leid. *dimittit.*

petisse dicebantur hostes : nec frustra : nam plerumque magna præda potiti nostri revertuntur. Oppressi Carnutes hiemis difficultate, terrore periculi, quum tectis expulsi nullo loco diutius consistere auderent, nec silvarum præsidio tempestatibus durissimis tegi possent, dispersi, magna parte amissa suorum, dissipantur in finitimas civitates.

VI. Cæsar tempore anni difficillimo quum satis haberet convenientes manus dissipare, ne quod initium belli nasceretur; quantumque in ratione esset, exploratum haberet, sub tempus æstivorum nullum summum bellum posse conflari : C. Trebonium cum II legionibus, quas secum habebat, in hibernis Genabi collocavit; ipse, quum crebris legationibus Remorum certior fieret Bellovacos, qui belli gloria Gallos omnes Belgasque præstabant, finitimasque his civitates, duce Correo Bellovaco et Commio Atrebate, exercitus comparare atque in unum locum cogere, ut omni multitudine in fines Suessionum, qui Remis erant attributi, facerent impressionem; pertinere autem non tantum ad dignitatem, sed etiam ad salutem suam judicaret, nullam calamitatem socios optime de republica meritos accipere; legionem ex hibernis evocat rursus XI, litteras autem ad C. Fabium mittit, ut in fines Suessionum legiones duas, quas habebat, adduceret, alteramque ex duabus ab T. Labieno arcessit. Ita, quantum hibernorum opportunitas bellique ratio postulabat, perpetuo suo labore, in vicem legionibus expeditionum onus injungebat.

Cap. VI. *Quantumque in ratione* (cogilatione, conjectura) *esset* (positum), quantum posset cogitando conjectandoque intelligi. M.

Sub tempus æstivorum. Sic el cap. 46. [Quum æstas appropinquaret.]

Summum, gravissimum. Sed Gronovius ad Liv. xxvi, 10, ut Oudendorpius monuit, intelligit bellum, in quo summa rei vertitur. Morus.

Finitimasque his. Edd. vel. *iis.* Oud. restituit *his* e codd. Vulgo male *in.* Vossius omilli volebat particulam, *Clarke* delet.

Correo. Alii *Corbeo.*

Exercitus comparare. Alii *exercitum.*

[*Perpetuo suo labore.* Cæsaris prudentiam et palernum in milites

VII. His copiis coactis, ad Bellovacos proficiscitur, castrisque in eorum finibus positis, equitum turmas dimittit in omnes partes ad aliquos excipiendos, ex quibus hostium consilia cognosceret. Equites officio functi renuntiant paucos in ædificiis esse inventos, atque hos, non qui agrorum colendorum causa remansissent, (namque esse undique diligenter demigratum,) sed qui speculandi gratia essent remissi. A quibus quum quæreret Cæsar quo loco multitudo esset Bellovacorum, quodve esset consilium eorum, inveniebat, « Bellovacos omnes, qui arma ferre possent, in unum locum convenisse; itemque Ambianos, Aulercos, Caletos, Velliocasses, Atrebatas locum castris excelsum, in silva circumdata palude, delegisse; omnia impedimenta in ulteriores silvas contulisse; complures esse principes belli auctores, sed multitudinem maxime Correo obtemperare, quod ei summo esse odio nomen populi Romani intellexissent; paucis ante diebus ex his castris Atrebatem Commium discessisse ad auxilia Germanorum adducenda, quorum et vicinitas propinqua, et multitudo esset infinita: constituisse autem Bellovacos, omnium

animum laudat hic *Turpin de Crissé*, T. II, p. 172.]

CAP. VII. *Colendorum*. Si vel maxime e duobus libris vetustis et optimis præferatur *incolendorum*: tamen et vulgatæ sensus est, non remansisse ideo ut agros illos seu regionem illam incolerent; quia sequitur: nam omnes fere demigrarant, seu nemo ibi incolebat. Conf. cap. 3 et 5. M.

Velliocasses. Fortasse *Velocasses*, ut II, 4, et apud Orosium de hac ipsa re, VI, 11. Monuit Ciacconius. M. [Et *Achaintre* scribit *Velocasses*.]

[*In silva circumdata palude*. Hanc lectionem ut simpliciorem et stylo Cæsariano convenientiorem recepit *Achaintre* ex codd. suis. Ego quoque post eum. Legebat Oberlinus: *in silva impedita circumdatum palude*, et tum ejus nota sic se habet:] *in silva... palude*. Leg. *in silva, impedita* (quæ silva impedita erat, difficiles aditus habebat) *palude* (propter paludem). Voluerunt explicare illud *impedita silva*, ideoque ascripserunt *circumdata*, (sic enim codd. fere omnes), quod deinde edd. mutarunt in *circumdatum*. Sed et plures sunt varietates, neque satis certa scriptura demonstrari potest. Orosius, VI, 11, sic expressit: « locum cinctum atque impeditum undique paludibus capiunt. » M.

principum consensu, summa plebis cupiditate, si (ut dicebatur) Cæsar cum tribus legionibus veniret, offerre se ad dimicandum, ne miseriore ac duriore postea conditione cum toto exercitu decertare cogerentur: si majores copias adduceret, in eo loco permanere quem delegissent; pabulatione autem, quæ propter anni tempus quum exigua tum disjecta esset, et frumentatione, et reliquo commeatu ex insidiis prohibere Romanos. »

VIII. Quæ Cæsar consentientibus pluribus quum cognovisset, atque ea, quæ proponerentur, consilia plena prudentiæ, longeque a temeritate barbarorum remota esse judicaret, omnibus rebus inserviendum statuit, quo celerius hostis, contempta suorum paucitate, prodiret in aciem: singularis enim virtutis veterrimas legiones VII, VIII et IX habebat; summæ spei delectæque juventutis XI, quæ, octavo jam stipendio functa, tamen collatione reliquarum nondum eamdem vetustatis ac virtutis ceperat opinionem. Itaque consilio advocato, rebus iis, quæ ad se essent delatæ, omnibus expositis, animos multitudinis confirmat. Si forte hostes trium legionum numero posset elicere ad dimicandum, agminis ordinem ita constituit, ut legio VII, VIII, IX ante omnia irent impedimenta; deinde omnium impedimentorum agmen, quod tamen erat mediocre, ut

Ut dicebatur. Sic Davis. e codd. Vulgo *diceretur*.

Copias adduceret Duo codd. ant. et boni, *ageret*. Bene: nam *adducere* est interpretamentum. [*Ageret* recepit *Achaintre*.] M. Sed paulo ante idem affuit *ad aux. G. adducenda*. Hirtius tamen eo sensu dicit *agere*. B. Afr. 26.

Pabulatione...disjecta, quum disjecti, dispersi, alii aliis locis, passim pabula colligunt. Cf. c. 10: « Raris disjectisque ex ædificiis pabulum conquiritur. » M.

CAP. VIII. *Hostis...prodiret*. Sic Oud. e codd. Vulgo *hostes... prodirent*.

Veterrimas. Vulgo *veteranas* contra codices. MORUS. Et editiones veteres..

Functa, abest a plerisque libris: exstat tamen in bonis. M. Eadem locutione usus Seneca, ep. 93: « functum omnibus vitæ humanæ stipendiis. »

Consilio. Davis. mavult *concilio*.

Ante omnia irent. Vulgo *iret*. Emendavit Clarkius post alios.

in expeditionibus esse consuevit, cogeret undecima, ne majoris multitudinis species accidere hostibus posset, quam ipsi depoposcissent. Hac ratione pæne quadrato agmine instructo, in conspectum hostium, celerius opinione eorum, exercitum adducit.

IX. Quum repente instructas velut in acie certo gradu legiones accedere Galli viderent, quorum erant ad Cæsarem plena fiduciæ consilia perlata, sive certaminis periculo, sive subito adventu, seu exspectatione nostri consilii, copias instruunt pro castris, nec loco superiore decedunt.

Accidere hostibus, eorum oculis offerri. Notum est rem dici accidere ad aures, animum, oculos, quæ afficit oculos (agit in oculos). Est Græcum προσπίπτειν. M.

Depoposcissent. Dixerant hostes, v. c. 7, se velle dimicare, *si* Cæsar cum tribus legionibus veniret. Hæc igitur promissio certaminis cum hostium numero certo est nunc illud, *deposcere* numerum certum. M.

Quadrato agmine. Non omnes eodem modo describunt hoc agmen. Adjeci ergo verba Salmasii, de re militari Rom. c. 10, p. 103 edit. Lugd. a. 1657, qui, «quadratum agmen, inquit, non dicitur, cujus latitudo æqualis sit in omnes aspectus longitudini; sed quod frontem habet recta linea exæquatam et ad extremitates angulos rectos. Hanc sententiam Salmasii repetiit Guischardus (*Mémoires crit. et histor. sur les antiquités militaires*, T. 1, p. 195), et his verbis expressit : « La figure » ressembloit à un parallélogramme » quelconque à angles droits. » Probat deinde rem, illustratque multis exemplis, quibus efficit, quadratum agmen esse idem illud, quod Polybius, VI, 38, descripsit, a verbis, Χρῶνται δὲ καὶ ἑτέρῳ γένει πορείας, usque ad verba, Οὕτω δὲ συντάξαντες. Nostrum hunc locum Guischardus, p. 207, tractat, et de illo *pæne quadrato agmine* hæc addit : « Comme » la quatrième légion marchoit séparée des autres et sur une seule colonne, la figure d'un quarré, que » la marche parallèle des trois colonnes représente ordinairement, » n'étoit pas parfaite. » Evincit quoque, quadrato agmine et triplici acie venire eamdem rem exprimere, et utilitatem agminis quadrati fuisse hanc, ut, si exercitus in itinere improviso ab hostibus opprimeretur, agmen consistens illico esset acies instructa, quæ et ipsa dicta est quadrata. Cæterum cum his omnibus non confundendum est *in orbem pugnare*. De quadrato agmine add. Schwebelius ad Veget. de re Milit. III, 20. M.

In conspectum. Codd. quidam et edd. vet. *in conspectu*. Id probat Davisius, recepit *Clarke*. Et omnino sic alias, ut apud Phædrum V, 1. Sed plurimi codd. vulgatum tenent.

Cap. IX. *Certaminis periculo*, vel, ut periclitarentur aleam certaminis; vel, quia periculum subeundi certaminis instabat. Malim posterius. M.

Cæsar, etsi dimicare optaverat, tamen, admiratus tantam multitudinem hostium, valle intermissa, magis in altitudinem depressa quam late patente, castra castris hostium confert. Hæc imperat vallo pedum XII muniri, coronisque loriculam pro ratione ejus altitudinis inædificari; fossam duplicem pedum quinum denum lateribus directis deprimi;

In altitudinem depressa; uno verbo, profunda. Sic *in altitudinem erectus* foret simpliciter altus. MORUS.

Castra castris confert, sua castra castris hostium propinqua, et e regione ponit. M.

Coronisque . . . inædificari. Haud cunctanter fateor, me hæc non intelligere, præsertim quum ne lectio quidem certa sit. Nempe vel deest *loriculam;* vel deest *coronis;* vel desunt verba, *pro ratione ejus altitudinis;* vel, ubi leguntur, variant rursus pluribus modis. Quid sit *lorica valli*, potest ex VII, 72, intelligi; et rogo lectores ut illum locum conferant: sed quid sit, *loriculam valli coronis inædificare*, id quæro. Oudendorpius sic explicat: « in summo rotundi valli fastigio ædificare loriculam. » Sed cur dixit *coronis*, plurali numero, si est fastigium seu margo summus? Rursus Gesnerus in Thes. L. L. non agnoscit verbum *loriculam*, et *coronis inædificare* explicat sic, *lorica intermissa pinnis inædificare castra:* dubitat tamen de lectione. Si quid in lectione incerta dici potest, legerim: *coronisque hoc* (scil. vallum) *pro r. a. inædificari.* Coronæ sunt ipsa illa loricula: quod verbum, ut fortasse notius, quum aliquis interpretandi causa margini adscripsisset, venit in textum, et e casu sexto, *loricula*, factus est quartus. Jam vallum inædificatur coronis seu loricula, quum circa marginem valli fit corona seu loricula. Quod si ex architectura addatur, coronas esse projectiones seu prominentias parietum, quæ hodie dicuntur Gall. *corniche*, Germ. *Kranz*, de quo Læti Lexicon Vitruvianum adiri potest: tanto minus mirum fuerit, coronis istiusmodi circa vallum procurrentibus, dici inædificatum vallum, et has esse illam loricam, quæ alibi dicitur. Dubito an e loco Vegetii, de re Mil. IV, 28, exsculpi aliquid possit, ubi loriculam esse dicit fossam, vallo sudibusque et turriculis instructam. Sed nihil definio. M. Puto in explicatione Oud. acquiescendum. Locus Vegetii huc non facit. Addit Oud. et aliam conjecturam, quæ minus arridet. Forsan *loriculam* huc irrepsit per errorem e sequentibus; abesse enim potest, ut Morus ostendit. Forsan et legendum *coronisque sive loricula.* [Vocem *coronis* non admisit *Achaintre*, et id ex ejus nota colligi potest, « Cæsar jubet castra muniri vallo XII pedum, *et loricam* ex contabulatione contextam, *pro ratione ejus altitudinis*, scil. XII pedum quam vallum habebat, *inædificari:* ita loricæ altitudo erit aliquot pedibus minor. »]

Fossam deprimi, deprimere, fodere, (facere ut fiat profunda.) M.

Lateribus directis. V. VII, 72.

turres crebras excitari in altitudinem III tabulatorum, pontibus trajectis constratisque conjungi, quorum frontes viminea loricula munirentur, ut ab hostibus duplici fossa, duplici propugnatorum ordine defenderentur : quorum alter ex pontibus, quo tutior altitudine esset, hoc audacius longiusque tela permitteret; alter, qui propior hostem in ipso vallo collocatus esset, ponte ab incidentibus telis tegeretur. Portis fores altioresque turres imposuit.

X. Hujus munitionis duplex erat consilium. Namque et operum magnitudinem et timorem suum sperabat fiduciam barbaris allaturum : et, quum pabulatum frumentatumque longius esset proficiscendum, parvis copiis castra munitione ipsa videbat posse defendi. Interim crebro paucis utrinque procurrentibus, inter bina castra palude interjecta, contendebatur : quam tamen paludem nonnunquam aut nostra auxilia Gallorum Germanorumque transibant,

Constratis. Pontes constrati, tabulæ, quæ sic sternuntur, s. ponuntur, ab una turri ad aliam porrectæ, ut veluti in ponte transiri possit ex alia in aliam. Sic *conjunguntur* turres. *Trajecti constratique*, i. e. transversim strati, s. positi. M. Vitruvius, I, 5, usum horum pontium trajectorum docet hunc, ut, si hostis quam partem muri occupasset, contignata illa, qui repugnabant, possent rescindere. Sic hostis pergere haud poterit. Deprehendit hunc usum in vetere munitione urbis *Strasburg*, a. 1730, vir eximio dignus elogio, h. m. Andr. *Silbermann*, remque in tabula æri incisa exhibuit in *Local-Geschichte der Stadt Strasburg*, fol°. 1775, p. 12.

Frontes, pars anterior pontis. M.

Viminea loricula. Vid. dicta ad lib. V, 40. M.

[*Ut ab hostibus*, et h. l. lectionem cod. Paris. et edd. Rom. Ven. Berold. *Ach.*, recepi quæ clarior est. Oberlin. legit, *ut hostis a d. f. d. p. o. defenderetur*, et sic explicat :] *Defenderetur*, arceretur. Lectio vulg. *depelleretur* est interpretamentum. Verba *duplici fossa*, quæ vulgo absunt, Davisius et Oudend. e codd. restituerunt. M. [Malo *defenderentur*, nempe vel turres, vel nostri. B.]

Permitteret. Notat talem jactum, quo tela pertingant ad hostes. Sic et apud Lucanum, IV, 651.

Portis fores... imposuit. Ineptum hoc videtur Jurinio, adeoque legi jubet *ericios imposuit*, ut III, 67. Verum et Liv. I, 14 et XXVIII, 6, *fores* a *porta* distinguit.

CAP. X. *Et operum magnitudinem*. Davis. emendabat *ex op. magnitudine*. Non opus.

Auxilia Gallorum, quæ constabant Gallicis militibus. M.

Gallorum Germanorumque. Ante

acriusque hostes insequebantur ; aut vicissim hostes, eamdem transgressi, nostros longius summovebant. Accidebat autem quotidianis pabulationibus id, quod accidere erat necesse, quum raris disjectisque ex ædificiis pabulum conquireretur, ut impeditis locis dispersi pabulatores circumvenirentur : quæ res etsi mediocre detrimentum jumentorum ac servorum nostris afferebat, tamen stultas cogitationes incitabat barbarorum ; atque eo magis, quod Commius, quem profectum ad auxilia Germanorum arcessenda docui, cum equitibus venerat : qui tamen etsi numero non amplius erant quingenti, tamen Germanorum adventu barbari inflabantur.

XI. Cæsar, quum animum adverteret hostem complures dies castris, palude et loci natura munitis, se tenere ; neque oppugnari castra eorum sine dimicatione perniciosa, nec locum munitionibus claudi, nisi a majore exercitu, posse ; litteras ad Trebonium mittit, ut, quam celerrime posset, legionem XIII, quæ cum T. Sextio legato in Biturigibus hiemabat, arcesseret, atque ita cum III legionibus quam magnis itineribus ad se veniret : ipse equites in vicem Remorum ac Lingonum reliquarumque civitatum, quorum magnum numerum evocaverat, præsidio pabulationibus mittit, qui subitas hostium incursiones sustinerent.

XII. Quod quum quotidie fieret, ac jam consuetudine diligentia minueretur, quod plerumque accidit diuturni-

hæc verba male insertum erat *aut*. Quod bene expunxit Scaliger e conjectura Ciacconii ; firmavit dein et cod. Oxon.

Eamdem. Ita pauci. Plerique *eodem*, quidam *eadem*. Res ipsa necessarium facit *eamdem*. M. Dedit jam Ursinus e codd.

Docui. Cf. c. 7. Vulgo *dixeram*. M.

Qui... inflabantur. Hæc in edd. vet. desiderantur. Pro *inflabantur* alii habent *nitebantur*. Dein *amplius quingenti* per ellipsin τοῦ *quam*, ut IV, 12 ; C. III, 99 ; Afr. 1 et 38. Vulgo legitur *quingentis*. Emendavit Clarkius e codd.

CAP. XI. [*Munitionibus ;* nempe vallo, fossa, turribus, etc.]

Quam magnis itineribus. Sic leg. e Leid. pr. M. Vulgo *magnis*. [Retinuit *Ach*.]

Pabulationibus. Sic codices et

tate, Bellovaci, delecta manu peditum, cognitis stationibus quotidianis equitum nostrorum, silvestribus locis insidias disponunt; eodemque equites postero die mittunt, qui primum elicerent nostros insidiis, deinde circumventos aggrederentur. Cujus mali sors incidit Remis, quibus ille dies fungendi muneris obvenerat. Namque ii, quum repente hostium equites animum advertissent, ac numero superiores paucitatem contempsissent, cupidius insecuti, a peditibus undique sunt circumdati: quo facto perturbati, celerius, quam consuetudo fert equestris prælii, se receperunt, amisso Vertisco, principe civitatis, præfecto equitum: qui quum vix equo propter ætatem posset uti, tamen, consuetudine Gallorum, neque ætatis excusatione in suscipienda præfectura usus erat, neque dimicari sine se voluerat. Inflantur atque incitantur hostium animi secundo prælio, principe et præfecto Remorum interfecto, nostrique detrimento admonentur, diligentius exploratis locis, stationes disponere, ac moderatius cedentem insequi hostem.

XIII. Non intermittuntur interim quotidiana prælia in conspectu utrorumque castrorum, quæ ad vada transitusque fiebant paludis. Qua contentione Germani, quos prop-

editiones veteres. Scaliger cum Faerno malit *pabulatoribus*. Sed bene positum abstractum pro concreto.

CAP. XII. *Elicerent nostros insidiis*, i. e. ad insidias, ad locum, ubi insidiæ positæ erant. Sic explicavit Oud. Locus non intellectus variatus est scribendo, *insidiæ*, *in insidiis*, et vulgo *in insidias*. M. Suo more hic argutatur Bentleius. Similia sunt C. II, 19: « deducere præsidio. » Afr. 16: « oppido represserunt. » Et apud Lucanum II, 685: « discussere salo. »

Obvenerat. Alii *venerat*.

Vertisco. Sic editiones veteres. Celsus *Vertisto*. Alii *Verutio*. Supra lib. V, cap. 45, 49 occurrit *Vertico*.

[*Consuetudine Gallorum*. Ammian. Marc. de Gallis, XV, 10: « ad militandum omnis ætas aptissima; et pari pectoris robore senex ad procinctum ducitur et adultus. »]

Inflantur. Sic duo codd. antt. et boni. Ergo alia lectio, *inflammantur*, ab his est, qui voluerunt emendare. M. Ast *inflammantur* est in reliquis codd.; habent et edd. vet. Sic et Afr. 19. Dubia lectio. « Inflatus » legitur, C. III, 108.

CAP. XIII. *Non intermittuntur*. Al. *intermittit* scil. Cæsar. [Quam lectionem revocavit *Achaintre*.]

terea Cæsar traduxerat Rhenum, ut equitibus interpositi præliarentur, quum constantius universi paludem transissent, paucisque resistentibus interfectis, pertinacius reliquam multitudinem essent insecuti; perterriti non solum ii, qui aut cominus opprimebantur, aut eminus vulnerabantur, sed etiam, qui longius subsidiari consueverant, turpiter refugerunt; nec prius finem fugæ fecerunt, sæpe amissis superioribus locis, quam se aut in castra suorum reciperent, aut nonnullo pudore coacti, longius profugerent. Quorum periculo sic omnes copiæ sunt perturbatæ, ut vix judicari posset, utrum secundis parvulis rebus insolentiores, an adversis mediocribus timidiores essent.

XIV. Compluribus diebus iisdem in castris consumptis, quum propius accessisse legiones et C. Trebonium legatum cognovissent, duces Bellovacorum, veriti similem obsessionem Alesiæ, noctu dimittunt eos, quos aut ætate aut viribus inferiores, aut inermes habebant, unaque reliqua impedimenta. Quorum perturbatum et confusum dum explicant agmen (magna enim multitudo carrorum etiam expeditos sequi Gallos consuevit), oppressi luce, copias armatorum pro suis instruunt castris, ne prius Romani persequi se in-

Equitibus interpositi. Cf. I, 48; VII, 18 et passim. [Quos Cæsar in Germania delectos trans Rhenum duxerat, ea mente ut.... B.]

Resistentibus interfectis. Alii *in resistendo.*

Pudore. Sic MSS. fere omnes. Bene, ut et Oudendorpius vidit. M. Non probat Bentleius. Vulgo *pavore.*

Parvulis. Sic tres codd. antt. Sed alii, et ipsi satis boni, *minimis.* Mox *adversis mediocribus* iidem tres codices; reliqui, *adverso mediocri casu.* Non puto in talibus certo definiri posse, utra lectio verior sit. M.

CAP. XIV. *Viribus inferiores.* Sic et Ovid. Metam. IV, 652.

Expeditos, sine impedimentis. Ergo nunc tanto major carrorum copia erat, quia impedimenta in agmine erant. M.

[*Copias armatorum.* Hanc lectionem e recentiorum emendationibus recepi, sensus illustrior est. Oberlin. habet: *copiis armatorum vias pro suis*, etc. et hæc notat:] *Copias armatorum...castris.* Sic in uno codice hæc verba legi, Manutius et Ciacconius monuerunt; plerique tamen apud Oudendorp. consentiunt, nisi quod *in* habent loco *pro.* Perantiqua

ciperent, quam longius agmen impedimentorum suorum processisset. At Cæsar neque resistentes aggrediendos, neque cedentes tanto collis ascensu lacessendos judicabat; neque non usque eo legiones admovendas, ut discedere ex eo loco sine periculo barbari, militibus instantibus, non possent. Ita, quum palude impedita a castris castra dividerentur, (quæ transeundi difficultas celeritatem insequendi tardare posset); atque id jugum, quod trans paludem pæne ad hostium castra pertineret, mediocri valle a castris eorum intercisum animum adverteret; pontibus palude constrata, legiones traducit, celeriterque in summam planitiem jugi pervenit, quæ declivi fastigio duobus ab lateribus muniebatur. Ibi legionibus instructis, ad ultimum jugum pervenit, aciemque eo loco constituit, unde tormento missa tela in hostium cuneos conjici possent.

XV. Barbari, confisi loci natura, quum dimicare non recusarent, si forte Romani subire collem conarentur, paulatimque copias distributas dimittere non auderent, ne dispersi perturbarentur, in acie permanserunt. Quorum pertinacia, Cæsar, cognita, viginti cohortibus instructis,

rursus in duobus bonis libris lectio est : *copiis armatorum castrorum vias instruunt :* quam ascripsi, si quis inde aliquid eruere possit. Equidem eam multis modis, sed frustra tentavi. M. Recepi lectionem, quam exhibet Oud. in posteriore editione. *Vias instruunt copiis*, ne has occupent Romani.

Lacessendos. Aut hoc delendum est, aut antea *aggrediendos*. Nullus codex habet utrumque, plerique *aggrediendos*. Verba *neque cedentes* ex antt. et bonis codd. recepit Oud. Mor.

Militibus instantibus. Præmittunt alii *nostris*; sed in codd. deest.

Ita, quum ... dividerentur. Nullum horum verborum est in codd. sine varietate. Fortasse e vestigiis varr. lect. legi poterit : *Itaque quum palude impedita* (sic codd. omnes) *castra castris dividerentur* (sic tres codd.). Causa corruptionis fuit in eo, quia subjectum prioris commatis est *castra*, in posteriore intelligi debet *Cæsar*. M. Emendationem recepi cum Oud. servante τὸ *ita* et præpositione *a*. Bentl. velit *cum p. imp. a castris castra dividi animadverteret*.

Muniebatur, ipso situ ab aditu repentino tuta erat. M.

Cap. XV. *Quorum pertinacia, Cæsar, cognita*. Alii *cognita Cæsar*. Quod minus elegans.

castrisque eo loco metatis, muniri jubet castra. Absolutis operibus, legiones pro vallo instructas collocat : equites frenatis equis in stationibus disponit. Bellovaci, quum Romanos ad insequendum paratos viderent, neque pernoctare sine periculo, aut diutius permanere sine cibariis eodem loco possent, tale consilium sui recipiendi inierunt. Fasces, uti consederant, (namque in acie sedere Gallos consuesse superioribus commentariis declaratum est,) stra-

Muniri jubet. Alii *Menapios munire jubet* : [sed id non verisimile est].

Absolutis operibus. Alii *ac solutis.* Item *ac solitis.* Parum probe.

Sine cibariis. Sic libri boni duo; cæteri, *sine periculo.* M. Utrumqne admittendum vidit Oudendorp. [*Sine periculo* rejecit *Ach.*]

Inierunt. Alii *cœperunt.*

Consederant, locnm occnparant, in quo commorabantur. Alii *ubi* pro *uti*; non bene : nam *uti consederant* est, quod alibi dicitur *ut erant*, ὡς εἶχεν. M.

Namque in acie sedere Gallos consuesse, superioribus commentariis declaratum est. Hoc, intrusum post *consederant*, nuspiam dictum est in commentariis Cæsaris : nam, qui loci in banc rem laudantur (de Bello Gallico, III, 18, qnem locum Hotomannus protulit, aut ibid. III, 17, quo Fabricins ad Dionem Cassium, XXXIX, 45, nsus est), hi ergo profecto nihil tale continent, quale continere debent, qnoniam in priore nihil nisi *sarmenta et virgulta* legitur; sed quid hoc ad rem? in posteriore vero *hostis consedit* significat, *hostis castra posuit.* Præterea est absurdum, milites in acie sedere. Quare credo Wassio, ad Sallust. Jugnrtb, cap. 24, statuenti banc totam parentbesin esse ab inepto homine, qui non intellexerit τὸ *consederant*, et ascripserit aliquid de stulto boc ritu et commentitio, ideoque omnia hæc verba, inclusa parenthesi, esse penitus tollenda. Hæc est summa eorum, quæ interpretes de h. l. dixerunt. M. Jure meritoque me expunxisse credo; servarant Oud. et Morus. [Et ego quoque servavi, qunm omnes codd., nullo excepto, sententiam habeant. Fatendum quidem est nusquam in Cæsaris Commentariis inveniri locum ad qnem inspiciendum lectores bortatur Hirtius, et eum, quem attnlit Hotomannus, nihil ad rem pertinere; sed id accidit sive Hirtii errore, sive quia aliquid in snp. Comm. desideratnr. De re vero ipsa affertur a Davisio epistola Lipsii ad Joan. Vivianum, qua bæc discimus : « Gallos nempe, quum otiosi, etiam in ipsis castris (nam ita *acie* intelligendum in bello, in belli tempore) plurimum sedisse. » Et addit : « quid miri, inquies? Imo est, pro Romanorum moribus; nam sessio minus apud eos crebra, ambulabant magis aut jacebant. At barbari aliter, quod et Tacitus de German. notat; et Strabo de Hispanis, loco qui valde buc facit, libro III; « scribit Vettones venisse » ad Romana castra, vidisse centu-

mentorum ac virgultorum, quorum summa erat in castris copia, per manus inter se traditos, ante aciem collocaverunt, extremoque tempore diei, signo pronuntiato, uno tempore incenderunt. Ita continens flamma copias omnes repente a conspectu texit Romanorum. Quod ubi accidit, barbari vehementissimo cursu refugerunt.

XVI. Cæsar, etsi discessum hostium animum advertere non poterat, incendiis oppositis; tamen id consilium quum fugæ causa initum suspicaretur, legiones promovet, turmas mittit ad insequendum: ipse veritus insidias, ne forte in eodem loco subsisteret hostis, atque elicere nostros in locum conaretur iniquum, tardius procedit. Equites quum intrare fumum et flammam densissimam timerent; ac, si qui cupidius intraverant, vix suorum ipsi priores partes adverterent equorum; insidias veriti, liberam facultatem sui recipiendi Bellovacis dederunt. Ita fuga, timoris simul calliditatisque plena, sine ullo detrimento millia non amplius X progressi hostes, loco munitissimo castra posuerunt. Inde, quum sæpe in insidiis equites peditesque disponerent, magna detrimenta Romanis in pabulationibus inferebant.

» riones et tribunos quosdam per » spatia obambulantes, et se vertentes; illos, arbitratos insanire homines, accurrisse, et manibus nutibusque ad tabernacula sua deduxisse; quasi necessum esset aut » sedere in otio, aut in acie pugnare. » Verba ultima Græce sic se habent: ὡς δέον ἢ μένειν καθ' ἡσυχίαν ἱδρυθέντας, ἢ μάχεσθαι. Vides barbaricum sensum et morem. » Oberlin. solum esse arbitror qui hæc verba rejecit, restituit quoque *Ach.* B.]

[*Signo pronuntiato*, rarus loquendi mos. Signum hic est σύνθημα, vel *tessera*, quæ Gallis omnibus data, ut si quando pronuntiari eam audissent, incenderent sarmenta et fugam capesserent. V. Et sane ingeniosum stratagema.]

Cap. XVI. *Turmas mittit.* Vulgo *et turmas m.*

Subsisteret hostis. Præfero hanc lectionem; vulgo *subsistere*, quod male refertur ad *conaretur*. Bene hoc e codd. monuit Davis. [*Ach.* e suis retinuit *subsistere*.]

Equites... Hæc et brevius et indiligentius narravit Dio Cass. XL, 42. M.

Fumum. Codd. quidam *summum jugum*; inde Oud. conjectat *fumum jugem*.

Adverterent. Vulgo *animadverterent*, minus recte.

In pabulationibus. In aliis codd. præpositio deest.

XVII. Quod quum crebrius accideret, ex captivo quodam comperit Cæsar Correum, Bellovacorum ducem, fortissimorum millia VI peditum delegisse, equitesque ex omni numero M, quos in insidiis eo loco collocarat, quem in locum, propter copiam frumenti ac pabuli, Romanos missuros suspicaretur. Quo cognito consilio, Cæsar legiones plures, quam solebat, educit; equitatumque, qua consuetudine pabulatoribus mittere præsidia consuerat, præmittit. Huic interponit auxilia levis armaturæ : ipse cum legionibus, quam potest maxime, appropinquat.

XVIII. Hostes in insidiis dispositi, quum sibi delegissent campum ad rem gerendam, non amplius patentem in omnes partes passibus M, silvis undique impeditissimis aut altissimo flumine munitum, velut indagine hunc insidiis circumdederunt. Explorato hostium consilio, nostri, ad præliandum animo atque armis parati, quum subsequentibus legionibus nullam dimicationem recusarent, turmatim in eum locum devenerunt. Quorum adventu quum sibi Correus oblatam occasionem rei gerendæ existimaret, primum cum paucis se ostendit, atque in proximas

Cap. XVII. *Collocarat*. Leg. *collocarit*. M. *Collocarat*. Jurin. *collocaret*. Nondum enim id factum erat, sed futurum. Bene.

[*Romanos missuros*. Oberl. habebat : *R. pabulatum* missuros; sed ex multis codd. et post Davisium, *pabulatum* rejecimus. B.]

Equitatumque... Leg. *equitatum, quem sua consu. p. m. præsidio cons.* Sic Davis. et Clarkius. M.

Auxilia lev. arm. Alii *præsidia*. [Operæ prelium esse videtur hic afferre distinctionem Festi ad hoc verbum : « *Præsidium*, inquit ille, est quod pro utilitate ac salute alicujus auxilii gratia præponitur. *Subsidium*, quod postpositum est ad subveniendum laborantibus. *Auxilia* dicuntur potius socii Romanorum exterarum nationum. » Etsi tria sæpe confundantur. V.]

[Cap. XVIII. *Altissimo flumine*. OEsiam, *l'Oise* esse credit *Achaintre*.]

Munitum, velut indagine. Alii male *velut indagine munitum*. [*Indago* enim hic aptius, ut opinor, insidiæ capiendis Romanis destinatæ, quam silva vel flumen reti venatorio, ea enim est *indaginis* potestas, comparata. D.]

turmas impetum fecit. Nostri constanter incursum sustinent insidiatorum; neque plures in unum locum conveniunt, quod plerumque equestribus præliis quum propter aliquem timorem accidit, tum multitudine ipsorum detrimentum accipitur.

XIX. Quum dispositis turmis in vicem rari præliarentur, neque ab lateribus circumveniri suos paterentur, erumpunt cæteri, Correo præliante, ex silvis. Fit magna contentione diversum prælium. Quod quum diutius pari Marte iniretur, paulatim ex silvis instructa multitudo procedit peditum, quæ nostros cogit cedere equites : quibus celeriter subveniunt levis armaturæ pedites, quos ante legiones missos docui, turmisque nostrorum interpositi constanter præliantur. Pugnatur aliquandiu pari contentione : deinde, ut ratio postulabat prælii, qui sustinuerant primos impetus insidiarum, hoc ipso fiunt superiores, quod nullum ab insidiantibus imprudentes acceperant detrimentum. Accedunt propius interim legiones, crebrique eodem tempore et nostris et hostibus nuntii afferuntur, imperatorem instructis copiis adesse. Qua re cognita, præsidio cohortium confisi nostri, accerrime præliantur, ne, si tardius rem gessissent, victoriæ gloriam communicasse cum legionibus viderentur. Hostes concidunt animis, atque itineribus diversis fugam quærunt. Nequidquam : nam quibus difficultatibus locorum Romanos clau-

Fecit. Al. *facit.*

Nostri. Perperam vulgo refertur ad *circumdederunt*. Id ne fieri possit, locavi post *consilio*.

Incursum sustinent. Alii *impetum*. Sed istud codd. et edd. vet.

Quod...quum propter... timorem, accidit, si quando fiat hoc, ut plures in unum locum conveniant, timore nempe adacti, tum, etc. Sic recte explicavit et defendit locum Oud. M.

Cap. XIX. *Correo præliante.* Male hic interpungunt vulgo. Nam *cæteri*, scil. equites nostri, *erumpunt*, dum primæ, quæ accesserant, turmæ impetum Correi sustinent, *præliantis ex silvis*. [Præfero Davisii interpretationem : Correus in turmas impetum facit; quem ut præliantem Galli vident, erumpunt e silvis. B.]

Diversum prælium, in diversis campi locis, passim. M.

dere voluerant, iis ipsi tenebantur : victi tamen perculsique, majore parte amissa, quo fors tulerat, consternati profugiunt, partim silvis petitis, partim flumine; qui tamen in fuga a nostris acriter insequentibus conficiuntur : quum interim nulla calamitate victus Correus, excedere prælio silvasque petere, aut, invitantibus nostris ad deditionem, potuit adduci, quin, fortissime præliando compluresque vulnerando, cogeret elatos iracundia victores in se tela conjicere.

XX. Tali modo re gesta, recentibus prælii vestigiis ingressus Cæsar, quum victos tanta calamitate existimaret hostes, nuntio accepto, locum castrorum relicturos, quæ non longius ab ea cæde abesse plus minus octo millibus dicebantur, tametsi flumine impeditum transitum videbat, tamen, exercitu traducto, progreditur. At Bellovaci reliquæque civitates, repente ex fuga paucis, atque his vulneratis, receptis, qui silvarum beneficio casum evitaverant, omnibus adversis, cognita calamitate, interfecto Correo, amisso equitatu et fortissimis peditibus, quum adventare Romanos existimarent, concilio repente cantu

Victi tamen. Ciaccon. malit *tandem*, sed *tamen* eodem sensu dicitur, teste Nonio.

Perculsique. Alii *percussique*, *proculsique*, *propulsique.*

Fors. Alii *sors.*

Quum interim ... conjicere. Sic scripsisse auctorem, non possum mihi persuadere : nam hæc oratio non est intricata, sed perturbata. Quid scripserit, nescio : suspicor sic legi posse : *Quum interim nulla calamitate victus Correus, ut* (hanc particulam absorpsit superius verbum) *excederet prælio silvasque peteret, invitantibus nostris ad deditionem, haud* (sic quidam codd. et edd. vet. pro *aut*) *potuerit* (ita necessario legendum) *adduci, quin fortissime...* M. *Nulla calamitate* valet *non ulla cal.* Sic alia negatione non est opus. *Petere...adduci,* i. e. *ad petendum. Excedere prælio ... petere ... potuit adduci.* Intricata sententia. Bentl. velit *excederet ... peteret ... posset.* Ita jam fere Morus. [Vide de hac pugna quæ monuit *Turpin de Crissé*, v. II, p. 198.]

Cap. XX. *Recentibus...ingressus,* ibat per eum campum, ubi recens prælium commissum erat. M.

Octo millibus sc. passuum. Et hoc verbum adduut edd. M. Invitis codd. Pro *plus minus* edd. quædam dant *quam.* Alii habent *novem millibus.* [*Plus minus* est *circiter.*]

tubarum convocato, conclamant legati obsidesque ad Cæsarem mittantur.

XXI. Hoc omnibus probato consilio, Commius Atrebas ad eos profugit Germanos, a quibus ad id bellum auxilia mutuatus erat. Cæteri e vestigio mittunt ad Cæsarem legatos, petuntque « ut ea pœna sit contentus hostium, quam si sine dimicatione inferre integris posset, pro sua clementia atque humanitate nunquam profecto esset illaturus. Afflictas opes equestri prælio Bellovacorum esse; delectorum peditum multa millia interisse; vix refugisse nuntios cædis: tamen magnum, ut in tanta calamitate, Bellovacos eo prælio commodum esse consecutos, quod Correus, auctor belli, concitator multitudinis, esset interfectus; nunquam enim senatum tantum in civitate, illo vivo, quantum imperitam plebem, potuisse. »

XXII. Hæc orantibus legatis, commemorat Cæsar « eodem tempore superiore anno, Bellovacos cæterasque Galliæ civitates suscepisse bellum; pertinacissime hos ex omnibus in sententia permansisse, neque ad sanitatem reliquorum deditione esse perductos: scire atque intelligere se causam peccati facillime mortuis delegari; neminem vero tantum pollere, ut, invitis principibus, resistente senatu, omnibus bonis repugnantibus, infirma manu plebis bellum concitare et gerere posset: sed tamen se contentum fore ea pœna, quam sibi ipsi contraxissent. »

XXIII. Nocte insequenti legati responsa ad suos referunt, obsides conficiunt. Concurrunt reliquarum civitatium le-

Legati. Vulgo præmittunt *ut*. Sed codd. non agnoscunt.

Cap. XXI. *Integris*, non victis et afflictis. M.

Afflictas. Duo boni codd. *affectas*: recte. Vulgatum est interpretatio. M. Dubium.

Concitator multitudinis. Alii *conciliator*. Oudendorpius conjicit scribendum *concitor*. Sed vid. cap. 38.

Cap. XXII. *Delegari*. Delegare (tribuere) alicui causam, conjicere culpam in eum. Liv. IX, 29: « delegare ministerium alicui, » ab se amoliri, et in alium transferre.

Omnibus bonis rep. Τὸ *bonis* habent edd. vet. Oud. omisit perperam.

Cap. XXIII. [*Conficiunt*, nume-

gati, quæ Bellovacorum speculabantur eventum. Obsides dant, imperata faciunt, excepto Commio, quem timor prohibebat, cujusquam fidei suam committere salutem. Nam superiore anno, T. Labienus, Cæsare in Gallia citeriore jus dicente, quum Commium comperisset sollicitare civitates, et conjurationem contra Cæsarem facere, infidelitatem ejus sine ulla perfidia judicavit comprimi posse. Quem quia non arbitrabatur vocatum in castra venturum, ne tentando cautiorem faceret, C. Volusenum Quadratum misit, qui eum per simulationem colloquii curaret interficiendum. Ad eam rem delectos idoneos ei tradit centuriones. Quum in colloquium ventum esset, et, ut convenerat, manum Commii Volusenus arripuisset; centurio, vel ut insueta re permotus, vel celeriter a familiaribus prohibitus Commii, conficere hominem non potuit: graviter tamen primo ictu gladio caput percussit. Quum utrinque gladii destricti essent, non tam

rum obsidum explent, complent.]

Eventum. Alii *eventus.*

Prohibebat. Alii *cohibebat.*

Superiore anno. Et tamen Dio Cassius, XL, 43, hæc ita narrat ut si nunc accidissent. M.

Idoneos ei. Hæc vulgo absunt; e plerisque restituit Davisius. Sed puto *idoneos* esse superfluum, nec exstat in duobus libris optimis. M. Tum pro *tradit* alii *tradidit*, *transdidit.*

Vel ut insueta re permotus; simulabat se permoveri re insueta; quasi Commius arripuisset Volusenum, vim ei illaturus. Mos. Clarkium sequor: hic prius dederat ita: *et centurio, velut insueta re perm. vellet Commium interficere; cel. a fam.*, etc., ubi otiosa repetitio *interficere*, *conficere.* In addendis Oudendorpius Clarkii lectionem probat, et in edd. poster. repræsentat. Contra Jurinius *vel ut insueta re* ex oscitantia librariorum ortum esse ex *vellet interficere . . .* et *permotus* ex *primo ictu* vel ex *prohibitus* perhibet. Locum ergo sic refingit: *quum . . . arripuisset; et centurio vellet hom. interf. celeriter a famil. Commii prohibitus conficere non potuit*, etc. [Sine dubio Clarkii conjecturam Parisino codice confirmatam sequi satius est, et ipse Oberlinus sequitur, sed prava est Mori interpretatio. Intelligendum est centurionem fuisse vel insueta re permotum (nempe perfidia illa merito exsecranda et in quam invehitur *Turpin de Crissé*, tom. II, p. 205, factum minime Romanum erat,) vel prohibitum a familiaribus. Et ita quoque intelligit *Ach.* B.]

Caput percussit. Caput deest in codd. et edd. vet. Oud. putat potius *gladio* delendum.

Destricti. Vulgo male *districti.*

pugnandi, quam diffugiendi fuit utrorumque consilium: nostrorum, quod mortifero vulnere Commium credebant affectum; Gallorum, quod, insidiis cognitis, plura quam videbant, extimescebant. Quo facto statuisse Commius dicebatur nunquam in conspectum cujusquam Romani venire.

XXIV. Bellicosissimis gentibus devictis, Cæsar, quum videret nullam jam esse civitatem, quæ bellum pararet, quo sibi resisteret; sed nonnullos ex oppidis demigrare, ex agris diffugere, ad præsens imperium evitandum; plures in partes exercitum dimittere constituit; M. Antonium quæstorem cum legione XI sibi conjungit; C. Fabium legatum cum cohortibus XXV mittit in diversissimam Galliæ partem; quod ibi quasdam civitates in armis esse audiebat, neque C. Caninium Rebilum, legatum, qui in illis regionibus præerat, satis firmas II legiones habere existimabat. T. Labienum ad se evocat, legionemque XII, quæ cum eo fuerat in hibernis, in Togatam Galliam mittit, ad colonias civium Romanorum tuendas; ne quod simile incommodum accideret decursione barbarorum, ac superiore æstate Tergestinis accidisset, qui repentino latrocinio atque impetu eorum erant oppressi. Ipse ad vastandos depopulandosque

Quam videbant. Alii *viderant.*

In conspectum. Alii *in conspectu.* Respice ad c. 8. Sic et c. 35.

Cap. XXIV. *Diffugere.* Vulgo *effugere.* Sic et c. 35.

Legione XI. Vulgo *XII.* Sed hæc cum Labieno erat, ut mox dicitur.

[*Diversissimam*, nempe in Aquitaniam, dum ipse erat in Belgio.]

Qui...præerat scil. legionibus: « er hatte das Commando daselbst. » De Rebili hibernis conf. VII, 90. M. In aliis est *erat. In illis regionibus præerat.* Sic B. Civ. III, 28: « Lissi præerat. »

Togatam Galliam. Quæ, c. 23, citerior dicta est, et propter civitatem datam a togæ usu nomen togatæ habuit. Cellarius. Neque tamen ea hujus nominis causa prætereunda est, quæ ex hoc ipso loco intelligi potest, colonias civium Romanorum ibi fuisse. M.

Decursione barbarorum. Sic et B. Al. 42. Alii *de incursione.*

Tergestinis. Nullus veterum, quod sciam, hujus cladis meminit. Vossius. Tergeste, Carnicorum oppidum, ad Hadriaticum mare. Cellarius.

fines Ambiorigis proficiscitur, quem perterritum ac fugientem quum redigi posse in suam potestatem desperasset, proximum suæ dignitatis esse ducebat, adeo fines ejus vastare civibus, ædificiis, pecore, ut, odio suorum, Ambiorix, si quos fortuna fecisset reliquos, nullum reditum propter tantas calamitates haberet in civitatem.

XXV. Quum in omnes partes finium Ambiorigis aut legiones aut auxilia dimisisset, atque omnia cædibus, incendiis, rapinis vastasset, magno numero hominum interfecto aut capto; Labienum cum duabus legionibus in Treviros mittit, quorum civitas, propter Germaniæ vicinitatem quotidianis exercitata bellis, cultu et feritate non multum a Germanis differebat, neque imperata unquam, nisi exercitu coacta, faciebat.

XXVI. Interim C. Caninius, legatus, quum magnam multitudinem convenisse hostium in fines Pictonum litteris nuntiisque Duratii cognosceret, qui perpetuo in amicitia Romanorum permanserat, quum pars quædam civitatis ejus defecisset; ad oppidum Lemonum contendit. Quo quum adventaret, atque ex captivis certius cognosceret, multis hominum millibus a Dumnaco, duce Andium, Duratium clausum Lemoni oppugnari; neque infirmas legiones hostibus committere auderet; castra munito loco posuit. Dumnacus, quum appropinquare Caninium cognovisset, copiis omnibus ad legiones conversis, castra Romanorum oppugnare instituit. Quum complures dies in op-

Redigi posse. In aliis τὸ *posse* deest. Nec ita male.

Vastare, vacuefacere. M. [Abducendo cives et pecora, urendo ædificia, urbes vastas et desertas efficere. B.]

Cap. XXV. *Omnes partes finium.* Enallage pro *omnes fines partium* et sic codd. quidam exhibent.

Exercitata bellis. Alii *exercita*: [quod admisit *Ach.*].

Cultu et feritate. Potius *incultu*, qua voce usus Sallustius.

Cap. XXVI. *Defecisset*; hic interpungendum, non post verbum *permanserat*.

Lemonum. Alii, *Limonum.* M. Hoc præfert *d'Anville*. [Probabile est eamdem esse ac nunc est *Poitiers*.]

[*Lemoni*, ex emendatione Oud. omnes fere codd. legunt Lemonum.]

pugnatione consumpsisset, et, magno suorum detrimento, nullam partem munitionum convellere potuisset, rursus ad obsidendum Lemonum redit.

XXVII. Eodem tempore C. Fabius, legatus, complures civitates in fidem recipit, obsidibus firmat, litterisque C. Caninii Rebili fit certior quæ in Pictonibus gerantur. Quibus rebus cognitis, proficiscitur ad auxilium Duratio ferendum. At Dumnacus, adventu Fabii cognito, desperata salute, si eodem tempore coactus esset et Romanum externum sustinere hostem, et respicere ac timere oppidanos, repente eo ex loco cum copiis recedit: nec se satis tutum fore arbitratur, nisi flumen Ligerim, quod erat ponte propter magnitudinem transeundum, copias traduxisset. Fabius, etsi nondum in conspectum venerat hostibus, neque se cum Caninio conjunxerat, tamen doctus ab iis, qui locorum noverant naturam, potissimum credidit hostes perterritos eum locum, quem petebat, petituros. Itaque cum copiis ad eumdem pontem contendit, equitatumque tantum procedere ante agmen imperat legionum, quantum quum processisset, sine defatigatione equorum in eadem se reciperet castra. Consequuntur equites nostri, ut erat præceptum, invaduntque Dumnaci agmen, et, fugientes perterritosque sub sarcinis in itinere aggressi, magna præda, multis interfectis, potiuntur. Ita, re bene gesta, se recipiunt in castra.

In oppugnatione. Alii *in oppugnationem*.

Cap. XXVII. *Firmat*, ut in fide maneant efficit.;M. [datis obsidibus.]

Ad auxilium. Alii *ad auxilia*.

Externum. Alii *et externum, et exercitum*. [Arridet, fateor, lectio quam habet *Ach.* in cod. suo 5764, *et Romanum hostem et externum sustinere*. Tria enim Dumnaco timenda erant, Caninius castris suis munitus quem voco *Romanum hostem;* Fabius ad auxilium Duratii veniens, qui est *externus;* tandem oppidani. B.]

In conspectum. Alii *in conspectu*. Vide not. ad c. 8, tum pro *hostibus* alii *hostis*, *hostium*.

[*Eum locum*, scilicet pontem. Hic rursus magnam codd. varietatem agitat *Achaintre*, sine utilitate, quum omnes illæ lectiones, præter nostram, ad nihilum redeant. B.]

Ita. Alii *Itaque*.

XXVIII. Insequenti nocte Fabius equites præmittit, sic paratos, ut confligerent atque omne agmen morarentur, dum consequeretur ipse. Cujus præceptis ut res gereretur, Q. Atius Varus, præfectus equitum, singularis et animi et prudentiæ vir, suos hortatur, agmenque hostium consecutus, turmas partim idoneis locis disponit, partim equitum prælium committit. Equitatus hostium confligit audacius, succedentibus sibi peditibus; qui, toto agmine subsistentes, equitibus suis contra nostros ferunt auxilium. Fit prælium acri certamine: namque nostri, contemptis pridie superatis hostibus, quum subsequi legiones meminissent, et pudore cedendi, et cupiditate per se conficiendi prælii, fortissime contra pedites præliabantur; hostesque, nihil amplius copiarum accessurum credentes, ut pridie cognoverant, delendi equitatus nostri nacti occasionem videbantur.

XXIX. Quum aliquamdiu summa contentione dimicaretur, Dumnacus instruit aciem, quæ suis esset equitibus invicem præsidio. Tum repente confertæ legiones in conspectum hostium veniunt. Quibus visis perculsæ barbarorum turmæ, perterritæ acies hostium, perturbato impedimentorum agmine, magno clamore discursuque passim fugæ se mandant. At nostri equites, qui paulo ante cum resistentibus fortissime conflixerant, lætitia victoriæ elati, magno undique clamore sublato, cedentibus circumfusi, quantum equorum vires ad persequendum, dextræque ad cædendum valent, tantum eo prælio interficiunt. Itaque amplius millibus XII aut armatorum, aut eorum, qui timore arma pro-

CAP. XXVIII. *Q. Atius Varus.* Sic Scaliger e conjectura Fulvii Ursini. Alii *Q. Tatius*, etc.

Subsistentes. Alii male *subsistentibus.* [*Subsistere* est firmiter stare. Oberlinus habet: *consistit audacius equitatus hostium* quæ verba ex optimo cod. R. Angl. et ex Parisinis suis mutavit *Achaintre*, et illius emendationem admisi, ut elegantiorem, qua nempe vitaretur ingrata illa repetitio, *consistit*, *subsistentes.* B.]

Per se conficiendi prælii. Alii præmittunt *celerius* invitis codd.

CAP. XXIX. *In conspectum.* Quidam *in conspectu.*

Turmæ equitum, *acies* peditum. MOR.

jecerant, interfectis, omnis multitudo capitur impedimentorum.

XXX. Qua ex fuga, quum constaret Drappeten Senonem, (qui, ut primum defecerat Gallia, collectis undique perditis hominibus, servis ad libertatem vocatis, exsulibus omnium civitatium adscitis, receptis latronibus, impedimenta et commeatus Romanorum interceperat,) non amplius hominum II millibus ex fuga collectis, Provinciam petere, unaque consilium cum eo Lucterium Cadurcum cepisse, quem superiore commentario, prima defectione Galliæ, facere in Provinciam impetum voluisse, cognitum est; Caninius legatus cum legionibus II ad eos persequendos contendit, ne de detrimento aut timore Provinciæ magna infamia, perditorum hominum latrociniis, caperetur.

XXXI. C. Fabius cum reliquo exercitu in Carnutes cæterasque proficiscitur civitates, quarum eo prælio, quod cum Dumnaco fecerat, copias esse accisas sciebat: non enim dubitabat, quin recenti calamitate summissiores essent futuræ; dato vero spatio ac tempore, eodem instante Dumnaco, possent concitari. Qua in re summa felicitas celeri-

Cap. XXX. *Drappeten.* Alii *Drapten.*

Ut primum defecerat Gallia. Conf. VII, 1. M.

Exsulibus omnium civitatium adscitis, receptis latronibus. Alii: *exsulibus omnibus omnium civitatium accitis* (hoc in aliis deest), *receptis latrociniis.*

Commeatus Romanorum. Alii *comitatus;* ut I, 34; V, 23; Al. 25; Af. 8. [Non contemnenda lectio, quo nomine intelliguntur tam *commeatus* quam *supplementa*, aliaque ad exercitum venientia. Oud.]

II millibus. Alii *V.* [Admisit ex suis *Ach.*]

Superiore commentario. Conf. VII, 7. *Prima defectione*, initio defectionis. Alii habent *in sup. comm.* Alii *e sup. comm.*

De detrimento. Delendum est *de*, quod nulli fere codd. agnoscunt. M. Servant Andin. et Oxon. [Licet paulo durius sit auribus; scripsit igitur *Ach. ne de timore aut detrimento.* Sensus est: ne magnum dedecus redundaret ex metu et damno Provinciæ, grassationibus sceleratorum hominum. *A.*]

Cap. XXXI. *Copias esse accisas.* Sic e codd. Vossius; alii *accitas, auctas, occisas.* [*Accidere* est, imminuere, frangere.]

Instante. Al. *instigante*, quod interpretamentum est. M.

tasque in recipiendis civitatibus Fabium consequitur. Nam Carnutes, qui sæpe vexati nunquam pacis fecerant mentionem, datis obsidibus, veniunt in deditionem; cæteræque civitates, positæ in ultimis Galliæ finibus, Oceano conjunctæ, quæ Armoricæ appellantur, auctoritate adductæ Carnutum, adventu Fabii legionumque, imperata sine mora faciunt. Dumnacus, suis finibus expulsus, errans latitansque, solus extremas Galliæ regiones petere est coactus.

XXXII. At Drappes unaque Lucterius, quum legiones Caniniumque adesse cognoscerent, nec se sine certa pernicie, persequente exercitu, putarent Provinciæ fines intrare posse; nec jam liberam vagandi latrociniorumque faciendorum facultatem haberent, consistunt in agris Cadurcorum. Ibi, quum Lucterius apud suos cives, quondam integris rebus, multum potuisset, semperque auctor novorum consiliorum magnam apud barbaros auctoritatem haberet, oppidum Uxellodunum, quod in clientela fuerat ejus, natura loci egregie munitum, occupat suis et Drappetis copiis, oppidanosque sibi conjungit.

XXXIII. Quo quum confestim C. Caninius venisset, ani-

Carnutes... nunquam pacis fecerant mentionem. Sed vid. VI, 4. Monuit Vossius. M. Falsum omnino, nisi intelligas, a novissima conjuratione.

Armoricæ. Vid. V, 35. M. [Hoc loco *Turpin de Crissé*, Tom. II, p. 216, merito summam Fabii (non *Labieni*, ut ait *Achaintre*, errore forsan librariorum) alacritatem et vigilantiam laudat in hostibus profligandis ac propulsandis. Cæsar, addit idem, vel absens, vel præsens, suam legatis suis celeritatem communicabat, eosque genii sui ardore inflammabat. *A.*]

CAP. XXXII. *Liberam vagandi.* Alii *libere*. Tum pro *haberent* alii *habere*. [Alii *liberam vagandi latrocinandique facultatem*, quod certe concinnius est.]

Consistunt in agris. Oud. forsan *considunt* vel *onsiderunt*. Sed in addendis, « ne muta, inquit; quietam sedem notat post vaga latrocinia. Conf. Burmann. ad Ovid. Met. 11, 407. »

In agris Cadurcorum. Alii *in finibus*.

[*Uxellodunum:* hanc urbem *Ach.* putat esse *le Puy d'Issolu, département du Lot*, et varia argumenta de diversis opinionibus exponit in luculentissima et copiosissima 19 pagin. disputatione; vide suum Ind. geograph.]

madverteretque omnes oppidi partes præruptissimis saxis esse munitas, quo, defendente nullo, tamen armatis ascendere esset difficile; magna autem impedimenta oppidanorum videret, quæ si clandestina fuga subtrahere conarentur, effugere non modo equitatum, sed ne legiones quidem possent, tripartito cohortibus divisis, trina excelsissimo loco castra fecit, a quibus paulatim, quantum copiæ patiebantur, vallum in oppidi circuitum ducere instituit.

XXXIV. Quod quum animum adverterent oppidani, miserrimaque Alesiæ memoria solliciti similem casum obsessionis vererentur; maximeque ex omnibus Lucterius, qui fortunæ illius periculum fecerat, moneret frumenti rationem esse habendam : constituunt omnium consensu, parte ibi relicta copiarum, ipsi cum expeditis ad importandum frumentum proficisci. Eo consilio probato, proxima nocte, duobus millibus armatorum relictis, reliquos ex oppido Drappes et Lucterius educunt : ii, paucos dies morati, ex finibus Cadurcorum, qui partim re frumentaria sublevare eos cupiebant, partim prohibere quo minus sumerent, non poterant, magnum numerum frumenti comparant : nonnunquam autem expeditionibus nocturnis castella nostrorum adoriuntur. Quam ob causam C. Caninius toto oppido munitiones circumdare moratur, ne aut opus

CAP. XXXIII. *Non modo equitatum.* Subauditur *non eq.* ut II, 17; III, 4.

[*Quantum copiæ.* Quantum licebat, pro numero copiarum suarum. B.]

In...circuitum ducere instituit. Alii *in circuitu*, scil. omissa lineola, ut in illo *in conspectu* pro *in conspectum*.

CAP. XXXIV. *Ex finibus Cadurcorum.* Alii *in*, omisso præcedente commate.

Moratur. Oberlin. *contatur*, vulgo *moratur.* Cf. cap. 37 : « prohibitus est timore, munitione circumdare oppidanos. » Ergo *conatur*, quod codd. habent, recte mutarunt interpretes; sed non tam in *moratur*, quam in *cunctatur*, seu *contatur*, mutari debuit, ut acute vidit Oud. M. et in edit. posteriore recepit. Sequor. Tò *moratur* debetur glossæ. [Quum tamen *contatur* nusquam appareat, et *moratur* legatur in multis, hoc approbet *Ach.* (licet ipse in textum non admiserit), reposui. B.]

effectum tueri non possit, aut plurimis locis infirma disponat præsidia.

XXXV. Magna copia frumenti comparata, considunt Drappes et Lucterius non longius ab oppido X millibus, unde paulatim frumentum in oppidum supportarent. Ipsi inter se provincias partiuntur : Drappes castris præsidio cum parte copiarum restitit; Lucterius agmen jumentorum ad oppidum adducit. Dispositis ibi præsidiis, hora noctis circiter X, silvestribus angustisque itineribus frumentum importare in oppidum instituit. Quorum strepitum vigiles castrorum quum sensissent, exploratoresque missi, quæ agerentur renuntiassent, Caninius celeriter cum cohortibus armatis ex proximis castellis in frumentarios sub ipsam lucem impetum fecit. Ii, repentino malo perterriti, diffugiunt ad sua præsidia : quæ nostri ut viderunt, acrius contra armatos incitati, neminem ex eo numero vivum capi patiuntur. Effugit inde cum paucis Lucterius, nec se recipit in castra.

XXXVI. Re bene gesta, Caninius ex captivis comperit partem copiarum cum Drappete esse in castris a millibus non amplius XII. Qua re ex compluribus cognita, quum intelligeret, fugato duce altero, perterritos reliquos facile opprimi posse; magnæ felicitatis esse arbitrabatur nemi-

Cap. XXXV. *X millibus.* Vulgo addunt *passuum*, invitis codd. et edd. vet.

[*Provincias ;* officia, munera, usitato loquendi more.]

[*Adducit ; Achaintre ducit* ex uno suorum.]

[*Hora circiter X*, duabus circiter horis ante ortum solis. G.]

Effugit inde. Alii *profugit.*

Cap. XXXVI. *Non amplius.* Quidam *non longe amplius.*

Magnæ felicitatis. Davis. male volebat *infelicitatis.* [« Si, inquit, *felicitatis* scripsit Hirtius, plane dormitavit. Censebat Caninius : *fugato duce altero, perterritos reliquos facile opprimi posse.* Ejus igitur e re fuit, ut nuntius de Lucterii clade Drappeti perferretur ; huic enim ob acceptam calamitatem alia ratione timor incuti non poterat. » Et idem habet Clark.; sed Oudendorp. : « gaudebat Caninius neminem cladis nuntium afferre Drappeti potuisse, ne aufugeret, antequam ad eum de improviso venire posset; quo subito et inopinato adventu perterritus faci-

nem ex cæde refugisse in castra, qui de accepta calamitate nuntium Drappeti perferret. Sed in experiendo quum periculum nullum videret, equitatum omnem Germanosque pedites, summæ velocitatis homines, ad castra hostium præmittit : ipse legionem unam in trina castra distribuit, alteram secum expeditam ducit. Quum propius hostes accessisset, ab exploratoribus, quos præmiserat, cognoscit castra eorum, ut barbarorum fert consuetudo, relictis locis superioribus, ad ripas fluminis esse demissa : at Germanos equitesque, imprudentibus omnibus, de improviso advolasse, et prælium commisisse. Qua re cognita, legionem armatam instructamque adducit. Ita, repente omnibus ex partibus signo dato, loca superiora capiuntur. Quod ubi accidit, Germani equitesque, signis legionis visis, vehementissime præliantur : confestim cohortes undique impetum faciunt, omnibusque aut interfectis, aut captis, magna præda potiuntur : capitur ipse eo prælio Drappes.

XXXVII. Caninius, felicissime re gesta, sine ullo pæne militis vulnere, ad obsidendos oppidanos revertitur; externoque hoste deleto, cujus timore antea augere præsidia, et munitione oppidanos circumdare prohibitus erat, opera undique imperat administrari. Venit eodem cum suis copiis postero die C. Fabius, partemque oppidi sumit ad obsidendum.

XXXVIII. Cæsar interim M. Antonium quæstorem cum

lius opprimeretur. » Et hæc vere dicta.]

Summæ velocitatis homines. Vulgo *omnes*.

In trina castra. Vulgo *intra castra*. Emendavit Ciaccon. e cod. Ursini.

Propius hostes accessisset. Vulgo *hostem*.

Ut barbarorum fert. Pro *fert*, alii *fere est*.

Germani equitesque. Τὸ *que* omisit Scaliger. [Male, nam erant et Germani pedites.]

Confestim cohortes. Alii addunt *omnes*.

Cap. XXXVII. *Augere præsidia*, multiplicare, multis in locis ponere, singulis in locis singula ponere. Cf. c. 34 extr. Sic libri boni; sed plures libri, et in his etiam boni, habent *dividere* (*vertheilen*), quod eodem redit. M. Voculam *antea* præmisit Oud. e codd. [*Ach*. admisit *dividere*.]

cohortibus XV in Bellovacis reliquit, ne qua rursus novorum consiliorum ad capiendum bellum facultas daretur: ipse reliquas civitates adit, obsides plures imperat, timentes omnium animos consolatione sanat. Quum in Carnutes venisset, quorum consilio in civitate superiore commentario Cæsar exposuit initium belli esse ortum, quod præcipue eos propter conscientiam facti timere animum advertebat, quo celerius civitatem metu liberaret, principem sceleris illius et concitatorem belli, Gutruatum, ad supplicium deposcit: qui, etsi ne civibus quidem suis se committebat, tamen celeriter, omnium cura quæsitus, in castra perducitur. Cogitur in ejus supplicium Cæsar contra naturam suam, maximo militum concursu, qui ei omnia pericula et detrimenta belli, a Gutruato accepta, referebant, adeo ut verberibus exanimatum corpus securi feriretur.

XXXIX. Ibi crebris litteris Caninii fit certior quæ de

Cap. XXXVIII. *Ad capiendum bellum.* Alii *capiendorum Belgis.* Pro his rursus duo libri optimi habent, *ad capiendum bellum.* M. Recepi cum Oud. [*Capere bellum* est id capto tempore et occasione facere, suscipere; pro quo frequentius dixerunt, *sumere bellum.* Oud.]

Quorum consilio. Deest *consilio* in codd. non modo antiquis et bonis, sed et plerisque; et turbat sensum. Ergo Davis. et Clark. recte sustulerunt. M. Sed vide VII, 2. [Non enim solum fuit in eorum civitate susceptum bellum, ut notavit Oud. sed et eorum consilio. Sed mallem cum *Ach. quorum consilio et in civitate.* B.]

Gutruatum. Conf. VII, 3, ubi duo auctores belli nominantur, sed nullus Gutruatus, cujus nomen h. l. tantopere variatur, ut aut nesciamus quale Hirtius scripserit, aut in *Cotuatus* mutandum sit. Morus.

Perducitur. Alii *producitur.*

A Gutruato accepta, referebant. Sic codd. Ast Davis. deleri jubet τὸ *a* et præcedens *ei.* Secutus est *Clarke.* [Male; nam sensus est: *militum qui ei*, Cæsari, *referebant*, nuntiabant, narrabant, nam Cæsar absens fuerat, *omnia p. et d. b. accepta a Gutruato. A.*]

[*Securi feriretur.* Hoc loco *Turpin de Crissé* Hirtium adulationis incusat, quod dixit: *Cæsar contra naturam suam.* Certe Cæsarem in expeditione Gallica se prædatorem et homicidam gentium præstitisse non negaverim; sed Hirtius recte dixit *contra naturam suam:* animo enim propensiorem fuisse ad clementiam quam ad vindictam et crudelitatem patet ex omni ejus vita. *A.*]

Cap. XXXIX. *Quæ de ... gesta*

Drappete et Lucterio gesta essent, quoque in consilio permanerent oppidani. Quorum etsi paucitatem contemnebat, tamen pertinaciam magna pœna esse afficiendam judicabat; ne universa Gallia, non defuisse vires sibi ad resistendum Romanis, sed constantiam, putaret; neve hoc exemplo cæteræ civitates, locorum opportunitate fretæ, se vindicarent in libertatem : quum omnibus Gallis notum sciret reliquam esse unam æstatem suæ provinciæ; quam si sustinere potuissent, nullum ultra periculum vererentur. Itaque Q. Calenum legatum cum legionibus duabus relinquit, qui justis itineribus se subsequeretur; ipse cum omni equitatu, quam potest celerrime, ad Caninium contendit.

XL. Quum contra exspectationem omnium Cæsar Uxellodunum venisset, oppidumque operibus clausum animum adverteret, neque ab oppugnatione recedi videret ulla conditione posse; magna autem copia frumenti abundare oppidanos ex perfugis cognosset; aqua prohibere hostem tentare cœpit. Flumen infimam vallem dividebat, quæ totum pæne montem cingebat, in quo positum erat præruptum undique oppidum Uxellodunum. Hoc flumen averti loci natura prohibebat; sic enim in imis radicibus montis ferebatur, ut nullam in partem depressis fossis derivari posset. Erat autem oppidanis difficilis et præruptus eo descensus, ut, prohibentibus nostris, sine vulneribus ac periculo

essent; quæ iis accidissent. Usitatius dici, *quid de iis factum esset,* monuit Clarkius. M.

[*Reliquam esse unam æstatem.* Quum enim IV annis cum dimidio jam præfuisset, una æstas erat reliqua. Imperium enim illi per quinquennium, ut ex Eutropio cognoscitur, fuerat prorogatum. Goo.]

CAP. XL. *Neque ab oppugnatione... posse*, intelligebat, utique oppugnandum esse oppidum, uti Caninius cœperat : nam volebat Cæsar, ut est dictum, cap. 39, frangere pertinaciam istorum hominum. M.

Quæ (leg. cum Vossio, *quod*) *totum pæne montem cingebat.* M. Sed vallis etiam pæne montem totum potuit cingere, depressior, per quam flumen labitur.

Hoc ... averti. Sic boni codd. Vulgo male *avertere.*

vitæ neque adire flumen, neque arduo se recipere possent ascensu. Qua difficultate eorum cognita, Cæsar, sagittariis funditoribusque dispositis, tormentis etiam quibusdam locis contra facillimos descensus collocatis, aqua fluminis prohibebat oppidanos, quorum omnis postea multitudo aquatum unum in locum conveniebat, sub ipsius oppidi murum ubi magnus fons aquæ prorumpebat, ab ea parte, quæ fere pedum CCC intervallo fluminis circuitu vacabat.

XLI. Hoc fonte prohiberi posse oppidanos quum optarent reliqui, Cæsar unus videret, e regione ejus vineas

Aquatum. Alii *aquatorum.* ·

[*Sub ipsius oppidi murum.* Audi hoc loco *Ach.* qui locum felicissime sanavit : « Præstantem hanc lectionem revocavi ex cod. nostro R. 5763, quocum consentiunt Norvic. Brant. codd. at Voss. pr. Egmund. Lovan. et quinque alii. Davisius eam prius obtulerat, sed non probaverat esse sinceram solam, et eam quæ difficultatem tolleret omnem. Porro sic se habet lectio vulg. (et Oberlin. eam retinuerat,) *Quorum omnis postea multitudo aquatum in locum unum conveniebat.* Atque h. l. caput 40 occludit. Sed quo in loco conveniebat multitudo? Dicet vulgata lectio cap. seq. his verbis : *sub ipsum enim oppidi murum magnus fons aquæ.* Quam hiulca sit ista phrasis intelligens lector sentiet. Mihi autem videtur multo convenientius locum statim innuere, ubi multitudo repulsa a flumine, conveniret aquatum. Quapropter auctoritate tot codd. et Davis. indubitanter reposui lectionem nostram. » Et idem ego.]

Quæ... fluminis circuitu vacabat, pars vallis vacua, seu non tecta, non obducta erat flumine circumeunte totum fere oppidum. M. Alii *a flum. circ.*

Cap. XLI. *Videret.* Post hoc verbum legebatur *non sine magno periculo.* Sed omittunt hæc verba libri scripti antiquissimi et optimi, tum cæteri etiam complures. Recte, ut Vossius vidit : nam foret propemodum tautologia, si hic *non sine magno periculo,* mox *magno cum lab. et cont. dimic.* diceretur. M. Ea verba e seq. huc irrepsere. Delevi. [Quæ vero est Hirtii mens? Hanc totam phrasim se penitus non capere fatetur *Achaintre.* «Quid significat, inquit, *quum reliqui optarent posse oppidanos prohiberi hoc fonte, Cæsar unus videret?* Quid igitur Cæsar unus vidit? scilicet oppidanos non posse arceri.» Miror tam doctum virum h. l. hæsisse. Cæsar contra vidit eos posse arceri : alii tantum optabant, Cæsar unus vidit rem fieri posse; vidit quomodo res fieret, et quum hoc videret, statim cœpit *agere vineas,* etc. Omnia hæc fiebant *cum labore, dimicatione,* etc. Perstitit tamen, viderat enim hac tantum via se propositum suum assequi posse, nempe oppidanos prohibere a fonte. B.]

agere adversus montem, et aggeres instruere cœpit, magno cum labore et continua dimicatione. Oppidani enim, loco superiore decurrentes, eminus sine periculo præliabantur, multosque pertinaciter succedentes vulnerabant; ut tamen non deterrerentur milites nostri vineas proferre, atque operibus locorum vincere difficultates. Eodem tempore tectos cuniculos ab vineis agunt ad caput fontis, quod genus operis sine ullo periculo et sine suspicione hostium facere licebat. Exstruitur agger in altitudinem pedum IX, collocatur in eo turris X tabulatorum, non quidem quæ mœnibus adæquaretur (id enim nullis operibus effici poterat), sed quæ superaret fontis fastigium. Ex ea quum tela tormentis jacerentur ad fontis aditus, nec sine periculo possent adaquari oppidani; non tantum pecora atque

Adversus montem. Alii *contra montem.* Vide not. ad VII, 62.

Aggeres instruere. Alii *struere.*

Decurrentes, etc. Alii *decurrunt ... præliantur ... vulnerant ... deterrentur.*

Succedentes, accedentes Romanos. M.

[*Ut tamen*, ita ut tamen]... *atque operibus.* Legebatur *et labore* ante *atque operibus.* Non exstat in antt. et bonis codd. M. Expunxi; superflua plane.

Cuniculos ... fontis. Hæc lectio est ab ingenio Davisii, ducta tamen e perspicuis codd. vestigiis, ubi fere *cuniculos agunt ad vineas ad caput fontis* legitur; nam cæteræ varietates sunt leviores. Vulgata vero lectio: *cuniculos, crates ac vineas agunt ad caput fontis:* absona est, ut interpretes inde a Vossio monuerunt. Cellarius sic ediderat: *cuniculos ad aggeres ac vineas agunt et ad caput fontis:* sed Davisius verum vidit. M.

Sine suspicione hostium, ut hostes ne suspicarentur quidem, tale quid fieri: cuniculi enim sub terra agebantur. Ergo Romani non admoverunt crates et vineas, ut in vulgata lectione erat: nam hoc hostes potuissent ipsi suis oculis videre. M.

Pedum IX. In aliis *VI.* Ciacconius ex Orosio, VI, 11, dabat LX. Quod recepere Scaliger, *Clarke*, Cellarius; sed Orosius LX dat non aggeri soli, sed aggeri et turri. Ergo recte Oud. IX e codd.

Adæquaretur. Alii *æquaret, adæquaret.*

Fontis fastigium, locum altiorem montis, e quo fons prosiliebat. Fons prorumpebat sub murum oppidi, c, 41 in.: oppidum erat in summo monte: ergo fons ibi, in altiore montis loco prorumpebat: hinc fastigium fontis est locus altior montis, unde fons scaturit. M.

Ad fontis aditus. Alii *aditum.*

Adaquari. Sic B. C. I, 66. Alii *aquari.*

jumenta, sed etiam magna hominum multitudo siti consumebatur.

XLII. Quo malo perterriti oppidani, cupas sevo, pice, scindulis complent: eas ardentes in opera provolvunt. Eodem tempore acerrime præliantur, ut ab incendio restinguendo dimicatione et periculo deterreant Romanos. Magna repente in ipsis operibus flamma exstitit. Quæcumque enim per locum præcipitem missa erant, ea, vineis et aggere suppressa, comprehendebant id ipsum quod morabatur. Milites contra nostri, quamquam periculoso genere prælii locoque iniquo premebantur, tamen omnia paratissimo sustinebant animo: res enim gerebatur et excelso loco, et in conspectu exercitus nostri; magnusque utrinque clamor oriebatur. Ita quam quisque poterat maxime insignis, quo notior testatiorque virtus ejus esset, telis hostium flammæque se offerebant.

XLIII. Cæsar quum complures suos vulnerari videret, ex omnibus oppidi partibus cohortes montem ascendere, et, simulatione mœnium occupandorum, clamorem undique jubet tollere. Quo facto perterriti oppidani, quum quid ageretur in locis reliquis essent ignari, suspensi revocant ab impugnandis operibus armatos, murisque disponunt. Ita nostri, fine prælii facto, celeriter opera flamma

CAP. XLII. *Scindulis complent.* Vulgo *scandulis.* [*Scindulæ* sunt tabellæ ligneæ, quibus tecta ædium solent tegi. V. Hoc autem loco minutissimæ, et in parvas laminas assulatim fissæ. Vid. Vitruv. II, I; Colum. VIII, 3. *Cupa*, genus dolii. Omnino inventum gallicum est, ut ait Plinius. *A.*]

Dimicatione et periculo, i. e. dimicationis periculo. Et hæc explicatio, *dimicationis periculo*, invasit in multis libris locum veræ lectionis. M.

Exstitit. Alii *exsistit.*

Suppressa, impedita, quo minus procurrerent ulterius. M.

Id ipsum quod morabatur; vineas et aggerem. M.

Ita quam quisque. Alii *Ita ut q.*

CAP. XLIII. *Ex omnibus oppidi partibus.* Idem est, ac si dixisset, versus omnes oppidi partes. M.

Suspensi, dubii, hæsitantes. Non est synonymum verbi *ignarus*, quod omiserunt ii, qui tautologiam opinatam effugere voluerunt. Rursus alii omisere verbum *suspensi*. M.

Fine prælii facto. Hoc ne Lati-

comprehensa partim restinguunt, partim interscindunt. Quum pertinaciter resisterent oppidani, et, jam magna parte suorum siti amissa, in sententia permanerent, ad postremum cuniculis venæ fontis intercisæ sunt atque aversæ. Quo facto exhaustus repente perennis exaruit fons, tantamque attulit oppidanis salutis desperationem, ut id non hominum consilio, sed Deorum voluntate factum putarent. Itaque, necessitate coacti, se tradiderunt.

XLIV. Cæsar, quum suam lenitatem cognitam omnibus sciret, neque vereretur ne quid crudelitate naturæ videretur asperius fecisse, neque exitum consiliorum suorum animum adverteret, si tali ratione diversis in locis plures rebellare consilia inissent; exemplo supplicii deterrendos reliquos existimavit. Itaque omnibus, qui arma tulerant, manus præcidit; vitam concessit, quo testatior esset pœna improborum. Drappes, quem captum esse a Caninio docui, sive indignatione et dolore vinculorum, sive timore gravioris supplicii, paucis diebus se cibo abstinuit, atque ita interiit. Eodem tempore Lucterius, quem profugisse ex prælio scripsi, quum in potestatem venisset Epasnacti Arverni, (crebro enim mutandis locis, multorum fidei se committebat, quod nusquam diutius sine periculo commoraturus videbatur, quum sibi conscius esset quam inimicum de-

num quidem est : altera lectio, *sine prælio facto*, facilius ferri potest. M. Lego cum Oud. *fine prælii facto*. [Ita enim codd. omnes.]

Resisterent delendum est, quia abest a plerisque codd. M.

Et, jam magna parte. Leg. *magna etiam parte*. Sic plerique codd. Mor.

Exaruit fons. Tò *exaruit*, quod vulgo deest, e codd. et edd. vet. restituit Oud. [*Exhaustus* e suis suppressit *Achaintre*.]

Cap. XLIV. *Rebellare consilia inissent*. Vulgo, *reb. cæpissent*. M. Constructio recepta familiaris est Hirtio. Conf. cap. 49; Af. cap. 78. [Priorem tamen mallem propter ingratam repetitionem verborum *consiliorum, consilia*, cum diverso sensu. B.]

Indignatione. Al. *indignitate*. [Recepit *Ach*.]

[*Se cibo abstinuit*. Hoc verbum vulgo intransitivum censetur; ei tamen vim activam interdum tribuunt boni auctores. Vide Liv. XXI, 49. D.]

beret Cæsarem habere), hunc Epasnactus Arvernus, amicissimus populi Romani, sine dubitatione ulla vinctum ad Cæsarem deduxit.

XLV. Labienus interim in Treviris equestre prælium secundum fecit; compluribusque Treviris interfectis, et Germanis, qui nulli adversus Romanos auxilia denegabant, principes eorum vivos in suam redegit potestatem, atque in iis Surum Æduum, qui et virtutis et generis summam nobilitatem habebat, solusque ex Æduis ad id tempus permanserat in armis.

XLVI. Ea re cognita, Cæsar, quum in omnibus Galliæ partibus bene res gestas videret, judicaretque superioribus æstivis Galliam devictam et subactam esse; Aquitaniam nunquam ipse adisset, sed per P. Crassum quadam ex parte devicisset; cum II legionibus in eam partem est profectus, ut ibi extremum tempus consumeret æstivorum : quam rem, sicut cætera, celeriter feliciterque confecit : namque omnes Aquitaniæ civitates legatos ad eum miserunt, obsidesque ei dederunt. Quibus rebus gestis, ipse cum equitum præsidio Narbonem profectus est, exercitum per legatos in hiberna deduxit : quatuor legiones in Belgio collocavit cum M. Antonio, et C. Trebonio, et P. Vatinio, et Q. Tullio, legatis : duas in Æduos misit, quorum in omni Gallia summam esse auctoritatem sciebat : duas in Turones ad fines Carnutum posuit, quæ omnem regionem conjunctam Oceano continerent : duas reliquas in Lemovicum fines, non longe ab Arvernis, ne qua pars Galliæ vacua ab exercitu esset. Paucos dies ipse in Provincia moratus, quum

CAP. XLV. *Redegit.* Alii *redigit.* [Minus bene.]
Virtutis. Alii *virtutem.*
CAP. XLVI. *Ut ibi.* Alii *ubi.*
In Belgio. Codd. rec. *in Belgis.*
In Æduos misit. Alii *deduxit.* Alii *in Æduis constituit.*
In Turones. Alii *in Turonibus.* Sed cum accusativo interdum struitur verbum *ponere.*
Regionem. Alii præmittunt *illam.*
In Lemovicum fines. Alii *finibus.*

celeriter omnes conventus percucurrisset, publicas controversias cognovisset, bene meritis præmia tribuisset (cognoscendi enim maximam facultatem habebat, quali quisque animo in rempublicam fuisset totius Galliæ defectione, quam sustinuerat fidelitate atque auxiliis Provinciæ illius); his rebus confectis, ad legiones in Belgium se recipit, hibernatque Nemetocennæ.

XLVII. Ibi cognoscit Commium Atrebatem prælio cum equitatu suo contendisse. Nam, quum Antonius in hiberna venisset, civitasque Atrebatum in officio maneret, Commius, qui post illam vulnerationem, quam supra commemoravi, semper ad omnes motus paratus suis civibus esse consuesset, ne consilia belli quærentibus auctor armorum duxque deesset, parente Romanis civitate, cum suis equitibus se suosque latrociniis alebat, infestisque itineribus commeatus complures, qui comportabantur in hiberna Romanorum, intercipiebat.

XLVIII. Erat attributus Antonio præfectus equitum, C. Volusenus Quadratus, qui cum eo hiemaret. Hunc Antonius ad persequendum hostium equitatum mittit. Volusenus autem ad eam virtutem, quæ singularis in eo erat, magnum odium Commii adjungebat; quo libentius id fa-

Conventus. Vid. I, 54. M. Urbes, in quibus agebantur. Sic Cic. Verr. II, 20; pro Lig. 8; Plin. III, 1.

[*Defectione*, per tempus defectionis.]

Quam (defectionem) *sustinuerat* (Cæsar non succubuerat illi, vires ad eam opprimendam habuerat) *fidelitate atque auxilio Provinciæ* (ejus partis Galliæ, quæ Provincia Romana erat). In fine *illius* delendum esse vidit Clarkius, quia Provincia κατ' ἐξοχὴν in his libris dicitur. M.

Provinciæ illius. Forsan, de qua ante dictum. Bentleius malit *unius*.

His rebus confectis. Hinc male caput novum inchoant. Respice ad V, 24.

Hibernatque. Alii *hibernavitque*.

CAP. XLVII. *Supra commemoravi.* Conf. cap. 23. M.

Parente Romanis. Alii *parente sibi omni.* [Male, nam ejus civitas, Atrebates, Romanis parebat.]

CAP. XLVIII. *Ad eam virtutem.* Alii *ad eam partem virtutis, ad eam partis virtutem, ad eam partam virtutem.*

Magnum odium. Conf. cap. 23.

ceret quod imperabatur. Itaque dispositis insidiis, sæpius ejus equites aggressus, secunda prælia faciebat. Novissime, quum vehementius contenderetur, ac Volusenus, ipsius intercipiendi Commii cupiditate, pertinacius eum cum paucis insecutus esset, ille autem fuga vehementi Volusenum longius produxisset; repente omnium suorum invocat fidem atque auxilium, ne sua vulnera, perfidia interposita, paterentur inulta; conversoque equo, se a cæteris incautius permittit in præfectum. Faciunt idem omnes ejus equites, paucosque nostros convertunt atque insequuntur. Commius incensum calcaribus equum jungit equo Quadrati, lanceaque infesta medium femur ejus magnis viribus trajicit. Præfecto vulnerato, non dubitant nostri resistere, et conversi hostem pellere. Quod ubi accidit, complures hostium, magno nostrorum impetu perculsi, vulnerantur, et partim in fuga proteruntur, partim intercipiuntur. Quod ubi malum dux equi velocitate evitavit, graviter vulneratus præfectus, ut vitæ periculum aditurus videretur, refertur in castra. Commius autem, sive expiato suo dolore, sive magna parte amissa suorum, legatos ad Antonium mittit,

M. [Injustum sane odium, quia quem incassum lædere teutavit perfidus plurimum odit. *A.*] *Quo libentius*, ut adeo tanto libentius... Mor.

Produxisset. Allexisset fraude ut longios progrederetur. M.

Perfidia interposita. Ita ut Romani perfidia uterentur, ut essent perfidi. Sic Latine dici posse non dubito: sed e quibusdam libris bonis prætulerim cum Vossio, *perfidia* (aut *perfide*) *imposita*, i. e. vulnera ei imposita, illata erant, fraude et perfidia Voluseni. Vid. c. 23. *Vulnus imponere alicui* quia non frequenter dicitur, etsi bene (v. Ernestii Clav. Cic.), videntur mutasse locum librarii. M. Alii *per fidem* scil. simulatam.

[*Lanceaque infesta*, hæc desunt in quibusdam codd. et post *trajicit* addunt *Voluseni.*]

Perculsi. Leg. *pulsi*, si vel in nullo cod. esset. Sed est in optimis. M.

Intercipiuntur ... evitavit. Leg. *intercipiuntur : quod malum dux* (i. e. Commius) *equi veloc. evitavit.* Atque hic desinit periodus. Hæc Davisius, codicis unius ductus auctoritate, monuit. Jam sequitur in omnibus fere codicibus : *ac sic* (vel *si* : male) *prælio secundo graviter ab eo* (Davisius malit *adeo* : bene) *vulneratus*... M. Vox *malum* ab aliis omittitur.

seque et ibi futurum, ubi præscripserit, et ea facturum quæ imperaverit, obsidibus datis firmat. Unum illud orat, ut timori suo concedatur ne in conspectum veniat cujusquam Romani. Quam postulationem Antonius quum judicaret ab justo nasci timore, veniam petenti dedit, obsides accepit.

Scio Cæsarem singulorum annorum singulos commentarios confecisse : quod ego non existimavi mihi esse faciendum, propterea quod insequens annus, L. Paulo, C. Marcello Coss., nullas res Galliæ habet magno opere gestas. Ne quis tamen ignoraret quibus in locis Cæsar exercitusque eo tempore fuissent, pauca scribenda conjungendaque huic commentario statui.

XLIX. Cæsar, in Belgio quum hiemaret, unum illud propositum habebat, continere in amicitia civitates, nulli spem aut causam dare armorum : nihil enim minus volebat, quam sub decessu suo necessitatem sibi aliquam imponi belli gerendi, ne, quum exercitum deducturus esset, bellum aliquod relinqueretur, quod omnis Gallia libenter

Orat. Restituit Davis. Legebatur prius *erat.*

In conspectum. Alii *in conspectu.* Respice ad c. 8.

[*Scio Cæsarem.* Veluti epilogus libri est ubi nempe nonus annus incipit, vel potius hiems noni anni. God.]

L. Paulo, C. Marcello Coss. Fuit annus 704 p. U. C. Mor. *L. Paulo.* Alii *Lentulo.* Sed is in sequentem annum cadit.

Nullas res Galliæ. Edd. vet. *nullas habet Galliæ magnopere res gestas.*

Magno opere. Vulgo *magnopere.*

Cap. XLIX. *Nulli spem.* Davis. malebat *speciem;* i. e. prætextum. [Sed *causam* idem est ac *prætextum*, et Gallia semper nova bella sperabat. B.]

Sub decessu suo. Sic Clarkius emendavit, et consentiunt codd. Vulgo *sub discessu suo* vel *sub discessum suum.*

Omnis Gallia. Tres Gallias intelligit. Alii *Galliæ susceperint.*

sine præsenti periculo susciperet. Itaque, honorifice civitates appellando, principes maximis præmiis afficiendo, nulla onera nova imponendo, defessam tot adversis præliis Galliam, conditione parendi meliore, facile in pace continuit.

L. Ipse, hibernis peractis, contra consuetudinem in Italiam quam maximis itineribus est profectus, ut municipia et colonias appellaret, quibus M. Antonii, quæstoris sui, commendaret sacerdotii petitionem. Contendebat enim gratia quum libenter pro homine sibi conjunctissimo, quem paulo ante præmiserat ad petitionem, tum acriter contra factionem et potentiam paucorum, qui, M. Antonii repulsa, Cæsaris decedentis convellere gratiam cupiebant. Hunc etsi augurem prius factum, quam Italiam attingeret, in itinere audierat: tamen non minus justam sibi causam municipia et colonias adeundi existimavit, ut iis gratias ageret, quod frequentiam atque officium suum Antonio præstitissent; simulque se et honorem suum in sequentis

Præmiis afficiendo. Bentl. *alliciendo*.

Imponendo. Alii *injungendo*. Eleganter. Cf. B. C. I, 4.

Conditione parendi meliore, quum viderent se ita fore in imperio populi Romani, ut pace uterentur. Morus.

Cap. L. [*Municipia et colonias*. Ex his et sequentibus patet non tantum municipes, sed et colonos suffragia tulisse Romæ in magistratibus creandis. *A.*]

Sacerdotii, auguratus, quem etiam Plin. Epp. IV, 8, sacerdotium dixit. Cellarius. Mox diserte dicitur creatus augur. Quod autem auguratus petitio h. l. suffragiis populi commendatur, quum olim cooptarentur augures, id eo factum est, quia lex Domitia sanxerat, ut sacerdotes, in his augures, comitiis populi crearentur: quam legem etsi Cornelia lex sustulerat, restituit tamen A. U. 691, Labienus, tribunus plebis. Cf. Fabric. ad Dion. Cass. XXXVII, 37, et Ernesti Clav. Cic. in *Lex Domitia*. M.

Contendebat...gratia, qua valebat apud colonias et municipia. Male Ciaccon. et Scaliger abundare vocem *gratia* putabant.

[*Paucorum*, nempe Pompeii, Catonis, Marcelli, Scipionis, etc.]

Decedentis de provincia. Cellarius. Quia vero e repulsa Antonii poterat intelligi Cæsarem parum valere sua commendatione, imminuta et convulsa fuisset opinio de Cæsaris gratia et potentia apud omnes. M.

In sequentis anni commendaret petitione. Alii *petitionem*.

anni commendaret petitione, propterea quod insolenter adversarii sui gloriarentur, L. Lentulum et C. Marcellum coss. creatos, qui omnem honorem et dignitatem Cæsaris exspoliarent; ereptum Sergio Galbæ consulatum, quum is multo plus gratia suffragiisque valuisset, quod sibi conjunctus et familiaritate et necessitudine legationis esset.

LI. Exceptus est Cæsaris adventus ab omnibus municipiis et coloniis incredibili honore atque amore : tum primum enim veniebat ab illo universæ Galliæ bello. Nihil relinquebatur quod ad ornatum portarum, itinerum, locorum omnium, qua Cæsar iturus erat, excogitari posset. Cum liberis omnis multitudo obviam procedebat : hostiæ omnibus locis immolabantur : tricliniis stratis fora templaque occupabantur, ut vel exspectatissimi triumphi lætitia præcipi posset. Tanta erat magnificentia apud opulentiores, cupiditas apud humiliores.

LII. Quum omnes regiones Galliæ Togatæ Cæsar percucurrisset, summa cum celeritate ad exercitum Nemeto-

Commendaret. Minus recte alii *commendaverat.*

L. Lentulum et C. Marcellum. Fuerunt Coss. a. 705 p. U. C. Mor.

Qui...exspoliarent. Vulgo, *qui omni honore et dignitate Cæsarem exsp.* sed invitis codd. M. Alii *spoliarent.*

Sergio Galbæ. Hic legatus Cæsaris in Gallia fuerat, lib. III, in. Quum consulatum deinde peteret, repulsam tulit propter Cæsaris amicitiam : ex quo Cæsari infensus cum Cassio et Bruto conspiravit. Sueton. Galb. 3. Cellarius. Rubenius in Electis I, 27, Cæsarem cum Suetonio conciliat; duplicem tulisse repulsam statuit Galbam, primam, de qua hic, quum Cæsar adhuc esset in Gallia, alteram, cujus meminit Suetonius, Cæsare jam dictatore.

Sibi conjunctus. Sibi pronomen reciprocum, quod male hic pro demonstrativo poni autumat Davisius.

Cap. LI. [*Itinerum, locorum.* Vult floribus et coronis conspersa esse, quod populus facere olim solebat, cum gaudio aliquem excepturus. V.]

Cum liberis, etc. Similia de Curione Plutarch. in Pompeio, cap. 58, et in Cæsare, cap. 30, et Appianus, Civ. II, 27, p. 446.

[*Tricliniis stratis.* Triclinium, auctore Isidoro, est cœnaculum a tribus lectulis discumbentium dictus. Apud vett. enim, in loco ubi convivii apparatus exponebantur, tres erant lectuli strati, in quibus discumbentes epulabantur. God.]

Humiliores. Alii *meliores.*

Cap. LII. *Cum celeritate.* Bene

cennam rediit : legionibusque ex omnibus hibernis ad fines Trevirorum evocatis, eo profectus est, ibique exercitum lustravit. T. Labienum Galliæ Togatæ præfecit, quo majore commendatione conciliaretur ad consulatus petitionem. Ipse tantum itinerum faciebat, quantum satis esse ad mutationem locorum, propter salubritatem, existimabat. Ibi quamquam crebro audiebat Labienum ab inimicis suis sollicitari; certiorque fiebat id agi paucorum consiliis, ut, interposita senatus auctoritate, aliqua parte exercitus spoliaretur; tamen neque de Labieno credidit quidquam, neque, contrà senatus auctoritatem ut aliquid faceret, potuit adduci; judicabat enim liberis sententiis patrum conscriptorum causam suam facile obtineri. Nam C. Curio, tribunus plebis, quum Cæsaris causam dignitatemque defendendam suscepisset, sæpe erat senatui pollicitus, si

sic. Alii præpositionem omittunt.

Nemetocennam. Conf. cap. 46, extr. M.

[*Exercitum lustravit.* Exercitum lustrare est expiare solemnibus sacrificiis. Quod fiebat ab imperatoribus, vel quum ad novum exercitum veniebant, vel quum de provincia discedebant, vel re bene gesta, vel ante prælium. Lustrationis ejusmodi exemplum habemus apud Liv. XL, 6 : « Prior hostiæ para ad dextram, posterior ad lævam viæ ponitur. Inter hanc divisam copiæ armatæ traducuntur. » Mos denique erat lustrationis, sacrificio peracto, exercitum, et divisas bifariam aciea concurrere ad simulacrum pugnæ. God.]

Conciliaretur civibus Romanis in Gallia, suffragii jus habentibus. Monuit Davisius. M. Conf. Cic. epist. ad Attic. I, I.

Labienum . . . sollicitari. Et stetit postea a Pompeii partibus. Cellarius.

Spoliaretur. Conf. cap. 54, ubi hoc narratur. In paucis iis, de quibus h. l. sermo est, præcipue Marcellus consul fuit. M.

Obtineri. Subaudi *posse.* Bentl. *obtentum iri.*

C. Curio. Ille est, ad quem Ciceronis epistolæ, lib. II, exstant. Cf. Sueton. Cæsar. 29, 36. Cellarius. Add. Appian. Civ. II, 26, pag. 444, edit. Steph. Dio Cass. XL, 62; Vellei. Paterculus, II, 48, qui mores Curionis adumbrat. Attigit etiam Plutarchus in Cæsare, cap. 30. M.

Quum...suscepisset. Magnis Cæsaris largitionibus Curio in ejus partes traductus est. M.

Pollicitus. Quærit Bentl. quid sit pollicitus? hoc clarum, fore liberam civitatem, si discedat uterque ab armis; [eodem sensu ac, proposuerat ut discederet uterque..., pollicitus eo pacto fore liberam civitatem. B.]

quem timor armorum Cæsaris læderet, et, quoniam Pompeii dominatio atque arma non minimum terrorem foro inferrent, discederet uterque ab armis, exercitusque dimitteret, fore eo facto liberam et sui juris civitatem. Neque hoc tantum pollicitus est; sed etiam per se discessionem facere cœpit; (quod ne fieret, consules amicique Pompeii jusserunt,) atque ita rem moderando discesserunt.

LIII. Magnum hoc testimonium senatus erat universi,

Eo facto. Al. *eo pacto*.

Per se (ipse) *discessionem facere cœpit*. Rogavit senatum, num placeret ut et Cæsar et Pompeius exercitus dimitterent: multi enim eo rem trahebant, ut solus Cæsar ab armis discederet. Appian. Civ. II, 27 seq. pag. 446. Cæterum ingeniosa est emendatio Faerni, ab Ursino indicata: *sed etiam S. C. per discessionem facere cœpit*. M. Scaliger ita: *sed etiam per se senatus discessionem facere cœpit*. [*Discessionem*, sententiam; nam discessionis hæc erat formula: « qui hæc sentitis, in hanc partem, qui alia, in illam partem ite, discedite. »]

Quod ne fieret...jusserunt; i. e. hoc prohibuerunt. Sed partim non poterat tribunus plebis simpliciter prohibendo impediri, partim dubitavit Oudendorpius, an Latinum satis sit, *jubeo, ne quid fiat*, etsi plerorumque codd. hæc lectio est. Quod autem in aliis codd. *suaserunt* pro *jusserunt* legitur, id est lenius verbum, quam pro summa contentione, qua tum ea res in senatu agitata est. Lectio rursus vulg. *intercesserunt* est a manu emendatrice. Ergo scimus quidem consules amicosque Pompeii *obstitisse* Curioni, hoc est, efficere voluisse, ne in Curionis sententiam iretur, neve Pompeius quoque exercitum dimittere juberetur. Appian. Civ. II, 27, pag. 444; ἐνισταμένων πολλῶν; quæ vero verba Hirtius h. l. scripserit nescimus. MORUS.

Discesserunt plerique in hanc sententiam, ut utrique imperium abrogaretur, neque adeo Pompeius Cæsari præferretur. Vid. Appian. C. II, 30, p. 446 extr. Fortasse ergo legendum: *atque ita rem eo moderante discesserunt;* nam nec *moderando*, nec *discesserunt* ad consules referri potest; hi enim non exhibuissent testimonium favoris erga Cæsarem; sed quia, c. 53, sequitur magnum hoc favoris testimonium fuisse, necesse est, ut in hoc *discesserunt* sit honorifica senatus de Cæsare suffragatio. Cf. Plutarch. in Pompeio, c. 58. M. *Jusserunt...discesserunt*. Locus, cui medela vix afferri potest; adeo male cohærent dicta. Pro *jusserunt* rectius ad sensum foret, obstiterunt, impedierunt. Dein Jurinius, sublato parentheseos signo, conjicit *rem morando discesserunt*. Verum non apparet, quomodo cum hoc cohæreant sequentia. Si *discesserunt* legas, non de illa discessione intelligi debet, cujus mox mentio facta, sed simpliciter significabit, abierunt.

conveniensque superiori facto. Nam Marcellus proximo anno, quum impugnaret Cæsaris dignitatem, contra legem Pompeii et Crassi retulerat ante tempus ad senatum de Cæsaris provinciis, sententiisque dictis, discessionem faciente Marcello, qui sibi omnem dignitatem ex Cæsaris invidia quærebat, senatus frequens in alia omnia transiit. Quibus non frangebantur animi inimicorum Cæsaris, sed admonebantur, quo majores pararent necessitudines, quibus cogi posset senatus id probare quod ipsi constituissent.

LIV. Fit deinde S. C. ut ad bellum Parthicum legio una a Cn. Pompeio, altera a C. Cæsare mitterentur : neque obscure hæ duæ legiones uni Cæsari detrahuntur. Nam Cn. Pompeius legionem primam, quam ad Cæsarem miserat, confectam ex delectu provinciæ Cæsaris, eam tanquam

Cap. LIII. *Marcellus*. Vid. Sueton. Jul. c. 28 : « Retulit Marcellus ad senatum, ut Cæsari ante tempus succederetur, et ne absentis ratio comitiis haberetur. » M.

Contra legem Pompeii et Crassi, qua Cæsari Gallia in alterum quinquennium decreta erat. Appian. B. C. II, 17, p. 437; Sueton. Jul. cap. 24; Plutarch. in Pompeio, cap. 51. Mor.

Ante tempus. Nondum effluxerat quinquennium. Cf. B. C. I, 9. M.

De...provinciis. Acceperat Cæsar Galliam Cisalpinam, Illyrico adjecto, mox etiam Comatam. Sueton. Jul. 22. M.

Necessitudines. Vid. Gellius, XIII, 3, ubi de discrimine inter *necessitudines* et *necessitates*.

Cap. LIV. *Fit... S. C.* Appian. pag. 446; C. II, 29; Dio Cass. XL, 65, 66. Mor.

Bellum Parthicum. Hoc tum Bibulo imperatore gerebatur. Dio Cass. XL, 29, ubi Fabricius Ciceronis locos collegit. M.

Mitterentur. Alii *mitteretur*. [Quod, ut elegantius, recepit *Ach.*]

Quam ad Cæsarem miserat. Vid. dicta ad VI, 1. M.

Provinciæ Cæsaris, eam... Vulgo alia distinctione et lectione, *provinciæ, Cæsari, eam...* quod contra historiam est. [Nam Pompeius non dedit legionem Cæsari, sed ex S. C. Bibulo, ut ea uteretur contra Parthos, et eam dedit tanquam suam, quamvis ex delectu provinciæ Cæsaris confecta fuisset. Ita duæ Cæsari pro una legiones detrahuntur. Nam ea, quam ex S. C. Pompeius debebat, detrahitur ex provincia Cæsaris, et altera, quam Cæsar ex eodem S. C. debet, detrahitur quoque ex suis provinciis. Ergo, etc. *Achaintre*.] *Cæsaris* in codd. duobus, et uno quidem bono, reperit Oudendorpius; distinctionem mutarunt jam multi inter-

ex suo numero dedit. Cæsar tamen, quum de voluntate adversariorum suorum se exspoliari nemini dubium esset, Cn. Pompeio legionem remisit, et suo nomine XV, quam in Gallia citeriore habuerat, ex S. C. jubet tradi. In ejus locum XIII legionem in Italiam mittit, quæ præsidia tueatur, ex quibus præsidiis XV deducebatur. Ipse exercitui distribuit hiberna: C. Trebonium cum legionibus quatuor in Belgio collocat; C. Fabium cum totidem in Æduos deducit. Sic enim existimabat, tutissimam fore Galliam, si Belgæ, quorum maxima virtus, et Ædui, quorum auctoritas summa esset, exercitibus continerentur. Ipse in Italiam profectus est.

LV. Quo quum venisset, cognoscit, per C. Marcellum consulem, legiones duas ab se remissas, quæ ex S. C. deberent ad Parthicum bellum duci, Cn. Pompeio traditas atque in Italia retentas esse. Hoc facto, quamquam nulli erat dubium quidnam contra Cæsarem pararetur, tamen Cæ-

pretea. M. Τὸ *eam* per pleonasmum additum videtur.

Dedit. Bibulo ad bellum Parthicum. M.

Suorum se exspoliari. Hæc verba puto esse tollenda: certe, qui varias lectt. consuluerit, intelliget ea dubia esse: atque verbum *suorum*, profecto non est ab Hirtio. M. Eadem, quæ Morus, Bentleius hic sentit. [*Se exspoliari* suppressit *Ach.*]

Et suo nomine. Vulgo, *et ex suo numero*, quæ est mera interpretatio. Mor.

[*In Italiam.* In Togatam nempe Galliam. Ea XIII legio appellatur III in Cæsare de Bell. Civ. III, et IV a Lucano, VIII, 217: « ... Cornus tibi cura sinistri, Lentule, cum prima, quæ tam fuit optima bello, Et quarta legione, datur..... » Sed hanc varietatem ex diversis apud historicos numeris ortam esse potius crediderim quam ex ea causa quam affert *Achaintre*, nempe quia metri ratio non eamdem patiebatur accurationem quam Cæsaris textus, quum in ipso Cæsaris textu sit varietas. B. Vide Voss. et Oud.]

Exercitui distribuit hiberna. Alii, *exercitum distrib. per hib.* Sed hi voluerunt usitatiorem syntaxin substituere rariori. M.

Si Belgæ, i. e. *si Belgium.*

Cap. LV. *Traditas ... esse.* Dio Cass. XL, 66. M.

Nulli erat dubium. Alii *nullo* ἀρχαϊκῶς.

Quidnam... pararetur. Sic codd. Oudend. magno numero: vulgata, *quin arma c. C. pararentur*, rursus est explicatio. M.

sar omnia patienda esse statuit, quoad sibi spes aliqua relinqueretur, jure potius disceptandi, quam belli gerendi. Contendit.....

Belli gerendi. Bentleius *bello agendi.*

Contendit. Hoc verbum in pluribus et quibusdam bonæ notæ codd. addi, in uno vero etiam *Contendit quadam utraque die futurum* legi, testatur Oud. et deesse hic nonnulla existimat. Ac profecto videtur Hirtius ad illa usque tempora progredi voluisse, quibus evenit id quod, ineunte libro primo de civili bello, narratur. Certe, ut nunc legitur libri illius initium, non cohæret plane cum hujus libri verbis et rebus ultimis. Res, quæ desunt, ex Appiano II, 32, facile possunt addi. Scilicet Cæsar, qui jam in Italia erat, *per litteras contendit ab senatu, ut etiam Pompeius se imperio abdicaret, seque idem facturum promisit; sin minus, se neque sibi, neque patriæ defuturum.* Jam cohæret initium libri primi de bello civili: *Litteris Cæsaris consulibus redditis...* Hæc ergo est rerum series, neque opus erit, cum Vossio et Glandorpio existimare, initium libri primi de bello civili deesse. M. Bene id supplementum concordat cum initio l. I de bello civili.

TABULA

EORUM QUÆ IN HOC PRIMO VOLUMINE CONTINENTUR.

FINIS PRIMI VOLUMINIS.